Michael Kellogg

Rosyjskie źródła NAZIZMU

Michael Kellogg

Rosyjskie źródła NAZIZMU

Przekład
Sławomir Kędzierski

Tytuł oryginału: *The Russian Roots of Nazism. White Émigrés and the Making of National Socialism 1917–1945*

Redakcja: Krzysztof Krzemień
Korekta: Paulina Wierzbicka
Projekt okładki: Juliusz Zujewski
Konwersja: Grzegorz Kalisiak | *Pracownia Liternictwa i Grafiki*

ISBN 978-83-7976-294-1

Wydawnictwo Poznańskie sp. z o.o.
ul. Fredry 8, 61-701 Poznań
tel.: 61 853-99-10
fax: 61 853-80-75
redakcja@wydawnictwopoznanskie.com
www.wydawnictwopoznanskie.com

Spis treści

Poświęcam tę książkę mojemu ojcu, który odnalazł w sobie odwagę zaakceptowania siebie takim, jaki jest.

Podziękowania

Chciałbym podziękować przede wszystkim członkom mojej komisji doktoranckiej na University of California, Los Angeles — profesorom: Saulowi Friedländerowi, Davidowi Sabeanowi, Ivanowi Berendowi i Rogersowi Brubakerowi, którzy przez wiele lat służyli mi doskonałymi radami. Profesor Peter Baldwin z UCLA udzielał mi cennych wskazówek i wsparcia. Profesor Arch Getty z UCLA dopomógł mi uzyskać możliwość zapoznania się z ważnymi materiałami archiwalnymi w Moskwie. Wśród innych osób związanych z UCLA, które pomagały mi przy pisaniu tej książki, pragnę wymienić panie: Julie Jenkins, która udzielała mi redaktorskich porad, Barbarę Bernstein i Kathleen Addisson, które zajmowały się moimi sprawami administracyjnymi, gdy przebywałem zagranicą oraz Julie Wallace, która pomogła mi w korekcie tekstu.

Cennego wsparcia w realizowaniu tego projektu udzieliło mi wiele osób różnych narodowości. Wśród niemieckich naukowców, którzy bardzo pomogli mi w poszukiwaniach byli: Michael Hagemeister i Karl Schlögel z Uniwersytetu Europejskiego Viadrina we Frankfrurcie nad Odrą, Heinrich Winkler z Uniwersytetu Humboldta w Berlinie, Hermann Beyer-Thoma z Instytutu Europy Wschodniej w Monachium i dr Johannes Baur z Monachium. W Moskwie Wasyl Cwietkow z Moskiewskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego zwrócił moją uwagę na ważne materiały archiwalne, a Natasza Petina i Ludmiła Nowikowa pomogły mi tłumaczyć trudne teksty rosyjskie. Joanna Grynczuk z Berlina przetłumaczyła dla mnie polskie dokumenty wywiadowcze. Dominika Plümpe z Berlina podzieliła się ważnymi spostrzeżeniami dotyczącymi mojej pracy. Walijski dziennikarz i historyk Michael Joseph przekazał mi cenną analizę krytyczną tej książki.

Byłem w stanie przeprowadzić rozlegle badania w Niemczech i Rosji dzięki hojnemu finansowaniu, które otrzymałem z Fulbright-Hays Doctoral

Dissertation Research Abroad Program, Deutscher Akademiker Austauschdienst (DAAD), International Studies Abroad Program (ISOP), Center of German and European Studies na University of California, Berkeley i Center for European and Russian Studies na University of California, Berkeley.

Na zakończenie dziękuję moim rodzicom — Johnowi i Carolyn — za porady redakcyjne i wsparcie duchowe.

Skróty

Archiwa

BAB Bundesarchiv (Archiwum Federalne w Berlinie)

BAK Bundesarchiv Koblenz (Archiwum Federalne w Koblencji)

BA/MF Bundesarchiv, Militärarchiv Freiburg (Archiwum Federalne, Archiwum Wojskowe we Fryburgu)

BHSAM Bayerisches Hauptstaatsarchiv München (Bawarskie Główne Archiwum Państwowe w Monachium)

AHSAM/AK Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, Abteilung Kriegsarchiv (Bawarskie Główne Archiwum Państwowe w Monachium, Oddział Archiwów Wojskowych)

BSAM Bayerisches Staatsarchiv München (Bawarskie Regionalne Archiwum Państwowe w Monachium)

GARF Gosudarstwiennyj archiw Rossijskoj Fiedieracji (Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej)

GSAPKB Geheimes Staatsarchive Preussischer Kulturbesitz (Tajne Archiwum Państwowe Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturalnego, Berlin)

IZG Institut für Zeitgeschichte (Instytut Historii Współczesnej, Monachium)

PAAA Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Archiwum Polityczne Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Berlin)

RGASPI Rossijskij gosudarstwiennyj archiw socialno-politiczeskoj istorii (Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Społeczno-Politycznej, Moskwa)

RGWA Rossijskij gosudarstwiennyj wojennyj archiw (Rosyjskie państwowe archiwum wojskowe, Moskwa)

RGWA (CchIDK) Dawny Centr chranienija istoriko-dokumentalnych kolliekcji (Centrum Przechowania Zbiorów Historyczno-Dokumentalnych, obecnie część RGWA w Moskwie)

Instytucje niemieckie

AA Auswärtiges Amt (Ministerstwo Spraw Zagranicznych)
AGM Amtsgericht München (Sąd Rejonowy, Monachium)
A9N Amt für 9. November (Biuro ds. 9 listopada)
APA Aussenpolitisches Amt (Biuro Spraw Zagranicznych, w tym przypadku Narodowej Partii Socjalistycznej)
APA/AO Aussenpolitisches Amt, Abteilung Osten (Biuro Spraw Zagranicznych, Wydział Wschodni)
BSMÄ Bayerisches Staatsministerium für Äussern (Bawarskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych)
DDVL Deutsche Diplomatische Vertretung für Lettland (Niemieckie Przedstawicielstwo Dyplomatyczne Łotwy)
DGBel Deutsche Gesandtschaft in Belgrad (Niemieckie Poselstwo w Belgradzie)
DGBer Deutsche Gesandtschaft in Bern (Niemieckie Poselstwo w Bernie)
DGBud Deutsche Gesandtschaft in Budapest (Niemieckie Poselstwo w Budapeszcie)
DGR Deutsche Gesandtschaft in Riga (Niemieckie Poselstwo w Rydze)
FA/AFK Femdeamt, Abteilung für Fremdekontrolle (Biuro ds. Cudzoziemców, Wydział Kontroli Cudzoziemców)
FZO Fluchtlingszentrale Ost (Centralne Biuro ds. Uchodźców Wschód)
HGE/Ia Heeresgruppe Eichhorn, Ia (Grupa Armii Eichhorn, Ia)
HSKPA Hauptstelle Kulturpolitisches Archiv (Główne Biuro Archiwum Kulturalno-Politycznego)

JM Justizministerium (Ministerstwo Sprawiedliwości)

KR Kanzlei Rosenberg (Kancelaria Rosenberga)

LGMI Landsgericht München I (I Sąd Regionalny w Monachium)

LGPO Landesgrenzpolizei Ost (Straż Graniczna Wschód)

LGPOP Landesgrenzpolizei Ostpreussen (Straż Graniczna Prusy Wschodnie)

MR Ministerialrat [radca ministerialny (w Bawarii)]

NSDAPHA NSDAP Hauptarchiv (Głowne Archiwum NSDAP)

OHLHGE Oberste Heeeresleitung Heeresgruppe Eichhorn (Naczelne Dowództwo Grupy Armii Eichhorn)

OKO Oberkommando Ost (Naczelne Dowództwo Wschód)

PBH/AII Polizeibehörde Hamburg, Abteilung II (Komenda Policji w Hamburgu, Wydział II)

PDB Polizeidirektion Bremen (Dyrekcja Policji Bremie)

PDM Polizeidirektrion München (Dyrekcja Policji Monachium)

PKAH Privatkanzlei Adolf Hitler (Kancelaria prywatna Adolfa Hitlera)

PP/AIA Polizeipräsidium, Abteilung IA (Prezydium Policji, Wydział IA)

PPS Polizeipräsidium Stuttgart (Prezydium Policji Stuttgart)

PVE Polizeivervaltung Elberfeld (Zarząd Policji Elberfeld)

RA/ZSS Reichsarchiv, Zweigstelle Spandau (Archiwum Rzeszy, Oddział Spandau)

RK Reichskanzlei (Kancelaria Rzeszy)

RHÜöO Reichskommissar für die Überwachung der öffentlichen Ordnung (Komisarz Rzeszy ds. Nadzoru Porządku Publicznego)

RMbO Reichsministerium für die besetzen Ostgebiete (Ministerstwo Rzeszy ds. Okupowanych Terenów Wschodnich)

RMI Reichsministerium des Intern (Ministerstwo Rzeszy Spraw Wewnętrznych)

RP Regierungs-Präsident [(Bawaria) Przewodniczący Rady Okręgu]

RSHA Reissicherheitshauptamt (Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy)

RuSHA-SS/VP Rasse und Siedlungshauptamt- SS, Veerwaltung Prag (Główny Urząd Rasy i Osadnictwa SS, Zarząd Praga)
RWM Reichswehrministerium (Ministerstwo Reichswehry)
SALM Staatsanwalt bei dem Landgerichte München (Prokurator Sądu Regionalnego Monachium).
SAM Staatsanwalschaften München (Biuro Prokuratora w Monachium)
SAUV Sitzung des Ausschusses zur Untersuchung der Vorgänge vom 1. Mai 1923 und der gegen Reichs- und Landesverfassung gerichteten Bestrebungen vom 26. September bis 9. November 1923 (Posiedzenie Komisji Śledczej ds. wydarzeń z 1 maja 1923 i działań od 26 września do 9 listopada 1923 skierowanych przeciwko Konstytucji Rzeszy i Kraju)
SKöO Staatskommissar für öffentlische Ordnung (Komisarz państwowy ds. Porządku Publicznego)

Instytucje francuskie

DB Deuxième Bureau (Drugie Biuro Sztabu Generalnego, wywiad i kontrwywiad wojskowy)
ÉMG État-Major Général (Sztab Generalny)
ÉMMF État-Major du Maréchal Foch (sztab marszałka Focha)
IIA International Information Agency, Paris (Międzynarodowa Agencja Informacyjna, Paryż)
MAÉ Ministère des Affaires Étrangères (Ministerstwo Spraw Zagranicznych)
MG Ministère de la Guerre (Ministerstwo Wojny)
MMFH Mission Militaire Française en Hongrie (Francuska Misja Wojskowa na Węgrzech)
MMFP Mission Militaire Française en Pologne (Francuska Misja Wojskowa w Polsce)

MMFT Mission Militaire Française en Tchécoslovaquie (Francuska Misja Wojskowa w Czechosłowacji)
QB/SO Quatrième Bureau, Section d'Orient (Biuro Czwarte, Wydział Wschodni)
SG Sûreté Générale (francuska policja kryminalna)
SN Sûreté Nationale (Służba Bezpieczeństwa Narodowego)
VNCCP Ville de Nancy Commisariat Central de Police (Komisariat Centralny Policji miasta Nancy)

Instytucje rosyjskie

ACWO Administratiwnyj Cietnr Wniepartijnogo Ob'jedinienija (Administracyjne Centrum Zjednoczenia Ponadpartyjnego, rosyjska organizacja emigracyjna w Pradze)
KI Komintern (Międzynarodówka Komunistyczna)
OKL O.K. London (organizacja wojskowa)
ROWS Russkij Obszcze-Woinskij Sojuz (Rosyjski Związek Ogólnowojskowy)

Instytucje polskie

SGOD Oddział II Sztabu Głównego (wywiad i kontrwywiad wojskowy)

Wstęp

W następstwie rewolucji w Rosji w październiku 1917 roku antybolszewiccy uchodźcy z byłego Imperium Rosyjskiego, znani jako biali emigranci, w dużym stopniu przyczynili się do powstania niemieckiego narodowego socjalizmu. W niniejszej książce przeprowadzono analizę formacyjnego wpływu politycznego, finansowego, wojskowego i ideologicznego, jaki biali emigranci wywarli na ruch narodowosocjalistyczny Adolfa Hitlera. To studium wkładu wniesionego przez białą emigrację w hitleryzm dowodzi, że narodowy socjalizm nie ukształtował się jedynie jako szczególnie niemiecki fenomen. Pojawił się on w okresie tuż po zakończeniu I wojny światowej (w latach 1918–1923) w środowisku międzynarodowej, radykalnej prawicy, w którym rozgoryczeni volkistowscy (narodowi i rasistowscy) Niemcy współpracowali z pałającymi żądzą zemsty rosyjskimi białymi emigrantami we wspólnej walce z Ententą (Wielką Brytanią i Francją), Republiką Weimarską i Żydami.

W latach 1920–1923 Hitler sprzymierzył się z działającym w Monachium tajnym stowarzyszeniem *Aufbau: Wirtschafts-politische Vereinigung für den Osten* (Odbudowa: Gospodarczo-polityczna organizacja na rzecz Wschodu) występującym dalej pod nazwą *Aufbau*. Ten tajemniczy związek wspólnie z narodowymi socjalistami zwalczał międzynarodowe żydostwo i dążył do obalenia zarówno Republiki Weimarskiej, jak i Związku Sowieckiego. *Aufbau* przekazywał znaczne sumy pieniędzy ruchowi narodowosocjalistycznemu Adolfa Hitlera. Co więcej, wczesna ideologia narodowosocjalistyczna łączyła volkistowskie wyobrażenia o rasowej i duchowej wyższości Germanów z lansowaną przez *Aufbau* białych emigrantów apokaliptyczną teorią spiskową, według której Żydzi tworzyli jednolitą sieć przebiegłych finansistów i morderczych bolszewików, grożąc podbojem świata, a następnie skazaniem

wszystkich nie-Żydów na zatracenie. Po 1923 roku *Aufbau* pozostawił narodowemu socjalizmowi potężne antybolszewickie i antysemickie dziedzictwo.

Wśród prominentnych członków *Aufbau* — którzy wywodzili się z białej emigracji i mieli wpływ na polityczne oraz wojskowe koncepcje strategiczne Hitlera, a także na jego antybolszewicki i antysemicki *Weltanschauung* (światopogląd) — znajdowali się porucznik Max von Scheubner-Richter, generał Wasyl Biskupski, pułkownik Iwan Połtawec-Ostrianica, porucznik Piotr Szabelski-Bork, pułkownik Fiodor Winberg i Alfred Rosenberg. Scheubner-Richter w istocie przewodził *Aufbau* do momentu, kiedy został śmiertelnie postrzelony, gdy maszerował razem z Hitlerem i generałem Erichem von Ludendorffem w czasie zorganizowanego przez nich obu katastrofalnego puczu monachijskiego 9 listopada 1923 roku. Hitler utrzymywał później, że spośród wszystkich „męczenników” tego nieudanego przedsięwzięcia tylko Scheubner-Richter był naprawdę niezastąpionym człowiekiem[1].

Generał Biskupski działał jako nieoceniony partner Scheubnera-Richtera w kierownictwie *Aufbau*, później zaś przewodził społeczności białej emigracji w III Rzeszy[2]. Pułkownik Połtawec-Ostrianica kierował sekcją ukraińską *Aufbau* i starał się utworzyć narodowosocjalistyczną Ukrainę[3]. Porucznik Szabelski-Bork tuż po I wojnie światowej przywiózł z Ukrainy do Berlina *Protokoły mędrców Syjonu* — sfałszowany dokument, który wywarł wielki wpływ na narodowych socjalistów i innych antysemitów na całym świecie, aby opublikować go po niemiecku[4]. Pułkownik Winberg prowadził szczegółowe rozmowy z Hitlerem i przekonał Führera, że Związek Sowiecki stanowi „żydowską dyktaturę”[5].

W literaturze historycznej w dużej mierze pomijano Rosenberga, pomimo jego ogromnego wkładu w kształtowanie się narodowego socjalizmu[6]. Po samym Hitlerze ów biały emigrant z Rosji był czołowym filozofem tego ruchu. Współpracował z jednym z pierwszych mentorów Hitlera, Dietrichem Eckartem w czasopiśmie „Auf gut deutsch: Wochenschrift für Ordnung und Recht” („W

dobrym niemieckim: Tygodnik o Prawie i Porządku”), a w 1923 roku *de facto* przejął od niedomagającego Eckarta stanowisko redaktora naczelnego narodowosocjalistycznego dziennika „Völkischer Beobachter” („Volkistowski Obserwator”). Na jego łamach głosił on istnienie wielkiego zagrożenia dla rasowo i duchowo doskonalszych Niemców ze strony ogólnoświatowego spisku żydowskich kapitalistów i bolszewików. Przewodził Narodowosocjalistyczną Niemiecką Partią Robotników w czasie pobytu Hitlera w więzieniu po puczu[7]. Na koniec jako *Reichsminister für die besetzen Ostgebiete* (Minister Rzeszy ds. okupowanych terenów wschodnich) kierował niemieckimi rządami na byłych terenach sowieckich w czasie II wojny światowej, a także brał udział w zbrodniach związanych z Ostatecznym Rozwiązaniem[8].

Spójności tej publikacji pomaga szczęśliwa okoliczność wynikająca z faktu, że stanowiąca zaskakująco stabilny kościec grupa rosyjskich białych emigrantów od 1918 do 1923 roku wielokrotnie spiskowała z volkistowskimi, niemieckimi kolegami, w tym także z narodowymi socjalistami, uczestnicząc w rozmaitych przedsięwzięciach wymierzonych przeciwko bolszewikom i Republice Weimarskiej. Co więcej, z wyjątkiem Scheubner-Richtera zabitego w 1923 roku i Winberga, który w tym samym roku przeniósł się do Paryża, po dojściu Hitlera do władzy w Niemczech w styczniu 1933 roku, ta centralna grupa działających w *Aufbau* białych emigrantów, w tym Biskupski, Połtawec-Ostrianica, Szabelski-Bork, Rosenberg i inni, którzy zostaną zaprezentowani na łamach tej publikacji później — zaangażowała się w sprawę narodowego socjalizmu.

W niniejszej pracy wciąż powraca temat niepowodzenia. Skrajnie prawicowe ruchy w Imperium Rosyjskim i Cesarstwie Niemieckim zdobyły zaledwie niewielki ułamek politycznych wpływów, których pragnęły i które w późniejszym okresie im przypisywano. Główne postaci białej emigracji pojawiające się w pierwszym okresie omawianym w tej książce — lata 1917–1923 — okazały się trzykrotnie przegrane. Nie powiodły im się rozmaite antybolszewickie przedsięwzięcia w czasie wojny domowej w Rosji. Przegrupowali się na terenach

Prus tylko po to, aby doznać poważnego niepowodzenia, kiedy w marcu 1920 roku nie udał się skrajnie prawicowy pucz Kappa. Zreorganizowali się ponownie w Bawarii, aby ponieść niemal katastrofalną klęskę; co więcej, utracili nawet jednego ze swoich czołowych przedstawicieli, który zginął podczas puczu Hitlera i Ludendorffa w listopadzie 1923 roku. Losy białej emigracji uległy znacznej poprawie po dojściu Hitlera do władzy. Jednakże po całkowitej klęsce III Rzeszy w II wojnie światowej marzenia białej emigracji, aby w sojuszu z narodowymi socjalistami zniszczyć Związek Sowiecki, rozwiały się całkowicie.

Używanie słowa „Rosjanie" w stosunku do emigrantów z rozbitego Imperium Rosyjskiego, którzy w największym stopniu wpłynęli na kształtowanie się i rozwój narodowego socjalizmu, jest dość problematyczne, biorąc pod uwagę wyjątkowo złożoną sytuację w wielonarodowościowej carskiej Rosji[9]. Wielu tych uciekinierów ze Wschodu wywodziło się z Niemców bałtyckich i Ukraińców, ale pod względem politycznym związanych było z Imperium Rosyjskim. Liczni znajdujący się na obczyźnie Niemcy bałtyccy i Ukraińcy mieli negatywny stosunek do carskiej Rosji. Określam więc w niniejszej publikacji prawicowych emigrantów z byłego Imperium Rosyjskiego, którzy zwalczali „czerwonych" bolszewików, czyli członków większościowej frakcji w Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji mianem „białych emigrantów". Termin ten jest używany w rosyjskich kręgach naukowych. Byli poddani carskiej Rosji, którzy występowali przeciwko bolszewikom, stali się znani jako „biali" lub „białogwardziści", od czasu gdy na samym początku wojny domowej bolszewiccy przywódcy zaczęli stosować wobec nich tę — ich zdaniem — obraźliwą nazwę. Bolszewicy chcieli, aby ich wrogów kojarzono z reakcyjną dynastią Burbonów, która władała Francją po klęsce i wygnaniu w 1815 roku cesarza Napoleona Bonaparte[10].

Znaczenie poważnego wpływu białych emigrantów na *Weltanschauung* (światopogląd) Hitlera stało się wyraźniej widoczne po przekonującym udowodnieniu przez Brigitte Hamann w opublikowanej w 1996 roku pracy

Hitlers Wien: Lehrjahre eines Diktators (Wiedeń Hitlera: Lata nauki dyktatora), że w czasie swoich „lat głodu" w Wiedniu, w okresie 1908–1913, Hitler wcale nie był jeszcze antysemitą. Podczas zażartych dyskusji politycznych bronił nawet Żydów przed tymi, którzy ich oskarżali[11]. Książka Hamann obala wcześniejsze twierdzenia historyków, iż wyjątkowo agresywny antysemicki światopogląd Hitlera ukształtował się w czasie jego pobytu w Wiedniu[12].

Istnieją też inne świadectwa stosunkowo późnego ukształtowania się skrajnie prawicowych koncepcji politycznych Hitlera. W korespondencji i prywatnych notatkach Hitlera z czasów I wojny światowej (1914–1918) nie ma antysemickich fragmentów[13]. Koledzy Hitlera z tamtych czasów nie zauważyli w jego poglądach żadnych elementów antysemickich[14]. Co więcej, według adiutanta Hansa Menda, bezpośredniego dowódcy Hitlera na Froncie Zachodnim w czasie I wojny światowej, Hitler od czasu do czasu chwalił Żydów i przejawiał socjalistyczne skłonności. Często wygłaszał „podżegające przemówienia", w których nazywał się przedstawicielem „uświadomionego klasowo proletariatu"[15]. Zajadły antybolszewicki i antysemicki światopogląd Hitlera zaczął się krystalizować dopiero pod koniec 1919 roku w Monachium — w kontekście międzykulturowej współpracy pomiędzy wyalienowanymi volkistowskimi Niemcami a radykalnymi białymi emigrantami.

Dyskusja nad współczesną historią Niemiec poradziła sobie z koncepcją, która zdobyła popularność w latach 60. XX w., a która dotyczyła przyjęcia przez Niemców zgubnej *Sonderweg* (specjalnej drogi). Według teorii *Sonderweg,* niemiecka burżuazja w wyniku swojej słabości doprowadziła do historycznych dewiacji, których ostateczną konsekwencją była III Rzesza i jej zbrodnie[16]. Niemiecki historyk Ernst Nolte zaatakował teorię *Sonderweg* w opublikowanej w 1987 roku książce pt. *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus* („Europejska wojna domowa 1917–

1945: narodowy socjalizm i bolszewizm"). Utrzymywał w niej, że narodowy socjalizm zasadniczo stanowił reakcję na bolszewizm[17].

W czasie *Historikerstreit* (sporu historyków w drugiej połowie lat 90. XX w.) większość naukowców odrzuciło koncepcje przyczynowości Noltego[18]. Przeważająca część historyków uczestniczących w *Historikerstreit* potwierdziła straszliwą wyjątkowość narodowego socjalizmu w ogólności, a Holokaustu w szczególności[19]. W latach 80. amerykański naukowiec Daniel Goldhagen zainicjował drugi „spór historyków", wprowadzając ponownie ekstremalną wersję teorii *Sonderweg* w swojej książce pt. *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*[20]. Umieścił w centrum swojej teorii historycznej rzekomo bezprecedensowo „eliminacyjny" niemiecki antysemityzm[21]. Szczególnie niemieccy uczeni przypuścili atak na koncepcje Goldhagena, uznając je za niebezpiecznie przesadnie uproszczone[22].

Stanowiska Goldhagena i Noltego reprezentują przeciwstawne poglądy na niemieckie i zagraniczne wpływy na narodowy socjalizm. W *Gorliwych katach Hitlera* Goldhagen utrzymuje, że narodowy socjalizm i Holokaust nosiły swoisty niemiecki charakter. Podkreśla to, co nazywa „eliminacyjnym nastawieniem niemieckiego antysemityzmu", praktycznie pomijając wszystkie inne czynniki. Twierdzi, że „dokonywanie porównawczej analizy niemieckiego antysemityzmu nie jest czymś niezbędnym". Mimo to stwierdza: „Żaden inny kraj europejski nawet nie zbliżył się do dorównania niemieckiemu antysemityzmowi. Sama tylko bezprecedensowa objętość oraz jadowita i zabójcza zawartość niemieckiej literatury antysemickiej XIX i XX wieku świadczy, że niemiecki antysemityzm był zjawiskiem *sui generis*"[23]. Goldhagen nie dokonuje zatem adekwatnej analizy porównawczej w swoim traktowaniu rzekomo bezprecedensowego niemieckiego antysemityzmu.

Z kolei Nolte akcentuje kluczowy wpływ na ruch narodowosocjalistyczny przewrotu bolszewickiego i umocnienia władzy w Rosji. Naukowiec ten jest

znany z twierdzenia, że badacze muszą umieszczać „Ostateczne Rozwiązanie" w „perspektywie historycznej", porównując je z innymi masowymi mordami, zwłaszcza zaś z tymi popełnianymi pod sowieckimi rządami[24]. W *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945* Nolte utrzymuje, że walka z bolszewizmem ukształtowała „najbardziej fundamentalną formułę" narodowego socjalizmu i pomniejsza znaczenie niemieckiego antysemityzmu w powstawaniu i kształtowaniu się narodowego socjalizmu. Twierdzi też, że w istocie narodowego socjalizmu nie istniały „ani tendencje kryminalne, ani antysemickie obsesje". To raczej „pełne obaw i nienawiści odniesienia do komunizmu były w rzeczywistości siłą napędową uczuć i ideologii Hitlera". Nolte podkreśla ponadto, że: „Bolszewizm był dla narodowego socjalizmu zarówno koszmarem, jak i przykładem".

W podsumowaniu swojej pracy Nolte prowokacyjnie stwierdza, że obarczając Żydów odpowiedzialnością za zagrożenie bolszewizmem, Hitler i Reichsführer SS Heinrich Himmler „nadali nowy wymiar pierwotnie bolszewickiej koncepcji zniszczenia". Utrzymuje także, że: „Archipelag Gułag był wcześniejszy niż Auschwitz i […] istnieje między nimi pewien luźny związek"[25]. Poglądy Noltego zawierają słuszne spostrzeżenie, że narodowy socjalizm zaciekle zwalczał bolszewizm, a jednocześnie był dla niego pełen uznania. Jednakże jego argumentacja może prowadzić do uznania narodowosocjalistycznego „Ostatecznego Rozwiązania" jedynie jako reakcji na zagraniczne scenariusze.

Aczkolwiek skłaniam się bardziej ku poglądom Noltego niż Goldhagena; bronię stanowiska pośredniego pomiędzy prezentowanym przez Goldhagena skoncentrowanym na Niemcach wyjaśnieniu morderczej ewolucji narodowego socjalizmu a skupionej na bolszewizmie analizie narodowosocjalistycznych zbrodni dokonanej przez Noltego. Narodowy socjalizm posiadał zarówno niemieckie, jak i rosyjskie korzenie. Ruch narodowosocjalistyczny ukształtował się przede wszystkim jako synteza radykalnych prawicowych niemieckich i rosyjskich przedsięwzięć oraz koncepcji. Narodowy socjalizm pojawił się

w istniejącym po I wojnie światowej radykalnie prawicowym środowisku żądnych zemsty volkistowskich Niemców i rozgoryczonych białych emigrantów. Niektórzy z tych ostatnich pogardzali bolszewizmem, ale mimo to podziwiali determinację jego przywódców, a także ich wywrotowe działania, po których — poprzez wprowadzoną później militaryzację — osiągnięto ścisłą centralizację oraz bezlitośnie wyeliminowano wrogów politycznych.

Podkreślam kluczową rolę *Aufbau* w przewodzeniu narodowym socjalistom i białym emigrantom w ich wspólnej walce z Ententą, Republiką Weimarską, bolszewikami i Żydami. Podczas gdy narodowy socjalizm ukształtował się głównie w obrębie ruchu volkistowskiego, biali emigranci z *Aufbau* w znaczący sposób wpłynęli na polityczne, wojskowe i ideologiczne poglądy Hitlera. *Aufbau* kształtował wczesne założenia strategiczne narodowych socjalistów do walki zarówno z Republiką Weimarską, jak i Związkiem Sowieckim. Konspiracyjna organizacja kierowana przez Scheubner-Richtera, bliskiego doradcę Hitlera i jego konsultanta w sprawach polityki zagranicznej, dążyła do utworzenia międzynarodowego sojuszu kierowanego przez nacjonalistycznych, a nawet narodowosocjalistycznych Niemców oraz Rosjan (w rzeczywistości Rosjan, Ukraińców i ludzi z państw nadbałtyckich) i zwalczającego Ententę, Republikę Weimarską i „żydowski bolszewizm". *Aufbau* sprowokował skazany na niepowodzenie pucz Hitlera i Ludendorffa wymierzony przeciwko Republice Weimarskiej. Ostrzegał też ruch narodowosocjalistyczny na wczesnym etapie jego istnienia, że „żydowski bolszewizm" stanowi apokaliptyczne niebezpieczeństwo, grożące ogarnięciem Niemiec, Europy, a nawet całego świata.

Książka ta „naprawia" słabość badań historycznych związaną z faktem, że wcześniejszych prac o wpływie białej emigracji na narodowy socjalizm było bardzo mało. W wydanej w 1939 roku prekursorskiej pracy *L'Apocalypse de notre temps: Les dessous de propagande allemande d' après des documents inédits* („Apokalipsa naszych czasów: kulisy niemieckiej propagandy na podstawie niepublikowanych dokumentów"), Henri Rollin podkreślał, że „hitleryzm"

stanowi formę „antysowieckiej kontrrewolucji”, która wykorzystuje „mit tajemniczego żydowsko-masońsko-bolszewickiego spisku”. Rollin zbadał narodowosocjalistyczne przekonania, oparte głównie na poglądach białej emigracji. Według nich to rozległa żydowsko-masońska zmowa sprowokowała wybuch I wojny światowej i obaliła Imperium Rosyjskie, Niemieckie i Cesarstwo Austro-Węgierskie oraz spuściła ze smyczy bolszewizm. Było to konsekwencją zniszczenia poprzez podstępne szerzenie idei liberalnych podstaw istniejącego porządku. W 1940 roku, po rozpoczęciu okupacji Francji, niemieckie wojska natychmiast doprowadziły do zniszczenia pracy Rollina i od tej pory książka ta była właściwie zapomniana[26].

Minęło niemal trzydzieści lat, zanim Walter Laqueur w swojej książce pt. *Russia and Germany: A Century of Conflict* („Rosja i Niemcy: Wiek konfliktu”) zwrócił uwagę nas brak badań historycznych nad wpływem białej emigracji na narodowy socjalizm. Stwierdził w niej: „W poszukiwaniu źródeł niemieckiego narodowego socjalizmu często przedstawiano rozmaite zawiłe i nieprawdopodobne oddziaływania, ale zazwyczaj pomijano o wiele bardziej istotne i namacalne wpływy rosyjskiej białej emigracji”. Laqueur utrzymywał, że historycy zajmujący się ruchem narodowosocjalistycznym zasadniczo ani nie byli zainteresowani oddziaływaniem rosyjskich wychodźców, ani nie posiadali kwalifikacji do ich analizowania, podczas gdy rozwój narodowego socjalizmu po puczu Hitlera i Ludendorffa odsunął w cień wcześniejszą współpracę narodowych socjalistów i białych ekspatriatów. Książka Laqueura wniosła cenny wkład, zwracając uwagę na interakcje pomiędzy narodowymi socjalistami a białą emigracją. Przedstawia ona jednak dość powierzchowne spojrzenie na jej wkład w kształtowanie się narodowego socjalizmu, a głównie z powodu ograniczonych możliwości prowadzenia badań w okresie zimnej wojny[27].

Od lat 60. kilku historyków zajęło się sprawą współpracy narodowych socjalistów i białych emigrantów. Temat ten podjął między innymi Norman Cohn w swojej pracy *Warrant for Genocide: The Myth of Jewish World-Conspiracy and*

the „Protocols of the Elders of Zion” („Patent na ludobójstwo: Mit o wszechświatowym spisku żydowskim i «Protokoły mędrców Syjonu»”), a także Robert Williams w swojej książce *Culture in Exile: Russian Émigrés in Germany, 1881–1941* („Kultura na wygnaniu: rosyjscy emigranci w Niemczech, 1881–1941”) oraz Karl Schlögel w zredagowanej przez siebie antologii *Russiche Emigration in Deutschland 1918 bis 1941: Leben im europäischen Büregkreig* („Rosyjska emigracja w Niemczech od 1918 do 1941 roku: Życie w czasie europejskiej wojny domowej”). W swojej pracy Cohn analizuje sprawę powstania sławnego antysemickiego fałszerstwa, jakim były *Protokoły mędrców Syjonu* i dostarczenia go z Rosji do Niemiec, gdzie wywarł wpływ na narodowych socjalistów[28]. Niemiecki specjalista zajmujący się *Protokołami,* Michael Hagemeister, niedawno podał w wątpliwość twierdzenie Cohna, iż to carska Ochrana (tajna policja) sfabrykowała *Protokoły* w Paryżu[29]. Więciej o tej sprawie w rozdziale drugim.

Książki Williamsa i Schlögla stanowią cenne publikacje encyklopedyczne o problematyce białej emigracji, ale nie skupiają uwagi na jej wpływach na narodowy socjalizm. Williams pokrótce podejmuje sprawę wkładu rosyjskich wychodźców w kształtowanie się narodowego socjalizmu. Stwierdza: „Razem z III Rzeszą pojawiła się nowa antysemicka agresja nazistów, podsycana przez skrajnie prawicowych Rosjan i Bałtów, którzy na początku lat 20. odkryli w Monachium Hitlera”. Jednakże Williams nie bada szczegółowo sojuszu pomiędzy narodowymi socjalistami a wieloma białymi emigrantami[30]. Praca Schlögla stanowi pożyteczną publikację encyklopedyczną o białej emigracji, ale traktuje jej wpływ na narodowy socjalizm jako temat podrzędny[31].

Wśród rosyjskich historyków jedynie Rafael Ganelin zbadał dokładniej ideologiczny wkład białych emigrantów w narodowy socjalizm. Zwrócił uwagę, że wielu prawicowych uchodźców z byłego Imperium Rosyjskiego wierzyło, że to żydowska finansjera wsparła rewolucję bolszewicką. Pogląd ten stał się częścią ideologii narodowosocjalistycznej. Ganelin nie podjął zakrojonych na szeroką

skalę badań źródłowych. Jego najważniejszy esej *Rossijskoje czernosotienstwo i giermanskij nacjonał-socializm* („Rosyjska Czarna Sotnia i niemiecki narodowy socjalizm") opiera się głównie na wtórnych publikacjach zachodnich[32].

Stosunkowo szczegółowa praca badająca wpływ białej emigracji na narodowy socjalizm pojawiła się dopiero w 1998 i była to praca Johannesa Baura *Die russische Kolonie in München 1900–1945: Deutsch-russische Bezeihungen im 20. Jahrhundert* („Rosyjska kolonia w Monachium 1900–1945: Niemiecko-rosyjskie relacje w XX wieku"). Baur utrzymuje, że biali emigranci wpłynęli na sposób postrzegania przez Hitlera rewolucji bolszewickiej. Co więcej, „antysemiccy prorocy emigracyjni" pomogli sformułować ideologię narodowego socjalizmu, łącząc skrajny antybolszewizm z antysemityzmem. Owi biali emigranci przejawiali „zamiar zniszczenia całych segmentów populacji i narodów". Niemniej jednak Baur minimalizuje zakres „interakcji pomiędzy monachijską częścią rosyjskiej monarchicznej prawicy a narodowymi socjalistami". Utrzymuje on, że współpraca pomiędzy tymi grupami była ograniczona jedynie do krótkiego okresu i przez cały ten czas istniały pomiędzy nimi różnice ideologiczne oraz polityczne[33].

Z całą pewnością pomiędzy wczesnymi narodowymi socjalistami a osiadłymi w Monachium białymi emigrantami miały miejsce rozbieżności związane z ideologią, polityką i władzą. Obie strony starały się wykorzystywać partnerów do własnych celów. Jednak, pomimo że — jak w każdej międzykulturowej współpracy — pojawiały się nieuniknione różnice zdań, wielu narodowych socjalistów i białych emigrantów miało ze sobą wiele wspólnego. Rozpoczęli wspólną walkę przeciwko czemuś, co ich zdaniem było nikczemnym, międzynarodowym żydostwem manipulującym zarówno drapieżnym kapitalizmem finansowym na Zachodzie, jak i krwawym bolszewizmem na Wschodzie. Czterej członkowie *Aufbau* z tej samej działającej w carskiej Rosji (w Rydze) korporacji studenckiej — Scheubner-Richter, Arno Schickedanz, Otto von

Kursell i Rosenberg — szczególnie przyczynili się do zbudowania mostów pomiędzy narodowymi socjalistami a białymi emigrantami.

Biorąc pod uwagę większe szanse badawcze, jakie pojawiły się po zakończeniu zimnej wojny, historycy powinni w większym stopniu podkreślać rosyjskie wpływy na narodowy socjalizm. Znajdujące się w Moskwie materiały archiwalne, które od niedawna stały się dostępne dla historyków, dowodzą konieczności dokonania ponownej oceny wkładu białej emigracji w narodowy socjalizm. W lecie 1945 roku sowieckie siły okupacyjne na Dolnym Śląsku odkryły ogromne niemieckie archiwa, a także wielkie ilości dokumentów zabranych przez Niemców z krajów okupowanych, głównie z Francji i Polski. Cały zbiór został przewieziony do Moskwy, gdzie był przechowywany w tajemnicy przed opinią publiczną, a nawet pracownikami innych sowieckich archiwów[34]. Wprawdzie w czasie zimnej wojny władze sowieckie zwróciły część tych zasobów Niemcom Wschodnim, to jednak większość przejętych zbiorów archiwalnych nadal była przechowywana w tajemnicy w Moskwie.

Walther Nicolai

Władze rosyjskie przyznały się do posiadania zagrabionych niemieckich dokumentów i odtajniły je dopiero w 1991 roku po rozpadzie Związku Sowieckiego. Historykom pozwolono badać ogromne zbiory archiwalne w Centrum Przechowania Zbiorów Historyczno-Dokumentalnych, które w latach 1999–2001, kiedy badałem znajdujące się w nim materiały, stały się częścią Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowego[35]. W marcu 2001 roku na pewien czas odmówiono mi dostępu do byłego Centrum, zapewne w jakimś stopniu z powodu ochłodzenia stosunków amerykańsko-rosyjskich po aresztowaniu w lutym 2001 roku funkcjonariusza FBI Hanssena, który okazał się podwójnym agentem, pracującym zarówno dla Sowietów, jak i Rosjan[36]. W okresie swojego rozkwitu w Centrum znajdowało się mnóstwo dokumentów dotyczących współpracy pomiędzy narodowymi socjalistami a białymi emigrantami. Były tam między innymi meldunki z Tajnej Policji Państwowej (*Geheime Staatspolizei*, potocznie nazywana Gestapo) Hitlera i Komisarza Rzeszy ds. Nadzoru Porządku Publicznego (*Reichskommissar für die Überwachung der öffentlichen Ordnung*), szefa tajnej agencji wywiadowczej w Republice Weimarskiej, która składała meldunki o rozwoju sytuacji politycznej i prowadziła obserwację cudzoziemców na terenie Niemiec[37]. Niestety, wiele dokumentów Komisarza Rzeszy, najprawdopodobniej również te, które dotyczą konkretnie *Aufbau*, od dawna przechowywane są w Służbie Wywiadu Zagranicznego (*Służba Wnieszniej Razwiedki*) i historykom nie pozwala się ich badać. Dodatkowym utrudnieniem jest fakt, że władze rosyjskie latem 2001 roku „tymczasowo” przeniosły tam również pozostałe dokumenty Komisarza Rzeszy, na szczęście po tym, jak dokładnie je zbadałem. Sądzę, że jestem ostatnim zachodnim naukowcem, który miał dostęp do tych cennych materiałów.

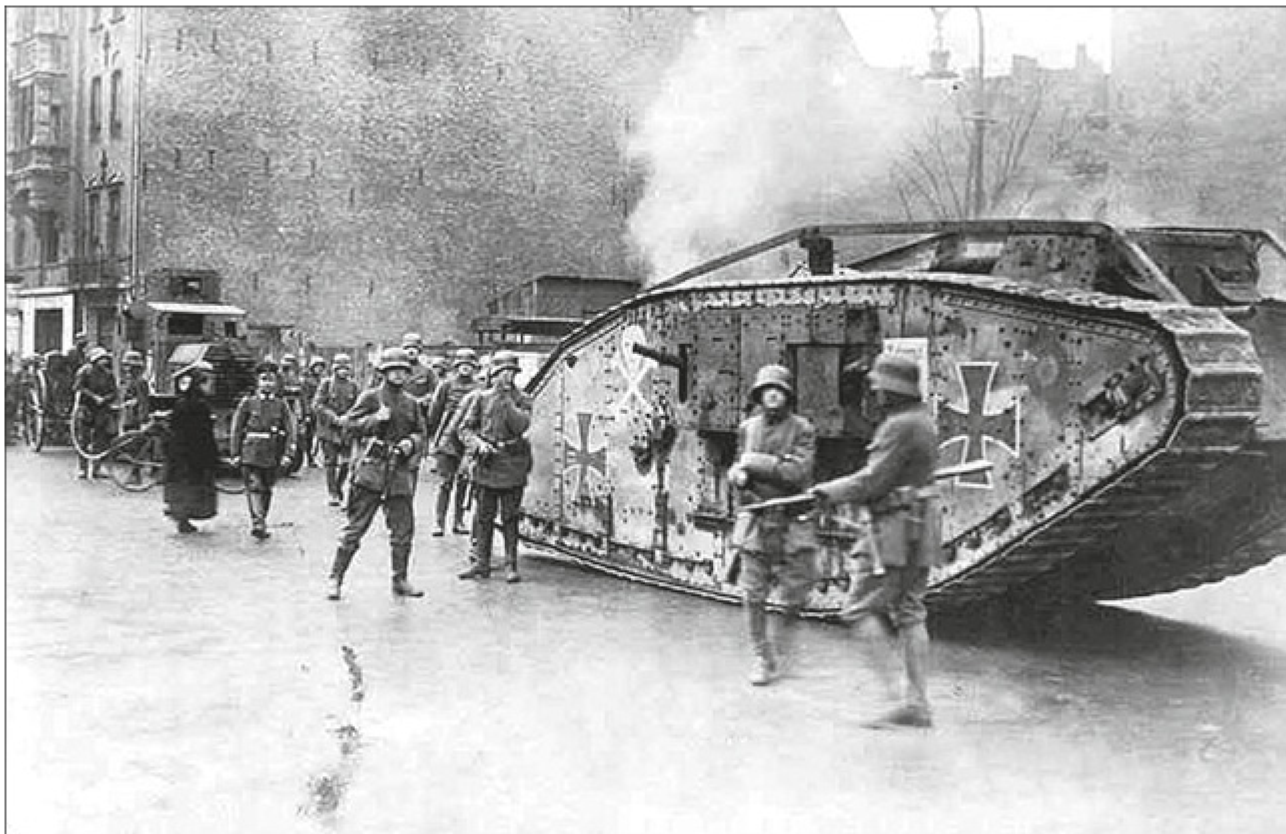
W byłym Centrum nadal znajdują się ważne dokumenty osobiste, z którymi udało mi się zapoznać. Na przykład są tam obszerne prywatne zbiory Ludwiga Müllera von Hausena. Ten volkistowski publicysta otrzymał w 1919 roku od

Szabelskiego-Borka *Protokoły mędrców Syjonu*. Zlecił przetłumaczenie ich na niemiecki, a następnie opublikował z własnym komentarzem, tym samym udostępniając je narodowym socjalistom i innym antysemitom[38]. W instytucji tej przechowywany jest także niepublikowany dziennik Walthera Nicolai — szefa niemieckiego wywiadu wojskowego w czasie I wojny światowej, który później przekazywał antybolszewickie dane wywiadowcze *Aufbau* i partii narodowosocjalistycznej[39].

W byłym Centrum znajdują się również cenne dokumenty o francuskiej i polskiej proweniencji, których analizy także dokonałem. W szczególności instytucja ta posiada kopie francuskich dokumentów wywiadowczych z *Sûreté Générale* i jej następczyni od 1934 roku, *Direction Générale de la Sûreté Nationale* (Dyrekcja Generalna Bezpieczeństwa Narodowego). Znajdują się w niej także kopie meldunków wywiadu wojskowego z *Deuxième Bureau* (Biuro II Sztabu Generalnego). Poza tym są tam też meldunki wywiadowcze polskiego Oddziału II Sztabu Głównego dotyczące działalności białej emigracji. Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych (*Narodnyj Komissariat Wnutriennych Dieł* — NKWD) zaczął przywłaszczać te dokumenty we wrześniu 1939 roku — po tym, jak Związek Sowiecki najechał wschodnią Polskę[40].

Książka ma układ tematyczny i chronologiczny. Rozdział pierwszy przedstawia kontekst genezy narodowego socjalizmu przede wszystkim jako syntezę niemieckich i rosyjskich radykalnych ruchów prawicowych i ich ideologii za pośrednictwem analizy rozwoju skrajnej prawicy w Imperium Niemieckim i Rosyjskim. Radykalni prawicowcy w tych krajach, którzy uważali, że dysponują duchową, a nawet rasową wyższością, wypracowali złożone antyzachodnie, antysocjalistyczne i antysemickie poglądy. Odkupicielski aspekt niemieckiej myśli volkistowskiej kojarzony z filozofem Arthurem Schopenhauerem, kompozytorem Richardem Wagnerem i pisarzem Houstonem Stewartem Chamberlainem, podkreślał konieczność przeciwstawienia się przez Niemców materialistycznym Żydom i odrzucenia woli życia, aby w ten sposób osiągnąć

zbawienie. Czerpiąc inspirację z pisarzy mistyków Fiodora Dostojewskiego i Władimira Sołowiewa, skrajni prawicowcy w carskiej Rosji propagowali wyższość prawosławia i ostrzegali, że nadciąga apokaliptyczna bitwa pomiędzy Rosją stojącą na czele wszystkich Słowian a knującym spiski międzynarodowym żydostwem, w której Rosjanie przyjmą rolę Chrystusa, natomiast Żydzi — antychrysta.

Walki uliczne podczas puczu Kappa, marzec 1920

Pomimo ukształtowania szczegółowych, inspirowanych religijnie antyzachodnich, antysocjalistycznych i antysemickich poglądów, w okresie przed rewolucją bolszewicką w 1917 roku skrajni prawicowcy w Niemczech i carskiej Rosji ponieśli polityczną porażkę. Volkistowska niemiecka prawica nie zdołała zdobyć masowego poparcia ani też zastąpić w 1917 roku cesarza Wilhelma II

wojskową dyktaturą pod przywództwem generała Ludendorffa. W carskiej Rosji skrajnie prawicowy ruch Czarnej Sotni, którego najważniejszą część stanowił Związek Narodu Rosyjskiego, początkowo zdobył pewną popularność po rewolucji 1905 roku. Jednakże ruch Czarnej Sotni rozpadł się wkrótce na frakcje, które nie zdołały zapobiec abdykacji cara i bolszewickiemu przewrotowi w 1917 roku. Połączona niemiecka prawica i rosyjska biała emigracja zaczęły rosnąć w siłę dopiero po zdobyciu władzy przez bolszewików i przegraniu przez Niemców I wojny światowej. Volkistowscy Niemcy i biali emigranci obwiniali o te katastrofy głównie Żydów.

Rozdział drugi podzielony jest na dwie części. Pierwsza skupia uwagę na Ukrainie w 1918 roku jako na teatrze pierwszej, zakrojonej na wielką skalę antybolszewickiej kooperacji wojskowej Niemców i białogwardzistów. Ich wzajemne oddziaływania na Ukrainie i tuż poza jej granicami stworzyły precedens dla dalszych partnerskich stosunków prawicowych Niemców i białogwardzistów oraz białych emigrantów — zarówno w Niemczech, jak i za granicą, zwłaszcza w 1919 roku w krajach nadbałtyckich. Wielu białych oficerów, którzy służyli na Ukrainie okupowanej przez Niemców, na przykład generał Biskupski, pułkownik Winberg, pułkownik Połtawec-Ostrianica, porucznik Taboricki i porucznik Szabelski-Bork, wstąpiło do *Aufbau* i wspierało sprawę narodowych socjalistów.

Druga część rozdziału drugiego omawia rolę Ukrainy jako strefy przekazywania białogwardyjskiej ideologii powojennym niemieckim kręgom volkistowskim w ogóle, a Hitlerowi w szczególności. W zimie 1918/1919 niemieccy wojskowi ewakuowali z Ukrainy tysiące białych oficerów. Jeden z nich, Szabelski-Bork, przywiózł ze sobą do Berlina *Protokoły mędrców Syjonu*. Tam przekazał tę fałszywkę volkistowskiemu publicyście Hausenowi z sugestią, by ją przetłumaczył i opublikował po niemiecku. Zawarte w *Protokołach* ostrzeżenia przed podstępnym żydowskim spiskiem, którego celem było zdobycie panowania nad światem za pośrednictwem nienasyconego kapitalizmu finansowego

i rewolucyjnego zamętu, wywarły wielki wpływ na volkistowskich Niemców i białych emigrantów, w tym również na mentorów Hitlera: Eckarta i Rosenberga. Ci natomiast przyczynili się do ukształtowania antysemickich poglądów przyszłego Führera. Hitler wykorzystywał *Protokoły* jako przykład żydowskich planów podboju całego świata, w którym szczególną rolę miał odegrać głód traktowany jako narzędzie do podporządkowania narodowych większości.

Rozdział trzeci omawia kwestię współpracy niemieckich nacjonalistów oraz białogwardzistów i białej emigracji w krajach nadbałtyckich oraz w Niemczech w latach 1919–1920. Pierwsza część rozdziału analizuje antybolszewicką kampanię przeprowadzoną wspólnie przez niemiecki Freikorps i rosyjską białogwardyjską armię podczas interwencji na Łotwie w 1919 roku. Po wyrażeniu zgody, a nawet wspieraniu tworzenia Freikorpsu w krajach bałtyckich, Ententa i w przeważającej części socjalistyczny rząd Niemiec rozkazały tym jednostkom, aby zakończyły antybolszewickie operacje prowadzone na Łotwie wspólnie z białogwardyjskimi formacjami. Początkowy przywódca interwencji na Łotwie, generał hrabia Rüdiger von Goltz, uległ żądaniom Ententy i Republiki Weimarskiej, ale tysiące Niemców zlekceważyło te rozkazy i pozostały na Łotwie razem ze swoimi białogwardyjskimi towarzyszami. Zachodnia Armia Ochotnicza (*Zapadniaja Dobrowolczeskaja Armia*), jak nazywano połączone niemiecko-białogwardyjskie wojska na Łotwie, działały pod dowództwem pułkownika Pawła Bermondta-Awałowa, który służył na okupowanej przez Niemców Ukrainie w 1918 roku. Po początkowych sukcesach wojska Bermondta-Awałowa poniosły jednak klęskę. Chociaż pod względem wojskowym interwencja na Łotwie skończyła się fiaskiem, wytworzyła ona silne poczucie solidarności pomiędzy Niemcami a białymi Rosjanami.

Interwencja na Łotwie była nie tylko niemiecko-białogwardyjską zagraniczną krucjatą antybolszewicką, uzupełniała także dążenie międzynarodowej skrajnej prawicy do obalenia Republiki Weimarskiej. Niemieccy nacjonaliści skupieni

wokół Wolfganga Kappa i Ludendorffa mieli nadzieję, że po zwycięstwie nad bolszewikami na Łotwie i w Rosji niemieccy prawicowcy oraz białogwardziści z Zachodniej Armii Ochotniczej udzielą wsparcia ich planowanemu puczowi. Po klęsce wojsk Bermondta-Awałowa Kapp i Ludendorff wykorzystali zdemobilizowanych Niemców i białych emigrantów z Armii Ochotniczej do destabilizowania Republiki Weimarskiej. Punktem kulminacyjnym rewolucyjnych działań nacjonalistów stał się nieudany pucz Kappa, w marcu 1920 roku, poparty przez Ludendorffa, Scheubner-Richtera, Biskupskiego, Winberga, Szabelskiego-Borka, Taborickiego, a nawet przez Hitlera i Eckarta. O ile pucz w Berlinie się nie powiódł, o tyle w Monachium okazał się udany i przygotował grunt pod ściślejszą współpracę pomiędzy volkistowskimi Niemcami, w tym również narodowymi socjalistami, a działającymi w tym mieście białymi emigrantami.

Rozdział od czwartego do siódmego bada rozwój i upadek *Aufbau* w Monachium w latach 1920–1923. Organizacja uzyskała początkowy impuls dzięki współpracy volkistowskich Niemców i przebywających w Bawarii białych emigrantów, którzy brali udział w puczu Kappa, z dowodzonymi przez generała Piotra Wrangla Siłami Zbrojnymi Południa Rosji znajdującymi się na Krymie, na Ukrainie. Scheubner-Richter udał się z niebezpieczną misją na Krym, aby sprecyzować warunki udzielenia wsparcia reżymowi Wrangla przez niemieckich prawicowców oraz przebywających w Bawarii białych emigrantów. Armia Czerwona wkrótce opanowała Półwysep Krymski i zmusiła Wrangla oraz jego żołnierzy do ucieczki, ale mimo to Scheubner-Richter zmienił *Aufbau* w główny ośrodek współpracy volkistowskich Niemców i białej emigracji.

Aufbau powiązał volkistowskich Niemców, a w szczególności Hitlera i generała Ludendorffa, których Scheubner-Richter zapoznał ze sobą w tej organizacji, z będącej jej członkami ważnymi przedstawicielami białej emigracji. Byli wśród nich jej pierwszy sekretarz Scheubner-Richter, wiceprezes Biskupski, zastępca dyrektora Schickendanz, przywódca frakcji ukraińskiej Połtawec-

Ostrianica, Winberg, Szabelski-Bork, Taboricki, Rosenberg i Kursell, który współpracował z Rosenbergiem w wydawanym przez Eckarta czasopiśmie „Auf gut Deutsch". Scheubner-Richter, Schickendanz, Kursell i Rosenberg poza działalnością w *Aufbau* grali także aktywną rolę w partii narodowosocjalistycznej. Drugi sekretarz *Aufbau*, Niemiec Max Amann, był jednocześnie sekretarzem NSDAP.

W pierwszej połowie 1921 roku, po przekształceniu się pod faktycznym przywództwem Scheubnera-Richtera w potężną konspiracyjną siłę, *Aufbau* bez powodzenia starał się doprowadzić do sojuszu całej białej emigracji popierającej wielkiego księcia Kiryła Romanowa z narodowymi socjalistami. Organizacja miała nadzieję skupić pod swoim przywództwem wszystkich białych emigrantów w Europie i poprowadzić ich do antybolszewickiej krucjaty, która zastąpiłaby władzę sowiecką rządami nacjonalistów rosyjskich, ukraińskich i tych z państw nadbałtyckich. Ale zamiast zjednoczyć emigrację, *Aufbau* wdał się w bratobójczą walkę z Wyższą Radą Monarchistyczną pod przywództwem lidera frakcji dawnego Związku Narodu Rosyjskiego, Nikołaja Markowa II. Rada wspierała innego pretendenta do carskiego tronu, wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza Romanowa, blisko związanego z rządem francuskim. Rada Monarchistyczna Markowa II dążyła do odtworzenia przy pomocy Francuzów carskiej Rosji w jej dawnych granicach. *Aufbau* nienawidził Rady i jej profrancuskich przedsięwzięć do tego stopnia, że rozważał zawarcie ryzykownego, taktycznego sojuszu z Armią Czerwoną.

Aby wspierać powiązane wzajemnie interesy niemieckiej prawicy i białych Rosjan, Hitler pomagał popierającemu Kiryła *Aufbau* w jego walce przeciwko Wyższej Radzie Monarchistycznej Markowa II. Za to poparcie Kirył odwdzięczył się, przyznając narodowosocjalistycznej partii Hitlera znaczne subsydia na rzecz „niemiecko-rosyjskiej sprawy narodowej". Chociaż *Aufbau* nie zdołał zjednoczyć całej białej emigracji w Niemczech (i poza nimi) pod egidą Kiryła Romanowa i związać jej z narodowymi socjalistami (ideolodzy tej organizacji Scheubner-

Richter, Winberg i Rosenberg głosili hasło „Niemcy i Rosja ponad wszystko"), udało mu się przekonać Hitlera do zawiązania sojuszu nacjonalistycznych Niemców i Rosjan w walce przeciwko Ententcie, Republice Weimarskiej, Związkowi Sowieckiemu i międzynarodowemu żydostwu.

Poza organizowaniem niemiecko-rosyjskiej współpracy *Aufbau* zajął się terroryzmem. Biskupski wydał kontrakt na zabójstwo Aleksandra Kiereńskiego, byłego szefa rosyjskiego Rządu Tymczasowego w 1917 roku. Dwaj koledzy z *Aufbau*, Szabelski-Bork i Taboricki, usiłując zamordować przywódcę rosyjskich konstytucyjnych demokratów (kadetów) Pawła Miliukowa, przypadkowo zastrzelili znanego działacza Partii Konstytucyjno-Demokratycznej Władimira Nabokowa. Współspiskowcy z *Aufbau* — Biskupski, Ludendorff i ich doradca pułkownik Karl Bauer (co najmniej) — zamierzali zabić ministra spraw zagranicznych w Republice Weimarskiej Walthera Rathenaua. W przedsięwzięciu tym członkowie *Aufbau* spiskowali wspólnie z radykalną prawicową Organizacją C (Organizacja Consul, O.C.) z siedzibą w Monachium. Kierował nią ważny uczestnik puczu Kappa, kapitan Hermann Ehrhardt. Stowarzyszenie dokonywało aktów terroru, planowało kampanie wojskowe przeciwko Republice Weimarskiej i Związkowi Sowieckiemu, utrzymując bliskie związki z narodowymi socjalistami Hitlera.

Poza zajmowaniem się terroryzmem *Aufbau* koordynował wspólne działania narodowych socjalistów i białych emigrantów, które miały na celu obalenie Związku Sowieckiego przy użyciu sił wojskowych. Gdy Scheubner-Richter awansował na stanowisko czołowego doradcy Hitlera w sprawach polityki zagranicznej i generalnie stał się jednym z jego najbliższych konsultantów, związane z Rosją Sowiecką cele *Aufbau* stały się także celami partii narodowosocjalistycznej. Polityka zagraniczna *Aufbau* zakładała osłabianie reżymu bolszewickiego za pośrednictwem wewnętrznej rewolty, a następnie obalenie go poprzez interwencję wojskową. Organizacja planowała także utworzenie na Ukrainie, w krajach bałtyckich i samej Wielkiej Rosji państw

narodowosocjalistycznych. Hitler, który jeszcze nie wymyślił swojej koncepcji, zgodnie z którą Niemcy muszą zdobyć na wschodzie *Lebensraum* (przestrzeń życiową), aprobował plany *Aufbau* dokonania radykalnego przekształcenia sowieckiej Rosji. Szczególnie sprzyjał utworzeniu niepodległego, narodowosocjalistycznego państwa ukraińskiego pod przywództwem Połtawca-Ostrianicy.

Aufbau nie tylko spiskował w sojuszu z narodowymi socjalistami, aby obalić władzę sowiecką, ale odgrywał także pierwszoplanową rolę w prowadzonych przez Hitlera przygotowaniach do puczu przeciwko Republice Weimarskiej. Pomógł partii narodowosocjalistycznej zgromadzić poważne zasoby finansowe, które miały sfinansować planowany przewrót, wspomagając ją funduszami pochodzącymi od członków *Aufbau* oraz sojuszników, takich jak Kirył Romanow. Przekazywał także narodowym socjalistom środki ofiarowane przez Henry'ego Forda, bogatego amerykańskiego przemysłowca i polityka. Scheubner-Richter odgrywał czołową rolę w coraz bardziej wojowniczym *Kampfbund* (Związek walki), paramilitarnej organizacji pod przywództwem Hitlera i generała Ludendorffa. Przygotowując pucz przeciwko Republice Weimarskiej, Scheubner-Richter wyraźnie odwołał się do przykładu bolszewików, kiedy to garstka zdeterminowanych osób ukształtowała historię świata, prowadząc działania wywrotowe, po których nastąpiła ścisła centralizacja i militaryzacja. Scheubner-Richter skłonił przywódców *Kampfbundu* (Hitlera i Ludendorffa) do przeprowadzenia zdecydowanej demonstracji siły — puczu monachijskiego 9 listopada 1923 roku. Jednak zapłacił życiem za udział w tym skazanym na niepowodzenie przedsięwzięciu.

Rozdział ósmy analizuje początkowy wkład ideologiczny *Aufbau* w narodowy socjalizm. Hitler, który dopiero pod koniec 1919 roku w wyniku wzajemnych oddziaływań na siebie volkistowskich Niemców i białych emigrantów wyrobił sobie zdecydowanie antybolszewickie i antysemickie przekonania, nauczył się bardzo dużo od swoich pierwszych mentorów — Eckarta i trzech członków

Aufbau: Scheubner-Richtera, Winberga i Rosenberga. Owi ideologiczni towarzysze działali jako „czterej zwiastuni apokalipsy". Wywierali wpływ na narodowy socjalizm, włączając spiskowo-apokaliptyczny antysemityzm białych emigrantów do istniejących już volkistowskich koncepcji zbawienia oraz duchowej i rasowej wyższości Germanów.

Czterej zwiastuni apokalipsy, odwołując się do Dostojewskiego utrzymywali, że złowieszczy, ogólnoświatowy spisek żydowski manipuluje dwojakim złem: drapieżnym kapitalizmem finansowym i krwiożerczym bolszewizmem. Ostro krytykowali to, co uważali za „żydokomunę". Ideologiczny kwartet ostrzegał, że „żydowski bolszewizm" zabił ogółem wiele milionów Rosjan, a w szczególnie zbrodniczy sposób eksterminował rosyjską narodową inteligencję. Podkreślali, że „żydokomuna" w swoim krwawym dążeniu do ustanowienia ogólnoświatowej tyranii chce zlikwidować niemiecką inteligencję narodową i wymordować wiele milionów Niemców. Chociaż bolszewizm przerażał Rosenberga, to jednak nauczył go czegoś, co uznał za brutalnie skuteczną metodę eliminowania wrogów politycznych. Czterej zwiastuni apokalipsy zradykalizowali Narodowosocjalistyczną Partię Robotników Niemiec (NSDAP) w jej wczesnym okresie istnienia, głosząc, że „żydokomuna" grozi przejściem od podboju świata do jego zniszczenia.

Niniejsza praca zajmuje się głównie genezą narodowego socjalizmu w latach 1917–1923, ale w rozdziale dziewiątym dokonano analizy politycznej, finansowej, wojskowej i ideologicznej schedy przekazanej narodowemu socjalizmowi po 1923 roku. Tragiczna śmierć Scheubner-Richtera u boku Hitlera w czasie puczu monachijskiego stała się wzorem bohaterskiego poświęcenia dla sprawy narodowego socjalizmu. Po 1923 roku szczególnie Biskupski nadal kierował fundusze do NSDAP. Rosenberg, Schickendanz i Biskupski piastowali wysokie stanowiska w III Rzeszy. Hitler i Rosenberg wciąż wykorzystywali ukraińskich separatystów pod wodzą Połtawca-Ostrianicy do destabilizowania Związku Sowieckiego. Uporczywe starania Hitlera w czasie II wojny światowej,

aby w duchu ideologii *Aufbau* zdobyć Ukrainę dla Niemiec, skłoniły go w 1941 roku do przerzucenia wielu niemieckich jednostek spod Moskwy na południe, co miało katastrofalny wpływ na dalsze losy konfliktu.

Ukształtowany w dużej mierze przez *Aufbau* zajadły antybolszewizm i antysemityzm Hitlera po pewnym osłabnięciu w czasie przejęcia i konsolidacji władzy przez narodowych socjalistów, znalazł szczególnie silny wyraz w późniejszych latach istnienia III Rzeszy. W dużej mierze to właśnie podstawowe, inspirowane przez tę organizację idee narodowego socjalizmu skłoniły go do podjęcia ryzykownego ataku na Związek Sowiecki w 1941 roku. Również zaszczepiona narodowym socjalistom przez *Aufbau* wiara o zgubnym charakterze ogólnoświatowego żydowskiego spisku ulegała ewolucji od 1923 roku i pomogła umotywować próbę zniszczenia europejskich Żydów w ramach Ostatecznego Rozwiązania. Jako Minister Rzeszy do spraw Okupowanych Terenów Wschodnich Rosenberg wspierał Hitlera w jego dwóch krucjatach — przeciwko bolszewizmowi i Żydom, często przedstawianych jako jedna kampania przeciwko „żydowskiemu bolszewizmowi".

Wbrew popularnym poglądom narodowy socjalizm nie powstał jako zwykła kontynuacja działań politycznych niemieckiej radykalnej prawicy. Książka ta kształtuje postrzeganie narodowego socjalizmu i związanych z nim zbrodni oraz okrucieństw przede wszystkim jako konsekwencji międzykulturowej interakcji grup pokonanych w I wojnie światowej i rewolucji bolszewickiej — wyalienowanych volkistowskich Niemców oraz pełnych poczucia krzywdy członków rosyjskiej białej emigracji. Wielu rosyjskich emigrantów o antybolszewickich i antysemickich przekonaniach miało ogromny wkład w powstanie i kształtowanie się narodowego socjalizmu w Niemczech. Wywarli oni wpływ na agresywne strategie polityczne i wojskowe narodowych socjalistów, zapewnili Hitlerowi wielkie dotacje finansowe, ukierunkowali narodowosocjalistyczną ideologię poprzez apokaliptyczne ostrzeżenia przed

nieuchronnie nadciągającą zagładą szykowaną przez „żydokomunę" i pomogli przygotować Ostateczne Rozwiązanie.

---

[1] Georg Franz-Willing, *Ursprung der Hitlerbewegung 1919–1922.* Preussisch Oldendorf, K.W. Schütz KG 1974, s. 198.

[2] Meldunki DB 11 listopada 1922 i 22 maja 1936, RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, 157; opis 4, dieło 168, rolka 1, 1.

[3] *Ukraine und Nationalsozialismus,* „Wirtschafts-politische Aufbau-Korrespondenz über Ostfragen und ihre Bedeutung für Deutschland", 17 maja 1923, s. 4.

[4] Meldunek Gestapo z 13 kwietnia 1935 r., RGWA (CChIDK) fond 50, opis 3, dieło 496a, 208.

[5] Adolf Hitler, notatki do przemówienia 2 listopada 1922 r., *Sämtliche Aufzeichnungen 1905–1924.* Red. Eberhard Jäckel i Axel Kuhn. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1980, s. 716.

[6] Johannes Baur, *Die russische Kolonie in München, 1900–1945: Deutsch-russische Beziebungen im 20. Jahrhudert.* Wiesbaden, Harrasowitz Verlag 1998, s. 271.

[7] Max Hildebert Boehm, *Baltische Einfüsse auf die Anfänge der Nationalsozialismus*, „Jahrbuch des baltischen Deutschtum" 1967, s. 63.

[8] Karlheinz Rüdiger, „Reichsminister für die besetzen Ostgebiete Alfred Rosenberg" KR, BAB [listopad 1941], NS 8, numer 8, s. 2.

[9] Geoffrey Hosking, *Russia: People and Empire 1552–1917.* Cambridge, Harvard University Press 1997, s. xix, xx.

[10] Brian Crozier, *The Rise and Fall of the Soviet Empire.* Rocklin CA, Prima Publishing 1999, s. 19.

[11] Brigitte Hamann, *Hitler's Wien: Lejhrjahre eines Diktators* München. Piper 1996, s. 239–241, 499, 500 (wyd. polskie: Brigitte Hamann, *Wiedeń Hitlera*, Poznań 2013).

[12] Patrz na przykład: Alan Bullock, *Hitler: A Study of Tyranny.* New York, Harper and Row 1962, s. 36 (wyd. polskie: Alan Bullock, *Hitler: Studium tyranii*, Warszawa, 1997) i Joachim C. Fest, *Hitler.* Tłum. na ang. Richard and Clara Winston. New York, Harcourt Brace Jovanovich 1974, s. 42 (wyd. polskie: Joachim Fest, *Hitler*. Warszawa 1996).

[13] Adolf Hitler, *Sämtliche Aufzeichnungen*, s. 60–84, 1256, 1257.

[14] Ian Kershaw, *Hitler 1889–1936: Hubris.* London, Penguin Press 1998, s. 64 (wyd. polskie: Ian Kershaw, *Hitler 1889–1936: hybris*. Poznań 2001).

[15] Hans Mend, *Protokoll aufgenommen an 22. Dezember 1939 mit Hans Mendl, Reiterlehrer und Verwalter auf Schloss Eltholz Berg bei Starnberg a/See, ehemals Uhlan im kgl. Bayer. x. Ulanenregiment zugesteilt als Ordonnanzreiter im Oktober 1914 dem Inf. Reg. „List" Seit Juni 1916 befördert zum Officier-Stellvertreter und zugeteilt dem 4. bayer. Feldartillerieregiment, Munitionskolonne 143 (Tankabwehr). Bei der Truppe bekannt als der „Schimmelreiter"*. BHSAM/AK *Handschriftensammlung*, numer 3231, s. 2, 5.

[16] Charles Maier, *The Unmasterable Past: History, Holocaust and German National Identity.* Cambridge, Harvard University Press 1988, s. 102, 104.

[17] Ernst Nolte, *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus.* Frankfurt am Main, Propyläen Verlag 1987, s. 15.

[18] Peter Baldwin, *Reworking the Past: Hitler, the Holocaust, and the Historian's Debate.* Boston, Beacon Press 1990, s. 9.

[19] Charles Maier, *The Unmasterable Past,* s. 53.

[20] Ulrich Völker, „Hitlers willige Mordgesellen: Ein Buch provoziert einen neuen Historikerstreit: Waren die Deutschen doch alle schuldig?" w: *Ein Volk von Mördern? Die Dokumentation zur Goldhagen-Kontroverse und dier Rolle der Deutschen im Holocaust.* Red. Julius Schoeps. Hamburg, Hoffmann und Campe 1996, s. 89.

[21] Daniel Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust.* New York, Alfred A. Knopf 1996, s. 393 (wyd. polskie: Daniel Jonah Goldhagen, *Gorliwi kaci Hitlera: zwyczajni Niemcy i Holocaust*. Warszawa 1999).

[22] Joseph Joffe, *Goldhagen in Germany.* „The New York Review of Books", 28 listopada 1996, s. 18.

[23] Daniel Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, s. 6, 9, 25, 419.

[24] Charles Maier, *The Unmasterable Past,* s. 66, 67.

[25] Ernst Nolte, *Der europäische Bürgerkrieg,* s. 15, 16, 21, 22, 545, 548.

[26] Henri Rollin, *L'Apocalypse de notre temps: Les Dessous de la propagande allemande d'après des dosuments inédits.* Paris, Gallimard 1939, s. 9, 11, 168.

[27] Walter Laqueur, *Russia and Germany: A Century of Conflict.* London, Weidenfeld i Nicolson 1965, s. 53

[28] Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of Jewish World-Conspiracy and the „Protocols of Elders of Zion"* Chico CA, Scholars Press 1981, s. 62.

[29] Michael Hagemeister, *Der Mythos der „Protokolle der Weisen von Zion" Verschwörungstheorien: Anthropologische Konstanten — historische Varianten*. Red. Ute Caumanns i Matthias Niendorf. Osnabrück, Fibre Verlag 2001, s. 99.

[30] Robert Williams, *Culture in Exile: Russian Émigrés in Germany, 1881–1941*. Ithaca, Cornell University Pres 1972, s. 371.

[31] *Russische Emigration in Deutschland 1918 bis 1941: Leben im europäische Bürgerkrieg*. Red. Karl Schlögel, Berlin, Akademie 1995.

[32] Rafael Ganelin, *Rossijskoje czernosotienstwo i giemanskij nacionał-socializm*, w: *Nacjonalnaja prawaja prieżdie i tiepier'. Istoriko-sociołogiczeskije oczerki, czast' I: Rossija i russkoje zarubieże.* Sankt Petersburg, Institut Sociołogii Rossijskoj Akadiemii Nauk 1992, s. 130.

[33] Johannes Baur, *Die russische Kolonie in München,* s. 279, 316.

[34] Götz Aly i Susanne Heim, *Das Zentrale Staatsarchiv in Moskau („Sonderarchiv")* Düsseldorf, Hans-Böckler-Stiftung 1992, s. 7; Patricia Kennedy Grimsted *Displaced Archives and the Restitution Problems on the Eastern Front in the Aftermatch of the Second World War*. „Contemporary European History" t. 6, marzec 1997, s. 60.

[35] Patricia Kennedy Grimsted, *Archives of Russia Five Years After: „Puveyors of Sensation" or „Shadow Cast to the Past?"* Amsterdam, International Institute of Social History 1997, s. 65; Grimstead, *Displaced Archives* s. 45.

[36] Adrian Havill, *The Spy Who Stayed out in the Cold: The Secret Life of FBI Double Agent Robert Hanssen* New York, St. Martin's Press 2001, s. 7, 216–219.

[37] *Quellen zur Geschichte der UdSSR und der deutsch-sowjetischen Beziehungen 1917–1945* Potsdam, Zentrales Staatsarchiv 1984, s. 106.

[38] Meldunek Gestapo z 13 kwietnia 1935 r. RGWA (CChIDK), fond 501, opis 3, dieło 496a, s. 208.

[39] Komentarz Walthera Nicolai o jego liście do Ericha von Ludendorffa z 19 kwietnia 1922. *Tagebuch* (Dziennik). RGWA (CChIDK), fond 1414, opis 1, dieło 20, s. 174.

[40] Patricia Kennedy Grimsted, *Trophies of War and Empire: The Archiwal Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitutuon.* Cambridge, Harvard University Press 2001, s. 289, 296, 302.

Rozdział pierwszy

Skrajna prawica w Niemczech i carskiej Rosji

Narodowy socjalizm z jego zdecydowanie antybolszewicką i antysemicką ideologią powstał głównie jako synteza radykalnych prawicowych niemieckich oraz rosyjskich ruchów i koncepcji. Rozdział ten naświetla kontekst genezy narodowego socjalizmu, badając rozwój skrajnej prawicy w Cesarstwie Niemieckim i w carskiej Rosji aż do rewolucji bolszewickiej w 1917 roku. Pod koniec XIX i na początku XX wieku, w dynamicznym okresie coraz silniejszego uprzemysłowienia i demokratyzacji, niemiecka oraz rosyjska radykalna prawica obawiały się utraty swojej uprzywilejowanej pozycji społecznej i przyjmowały coraz bardziej zdecydowane antyzachodnie, antysocjalistyczne i antysemickie poglądy. W późniejszym okresie odegrały one znaczącą rolę w ruchu narodowosocjalistycznym Adolfa Hitlera, zwalczającym to, co przyszły Führer postrzegał jako podstępny sojusz międzynarodowego żydostwa zawiązany przez drapieżny kapitalizm finansowy z morderczym bolszewizmem.

Niemiecka ideologia volkistowska w coraz wyraźniejszy sposób przedstawiała obraz Żydów jako rasowych pasożytów, ale także rozpatrywała istotę żydostwa metafizycznie — jako przejaw płytkiego materializmu. W duchu „odrzucenia woli życia", koncepcji lansowanej przez niemieckiego filozofa Arthura Schopenhauera, volkistowscy teoretycy, tacy jak kompozytor Richard Wagner i pisarz Houston

Stewart Chamberlain, szukali niemieckiego zbawienia religijnego. Ta niemiecka walka przeciwko postrzeganej świeckiej naturze żydowskiej toczyła się przede wszystkim na płaszczyźnie duchowej, a nie na scenie politycznej. Chociaż volkistowscy ideolodzy w cesarskich Niemczech ukształtowali doktrynę, której fundamentem była nadzieja na wewnętrzne zbawienie Niemców jako istot stojących wyżej rasowo i duchowo, nie zdołali osiągnąć niczego choćby zbliżonego do skromnych politycznych sukcesów uzyskanych przez skrajnych prawicowców w carskiej Rosji w latach poprzedzających rewolucję 1917 roku.

W carskiej Rosji „konserwatywni rewolucjoniści" — używając określenia jednego z ich czołowych członków, pisarza Fiodora Dostojewskiego — przejawiali większą witalność niż ich odpowiednicy na niemieckiej prawicy. Wykorzystywali we względnie pomyślnej walce przeciwko materialistycznym, prozachodnim i socjalizującym elementom żydowskim inspirowane religijnie wyobrażenia o wyższości prawosławia i apokaliptycznej walce o zbawienie Rusi przed intryganckimi Żydami. W szczytowym momencie swojej siły politycznej, bezpośrednio po rewolucji 1905 roku, skrajni prawicowcy w carskiej Rosji, a szczególnie członkowie Związku Narodu Rosyjskiego (*Sojuz Russkogo Naroda*) rozpowszechniali wśród szerokich mas swoje antyzachodnie, antysocjalistyczne i antysemickie przesłania o wiele skuteczniej, niż kiedykolwiek byli w stanie to uczynić volkistowscy Niemcy przed I wojną światową.

Ostatecznie, skrajnie prawicowe ugrupowania w Niemczech i carskiej Rosji nie zdołały przekształcić się w mocne siły społeczne. Punktem kulminacyjnym działalności politycznej volkistowskich Niemców były podejmowane w 1917 roku starania „narodowej opozycji", aby zastąpić uważanego za słabego przywódcę cesarza Wilhelma II Hohenzollerna wojskową dyktaturą pod przywództwem volkistowskiego generała Ericha von Ludendorffa. Próba ta spaliła na panewce. Po krótkim okresie umiarkowanych sukcesów radykalni prawicowcy w carskiej Rosji w zasadzie utracili znaczenie polityczne. Dążyli wprawdzie do utrzymania autokratycznych prerogatyw cara Mikołaja II, ale nie zdołali zapobiec ani jego

abdykacji, ani bolszewickiemu przewrotowi w listopadzie 1917 roku. Niemieckie i rosyjskie skrajne ruchy prawicowe powróciły do łask i stały się modne dopiero po wybuchu rewolucji w Rosji i klęsce cesarskich Niemiec w I wojnie światowej. Volkistowscy Niemcy, w tym także narodowi socjaliści, a także biała emigracja obarczali winą za te katastrofy przede wszystkim złowrogich uczestników międzynarodowego żydowskiego spisku.

Volkistowska prawica w cesarskich Niemczech

Aby zrozumieć powstanie i rozwój volkistowskiej ideologii w Niemczech, należy zbadać polityczne przeobrażenia państwa niemieckiego. Cesarstwo niemieckie stało się podmiotem politycznym dopiero w 1871 roku, a nawet wtedy nie zdołało włączyć w swój skład milionów etnicznych Niemców. Późne i niepełne zjednoczenie Niemiec stało się przyczyną powstania w XIX i na początku XX wieku ważnej ideologii volkistowskiej, do której ostatecznie odwołał się Hitler. Przymiotnik „volkistowski" wywodzi się od rzeczownika *Volk* (naród). Orędownicy myśli volkistowskiej uważali, że naród niemiecki jest samodzielnym, ponadpaństwowym czynnikiem, głównie dzięki swojej transcendentalnej istocie[41]. Volkistowskie idee powstały pod wpływem niemieckiego romantyzmu, opozycyjnego wobec parlamentaryzmu, westernizacji i żydowskiego ducha. Volkistowscy teoretycy odrzucali współczesny, liberalny i kapitalistyczny świat, kojarzony przez nich z bezduszną cywilizacją (*Zivilisation*) zachodnią, w zamian optując za organiczną i duchową *Gemeinschaft* (wspólnotą). Ideolodzy tego nurtu zasadniczo kojarzyli Żydów ze szkodliwym materializmem[42].

Historyk Saul Friedländer nazwał jeden z nurtów volkistowskiej ideologii „zbawczym antysemityzmem". Duchowy aspekt tego ruchu wymyślił pojęcie „świętości aryjskiej krwi" i połączył je „ze zdecydowanie religijną wizją, potrzebą powstania niemieckiego (lub aryjskiego) chrześcijaństwa"[43]. Transcendentalne

koncepcje niemieckiego filozofa Schopenhauera pomogły w sprecyzowaniu odkupicielskich elementów myśli volkistowskiej. W swoim *opus magnum* wydanym w 1844 roku[44] pod tytułem *Die Welt als Wille und Vorstellung* („Świat jako wola i przedstawienie") Schopenhauer sformułował koncepcję, która stała się ważną częścią składową późniejszych volkistowskich przekonań — a mianowicie, że wyrzeczenie się woli życia prowadzi do zbawienia.

W *Świecie jako woli i przedstawieniu* twierdził, że większość ludzi dąży do potwierdzenia swojej „woli życia […] wystarczającą liczbą sukcesów, by chroniły ich przed beznadzieją, a także wystarczającą liczbą niepowodzeń, by chroniły ich od nudy i jej konsekwencji". Jednakże garstka oświeconych uświadomiła sobie, iż: „Egzystencja z całą pewnością powinna być uważana za błąd, cofnięcie się od tego, czym jest zbawienie". Uznał, że przekonanie to odgrywa główną rolę w chrześcijaństwie. Utrzymywał: „Doktryna grzechu pierwotnego (zapewnienia woli) i odkupienia (wyrzeczenia się woli) jest wielką prawdą, która stanowi istotę chrześcijaństwa". Tak więc prawdziwi chrześcijanie muszą wyrzekać się swoich ziemskich pragnień, aby uzyskać duchową czystość.

Schopenhauer nie przypisywał otwarcie zdolności odrzucenia woli życia Niemcom czy Aryjczykom, ale twierdził, że Żydom tej zdolności brak. Podkreślał: „Chrześcijaństwo należy do starożytnej, prawdziwej i podniosłej wiary rodzaju ludzkiego, będącej przeciwieństwem fałszywego, płytkiego i szkodliwego optymizmu, który przejawia się w […] judaizmie". Dalej stwierdził, że Stary Testament był „obcy prawdziwemu chrześcijaństwu, ponieważ w Nowym Testamencie o świecie zawsze mówi się jako o czymś do czego się nie należy, czego się nie kocha, którego władcą, powiem nawet, jest diabeł"[45]. Schopenhauer przedstawiał chrześcijański idealizm jako przeciwieństwo żydowskiego materializmu.

Cytowany przez Dietricha Eckarta, wczesnego volkistowskiego mentora Hitlera, Schopenhauer przedstawił zdecydowanie materialistyczną naturę judaizmu w swojej pracy pt. *Pangea*. Twierdził w niej, że „Prawdziwa religia

żydowska […] jest najprymitywniejszą ze wszystkich religii, ponieważ jako jedyna nie posiada absolutnie żadnej doktryny nieśmiertelności, ani też śladu nauki o nieśmiertelności duszy". Utrzymywał również: „Judaizm […] jest religią bez żadnych metafizycznych skłonności". Argument ten korespondował z tezą, że to co uchodzi za religię żydowską, stanowi jedynie „okrzyk bojowy w walce o podporządkowanie sobie obcych narodów"[46]. Według Schopenhauera Żydzi skupili się na płytkich, doczesnych korzyściach i nie są w stanie wyrzec się woli życia po to, aby uzyskać zbawienie.

Budując swój *Weltanschauung* germańskiego odkupienia poprzez zanegowanie samego siebie, niemiecki kompozytor Richard Wagner wiele zapożyczył z schopenhauerowskiej filozofii osiągania zbawienia poprzez wyrzeczenie się woli życia. Wagner czytał czterokrotnie *Świat jako wola i przedstawienie* w 1854 i 1855 roku. Zachwycał się: „Jego naczelna idea, ostateczna negacja woli życia, jest straszliwie podniosła, ale wyjątkowo zbawienna. Oczywiście nie była dla mnie czymś nowym i nie może być w ogóle rozważana przez kogoś, w którym już się nie znajduje"[47]. Ostatecznie Wagner twierdził, że jedyną drogą do „prawdziwej nadziei" jest przyjęcie „schopenhauerowskiej filozofii jako fundamentu wszelkiej dalszej kultury intelektualnej i moralnej"[48].

Wagner w swojej koncepcji osiągnięcia zbawienia poprzez negację woli życia zawarł także poglądy antysemickie. Swój osławiony esej *Das Judentum in der Musik* („Judaizm w muzyce") napisany w 1850 roku i poprawiony w 1869 roku, zakończył apelem adresowanym do „Żyda", aby ten osiągnął zbawienie razem z Niemcem, dla którego wówczas „przestanie być Żydem". Wagner wymienił przy tej okazji żydowskiego pisarza, Ludwiga Börne, który dokonał takiej transformacji po tym, jak uświadomił sobie, że Żydzi mogliby uzyskać zbawienie jedynie poprzez „odkupicielskie stanie się prawdziwymi ludźmi". Wagner podkreślał: „Börne ze wszystkich ludzi uczy nas także, że jego odkupienie […]

dokonało się za cenę potu, nieszczęść, niepokojów, a także mnóstwa bólu i cierpienia”. Następnie wzywał Żydów:

Weźcie udział w tym odradzającym dziele odkupienia poprzez samozniszczenie, a wtedy będziemy zjednoczeni i niczym się nie różniący! Ale pamiętajcie też, że jedyną rzeczą, która może być zbawieniem od ciążącej na was klątwy, to odkupienie Ahaswera: upadek![49]

W tym fragmencie Wagner odwołuje się do podania o Ahaswerze, czyli Żydzie Wiecznym Tułaczu — szewcu, który według siedemnastowiecznej legendy szydził z Chrystusa i ściągnął na siebie klątwę skazującą go na tułaczkę i życie aż do ponownego przyjścia Zbawiciela. Dopiero wówczas klątwa zostanie z niego zdjęta i będzie mógł umrzeć[50]. Wagner wzywał Żydów, aby dołączyli do Niemców w dziele odradzającego odkupienia poprzez wyrzeczenie. Jednakże napominając Żydów, że zbawić ich może wyłącznie upadek, Wagner wydaje się myśleć, iż samo w sobie będzie to działać na nich odstraszająco. Jego zdaniem Żydzi pozostawali zbyt przywiązani do swoich świeckich interesów, aby odrzucić materializm, w wyniku czego w zasadzie odkupienie nie będzie dla nich dostępne.

Opus magnum Wagnera, czteroczęściowy dramat muzyczny oparty na germańskiej mitologii — *Der Ring des Nibelungen* („Pierścień Nibelungów”) — w dobitny sposób wyraża rzekomą germańską zdolność do bohaterskiego wyrzeczenia się woli życia, w przeciwieństwie do żydowskiego dążenia do osiągnięcia ziemskiej władzy. Wagner napisał o swoim dziele:

Wszystko jest tu na wskroś tragiczne i wola, która pragnie ukształtować świat zgodnie ze swoim planem, na koniec nie może osiągnąć nic bardziej zadowalającego, niż zniszczenie samej siebie poprzez dostojny upadek”[51]. W *Pierścieniu* najwyższy z bogów, Wotan, chce wykroczyć poza „boską chwałę chełpiącą się sromotą”. Woła: „Odrzucam moje dzieło. Chcę jeszcze tylko jednego: końca, końca![52].

W poszukiwaniu „dostojnego upadku” Wotan namawia swoją córkę, walkirię Brunhlildę, aby ta wykonała „czyn zbawiający świat”. Wypełnia więc zadanie,

wjeżdżając na swoim rumaku na stos pogrzebowy bohaterskiego wnuka Wotana, swojego ukochanego Zygfryda. Dokonując aktu samozagłady, ma na palcu pierścień Nibelungów, który daje władzę nad światem. Bohaterskie poświęcenie Brunhildy oczyszcza pierścień, uwalniając go od klątwy i pozwala Wotanowi zniszczyć Walhallę, wspaniały pałac razem ze zgromadzonymi w nim bogami i bohaterami[53]. Po tej pożodze, ze zniszczonego starego porządku świata powstaje oczyszczony, nowy[54].

Wagnerowski *Pierścień* przedstawia bohaterskie wyrzeczenie Germanów, kontrastując je z żydowskim pożądaniem ziemskiej władzy. Germańskie bóstwa, Wotan i Brunhilda, dokonują samozagłady, aby zbawić świat. Natomiast piekielny karzeł Alberich — twórca przeklętego pierścienia, a także jego syn Hagen, który zdradziecko zabił Zygfryda strzelając mu z łuku w plecy — pozostają niewolnikami swoich materialnych pragnień. Nie przejawiają żadnych duchowych skłonności odkupicielskich i Hagen ginie nędznie, skacząc „jak szalony", aby złapać pierścień[55]. Wagner chciał, aby Alberich oraz Hagen reprezentowali to, co uważał za związaną z bytem doczesnym, demoralizującą istotę żydostwa. Alberich był symbolem Żydów czystej krwi, natomiast jego syn Hagen ucieleśniał zagrożenie stwarzane zawsze przez skażone rasowo potomstwo związków niemiecko-żydowskich[56].

W późniejszych tekstach prozatorskich i swojej ostatniej operze *Parsifal* Wagner oręduje za „prawdziwą religią" dla Niemców, u których — w przeciwieństwie do Żydów — miłosierdzie wynika z cierpienia[57]. Głosząc ową „prawdziwą religię" opartą na „odrzuceniu woli", która może doprowadzić do „wielkiego odrodzenia", zapożyczał wiele z myśli schopenhauerowskiej. Podkreślał, że Żydzi nie są w stanie dojść do „prawdziwej religii". Utrzymywał nawet, że Jezus nie był Żydem[58]. Prezentując swoje tezy, Wagner wykorzystywał rasistowskie koncepcje francuskiego pisarza, hrabiego Arthura de Gobineau, który w 1855 roku opublikował swój *Esai sur l'inégalité des races humaines*

(„Szkice o nierówności ras ludzkich”)[59]. Właśnie to on stworzył pojęcie „aryjskiej rasy panów”[60]. Wagner ze swojej strony twierdził, że „tak zwana biała rasa” przejawia „w wyjątkowym stopniu zdolność do intencjonalnego cierpienia”[61]. Z kolei „Żyd”

nie ma w ogóle żadnej religii, ale raczej przekonanie o pewnych obietnicach danych przez jego Boga, które w żaden sposób nie obejmują ponadczasowego życia po śmierci […] ale wyłącznie jego obecne życie na ziemi, na której wciąż obiecana jest jego plemieniu władza nad wszystkim co żywe i nieożywione[62].

Wagner podtrzymuje więc ścisły rasistowski podział na idealistycznych Niemców i materialistycznych Żydów. Późniejsi volkistowscy teoretycy odwoływali się do tej dychotomii.

Kompozytor starał się unikać przedstawiania konkretnych propozycji walki z żydowskim zagrożeniem, chociaż temat ten poruszył przynajmniej przy dwóch okazjach. W 1869 roku napisał w poprawionej wersji *Judentum in der Musik,* że „nie był w stanie rozstrzygnąć”, czy „upadek naszej kultury może zostać powstrzymany za pośrednictwem przymusowego wyrzucenia destrukcyjnych elementów”, czyli Żydów[63]. W szkicu z 1881 roku *Erkenne dich selbst* („Poznaj samego siebie”) przepowiadał, że kiedy „demon cierpiącej ludzkości” nie znajdzie już sobie miejsca, aby czaić się pomiędzy Niemcami, „nie będzie już dłużej — żadnego Żyda”. Stwierdził następnie, że „obecny ruch, który dopiero teraz stał się ponownie do pomyślenia wśród nas, mógłby uczynić to wielkie rozwiązanie możliwym dla nas Niemców szybciej niż dla jakiegokolwiek innego narodu, gdy tylko przeniesiemy owe «poznaj sam siebie» do samego jądra naszego istnienia”[64]. Choć Wagner używał nieprecyzyjnego języka, widać wyraźnie jego niepokojący stosunek do Żydów.

Po śmierci Wagnera w 1883 roku volkistowski ideolog Houston Stewart Chamberlain rozpowszechniał jego idee wśród szerokiej rzeszy odbiorców. Chamberlain był Anglikiem, który ożenił się z córką Wagnera Ewą i zamieszkał

w należącej dawniej do twórcy *Pierścienia Nibelungów* willi „Wahnfried" w Bayreuth w Bawarii[65]. W 1883 roku Chamberlain stwierdził: „Muszę wyznać, iż wątpię, czy ludzkość wydała większego, a być może choćby tak wielkiego geniusza jak Richard Wagner"[66]. Jego pierwsza książka dotyczyła Wagnera, „wielkiego niemieckiego mistrza". W swojej pracy *Richard Wagner* Chamberlain streścił wiele nieco zawiłych poglądów kompozytora. Utrzymywał, że według „mistrza" fundamentalnymi przyczynami dekadencji rodzaju ludzkiego jest „zepsucie krwi" oraz „demoralizujący wpływ Żydów". Określił wagnerowską doktrynę odrodzenia jako wiarę, że „z naszej wewnętrznej negacji świata zrodzi się afirmacja zbawienia"[67].

Dzięki swojemu największemu dziełu *Grundlagen der neunzehnten Jahrhunderts* („Podwaliny XIX wieku"), które zostało opublikowane po raz pierwszy w 1899 roku i do 1938 roku doczekało się dwudziestu czterech niemieckich wznowień, Chamberlain chciał zasłynąć jako samodzielny, wielki myśliciel volkistowski[68], jednakże w ewidentny sposób bardzo wiele zaczerpnął z przemyśleń Wagnera. W *Grundlagen* Chamberlain rozwijał jego rasistowską dychotomię pomiędzy idealistycznymi Niemcami a materialistycznymi Żydami. W odniesieniu do „Teutonów" utrzymywał: „Historia nie zna rasy tak głęboko i wewnętrznie religijnej". Natomiast naród żydowski pozostaje „dość opóźniony w swoim rozwoju religijnym".

Według Chamberlaina głęboko religijna germańska natura, która stanowi przeciwieństwo braku głębokich uczuć duchowych Żydów, przejawia się także wówczas, gdy porównujemy bohaterów germańskich i żydowskich. Chamberlain utrzymywał, że „germański" charakter zna pojęcie „zwycięstwa przez upadek" (czyli, mówiąc inaczej, prawdziwe bohaterstwo skupia się na wewnętrznym motywie, a nie na zewnętrznym zagrożeniu). Ten aspekt działania wbrew samemu sobie, a także „lojalność", odróżnia „Zygfryda, Tristana i Parsifala" od „semickiego Samsona, który swoje bohaterstwo zawdzięcza włosom".

Chamberlain twierdzi tym samym, że o ile żydowscy bohaterowie być może nawet rzucają wyzwanie śmierci, o tyle nie wykraczają poza nią, jak germańscy.

Autor *Grundlagen* wykorzystuje schopenhauerowską filozofię, aby utrzymywać przekonanie o duchowej przepaści pomiędzy Germanami a Żydami. Wychwala „duchowe, spekulatywne, idealne skłonności umysłu", które w XIX wieku znalazły monumentalny wyraz w schopenhauerowskiej doktrynie negacji woli życia". Napisał: „Wola jest tu drogą skierowaną do wewnątrz. Całkowicie inaczej jest w przypadku Żyda. Jego wola przez cały czas obiera kierunek na zewnątrz; jest to bezwarunkowa wola życia". Dalej Chamberlain utrzymuje, że w przeciwieństwie do „aryjskiej negacji woli" Żydzi przejawiają „ogromną przewagę woli". Utrzymywał: „O ile Hindus nauczał negacji woli, a Chrystus jej «przemiany», dla Semity religia jest idolizacją jego woli, jej najbardziej jaskrawym, nieumiarkowanym i fanatycznym potwierdzeniem".

Opisując walkę pomiędzy Germanami a Żydami, Chamberlain używał niepokojącego języka. Podkreślał:

Do dnia dzisiejszego te dwie potęgi — rasa żydowska i teutońska — stają twarzą w twarz, gdziekolwiek obecny układ Chaosu nie zatarł ich rysów, raz jako przyjazne, raz jako wrogie, ale zawsze obce sobie siły.

Ostrzegał:

Żadne spory na temat «człowieczeństwa» nie mogą zmienić faktu, że oznacza to walkę. Tam gdzie walka nie jest prowadzona przy pomocy kul armatnich, toczy się ona po cichu, w sercu społeczeństwa. […] Ale walka ta, choć może cicha, jest przede wszystkim walką na śmierć i życie[69].

Widać z tego, że Chamberlain, czołowy volkistowski ideolog z przełomu XIX i XX wieku, uważał, że negujących wolę Germanów dzieli od afirmujących ją Żydów przepaść nie do zasypania.

Chociaż niemieccy skrajni prawicowcy inspirowani koncepcjami Chamberlaina, Schopenhauera i Wagnera posiadali spójną volkistowską ideologię, która dzięki zdolności Niemców do negowania woli życia zapewniała

im rasową i duchową wyższość nad Żydami, to jednak volkistowska prawica w Cesarskich Niemczech nie zdołała stworzyć ruchu odnoszącego sukcesy polityczne. Po utworzeniu w 1871 roku Cesarstwa Niemieckiego kanclerz Otto von Bismarck skupił się na prowadzeniu znanej później jako *Kluturkampf* (wojna o kulturę), „domowej wojny prewencyjnej" przeciwko tym, których uważał za niebezpiecznych, wewnętrznych wrogów — katolikom, a nie Żydom[70]. Niezbyt imponujący szczyt politycznych sukcesów antysemickich volkistów nastąpił w Niemczech na początku lat 90. XIX wieku. W 1892 roku Partia Konserwatywna przyjęła Program Tivoli, w którym stwierdzono: „Walczymy z powszechnie narzucającymi się, rozkładowymi wpływami żydowskimi na nasze życie społeczne." W 1983 roku nieprzejednanie antysemickie partie zdobyły w wyborach parlamentarnych 2,9 procent głosów. Jednakże po tym skromnym zwycięstwie, w późniejszym okresie ugrupowania takie podupadły, tracąc jakiekolwiek znaczenie[71].

Najbardziej godny uwagi przejaw volkizmu w dwudziestowiecznym Cesarstwie Niemieckim rozpoczął się z chwilą, kiedy w lutym 1908 roku Heinrich Class został przewodniczącym do tej pory mało znanej, liczącej około 14 000 członków *Alldeutscher Verband* (Ligi Pangermańskiej) i nadał jej wyraźnie antysemicki charakter[72]. Class zapoznał się z rasistowskimi koncepcjami hrabiego Arthura de Gobineau oraz Houstona Stewarta Chamberlaina, uznając ich za „wielkich ludzi". Jako przywódca Ligi Pangermańskiej wymagał, aby oddziały regionalne zapoznały się z pracą de Gobineau o nierówności ras i przeprowadziły na jej temat zebrania dyskusyjne[73]. W 1909 roku Class opublikował *Deutsche Geschichte* („Historię Niemiec") — książkę napisaną pod wpływem Chamberlaina, która zgodnie z zamiarem autora miała posłużyć jako popularne opracowanie historyczne. Przedstawiał w niej to, co uważał za bohaterską walkę narodów germańskich i ostrzegał przed „żydowskim

niebezpieczeństwem”[74]. Później otrzymał za nią osobistą pochwałę od Chamberlaina[75].

O ile „kwestia żydowska” od 1894 roku pozostawała w pewnym uśpieniu, o tyle odrodziła się gwałtownie po tak zwanych „żydowskich wyborach” w 1912 roku, kiedy to liczba miejsc zdobytych przez socjaldemokratów w wyborach do Reichstagu wzrosła z 53 do 110[76]. W odpowiedzi na ten wynik Class — występujący pod pseudonimem Daniel Frymann — napisał w marcu i kwietniu 1912 antysemicką książkę *Wenn ich der Kaiser wär’* („Gdybym był cesarzem”)[77]. Stwierdził w niej: „Obecnie cały naród jest niezadowolony ze sposobu, w jaki jest rządzony”. Po zwróceniu uwagi, że cesarz wyraził swój podziw dla Chamberlaina i przyspieszył druk tysięcy egzemplarzy*Podwalin XIX wieku,* zapytał: „Czy cesarz przeczytał i zrozumiał tę książkę? Jak to więc możliwe, że natychmiast potem stał się mecenasem Żydów...?”. Następnie wezwał do odrodzenia „niemieckiego idealizmu” i stwierdził: „Żydzi są strażnikami i nauczycielami panującego obecnie materializmu”.

Rüdiger von der Goltz

W *Wenn ich der Kaiser wär'* Class proponował drastyczne ograniczenie praw Żydów. Sugerował wstrzymanie jakiejkolwiek formy ich dalszej imigracji do Niemiec, wydalenie wszystkich, którzy nie zostali niemieckimi obywatelami

i uznanie pozostałych niemieckich Żydów za cudzoziemców. Wszyscy, którzy wyznawali w styczniu 1871 roku judaizm oraz ich potomkowie, nawet jeżeli tylko jedno z rodziców było wyznawcą judaizmu, mieli być uznawani za Żydów. Nie wolno by im było pracować w służbie cywilnej, być oficerami, żołnierzami służby zasadniczej, prawnikami, nauczycielami i dyrektorami teatrów, nie mogliby mieć także praw wyborczych i prawa do posiadania ziemi. Wolno by im było pisać wyłącznie do „żydowskich" gazet i musieliby płacić dwukrotnie wyższe podatki niż obywatele niemieccy. Class zakończył swoje dzieło wezwaniem, które później wykorzystali narodowi socjaliści: „Niemcy dla Niemców!"[78]. Jego *Wenn ich der Kaiser wär'* miała przed I wojną światową pięć wydań po 5000 egzemplarzy. Class mimo to narzekał później, że chociaż jego praca znalazła wielu czytelników i została powszechnie uznana za „interesującą", niemieckie elity zlekceważyły jego antysemickie ostrzeżenia i propozycje[79].

Wenn ich der Kaiser wär' Classa nie była w 1912 roku jedynym przejawem nasilającej się antysemickiej działalności w Niemczech. W lutym tego samego roku Ludwig Müller von Hausen, żarliwy wielbiciel Schopenhauera, założył w Berlinie *Verband gegen Überhebung des Judentumes* (Stowarzyszenie do walki z żydowską butą)[80]. Statut zrzeszenia głosił, że organizacja dąży do „obudzenia dumy narodowej, zwiększenia volkistowskiej świadomości i zwalczania wszelkich przejawów żydowskiej buty". Jedynie Niemcy „aryjskiego pochodzenia" mogli być członkami tego stowarzyszenia, natomiast wybrani cudzoziemcy — tzw. członkami nadzwyczajnymi[81].

Hausen chciał zyskać przychylność Classa. Wkrótce ustalił, że był on autorem *Wenn ich der Kaiser wär'*, książki którą bardzo wysoko cenił; wstąpił też do Ligi Pangermańskiej. Starał się zaimponować Classowi wpływami jego „Stowarzyszenia do walki z żydowską butą". Napisał do Classa, że chociaż do organizacji tej należy zaledwie kilkuset członków, to są wśród nich właściciele wielkich majątków ziemskich, ważni przedsiębiorcy, urzędnicy państwowi

wysokiego szczebla i wybitni oficerowie[82]. Przyszły sekretarz Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* — NSDAP) Martin Bormann wstąpił do „Stowarzyszenia" w lipcu 1920 roku.

Class i Hausen nawiązali znajomość, która początkowo bardzo dobrze się układała, ale po jakimś czasie ich relacje uległy ochłodzeniu. Spotkali się po raz pierwszy we wrześniu 1913 roku w Berlinie, a potem również w październiku i listopadzie. Class przekazał Hausenowi 1500 marek, aby wesprzeć działalność „Stowarzyszenia do walki z żydowską butą", a później przekazał kolejne 1000 marek[83]. Jakiś czas potem pomiędzy Classem a Hausenem nastąpił jednak poważny rozdźwięk spowodowany jednym z wielu przypadków bardzo wyraźnie widocznej słabości Classa, czyli chęci utrzymywania przyjaznych stosunków z innymi ważnymi przywódcami volkistowskimi, w tym również z Hitlerem[84]. Hausen zaczął pogardliwie odnosić się do Classa. W 1922 roku oświadczył: „Nigdy nie miałem wysokiego mniemania o Classie, uważając go za pyszałkowatego, tchórzliwego człowieka o bardzo przeciętnym wykształceniu"[85].

Pomimo starań Classa i Hausena usiłujących ostrzec Niemców przed rzekomym żydowskim zagrożeniem w Cesarstwie Niemieckim antysemityzm miał tuż przed wybuchem I wojny światowej o wiele mniej skrajny charakter niż we Francji, Cesarstwie Austro-Węgierskim czy carskiej Rosji[86]. Ani Liga Pangermańska Classa, ani „Stowarzyszenie do walki z żydowską butą" Hausena nie zdobyły masowego poparcia. Co więcej, po skromnych sukcesach pod koniec XIX wieku, a także w okresie przed wybuchem wojny zainteresowanie niemieckimi partiami zorientowanymi na propagandę antysemityzmu jeszcze bardziej spadło[87]. Niemiecki volkistowski, odkupicielski antysemityzm rozkwitł dopiero po katastrofie I wojny światowej.

W czasie wojny cesarz Wilhelm II Hohenzollern zdołał uporać się z intrygami nacjonalistycznej, prawicowej opozycji, których źródłem były głównie Liga

Pangermańska Heinricha Classa i *Deutsche Vaterlandspartei* (Niemiecka Partia Ojczyźniana) Wolfganga Kappa — Generalnego Dyrektora Prowincji Prus Wschodnich (*Generallandschaftsdirektor*)[88]. Pod koniec sierpnia 1917 roku ten ostatni zaprosił swojego bliskiego towarzysza, generała hrabiego Rüdigera von der Goltza do współpracy przy oficjalnym organizowaniu Niemieckiej Partii Ojczyźnianej[89]. Kapp działał jako jej przewodniczący, natomiast Goltz był drugim przewodniczącym we wschodniopruskim oddziale tej organizacji[90]. Goltz, korzystając z poparcia Kappa, w 1919 roku zaczął zajmować się koordynacją antybolszewickiej interwencji niemiecko-białogwardyjskich wojsk na Łotwie. Niemiecka Partia Ojczyźniana stworzyła z różnych nacjonalistycznych organizacji liczącą się zakulisową siłę. W tajemnicy planowała postawić na czele nacjonalistycznego rządu Niemiec „silnego człowieka", admirała Alfreda von Tirpitza, którego doradcą byłby Kapp[91].

Volkistowscy przywódcy Kapp i Class współpracowali ze sobą w różnych przedsięwzięciach opozycyjnych. Kapp wysoko cenił prawicowe działania Ligi Pangermańskiej Classa. Aby zyskać poparcie dla własnego sojuszu konspiracyjnego, Kapp poprosił Classa, aby ten zaczął działać w Komitecie Doradczym Niemieckiej Partii Ojczyźnianej. Class zgodził się. W tym czasie Liga Pangermańska liczyła już 37 000 członków. Volkistowski teoretyk Houston Stewart Chamberlain, który otrzymał w sierpniu 1916 roku obywatelstwo niemieckie, odgrywał jedną z pierwszoplanowych ról w tej organizacji[92]. Kapp, Class i Chamberlain w 1917 roku współpracowali także w redakcji volkistowskiego periodyku „Deutschlands Erneurung: Monatsschrift für das deutsche Volk" (Odnowa Niemiec: Miesięcznik dla narodu niemieckiego). Czasopismo to zapewniało teoretyczne założenia dążenia do władzy Niemieckiej Partii Ojczyźnianej[93].

Kapp nie tylko otrzymywał pomoc dla swoich nacjonalistycznych planów ze strony Classa i Chamberlaina. W 1917 roku uzyskał także wsparcie Ludwiga

Müllera von Hausena, przywódcy „Stowarzyszenia do walki z żydowską butą". W pierwszej połowie Wielkiej Wojny Hausen ograniczył działalność polityczną, ale w końcowych latach konfliktu znowu do niej powrócił. Pomimo podeszłego wieku służył zarówno na wschodnim, jak i na zachodnim froncie jako kapitan artylerii i został odznaczony Krzyżem Żelaznym I klasy. Prowadził korespondencję z szefem Sztabu Generalnego Wojsk Lądowych generałem Erichem von Ludendorffem (w rzeczywistości współpracował z generałem jako jego doradca). W 1917 roku działał na rzecz zwiększenia liczby członków Niemieckiej Partii Ojczyźnianej Kappa[94].

Volkistowski sojusznik Hausena, generał von Ludendorff, odgrywał ważną rolę w prawicowych intrygach przeciwko cesarzowi. Ludendorff był najlepszym niemieckim strategiem wojskowym, a także czołowym, volkistowskim aktywistą, który później sprzymierzył się z Hitlerem. Wspierał także Niemiecką Partię Ojczyźnianą Kappa, uważając ją za instrument do umocnienia u Niemców woli wygrania wojny[95]. Z wielkim zainteresowaniem obserwował także działalność Ligi Pangermańskiej Classa i podziwiał okazywane przez tę organizację zdecydowanie, aby prowadzić walkę aż do ostatecznego zwycięstwa. W październiku 1917 roku Class — popierany zarówno przez swoją Ligę Pangermańską, jak i Niemiecką Partię Ojczyźnianą Kappa — odwiedził Ludendorffa w Kwaterze Głównej Wojsk Lądowych. Działając jako rzecznik czegoś, co nazywał „opozycją narodową", Class starał się przekonać wpływowego generała, aby ten sięgnął po władzę dyktatorską.

Class podkreślał, że cesarz dawno już utracił zaufanie narodu, natomiast Naczelne Dowództwo Wojsk Lądowych ciszy się powszechnym poparciem społecznym. W związku z tym Ludendorff powinien wprowadzić dyktaturę wojskową, aby doprowadzić Niemcy do zwycięstwa. Ludendorff odparł, że plan jest nierealny, ponieważ jest bardzo zajęty kierowaniem działaniami wojskowymi i nie byłby w stanie podjąć się jednoczesnego przywództwa politycznego. W obliczu tego niepowodzenia współpraca Classa i Kappa uległa osłabieniu, do

tego zaczęło dochodzić pomiędzy nimi do tarć. W rezultacie pod koniec 1917 roku Kapp rozwiązał Komitet Doradczy Niemieckiej Partii Ojczyźnianej, w którym Class sprawował ważną funkcję[96]. Cesarz uniknął pozbawienia władzy przez prawicowych puczystów i zamiast tego w listopadzie 1918 roku uciekł do Holandii przed lewicową rewolucją.

Rosyjscy konserwatywni rewolucjoniści w okresie do rewolucji bolszewickiej

Podobnie jak niemieccy antysemiccy teoretycy volkistowscy utrzymywali, że ich kraj dysponuje heroiczną zdolnością osiągnięcia zbawienia poprzez wyrzeczenie się woli życia, również konserwatywni rewolucjoniści w carskiej Rosji do wspierania swojej antyzachodniej, antysocjalistycznej i antysemickiej argumentacji wykorzystywali koncepcję wyższej duchowości Rosjan lub w ogólności Słowian. Rosyjska skrajna prawica propagowała także apokaliptyczne wizje niedalekiej zagłady Europy, przede wszystkim w wyniku działań Żydów. Wielu konserwatywnych rewolucjonistów kojarzyło Żydów z Antychrystem, wrogiem Jezusa opisanym w *Objawieniu św. Jana*.

Wprawdzie rosyjskiej skrajnej prawicy nie udało się przekształcić społeczeństwa carskiej Rosji zgodnie ze swoimi planami, to jednak mimo wszystko zdołała ona wyjść poza wyłącznie teoretyczne rozważania i uzyskać konkretny wymiar polityczny, zdecydowanie przewyższający osiągnięcia ich niemieckich odpowiedników. Rosyjscy konserwatywni rewolucjoniści lepiej wprowadzili w życie swoje idee w sferze politycznej niż zdecydowanie słabsi pod tym względem volkistowscy przywódcy w Niemczech. Wzywali oni społeczeństwo carskiej Rosji, aby objęło przywództwo nad całym słowiańskim światem i przeprowadziło zdecydowane działania polityczne, aby uniknąć rzekomo nieuchronnej zagłady czekającej dekadencką Europę.

Pisarz i dziennikarz Fiodor Dostojewski sprecyzował w carskiej Rosji ideologię konserwatywnych rewolucjonistów w bardzo podobny sposób jak Wagner ukształtował w Niemczech poglądy volkistowskie. Podobnie jak Wagnerowi, Dostojewskiemu nie powiódł się udział w podejmowanej w młodości socjalistycznej działalności rewolucyjnej. Skazano go nawet na śmierć, ale w ostatniej chwili ułaskawiono. W późniejszym okresie przeorientował zapatrywania, przyłączając się do tych, których nazywał „Rewolucjonistami [wywodzącymi się] z konserwatyzmu”[97]. Przemiany intelektualne Dostojewskiego przypominają drogę życiową jednej z jego najciekawszych postaci literackich, Rodiona Raskolnikowa, bohatera *Zbrodni i kary*. Raskolnikow popełnia podwójne brutalne morderstwo, chcąc zrealizować utopijne idee rewolucyjne, ostatecznie jednak wybiera prawosławie i jego bardzo silną wiarę w odkupicielską moc cierpienia.

Władimir Puryszkiewicz

Co prawda Dostojewski jest najbardziej znany ze swoich psychologicznie głębokich powieści, warto jednak wspomnieć, że najklarowniej przedstawił swoje poglądy ideologiczne w *Dzienniku pisarza*, który publikował w 1873 roku, 1876,

1877, 1880 i bezpośrednio przed śmiercią, w styczniu 1881[98]. Jak się przekonamy w rozdziale ósmym, dzieło to wywarło ogromny wpływ na poglądy białej emigracji. W *Dzienniku pisarza* Dostojewski głosił poparcie dla ołtarza oraz tronu i twierdził, że Rosjanie posiadają „dwie straszliwe siły", a konkretnie: „duchową niepodzielność" oraz „najbliższą z możliwych jedność z monarchą". Całkowicie połączył „ideę rosyjskiego narodu" z prawosławiem[99], demonstrując wyraźnie zachowawczy aspekt swoich konserwatywnie rewolucyjnych poglądów.

Dostojewski deklarował, że jest członkiem szczególnie pełnego zapału odłamu słowianofilów, którzy uważali iż: „Nasza wielka Ruś na czele zjednoczonych Słowian ogłosi swoje własne, nowe, pełnowartościowe, i niesłyszane dotąd słowo [...] całemu światu". Jego słowianofilskie przekonania zawierały silne podteksty apokaliptyczne. W zapisie ze stycznia 1877 roku podkreślał, że nadszedł czas czegoś „wiecznego, milenijnego". Zwiastował nadejście ostatecznej konfrontacji pomiędzy „ideą katolicką" — pojmowaną zarówno w kategoriach politycznych, jak i religijnych — jej przeciwnikiem protestantyzmem, „jedynie negatywną" wiarą, a „ideą trzeciego świata, ideą słowiańską, która właśnie powstaje". Podkreślił, że rozstrzygnięcia konfliktu owych wielkich światopoglądów nie można poddawać „małostkowym, trzeciorzędnym rozważaniom w żydowskim stylu". Ostatecznie nie określił jasno, czym jest wymieniona w tym fragmencie „idea słowiańska", ale we wcześniejszej części *Dziennika pisarza* napisał, że „naszym światowym przeznaczeniem" jest stać się sługami wszystkich w celu powszechnego pojednania" i doprowadzenia do „ostatecznego zjednoczenia ludzkości"[100].

Dostojewski miał zdecydowanie antysemickie poglądy, co wyraził najklarowniej w rozdziale drugim fragmentu *Dziennika pisarza* z marca 1877, zatytułowanym „Kwestia żydowska". Oskarżał Żydów o nieustanne tworzenie *status in statu*. Zarzucał im okazywanie „obcości i wyalienowania". Obwiniał ich, że wierzą, iż: „Istnieje na ziemi tylko jeden prawdziwy naród, żydowski i [...] chociaż są również inne, to niemniej jednak należy traktować je, jakby nie

istniały". Biadał, że Żydzi kontrolują giełdę, kapitał, kredyty i politykę międzynarodową. Ostrzegał: „Ich królestwo się zbliża, ich królestwo absolutne! Nadchodzi tryumf idei, wobec której europejskie narody osłabną w dążeniach filantropijnych, pragnieniu prawdy, uczuciach chrześcijańskich, w narodowej, a nawet ludowej dumie" w obliczu „materializmu, ślepego, namiętnego pragnienia osobistego, materialnego bezpieczeństwa".

Dostojewski przypisał rolę zbawców narodowi rosyjskiemu stojącemu na czele zjednoczonej Słowiańszczyzny i jednocześnie w apokaliptycznym tonie przepowiadał Europie rychły upadek, będący rezultatem przede wszystkim żydowskich machinacji. W sierpniu 1877 roku podkreślił, że „Europa" stoi w obliczu „ogólnego, powszechnego i straszliwego upadku". Prorokował:

Wszystkie te parlamentaryzmy, wszystkie panujące obecnie teorie społeczne, całe nagromadzone bogactwo, banki, nauki, Żydzi, wszystko to runie natychmiast, nie pozostawiając śladu — być może z wyjątkiem Żydów, którzy nawet wtedy nie omieszkają skorzystać z sytuacji".

Twierdził, że upadek ten stoi „tuż, tuż, w drzwiach", powołując się na *Objawienie św. Jana* rozdział 3 werset 20 — fragment ostatniej księgi Pisma Świętego, przepowiadający zniszczenie grzesznego świata pośród wielkiego zamętu i chaosu, po którym nastanie na ziemi Królestwo Boże[101].

Idąc śladem Dostojewskiego, wielu skrajnych prawicowców w carskiej Rosji na przełomie XIX i XX wieku wierzyło, że Królestwo Boże może nadejść dopiero po zniszczeniu cywilizacji zachodniej[102]. Pisarz Władimir Sołowiew znakomicie przedstawił ten temat w opublikowanej w 1900 roku części jego „Trzech rozmów" (*Tri razgowora*) — „Krótkiej opowieści o Antychryście" (*Kratkaja powiest' o Antichristie*). Zajmuje się w niej „człowiekiem przyszłości", Antychrystem, aby „ujawnić zawczasu zwodniczą maskę, za którą kryje się otchłań zła". W opowieści Sołowiewa Antychryst zdobywa władzę dzięki pomocy wolnomularzy i *Comité permanent universel* (Stały komitet powszechny). Tę konspiracyjną organizację

łatwo można zinterpretować w antysemickim duchu jako *Alliance israélite universelle* (Powszechny sojusz żydowski)[103].

Opowieść Sołowiewa o Antychryście wywarła głębokie wrażenie na Siergieju Nilusie, który zasłynął z rozpowszechniania osławionego, antysemickiego fałszerstwa, czyli publikacji *Protokołów mędrców Syjonu*. Nilus uważał utwór Sołowiewa za prorocze ostrzeżenie i powiązał go z aktualną sytuacją polityczną carskiej Rosji[104]. Odrzucił współczesną cywilizację zachodnią i uważał Żydów i wolnomularzy za prekursorów Antychrysta[105]. Przewidywał rychłe nadejście Antychrysta i zniszczenie cywilizacji zachodniej, po których pojawi się Królestwo Boże[106]. Radykalna prawica w carskiej Rosji miała skłonność traktowania walki prawosławia z Żydami i wolnomularzami jako zapowiedzianą w *Objawieniu św. Jana* ostateczną bitwę pomiędzy Chrystusem i Antychrystem[107]. Apokaliptyczny antysemityzm stał się integralną częścią składową ideologii skrajnej prawicy w carskiej Rosji.

Na bardziej praktycznym poziomie bariera społeczna oddzielająca w carskiej Rosji 5 215 800 Żydów (stan z 1897 roku) od „gojów", czyli nie-Żydów dawała skrajnej prawicy uzasadnienie dla jej antysemickiej argumentacji[108]. W Niemczech bardzo wielu Żydów chciało asymilować się w niemieckim społeczeństwie, natomiast rosyjscy Żydzi zachowywali swoją odrębną kulturę, religię i język literacki. Głównie z powodu restrykcyjnych przepisów prawnych w latach 80. XIX wieku zaledwie 0,7 procent rosyjskich Żydów pracowało w rolnictwie, natomiast 38,7 procent działało w handlu[109]. Żydzi w carskiej Rosji często żyli w bardzo trudnych warunkach. W 1871 roku doszło do wielkich pogromów, a w 1881 roku rząd rosyjski wydalił z kraju wielu wyznawców judaizmu[110].

Żydzi, którzy stanowili około 4 procent populacji całej Rosji carskiej, ale 12 procent w Strefie Osiedlenia, w której ich zgromadzono, w nieproporcjonalnie dużym stopniu uczestniczyli w działalności rewolucyjnej. W latach 1901–1904

w niektórych rejonach Strefy więźniów politycznych — Żydów było prawie 2/3. W rejonie Kijowa stosunek żydowskich więźniów politycznych do nieżydowskich wynosił 48,2 procent, a w okręgu odeskim osiągnął 55 procent. W okresie od 1892 do 1902 roku Żydzi stanowili 23,4 procenta członków Rosyjskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej (RSDPR). W czasie rewolucji 1905 roku w „większościowej" czyli bolszewickiej frakcji RSDPR, 18,9 procenta członków było Żydami[111].

Zaniepokojona wzrastającą liczbą żydowskich (i nieżydowskich) rewolucjonistów w carskiej Rosji grupa pisarzy i publicystów pod przywództwem księcia D.P. Golicyna założyła w styczniu 1910 roku *Russkoje Sobranije* (Zgromadzenie Rosyjskie). Wśród innych przywódców tej prawicowej organizacji znajdowali się Władimir Puryszkiewicz, urzędnik w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, a także pisarz książę Michaił Wołkoński. Zgromadzenie ostrzegało przed „niebezpieczeństwem kosmopolityzmu wyższych warstw naszego społeczeństwa" i zamierzało stać na straży „prawosławia, samodzierżawia i charakteru narodowego". Statut stowarzyszenia wzywał członków, aby prowadzili badania nad „zjawiskiem życia ludu rosyjskiego i ludów słowiańskich w chwili obecnej i w przeszłości", kładąc specjalny nacisk na „zachowanie […] czystości i poprawności mowy rosyjskiej". W ten sposób Zgromadzenie Rosyjskie obsadziło się w roli obrońcy zagrożonych wartości rosyjskich.

W ewidentny sposób reprezentowało one interesy wyższych klas. Zdecydowana większość jej członków wywodziła się z arystokracji, a sam Związek cieszył się bezpośrednim poparciem cara Mikołaja II. Zgromadzenie prowadziło dość wybiórczą politykę przyjmowania członków. Początkowo należało do niego około 120 osób, ale w miarę upływu czasu liczba członków znacznie wzrosła. Wybuch rewolucji 1905 roku szybko udowodnił, że istnieje potrzeba o wiele większego, masowego poparcia prawicowych przedsięwzięć.

W październiku 1905 roku, w samym środku rewolucyjnego zamętu, członkowie Zgromadzenia Rosyjskiego zaprosili podobnie myślących konserwatywnych reformatorów, aby wraz z nimi powołać nową, prawicową organizację. Ta niewielka grupa wybrała na przywódcę nowej organizacji — Związku Narodu Rosyjskiego (*Sojuz Russkogo Naroda*) — Aleksandra Dubrowina, petersburskiego lekarza i jednego z czołowych członków Zgromadzenia Rosyjskiego. Dubrowin był człowiekiem o silnej woli i grubiańskiej osobowości. Jego współpracownik Puryszkiewicz, drugi co do znaczenia człowiek w Związku, który odgrywał także czołową rolę w Zgromadzeniu Rosyjskim, odznaczał się o wiele bardziej wykwintnym sposobem bycia. Wywodził się z rodziny ziemiańskiej, ukończył z wyróżnieniem Wydział Historyczno-Filologiczny Uniwersytetu w Noworosyjsku i posiadał niezwykły talent oratorski[112].

Wczesna antysemicka ideologia Związku odwoływała się do słowianofilskiego dziedzictwa w duchu Dostojewskiego, przejawiała tendencje rasistowskie i stanowiła protest przeciwko coraz silniejszemu odwoływaniu się do zachodnich wzorców przez rosyjskie społeczeństwo. Związek przeciwstawiał się sposobowi myślenia liberalnej burżuazji i idealizował stary porządek, który istniał do czasów prozachodniego reformatora, cara Piotra Wielkiego władającego Rosją od 1689 do 1725 roku[113]. Cele, jakie stawiał sobie Związek, przypominały te, które przyświecały jego organizacji macierzystej, czyli Zgromadzeniu Rosyjskiemu. Statut Związku mocno podkreślał, że organizacja działa na rzecz „zachowania prawosławia, rosyjskiego absolutnego samodzierżawia i narodowego charakteru”. Znajdowały się w nim także rasistowskie zapatrywania zbliżone do istniejących w myśli volkistowskiej. Status stwierdzał, że mogą do niego wstąpić jedynie „urodzeni Rosjanie”, przy czym za Rosjan uważano Wielkorusów, Białorusinów i Małorusów (Ukraińców). Natomiast Żydzi nie mogli zostać członkami Związku „nawet w przypadku, gdy przyjęli wiarę chrześcijańską”[114].

Związek powołał bojówki konserwatywnych rewolucjonistów, popularnie nazywanych „Czarnymi Sotniami". Te budzące lęk grupy dały swoją nazwę całej rosyjskiej skrajnej prawicy w okresie od 1905 do 1917 roku. Czarne sotnie przeprowadziły w październiku 1905 roku antyrewolucyjne pogromy, w czasie których zabiły ogółem 1622 ludzi, w tym 711 Żydów. Pogromy te były najgorszym przejawem przemocy stosowanej przez Czarną Sotnię[115].

Pomimo wykorzystywania przez Związek Narodu Rosyjskiego nielegalnych Czarnych Sotni do terroryzowania i mordowania żydowskich i socjalistycznych przeciwników, cieszył się on aprobatą władz carskich. Piotr Raczkowski, wicedyrektor Departamentu Policji, wspierał działania Związku[116] i był nawet doradcą jego przywódcy Dubrowina[117]. Przejawem jeszcze większego uznania była audiencja udzielona w grudniu 1905 roku przedstawicielom Związku przez cara Mikołaja II. Monarcha zapewnił ich: „Liczę na was, panowie"[118].

Michaił Kommissarow, pracownik wysokiego szczebla petersburskiej Ochrany, zapewnił Związkowi dodatkowe wsparcie. Był on wyjątkowo barwną postacią; przeszedł on bowiem wiele przeobrażeń w swojej karierze opartej na intrygach i podstępach. Ostatecznie pomógł założyć *Aufbau*, mieszczącą się w Monachium organizację volkistowskich Niemców i białych emigrantów, która wywarła wielki wpływ na ruch narodowosocjalistyczny, a w 1920 roku (jako podwójny agent) jawnie rozpoczął działalność na rzecz Sowietów. Po wybuchu w 1905 roku socjalistycznej rewolucji w Rosji zainstalował w podziemiach centrali Ochrany tajną prasę drukarską i wykorzystywał ją do wydawania antysemickich ulotek wzywających do pogromów. Utracił stanowisko z powodu nieuprawnionego rozpowszechniania „literatury pogromowej", ale jego pisma podsyciły przemoc stosowaną przez Czarną Sotnię wobec Żydów i socjalistycznych rewolucjonistów[119].

W 1906 roku, podczas wyborów do pierwszej Dumy, ideologię Związku charakteryzował gwałtowny antysemityzm i lęk przed niepokojami społecznymi.

Wczesny afisz wyborczy Związku apelował do obywateli, aby głosowali na:

najlepszych Rosjan […] aby nie dopuścić do zdeptania w Rosji wiary prawosławnej, żeby Rosja była dla Rosjan, aby nie-Rosjanie, Żydzi oraz zżydzeni zdrajcy i spiskowcy nie przechwycili władzy i nie zniewolili narodu rosyjskiego i żeby wola samodzierżawnego cara nie liczyła się mniej niż decyzje rozmaitych partii w Dumie Państwowej oraz nie została wypaczona przez niedbałych i przekupnych biurokratów[120].

Napastliwy antysemityzm znalazł się w centralnym punkcie programu wyborczego Związku, nakreślonym w 1906 roku przez piastującego wysokie stanowisko w tej organizacji urzędnika Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Puryszkiewicza. Poświęcił on największy fragment tekstu „kwestii żydowskiej", „brzemiennego w skutki problemu wszystkich cywilizowanych ludzi". Dokument oskarżał Żydów o okazywanie „niewiarygodnej mizantropii" i „nieprzejednanej nienawiści do Rosji i wszystkiego, co rosyjskie". W programie wyborczym stwierdzono dalej, że „ruch rewolucyjny w Rosji" to „sprawa znajdująca się niemal wyłącznie w rękach Żydów".

Rząd carskiej Rosji już w bardzo wielkim stopniu ograniczył prawa Żydów, zabraniając im na przykład podejmowania pracy w służbie państwowej i poważnie ograniczając możliwość wyboru miejsca zamieszkania. Puryszkiewicz posunął się jeszcze dalej. W programie wyborczym domagał się, aby wszystkich Żydów mieszkających w granicach Cesarstwa Rosyjskiego „natychmiast uznać za cudzoziemców, ale bez praw i przywilejów przyznawanych wszystkim innym cudzoziemcom". Oznaczałoby to, że Żydzi nie mogliby służyć w wojsku ani pracować w administracji państwowej, podlegaliby jeszcze ściślejszym przepisom związanym z prawem do stałego pobytu, zabroniono by im uczęszczania do instytucji oświatowych razem z nie-Żydami i odebrano możliwość wykonywania szeregu zawodów, przede wszystkim w dziedzinach takich jak medycyna i dziennikarstwo. Rosyjski handel i przemysł miał zostać odebrany z rąk „cudzoziemców i Żydów"[121]. Antysemicki program wyborczy Puryszkiewicza

sprawił, że został wybrany do Dumy jako poseł z Besarabii[122]. Następnie był posłem do drugiej, trzeciej i czwartej Dumy[123].

Czarnosecinne partie, w tym także Związek Narodu Rosyjskiego, otrzymały w przeprowadzonych w 1906 roku pierwszych wyborach do Dumy 6,1 procent głosów. Wynik ten okazał się znacznie bardziej imponujący niż jakichkolwiek porównywalnych volkistowskich ugrupowań w Niemczech, ale był też o wiele słabszy, niż oczekiwano. Czarnosecinne organizacje uzyskały najlepsze rezultaty w Strefie Osiedlenia, gdzie procent ludności żydowskiej był największy, natomiast w centralnej Wielkorosji powiodło im się gorzej. Mimo to szczególnie Związek Narodu Rosyjskiego miał o wiele większy wpływ na rząd carskiej Rosji, niż mogłaby to sugerować dość skromna liczba zdobytych mandatów.

Związek Narodu Rosyjskiego szybko powiększał liczebność. Wkrótce przyćmił wszystkie inne, bardziej elitarne czarnosecinne organizacje, takie jak macierzyste Zgromadzenie Rosyjskie czy Rosyjska Partia Monarchistyczna. Związek odwoływał się do szerszych kręgów społeczeństwa, ponieważ czołową rolę odgrywali w nim członkowie inteligencji. Z czterdziestu siedmiu osób wchodzących w skład Rady Naczelnej Związku jedynie piętnastu należało do arystokracji. W organizacji tej znajdowała się także znaczna grupa rolników i robotników. Związek Narodu Rosyjskiego utworzył miejscowe oddziały we wszystkich dużych rosyjskich miastach, a także na prowincji. W kwietniu 1907 roku w całej Rosji było ich ponad 900. Liczba członków w pierwszej połowie 1908 roku osiągnęła szczytowe wartości i wynosiła 100 000 osób z 400 000 należących do wszystkich czarnosecinnych organizacji[124].

Związek rozpowszechniał skrajnie prawicowe, antysemickie poglądy za pośrednictwem czasopisma „Russkoje Znamia” (Rosyjski sztandar), którego redaktorem naczelnym był przywódca Związku Dubrowin. „Znamia” miało w przybliżeniu 14 500 czytelników, w tym także cara[125]. Artykuł z lipca 1907 roku zatytułowany *„Pokojowy” podbój Rosji* przekonywał, że syjonizm jest „złudzeniem”, ponieważ w rzeczywistości rosyjscy Żydzi zamierzają utworzyć

własne państwo „w samej Rosji". Ostrzegał także, że w czasie niecałego dziesięciolecia kraj jedynie będzie wydawał się rosyjski, podczas gdy „w rzeczywistości państwo będzie żydowskie". Żydzi będą nim rządzić jako „panowie", natomiast Rosjanie okażą się żydowską „siłą roboczą". Żydzi będą tłumili wewnętrzny opór, czyli „resztki rosyjskiej świadomości narodowej" i bronili granic „żydowskiego państwa" przed zagranicznymi wrogami[126].

Max Erwin von Scheubner-Richter

Przede wszystkim z powodu wewnętrznych konfliktów Związek Narodu Rosyjskiego nie zdołał rozpropagować ostrzeżenia o podstępnym, żydowskim spisku w takim stopniu, w jakim zamierzał. Jesieną 1907 roku jego utalentowany przywódca Puryszkiewicz ostro skrytykował autorytarny sposób zarządzania przez Dubrowina i wystąpił z organizacji. Zebrał wokół siebie również innych niezadowolonych z działań Dubrowina i utworzył Związek świętego Michała Archanioła (*Russkij narodnyj sojuz imieni Michaiła Archangieła*). Jego statut z marca 1908 roku pochwalał Dumę, ale zwracał także uwagę: „Pod wszelkimi innymi względami, program Związku Narodu Rosyjskiego imienia Michała Archanioła pokrywa się z programem Związku Narodu Rosyjskiego". Z chwilą rozłamu w ZNR, w ruchu czarnosecinnym rozpoczął się okres upadku.

Sytuacja Czarnej Sotni na krótko poprawiła się w marcu 1911 roku po bestialskim zamordowaniu w Kijowie dwunastoletniego chłopca. Wśród ludności rozeszła się wiadomość, że to Żydzi dokonali na nim mordu rytualnego. Członek Związku Narodu Rosyjskiego w Kijowie napisał wówczas wezwanie, które pojawiło się w całym mieście: „Ludu rosyjski! Jeżeli drogie wam są wasze dzieci, zabijajcie parchów![127] Zabijajcie ich, dopóki w Rosji nie będzie już ani jednego żydziora!". W kwietniu 1911 roku Puryszkiewicz i Nikołaj Markow II, wpływowy przywódca kurskiego oddziału Związku Narodu Rosyjskiego, występując w Dumie, twierdzili, że chłopiec w Kijowie został zamordowany przez Żydów w ramach ich szatańskiego rytuału[128]. Artykuł opublikowany w organie Związku „Russkoje Znamia" w lipcu 1911 roku ostrzegał: „Nasze biedne, kochane dzieci, strzeżcie się i bójcie naszego odwiecznego wroga, dręczyciela i dzieciobójcy, przeklętego przez Boga i ludzi żydziora!" Następnie artykuł napominał dzieci, aby unikały „żydłaka" jak „zadżumionego robactwa"[129].

Artykuł zamieszczony na pierwszej stronie „Russkogo Znamia" z sierpnia 1913 roku zapewniał: „Wina kijowskiego żydowskiego kahału w tej sprawie została stwierdzona", bez względu na to, jaki wyrok ogłosi sąd w sprawie

o rytualne morderstwo (oskarżeni zostali uznani za niewinnych). Ponadto, Żydów należało „wygonić z Rosji do kraju, w którym używanie ludzkiej krwi nie jest uważane za zbrodnię”. Artykuł głosił, że rząd rosyjski musi przedsięwziąć surowe działania przeciwko temu „przeklętemu narodowi”. Podkreślał też: „Żydziorów należy umieścić sztucznie w w warunkach, w których stopniowo wymrą”[130]. W ten sposób Związek stał się pierwszym europejskim ugrupowaniem politycznym, które z całą powagą proponowało dokonać fizycznej eksterminacji Żydów.

Podczas kiedy w 1911 roku oburzenie społeczne związane z rzekomym żydowskim mordem rytualnym w Kijowie pomagało rosyjskiej skrajnej prawicy, nowy rozłam osłabił ruch czarnosecinny. W listopadzie podczas Wszechrosyjskiego Zjazdu Związku Narodu Rosyjskiego w Moskwie Markow II rzucił wyzwanie władzy przywódcy ZNR Dubrowinowi. Inni członkowie Rady Naczelnej Związku stanęli po stronie Markowa II, otrzymał on także zewnętrzne poparcie Puryszkiewicza, który już wystąpił ze Związku. Dubrowin odpowiedział, wyrzucając zbuntowanych członków z Rady Naczelnej ZNR, którą zrekonstruował, powołując do niej „godnych zaufania zwolenników”[131]. W sierpniu 1912 roku Dubrowin przemianował organizację na Wszechrosyjski Dubrowiński Związek Narodu Rosyjskiego (*Wsiesojuznyj Dubrowinskij Sojuz Russkogo Naroda*) i został jej dożywotnim przywódcą. W listopadzie 1912 roku Markow II utworzył kolejną frakcję Związku Narodu Rosyjskiego[132].

Dubrowin walczył o zachowanie władzy w rosyjskich skrajnie prawicowych kręgach. Dwoje jego bliskich współpracowników i przyjaciół — Aleksandr Bork, członek Rady Naczelnej Związku oraz jego żona Elsa Szabelska-Bork, która jako doradca regularnie uczestniczyła w posiedzeniach Rady — pomagali mu w staraniach, aby zachować kontrolę nad Związkiem. Para pisała artykuły do „Russkogo Znamia”, zgodnie z życzeniami Dubrowina[133], a w grudniu 1913 roku

zaczęła także wydawać za policyjne pieniądze czasopismo „Wolność i porządek" („Swoboda i poriadok")[134]. Sam car z entuzjazmem czytał to czasopismo[135].

W pierwszym artykule redakcyjnym z grudnia 1913 roku Bork posłużył się apokaliptyczną nutą. Cytował z *Objawienia św. Jana* rozdział 3 werset 16, surowo ganiąc „powierzchownych sług cerkwi chrystusowej", którzy nie są „ani zimni, ani gorący". Następnie ostrzegał, że „siły ciemności" prowadzą ludzkość do „zagłady". Wzywał do walki z „żydowskim wolnomularstwem" przygotowującym w Rosji „gwałtowną […] antychrześcijańską rewolucję", twierdząc przy tym, że „powiodła się już ona w tak wielu krajach"[136]. Bork postrzegał więc Żydów jako apokaliptyczną siłę żądną dokonywania zniszczeń.

W carskiej Rosji przed wybuchem I wojny światowej antysemityzm był relatywnie powszechny, ale ruch czarnosecinny wciąż pozostawał zdezorganizowany. Kiedy zaczęła zagrażać wojna z Niemcami, w dominującym stopniu proniemiecka postawa Czarnej Sotni jeszcze bardziej pogłębiła jej polityczną słabość. Kierownictwo Związku Narodu Rosyjskiego bardzo wcześnie zaczęło przejawiać sympatię do Niemiec, głównie z powodu ciągłej rywalizacji carskiej Rosji z Wielką Brytanią w Azji Środkowej[137]. W maju 1914 roku przywódca frakcji Związku Nikołaj Markow II zapewniał Dumę, że „niewielki sojusz z Niemcami" jest o wiele lepszy „od wielkiej przyjaźni z Anglią"[138]. Większość prawicowych monarchistów w carskiej Rosji sprzyjało sojuszowi niemiecko-rosyjskiemu w kształcie proponowanym przez Markowa II[139].

Generalnie pozytywny stosunek do Cesarstwa Niemieckiego widoczny w ruchu czarnosecinnym charakteryzował także zamieszkałych w carskiej Rosji Niemców bałtyckich (*Baltendeutsche*). Chociaż ideologia Związku Narodu Rosyjskiego w zasadzie niechętnie traktowała zamieszkałe w Rosji mniejszości narodowe, Niemcy bałtyccy stanowili wyjątek. W rzeczywistości cieszyli się oni u rosyjskiej radykalnej prawicy dobrą opinią. Punkt 17 statutu kierowanego przez Puryszkiewicza Związku Narodu Rosyjskiego Michała Archanioła wyrażał

„szczególne zaufanie do niemieckiej ludności Cesarstwa". Punkt ten musiał zostać usunięty po wybuchu I wojny światowej, ale w zasadzie rosyjska skrajna prawica nadal reprezentowała pozytywny stosunek do tej mniejszości[140].

Działalność i poglądy prawicowych Niemców bałtyckich w carskiej Rosji zasługują na większą uwagę, niż jej dotąd udzielano — chociażby ze względu na kluczową rolę, jaką niektórzy z przedstawicieli tej grupy narodowościowej odgrywali w ruchu narodowosocjalistycznym. Korporacja „Rubonia" z Politechniki Ryskiej (Rubon to łacińska nazwa Dźwiny, nad którą leży Ryga) pobudzała dumę Niemców bałtyckich. Większość korporantów „Rubonii" wywodziła się z należących do wyższej klasy rodzin niemieckich zamieszkałych w nadbałtyckich prowincjach Rosji carskiej[141]. Czterech członków „Rubonii" wyemigrowało do Niemiec i odegrało ważne role w *Aufbau* i partii narodowosocjalistycznej: Max von Scheubner-Richter, Otto von Kursell, Arno Schickedanz i Alfred Rosenberg.

Scheubner-Richter urodził się w Rydze w 1884 roku w rodzinie Niemców bałtyckich Richterów. Otrzymał dodatkowy, pierwszy człon nazwiska w wyniku romansu z Mathilde von Scheubner, żoną arystokratką prominentnego członka ryskiej socjety. Uciekł z niemal trzydzieści lat starszą od niego Mathilde z Rygi do Monachium, gdzie ożenił się z nią w 1911 roku. Krewny żony adoptował go rok później, zapewniając mu jej rodowe nazwisko von Scheubner, co upoważniało go do używania formy von Scheubner-Richter[142].

Kiedy jeszcze był znany tylko jako Richter, zaprzyjaźnił się z Kursellem, urodzonym w 1884 roku w Sankt Petersburgu, w rodzinie Niemców bałtyckich zaliczanych do estońskiej arystokracji[143]. Scheubner-Richter i Kursell poznali się w Liceum Petri w Revalu (od 1918 roku Tallin) w Estonii. Obaj Niemcy bałtyccy zaczęli studiować na Politechnice Ryskiej, gdzie w 1905 roku zostali członkami Korporacji „Rubonia". Scheubner-Richter studiował chemię, Kursell — architekturę. Kursell cenił Scheubner-Richtera, uważając go za „lubianego, wesołego kolegę", który zajmował różne kierownicze stanowiska w korporacji

„Rubonia”[144]. Sam Kursell był charyzmatyczną osobowością i podobnie jak Scheubner-Richter — kobieciarzem[145].

Scheubner-Richter z prawnego punktu widzenia był uważany za poddanego Cesarstwa Niemieckiego, ale płynnie mówił po rosyjsku — dzięki temu, że od wczesnych lat uczył się tego języka, a uważał się za Niemca bałtyckiego, ponieważ całą młodość spędził w należących do carskiej Rosji bałtyckich portach Rydze oraz Revalu, a w 1905 roku narażał życie w walce o interesy Baltendeutschów. W czasie rewolucji 1905 roku łotewscy i estońscy narodowcy połączyli siły z socjalistycznymi rewolucjonistami przeciwko niemieckim właścicielom ziemskim odgrywającym wiodącą rolę w życiu społecznym prowincji bałtyckich. Scheubner-Richter został postrzelony w kolano w czasie służby w Selbstschutzu (Samoobronie) walczącym z tym wrogim wobec Niemców bałtyckich sojuszem[146].

Dwaj inni członkowie korporacji „Rubonia”, którzy potem odgrywali ważne role w *Aufbau* i ruchu narodowosocjalistycznym, Rosenberg i Schickedanz, wstąpili do „Rubonii” w 1910 roku i studiowali razem do 1917 roku. Rosenberg przyszedł na świat w 1893 w Revalu, w rodzinie zajmujących się handlem Niemców bałtyckich. Rodzice urodzonego w tym samym roku w Rydze Schickendanza również zajmowali się handlem. Rosenberg zrobił dyplom architekta, natomiast Schickedanz studiował chemię[147]. Rosenberg podziwiał volkistowską ideologię. Jako młody człowiek zaczytywał się w germańskiej mitologii, Schopenhauerze i Houstonie Stewarcie Chamberlainie. O tym ostatnim stwierdził, że wywarł „w mojej młodości najsilniejszy, pozytywny wpływ”. Literatura rosyjska także wywarła na nim wielkie wrażenie, a zwłaszcza dzieła Dostojewskiego[148]. Później Rosenberg pomógł ukształtować narodowosocjalistyczną ideologię, łącząc idee volkistowskich Niemców z poglądami białej emigracji.

W przeciwieństwie do członków korporacji „Rubonia” — Scheubnera, Richtera, Kursella, Schickedanza i Rosenberga, człowiek wywodzący się z arystokratycznego rodu Niemców bałtyckich, który także wywarł wpływ na ruch narodowosocjalistyczny, Fiodor Winberg bez żadnych zastrzeżeń uważał się za Rosjanina[149]. Wychowywał się w Sankt Petersburgu jako syn generała, który pod koniec swojej kariery służył w rosyjskiej Najwyższej Radzie Wojskowej. Fiodor Winberg uczył się w gimnazjum klasycznym, a następnie wstąpił do wojska, gdzie w 1913 roku awansował do stopnia pułkownika.

Winberg uzyskał w carskiej Rosji wysoki status społeczny. W 1913 roku car mianował go swoim nadwornym koniuszym, co oznaczało, że często uczestniczył w ważnych uroczystościach dworskich. Po wybuchu I wojny światowej pułkownikowi Winbergowi powierzono dowództwo pułku piechoty. Wykorzystał znajomości, aby uzyskać audiencję u carycy Aleksandry Fiodorowny, z którą nawiązał ożywione kontakty osobiste, a mówiono nawet o romansie. Prosił, aby pozwolono mu służyć w pułku kawalerii. Caryca zadbała, aby zgodnie z jego życzeniem otrzymał stanowisko w sztabie rosyjskiej 2. Armii[150].

Winberg uczestniczył w ruchu czarnosecinnym. Należał do Sojuszu Narodu Rosyjskiego Michała Archanioła i bardzo wcześnie wywarł na jego przywódcy Puryszkiewiczu „szczególne wrażenie”, ale nieco oddalili się od siebie w czasie trwania I wojny światowej[151]. Po abdykacji cara w czasie rewolucji lutowej w 1917 roku Winberg odmówił służby dla Rządu Tymczasowego Kiereńskiego, który ograniczał działalność organizacji czarnosecinnych bardziej niż jakichkolwiek innych ugrupowań politycznych. W maju 1917 roku Winberg rozpoczął działalność antyrewolucyjną, zakładając tajne stowarzyszenie „Oficerski obowiązek” (*Oficerskij dołg*), do którego należeli zarówno członkowie korpusu oficerskiego, jak i kilkaset osób spoza tego środowiska[152]. W czasie rewolucyjnego przewrotu Winberg pozostał wiernym zwolennikiem monarchii.

Punktem kulminacyjnym udziału Winberga w działalności kontrrewolucyjnej w czasie funkcjonowania Rządu Tymczasowego Kiereńskiego był

przeprowadzany w dniach 27–30 sierpnia 1917 roku nieudany pucz pod przywództwem generała Ławra Korniłowa. Winberg i członkowie jego konspiracyjnej organizacji oficerskiej wzięli udział w tym przedsięwzięciu[153]. Porucznik Piotr Szabelski-Bork — syn pary, która wydawała czasopismo Związku Narodu Rosyjskiego „Wolność i porządek" i członek zarówno Związku Narodu Rosyjskiego, jak i Związku Narodu Rosyjskiego Michała Arachnioła kierowanego przez Puryszkiewicza — także poparł pucz Korniłowa. Porucznik Siergiej Taboricki, towarzysz Szabelskiego-Borka z pułku kawalerii Dywizji Kaukaskiej, również uczestniczył w tym kontrrewolucyjnym przedsięwzięciu[154]. Podobnie jak Winberg, Szabelski-Bork i Taboricki służyli później w *Aufbau* i sprawie narodowego socjalizmu.

Latem 1917 roku porucznicy Szabelski-Bork i Taboricki zorganizowali organizację oficerów lojalnych wobec cara. Pod koniec czerwca wyjechali na front, aby ocenić, które pułki kawalerii najlepiej nadawałyby się do przeprowadzenia monarchistycznego przewrotu w stołecznym Piotrogrodzie, jak nazywano wówczas Sankt Petersburg. Szabelski-Bork i Taboricki zamierzali wesprzeć generała Korniłowa, przeprowadzając w sierpniu 1917 roku, wspólnie z lojalnymi wobec cara oficerami kawalerii, szturm na Pałac Zimowy i aresztując Rząd Tymczasowy Kiereńskiego. Ich przygotowania zostały jednak wykryte i udaremnione zawczasu[155]. Nieudany pucz Korniłowa nasilił obawy społeczeństwa przed represyjną prawicową kontrrewolucją. Przedsięwzięcie to podważyło także zaufanie społeczne do lojalności rosyjskich oficerów i tym samym dopomogło bolszewikom pod wodzą Włodzimierza Lenina wyjść z izolacji, w jakiej znaleźli się w wyniku zorganizowanego przez nich w lipcu 1917 roku protestu zbrojnego[156].

Po klęsce puczu Korniłowa, pułkownik Winberg nadal zwalczał lewicowe siły w Rosji. Współpracował z Puryszkiewiczem, który we wrześniu 1917 roku utworzył podziemną organizację monarchistyczną, do której przyłączyło się wielu

byłych członków rozwiązanego Związku Michała Archanioła[157]. Winberg pisał artykuły dla „niesocjalistycznego” czasopisma „Trybun Ludowy” („Narodnyj Tribun”), które Puryszkiewicz zaczął wydawać we wrześniu 1917 roku[158]. W opublikowanym w październiku 1917 roku szkicu *Zdolność bojowa* Winberg narzekał, że „rewolucja” wyrwała z „duszy żołnierzy” w Rosji, „wzniosłe ideały religijne, społeczne i obywatelskie”[159]. W tym okresie przede wszystkim niepokoił się rozpadem rosyjskich wojsk, które przestawały być potężną siłą bojową.

Kilka dni później Winberg napisał kolejny artykuł do „Ludowego Trybuna”, w którym znowu ubolewał nad aktualnym stanem Rosji. W szkicu zatytułowanym *Kontrasty* twierdził, że w czasie gdy wojska włoskie dzielnie walczą z przeważającymi siłami niemieckimi, żołnierze o wiele liczebniejszej armii rosyjskiej uciekają „w nieopanowany sposób” przed Niemcami. Co więcej, „Ojczyste pola i wioski są plądrowane i niszczone przez naszych własnych żołnierzy i chłopów”. Winberg pisał niczym rozczarowany kochanek: „Mój biedny narodzie! […] Tak bardzo cię kochałem i wierzyłem w ciebie! […] Co *oni* z ciebie zrobili!”[160] Rozszerzanie się rewolucji i rozpad wojska duchowo załamały Winberga.

Wyrażana w „Trybunie Ludowym” bezsilna frustracja Winberga podkreślała niezdolność ruchu czarnosecinnego do uniemożliwienia bolszewikom przejęcia władzy[161]. Po obaleniu w październiku 1917 roku (według używanego wówczas w Rosji kalendarza juliańskiego — według stosowanego w prawie całej Europie kalendarza gregoriańskiego był to listopad)[162] Rządu Tymczasowego Kiereńskiego bolszewicy zamknęli „Trybuna Ludowego”. Winberg nagle znalazł się na kolizyjnym kursie z władzą, którą nazywał „żydowsko-bolszewicką”[163]. Sukces „rewolucji październikowej”, jak zaczęto nazywać przewrót bolszewicki, zmusił organizacje czarnosecinne do podjęcia działań ściśle konspiracyjnych[164].

Po dojściu bolszewików do władzy, współpracownik Winberga z czasów puczu Korniłowa, Szabelski-Bork udał się do swojego majątku w okolicach Piotrogrodu, gdzie dla podziemnej organizacji monarchistycznej Puryszkiewicza analizował przyczyny rewolucji lutowej i październikowej. W rezultacie doszedł do wniosku, że Ententa (Wielka Brytania i Francja) wywołała rewolucję w Rosji, ponieważ obawiała się „rosyjskiego niebezpieczeństwa” w równym stopniu jak niemieckiego. Uznał, że odrodzenie monarchii w Rosji nie może być osiągnięte przy pomocy Ententy, ale wyłącznie poprzez „przywrócenie tradycyjnej przyjaźni pomiędzy Rosją a Niemcami”[165].

Bolszewicy rozbili konspiracyjną organizację monarchistyczną Puryszkiewicza i w grudniu 1917 roku uwięzili między innymi Puryszkiewicza, Winberga i Szabelskiego-Borka. Władze bolszewickie oskarżyły całą trójkę o organizowanie monarchistycznego spisku przeciwko stawiającej pierwsze kroki władzy sowieckiej[166]. Na procesie, który rozpoczął się pod koniec grudnia, Szabelski-Bork zaimponował Winbergowi swoim żarliwym monarchizmem[167]. Poruszyło go szczególnie, kiedy Szabelski-Bork zapewnił trybunał: „Moja głowa może spaść z waszego katowskiego pieńka, ale nigdy nie skłoni się przed rewolucją”[168]. Bolszewicki sąd uznał Puryszkiewicza, Winberga oraz Szabelskiego-Borka za winnych i wymierzył im wyroki więzienia[169]. Winberg oraz Szabelski-Bork znaleźli się w tej samej celi. Co ciekawe, Winberg otrzymał tam podziękowania od podobnie uwięzionego byłego cara za działania w jego interesie[170]. W celi rozpoczęła się bliska przyjaźń Winberga i Szabelskiego-Borka, która później poskutkowała przeniesieniem czarnosecinnej ideologii (zwłaszcza pod postacią *Protokołów mędrców Syjonu*) do wczesnego ruchu narodowosocjalistycznego.

. . .

W okresie przed rewolucją w Rosji w 1917 roku skrajni prawicowcy w Niemczech i Rosji carskiej opracowali szczegółowo ideologie antyzachodnie, antysocjalistyczne i antysemickie. Zorientowana głównie na wewnętrzne problemy niemiecka myśl volkistowska czerpała obficie z idealistycznych koncepcji Arthura Schopenhauera, Richarda Wagnera i Houstona Stewarta Chamberlaina. Volkistowska ideologia stworzyła wyobrażenie zgubnej, materialistycznej istoty żydostwa, nad którą górujący duchowo oraz rasowo Germanie muszą się wznieść za pośrednictwem zanegowania woli do życia, aby w ten sposób zbawić świat. Zwrócone bardziej na zewnątrz poglądy radykalnej prawicy rosyjskiej, kojarzone ogólnie rzecz biorąc ze słowianofilstwem, a konkretnie z pisarzami Fiodorem Dostojewskim i Władimirem Sołowiewem, przedstawiały apokaliptyczną wizję działających na całym świecie żydowskich spiskowców, którzy grozili zniszczeniem Rosji, a w ostatecznym rozrachunku całego świata. Rosjanie musieli poprowadzić wszystkich Słowian do bezpośredniej walki politycznej z tym zagrożeniem. Antysemicka ideologia narodowych socjalistów powstała później jako synteza niemieckiej odkupicielskiej myśli volkistowskiej i rosyjskiej spiskowo-apokaliptycznej.

Chociaż ruch czarnosecinny w carskiej Rosji — w tym jego najważniejsza część składowa, jaką był Związek Narodu Rosyjskiego — był w stanie zaszczepić antysemicką ideologię znacznie szerszym kręgom społeczeństwa niż jakikolwiek porównywalny niemiecki sojusz volkistowski, to jednak skrajnie prawicowe ruchy zarówno w carskiej Rosji, jak i w Cesarstwie Niemieckim nie zdołały zrealizować swoich aspiracji politycznych. Rosyjscy konserwatywni rewolucjoniści zaciekle bronili cara, ale po początkowych umiarkowanych sukcesach wpływy ruchu czarnosecinnego dramatycznie spadły. Skrajna prawica nie zdołała zapobiec abdykacji cara ani też uniemożliwić przejęcia władzy przez bolszewików w 1917 roku. Dopiero długo po rewolucji bolszewickiej zdołała odzyskać potężną siłę napędową i spójność, której brakowało jej wcześniej. Bolszewiccy „czerwoni” stali

się dla białych podstępnym politycznym wrogiem, który doskonale pasował do wcześniejszych apokaliptycznych ostrzeżeń Czarnej Sotni.

Aż do bolszewickiego przewrotu w Rosji w 1917 roku nie powstał także żaden potężny polityczny ruch volkistowski. Liga Pangermańska Heinricha Cassa, „Stowarzyszenie do walki z żydowską butą" Ludwiga Müllera von Hausena i Niemiecka Partia Ojczyźniana Wolfganga Kappa nie zdołały zyskać masowego poparcia. Niewielka liczba volkistowskich Niemców skupiona przy Kappie i Classie ostatecznie doszła do wniosku, że dyktatura dyktatura pod wodzą związanego z volkizmem generała Ericha von Ludendorffa jest lepszym rozwiązaniem niż rządy nieskutecznego cesarza. Ale volkistom nie udało się stworzyć takiej dyktatury.

W każdym razie, chociaż dni cesarza były policzone, niemieckie szanse na zwycięstwo w I wojnie światowej znacznie wzrosły po upadku Cesarstwa Rosyjskiego w 1917 roku. Niemieckie wojska w 1918 roku dotarły głęboko w głąb jego dawnego terytorium, zwłaszcza na Ukrainie, gdzie prawicowi niemieccy oficerowie po raz pierwszy współdziałali na wielką skalę ze swoimi monarchistycznymi rosyjskimi lub ukraińskimi odpowiednikami. Współpraca niemiecko-białogwardyjska na Ukrainie ustanowiła precedens dla międzynarodowych sojuszy prawicy po przegranej przez Niemcy I wojnie światowej. Było to szczególnie dobrze widoczne w 1919 roku na terenach dzisiejszej Łotwy i Estonii. Narodowi socjaliści Hitlera w późniejszym okresie sięgnęli do ustanowionej na Ukrainie tradycji współdziałania Niemców, białogwardzistów i białej emigracji.

---

[41] Max Hildebert Boehm, *Das eigenständige Volk in der Krise der Gegenwart.* Wien, Wilhelm Braumüller 1971, s. 1.

[42] Peter Pulzer, *The Rise of Political AntiSemitism in Germany & Austria* Cambridge. Harvard University Press 1988, s. 31; George Mosse *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origin of the Third Reich.* New York, Howard Fertig 1964, s. 4–7.

[43] Saul Friedländer, *Nazi Germany and Jews: Wolume I: Years of Prosecution, 1933–1939.* New York, HarperCollins 1997, s. 86, 87.

[44] Pierwsze wydanie ukazało się w 1819 roku, opublikowane przez Instytut Bibliograficzny F.A. Brockhausa w Lipsku. W 1844 roku ukazało się wydanie drugie, rozszerzone — przyp. tłum.

[45] Arthur Schopenhauer *The World as Will and Idea* t. i i III, tłum. R.B. Haldane i J. Kemp. London, Kegan Paul, Trench, Trübner and Co. 1909. T. I, s. 422, 524, t. III, s. 423, 447 (wyd. polskie: Arthur Schopenhauer *Świat jako wola i przedstawienie*. T. I i II. Tłum. Jan Garewicz. Warszawa, 2009).

[46] Cytat wg: Dietrich Eckart, *Das Judentum in und ausser uns: Grundsätzliche Betrachtungen von Dietrich Eckart: I*, „Auf gut deutsch: Wochenschrift für Ordnung und Recht", 10 stycznia 1919, s. 12; cytat wg: Dietrich Eckart, *Das ist der Jude! Laienpredigdt über Juden- und Christentum von Dietrich Eckart* w „Auf gut deutsch" [sierpień/wrzesień] 1920, s. 55; cytat wg: Dietrich Eckart *Der Baccalureus*, „Auf gut deutsch" 23 października 1919, s. 7.

[47] Cytat wg: Martin Gregor-Dellin, *Richard Wagner: His Life, His Work, His Century.* New York, Harcourt Brace Jovanovich 1983, s. 257.

[48] Richard Wagner, *Was nützt diese Erkenntniss?*, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen.* T. X. Leipzig, C.F. Siegel 1907, s. 257.

[49] Richard Wagner, *Das Judentum in der Musik*, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*, T. V, s. 85.

[50] Wandering Jew: *The Jewish Encyclopedia*, 1916, s. 462.

[51] Richard Wagner, „Über Staat und Religion" *Gesammelte Schriften und Dichtungen*, T. VIII, s. 220.

[52] Richard Wagner, *Die Walküre* Akt drugi, scena druga. *Gesammelte Schriften und Dichtungen*, T. III, s. 111.

[53] Richard Wagner, *Siegfried*. Akt trzeci, scena pierwsza. *Gesammelte Schriften und Dichtungen*, T. III, s. 222; Wagner *Götterdämmerung*. Akt trzeci, scena trzecia. *Gesammelte Schriften und Dichtungen*, T. I, s. 3, 311–31.

[54] William O. Cord, *The Teutonic Mythology of Richard Wagner's „The Ring of the Nibelunegn"*. Queenston, Ont., Edwin Mellen Press 1991, s. 84.

[55] Richard Wagner, *Das Rheingold* scena czwarta. *Gesammelte Schriften und Dichtungen*, T. III, s. 59; Richard Wagner, *Götterdämmerung*. Akt trzeci, scena trzecia. *Gesammelte Schriften und Dichtungen*, T. I, s. 311–313.

[56] Marc A. Weiner, *Richard Wagner and the Anti-Semitic Imagination.* Lincoln NE, University of Nebraska Press 1995, s. 310, 311.

[57] Saul Friedländer, *Hitler und Wagner*, w: *Richard Wagner im Dritten Reich: Ein Schloss Elmau-Symposium.* Red. Saul Friedländer i Jörn Rüsen. München, Verlag C.H. Beck 2000, s. 172.

[58] Richard Wagner, *Religion und Kunst*, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*, T. X, s. 232, 243, 245.

[59] Ivan Hannaford, *Race: The History of an Idea in the West.* Washington DC, The Woodrow Wilson Center Press 1996, s. 264.

[60] Michael Burleigh i Wolfgang Wippermann, *The Racial State: Germany 1933–1945.* Cambridge, Cambridge University Press 1991, s. 28.

[61] Richard Wagner, *Heldenthum und Christenthum*, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*, T. X, s 281.

[62] Richard Wagner, *Erkanne dich selbst*, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*, T. X, s. 271.

[63] Richard Wagner, *Appendix to «Judaism in Music»*, w: *Richard Wagner's Prose Works*, T. III, tłum. William Ashton Ellis. London Routledge and Kegan Paul Ltd. 1894, s.

121.

[64] Richard Wagner, *Erkenne dich selbst*, s. 274.

[65] Geoffrey G. Field, *Evangelist of Race: The Germanic Vision of Houston Stewart Chamberlain.* New York, Columbia University Press 1981, s. 15, 347–349.

[66] Winifried Schüler, *Der Bayreuther Kreis von seiner Entstehung bis zum Ausgang Wilhelminischen Ära.* Münster, Verlag Aschendorff 1971, s. 74, 113.

[67] Hosuton Stewart Chamberlain, *Richard Wagner*. Tłum. G. Ainslie Hight. Philadelphia, J.B. Lippincott Co., 1900, s. 171, 182, 387.

[68] Goeffrey G. Field, *Evangelist of Race,* s. 225; Winifried Schüler *Der Bayreuther Kreis*, s. 117.

[69] Houston Stewart Chamberlain, *Foundations of the Nineteenth Century*, T. I i II. Tłum. John Lees. New York, Howard Fertig 1968, T. I, s. 213, 214, 226, 246, 256, 257, 419, 507, 578; T. II, s. 43, 259.

[70] David Blackbourn, *Marpingen: Apparitions of Virgin Mary in a Ninteenth-Century German Village* New York, Vintage Books 1993, s. 85, 86.

[71] Peter Pulzer, *The Rise of Political AntiSSemitism in Germany & Austria* s. 112, 114, 119.

[72] Protokół z zebrania kierownictwa *Alldeutscher Verband* z 2 marca 1918 roku, BAB, 8048, numer 117, s. 6; Heinrich Class *Wider den Strom: Vom Werden und Wachsen der nationalen Opposition im alten Reich.* T. I. Leipzig, Koehler 1932, s. 33, 88, 128.

[73] Heinrich Class, *Wider den Strom*, T. I, s. 87, 88, 128.

[74] Einhart [Class], *Deutsche Geschichte.* Wydanie drugie. Lepzig, Dietrich'schen Verlagbuchhandlung 1909, s. v, 290.

[75] Heinrich Class, *Wider den Strom,* T. II. BAK *Kleine Erwerbung* 499, s. 331.

[76] Saul Friedländer, *Nazi Germany and Jews* s. 75.

[77] Heinrich Class, *Wider den Strom*, T. I, s. 233.

[78] Daniel Frymann [Class], *Wenn ich der Kaiser wär' — Politische Wahrheiten und Notwendigkeiten*. Wydanie piąte. Leipzig Dietrichschen Verlagbuch handlung 1914, s. 2, 32, 35, 74–76, 132, 135.

[79] Heinrich Class, *Wider den Strom*, T. I, s. 236; T. II, s. 373, 374.

[80] List Ludwiga Müllera von Hausena do Marii Groener z 25 czerwca 1920 roku. RGWA (CChIDK), fond 577, opis 1, dieło 221, s. 54.

[81] Statut *Verband gegen Überhebung des Judentumes* RGWA (CChIDK), fond 577, opis 1, dieło 6, s. 1, 4.

[82] Listy Hausena do Classa z 11 listopada i 11 grudnia 1912 r.; Wystawiona w 1912 legitymacja członkowska Alldeutscher Verband, Ortsgruppe Berlin, Hausena, RGWA (CChIDK), fond 577, opis 1, dieło 218, s. 3, 5, 218.

[83] Listy Hausena do Classa z 8 października 1913 roku i 21 grudnia 1916 roku; listy Classa do Hausena z 10 października i 4 listopada 1913 roku. RGWA (CChIDK), fond 577, opis 1, dieło 218, s. 17, 19, 22, 86.

[84] Heinrich Class, fragment szkicu z 1936 roku. BAK *Kleine Erwerbung 499*, s. 12.

[85] List Hausena do K. Dunckera z 21 kwietnia 1922 r. RGWA (CChIDK), fond 577, opis 1, dieło 213, s. 8.

[86] Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, s. 81.

[87] Peter Pulzer, *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany & Austria*, s. 119, 292.

[88] Elisabeth Schwarze „Einleitung" *Nachlass Wolfgang Kapp* Berlin, GSAPKB 1977, IV.

[89] List Wolfganga Kappa do Rüdigera von der Goltza z 28 sierpnia 1917 r. GSAPKB, *Repositur 92,* numer 455, s 3.

[90] Protokół założycielski *Deutsche Vaterlandspartei* z 3 września 1917 r. GSAPKB, *Repositur* 92, numer 460, s. 4.

[91] Elisabeth Schwarze „Einleitung" VII.

[92] Heinrich Class, *Wider den Strom*. T. II, s. 66, 209, 214; Protokoły zebrania *Alldeutscher Verband* w Berlinie 29 i 30 czerwca 1918 r. RGWA (CChIDK), fond 577, opis 1, dieło 844, s. 110.

[93] Erich Kühn „Werbung für Mitarbeit" München, J. F. Lehmanns Verlag, czerwiec 1916. GSAPKB *Repositur* 92, numer 792, s. 12, 35.

[94] List Hausena do Kappa z 17 października 1917 r. RGWA (CChIDK), fond 577, opis 1, dieło 219, s. 2; List Hausena do RA/ZSS z 23 marca 1923 r. RGWA (CChIDK), fond 577, opis 1, dieło 2, s. 2–4; Notatka Hausera na liście z E. Rumpler Luftfahrzeugbau z 25 sierpnia 1914 r. RGWA (CChIDK), fond 577, opis 1, dieło 1, s. 2.

[95] Walther Nicolai, *Tagebuch* (Dziennik), wpis z 17 sierpnia 1917 r. RGWA (CChIDK), fond 1414, opis 1, dieło 15, s. 12.

[96] Heinrich Class, *Wider den Strom,* T. I, s. 22, T. II, s. 226, 233, 234, 237.

[97] Fiodor Dostojewski, *Dniewnik pisatielia. Połnoje sobranije soczinienii F. M. Dostojewskogo*, T. X. Sankt Petersburg, A.F. Marks 1895, s. 221.

[98] Fedor Dostoevskii, *Tagesbuch eines Schriftstellers*. Tłum. E.K. Rashin. München, Piper 1992, s. 641.

[99] Fiodor Dostojewski, *Dniewnik pisatielia*, T. XI, s. 8.

[100] Tamże, T. X, s. 225, 226; t. XI, s. 5, 6, 8, 240, 241.

[101] Tamże, T. XI, s. 94, 98, 114, 495.

[102] Otto-Ernst Schüddekopf, *Line Leute von rechts: Die nationalrevolutionären Minderheiten und der Kommunismus in der Weimarer Republik*. Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag 1960, s. 33.

[103] Michael Hagemeister, „Vladimir Solov'ëv: Reconciler and Polemist", w: *Eastern Christian Studies 2: Selected Papers of International Vladimir Solov'ëv Conference Held at the University of Nijmegen, the Netherlands, in September 1998*. Leuven, Peeters 2000, s. 287, 289, 290.

[104] S.A. Stiepanow, *Czornaja Sotnia w Rosiji 1905–1914*. Moskwa, Izdatielstwo Wsiesojuznogo zaocznogo politechniczeskogo instituta, 1992, s. 28; Hagmeister „Vladimir Solov'ëv", s. 288.

[105] Michael Hagemeister, *Die „Protokolle der Weisen von Zion" und der Basler Zionistenkongress von 1897,* w: *Der Traum von Israel: Die Ursrünge des modernen Zinismus*. Red. H. Haumann. Weinheim, Beltz Arhenäum Verlag 1998, s. 257.

[106] James Webb, *The Occult Establishment*. La Salle IL, Open Court 1976, s. 260; Otto-Ernst Schüddekopf, *Line Leute von rechts*, s. 33.

[107] D.I. Raskin, *Idieołogia russkogo prawogo radikalizma w konce XIX naczale XX w.*, w: *Nacionalnaja prawaja prieżdie i tiepier, Istoriko-sociołogiczeskije Oczerki, czast' I: Rossija i russkoje zarubieże*. Sankt Petersburg, Institut Sociołogii Rossijskoj Akademii Nauk 1992, s. 39.

[108] S.A. Stiepanow, *Czornaja Sotnia w Rossiji 1905–1914,* s. 23.

[109] George Mosse, *German Jews Beyond Judaism*. Bloomington, Indiana University Press 1985, s. 6; Stiepanow *Czornaja Sotnia w Rossiji,* s. 25, 26.

[110] Ivan Hannaford, *Race, The History of an Idea in the West.* Washington DC, The Woodrow Wilson Center Press 1996, s. 318.

[111] S.A. Stiepanow, *Czornaja Sotnia w Rossiji,* s. 23, 27.

[112] S.A. Stiepanow, *Czornaja Sotnia w Rossiji,* s. 323, 33, 90, 91, 110; *Spisok czlenow Russkogo Sobranija s priłożenijem istoriczeskogo oczerka sobranija*. Sankt Petersburg, Tip. Spb. Gradonaczalstwa 1906, s. 1, 21, 27, 55.

[113] D.I. Raskin, *Ideołogija russkogo prawogo radikalizma*, s. 5.

[114] *Ustaw Obszczestwa pof nazwanijem „Sojuz Russkogo Naroda"*. GARF, fond 116, opis 1, dieło 6, s. 6, 14–17.

[115] S.A. Stiepanow, *Czornaja Sotnia w Rossiji,* s. 57, 144.

[116] Abraham Asher, *The Revolution of 1905: Russia in Disarray*. Stanford, Stanford University Press 1988, s. 238–242.

[117] Rafael Ganelin, *Czernosotiennyje organizacji, politiczeskaja policija i gosudarstwiennaja włast' w czarskoj Rossiji*, w: *Nacjonalnaja prawaja* s. 78.

[118] Władimir Puryszkiewicz, *Izbiratielnaja programma Sojuza Russkago Naroda, Russkomu Narodu,* w: „Russkoje Znamja" 19 września 1906, s. 2.

[119] Meldunek RKÜöO z 29 stycznia 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 539, s. 33; Meldunek LGPO do RKÜöO z 8 sierpnia 1921 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 539, s. 17.

[120] „Ob'jedininennyj ruskij narod". GARF fond 116, opis 1, dieło 1, s. 14.

[121] Władimir Puryszkiewicz, *Izbiratielnaja programma Sojuza Russkago Naroda*, s. 2, 3.

[122] Meldunek MG do QB/SO z 12 stycznia 1919 r., RGWA (CChIDK), fond 198, opis 17, dieło 484, rolka 1, kl. 24.

[123] Rafael Ganelin, *Czernosotiennyje organizacji*, s. 87.

[124] S.A. Stiepanow, *Czornaja Sotnia w Rossiji*, s. 93, 95, 105, 109, 111, 112, 123, 167; meldunek LGPO do RKÜöO z 28 listopada 1921 r. RGWA (CChIDK), fond 772, opis 2, dieło 96, s. 46, 47.

[125] S.A. Stiepanow, *Czornaja Sotnia w Rossiji* s. 104, 266.

[126] Andriej Czernyj, *„Mirnoje" zawojewanije Rossiji* „Russkoje Znamia" 19 lipca 1907, s. 2.

[127] W języku rosyjskim poprawnym politycznie określeniem jest *Jewriej.* W odezwie użyto obraźliwego słowa *Żid*, którego odpowiednikiem w języku polskim są równie obraźliwe określenia: „żydek", „żydłak", żydzior" czy „parch" — przyp. tłum.

[128] S.A. Stiepanow, *Czornaja Sotnia w Rossiji,* s. 168, 174, 175, 266, 270.

[129] U. Sojuznik, *Russkim dietiam*, „Russkoje Znamia" 7 lipca 1911 r., s. 2.

[130] *Istorija ubijstwa Juszczinskogo*, „Russkoje Znamia" 9 sierpnia 1913, s. 1.

[131] Aleksandr Dubrowin, „Gorieczojskomu Otdiełu Sojuza Russkogo Naroda", marzec 1912, GARF, fond 116, opis 1, dieło 1, s. 32.

[132] S.A. Stiepanow, *Czornaja Sotnia w Rossiji,* s. 192.

[133] Tamże, s. 189; Listy Aleksandra Borka i E.A. Szabelskiej-Bork do Dubrowina z 3 września 1903 roku i z lat 1905–1910. GARF, fond 116, opis 1, dieło 807, S. 1, 2, 14, 18, 34.

[134] Rafael Ganelin, *Rossijskoje czernosotienstwo i giermanskij nacionał-socializm*, w: *Nacionalnaja prawaja* s. 142.

[135] Piotr Szabelski-Bork, *Über Mein Leben*, marzec 1926, GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 91.

[136] Piotr Szabelski-Bork, artykuł wstępny „Swoboda i poriadok", 1 grudnia 1913, s. 1.

[137] Hans Rogger, Eugen Weber, *The European Right: A Historical Profile.* Berkeley, University of California Press 1965, s. 495.

[138] S.A. Stiepanow, *Czornaja Sotnia w Rossiji,* s. 322.

[139] Meldunek LGPO do RKÜöO z 24 grudnia 1921 r. RGWA (CChIDK), fond 772, opis 1, dieło 96, s. 56.

[140] S.A. Stiepanow, *Czornaja Sotnia w Rossiji,* s. 22, 323.

[141] Woldemar Helb, *Album Rubonorum, 1875–1972*. Wyd. czwarte. Neustadt an der Aisch, Verlag Degener & Co. 1972, s. 7.

[142] Woldemar Helb, *Album Rubonorum,* s. 148; Karsten Brügemann, *Max Erwin von Scheubner-Richter (1884–1923) — der „Führer der Führers"?*, w: *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich*. Red. Michael Garleff. Köln, Böhlau Verlag 2001, s. 124; Boehm, *Baltische Einfüsse auf die Anfänge des Nationalsozialismus*, „Jahrbuch des baltischen Deutschtum" 1967, s. 59.

[143] Meldunek RKÜöO z 7 maja 1925 r. RGWA (CChIDK), fond 772, opis 4, dieło 52, s. 45.

[144] Otto von Kursell, *Dr. Ing. Max Erwin von Scheubner-Richter zum Gedächtnis*. Red. Henrik Fischer. München 1969, s. 1; Helb *Album Rubonorum,* s. 141, 148.

[145] Julia Hass (córka Otto von Kursella), osobista rozmowa 11 stycznia 2003.

[146] Aleksy von Lampe, *Dniewnik* (Dziennik), Berlin 21 listopada 1923, GARF, fond 5853, opis 1, dieło 13, rolka 2, kl. 5860; Kursell „Dr. Ing. Max Erwin von Scheubner-Richter zum Gedächtnis", s. 3, 9.

[147] Woldemar Helb, *Album Rubonorum,* s. 164, 165.

[148] Robert Cecil, *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*. London, B.T. Batsford Ltd. 1972, s. 12, 14, 17.

[149] Rafael Ganelin, *Rossijskoje czernosotienstwo i giermanskij nacionał-socializm*, s. 139.

[150] Oświadczenie Fiodora Winberga włączone do meldunku PDM do BSMI z 30 marca 1922 r. BHSAM, BSMI 22, numer 71624, fiszka 3, s. 92, 93.

[151] Fedor Vinberg, *Der Kreuzesweg Russlands: Teil I: Die Ursachen des Übels*. Tłum. K. von Jarmersted. München, R. Oldenbourg 1922, s. 59

[152] Oświadczenie Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71624, fiszka 3, s. 93; Stiepanow *Czernaja Sotnia w Rossiji,* s. 327.

[153] Fedor Vinberg, *Der Kreuzesweg Russlands* s. 59; Oświadczenie Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71624, fiszka 3, s. 93; fiszka 4, s. 1; S.A. Stiepanow, *Czernaja Sotnia w Rossiji,* s. 327.

[154] Norman Cohn *Warrant for Genocide: The Myth of Jewish World-Conspiracy and the „Protocols of the Elders of Zion"*. Chico CA, Scholars Press 1981, s. 127; zarzuty JM wobec Szabelskiego-Borka i Tsiergieja Taborickiego z 29 maja 1922, GSAPKB *Repositur 84,* numer 1495, s. 16.

[155] Piotr Szabelski-Bork, „Über Mein Leben", GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 99.

[156] Hans Rogger, *Russia in the Age of Modernization and Revolution 1881–1917*. New York, Longman 1983, s. 284.

[157] S.A. Stiepanow, *Czernaja Sotnia w Rossiji,* s. 328.

[158] Władimir Puryszkiewicz, artykuł wstępny, „Narodnyj Tribun: Organ Puryszkiewicza". 5 września 1917, s. 1.

[159] Fiodor Winberg, *Bojesposobnost',* „Narodnyj Tribun"*,* 19 października 1917, s. 3.

[160] Fiodor Winberg, *Kontrasty*, „Narodnyj Tribun" 22 października 1917, s. 2.

[161] D.I. Raskin, *Idieołogia russkogo prawogo radikalizma*, s. 12.

[162] „Narodnyj Tribun", 24 października 1917 r.

[163] Oświadczenie Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71624, fiszka 4, s. 1.

[164] Meldunek LGPO do RKÜöO z 28 listopada 1921 r. RGWA (CChIDK), fond 772, opis 1, dieło 96, s. 4.

[165] Piotr Szabelski-Bork, „Über Mein Leben" GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 95, 96, 98.

[166] S.A. Stiepanow, *Czernaja Sotnia w Rossiji,* s. 329.

[167] Oświadczenie Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71624, fiszka 4, s. 1, 3.

[168] Piotr Szabelski-Bork, „Über Mein Leben", GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 99, 103.

[169] S.A. Stiepanow, *Czernaja Sotnia w Rossiji,* s. 329; Oświadczenie Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71624, fiszka 4, s. 1.

[170] Piotr Szabelski-Bork, „Über Mein Leben", GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 101, 103.

Rozdział drugi

Ekstremiści na Ukrainie i w Niemczech

Nazwa „Ukraina” pochodzi od wyrażenia „u kraja”, odnosi się bowiem do pierwotnego położenia tych terenów na peryferiach stref wpływów Rosji i Polski. W końcowym okresie I wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu, na wpół autonomiczna Ukraina, gdzie po raz pierwszy prawicowi Niemcy nawiązali zakrojoną na wielką skalę bliską współpracę z antybolszewickimi białogwardzistami, stała się wylęgarnią ekstremistycznych ruchów i koncepcji. Po tym jak carska armia rozpadła się w wyniku wojskowych niepowodzeń i wewnętrznego wrzenia rewolucyjnego, niemieckie wojska okupacyjne na Ukrainie utworzyły w dużej mierze potajemny wspólny front z białymi, przeciwko stawiającemu pierwsze kroki bolszewickiemu reżymowi na północy.

Chociaż starania cesarskich Niemiec, aby ustanowić stabilne satelickie państwo ukraińskie ostatecznie nie powiodły się z powodu niemieckich porażek na odległym froncie zachodnim i rewolucji w kraju, sojusz pomiędzy niemiecką prawicą i białymi na Ukrainie umocnił proniemieckie nastroje istniejące w ruchu białogwardyjskim. Niemiecka interwencja na Ukrainie ustanowiła precedens dla dalszego, intensywnego współdziałania wojskowego nacjonalistycznych Niemców i Rosjan. Było to szczególnie widoczne w 1919 roku nad Bałtykiem, na Łotwie. Zainicjowana na Ukrainie międzynarodowa współpraca w walce z bolszewikami ostatecznie stworzyła grunt dla bliskiego partnerstwa narodowych socjalistów z białą emigracją.

Niemieccy wojskowi, wycofując się z Ukrainy na przełomie 1918 i 1919 roku zabrali ze sobą wielu sympatyzujących z nacjonalistycznymi Niemcami białych oficerów, a tysiące innych białogwardzistów, którzy uczestniczyli w antybolszewickich operacjach na samej Ukrainie i tuż za jej granicami, udało się do Niemiec w inny sposób. Pewna liczba białych oficerów wstąpiła później do *Aufbau* i służyła sprawie narodowego socjalizmu. Byli wśród nich w szczególności generał Wasyl Biskupski, pułkownik Fiodor Winberg, pułkownik Połtawec-Ostrianica, pułkownik Bermondt-Awałow, porucznik Siergiej Taboricki i porucznik Piotr Szabelski-Bork.

Szabelski-Bork przybył do Berlina z niemieckim transportem wojskowym na początku 1919 roku, przywożąc ze sobą tak groźny w skutkach egzemplarz prowokacyjnego antysemickiego fałszerstwa — *Protokołów mędrców Syjonu*. Przekazał go volkistowskiemu publicyście Ludwigowi Müllerowi von Hausenowi do przetłumaczenia i wydania w języku niemieckim. Przekład *Protokołów* wywarł wielki wpływ na środowisko volkistowskich Niemców i białych emigrantów, z którego wyłoniła się Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników — NSDAP. Jeden z pierwszych mentorów Hitlera, Dietrich Eckart, który współpracował blisko z białym emigrantem Alfredem Rosenbergiem, był przerażony treścią *Protokołów* i najprawdopodobniej zapoznał z nią Hitlera. Ukształtowała ona pogląd Hitlera na międzynarodowy spisek żydowski, który jakoby manipulował liberalnym kapitalizmem, wywoływał ruchy rewolucyjne i wykorzystywał głód do podporządkowywania sobie przeciwników i uzyskania panowania nad światem.

Współpraca niemiecko-białogwardyjska podczas interwencji na Ukrainie

Pod koniec 1917 roku niemiecki Sztab Generalny udzielił wsparcia Włodzimierzowi Leninowi i Lwu Trockiemu nie dlatego, że akceptował ich ideologię, ale chcąc za ich pośrednictwem osłabić rosyjskie wojska. Po rewolucji

Iwan Połtawec-Ostrianica

październikowej popierająca bolszewików polityka zagraniczna Cesarstwa Niemieckiego doprowadziła do intensywnych negocjacji pomiędzy przedstawicielami Niemiec i Sowietów w Brześciu Litewskim. Generał Max

Hoffmann przewodniczył niemieckiej stronie negocjacji w Brześciu pomimo wewnętrznej odrazy, jaką czuł do sowieckiej delegacji pod kierownictwem Komisarza Ludowego Spraw Zagranicznych Trockiego[171]. Trocki odnotował sztuczną serdeczność, z jaką Hoffmann odnosił się do niego w czasie rozmów w Brześciu[172].

Generałowie Hoffmann i Erich von Ludendorff, szef niemieckiego Sztabu Generalnego, chcieli utrzymać strategicznie i rolniczo cenną Ukrainę poza kontrolą nacierających wojsk bolszewickich. Mimo to jednak bolszewicy zajęli stolicę Ukrainy, Kijów, pod koniec stycznia 1918 roku. Żydowska klasa robotnicza gorąco powitała bolszewickie wojska i wielu jej przedstawicieli z entuzjazmem współpracowało z bolszewikami. Działania te wzbudziły wśród miejscowej ludności silne nastroje antysemickie[173]. Na początku lutego Hoffmann wezwał do podjęcia przez Niemcy kroków w celu powstrzymania marszu bolszewików na południe. Podkreślał, iż Ukraina stanowi „najważniejszy element w Rosji"; Ludendorff natomiast utrzymywał, że jeżeli Niemcy nie zainterweniują bardziej zdecydowanie, „bolszewicy „zatłuką Ukrainę na śmierć", czyniąc ją bezużyteczną dla Niemiec[174].

Niemieckie Naczelne Dowództwo Wojsk Lądowych nie miało zamiaru pozwolić Sowietom na umocnienie swojej władzy na Ukrainie. Wkroczenie 9 lutego 1918 roku na Ukrainę niemieckich i austro-węgierskich wojsk, w odpowiedzi na prośbę Centralnej Rady oraz w niewielkim tylko stopniu niezależnego rządu ukraińskiego, jest uważane przez historyków za początek faktycznej okupacji tego kraju przez Państwa Centralne[175]. Kiedy wojska niemieckie i austro-węgierskie przeszły do natarcia, bolszewickie oddziały pod koniec lutego opuściły Kijów. Składające się głównie z niemieckich wojsk siły okupacyjne oficjalnie przejęły kontrolę nad krajem na początku marca[176]. Generałowie Ludendorff i Hoffmann uznali, że ich pragnienie zdobycia Ukrainy dla Niemiec zostało spełnione.

Czołowy ukraiński działacz antybolszewicki, generał Pawło Skoropadski, który rządził na okupowanej przez Niemców Ukrainie, przyjmował wkraczanie niemieckich wojsk do jego ojczyzny z ambiwalentnymi uczuciami. Nie podobała mu się konieczność korzystania z zewnętrznej pomocy w walce z bolszewizmem, ale pamiętając przegrane boje jego 34. Korpusu z Armią Czerwoną, wiedział, że jest to konieczne, jeżeli Ukraińcy chcą się pozbyć bolszewików[177]. Był on potomkiem Iwana Skoropadskiego, który władał autonomiczną Ukrainą na początku XVIII wieku i posiadał tam dwa majątki ziemskie. Kiedy wojska bolszewickie zajęły Kijów, Skoropadski ukrył się na wsi. Polityka prześladowała go jednak nadal. Ironia losu sprawiła, że mieszkał u Żyda, który rozzłościł go, twierdząc, iż ostatecznie to bolszewicy zatryumfują na Ukrainie, a taki bieg wydarzeń będzie korzystny dla Żydów.

Skoropadski z mieszanymi uczuciami obserwował, jak pod koniec lutego 1918 roku niemieckie wojska wkraczają do Kijowa. Z jednej strony był rad, że wrócił do stolicy, natomiast z drugiej boleśnie czuł, że sytuacja, w której Ukraińcy nie tylko zgadzali się na tę okupację, ale również byli „w głębi duszy szczęśliwi", ponieważ Niemcy wyzwolili ich od „znienawidzonego bolszewickiego jarzma", jest „haniebna". Według szacunków Skoropadskiego bolszewicy w czasie swoich krótkich rządów w Kijowie, które były „istnym piekłem", zabili co najmniej trzy tysiące oficerów i poddawali torturom ogromną liczbę innych osób[178]. Wprawdzie był zadowolony, że Niemcy wyparli z Ukrainy bolszewików, ale nie podobała mu się konieczność podlegania niemieckim władzom.

Mniej więcej w tym samym czasie, kiedy niemieckie wojska wkraczały na Ukrainę, budząc mieszane uczucia Skoropadskiego, niemieccy przywódcy wojskowi obawiali się nowego sowieckiego reżymu i nie ufali mu nawet wówczas, gdy prowadzili z nim negocjacje. Na początku marca

Wasyl Biskupski

1918 roku Walther Nicolai, szef wywiadu wojskowego niemieckiej armii (oddziału IIIB Sztabu Generalnego), który później dostarczał informacji wywiadowczych partii narodowosocjalistycznej, uznał, że to bolszewizm stanowi obecnie prawdziwe zagrożenie dla bezpieczeństwa Niemiec na wschodzie. Jego

zdaniem Lenin mógł się stać „Napoleonem tej epoki”, który zagrozi władzy istniejących elit nie tylko w Niemczech, ale i poza nimi. Generał Ludendorff był tego samego zdania co Nicolai[179].

Pomimo wszystkich zastrzeżeń, które wielu niemieckich dowódców wojskowych miało odnośnie negocjacji z bolszewikami, 10 marca 1918 roku podpisano brzeski traktat pokojowy pomiędzy Cesarstwem Niemieckim a bolszewicką Rosją. Zapewniał on Niemcom kontrolę nad znacznymi obszarami należącymi dawniej do Rosji — w tym także nad Ukrainą — i pozwolił niemieckiemu Sztabowi Generalnemu przerzucić około miliona żołnierzy z frontu wschodniego na zachodni[180]. Niemieckie władze wojskowe zaczęły prowadzić podwójną grę. Oficjalnie respektowały pokój pomiędzy Cesarstwem Niemieckim a reżymem bolszewickim, ale jednocześnie potajemnie wspierały antybolszewickie operacje na Ukrainie.

Po zainstalowaniu się w Kijowie w marcu 1918 roku dowódcy Grupy Armii Eichhorn, jak nazywano niemieckie wojska okupacyjne na Ukrainie, zaczęły podkopywać istniejący w tym kraju rząd — Ukraińską Centralną Radę. Dowódcy Grupy Armii Eichhorn zdymisjonowali Radę, uznając ją za „klub dyskusyjny” i chcieli, aby powstał bardziej wiarygodny, sprzyjający Niemcom reżym[181]. Rada nie cieszyła się autorytetem w społeczeństwie, okazała się zbyt lewicowa i intelektualna, aby zdobyć poparcie ziemian i sprawnie współpracować z niemieckimi wojskami okupacyjnymi[182]. Niemieckim władzom zależało na rządzie, który lepiej reprezentowałby ukraińskich wielkich właścicieli ziemskich i kapitalistów, wdzięcznych Niemcom za zwrot własności przywłaszczonej przez bolszewików w czasie ich krótkich rządów[183].

Ukraińscy Kozacy to potomkowie bitnych i buntowniczych Kozaków zaporoskich, którzy odgrywali wielką rolę w dziejach wschodniej Europy, a w XVII wieku stanowili nawet odrębną siłę polityczną. Kozaczyznę zaporoską zlikwidowała w latach 70. XVIII wieku Katarzyna II. W XIX i XX wieku

jednostki kozackie wchodziły w skład lekkiej kawalerii carskiej armii. W 1918 roku Kozacy odegrali ważną rolę w niemieckich planach obalenia Rady. Pułkownik Iwan Połtawec-Ostrianica, ataman, czyli przywódca ukraińskich Kozaków, szybko nawiązał kontakt ze sztabami niemieckich i austro-węgierskich wojsk w Kijowie[184]. Później był wspólnie z Hitlerem przywódcą ruchu narodowosocjalistycznego Kozaków ukraińskich. Połtawec-Ostrianica doskonale pasuje do tradycyjnej charakterystyki Kozaka, które to słowo wywodzi się od tureckiego *quazzāq*, czyli „awanturnik". Twierdził, ale bezpodstawnie, że po kądzieli pochodzi od ukraińskiego hetmana Ostrianicy[185]. W rzeczywistości nie miał żadnych związków ze starszyzną kozacką czy szlachtą. Zmienił nazwisko z „Połtawcew" na „Połtawec" i jako drugi człon dodał do niego hetmańskie miano „Ostrianica"[186].

Bez względu na to, jakimi machinacjami posłużył się w sprawie swojego rodowodu, Połtawec-Ostrianica służył wspaniale jako żołnierz w czasie I wojny światowej, a swoim zdecydowanie opozycyjnym stanowiskiem wobec Rady wzbudził zainteresowanie niemieckich władz okupacyjnych na Ukrainie. W czasie służby jako oficer kawalerii armii carskiej był dwukrotnie ranny i otrzymał kilka odznaczeń za odwagę. Po utworzeniu na początku 1917 roku Rządu Tymczasowego Aleksandra Kiereńskiego Połtawec-Ostrianica wyjechał do Kijowa, gdzie został wybrany do Komitetu Wojskowego Rady[187]. W jej imieniu działał jako czołowy organizator sił antybolszewickich[188]. Wkrótce jednak wszedł w konflikt z socjalistycznym kierownictwem rządu ukraińskiego i musiał z niego wystąpić[189].

Połtawec-Ostrianica rozpoczął własną walkę o władzę na Ukrainie. Według jednego ze źródeł sfinansował swoją działalność przeciwko Radzie, polecając lojalnym wobec siebie ludziom, zatrudnionym jako ochrona posiadłości pewnej polskiej hrabiny, aby majątek ten ograbili i spalili[190]. Dowodził małymi, ale skutecznymi siłami, które pokonały wysłaną przez Radę karną ekspedycję. Ten

charyzmatyczny przywódca powołał nowy kozacki organ zarządzający. W październiku 1917 roku zwołał Zjazd Wolnych Kozaków Ukrainy i utrzymywał później, że uczestniczyło w nim 60 000 ludzi. Został wybrany atamanem nakaźnym[191], ale odmówił tej godności, twierdząc, że w wieku 28 lat jest na to za młody. Zaproponował natomiast na stanowisko honorowego atamana generała Skoropadskiego.

W marcu 1918 roku dowództwo Grupy Armii Eichhorn uznało, że Połtawec-Ostrianica i ukraińscy Kozacy, których reprezentował, mogą zostać wykorzystani do obalenia Rady. Niemieccy dowódcy uznali Ukraińską Narodową Organizację Kozaków, którą *de facto* kierował Połtawec-Ostrianica. Stowarzyszenie to dążyło do utworzenia niepodległej Ukrainy, pokonania bolszewików i zachowania bliskich relacji z Niemcami i Austro-Węgrami. Władze okupacyjne Państw Centralnych pod koniec marca 1918 roku przeprowadziły dużą naradę i postanowiły przekazać Połtawca-Ostrianicy milion marek w celu obalenia Rady[192].

W dużej mierze dzięki wspieranym przez Niemców intrygom Połtawca-Ostrianicy dni niepopularnej Rady były policzone. W celu przeprowadzenia przewrotu Połtawec-Ostrianica połączył siły ze starszym od niego Skoropadskim i wspierał jego Ukraiński Związek Narodowy. W proklamacji statutowej Skoropadski oświadczył, że Żydzi są przeciwni „idei ukraińskiej", Niemcy natomiast mogliby „zniszczyć pasożytnicze skłonności Żydów swoją twórczą pracą"[193]. Pod koniec kwietnia 1918 roku Połtawec-Ostrianica zorganizował kongres, w którym wzięli udział lojalni wobec niego Kozacy oraz członkowie Ukraińskiego Związku Narodowego[194]. Zgromadzeni wybrali Skoropadskiego hetmanem Ukrainy, a Połtawec-Ostrianicę adiutantem i generalnym pisarzem kancelarii hetmana, kończąc w ten sposób rządy Rady[195]. Niemieckie władze okupacyjne oficjalnie zajmowały neutralne stanowisko wobec walki o władzę na

Ukrainie, ale w tajemnicy pomagały Połtawca-Ostrianicy i Skoropadskiemu w pozbawieniu Rady władzy[196].

Po udanym przewrocie Połtawec-Ostrianica umocnił Ukraińską Narodową Organizację Kozaków. Poza jednostkami Państw Centralnych był to jedyny liczący się czynnik wojskowy rządów Skoropadskiego. Połtawec-Ostrianica przedstawił hetmanowi program zakładający ścisłą współpracę z Niemcami, „wyzwolenie" rejonu Kaukazu i włączenie go do Ligi Morza Czarnego, w której Ukraina odgrywałaby wiodącą rolę. Koncepcja Połtawca-Ostrianicy utworzenia proniemieckiej Ligi Morza Czarnego wywarła później wpływ na politykę wschodnią narodowych socjalistów. Jednakże jego starania w tej kwestii sprawiały, że w coraz większym stopniu miał on problemy ze swoim nominalnym zwierzchnikiem, hetmanem Skoropadskim, który wątpił w możliwość odniesienia zwycięstwa przez Państwa Centralne i potajemnie starał się sprzymierzyć z Ententą[197].

Niemieccy dowódcy po rozwianiu początkowych wątpliwości, poza wspieraniem Połtawca-Ostrianicy, pomagali w tworzeniu białogwardyjskich jednostek na Ukrainie i na przylegających do niej terenach. Pomimo ogólnie pozytywnych relacji pomiędzy Grupą Armii Eichhorn a hetmanatem Skoropadskiego, w czym główną rolę odgrywał Połtawec-Ostrianica, Niemcy obawiali się wybuchu powstania na Ukrainie i dlatego nie przekazywali uzbrojenia ukraińskim wojskom. Jednakże pod koniec maja 1918 roku niemieckie władze wojskowe na Ukrainie zgodziły się na sporządzony przez Radę plan utworzenia armii składającej się z ośmiu korpusów[198]. Wojska cesarskie sfinansowały powstanie Ukraińskiej Armii Ochotniczej, której żołnierze nosili stare niemieckie mundury oficerskie. W jej składzie znajdowała się duża liczba byłych oficerów carskich, w tym wielu, którzy uciekając przed bolszewikami z północnej części Rosji, znaleźli schronienie w Kijowie[199].

W sporządzonym w czerwcu 1918 roku raporcie sytuacyjnym generał Ludendorff wyrażał zdecydowanie negatywne poglądy na temat bolszewików

i przyjazne wobec białych. Podkreślał fakt, że całkowicie nie ma zaufania do „nieuczciwych” machinacji Sowietów. Twierdził: „Nie możemy oczekiwać niczego od tego sowieckiego rządu, chociaż żyje on jedynie z naszej łaski. Rząd ten stanowi dla nas stałe zagrożenie”. Podkreślał, że chociaż niemiecki rząd może oficjalnie załatwiać sprawy z bolszewickim reżymem, powinien mimo to „nawiązać w jakiś sposób kontakt z prawicowymi, bardziej monarchistycznymi ugrupowaniami i wpłynąć na nie tak, aby ruch monarchistyczny po ustanowieniu swojej pozycji mógł działać w pełnej zgodności z naszymi życzeniami”[200]. Ludendorff miał podstawy, aby z optymizmem patrzeć na członków Ukraińskiej Armii Ochotniczej, którzy byli wdzięczni Niemcom za ochronę życia i ocalenie ich własności przed bolszewickimi konfiskatami[201].

Generał Wasyl Biskupski odgrywał znaczącą rolę w Ukraińskiej Armii Ochotniczej. Pochodził z arystokratycznej rodziny ukraińskiej posiadającej majątek ziemski w okolicach Charkowa[202]. Należał do skrajnie prawicowego Związku Narodu Rosyjskiego i twierdził później, że był bliskim współpracownikiem jego przywódcy, Aleksandra Dubrowina. Z dumą zapewniał także, że Związek był pierwszym na świecie przejawem „faszyzmu/narodowego socjalizmu”[203]. Jako wojskowy wykazywał się dużą kompetencją i męstwem. Ukończył z najwyższymi wyróżnieniami Akademię Wojskową, a w czasie I wojny światowej otrzymał szereg odznaczeń za odwagę i wykazywaną inicjatywę, choć należał do sympatyzującej z Niemcami frakcji w armii carskiej. Po upadku Cesarstwa Rosyjskiego przedostał się na Ukrainę, gdzie Skoropadski mianował go w czerwcu 1918 roku dowódcą 1 Dywizji Kawalerii Ukraińskiej Armii Ochotniczej[204]. Później Biskupski ściśle współpracował z Hitlerem w ramach *Aufbau*.

Skrajnie prawicowe ugrupowanie w Wielkorosji — powstałe na północ od terenów Ukrainy, gdzie Biskupski służył Skoropadskiemu — wywierało coraz to większy wpływ na sprawy ukraińskie. Grupa ta pomogła stworzyć nową formację

wojskową — Armię Południową. Nikołaj Markow II, dawny przywódca frakcji Związku Narodu Rosyjskiego, kierował z Piotrogrodu „Związkiem wiernych" (*Sojuz wiernych*). Była to głęboko zakonspirowana organizacja, która dążyła do przywrócenia monarchii w Rosji. Związek miał swój oddział na południu i latem 1918 roku zintensyfikował działania skrajnej prawicy na Ukrainie.

W lipcu 1918 roku ów południowy oddział utworzył Blok Monarchistyczny. Wspierał on hetmana Skoropadskiego i starał się, aby jego polityka była powiązana z ideą Wielkiej Rosji i silnym sojuszem niemiecko-rosyjskim[205]. Ważnym członkiem Bloku był Fiodor Ewaldt, który wstąpił do *Aufbau* w powojennym Monachium[206]. Innymi czołowymi członkami Bloku Monarchistycznego byli między innymi: Borys Pelikan, były członek skrajnie prawicowego Zgromadzenia Rosyjskiego i Konstantin Szczegłowitow, należący wcześniej do Związku Narodu Rosyjskiego syn dawnego carskiego ministra sprawiedliwości[207]. W 1920 roku Pelikan i Szczegłowitow pomagali stworzyć *Aufbau*.

Od początku lipca 1918 roku Blok Monarchistyczny współpracował z Grupą Armii Eichhorn, głównie za pośrednictwem Szczegłowitowa, aby zorganizować Armię Południową pod dowództwem swojego członka, hrabiego P. Kellera[208]. Niemieckie władze wojskowe nie mogły jawnie wspierać Armii Południowej ze względu na oficjalny niemiecki sojusz z reżymem bolszewickim, ale potajemnie zaopatrywały białogwardzistów w broń, amunicję i pieniądze[209]. Prawicowe kręgi niemieckie przyklasnęły utworzeniu Armii Południowej[210]. Siły te służyły jako podstawowe antybolszewickie ugrupowanie na południowych terenach byłego Cesarstwa Rosyjskiego. Ich baza operacyjna znajdowała się tuż za granicami Ukrainy w Woroneżu nad Donem. Pomimo imponującej nazwy Armia Południowa osiągnęła stan około 16 000 ochotników, w tym nieproporcjonalnie dużo, bo aż 30 procent oficerów[211].

Poszukiwacz przygód, który zasłynął jako dziarski arystokrata z Kaukazu, pułkownik Paweł Bermondt-Awałow, najpierw grał czołową rolę w sprawach Armii Południowej po prostu jako Bermondt[212]. W carskiej Rosji należał do ruchu czarnosecinnego[213]. Pod koniec 1915 roku uzyskał stopień porucznika, a kiedy carska armia się rozpadła w 1917 roku, dowodził jednostką na Ukrainie. Potem przyłączył się do białych, reprezentowanych przez Skoropadskiego i Połtawec-Ostrianicę. Skoropadski awansował go do stopnia pułkownika i mianował szefem kontrwywiadu powstającej Armii Południowej[214]. Zasłynął w 1919 roku podczas interwencji na Łotwie pod nazwiskiem Bermondt-Awałow, gdzie dowodził połączonymi siłami niemiecko-białogwardyjskimi.

Armia Południowa, w której Bermondt wyrobił sobie markę (i drugi człon nazwiska), miała współpracować z Kozakami z Wszechwielkiego Wojska Dońskiego (*Wsiewielikoje Wojsko Donskoje*) generała Piotra Krasnowa, gdzie rozpowszechniano *Protokoły mędrców Syjonu*. Podobnie jak Armia Południowa, Wojsko Dońskie również otrzymywało od Niemców za pośrednictwem tajnych kanałów konkretne wsparcie materiałowe[215]. Krasnow dał wyraz swojemu antysemityzmowi, pozwalając Iwanowi Rodionowowi, ukraińskiemu Kozakowi aktywnie działającemu w ruchu czarnosecinnym, na drukowanie *Protokołów* w oficjalnej gazecie Wojska Dońskiego „Czasowoj" (Wartownik)[216].

Protokoły wywarły ogromny wpływ na narodowych socjalistów i innych antysemitów na całym świecie. Warto zwrócić uwagę, że nie były na szeroką skalę rozpowszechniane w przedrewolucyjnym rosyjskim społeczeństwie — nawet w skrajnie prawicowych kręgach — i dopiero w czasie wojny domowej w Rosji wywołały znaczne zainteresowanie. Opisują one rzekomą międzynarodową organizację spiskową, której zadaniem jest ustanowienie panowania Żydów nad światem. Żydzi mają zdobyć władzę głównie za pośrednictwem liberalnego kapitalizmu, który będą wykorzystywać do wzniecania buntów i wywoływania chaosu, dzięki czemu zdołają wprowadzić

swoje despotyczne, wszechświatowe rządy. W *Protokołach* przedstawiono także potworne, obejmujące cały świat państwo, które Żydzi jakoby usiłują stworzyć[217].

Pochodzenie *Protokołów* wciąż pozostaje kwestią sporną. W swojej pracy pod tytułem *Warrant for Genocide* Norman Cohn przedstawia w ostatecznym rozrachunku nieudokumentowaną wersję ich genezy. Twierdzi on, że Piotr Raczkowski, zwierzchnik zagranicznych placówek Ochrany, napisał po francusku *Protokoły* w Paryżu, a następnie wysłał je do przetłumaczenia zamieszkałemu w Rosji prawosławnemu mnichowi Siergiejowi Nilusowi. Miało to jakoby stanowić element spisku, mającego na celu zastąpienie ulubionego „świątobliwego męża" cara właśnie Nilusem[218]. Niemiecki specjalista zajmujący się sprawą *Protokołów,* Michael Hagemeister, niedawno zwrócił uwagę na fakt, że kiedy Nilus — który wcale nie był mnichem, chociaż dużo pisał na tematy religijne — opublikował *Protokoły* w rewolucyjnym 1905 roku jako załącznik do jednego z jego religijnych dzieł: *Wielkioje w małym i antichrist kak blizkaja politiczeskaja wozmożnost'* („Wielke w małym i antychryst jako bliska polityczna możliwość"), rzeczony „świątobliwy mąż", Monsieur Philippe, zdążył już umrzeć we Francji[219].

Jak wynika z korespondencji pomiędzy rosyjską żoną Cohna, Wierą, a rosyjskim emigracyjnym historykiem Borysem Nikołajewskim, Cohn opierał swoją wersję o pochodzeniu *Protokołów* głównie na „przefiltrowanych" informacjach przekazanych mu przez Nikołajewskiego. Napisał on Wierze Cohn, że już na początku lat 30. doszedł prywatnie do wniosku, że Raczkowski nie miał, a nawet nie mógł mieć nic wspólnego ze sfabrykowaniem *Protokołów*. Przyznał też, że do chwili obecnej nie zdecydował się opublikować swoich ustaleń, ponieważ mogłoby to zaszkodzić powództwu antyhitlerowskich autorytetów w procesie berneńskim z lat 1934–1935, usiłujących udowodnić, że to carska Ochrana sfałszowała *Protokoły*.

Slawista Cesare G. De Michelis przeprowadził szczegółową analizę tekstu wczesnych wersji *Protokołów*, która dowodzi, że nie zostały one sporządzone

w Paryżu, ale w granicach carskiej Rosji pomiędzy kwietniem 1902 a sierpniem 1903 roku. Owe wczesne wersje zawierają wyraźne językowe cechy ukraińskie, podczas gdy w późniejszych wprowadzono elementy francuskie, aby uwiarygodnić ich zagraniczne pochodzenie[220]. Człowiek lub ludzie — twórcy *Protokołów* — mogli też znajdować się pod wpływem wydanej w 1900 roku i włączonej do *Trzech rozmów* „Krótkiej historii antychrysta" Władimira Sołowiewa. Nie można jednak tego udowodnić, ponieważ autor lub autorzy *Protokołów* pozostają nieznani[221]. Jak się przekonamy, *Protokoły* pomimo swojego dość podejrzanego pochodzenia, cieszyły się dużą wiarygodnością w kręgach prawicy.

Podróże do Niemiec umożliwiły latem 1918 roku antysemickim przywódcom białych na Ukrainie i tuż za jej granicami podjęcie działań politycznych. Przywódca Wojska Dońskiego, generał Krasnow wysłał w lipcu 1918 roku do Berlina swojego przedstawiciela, księcia Gieorgija Leuchtenberskiego, rosyjskiego arystokratę posiadającego majątek ziemski w Niemczech[222]. Leuchtenberski spotkał się z cesarzem i innymi niemieckimi przywódcami, w tym także z generałem Ludendorffem, z którym w sierpniu 1918 roku prowadził kompleksowe konsultacje w Naczelnym Dowództwie Wojsk Lądowych w Belgii. Leuchtenberski zdołał wynegocjować porozumienie handlowe z rządem niemieckim, na podstawie którego Wojsko Dońskie dostarczałoby do Niemiec produkty rolnicze w zamian za maszyny i chemikalia[223]. Uzupełniający się charakter niemieckiej produkcji przemysłowej i bogactwa rolniczego południowej Rosji czy Ukrainy wspomagał niemiecko-białogwardyjską współpracę nie tylko w czasie panowania Wilhelma II, ale również później, w okresie istnienia III Rzeszy.

Inni biali wyjechali z Ukrainy do Niemiec latem 1918 roku. Generał Biskupski z Ukraińskiej Armii Ochotniczej przybył do Belina, aby zademonstrować swoją wierność Niemcom[224]. Hetman Skoropadski przybył do

stolicy Niemiec na początku września 1918 roku, gdzie cesarz zapewnił go, że chce, aby Ukraina była niepodległa. Następnie Skoropadski spotkał się z generałem Ludendorffem w kwaterze głównej Naczelnego Dowództwa Wojsk Lądowych w belgijskim Spa. Tam niemiecki dowódca zasugerował, aby zaatakować bolszewików, koordynując działania Ukraińskiej Armii Ochotniczej z Armią Południową i Kozakami dońskimi Krasnowa. Obiecał nawet zwolnić rosyjskich jeńców wojennych, którzy zechcą służyć w Ukraińskiej Armii Ochotniczej lub Armii Południowej. Namawiał, aby te antybolszewickie siły uderzyły od południa, w czasie gdy wojska niemieckie zaatakują czerwonych od zachodu[225]. Jednakże pogarszająca się sytuacja wojskowa Niemiec na froncie zachodnim i na Bałkanach sprawiła, że wspomniana wyżej strategia skoordynowanej akcji przeciwko bolszewikom musiała zostać zaniechana.

Na marginesie dużych, wspieranych przez Niemców przedsięwzięć białogwardzistów, które miały być przeprowadzone na Ukrainie lub w jej bezpośrednim sąsiedztwie, były członek Czarnej Sotni, porucznik Piotr Szabelski-Bork, zwolniony z bolszewickiego więzienia w wyniku ogłoszonej 1 maja 1918 roku amnestii, przedsięwziął we wrześniu niebezpieczną tajną operację, aby dopomóc carowi i jego rodzinie, którzy — jak sądził — wciąż byli więzieni przez czerwonych. Udając bolszewika, pojechał do znajdującego się nadal w rękach czerwonych Jekaterynburga na Uralu. Kiedy wojska białych odbiły miasto pod koniec maja, uczestniczył w oficjalnym dochodzeniu w sprawie wymordowania przez bolszewików rodziny carskiej[226].

Biali śledczy odkryli, że caryca posiadała książkę członka Czarnej Sotni Siergieja Nilusa *Wielkioje w małym i antichrist kak blizkaja politiczeskaja wozmożnost'* zawierającą *Protokoły mędrców Syjonu*. Zwrócili także uwagę, że w swoim pokoju narysowała swastykę[227]. Raport komisji dochodzeniowej, w której uczestniczył Szabelski-Bork, ukazał się w końcu w „Völkischer Beobacher". W artykule opublikowanym wrześniu 1920 roku, wkrótce po tym jak gazeta stała się organem NSDAP, stwierdzono, że to Żydzi zamordowali cara

i jego rodzinę. Wniosek ten oparto na zawartej w raporcie komisji informacji, że ściany pomieszczenia, w którym dokonano zabójstwa cara i jego rodziny, były pokryte napisami po niemiecku, węgiersku i hebrajsku[228].

Szabelski-Bork przybył za późno, aby uratować cara i jego rodzinę, a czas Armii Południowej i hetmanatu Skoropadskiego zbliżał się ku końcowi. Hrabia Keller przekonał się, że nie może wykonać zleconego mu zadania, czyli poprowadzić Armii Południowej przeciwko bolszewikom. We wrześniu i październiku 1918 roku musiał zmienić priorytety działania i skierować słabą Ukraińską Armię Ochotniczą przeciwko wewnętrznej rewolcie kierowanej przez ukraińskiego socjalistę Semena Petlurę, który dążył do obalenia hetmanatu Skoropadskiego[229]. Również pułkownik Bermondt został zmuszony przerwać działalność organizacyjną na rzecz Armii Południowej i zorganizować jednostkę karabinów maszynowych, którą użył w dowodzonej przez Kellera obronie Kijowa[230]. Także generał Biskupski pod dowództwem Kellera działał przeciwko Petlurze. Skoropadski mianował go dowódcą III Korpusu Ukraińskiej Armii Ochotniczej[231].

W nowej roli dowódcy obrony Keller skorzystał także z usług starszego kolegi Szabelskiego-Borka, pułkownika Fiodora Winberga, który po zwolnieniu go 1 maja 1918 roku z bolszewickiego więzienia pojechał do Kijowa, ponieważ w Rosji groziło mu poważne niebezpieczeństwo. Winberg dowodził jednostką składającą się z około 5000 byłych carskich oficerów i zaledwie 400–500 żołnierzy. Ta wyjątkowa dysproporcja świadczyła o wyraźnym braku poparcia robotników i chłopów dla białogwardyjskich wojsk na Ukrainie. Keller i Winberg zdawali sobie sprawę, że mogą działać jedynie dzięki znacznej materialnej pomocy Niemców, która początkowo nadchodziła w dużych ilościach[232].

Winberg poznał kolegę Szabelskiego-Borka, porucznika Siergieja Taborickiego, jesienią 1918 roku, kiedy ten ostatni pod dowództwem Kellera również starał się stłumić powstanie Petlury. Jakiś czas wcześniej Taboricki

uciekł spod władzy bolszewików i przedostał się pod „słońce niemieckiej okupacji". Już w styczniu 1918 roku doszedł do wniosku: „To nie Niemcy, ale Ententa jest najgorszym wrogiem Rosji i […] tylko Niemcy mogą Rosję ocalić. Stało się dla mnie jasne, że przyszłość Rosji leży w sojuszu z Niemcami, podobnie jak przyszłość Niemiec leży w sojuszu z Rosją". Keller polecił Taborickiemu nie tylko prowadzić działania przeciwko wojskom Petlury, ale także zorganizować grupy dowodzenia, które miały walczyć w rejonie Bałtyku w charakterze odpowiednika Armii Południowej. Elementy sił, które Taboricki pomagał utworzyć, walczyły w 1919 roku podczas interwencji na Łotwie pod dowództwem pułkownika Bermondta-Awałowa[233].

Rewolucja, która wybuchła w Niemczech 9 listopada 1918 roku, obaliła cesarza Wilhelma II i zerwała dalszą współpracę niemiecko-białogwardyjską na Ukrainie. Winberg twierdził później, że zaprzestanie wspierania Ukraińskiej Armii Ochotniczej przez rewolucyjny rząd niemiecki doprowadziło do klęski wojsk Kellera i w konsekwencji do jego śmierci[234]. W czasie rewolucji w Niemczech hetman Skoropadski otwarcie zerwał z prowadzeniem proniemieckiej polityki. Zademonstrował swoją nową, przyjazną wobec Ententy orientację, ostentacyjnie zastępując medal wręczony mu przez cesarza Wilhelma francuskim odznaczeniem[235]. Później Skoropadski uważał, iż jego upadek był konsekwencją „wielkiego błędu" Ententy, która nie przysłała do Kijowa swojego reprezentanta i nie udzieliła pomocy wojskowej, aby zademonstrować swoje faktyczne poparcie[236]. Nominalnie podlegający hetmanowi Połtawec-Ostrianica chciał utrzymywać nadal sojusz niemiecko-ukraiński. Dążący do nawiązania współpracy z Ententą Skoropadski rozkazał go aresztować, ale przywódca Kozaków uniknął zatrzymania, uciekając z Ukrainy. Ostatecznie przedostał się do Niemiec.

Chaos panujący na Ukrainie jesienią 1918 roku utrudnił również życie Szabelskiemu-Borkowi. Po tym, jak we wrześniu dowiedział się o śmierci rodziny carskiej, przez dwa miesiące prowadził konspiracyjną działalność

kontrrewolucyjną na kontrolowanych przez bolszewików terenach Rosji. Wszechrosyjska Nadzwyczajna Komisja do Walki z Kontrrewolucją, Spekulacją i Nadużyciami Władzy (*Wsierossijska czererzwyczajnaja kommissija po borbie s kontrriewolucjej, spiekulacjej i priestuplieniami po dołżnosti* — popularnie zwana Czeka lub Czerezwyczajka) aresztowała coraz więcej jego współpracowników znajdujących się na sowieckim terytorium, w związku z czym Szabelski-Bork udał się na Ukrainę, aby służyć w Ukraińskiej Armii Ochotniczej. Jednakże wojska lojalne wobec Petlury aresztowały go pod koniec listopada, zanim zdołał dotrzeć do Kijowa[237].

W tym czasie pojawiły się też oznaki bliskiego upadku hetmanatu Skoropadskiego, takie jak na przykład mianowanie Fiodora Ewaldta komendantem wojskowym Kijowa, mimo powszechnej wiedzy, że przywłaszczył sobie fundusze przeznaczone dla Ukraińskiej Armii Ochotniczej[238]. Wojska Petlury 17 grudnia 1918 roku wzięły do niewoli resztki Ukraińskiej Armii Ochotniczej, liczącej wówczas zaledwie około 2000 ludzi i wkroczyły do Kijowa. Poza aresztowanym już Szabelskim-Borkiem, petlurowcy uwięzili w Kijowie Kellera, Winberga, Taborickiego i Bermondta[239]. Kilku żołnierzy Petlury w nocy z 20 na 21 grudnia zastrzeliło Kellera, który miał zostać dowódcą Armii Północnej w prowincjach nadbałtyckich[240]. Egzekucje innych białogwardyjskich oficerów, w tym Winberga, Szabelskiego-Borka i Taborickiego były wyznaczone na początek stycznia[241].

Wojska niemieckie uratowały pozostałych oficerów aresztowanych przez petlurowców. Generał Bronsart von Schellendorf 29 grudnia wynegocjował ich uwolnienie, a od 31 grudnia 1918 roku niemieckie wojska przewoziły uwolnionych oficerów do Niemiec[242]. Wycofując się z Ukrainy, Niemcy zabrali ze sobą około 3000 zdecydowanie antybolszewicko nastawionych białych oficerów i żołnierzy[243]. Chociaż Skoropadski przeszedł na stronę Ententy, wycofujące się wojska niemieckie zabrały również i hetmana przebranego za rannego

niemieckiego chirurga wojskowego[244]. Winberg i Szabelski-Bork spotkali się ponownie w drodze na dworzec główny w Kijowie i od tego momentu pozostali, według Winberga, „nierozłącznymi przyjaciółmi". Taboricki przyłączył się do nich w czasie podróży pociągiem do Niemiec i tak trzej koledzy rozpoczęli okres intensywnej współpracy antybolszewickiej i antysemickiej, a wkrótce przystąpili do wspierania sprawy narodowych socjalistów Hitlera[245].

Przeniesienie ideologii białej emigracji z Ukrainy do Niemiec

Po zakończeniu współpracy wojskowej na Ukrainie w 1918 roku pomiędzy Niemcami a białogwardzistami — gównie oficerami — przeniesienie ideologii białej emigracji na zachód, głównie pod postacią *Protokołów mędrców Syjonu*, nabrało kluczowego znaczenia w wewnętrznych sprawach niemieckich. Według wcześniej nieznanego, a przechowywanego obecnie w Moskwie meldunku Gestapo z kwietnia 1935 roku, porucznik Szabelski-Bork na przełomie 1918 i 1919 roku, korzystając z niemieckiej ochrony, uciekł z Ukrainy z egzemplarzem wydanego w 1911 roku dzieła Nilusa *Wielkioje w małym i antichrist kak blizkaja politiczeskaja wozmożnost'* z zawartymi w nim jako załącznik *Protokołami*[246]. Wkrótce *Protokoły* stały się znane w Niemczech i na świecie.

Po trzytygodniowej podróży z Kijowa do Berlina, Szabelski-Bork i jego towarzysze pułkownik Winberg i porucznik Taboricki pod koniec stycznia 1919 roku urządzili się w stolicy Niemiec, gdzie zaczęli propagować antybolszewickie i antysemickie poglądy[247]. Było to logiczne miejsce zamieszkania dla trójki białych oficerów. Ogólna liczba białych emigrantów w Niemczech w 1920 roku sięgała 600 000, a po tym jak sytuacja białych armii pogarszała się, największa społeczność białej emigracji w Niemczech znalazła się w Berlinie[248]. Winberg, Szabelski-Bork i Taboricki byli zaledwie trzema pojedynczymi osobami z około

dwóch milionów byłych obywateli carskiej Rosji, którzy uciekli spod władzy bolszewików, albo byli wcześniej jeńcami wojennymi i nie zamierzali wrócić do bolszewickiej Rosji[249].

Winberg, Szabelski-Bork i Taboricki rozpowszechniali w Berlinie antybolszewicką i antysemicką propagandę. Szabelski-Bork i Taboricki zamieszkali razem i blisko się zaprzyjaźnili. Jednocześnie skoordynowali swoją działalność z Winbergiem, który założył w sierpniu 1919 roku organ monarchistycznych emigrantów „Prizyw" (Wezwanie). Czasopismo apelowało o rozwijanie „bliskich, przyjaznych więzi pomiędzy Niemcami a Rosją" — przy założeniu, że w obu krajach zostaną przywrócone monarchie. Taboricki pracował w „Prizywie" jako redaktor techniczny, Szabelski-Bork przygotowywał publikowane w czasopiśmie wiadomości dotyczące głównie Rosji i spraw rosyjskich[250], kierował także działem felietonów[251]. Winberg, Szabelski-Bork i Taboricki wzywali niemieckich i rosyjskich nacjonalistów, aby połączyli siły przeciwko rzekomemu żydowsko-masońsko-bolszewickiemu wszechświatowemu spiskowi[252]. Dietrich Eckart, jeden z pierwszych mentorów Hitlera w wydanym w marcu 1920 roku numerze swojego czasopisma „Auf gut deutsch: Wochenschrift für Ordnung und Recht" („W Dobrym Niemieckim: Tygodnik dla Prawa i Porządku") wzywał niemieckich nacjonalistów, aby zwracali baczną uwagę na „Prizyw"[253].

Poza wydawaniem „Prizywu", który był tubą antysemickiej skrajnej prawicy białej emigracji zamieszkałej w Niemczech, Winberg starał się zintegrować ją z działającymi w Berlinie volkistowskimi Niemcami[254]. Wkrótce osiągnął coś, co *Deuxième Bureau*, czyli francuski wywiad wojskowy, nazywał „dominującym oddziaływaniem" na działające w tym mieście środowiska białej emigracji i volkistowskich Niemców[255]. Najważniejszym niemieckim volkistowskim kontaktem Winberga był Ludwig Müller von Hausen — przywódca „Związku do walki z żydowską butą".

Hausen, który znał rosyjski, regularnie czytał „Prizyw” Winberga, Szabelskiego-Borka i Taborickiego[256]. Zaznaczał artykuły, które uznał za ciekawe i czasami tłumaczył je na niemiecki, jak na przykład zamieszczony w numerze „Prizywu” z listopada 1919 roku materiał zatytułowany *Satanisten des XX. Jahrhunderts* („Sataniści dwudziestego wieku”). Twierdzono w nim, że sowiecki ludowy komisarz wojny, Żyd Trocki i inni sowieccy przywódcy wysokiego szczebla odprawili na Kremlu w Moskwie czarną mszę, w czasie której modlili się do diabła, aby dopomógł im zwyciężyć białogwardyjskich wrogów. W artykule utrzymywano, że łotewski czerwonoarmista, który poinformował o tym satanistycznym rytuale, następnego dnia został stracony na rozkaz Trockiego[257].

Hausen rozpowszechnił także artykuł opublikowany w numerze „Prizywu” z 6 lutego 1920 roku pod tytułem *Ljubopytnyj dokumient* („Ciekawy dokument”)[258]. Dotyczył on tak zwanego „dokumentu Zundera”, ważnego elementu antysemickiej literatury rozpowszechnianej w białogwardyjskich wojskach w czasie wojny domowej w Rosji. Miał to być jakoby list Komitetu Centralnego Międzynarodowej Ligi Żydowskiej, znaleziony przy zwłokach bolszewickiego dowódcy żydowskiego pochodzenia Zunderze. Ów sfałszowany list podkreślał: „My, Synowie Izraela” stoimy „u progu władzy na światem”, po tym jak narzuciliśmy rosyjskiemu narodowi jarzmo żydowskiej władzy”. Rzekomi żydowscy autorzy listu podkreślali, że obecnie „musimy wykończyć najlepsze, przywódcze elementy narodu rosyjskiego, tak aby […] pokonana Rosja nie mogła już znaleźć żadnego przywódcy!”[259]. Hausen przedrukował „dokument Zundera” w swoim czasopiśmie „Auf Vorposten” („Na Posterunku”).

„Völkischer Beobachter” wydrukował „dokument Zundera”, jeszcze zanim czasopismo to stało się oficjalnym organem narodowych socjalistów. Wydawcy gazety zapewne dowiedzieli się o liście za pośrednictwem Hausena i wydrukowali go w numerze z 25 lutego 1920 roku pod tytułem *Ein jüdisches Geheimdokument* („Żydowski tajny dokument”). We fragmencie tego

sfałszowanego tekstu odnotowano, że źródłem informacji był numer czasopisma Winberga „Prizyw” z 6 lutego 1920 roku. W komentarzu do „dokumentu Zundera” „Völkischer Beobachter” stwierdził: „W tym tajnym okólniku rosyjskich Żydów pojawiają się nieskrywane najtajniejsze cele judaizmu”[260]. Dla wielu członków skrajnej prawicy „dokument Zundera” był dowodem na to, iż to Żydzi rozpoczęli rewolucję w Rosji i dążą do likwidacji narodowych przywódców rosyjskich.

Jednakże Hausen jest najlepiej znany nie z powodu opublikowania „dokumentu Zundera”, ale *Protokołów mędrców Syjonu*. Wydrukował je po raz pierwszy w przekładzie na niemiecki w 1919 roku. W dalszym ciągu nie wiadomo, w jaki dokładnie sposób *Protokoły* dotarły wcześniej ze wschodu do Niemiec[261]. Jak już wiemy, kolega Winberga — Szabelski-Bork — przywiózł z Ukrainy do Berlina egzemplarz pracy Siergieja Nilusa *Wielkioje w małym i antichrist kak blizkaja politiczeskaja wozmożnost’* z zawartymi w nim jako załącznik *Protokołami*. W lutym 1919 roku przekazał *Protokoły* Hausenowi[262]. Ten natomiast wynajął kogoś, aby przetłumaczył je z rosyjskiego na niemiecki[263].

Towarzysz Szabelskiego-Borka, Fiodor Winberg, potraktował *Protokoły* bardzo poważnie. W opublikowanej w 1922 roku książce przetłumaczonej z rosyjskiego na niemiecki *Der Kreuzesweg Russlands* („Droga krzyżowa Rosji”) ostrzegał przed „żydowskim imperializmem”, którego celem jest „doprowadzenie do żydowskiego panowania nad światem”. Przekonywał, że *Protokoły* i „inne tajne dokumenty, które przypadkowo wpadły w ręce chrześcijan”, dowodzą, iż Żydzi dążą do „czysto żydowskiej despotycznej monarchii”[264]. W liście opublikowanym w numerze z maja 1923 roku narodowosocjalistycznej gazety „Völkischer Beobachter” Winberg podkreślał, że *Protokoły* „ujawniły tajne plany żydostwa”[265]. Jak wielu innych członków skrajnej prawicy, Winberg niesłusznie

wierzył, że *Protokoły* są autentyczne i stanowią dokładny plan nikczemnej żydowskiej strategii zdobycia panowania nad światem.

Hausen otrzymał informacje o osobie Nilusa i pochodzeniu *Protokołów* od znajdującej się w Berlinie agencji wywiadowczej kierowanej przez generała Kurłowa, który wcześniej był szefem carskiej Ochrany. Zasłynął również tym, że nadużył stanowiska wiceministra spraw wewnętrznych, w nieupoważniony sposób wykorzystując tajne fundusze. W 1918 roku został wydalony z hetmanatu Skoropadskiego, by w końcu pojawić się w Berlinie i założyć w nim swoją organizację wywiadowczą[266]. Powołując się na

Dietrich Eckart

„wysokiego urzędnika dawnego carskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych”, a więc niemal na pewno na Krułowa, Hansen twierdził, że *Protokoły* w oryginale były napisane po hebrajsku, a następnie przetłumaczone na francuski. Potem egzemplarz otrzymało rosyjskie MSW i przekazało go Nilusowi, aby ten dokonał przekładu na rosyjski i opublikował[267]. Podawana przez Hausena wersja

pochodzenia *Protokołów*, aczkolwiek fałszywa, nadawała dokumentowi swego rodzaju atrakcyjność.

Jeden ze współpracowników Kurłowa, porucznik Jurij Karcow, również dostarczył Hausenowi informacji o Nilusie. Chociaż czołowa postać *Aufbau*, Max von Scheubner-Richter, wychwalał go później jako jednego z wielu wspaniałych „rosyjskich patriotów", Karcow miał opinię „całkowicie niewiarygodnego" człowieka. Miał jednak ważne znajomości w Berlinie, a to dzięki temu, że w 1918 roku pracował na Ukrainie dla niemieckiej agencji wywiadowczej[268]. Utrzymywał kontakty z Winbergiem, Szabelskim-Borkiem i Taborickim, którzy z kolei mieli bliskie związki z Hausenem[269]. Według przekazanego Hausenowi meldunku z kwietnia 1920 roku Karcow znał osobiście Nilusa i uważał, że rosyjski mistyk przetłumaczył *Protokoły* już w 1898 roku. Nilus wysłał *Protokoły* do carskich władz, ale otrzymał jedynie odpowiedź, że są one „niezwykle interesujące", ale było zbyt późno, by opublikować te informację.

W swoim meldunku dla Hausena Karcow napisał o samym Nilusie, że ma on około siedemdziesięciu pięciu lat i „zupełnie nie jest typem męża stanu". Nilusa „nie interesują zagadnienia rasowe i rozpatruje żydowską plagę raczej tylko z religijnego punktu widzenia, jako karę bożą wymierzaną grzesznej ludzkości. Postrzega żydowskie panowanie jako rządy Szatana, po których nastąpi zbawienie poprzez Boże odkupienie"[270]. O ile informacje Karcowa na temat pochodzenia *Protokołów* były błędne, o tyle jego opis osobistych przekonań Nilusa wiernie odpowiadał rzeczywistości.

Hausen miał dobre możliwości przekazania ideologii białej emigracji, a zwłaszcza *Protokołów,* z Berlina do Monachium, gdzie powstał ruch narodowosocjalistyczny. Był ważnym przywódcą *Germanenorden* (Zakonu Germańskiego), tajnej organizacji zaangażowanej w ochronę „aryjskiej krwi"[271]. Zakon Germański w sierpniu 1918 roku założył w Monachium swoją filię, *Thule Gesselschaft* (Towarzystwo Thule). Miało ono służyć jako „strażnik

i wskrzesiciel" volkistowskiego ducha"[272]. Nazwa tajnej organizacji wywodziła się od starego określenia Islandii, na której Germanie znaleźli schronienie przed chrześcijaństwem. Jej godłem była swastyka leżąca za nagim mieczem i otoczona koroną z płomieni[273]. W 1919 roku Towarzystwo Thule liczyło około 200 członków, mających takie znajomości i kontakty, które czyniły organizację potężniejszą, niż sugerowałaby to jej liczebność[274].

Towarzystwo Thule zakupiło volkistowską gazetę „Münchener Beobachter" (Monachijski Obserwator)[275]. W październiku 1918 roku miała ona około 1000 czytelników. Od sierpnia 1919 roku zaczęła być kolportowana ogólnoniemiecka wersja gazety zatytułowana „Völkischer Beobachter", natomiast „Münchener Beobachter" był nadal wydawany jako gazeta lokalna. Na początku października 1919 roku uzyskał 9000 prenumeratorów, natomiast „Völkischer Beobachter" miał nakład 8800 egzemplarzy[276].

W 1919 roku Hausen regularnie korespondował z redaktorami „Völkischer Beobachter"[277]. W listopadzie wysłał do gazety *Protokoły mędrców Syjonu*, które ostatecznie zdobyły ogromny rozgłos w Niemczech i na całym świecie. Zrobił to przede wszystkim, aby pomóc redaktorom gazety w procesie, który wytoczyła im żydowska Zjednoczona Loża Benai Brith[278]. Po zasugerowaniu użycia taktyki grania na zwłokę Hausen poinformował, że wysłał swoje dzieło, które wkrótce zostanie wydane drukiem — *De Geheimnisse der Weisen von Zion* („Tajemnice mędrców Syjonu"). Zapewniał, że przy pomocy tej książki: „Zapewne zgromadzicie tyle materiału, że sędzia będzie potrzebował roku, żeby się z nim uporać".

Przewidując trudności, Hausen zauważył: „Protokoły mogłyby umożliwić wydanie miażdżącego wyroku, ale niestety nie mamy oryginalnego tekstu i Żydzi będą podważać jego autentyczność". Podkreślał:

Musimy w związku z tym zamieścić we wstępie dowody pośrednie na to, że Żydzi działali zgodnie z tymi samymi wytycznymi, które znajdujemy

w meldunkach „Mędrców Syjonu” w różnych czasach i w różnorodnych krajach[279].

Widać, że Hausen miał wątpliwości w kwestii autentyczności *Protokołów*, ale wierzył, że ujawniają coś, co uważał za typową, szkodliwą istotę żydostwa.

Redaktorzy „Völkischer Beobachter” podziękowali Hausenowi za pomoc i obiecywali, że: „Zapoznany się z nimi [*Protokołami*] niezwłocznie”[280]. W kwietniowym numerze „Völkischer Beobachter” na pierwszej stronie znalazł się artykuł *Die Geheimnisse der Weisen von Zion*. „Zdecydowanie” polecano w nim książkę o *Protokołach*, wydaną w 1919 roku przez wydawnictwo Hausena „Auf Vorposten”. W publikacji stwierdzono: „Nie ma żadnej publikacji, która w taki sposób pokazywałaby ducha żydostwa”. W artykule wstępnym podkreślano też, że pomimo „ogromnego znaczenia” pracy Hausena brak miejsca zmusił czasopismo do zamieszczenia jedynie pewnej liczby kluczowych fragmentów, aby dać choć „słabe wyobrażenie” o całości pracy.

Alfred Rosenberg

„Völkischer Beobachter” wydrukował kilka wyimków z publikacji Hausera, które miały demaskować złowrogie dążenia Żydów do zdobycia panowania nad światem. Zacytowano z niej między innymi zwrot „cel uświęca środki”. Żydowscy przywódcy, wprowadzając w życie to hasło, rzekomo realizowali swoje niegodziwe plany, zwracając mniejszą uwagę na „to co dobre i moralne, niż na potrzebne i przydatne”. Co więcej, „mędrcy Syjonu” mieli jakoby podkreślać: „Naszym hasłem jest siła i spryt!”. A także: „Nie możemy cofać się przed przekupstwem,

oszustwem i zdradą, o ile służą one realizacji naszych planów". Według innego wydrukowanego w czasopiśmie fragmentu pracy Hausera, Żydzi utrzymują, że „osiągnęliśmy wpływy za pomocą prasy, a mimo to pozostaliśmy w cieniu. Dzięki temu dostaliśmy w nasze ręce góry złota, nie przejmując się tym, że musieliśmy wygarniać [je] z rzek krwi i łez".

Kolejny fragment cytowanych przez „Völkischer Beobachter" *Protokołów* wydanych przez Hausena przedstawiał inne nikczemne sposoby używane przez „mędrców Syjonu" w dążeniu do panowania nad światem. Na przykład obsadzali na kierowniczych stanowiskach jedynie biurokratów, o „niewolniczych skłonnościach". Dzięki temu urzędnicy tacy mogli być traktowani jako „pionki" przez żydowskich „wykształconych i utalentowanych doradców, których od wczesnej młodości wychowywano do władania nad całym światem". Co więcej, Żydzi rzekomo „sami" kontrolują „władzę pieniądza", którą utrzymują dzięki sztucznie wprowadzanej biedzie:

Głód zapewnia finansową potęgę z […] prawami dla robotników. […] Prowadzimy masy poprzez wynikający z tego niedosyt, zawiść i nienawiść, a przy ich pomocy eliminujemy tych, którzy stają nam na drodze.

Kiedy sytuacja dojrzeje, Żydzi mają przejść od sprytu i oszustwa do brutalnej siły. „Nasze imperium […] musi ustanowić rządy terroru […], aby wymusić ślepe i bezwarunkowe posłuszeństwo"[281]. „Völkischer Beobachter" potraktował ostrzeżenia zawarte w *Protokołach* bardzo poważnie.

Gazetę spotkała surowa krytyka za wydrukowanie fragmentów *Protokołów*. Artykuł w czerwcowym numerze gazety zwrócił uwagę, że Żydzi gwałtownie zaprzeczają ich autentyczności. Przyznając, że pochodzenie *Protokołów* pozostaje podejrzane, „Völkischer Beobachter" zastosował zaproponowaną przez Hausena taktykę, pisząc:

Nawet jeżeli relacje nie są historyczne w pełnym sensie tego słowa, prace historyczne żydowskich autorów, a także poważnych i bezstronnych niemieckich badaczy dowodzą niczego innego niż to, że zawartość owej kontrowersyjnej

książki jest rzeczywistym […] odzwierciedleniem żydowskiej żądzy władzy, chciwości i wywrotowego ducha[282].

Protokoły były złośliwym fałszerstwem, ale wyrażały lęki antysemitów, którzy znaleźli się twarzą w twarz z gwałtownymi przemianami społecznymi wynikającymi z demokratyzacji i uprzemysłowienia. Ponieważ tak dobrze przemawiały do poczucia zagubienia niegdyś uprzywilejowanych grup obawiających się upadku z wysokiego szczebla drabiny społecznej, dla wielu ludzi ze skrajnej prawicy posiadały ogromną siłę przekonywania. Przedstawiając nikczemnego, metahistorycznego wroga wszystkich ludzi — Żyda — *Protokoły* klarownie objaśniały zamęt i zaburzenia istniejące we współczesnym świecie, które tak niepokoiły radykalną prawicę, szczególnie w Niemczech i Rosji.

Dwaj najważniejsi, pierwsi mentorzy Hitlera — volkistowski publicysta Dietrich Eckart i jego kolega z rosyjskiej białej emigracji Alfred Rosenberg — uczestniczyli jako goście w spotkaniach Towarzystwa Thule w Monachium i dowiedzieli się o dokonanym przez Hausena przekładzie *Protokołów* pod koniec 1919 roku, zanim jeszcze ukazały się w „Völkischer Beobachter”[283]. Lektura wstrząsnęła nimi, przy czym bardziej Rosenbergiem. Dzięki rozpoczętej pod koniec 1919 roku współpracy z Eckartem i Rosenbergiem Hitler przeszedł niezwykle trwałą indoktrynację volkistowską, a także został zapoznany z apokaliptyczną, antysemicką ideologią białej emigracji. Ostrzegała ona w duchu *Protokołów*, że złowieszczy, międzynarodowy spisek żydowski posługuje się zarówno kapitalizmem finansowym, jak i bolszewizmem jako narzędziami do zdobycia panowania nad światem.

Eckart został w dużej mierze przemilczany w literaturze historycznej. Jedyną pracą w języku angielskim, która bada szczegółowo jego karierę, jest rozprawa doktorska Ralpha Engelmanna *Dietrich Eckart and the Genesis of Nazism*[284]. Z kolei jedyną niemiecką książkę niebędącą narodowosocjalistycznej proweniencji, która skupia uwagę na antysemickiej ideologii Eckarta, napisała Margarete Plewnia. Nosi ona tytuł *Auf dem Weg zu Hitler: Der „völkische”*

Publizist Dietrich Eckart („Na drodze do Hitlera: volkistowski publicysta Dietrich Eckart")[285]. *Protokoły* w znaczący sposób ukształtowały poglądy Eckarta, a jego rola w formowaniu w sojuszu z Rosenbergiem antybolszewickich i antysemickich koncepcji Hitlera zasługuje na większą uwagę.

Eckart jako publicysta cieszył się umiarkowaną popularnością. Pracował w Berlinie jako dziennikarz, a w czasie wojny współredagował nacjonalistyczne czasopismo „Unser Vaterland" („Nasza Ojczyzna"), w którym zwalczał niemieckich defetystów. Zamawiał także do niego artykuły u volkistowskiego teoretyka Houstona Stewarta Chamberlaina[286]. W grudniu 1918 roku Eckart wykorzystał fundusze z Towarzystwa Thule do stworzenia prawicowej gazety politycznej „Auf gut deutsch" i atakował w niej żydowskie, lewicowe i rewolucyjne siły w Niemczech[287]. Korzystając ze sporządzonej przez siebie listy adresowej, rozkolportował w całych Niemczech 2.500 egzemplarzy tego czasopisma[288].

Eckart głosił na łamach „Auf gut deutsch" ideologię volkistowską. Wzywał Niemców, aby odrzucali żydowską afirmację świata. Przedstawiając swoje poglądy, czerpał z volkistowskich teorii Arthura Schopenhauera, Richarda Wagnera i Houstona Stewarta Chamberlaina, w których odrzucający świat doczesny Niemcy muszą wznieść się ponad demoralizujące wpływy materialistycznych, afirmujących świat Żydów[289]. Eckart twierdził, że „prawdziwy Germanin […] żyje pomiędzy dwoma światami", światem afirmowanym a światem negowanym[290]. Natomiast z drugiej strony: „Afirmacja świata […] objawia się w całkowicie czystej postaci w narodzie żydowskim, bez żadnego dodatku negacji świata"[291]. Hitler powtórzył wywody Eckarta w przemówieniu z listopada 1922 roku. Oświadczył wówczas: „Wszystko co czysto ziemskie, jest żydowskie; wśród nas jest to wewnętrzne zniekształcenie […] Walka pomiędzy dwoma biegunami trwa już od bardzo dawna"[292].

Eckart poznał Rosenberga za pośrednictwem Towarzystwa Thule pod koniec 1918 roku[293] i wkrótce zostali bliskimi współpracownikami. Rosenberg zaproponował swoje usługi Eckartowi, pytając: „Czy przyda się panu wojownik przeciwko Jerozolimie?". Eckart odparł: „Z całą pewnością!"[294]. Kiedy Eckart w 1919 i 1920 roku wielokrotnie zapadał w swego rodzaju letarg, Rosenberg długimi okresami prowadził „Auf gut deutsch"[295]. Eckart wysoko cenił Rosenberga. W jednym z wczesnych numerów „Auf gut deutsch" nazwał go swoim „niestrudzonym przyjacielem"[296]. W pewnym momencie zaczęli obaj korespondować z Hausenem, który jednak potraktował ich dość protekcjonalnie. Stwierdził: „Obaj całkowicie związali się z żydowsko-masońską kwestią, ale mimo wszystko są w tych sprawach nowicjuszami"[297].

Kiedy Hitler pod koniec 1919 roku poznał Eckarta i Rosenberga, był mało znanym agitatorem rozpoczynającej działalność *Deutsche Arbeiterpartei* (Niemieckiej Partii Robotników), pomocniczej organizacji Towarzystwa Thule i poprzedniczką utworzonej w lutym 1920 roku *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* — NSDAP (Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników)[298]. Według sekretarza Eckarta, Hitler spotkał się z wydawcą „Auf gut deutsch" jesienią 1919 roku w małej monachijskiej piwiarni[299]. Również Rosenberg wspominał później, że na jesieni 1919 roku spotkał Hitlera w towarzystwie Eckarta w małym monachijskim barze. W tym czasie Hitler znał już teksty Eckarta i Rosenberga drukowane w „Auf gut deutsch"[300].

Hitler i Eckart bardzo szybko zaczęli szanować się nawzajem, a w przypadku Rosenberga i Hitlera minęło niewiele więcej czasu, aby znajomość przekształciła się w obopólny podziw. Hitler zafascynował Eckarta siłą przekonywania i żarliwością. Wydawca „Auf gut deutsch" bardzo wcześnie zauważył: „Oto człowiek przyszłości Niemiec, o którym pewnego dnia będzie mówił świat". Hitler i Eckart zaczęli się regularnie spotykać[301]. Później Hitler bardzo chwalił Eckarta. Częściowo poświęcił swoją autobiograficzną *Mein Kampf* („Moja walka")

„temu człowiekowi, jednemu z najlepszych, który poświęcił życie obudzeniu swojego, naszego narodu pismami, myślami, a w końcu czynami — Dietrichowi Eckartowi”[302]. W styczniu 1942 roku Führer stwierdził, że Eckart jaśniał dla niego niczym „Gwiazda Polarna”[303]. Rosenberg, podobnie jak Eckart, niemal od samego początku był oczarowany Hitlerem[304] i wstąpił do *Deutsche Arbeiterpartei* jako jeden z pierwszych[305]. Hitler bardzo wysoko cenił poglądy Rosenberga i kiedyś stwierdził, że Rosenberg był jedynym człowiekiem, którego koncepcji zawsze chętnie słuchał[306].

Eckart i Rosenberg pomogli połączyć volkistowsko-odkupicielskie przekonania o rasowej i duchowej wyższości Niemców z lansowanym przez białą emigrację konspiracyjno-apokaliptycznym postrzeganiem międzynarodowego żydostwa jako złowrogiej siły, która za pomocą nikczemnych środków stara się zdobyć panowanie nad światem. Dzięki temu wywarli ogromny wpływ na wczesną ideologię narodowych socjalistów. Od listopada 1919 do lata 1920 zakres antysemickiej argumentacji Hitlera znacznie się powiększył. Jego coraz bardziej zajadły antysemityzm można w dużej mierze przypisać wczesnym ideologicznym naukom Eckarta i Rosenberga, znajdujących się pod wpływem *Protokołów mędrców Syjonu*[307].

Nie wiadomo, w jaki dokładnie sposób Hitler dowiedział się o *Protokołach*, ale wszystko wskazuje na to, że najprawdopodobniej zapoznał go z nimi Eckart pod koniec 1919 roku. Wówczas po raz pierwszy wspomniał o tym tekście w numerze „Auf gut deutsch” z 10 października 1919 roku. Cytował go, co wydana w Jerozolimie brytyjska publikacja protestancka błędnie nazwała „ulotką publicystyczną” głoszącą „żydowskie panowanie nad światem”, którą „żydowska loża «Mędrców Syjonu»” kolportowała w carskiej Rosji w 1911 roku. Eckart twierdził, że „mędrcy Syjonu” już wtedy ogłosili zniszczenie Cesarstwa Niemieckiego i Rosyjskiego. Napisał też, że widział przed wojną mapę, na której Niemcy były okrojone wzdłuż aktualnych linii granic wyznaczonych zgodnie

z warunkami Traktatu Wersalskiego, a carska Rosja była oznaczona jako „pustynia”. Biadał, że „Żyd Trocki” włada obecnie „polem trupów”, którym stała się carska Rosja. Skomentował to z goryczą: „Och, jakże mądrzy jesteście, mędrcy Syjonu!”[308].

Eckart omówił dokonany przez Hausena przekład *Protokołów* w wydrukowanym w grudniu 1919 roku w „Auf gut deutsch” artykule zatytułowanym *Die Midgardschlange* („Wąż Midgardu”). Zapewniał, że „wielokrotnie zaczynał czytać pracę Hausena o *Protokołach* i nigdy nie dotarł do jej końca, ponieważ każdy akapit książki sprawiał, że czuł się sparaliżowany nieopisanym przerażeniem”. Twierdził, że przetłumaczone przez Hausena *Protokoły* i „ulotka publicystyczna żydowskiej loży «Mędrców Syjonu»” opublikowana w carskiej Rosji (o której pisał w październiku), niewątpliwie pochodzą z tego samego źródła. Podkreślał: „Rosyjscy Żydzi już w 1911 roku wiedzieli, że carskie imperium upadnie, podobnie jak niemiecka monarchia i z takim samym przekonaniem zapowiedzieli już wówczas bolszewicki chaos z żydowską dominacją nad światem w tle”. Eckart cytował także niektóre części tłumaczenia Hausena, zwracając uwagę, że „wystarczą one do potwierdzanie autentyczności całości”[309].

W opublikowanym w listopadzie 1920 w „Auf gut deutsch” szkicu *Jewry über alles* („Żydzi ponad wszystko”) Eckart dał wyraz ogromnemu wrażeniu, jakie wywarły na nim *Protokoły*, cytując fragment, który nie ukazał się w jego artykule o tej publikacji z grudnia 1919 roku ani w „Völkischer Beobachter”. Przedrukował rzekome słowa żydowskich spiskowców: „Władający światem, który zastąpi istniejące rządy, ma obowiązek usunąć takie społeczności, nawet gdyby miał je utopić w ich własnej krwi”. Dla Eckarta stwierdzenie takie stanowiło złowieszcze i zasadne ostrzeżenie przed tym, czego narody świata mogą oczekiwać, jeżeli nie podejmą zdecydowanych działań przeciwko Żydom.

Eckart uważał *Protokoły* za autentyczny dokument. W *Jewry über alles* zwrócił uwagę na fakt, że „cała żydowska prasa” nazwała *Protokoły*

fałszerstwem, ale odrzucał takie stwierdzenie jako „zwykłą taktykę Hebrajczyków. To, czego nie są w stanie podważyć, nazywają fałszerstwem". Mówiąc o rozprzestrzenianiu się tej publikacji na świecie, Eckart twierdził, że pomimo żydowskich protestów, „Wśród wszystkich narodów, w Anglii, Francji, Grecji, Rumunii, Polsce, na Węgrzech i tak dalej, łuski zaczynają spadać [ludziom] z oczu: wszędzie budzą się siły i przystępują do dzieła oswobodzenia od śmiertelnego wroga ludzkości"[310]. W ten sposób Eckart wezwał do broni wszystkich antysemitów świata.

O ile Eckart zdecydowanie wierzył, że *Potokoły mędrców Syjonu* są autentycznym ostrzeżeniem dla nie-Żydów całego świata, o tyle jego kolega, biały emigrant Rosenberg, traktował je ze znacznie większym sceptycyzmem. Konrad Heiden napisał w swojej wydanej w 1944 roku książce *Der Führer*, że Rosenberg otrzymał egzemplarz *Protokołów* od jakiegoś tajemniczego nieznajomego w Moskwie w 1917 roku[311]. Michael Hagemeister, niemiecki ekspert od *Protokołów*, stanowczo utrzymuje, że nieudokumentowane stwierdzenie, iż ktoś dał Rosenbergowi w Moskwie egzemplarz *Protokołów*, a ten następnie przywiózł go do Niemiec, należy do „sfery legend"[312]. Kiedy Rosenberg dowiedział się o *Protokołach* w powojennym Monachium, odnosił się do nich w o wiele bardziej krytyczny sposób, niż często sugerują to historycy. W pierwszej dużej pracy opublikowanej na początku 1920 roku, zatytułowanej *Die Spur des Juden im Wandel der Zeiten* („Żydowski ślad na przestrzeni wieków") nie wspomina wprost o *Protokołach*[313].

Rosenberg przeanalizował *Protokoły* w wydanej w 1923 roku książce *Die Protokolle der Weisen von Zion und die jüdische Weltpolitik* („Protokoły mędrców Syjonu i żydowska polityka światowa") będącej według „Völkischer Beobachter" pierwszą publikacją, w której dokonano „krytycznej analizy [...] problemu «Protokołów»"[314]. W swojej pracy Rosenberg nadal traktował *Protokoły* z większym sceptycyzmem niż Eckart. Twierdził, że równie dobrze ich twórcą

mógł być syjonistyczny pisarz Asher Ginsburg, ale nie ma na to rozstrzygającego dowodu, w związku z czym kwestia autorstwa pozostaje „otwarta". Nieco dalej zauważył, że nie ma „procesowo rozstrzygającego dowodu" na to, czy *Protokoły* są niewątpliwym autentykiem, czy fałszerstwem.

W podobny sposób jak Hausen wydawca pierwszej niemieckiej wersji *Protokołów*, Rosenberg zwrócił uwagę na fakt, że w każdym razie dokumenty z „zamierzchłych czasów, jak i z najbliżej przeszłości" przekazują „dokładnie ten sam sens", co *Protokoły*, poczynając od Talmudu, a kończąc na „Frankfurter Zeitung" i „Rothe Fahne" („Czerwony Sztandar"). Dalej Rosenberg utrzymywał, że *Protokoły* opisują to, co „żydowscy przywódcy bolszewizmu otwarcie przedstawiają jako swoje plany". I chociaż miał obiekcje co do ich autentyczności, zgadzał się, że główną tezą *Protokołów* jest „Najpierw działalność wywrotowa, potem dyktatura"[315]. Przekonanie, że Żydzi dążą do osłabienia istniejących władz państwowych, aby utworzyć nową, kierowaną przez nich samych międzynarodową tyranię, zostało powszechnie zaakceptowane przez kręgi białej emigracji i wśród pierwszych narodowych socjalistów.

Hitler powoływał się na *Protokoły* jako na dowód istnienia żydowskich planów zapanowania nad całym światem. Pierwsze świadectwo, że Hitler bardzo osobiście przyjął złowieszczy przekaz zawarty w *Protokołach,* pojawiło się w jego notatkach do przemówienia z sierpnia 1921 roku:

Głód jako władza — (Rosja) […] Głód w służbie Żydów[.] „Mędrcy Syjonu"[.] Zastrzeżenie „nie każdy Żyd będzie o tym wiedział". To, co mędrcy rozumieją intelektualnie, zwyczajni [ludzie] odbierają instynktem. […] Głód w Rosji[:] łaskawie 40 mil[ionów] umiera[316].

W wygłoszonym kilka dni później przemówieniu cytował *Protokoły* jako dowód na istnienie odwiecznego, nieustannego żydowskiego celu — „przejęcia władzy, bez względu na to, jakimi sposobami"[317]. W przemówieniu z kwietnia 1923 roku podkreślał, że Żydzi dążą „do objęcia całego świata swoim niewidzialnym państwem jako najwyższą formą dyktatorskiej tyranii"[318]. Było to podstawowe

ostrzeżenie zawarte w *Protokołach*. Hitler ponownie podjął temat wykorzystywania przez Żydów głodu jako oręża w przemówieniu z sierpnia 1923 roku. Stwierdził: „W księgach mędrców Syjonu napisano: «Głód musi złamać szerokie masy i rzucić je tchórzliwie w nasze ramiona!»”[319].

Na koniec Hitler podkreślał w *Mein Kampf* kluczowe znaczenie *Protokołów* w jednoczesnym ujawnianiu i zwalczaniu diabolicznych, żydowskich planów osiągnięcia bezlitosnej dominacji nad światem:

Do jakiego stopnia cała egzystencja tych ludzi oparta jest na nieustannym kłamstwie, ukazane jest w nieporównywalny sposób przez *Protokoły mędrców Syjonu* tak nieskończenie znienawidzone przez Żydów. Są oparte na fałszerstwie, jęczy i wrzeszczy co tydzień „Frankfurter Zeitung” — to najlepszy dowód, że trzeba je uznać za prawdziwe. To, co wielu Żydów może robić nieświadomie, tutaj jest świadomie ujawnione. I to właśnie się liczy. Jest całkowicie obojętne, z jakiego żydowskiego mózgu pochodzą te ujawnione sprawy, ważne jest to, że z całkowicie przerażającą pewnością demaskują charakter i działalność narodu żydowskiego, jego wewnętrzne założenia i ostateczne cele. Jednakże najlepszą formą krytyki jest odwołanie się do rzeczywistości. Każdy zbada z punktu widzenia tej książki ostatnie sto lat rozwoju historycznego, natychmiast zrozumie wrzaski żydowskiej prasy. Tym razem ta książka stała się własnością ludu i można uznać żydowskie zagrożenie za przezwyciężone[320].

W swojej doniosłej pracy z 1979 roku *The Origins of Totalitarianism* teoretyk polityki Hannah Arendt zacytowała Heinricha Himmlera, przywódcę *Schutzstaffel* (SS), który stwierdził: „Zawdzięczamy sztukę rządzenia Żydom”, nawiązując przede wszystkim do *Protokołów*, których „Führer nauczył się na pamięć”[321]. To przesada, *Protokoły* rzeczywiście przedstawiały przerażające wizje wszechogarniającego światowego spisku żydowskiego, a ostrzeżenia tam zawarte wywarły ogromny wpływ na ideologię ruchu narodowosocjalistycznego. Do chwili dojścia Hitlera do władzy w 1933 roku miały trzydzieści trzy wydania i stały się najszerzej rozpowszechnianą książką na świecie z wyjątkiem Biblii[322].

. . .

Przeprowadzona w 1918 roku niemiecka interwencja na Ukrainie, w „kraju na skraju”, doprowadziła do przekazania ekstremistycznej antybolszewickiej i antysemickiej ideologii białych powojennym niemieckim volkistowskim kręgom w Berlinie i Monachium, w tym także środowisku, z którego wyrósł ruch narodowosocjalistyczny. Przede wszystkim porucznik Piotr Szableski-Bork przywiózł z Ukrainy do Berlina *Protokoły mędrców Syjonu,* a tam przekazał książkę volkistowskiemu publicyście Ludwigowi Müllerowi von Hansen, aby ją przetłumaczył na niemiecki i wydał. Pierwsi mentorzy Hitlera, Dietrich Eckart i Alfred Rosenberg, wzięli sobie do serca znajdujące się w *Protokołach* ostrzeżenia o groźbie żydowskiego panowania nad światem. Publikacja ta dzięki obrazowemu przedstawieniu bezlitosnych żydowskich planów owładnięcia Ziemią za pośrednictwem zdradzieckich działań, w tym przede wszystkim zagłodzenia stawiających opór narodów, wywarła wpływ na *Weltanschauung* Hitlera. Ten natomiast wykorzystał *Protokoły* jako potężną broń przeciwko czemuś, co postrzegał jako zagrożenie ze strony międzynarodowego żydostwa.

Wolfgang Kapp

Niemiecka interwencja na Ukrainie nie tylko ułatwiła międzykulturowy przepływ niebezpiecznych prawicowych poglądów, ale także przyczyniła się do powstania wśród czołowych białogwardyjskich oficerów, służących pod egidą Niemiec, trwałe uczucia sympatii do nacjonalistów niemieckich. Niemiecka okupacja Ukrainy rozpoczęła współpracę pomiędzy niemiecką prawicą

a białogwardzistami i później białą emigracją, ponieważ zetknęła ze sobą ludzi, którzy mieli wspólnych wrogów: Ententę, bolszewików i Żydów. Kilku białogwardyjskich oficerów, którzy odgrywali ważne role na okupowanej przez Niemców Ukrainie, działało później w ruchu narodowosocjalistycznym w Niemczech, w tym przede wszystkim generał Wasyl Biskupski, pułkownik Połtawec-Ostrianica, pułkownik Fiodor Winberg, porucznik Szabelski-Bork, porucznik Siergiej Taboricki i pułkownik Paweł Bermondt, znany później jako Bermondt-Awałow.

Niemiecka obecność na Ukrainie ustanowiła precedens do dalszej antybolszewickiej współpracy wojskowej nacjonalistycznych Niemców i białogwardzistów, ponieważ niemieccy oficerowie nauczyli się cenić swoich białogwardyjskich kolegów za lojalność, proniemieckie sympatie i antybolszewizm. Niemiecko-białogwardyjski sojusz ustanowiony w 1918 roku na Ukrainie i tuż za jej rubieżami posłużył jako precedens w 1919 roku podczas interwencji na Łotwie kierowanej przez Bermondta-Awałowa. W kampanii tej niemiecki Freikorps ramię w ramię z białogwardyjskimi jednostkami prowadził przeciwko bolszewikom krucjatę, w której uczestniczyło wielu przyszłych narodowych socjalistów.

---

[171] Meldunek MR do BSMÄ z 14 stycznia 1918 r., BHSAM BSMÄ 33, numer 97676, s. 116.

[172] Leon Trotsky, *My Life: The Rise and Fall of a Dictator*. London, Thornton Butterworth 1930, s. 312.

[173] Meldunek DB z 6 marca 1919 r., RGWA (CChIDK) fond 198, opis 9, dieło 4474, rolka 1, kl. 48.

[174] Protokół konferencji RK z 15 lutego 1918 r., BAB 43, numer 2448/4, III, 130.

[175] Wlodzimierz Medrzecki, *Bayerische Truppenteile in der Ukraine im Jahr 1918*, w: *Bayern und Osteuropa: Aus der Geschichte der Beziehungen Bayerns, Frankens und Schwabens mit Russland, der Ukraine, und Weissrussland*. Red. Hermann Beyer-Thoma. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2000, s. 441.

[176] Meldunek DB z 6 marca 1919 r., RGWA (CChIDK) fond 198, opis 9, dieło 4474, rolka 1, kl. 47.

[177] *Curriculum vitae* Iwana Połtawca-Ostrianicy z 1926 r. RKÜöO, RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 105b, s. 9.

[178] Pawło Skoropadski, *Erinnerungen von Pavlo Skoropadsky aufgeschrieben in Berlin in der Zeit von Januar bis Mai 1918*. Tłum. Helene Ott-Skoropadskii. Berlin 1918. IZG, *Ms* 584, s. 51, 102, 113, 116.

[179] Walther Nicolai *Tagebuch* (Dziennik), 6 marca 1918 r. RGWA (CchIDK) fond 1414, opis 1, dieło 16, s. 77.

[180] List Maxa Hoffmana do żony z 15 sierpnia 1918 r. BA/MF, *Nachlass* 37, numer 2, s. 231.

[181] Meldunek Wilhelma Groenera z 23 marca 1918 r., MA/MF *Nachlass* 46, numer 172, s. 4.

[182] Przesłuchanie ambasadora Herberta von Dirksena w październiku 1945 r. The National Archives, Records ot the Department of State, Special Interrogation Mission to Germany, 1945–46, IZG, numer 679, rolka 1, kl. 411.

[183] Meldunek Wilhelma Groenera z 23 marca 1918 r., MA/MF *Nachlass* 46, numer 172, s. 6.

[184] *Curriculum vitae* Iwana Połtawca-Ostrianicy z 1926 r. RKÜöO, RGWA (CchIDK) fond 772, opis 1, dieło 105b, s. 9.

[185] Meldunek DB z 23 marca 1918 r. RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 954, rolka 5, kl. 355.

[186] Meldunek RKÜöO z 26 lipca 1926 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1., dieło 101, s. 5.

[187] *Curriculum vitae* Iwana Połtawca-Ostrianicy z 1926 r. RKÜöO, RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 105b, s. 9.

[188] Meldunek SGOD z 22 grudnia 1928 r. RGWA (CChIDK) fond 308, opis 7, dieło 254, s. 5.

[189] *Curriculum vitae* Iwana Połtawca-Ostrianicy z 1926 r. RKÜöO, RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 105b, s. 9.

[190] Meldunek RKÜöO z 26 lipca 1926 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 101, s. 6.

[191] Wybrany przez starszyznę kozacką do tymczasowego pełnienia funkcji atamana w razie śmierci poprzedniego hetmana albo jego trwałej niezdolności do pełnienia funkcji. Pułkownicy kozaccy mogli także wybrać atamana nakaźnego, aby dowodził wojskami, jeżeli urzędujący ataman z jakiegoś powodu nie mógł tego czynić — przyp. tłum.

[192] *Curriculum vitae* Iwana Połtawca-Ostrianicy z 1926 r. RKÜöO, RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 105b, s. 9; Memorandum z 1926 r. sporządzone w imieniu Połtawca-Ostrianicy, RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 105b, s. 7.

[193] Proklamacja Skoropadskiego z 20 kwietnia 1918 r., BA/MF, *Nachlass* 46, numer 172, s. 57.

[194] Memorandum z 1926 r. sporządzone w imieniu Połtawca-Ostrianicy, RGWA (CchIDK) fond 772, opis 1, dieło 105b, s. 7.

[195] List Połtawca-Ostrianicy do Adolfa Hitlera z 22 marca 1929 r., PKAH, RGWA (CchIDK) fond 1355, opis 1, dieło 3, s. 57; *Curriculum vitae* Iwana Połtawca-Ostrianicy z 1926 r. RKÜöO, RGWA (CchIDK) fond 772, opis 1, dieło 105b, s. 9

[196] Pawło Skoropadski, *Erinnerungen*, s. 173.

[197] *Curriculum vitae* Iwana Połtawca-Ostrianicy z 1926 r. RKÜöO, RGWA (CchIDK) fond 772, opis 1, dieło 105b, s. 9.

[198] Pawło Skoropadski, *Erinnerungen*, s. 222.

[199] Meldunek DB z 6 marca 1919 r. RGWA (CChIDK), fond 198, opis 9, dieło 4474, rolka 1, kl. 47; Przesłuchanie ambasadora Herberta von Dirksena w październiku 1945 r. The National Archives, IZG, numer 679, rolka 1, kl. 412.

[200] List Ericha von Ludendorffa do kanclerza Rzeszy z 9 czerwca 1918 r. BA/MF, *Nachlass* 46, numer 173, s. 35–37.

[201] Meldunek OHLHGE z 14 czerwca 1918 r., BA/MF, *Nachlass* 46, numer 173, s. 60.

[202] Meldunek LGPO do RKÜöO z 20 lipca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 19, 24.

[203] Przekład komentarza Wasyla Biskupskiego z 7 września 1939 r. APA, BAB, NS 43, numer 35, s 49.

[204] Meldunek LGPO do RKÜöO z 20 lipca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 19, 24, 35; Meldunek DB z 22 maja 1936, RGWA (CChIDK) fond 7, opis 4, dieło 168, rolka 1, kl. 1.

[205] Meldunki LGPO do RKÜöO z 28 listopada i 24 grudnia 1921 r., RGWA (CchIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 48, 57.

[206] Meldunek MMFT do DB z 24 grudnia 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis, 2, dieło 2575, rolka 2, kl. 134.

[207] *Spisok czlenow Russkogo Sobranija s priłożenijem istoriczeskogo oczarka sobranija.* Sankt Petersburg, Tip. Spb. Gradonaczalstwa 1906, s. 52; Meldunek RKÜöO z 17 czerwca 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 539, s. 21a, 21v.

[208] Meldunek LGPO z 3 czerwca 1921 r., GSAPKB *Repositur* 77, tytuł 1813, numer 2, s. 7; Meldunek LGPO do RKÜöO z 28 listopada 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 49.

[209] Telegram z HGE/Ia do OKO z lipca 1918 r., BA/MF, *Nachlass* 46, numer 173, s. 115.

[210] List Pawła Bermondt-Awałowa do Wolfganga Kappa z 9 listopada 1919 r., GSAPKB, *Reposirut* 92, numer 815, s. 88.

[211] Bermond-Avalov, *Im Kampf gegen den Bolschewismus: Erinnerungen von General Fürst Avaloff, Oberbefehlshaber der Deutsch-Russischen Westarmee im Baltikum.* Hamburg, Von J. J. Augustin 1925, s. 45.

[212] List barona von Delinghausena do RKÜöO z 18 stycznia 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 88.

[213] List do redakcji „Wola Rossiji" z 28 lutego 1921 r., ACWO, GARF, fond 5893, opis 1, dieło 201, s. 87.

[214] Meldunek LGPO do RKÜöO z 9 września 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 16, 17.

[215] Bermond-Avalov, *Im Kampf gegen den Bolschewismus*, s. 45.

[216] Meldunek ACWO z sierpnia 1921 r., GARF, fond 5893, opis 1, dieło 39, s. 4.

[217] Michael Hagemeister, *Die „Protokolle der Weisen von Zion" und der Basler Zionistenkongress von 1897*, w: *Der Traum von Israel: Die Usprünge der modernen Zionismus*. Red. Heiko Haumann. Weinheim, Beltz Athenäum Verlag 1998, s. 259; Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the „Protocols of the Elders of Zion"*. Chico CA, Scholars Press 1982, s. 61, 62.

[218] Norman Cohn, *Warrant for Genocide*, s. 83–87.

[219] Michael Hagemeister, *Der Mythos der „Protokolle der Weisen von Zion"*, w: *Verschwörungstheorien Antropologische Konstanten — historische Varianten*. Red. Ute Caumanns i Mathiast Niendorf. Osnabrück, Fibre Verlag 2001, s. 97; Michael Hagemeister, *Vladimir Solov'ëv: Reconciler and Polemicist*, w: *Eastern Christian Studies 2: Selected Papers of the International Vladimir Solov'ëv Confernece Held at the University of Nijmigen, the Netherlands, in September 1998* Leuven, Peters 2000, s. 288.

[220] Michael Hagemeister, *Der Mythos der „Protokolle der Weisen von Zion"*, s. 96, 99.

[221] Michael Hagemeister, *Vladimir Solov'ëv*, s. 293.

[222] Robert Williams *Culture in Exile: Russian Émigrés in Germany, 1881–1941*. Ithaca, Cornell University Press 1972, s. 76.

[223] Raporty ambasady *Wsiewielkiogo Wojska Donskogo* w Berlinie z 5 lipca 1918 r. i innych dat w 1918 r. GARF, fond 1261, opis 1, dieło 40, s 2. 27; List Georgija Leunchtenberskiego do Piotra Krasnowa z 12 sierpnia 1918 r., GARF, fond 1261, dieło 40, s. 24, 25.

[224] Raport DB z 22 maja 1936 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 4, dieło 68, rolka 1, kl. 1.

[225] Pawło Skoropadski, *Erinnerungen*, s. 346, 348, 351, 378.

[226] Piotr Szabelski-Bork, „Über Mein Leben", marzec 1926, GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 103–105.

[227] Henri Rollin, *L'Apocalypse de notre temps: Le dessous de la propagande allemande d' après des documents inédits.* Paris, Gallimard 1939, s. 480, 481.

[228] *Wer waren die Mörder des Zaren?* „Völkischer Beobachter", 9 września 1920, s. 2.

[229] Meldunek DB z 6 marca 1919 r., RGWA (CchIDK) fond 198, opis, 9, dieło 4474, rolka 1, kl. 48; Zeznanie Fiodora Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI, 22, numer 71624, fiszka 4, s. 1.

[230] Bermond-Avalov, *Im Kampf gegen den Bolschewismus*, s. 47.

[231] Meldunek LGPO do RKÜöO z 20 lipca 1921 r., RGWA (CchIDK) fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 35.

[232] Zeznanie Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI, 22, numer 71624, fiszka 4, s. 1.

[233] List Siergieja Taborickiego do pani Szabelskiej-Bork z 18 marca 1926 r., GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 78, 79.

[234] Zeznanie Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI, 22, numer 71624, fiszka 4, s. 1.

[235] Meldunek Gestapo z 2 maja 1934 r., RGWA (CChIDK) fond 501, opis 3, dieło 496a, s. 44.

[236] Pawło Skoropadski, *Erinnerungen*, s. 1, 2.

[237] Piotr Szabelskii-Bork, „Über Mein Leben", GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 109.

[238] Meldunek MMFT do DB z 24 grudnia 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 2, kl. 134.

[239] List Taborickiego do pani Szabelskiej-Bork z 18 marca 1926 r., GSAOKB, *Repositur* 84a, numer 14953; Meldunek LGPO do RKÜöO z 29 września 1921 r., RGWA (CchIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 17.

[240] Bermond-Avalov, *Im Kampf gegen den Bolschewismus*, s. 488.

[241] Zeznanie Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI, 22, numer 71624, fiszka 4, s. 2, 25.

[242] Meldunek DB z 6 marca 1919 r., RGWA (CchIDK) fond 198, opis 9, dieło 4474, rolka 1, kl. 47.

[243] A.W. Smolin, *Biełoje dwiżenije na Siewiero-Zapadie Rossiji 1918–1920*. Sankt Petersburg, Dmitrij Bułanin.

[244] Przesłuchanie ambasadora Herberta von Dirksena w październiku 1945 r. The National Archives, IZG, numer 679, rolka 1, kl. 415.

[245] Zeznanie Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI, 22, numer 71624, fiszka 4, s. 4, 25.

[246] Meldunek Gestapo z 13 kwietnia 1935 r., RGWA (CChIDK) fond 501, opis, 3, dieło 496a, s. 208.

[247] Zeznanie Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI, 22, numer 71624, fiszka 4, s. 2, 5.

[248] List Ludwiga von Knorring do RMI z 20 grudnia 1921 r., BAB, 1501, numer 14139, s. 47; L.K. Skarnkow, *Eine Chronik der russichen Emigration in Deutschland: Die*

Materialen des Gemeral Aleksej A. von Lampe, w: *Russische Emigration in Deutschland 1918 bis 1941: Leben im europäischen Bürgerkrieg*. Red. Karl Schlögel. Berlin, Akademie 1995, s. 48.

[249] Karl Schlögel, *Russische Emigration in Deutschland 1918–1941: Fragen und Thesen*, w: *Russische Emigration in Deutschland,* s. 11; Meldunek RMI z 15 grudnia 1921 r., BAB, 1501, numer 14139, s. 58.

[250] Zeznanie Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI, 22, numer 71624, fiszka 4, s. 2, 4, 5, 25.

[251] Piotr Szabelski-Bork, „Über Mein Leben", GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 110.

[252] Henri Rollin, *L'Apocalypse de notre temps*, s. 153.

[253] Dietrich Eckart, *Die Schlacht auf den Katalaunischen Feldern,* „Auf gut deutsch: Wochenschrift für Ordnung und Recht", 20 lutego 1920 r.

[254] Rafael Ganelin, *Rossijskoje czernosotienstwo i giermanskij nacional-socializm*, w: *Nacionalnaja wawaja prieżdie i tiepier', istoriko-sociołogiczeskije oczerki, czast' I: Rossija i russkoje zarubieże*. Sankt Petersburg, Institut Sociołogiii rossijskoj akademii nauk 1992, s. 137.

[255] Meldunek DB z 6 marca 1919 r., RGWA (CChIDK), fond 198, opis 9, dieło 4474, rolka 1, kl. 48.

[256] Odręczna notatka cyrylicą Müllera von Hausena, RGWA (CChIDK), fond 577, opis 2, dieło 131, s. 200.

[257] *Satanisten des XX. Jahrhunderts*, przetłumaczony artykuł z numeru „Prizywu" z 5 listopada 1919 r., w posiadaniu Hausena, RGWA (CChIDK), fond 577, opis 1, dieło 541, s. 3.

[258] *Ljubopuytnyj dokumient*, „Prizyw" z 6 lutego 1920 r., w posiadaniu Hausena, RGWA (CChIDK), fond 577, opis 1, dieło 541.

[259] Norman Cohn, *Warrant for Genocide,* s. 119–121, 139.

[260] *Ein jüdisches Geheimdokument*, „Völkischer Beobachter 25 lutego 1920, s. 1.

[261] Michael Hagemeister, *Die „Protokolle der Weisen von Zion"*, s. 261.

[262] Meldunek Gestapo z 13 kwietnia 1935 r., RGWA (CChIDK) fond 501, opis, 3, dieło 496a, s. 208.

[263] List Hausena do Carla Märza z 26 marca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 577, opis 1, dieło 853, s. 32.

[264] Fedor Vinberg, *Der Kreuzesweg Russlands: Teil I: Die Ursachen des Übels*. Tłum. K. von Jarmersted. München, R. Oldenbourg 1922, s. 28, 35.

[265] Fedor Vinberg, *Der wackere Zentralverein*, „Völkischer Beobachte", 9 maja 1923, s. 3.

[266] Meldunki LGPO do RKÜöO z 2 czerwca i 8 sierpnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 15; dieło 539, s. 17, 20.

[267] List Hausena do Carla Märza z 26 marca 1921 r. RGWA (CchIDK) fond 577, opis 1, dieło 853, s. 33.

[268] Iurii Kartsov, *Existiert die Schildfrage überkaupt?*, w: *Aufbau-Korrespondenz* 4 października 1922, s. 3; Meldunek LGPO do RKÜöO z 2 czerwca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 16;

[269] Michael Hagemeister, *Sergej Nilus und die „Protokolle der Weisen von Zion" Jahrbuch für Antisemitismusforschung der Technisches Universität Berlin*. Red. Wolfgang Benz. Franfurt am Main, Campus Verlag 1996, s. 137.

[270] Meldunek Karcowa do Hausena z 30 kwietnia 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 577, opis 2, dieło 9, s. 36.

[271] Michael Hagemeister, *Die „Protokolle der Weisen von Zion"*, s. 262; Martin Sabrow *Die Rathenaumord: Rekonstruktion einer Verschwörung gegen die Republik von Weimar.* München, Oldenbourg 1994, s. 45.

[272] Rudolf von Sebottendorff, *Aus der Geschichte der Thule Gesselschaft*, w: *Thule-Bote*, 31 Gilbhart (października) 1933, s. 1, BSAM, SAM numer 7716, s. 9.

[273] Detlev Rose, *Die Thule Gesselschaft: Legende — Mythos — Wirklichkeit.* Tübingen, Grabert-Verlag 1994, s. 35.

[274] Rozmowa z Johannem Heringiem 29 sierpnia 1951 r., IZG, ZS 67, 2.

[275] Rudolf von Sebottendorff, „Aus der Geschichte der Thule Gesselschaft", w: *Thule-Bote*, 31 Gilbhart (października) 1933, s. 1, BSAM, SAM numer 7716, s. 9.

[276] Rudolf von Sebottendorff, „Aus der Geschichte der Thule Gesselschaft", w: *Thule-Bote*, 31 Gilbhart (października) 1933, s. 1, BSAM, SAM numer 7716, s. 9.

[277] Korespondencja Hausena z „Völkischer Beobachter", RGWA (CChIDK) fond 577, opis 1, dieło 479.

[278] List Hansa Müllera do Hausena z 26 listopada 1919 r., RGWA (CChIDK) fond 577, opis 1, dieło 479, s. 32.

[279] List Hausena do Müllera z 29 listopada 1919 r., RGWA (CChIDK) fond 577, opis 1, dieło 479, s. 35.

[280] List Müllera do Hausena z 10 grudnia 1919 r., RGWA (CChIDK) fond 577, opis 1, dieło 479, s. 37.

[281] *Die Geheimnisse der Weisen von Zion,* „Völkischer Beobachter" 22 kwietnia 1920, s. 1.

[282] *Die Geheimnisse der Weisen von Zion*, „Völkischer Beobachter", 27 czerwca 1920, s. 2.

[283] Detlev Rose, *Die Thule Gesselschaft*, s. 79.

[284] Ralph Engelmann, *Dietrich Eckart and the Genesis of Nazism*. Rozprawa doktorska, Washington University. Ann Arbor, University Microfilms 1971.

[285] Margarete Plewnia, *Auf dem Weg zu Hitler: Der „völkische" Publizist Dietrich Eckart*. Bremen, Schünemann Universitätverlag 1970.

[286] Geoffrey G. Field, *Evangelist of Race: The Germanic Vision of Houston Stewart Chamberlain*. New York, Columbia University Press 1981, s. 390.

[287] Werner Maser, *Der Sturm auf die Republik: Frühgeschichte der NSDAP*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1973, s. 179; Plewnia *Auf dem Weg zu Hitler*, s. 29.

[288] Alfred Rosenberg, Memoirs (Pamiętniki), KR, BAB, NS 8 numer 20, s. 2.

[289] Dietrich Eckart, *Das ist der Jude! Laienpredigdt über Juden- und Christiantum von Dietrich Eckart,* „Auf Gut deutsch" [sierpień–wrzesień] 1920, s. 44; Dietrich Eckart, *In letzter Stunde*, „Auf gut deutsch", 15 marca 1921, s. 7; Dietrich Eckart, *Das Judentum in und ausser uns: Grundsätzliche Betrachtungen von Dietrich Eckart: I,* „Auf gut deutsch" 10 stycznia 1919, s. 14, 15.

[290] Dietrich Eckart, *Theorie und Praxis,* „Auf gut deutsch", 12 września 1919, s. 2.

[291] Dietrich Eckart, *Das Judentum in und ausser uns: IV,* „Auf gut deutsch", 31 stycznia 1919, s. 15, 16.

[292] *Positiver Antisemitismus,* „Völkischer Beobachter", 4 listopada 1922, s. 1.

[293] Werner Maser, *Der sturm auf die Republik,* s. 181, 182.

[294] Robert Cecil, *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*. London B.T. Batsford Ltd. 1972, s. 24.

[295] Alfred Rosenberg, *Memoirs* (Pamiętniki) KR, BAB, NS 8, numer 20, s. 2.

[296] Dietrich Eckart, *Das fressende Feuer,* „Auf gut deutsch", 22 sierpnia 1919.

[297] List Hausena do Märza z 6 kwietnia 1921 r. RGWA (CChIDK) fond 577, opis 1, dieło 853, s. 41.

[298] Werner Maser, *Der Sturm auf die Republik,* s. 150; Rose *Die thule Gesellschaft*, s. 79.

[299] Rozmowa z Walburgą Reicheneder z 11 stycznia 1952 r. IZG, ZS 119, s. 1.

[300] Alfred Rosenberg, *Memoirs*, KR, BAB, NS 8 numer 20, s. 16.

[301] Margarete Plewnia, *Auf dem Weg zu Hitler*, s. 66, 67.

[302] Adolf Hitler, *Mein Kampf*. Tłum. Ralph Mannheim. Boston, Houghton Miffin 193, s. 687 (wyd. polskie: *Moja walka = Mein Kampf / Adolf Hitler*. Tłum. Irena Piotrowska,

Piotr Marszałek. Kraków 1992).

[303] Adolf Hitler, *Hitler's Table Talk 1941–1944: His Private Conversations*. Tłum. Norman Cameron and R. H. Stevens, wyd. 2. London, Weidenfeld and Nicolson 1973, s. 217 (wyd. polskie: Adolf Hitler, *Rozmowy przy stole 1941–1944: rozmowy w Kwaterze Głównej zapisane na polecenie Martina Bormanna przez jego adiutanta Heinricha Heima / Adolf Hitler*. Tłum. Zespół. Warszawa 1996).

[304] Alfred Rosenberg, *Mein erste Begegnung mit dem Führer*. The National Archives, Records of the Reich Ministry for the Occupied Eastern Territories, 1941–1945, IZG, numer 454, rolka 63, kl. 578.

[305] Walter Laqueur, *Russia and Germany: A Century of Conflict.* London, Weidenfeld and Nicolson 1965, s. 56.

[306] Christine Pajouh, „Die Ostpolitik Rosenbergs 1941–1944", w: *Deutschhalten, Weimarer Republik und Drittes Reich.* Red. Michael Garleff. Köln, Böhlau Verlag 2001, s. 167.

[307] Margarete Plewnia, *Auf dem Weg zu Hitler*, s. 95.

[308] Dietrich Eckart, *Tagebuch,* „Auf gut deutsch", 10 października 1919.

[309] Dietrich Eckart, *Die Midgardschlange*, „Auf gut deutsch", 30 grudnia 1919.

[310] Dietrich Eckart, *Jewry über alles,* „Auf gut deutsch" 26 listopada 1920.

[311] Konrad Heiden, *Der Führer: Hitler's Rise to Power*. Tłum Ralph Mannheim. Boston, Houghton Miffin 1944, s. 1.

[312] *Sergej Nilus und die „Protokolle der Weisen von Zion"*, s. 136.

[313] Alfred Rosenberg, *Die Spur des Juden im Wandel der Zeiten*. München, Deutsche Volks-Verlag 1920.

[314] *Die Protokolle der Weisen von Zion und die jüdische Weltpolitik,* „Völkischer Beobachter" 21 sierpnia 1923, s. 3.

[315] Alfred Rosenberg, *Die Protokolle der Weisen von Zion und die jüdische Weltpolitik.* München, Deutscher Volks-Verlag 1923, s. 8, 9, 32, 45.

[316] Adolf Hitler, notatki do przemówienia, 12 sierpnia 1921 r. *Sämtliche Aufzeichnungen 1905–1924*. Red. Eberhard Jäckel i Axel Kuhn. Stuttgart, Deutsche Verlag-Anstalt 1980, s. 451–452.

[317] Adolf Hitler, przemówienie z 19 sierpnia 1921 r. *Sämtliche Aufzeichnungen*, s. 458.

[318] *Adolf Hitlers Ehrenta*. „Völkischer Beobachter" 22/23 kwietnia 1923 r., s. 1.

[319] Adolf Hitler, przemówienie z 1 sierpnia 1923 r. *Sämtliche Aufzeichnungen*, s. 955.

[320] Adolf Hitler, *Mein Kampf*, s. 306, 307.

[321] Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism.* New York, Hardcort Brace Jovanovich 1979, s. 360.

[322] Norman Cohn, *Warrant for Genocide,* s. 128, 138; Rollin *L'Apocalypse de notre temps*, s. 40.

Rozdział trzeci

„Ręka w rękę z Niemcami"

W 1919 roku na Łotwie połączone antybolszewickie jednostki niemieckie i białogwardyjskie przeprowadziły interwencję zbrojną. Siły te były zorganizowane w wyniku zapoczątkowanej rok wcześniej podczas niemieckiej okupacji Ukrainy współpracy sił prawicowych. Niemiecko-białogwardyjska krucjata na terenach nadbałtyckich przeciwko wojskom bolszewickim jest o wiele lepiej znana niż niemiecka interwencja na Ukrainie, przede wszystkim dzięki szczegółowym badaniom działań niemieckiego Freikorpsu w rejonie Bałtyku przedstawionym przez niemieckiego pisarza Klausa Theweleita w książce *Männerphantasien* („Męskie fantazje")[323]. Freikorps walczył na Łotwie ramię w ramię z białogwardzistami, wśród których było wielu weteranów wcześniejszych antybolszewickich operacji prowadzonych pod patronatem Niemiec na Ukrainie i w pobliżu jej granic. Biali emigranci odgrywali w czasie interwencji na Łotwie kluczową rolę przywódczą. Paweł Bermondt-Awałow, który wcześniej pomagał zorganizować w pobliżu Ukrainy Armię Południową, awansował na stanowisko dowódcy niemiecko-białogwardyjskich wojsk ekspedycyjnych na Łotwie. Generał Wasyl Biskupski, zajmujący wysokie stanowisko w Ukraińskiej Armii Ochotniczej hetmana Pawło Skoropadskiego, został przedstawicielem politycznym Zachodniej Armii Ochotniczej Bermondta-Awałowa w Berlinie.

Poza nadaniem przyspieszenia karierom związanych z niemieckimi nacjonalistami Bermodta-Awałowa i Biskupskiego (obaj biali oficerowie działali później w ruchu narodowosocjalistycznym Hitlera), interwencja na Łotwie umocniła „klikę z Rubonii", czterech zdecydowanych antybolszewików, Niemców bałtyckich należących w carskiej Rosji do tej samej korporacji studenckiej w Rydze. W skład tego prawicowego kwartetu wchodził Max von Scheubner-Richter, który w czasie I wojny światowej pomagał Niemcom prowadzącym natarcie w rejonie nadbałtyckim, a także Otto von Kursell, Arno Schickendanz i Alfred Rosenberg. Cała czwórka grała później ważne role w *Aufbau*, działającej w Monachium konspiracyjnej organizacji łączącej volkistowskich Niemców i białych emigrantów dążących do obalenia zarówno Republiki Weimarskiej, jak i Związku Sowieckiego. Wszyscy czterej koledzy wstąpili również bardzo wcześnie do Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (NSDAP).

Podobnie jak niemiecka okupacja Ukrainy, również interwencja na Łotwie po początkowych sukcesach poniosła wojskową klęskę. Mimo to jednak zrodziła ona poczucie solidarności pomiędzy wyalienowanymi volkistowskimi Niemcami a rozgoryczonymi białymi, którzy uważali się za uwięzionych pomiędzy bolszewizmem na wschodzie, Ententą na zachodzie a wiarołomnym lewicowym niemieckim reżymem pośrodku. Co więcej, interwencja na Łotwie w znacznym stopniu wpłynęła na międzynarodową współpracę prawicy w walce z Republiką Weimarską. „Bałtycka przygoda" stała się nie tylko zagraniczną krucjatą antybolszewicką, ale również sposobem wsparcia rewolucyjnych działań nacjonalistów dążących do obalenia Republiki Weimarskiej. Niemieccy i białogwardyjscy żołnierze na Łotwie wsparli niemiecki nacjonalistyczny spisek, którego celem było ustanowienie w Niemczech rządów prawicy pod przywództwem Wolfganga Kappa. Chciał on przede wszystkim zastąpić rządy cesarza Wilhelma dyktaturą wojskową kierowaną przez generała Ericha Ludendorffa, szefa Sztabu Generalnego w czasie I wojny światowej.

Kapp i jego współspiskowcy, a przede wszystkim generał Ludendorff, liczyli na wsparcie ich planowanego puczu przez połączone siły niemiecko-białogwardyjskie, po tym jak pokonają one bolszewików na Łotwie i w Rosji. Po niepowodzeniu interwencji na Łotwie, Kapp i jego sojusznicy wykorzystali zdemobilizowanych *Baltikumkämpfer* (bojowników bałtyckich) i pozostałości jednostek białogwardyjskich do osłabiania w przeważającej części socjalistycznego rządu niemieckiego. Punktem kulminacyjnym kontrrewolucyjnych działań nacjonalistycznych Niemców i białej emigracji stał się pucz Kappa z marca 1920 roku. O ile w ogólnym rozrachunku akcja ta zakończyła się niepowodzeniem, o tyle jednak odniosła sukces w Bawarii i ustanowiła precedens dla połączonych starań volkistowskich Niemców i białej emigracji, aby za pośrednictwem działań przemocowych przekształcić państwo niemieckie. W późniejszym okresie przewodzona przez Hitlera partia narodowosocjalistyczna korzystała z doświadczeń tego międzynarodowego prawicowego spisku.

Interwencja na Łotwie i przygotowania do odrodzenia narodowego

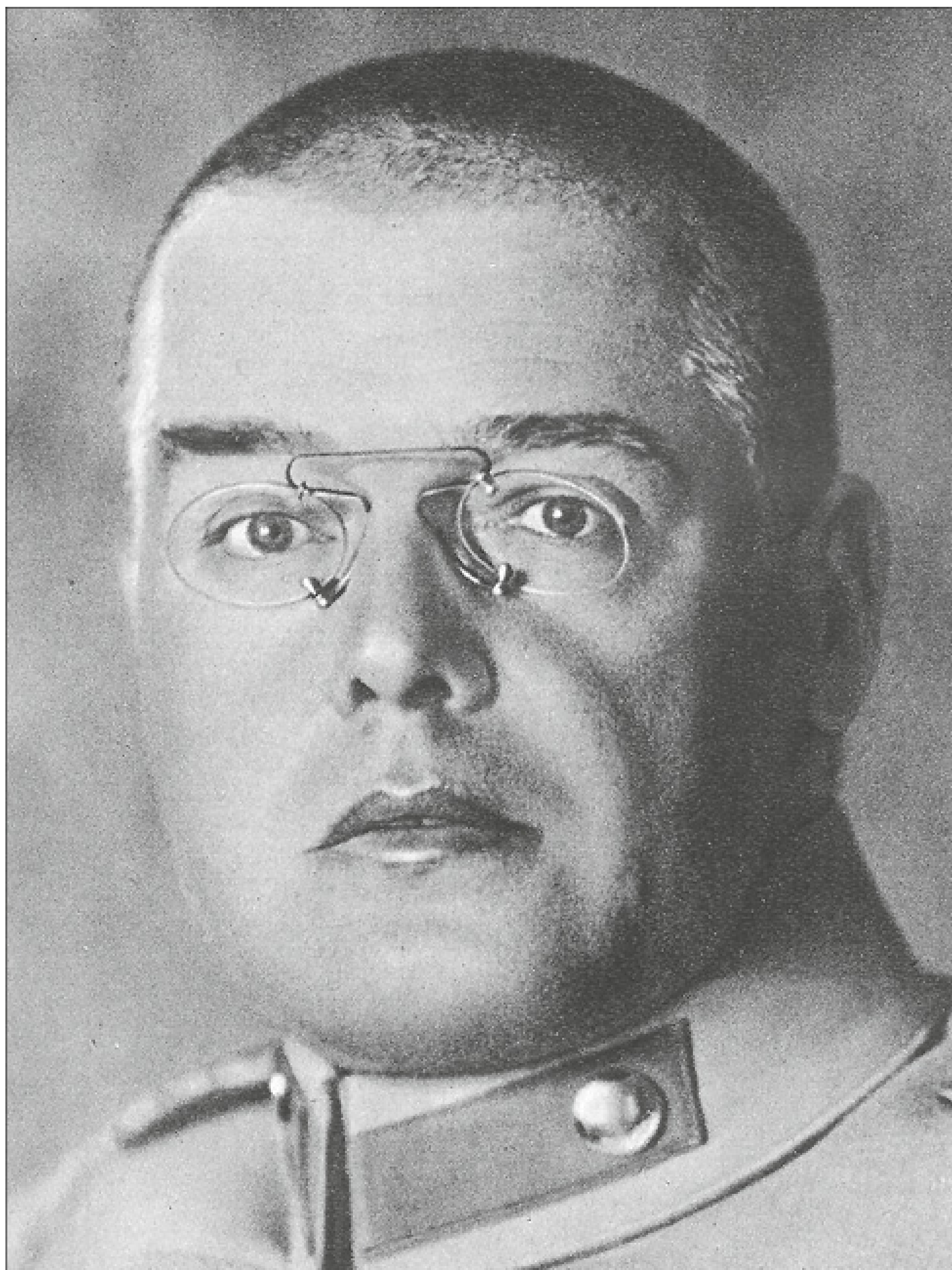
Interwencja na Łotwie w 1919 roku nastąpiła po wojennych sukcesach odniesionych przez Niemcy w rejonie Bałtyku. W czasie I wojny światowej, ale jeszcze przed zagarnięciem władzy przez bolszewików w 1917 roku, niemieckie siły zbrojne osiągnęły znaczne zdobycze terytorialne na wschodnim wybrzeżu Bałtyku. Na początku września 1917 roku zdobyły one Rygę, największe i najważniejsze miasto w bałtyckich prowincjach byłego Cesarstwa Rosyjskiego[324]. Urodzony w Rydze porucznik Max von Scheubner-Richter odgrywał wiodącą rolę w czasie niemieckiej okupacji prowincji bałtyckich, którą wielu Niemców bałtyckich uważało za wyzwolenie. Służył on jako zastępca szefa

Biura Prasowego Naczelnego Dowództwa 8. Armii w Rydze, ale większe znaczenie miało wyznaczenie go przez Sekcję Polityczną niemieckiego sztabu w Rydze na stanowiska pełnomocnika do rozwiązywania problemów politycznych i wojskowych związanych z planowanym niemieckim natarciem w kierunku na Liwonię i Estonię.

Sekcja polityczna uważała, że Scheubner-Richter doskonale nadaje się do spełnienia tak ważnych strategicznie obowiązków, ponieważ wychowywał się w Rosji carskiej, a także studiował, aby zostać wykładowcą historii Rosji. Poza tym w czasie wojny zebrał także cenne doświadczenia w problematyce wschodniej. Był niemieckim wicekonsulem w Imperium Ottomańskim i jego zadaniem było wspieranie kaukaskich i ukraińskich ruchów niepodległościowych w Cesarstwie Rosyjskim. Wywierał także naciski, aczkolwiek bez powodzenia, na rząd turecki, aby ten zaprzestał dokonywanych w czasie I wojny masakr chrześcijańskich Ormian. Sekcja polityczna szefa sztabu 8. Armii wysłała go w lipcu 1917 roku do Sztokholmu, gdzie korzystając z bezpiecznego schronienia na terytorium neutralnego państwa, inicjował kontakty z różnymi antybolszewickimi grupami w Rosji, przede wszystkim z Ukraińcami i Gruzinami[325]. Swoją odwagą i inicjatywą zwrócił na siebie uwagę szefa Sztabu Generalnego, generała Ludendorffa, dzięki czemu cieszył się później jego protekcją[326].

Po bolszewickim przewrocie na początku listopada 1917 roku Scheubner-Richter obawiał się, że Niemcy bałtyccy pod bolszewickimi rządami muszą mieć do czynienia z wszystkim co najgorsze w bolszewickiej Rosji. Niezmordowanie pracował przy planowaniu niemieckiego natarcia na Liwonię i Estonię[327]. Jego dowódca w Rydze, generał major Buchfink, uznał Scheubner-Richtera za człowieka o wielkiej inteligencji, odwadze i inicjatywie. Generał podkreślał później, że jego operacje w rejonie Bałtyku byłyby niemożliwe bez posiadanej przez Scheubner-Richtera znajomości warunków w Rosji i na terytoriach nadbałtyckich. Zwracał też uwagę, że Scheubner-Richter był dobrze znany

i ceniony w niemieckim korpusie oficerskim i uważano go za jedną z najbardziej lubianych postaci w kręgach towarzyskich Rygi[328].

Max Hoffmann

Starania Scheubner-Richtera, aby umieścić rejony nadbałtyckie pod niemieckim panowaniem, początkowo odnosiły sukcesy, ale wkrótce zaczął przeżywać frustrację. Pod koniec lutego 1918 roku niemieckie wojska zajęły Reval (Tallin), główne miasto Estonii[329]. Za swój wkład w pomyślną operację niemieckich wojsk w Liwonii i Estonii Scheubner-Richter otrzymał Krzyż Żelazny I klasy. Zdając sobie sprawę, że nowo powstały reżym bolszewicki nie mógłby stawić poważnego oporu zbrojnego, domagał się, aby niemieckie wojska kontynuowały natarcie na Piotrogród, ówczesną stolicę Sowietów. Po jego zdobyciu i obaleniu władzy bolszewików, ustanowiono by nowy, narodowy rząd Rosji, przyjazny wobec Cesarstwa Niemieckiego. Pertraktacje prowadzone przez Niemców w Brześciu Litewskim z przedstawicielami bolszewików wykluczały jednak takie działania. Naczelne Dowództwo Armii odrzuciło apele Scheubner-Richtera i jedyną rzeczą, którą mógł zrobić w 1918 roku, aby działać na szkodę władzy sowieckiej było zorganizowanie antybolszewickiej tajnej służby, zbierającej dane wywiadowcze ze źródeł znajdujących się w Rosji[330].

Kilka lat później Scheubner-Richter pisał artykuły do narodowosocjalistycznej gazety „Völkisher Beobachter", w których krytykował cesarskie Niemcy za to, że w 1918 roku nie obaliły bolszewickiego reżymu w Rosji. W opublikowanym w marcu 1923 roku komentarzu *Die Rote Armee* („Armia Czerwona") twierdził, że zaniechanie w 1918 roku przez niemieckie Naczelne Dowództwo natarcia na Piotrogród, by położyć kres „bolszewickiemu widmu", pozwoliło „czerwonym" umocnić swoją władzę w Rosji i doprowadziło 9 listopada 1918 roku do wybuchu socjalistycznej rewolucji w Niemczech[331]. W eseju z września 1923 zatytułowanym *Deutschlads Bolschewisierung* („Bolszewizacja Niemiec") z naciskiem podkreślał, że pomimo jego rad, aby zdobyć Piotrogród i ustanowić w nim „przyjazny wobec nas rosyjski rząd narodowy", niemieckie naczelne dowództwo pod naciskiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Reichstagu zgodziło się na „szaleństwo" jakim były pertraktacje w Brześciu Litewskim[332].

Dwaj koledzy Scheubner-Richtera z „Rubonii", Alfred Rosenberg i Otto von Kursell zaczęli z nim współpracować pod koniec 1918 roku. Podobnie jak Scheubner-Richter, Rosenberg był zwolennikiem niemieckiego natarcia na Piotrogród[333]. Nauczył się nienawidzić bolszewizm na podstawie osobistych doświadczeń, był bowiem świadkiem wydarzeń rewolucji październikowej w Moskwie, dokąd przeniesiono ryską politechnikę. Tam też na początku 1918 roku, a więc już pod rządami bolszewików, zdobył dyplom architekta. Wyjechał z Moskwy do Revala (Tallina) już jako zdeklarowany wróg bolszewizmu[334].

Niemieckie władze okupacyjne w Estonii zatrudniły Rosenberga jako nauczyciela języka niemieckiego w październiku 1918 roku, zaczynając w ten sposób jego długą karierę w służbie Niemiec[335]. Podobnie jak Scheubner-Richter, również i on ostrzegał przed bolszewickim niebezpieczeństwem na łamach prawicowego czasopisma „Das neue Deutschland" („Nowe Niemcy")[336]. W tallińskim ratuszu wygłosił także pierwsze publiczne przemówienie zatytułowane „Marksizm i Żydzi"[337]. Tak więc już na wczesnym etapie swojej działalności Rosenberg stworzył fundament dla późniejszej tezy o zagrożeniu „żydowskim bolszewizmem".

Poza współpracą z Rosenbergiem Scheubner-Richter pod koniec 1918 roku dołączył do starego kolegi z „Rubonii" — Otto von Kursella, starając się odbudować życie kulturalne Niemców bałtyckich po zniszczeniach wojennych. Przed rewolucją bolszewicką Kursell służył w revelskim batalionie saperów armii carskiej i uważał, iż miał wielkie szczęście, że udało mu się przeżyć bolszewicki przewrót[338]. Kiedy niemieckie wojska zajęły Reval (Tallin), Kursell wstąpił do Selbschutzu (Samoobrony) Niemców bałtyckich w tym mieście[339]. Potem pracował dla Scheubner-Richtera w Sekcji Politycznej Naczelnego Dowództwa 8. Armii. Obaj koledzy współpracowali, aby odbudować swoją *alma mater*, Politechnikę w Rydze[340].

W październiku 1918 roku Naczelne Dowództwo 8. Armii rozlokowało się w Rydze i Scheubner-Richter oraz Kursell działali na jego rzecz, organizując częściowo lub całkowicie białogwardyjskie oddziały wojskowe. Naczelne Dowództwo powołało także *Baltische Landewehr* (Bałtycką Landwerę, czyli Obronę Krajową) pod dowództwem majora Alfreda Fletchera. Utrzymywał on bliskie kontakty z Wolfgangiem Kappem, przywódcą prawicowej Niemieckiej Partii Ojczyźnianej, która chciała zastąpić cesarza Wilhelma II dyktaturą wojskową. Naczelne Dowództwo zorganizowało cztery oddziały Bałtyckiej Landwery. W skład pierwszego wchodzili Niemcy bałtyccy, którzy służyli w armii niemieckiej, w drugim i trzecim znaleźli się Niemcy bałtyccy, którzy służyli w wojsku carskim, a czwarty składał się z ludzi bez żadnego doświadczenia wojskowego.

Bałtycka Landwera początkowo liczyła około 1000 żołnierzy. Arno Schickendanz — czwarty członek grupy z „Rubonii" poza Scheubner-Richterem, Kursellem i Rosenbergiem — odgrywał ważną rolę w jej tworzeniu[341]. Podobnie jak Rosenberg, Schickendanz osobiście zapoznał się z rewolucją bolszewicką. Zdobył dyplom z chemii na początku 1918 roku na politechnice w Moskwie rządzonej przez bolszewików, wkrótce jednak pożegnał się z nimi. Jesienią 1918 roku opuścił Rosję i wstąpił na ochotnika do kawalerii Bałtyckiej Landwery[342].

Poza powołaniem w październiku 1918 roku Bałtyckiej Landwery, naczelne dowództwo 8. Armii zaczęło organizować białogwardyjską Armię Północną, która miała stać się odpowiednikiem wspieranej przez niemieckie władze Armii Południowej stacjonującej tuż przy granicy z Ukrainą. Armia Północna znajdowała się w północno-zachodniej Rosji, przede wszystkim na terenach nadbałtyckich. Niezbędne fundusze, broń, odzież i racje żywnościowe zapewniał rząd niemiecki. Armia miała osiągnąć gotowość bojową w dwa i pół miesiąca, a także zaprzysiąc wierność carowi. Niemieckie naczelne dowództwo ostatecznie zgodziło się uderzyć w samo serce bolszewizmu i powierzyło Armii Północnej

zadanie zdobycia Piotrogrodu, obalenia bolszewickiego reżymu i ogłoszenia dyktatury wojskowej do czasu przywrócenia w Rosji monarchii[343].

Przywódca Niemieckiej Partii Ojczyźnianej Kapp wspierał Armię Północną, która jednak została pokonana w rezultacie pogarszającej się sytuacji wojskowo-politycznej. Kapp uważał, że niemieckie wojska muszą wesprzeć rosyjskich monarchistów w dziele tworzenia narodowego państwa rosyjskiego, które stanie się sojusznikiem Niemiec w walce z Ententą. Napisał osobiście do szefa sztabu Armii Północnej, pułkownika Heye, mocno akcentując, że niemieckie wojska muszą udzielić pomocy rosyjskim monarchistom[344]. Wybuch rewolucji w Niemczech na początku listopada poważnie pogorszył sytuację niemieckich wojsk okupacyjnych nad Bałtykiem i na Ukrainie. Upragnione przez Kappa wielkie porozumienie niemieckich i rosyjskich nacjonalistów, do którego miało dojść w 1918 roku na terenach nadbałtyckich, ostatecznie nie doszło do skutku. Pod koniec listopada 1918 roku Armii Północnej zagroziła klęska ze strony nacierającej Armii Czerwonej.

Scheubner-Richter w dużym stopniu przyczynił się do niemieckich sukcesów na terenach nadbałtyckich, a kiedy sytuacja na Łotwie gwałtownie się pogorszyła, kierował działaniami odwrotowymi. W grudniu 1918 roku przeszedł z niedawno uzyskanego stanowiska szefa Biura Prasowego naczelnego dowództwa 8. Armii do pracy w niemieckiej ambasadzie w Rydze i negocjował głównie z łotewskimi bolszewikami, którzy zajęli miasto 3 stycznia 1919 roku. Zdążył zorganizować ewakuację do Niemiec 2400 Niemców z Rzeszy i pewnej liczby Niemców bałtyckich, zanim został aresztowany przez bolszewików. Czerwoni przywódcy chcieli go stracić jako niebezpiecznego agenta kontrrewolucyjnego, ale niemieckie Ministerstwo Spraw Zagranicznych wywarło na łotewskich bolszewików wystarczająco dużą presję, aby doprowadzić do jego uwolnienia.

Po otarciu się o śmierć w Rydze, Scheubner-Richter pojechał do Königsbergu (Królewca) jeszcze bardziej antybolszewicko nastawiony niż poprzednio[345].

Działał jako doradca polityczny Augusta Winninga — delegata socjalistycznego rządu Niemiec i komisarza Rzeszy na wąskim pasku wschodnich terytoriów wciąż znajdujących się pod niemiecką okupacją[346]. Wysyłał meldunki o bolszewickim zagrożeniu do lewicowego rządu w Berlinie, pisząc w nich o swoim braku zaufania do bolszewików i poparciu dla tworzenia niemieckiego Freikorpsu, który miałby walczyć z czerwonymi wojskami na terenach nadbałtyckich[347].

Jego przełożony, August Winning, zawarł porozumienie z nowo powstałym, narodowym łotewskim rządem premiera Karlisa Ulmanisa, na podstawie którego niemieccy ochotnicy walczący w obronie Łotwy przed bolszewikami mieliby prawo do otrzymania łotewskiego obywatelstwa, a razem z nim — do nabycia ziemi[348]. Przedstawiciele Ententy tym razem podjęli wyważone działania. Bardzo uważali, aby nie dać socjalistycznemu rządowi Niemiec zbyt wiele swobody, jednocześnie jednak obawiali się rozszerzenia bolszewizmu na Niemcy. Władze sojuszniczych mocarstw ostatecznie postanowiły przymknąć oko na obecność znacznych niemieckich sił na terytoriach nadbałtyckich, mimo że warunki zawieszenia broni z 11 listopada 1918 roku jednoznacznie tego zabraniały[349].

Pod ogólnym nadzorem Winninga Scheubner-Richter wykonywał zadania organizacyjne i propagandowe wspierające tworzenie Freikorpsu, który miałby walczyć na Łotwie[350]. Aby zintensyfikować antybolszewicką propagandę, w lutym 1919 roku założył *Zentralauschuss für den ostpreussen Heimatdienst* (Komitet Centralny do spraw wschodniopruskiej służby krajowej)[351]. Podlegał on *Reichzentrale für Heimatdienst* (Centralne Biuro Rzeszy do spraw służby krajowej), działającemu na rzecz „odbudowy" poprzez rozpowszechnianie „bezdyskusyjnych faktów" na temat bolszewizmu. Miało to doprowadzić do „oświecenia narodu"[352]. Scheubner-Richter okazał się jednym z największych przeciwników bolszewizmu.

Generał Rüdiger von der Goltz, jeden z przywódców zdelegalizowanej Niemieckiej Partii Ojczyźnianej Wolfganga Kappa, licząc na odzyskanie inicjatywy w rejonie Bałtyku, gdzie intensywnie działał Scheubner-Richter, przystąpił do tworzenia na Łotwie potężnych sił antybolszewickich. W połowie lutego 1919 roku oficjalnie przejął dowództwo nad niemieckim Freikorpsem na terytoriach nadbałtyckich, głównie w południowej części Łotwy[353]. Goltz cieszył się dużą popularnością wśród przeciwników bolszewizmu w rejonie Bałtyku, ponieważ wiosną 1918 roku dowodził niemieckimi siłami ekspedycyjnymi, które pomogły Finlandii obronić niepodległość przed bolszewicką Rosją[354]. Podobnie jak Scheubner-Richter i Rosenberg, Goltz w 1918 roku bez powodzenia przekonywał niemieckie Naczelne Dowództwo, aby przeprowadziło natarcie na Piotrogród i obaliło nowopowstały reżym bolszewicki[355].

Goltz postrzegał swoją walkę z bolszewikami nad Bałtykiem jako bój z zarazą, która zagroziła całej Europie. W swoich opublikowanych w 1920 roku pamiętnikach zapewniał, że walczył w czasie interwencji na Łotwie przeciwko „bolszewickiemu *Weltanschauung* (światopoglądowi) azjatyckiego zniewolenia", aby zapobiec „upadkowi Zachodu"[356]. Wyobrażenie o misjonarskim duchu Goltza można uzyskać, zapoznając się z jego wydaną w 1921 roku powieścią *Die Schuld* („Wina"), rozgrywającą się tuż po wojnie. Jej bohater, pastor Lange głosi:

Wina naszego narodu polega na tym, że z powodu swojego umiłowania pokoju, nie chce toczyć tej niezbędnej walki. Teraz, dla swojego własnego dobra jest zmuszony do niej przez swych nieprzejednanych wrogów, ponieważ sam Bóg pragnie tego starcia […] Dlatego my, duchowni, nie możemy przestać głosić tej świętej wojny […] Ruszajmy naprzód z Bogiem! Pójdziemy za promieniejącym przed nami krzyżem w straszliwy bój, poprzez mrok i cierpienie […] Maszerujemy na Wschód, ponieważ stamtąd wstanie światłość nad Zachodem i całym światem — *ex oriente lux* (światło ze wschodu)![357]

Goltz wykorzystał tu w swojej antybolszewickiej retoryce inspirowany religią zapał krzyżowca.

Jeżeli chodzi o poglądy polityczne, Goltz był zwolennikiem *Ostpolitik* (polityki wschodniej) pojmowanej jako niemiecko-białogwardyjska antybolszewicka współpraca na lądzie, która stanowiłaby przeciwwagę dla Ententy dysponującej przede wszystkim potęgą morską. Propagował „gospodarcze i polityczne zbliżenie z przyszłą Rosją". Oznaczało to, że chce pomóc obalić reżym bolszewicki, a następnie „otworzyć szerokie sfery gospodarki i w przyszłej, burżuazyjnej Rosji zdobyć nowego przyjaciela oraz sojusznika przeciwko światowemu imperium angielskiemu"[358]. *Ostpolitik* Goltza dążyła do ponownej zmiany równowagi sił na korzyść Niemiec dzięki sojuszowi niemiecko-białogwardyjskiemu.

W skład sponsorowanych przez Niemcy antybolszewickich sił na Łotwie, pod ogólną komendą Goltza, wchodziła na początku 1919 roku Żelazna Dywizja dowodzona przez majora Josefa Bischoffa, znajdująca się na wybrzeżu Bałtyku oraz działająca bardziej w głębi lądu Bałtycka Landwera pod dowództwem kolegi Kappa, majora Fletchera. W skład Bałtyckiej Landwery wchodził rosyjski związek taktyczny księcia Anatola Lewina, składający się z jednostek piechoty i kawalerii. Początkowo w oddziale Lewina służyli wyłącznie oficerowie, ale później wcielono do niego zwykłych żołnierzy zwerbowanych w obozach jenieckich w Niemczech. Ostatecznie jego siła bojowa wyniosła 600 ludzi[359]. Porucznik Siergiej Taboricki, kolega pułkownika Fiodora Winberga i porucznika Piotra Szabelskiego-Borka, działał w Berlinie, werbując do interwencji na Łotwie rosyjskich jeńców wojennych i organizując ich w zdolne do walki oddziały[360].

Dowódca Bałtyckiej Landwery, major Fletcher, informował na bieżąco swojego ultranacjonalistycznego kolegę Wolfganga Kappa o wydarzeniach na Łotwie. Obaj panowie pisali do siebie regularnie[361]. W liście z początku marca 1919 roku Fletcher podkreślał, że ma dobre relacje z Niemcami bałtyckimi, a także

rosyjskimi i łotewskimi oddziałami służącymi pod jego dowództwem. Stwierdził, że wszystkie jednostki „niemal całkowicie składają się z byłych rosyjskich (carskich) oficerów”. Chwalił się Kappowi: „Możesz mi wierzyć, że przywracam porządek razem z moją olśniewającą «Białą Gwardią» […] znienawidzoną przez wszystkich czerwonych w Rosji i Niemczech”. Dalej oznajmił:

Musimy dość pilnie wyciągać niektórych władców „proletariuszy wszystkich krajów” z zamków oraz miast i wysyłać ich do diabła. To sprawa życia i śmierci. Nie ma jeńców i dlatego, kiedy ci zbrodniarze znajdą się w okrążeniu, czasami walczą desperacko[362].

Fletcher uważał, że jego Bałtycka Landwera toczy z bolszewizmem walkę o wszystko.

Kapp bardzo liczył na oddziały wojskowe Goltza, wśród których znajdowała się Bałtycka Landwera Fletchera. Nie tylko dlatego, że były to zdeterminowane jednostki antybolszewickie, które już dowiodły swojej wartości za granicą, ale również ponieważ uważał je za źródło zbrojnego wsparcia w jego dążeniu do ustanowienia w Niemczech nacjonalistycznego reżymu pod jego przywództwem. Utrzymując więzi z wojskami nad Bałtykiem, których miał zamiar użyć w czasie nacjonalistycznego puczu, Kapp jednocześnie doglądał tworzenia przychylnych mu komórek nacjonalistycznych w Niemczech, które w odpowiednim czasie wsparłyby zamach stanu[363]. W pierwszych miesiącach 1919 roku Kapp utworzył *Ostpreussicher Heimatbund* (Wschodniopruski Związek Ojczyźniany), który miał działać w celu doprowadzenia do „odrodzenia narodowego”. Oficjalnie Związek dążył do „odparcia bolszewizmu” i „umocnienia idei narodowej”[364], ale w istocie Kapp zamierzał obalić znienawidzony socjalistyczny rząd Niemiec[365].

Kapp nie tylko liczył na wsparcie ze strony generała Goltza, ale również pokładał duże nadzieje w generale Maxie Hoffmannie, który przewodniczył negocjacjom z przedstawicielami bolszewików w Brześciu Litewskim, a później wspomagał antybolszewickie oddziały na Ukrainie. Kapp i Hoffmann rozpoczęli

bliską współpracę w czasie I wojny światowej[366]. W 1919 Hoffman pomógł utworzyć w Niemczech godne zaufania oddziały wojskowe, z którymi jednostki Goltza mogłyby współdziałać przy obalaniu ówczasnego rządu Niemiec. Przewrót miał się rozpocząć od bastionu Kappa w Prusach i z pomocą struktur w Stuttgarcie, Darmstadzie i Monachium rozszerzać się na lepiej rozwinięte rejony zachodnie[367].

Monachium — miejsce narodzin narodowego socjalizmu — było bardzo ważnym ośrodkiem wsparcia Kappa. Poza organizowaniem w tym mieście paramilitarnych oddziałów pod dowództwem sprzyjających mu oficerów, wspierał on antyrządową działalność jednego z pierwszych mentorów Hitlera, Dietricha Eckarta. Eckart zwrócił jego uwagę w sierpniu 1916 roku volkistowskim dramatem *Heinrich der Hohenstaufe*[368]. Już wówczas Kapp twierdził, że dzieło Eckarta powinno być rozpowszechniane wśród „szerokich kręgów", aby „obudzić życie narodowe"[369]. Zaprenumerował też antysemickie czasopismo Eckarta, „Auf gut Deutsch" natychmiast po jego pojawieniu się pod koniec 1918 roku. Zadowolony z jego poczynań wsparł również działalność Eckarta, przekazując mu 1000 marek[370].

W lutym 1919 roku Eckart podziękował wylewnie Kappowi za wydatne wsparcie finansowe i moralne, które pojawiło się niczym „cud" w chwili, kiedy potrzebował go najbardziej. Zapewniał: „To, co najbardziej napawa mnie otuchą, to dana mi przez pana pewność, że utrzymuję moje pismo na właściwej drodze i prowadzę je w pańskim duchu"[371]. Po otrzymaniu wsparcia od Kappa liczba prenumeratorów „Auf gut deutsch" wzrastała w niewielkim stopniu, ale systematycznie. W lutym 1919 roku było ich 500, aż ostatecznie liczba ta zwiększyła się do około 5000[372].

W czasie wydawania „Auf gut deutsch" Eckart współpracował z antybolszewickimi i antysemickimi członkami ryskiej „kliki z Rubonii". Zwróciliśmy już uwagę na fakt, że nawiązał on bliskie kontakty z Rosenbergiem,

który pisał artykuły do jego periodyku. Kolega Rosenberga Scheubner-Richter, przeniósł się do Monachium za namową członka „Rubonii", Arno Schickendaza, który już osiedlił się w tym mieście. Po przybyciu do stolicy Bawarii, Scheubner-Richter docenił starania Rosenberga, by zdobyć finansowe wsparcie dla białogwardyjskich wojsk nadal walczących w Rosji, a Rosenberg wprowadził go do monachijskich kręgów towarzyskich przemysłowców i białej emigracji[373]. Najprawdopodobniej również za jego pośrednictwem poznał Eckarta, którego z kolei przedstawił Scheubner-Richtera kolejnemu byłemu członkowi „Rubonii" Otto von Kursellowi, który mieszkał w Monachium od początku 1919 roku[374].

Scheubner-Richter wkrótce powrócił do północnych Niemiec, aby kierować tam antybolszewicką działalnością. Wydaje się, że Schickendanz nie współpracował bliżej z Eckartem, natomiast Kursell pomagał mu w pracy w „Auf gut deutsch". Specjalizował się w sporządzaniu utrzymanych w przerażającej konwencji rysunków Żydów. W pewnym wspólnym przedsięwzięciu Eckart opatrzył zgryźliwymi wierszykami wszystkie wykonane przez Kursella portrety żydowskich przywódców w Niemczech. Zamieszczone w specjalnym numerze „Auf gut deutsch" rysunki Kursella z komentarzami Eckarta krążyły po całych Niemczech, wywołując ostre reakcje antysemickie[375]. Poza pomaganiem Eckartowi i Rosenbergowi w wydawaniu czasopisma Kursell zajmował się w Monachium także wygłaszaniem antybolszewickich przemówień. Ostrzegał, że propaganda i metody werbunkowe rewolucyjnych „czerwonych" przywódców w Niemczech są powtórzeniem wzorców stosowanych wcześniej przez bolszewików w Rosji[376].

Poza wspomaganiem antybolszewickich i antysemickich działań propagandowych Eckarta i skupionego wokół niego w Monachium środowiska białej emigracji rosyjskiej, Kapp utrzymywał kontakty ze swoim kolegą Ludwigiem Müllerem von Hausenem, wydawcą niemieckiego przekładu wpływowego antysemickiego fałszerstwa — *Protokołów mędrców Syjonu*. Hausen w czasie interwencji na Łotwie odegrał niejasną rolę. Okazał się wyjątkowo

dobrze poinformowany o planach bliskiej współpracy niemieckiej i białogwardyjskiej skrajnej prawicy. Posiadał szczegółowy, zaopatrzony klauzulą „Ściśle poufne" i zaopatrzony w datę „Berlin, 16 marca 1919 roku" plan antybolszewickiego sojuszu nacjonalistycznych Niemców i białogwardzistów o nazwie „Szkic programu działania organizacji na rzecz gospodarczego zbliżenia Niemiec i Rosji".

Celem owej tajnej organizacji było zapewnienie „zjednoczonego kierownictwa" i „biur centralnych" „rosyjskim środowiskom w Rosji jak i poza jej granicami, które dążą do bliskiego sojuszu gospodarczo-politycznego z Niemcami". Miała także prowadzić „ostrożną, mądrą propagandę" adresowaną do tych grup Rosjan, aby przygotować je do „energicznych wystąpień przeciwko Entencie". Międzynarodowa organizacja zamierzała zorganizować „tajny aparat wywiadowczy", którego zadaniem było monitorowanie nastrojów panujących wśród ludności Rosji i określanie zamiarów Ententy. Co więcej, przy współpracy z w dużej mierze antyrządowym *Grenschutz Ost* (Straż Graniczna Wschód) miała także prowadzić skierowaną z Niemiec na wschód „antybolszewicką propagandę frontową". Tajna organizacja niemiecko-białogwardyjska powinna była również nawiązać kontakty z grupami białej emigracji na całym świecie i nadzorować rosyjskich żołnierzy w obozach jenieckich w Niemczech.

Natomiast jeżeli chodzi o stronę organizacyjną, to niemiecko-rosyjska instytucja miała posiadać w Berlinie zarówno niemieckie, jak i rosyjskie biura, przy czym w rosyjskim biurze znajdowałby się niemiecki przedstawiciel, a w niemieckim — rosyjski. Oba biura utrzymywałyby ze sobą bliski kontakt. Centralne kierownictwo całej organizacji należałoby do tajnego komitetu składającego się z trzech Niemców i dwóch Rosjan[377]. Ponieważ brakuje dodatkowych materiałów źródłowych, pozostaje niejasne, do jakiego stopnia ta tajna organizacja nacjonalistycznych Niemców i białogwardzistów wyszła poza etap planowania.

W każdym razie szanse na udaną niemiecko-białogwardyjską kampanię antybolszewicką na Łotwie, której można by było użyć jako odskoczni do ustawienia nacjonalistycznych reżymów w Niemczech i Rosji, były największe 22 maja 1919 roku. Tego dnia Bałtycka Landwera majora Fletchera — licząca około 14 000 Niemców bałtyckich i z Rzeszy, a także jakieś 2000 Rosjan i Łotyszów — zajęła Rygę[378]. Zdobycie stolicy Łotwy okazało się największym sukcesem wspieranej przez Niemców interwencji na Łotwie. Dawał on białym środowiskom w byłej Rosji carskiej i za granicą nadzieję na to, że będą świadkami obalenia znienawidzonych rządów bolszewików.

Arno Schickendanz uczestniczył w zdobyciu Rygi jako oficer kawalerii Bałtyckiej Landwery. Jakiś czas później przesłał swojemu koledze, przebywającemu w Gdańsku i działającemu jako przywódca *Zentralauschuss für den ostpreussen Heimatdienst* (Komitetu Centralnego do spraw wschodniopruskiej służby krajowej) filistrowi[379] „Rubonii" Scheubner-Richterowi, meldunek o sytuacji w tym dawnym hanzeatyckim mieście[380]. Schickendanz opisał, jak Bałtycka Landwera pomyślnie wzięła szturmem miasto, ale niestety zbyt późno, aby uniemożliwić bolszewickim władzom rozstrzelanie trzydziestu zakładników. Stwierdził też, że oszołomieni obywatele Rygi początkowo nie byli w stanie pojąć, że zostali uwolnieni od „brutalności i okrucieństw zbrodniczych, bestialskich komisarzy". Po tym, jak minął szok związany z najnowszymi wydarzeniami, ludność miasta serdecznie podziękowała Bałtyckiej Landwerze za przerwanie bolszewickiego terroru i głodu.

Schickendanz zapewniał, że bolszewiccy komisarze w Rydze byli „najbardziej zdeprawowanymi kryminalistami, jakich można sobie wyobrazić". Grabili bezwstydnie, a wprowadzona przez „czerwonych" zasada pracy przymusowej szczególnie go oburzyła. Bolszewiccy przywódcy zebrali członków inteligencji i klasy średniej, którzy stali się „bezrobotni" po „nacjonalizacji, czyli zamknięciu" sklepów oraz przedsiębiorstw i „z czystej przyjemności torturowania" zmusili ich do upokarzających prac, takich jak wynoszenie nawozu, rąbanie drewna,

czyszczenie toalet. Schickendanz napisał Scheubner-Richterowi, że bolszewicy traktowali tych przymusowych robotników z wielką brutalnością, bili ich, kopali, a nawet wyrzucali na głowę ekskrementy. Jego zdaniem „nawet Szwedzi w czasie wojny trzydziestoletniej byli łagodnymi ludźmi w porównaniu z tymi bestiami”[381]. Meldunek Schickendanza świadczy, jak głęboko nienawidzili bolszewików żołnierze białych wojsk na Łotwie. Sytuacja ta podsyciła antybolszewickie nastroje w Niemczech.

Arno Schickendanz zyskał duże uznanie za udział w zdobyciu Rygi, ale najsłynniejszym uczestnikiem interwencji na Łotwie okazał się dowódca białogwardzistów — pułkownik Paweł Bermondt-Awałow. Na przełomie roku 1918 i 1919 Bermondt, bo takiej formy nazwiska wtedy jeszcze używał, wyjechał z Ukrainy do Niemiec w trzecim z czterech niemieckich konwojów wojskowych, w których ewakuowano białych oficerów i żołnierzy po upadku hetmanatu Pawła Skoropadskiego. Bermondt wywarł duże wrażenie na białogwardyjskich przywódcach swoją odwagą, kiedy na ochotnika objął komendę tego transportu i podjął się jego ochrony. Pod koniec stycznia 1919 roku przybył do obozu Salzwedel, znajdującego się pomiędzy Berlinem a Hamburgiem.

Już na miejscu Bermondt użył całej swojej charyzmy, aby zwrócić uwagę kręgów niemieckiej prawicy skupionych przy generałach Ludendorffie i Hoffmanie. Zalecali oni wykorzystanie białogwardyjskich oficerów z Ukrainy do zorganizowania ze znajdujących się w Niemczech rosyjskich jeńców wojennych antybolszewickich oddziałów wojskowych, które wykorzystano by na Łotwie[382]. Zaangażowani w ten plan nacjonalistyczni niemieccy przywódcy wojskowi uważali ewakuowanych z Ukrainy białogwardyjskich oficerów za zdecydowanie proniemieckich i serdecznie nienawidzących zarówno Ententy, jak i bolszewików[383]. Po uzyskaniu odgórnej zgody, na początku lutego 1919 roku Bermondt zorganizował z internowanych w obozie Salzwedel białogwardzistów oddział konny karabinów maszynowych.

W drugiej połowie lutego Bermondt udał się do Berlina, aby uzyskać wsparcie dla sformowanego przez niego oddziału. Generałowie Ludendorff i Hoffmann przyjęli jego propozycję stworzenia z białogwardzistów wojsk interwencyjnych, które prowadziłyby antybolszewicką kampanię na terenach nadbałtyckich. Niemieccy generałowie uważali, że wojska Bermondta będą stanowiły przeciwwagę dla znajdującej się w Estonii armii generała Nikołaja Judenicza, którą uważali za znajdującą się całkowicie pod kontrolą Brytyjczyków. Działający w imieniu socjalistycznego rządu Niemiec minister Reichswehry, Gustav Noske, pod koniec marca 1919 roku zatwierdził użycie wojsk Bermondta nad Bałtykiem, dowodząc tym samym, że nie tylko niemiecka prawica dążyła do odparcia bolszewickiego zagrożenia ze wschodu[384].

Po okresie organizacji 30 maja 1919 roku żołnierze Bermondta zaczęli wyjeżdżać z Berlina na Łotwę. Przedstawiciele Wielkiej Brytanii i Francji dowiedzieli się o tych ruchach wojsk i rozkazali je zatrzymać, obawiając się coraz większego zbliżenia Niemiec i Rosji. Mimo to ludzie Bermondta nadal, choć potajemnie przedostawali się nad Bałtyk. Sam Bermondt zjawił się w Mitau (Mitawa, od 1918 roku Jełgawa) niedaleko Rygi w połowie czerwca 1919 roku. W tym momencie jego wojska liczyły w przybliżeniu 3500 gotowych walczyć za przywróceniem monarchii oficerów i żołnierzy[385].

Bermondt natychmiast podjął rozmowy z generałem Goltzem, naczelnym dowódcą wojsk niemieckich na Łotwie. Poprosił o możliwość dołączenia niemieckich żołnierzy do swojego oddziału, aby przeciwdziałać propagandzie Ententy, że Niemcy wspierają bolszewizm i Goltz wyraził zgodę. Ocenił relacje pomiędzy niemieckim Freikorpsem i Bałtycką Landwerą a swoimi białogwardzistami za „najlepsze z możliwych". Zwrócił uwagę, że Rosjanie i Niemcy bratają się na ulicach i w kawiarniach, odtwarzając więzi przyjaźni zerwane w czasie I wojny światowej oraz że dowodzeni przez niego żołnierze byli rozczarowani dwulicowością Wielkiej Brytanii i Francji. Wielkie wrażenie wywarła na nim okazywana przez Niemców chęć udzielenia pomocy

w odbudowie Rosji — pomimo trudnej sytuacji, w jakiej postawiła ich Ententa[386].

Chociaż wcześniej Bermondt zgodził się służyć pod dowództwem Rosjanina, księcia Anatola Lewina, to jednak, kiedy przedstawiciele Enteny rozkazali 18 lipca 1919 roku Lewinowi podporządkować swoje wojska generałowi Judeniczowi w Estonii, to Lewin spełnił żądanie, ale Bermondt pozostał ze swoim oddziałem w Mitawie (Jełgawie)[387]. Włączył nawet do swojego oddziału białogwardyjskich oficerów, którzy jechali na północ, aby walczyć u generała Judenicza[388]. Podwładni Bermondta — zarówno Niemcy, jak i Rosjanie — poparli jego decyzję, by zignorować żądania Ententy. W istocie jego ludzie uwielbiali go, widząc w nim charyzmatycznego przywódcę[389].

W czasie gdy pułkownik Bermondt wbrew Ententcie umacniał swoje siły na Łotwie, Kapp nasilał przygotowania do puczu. W lipcu 1919 roku założył *Nationale Verinigung* (Zjednoczenie Narodowe) — ugrupowanie sił kontrrewolucyjnych, które koordynowało prowadzone, głównie w Prusach i Bawarii, przygotowania do obalenia Republiki Weimarskiej[390]. Państwo niemieckie znane było pod tą nazwą, ponieważ Zgromadzenie Narodowe, które miało opracować Konstytucję, zostało zwołane w lutym 1919 roku w idyllicznym mieście w Turyngii, w Weimarze. *Nationale Vereinigung* Kappa jednoczyło nacjonalistycznych niemieckich oficerów, przygotowywało w Niemczech schronienie dla wojsk walczących nad Bałtykiem, dzięki czemu po zwycięskim powrocie zza granicy mogłyby zostać wykorzystane w działaniach przeciwko Republice Weimarskiej, rozpowszechniało też propagandę polityczną wymierzoną przeciwko niemieckim socjalistom[391]. Do Zjednoczenia Narodowego należało kilku znanych przywódców niemieckich nacjonalistów. Wiodącą rolę w tej konspiracyjnej organizacji odgrywał generał Ludendorff[392]. Pułkownik Karl Bauer, przedstawiciel polityczny Ludendorffa w czasie I wojny światowej i przyszły członek *Aufabu* stanowił „duszę” organizacji[393]. Kapitan Waldemar

Pabst, który w listopadzie 1918 roku uznał bolszewizm za „zagrożenie dla świata" i tłumił rewolucyjne powstania w takich miastach jak Berlin, Monachium i Brunszwik działał jako sekretarz *Nationale Vereinigung*, czyli nadzorował sprawy administracyjne organizacji[394]. August Winning, ówczesny minister do spraw Prus Wschodnich, współpracował ze Zjednoczeniem Narodowym, podobnie jak działający wspólnie z Winningiem, urodzony w Rydze porucznik Scheubner-Richter[395].

Kapp i jego współspiskowcy ze Zjednoczenia Narodowego stanęli w obliczu trudnej sytuacji wojskowej na Łotwie, gdzie coraz bardziej znaczącą rolę odgrywał pułkownik Bermondt. Problemy powodowane były głównie przez żądania Ententy, aby rząd niemiecki przestał udzielać wsparcia prowadzonym w tym kraju operacjom przeciw bolszewikom. Dowódca interwencji na Łotwie, generał Goltz, podporządkował się rozkazom niemieckiego rządu, który również znajdował się pod coraz silniejszą presją „perfidnej Ententy" i opuścił Łotwę na początku sierpnia 1919 roku. Mimo to, działając zza kulis, nadal odgrywał kluczową rolę w działaniach w tym kraju[396].

Goltz był zwolennikiem utworzenia rosyjskiej armii ochotniczej pod dowództwem pułkownika Bermondta, który w efekcie objąłby komendę nad połączonymi siłami niemiecko-białogwardyjskimi na Łotwie. Jednakże pojawił się poważny konkurent do tego stanowiska w osobie byłego członka Czarnej Sotni, generała Wasyla Biskupskiego[397]. Po upadku hetmanatu Skoropadskiego uniknął on francuskiej inwigilacji i przyjechał do Berlina. Był do tego stopnia człowiekiem o zdecydowanych, proniemieckich poglądach, że w czasie ożywionej dyskusji na granicy niemiecko-litewskiej francuski generał oskarżył go, że jest „bardziej niemiecki niż sami Niemcy"[398]. *Żołnierze Deutsche Legion* (Legion Niemiecki), w skład którego wchodziły obecnie wszystkie oddziały Freikorpsu na Łotwie, w woleli Biskupskiego od Bermodta[399], podobnie zresztą jak generał Judenicz w Estonii. Ten ostatni naciskał na generała Goltza, aby mianował

Biskupskiego dowódcą wszystkich antybolszewickich sił na Łotwie. Goltz jednak odmówił, oświadczając stanowczo, że mógłby współpracować wyłącznie z Bermodtem[400].

Erich von Ludendorff

W celu sprawnego dowodzenia związkiem operacyjnym, który otrzymał nazwę Zachodniej Armii Ochotniczej, Goltz powołał przy pułkowniku Bermondtcie kompetentny zespół sztabowy. Te połączone siły niemiecko-białogwardyjskie miały przeprowadzić natarcie w głąb bolszewickiej Rosji — wbrew poleceniom Ententy i rządu niemieckiego. Goltz chciał, żeby wojska Bermondta działały w porozumieniu z białymi armiami generała Antona Denikina na Ukrainie i admirała Aleksandra Kołczaka na Syberii. Dzięki ich połączonym siłom wojska te miały obalić reżym bolszewików oraz stworzyć państwo zaprzyjaźnione z Niemcami i gotowe do zawarcia z nimi sojuszu przeciwko Ententcie. Goltz i Bermondt 21 września 1919 roku zawarli porozumienie za zgodą ministra Reichswehry Noskego, który coraz bardziej nie zgadzał się z socjalistycznym kierownictwem w Berlinie. Postanowiło ono, że wszystkie niemieckie wojska na Łotwie przyłączą się do Zachodniej Armii Ochotniczej Bermondta. Proces ten dobiegł końca 3 października 1919 roku. Armia liczyła wówczas około 52 000 ludzi, w tym około 40 000 Niemców. Reszta pochodziła z byłej Rosji carskiej.

Służba pod flagą Imperialnej Rosji była logicznym wyborem dla niemieckich członków *Deutsche Legion* i Bałtyckiej Landswery, którzy czuli, że zostali zdradzeni przez rząd niemiecki. Co więcej, chcieli walczyć o prawo pozostania na Łotwie i otrzymania obiecanej ziemi. Obecnie jednak nie mieli zagwarantowanego prawa do osiedlenia się na Łotwie po zakończeniu działań wojennych. Łotewski rząd Ulmanisa, który powstał w Rydze po zdobyciu miasta przez Bałtycką Landwerę w maju poprzedniego roku, wycofał się bowiem z wcześniejszych deklaracji[401]. Niemieccy żołnierze na Łotwie uświadomili sobie także, iż rosyjscy monarchiści są jednymi z ich niewielu sojuszników. Major Josef Bischoff, dowódca Żelaznej Dywizji na Łotwie, powiedział swoim żołnierzom: „Chcemy pomagać Rosjanom uwolnić ich kraj od plagi, jaka dotknęła ludzkość". Podkreśli też: „Pomagając naszym rosyjskim przyjaciołom, działamy dla dobra Niemiec"[402].

Niemieccy żołnierze Zachodniej Armii Ochotniczej, którzy uważali, że ich interesy związane są ze sprawą białych, służyli pod dowództwem bezczelnego autoreklamiarza. Po oficjalnym objęciu dowództwa Zachodniej Armii Ochotniczej na początku jesieni 1919 roku pułkownik Bermondt zaczął używać tytułu książęcego i nazwiska Bermondt-Awałow. Twierdził, że poprzednio nie posługiwał się tytułem i drugim członem nazwiska, żeby chronić żonę przed represjami bolszewików[403]. Według informatora Komisarza Rzeszy do spraw Nadzoru Porządku Publicznego (RKÜöO), Bermondt zapłacił autentycznemu księciu Awałowowi, aby ten poparł jego roszczenia do nazwiska i tytułu[404]. W istocie jego pochodzenie spowite jest aurą tajemnicy. W połowie lat 20. Komisarz Rzeszy doszedł do wniosku, że pozostaje niejasnym, czy Bermondt-Awałow ma prawo do używania nazwiska i tytułu. Istnieje możliwość, że — jak twierdził członek rodziny Awałowych — był on nieślubnym synem księcia Michaiła Awałowa[405]. W każdym razie zasłynął pod nazwiskiem Bermondt-Awałow, niekiedy skracanym do samego tylko Awałowa.

Pawło Skoropadski

Bermondt-Awałow zapewniał później, że działał na Łotwie pod hasłem, że tylko „ręka w rękę z Niemcami" białe wojska zdołają ocalić Rosję[406]. Podkreślał także, że podczas prowadzonej pod jego przywództwem interwencji na Łotwie: „Nad Bałtykiem położony został kamień węgielny odrodzenia polityki Bismarcka", mając na myśli powrót do przyjaznych stosunków nawiązujących do „Świętego Przymierza", do którego pod koniec XIX wieku należało Cesarstwo Niemieckie i carska Rosja[407]. Ogólny pogląd na koncepcje Bermondta-Awałowa jako popularnego dowódcy niemieckich i białogwardyjskich sił na Łotwie można sobie wyrobić na podstawie jego szkicu z 1921 roku zatytułowanego *Das Erbe der Revolution und des Bolschewismus* („Dziedzictwo rewolucji i bolszewizmu").

W swojej pracy Bermondt-Awałow wzywał do „natarcia wojsk w głąb Rosji”, po którym wprowadzono by „dyktaturę wojskową”, gdzie „prawa gubernatorów wojskowych są nieograniczone”. Wszyscy Żydzi mieliby być traktowani jako cudzoziemcy, zgodnie z głoszonym przez samych Żydów hasłem „samookreślenia narodów”. Kroki te są niezbędne do odrodzenia potężnego, zdrowego organizmu Wielkiej Rosji”[408]. Inspiracji poglądów Bermondta-Awałowa można szukać w ideologii ruchu czarnosecinnego w carskiej Rosji, którego był członkiem[409].

W czasie interwencji na Łotwie, podczas której Bermondt-Awałow przyciągnął najwięcej uwagi, generał Biskupski musiał zadowolić się funkcją jego — najczęściej nieskutecznego — przedstawiciela politycznego w Berlinie[410]. Biskupski działał także jako przewodniczący emigracyjnej organizacji o nazwie Rosyjski Narodowy Komitet Polityczny[411]. W jej ustanowieniu dopomógł współpracownik Kappa, Waldemar Pabst, sekretarz Zjednoczenia Narodowego[412]. Bermondt-Awałow oficjalnie uznał komitet za jedyną instytucję rządową w Rosji Zachodniej[413], w praktyce jednak za pośrednictwem swojego osobistego przedstawiciela Andreasa Remmera skutecznie marginalizował jego władzę. Remmer, Niemiec bałtycki i biznesmen z Łotwy, który swego czasu zajmował ważne stanowisko w carskim Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, miał opinię specjalisty od ciemnych interesów. Po rewolucji październikowej został aresztowany przez bolszewików, ale w czerwcu 1918 roku udało mu się wyjść z więzienia po wręczeniu dużej łapówki[414]. Bermondt-Awałow mianował tego typa spod ciemnej gwiazdy swoim ministrem spraw zagranicznych i wykorzystywał do podkopywania władzy Biskupskiego.

Remmer nadużył zaufania swojego zwierzchnika. Większość funduszy otrzymanych od niemieckich władz na potrzeby Zachodniej Armii Ochotniczej wykorzystał na prowadzenie wystawnego życia w drogim hotelu Continental w Berlinie[415]. Pomimo swojej wątpliwej postawy moralnej Remmer nadal działał jako ważny agent białych. W czasie intensywnej współpracy narodowych

socjalistów z kręgami białej emigracji w latach 1920–1923 utrzymywał kontakty zarówno z antybolszewickimi siłami nacjonalistycznymi, jak i z władzami sowiekimi. Kwestia ta zostanie poddana głębszej analizie.

Powiązane ze sobą przedsięwzięcia, jakim były starania pułkownika Bermondta-Awałowa, aby odnieść zwycięstwa na Łotwie i w Rosji przy poparciu politycznym Berlina oraz dążenie Kappa do zdobycia politycznego przywództwa w Niemczech znalazły się w przełomowym momencie na początku października 1919 roku. Bermondt-Awałow planował przeprowadzenie w nocy z 7 na 8 października szturmu na Rygę, siedzibę rządu łotewskiego premiera Ulmanisa, by obalić znienawidzonego wroga i zabezpieczyć sobie tyły przed natarciem w głąb sowieckiego terytorium[416]. W przeddzień tej operacji Kapp, który zapewne znał plany Bermondta-Awałowa, zwołał naradę współspiskowców ze Zjednoczenia Narodowego. Uczestniczyli w niej między innymi pułkownik Baur i kapitan Pabst. Kapp zasugerował przeprowadzenie w najbliższej przyszłości puczu przeciwko Republice Weimarskiej[417]. Od października prowadził również codzienne, drobiazgowe rozmowy z generałem Ludendorffem, dla którego przewidywał w przyszłym nacjonalistycznym rządzie stanowisko dyktatora wojskowego[418].

Jednakże nadzieje Kappa na to, że otrzyma wsparcie ze strony niemiecko-białogwardyjskich wojsk Bermodnta-Awałowa po ich tryumfach na Łotwie, wkrótce się rozwiały. Po odniesieniu kilku początkowych zwycięstw taktycznych jego Zachodnia Armia Ochotnicza napotkała na coraz silniejszy i skuteczniejszy opór łotewskich oddziałów Ulmanisa. Co więcej, brytyjska flota otworzyła morderczy ogień do wojsk Bermondta-Awałowa[419]. Dowódca Zachodniej Armii Ochotniczej twierdził później, że angielskie okręty wojenne oddały salwy w kierunku jego oddziałów zaledwie kilka minut po spotkaniu przy herbacie jednego z jego podwładnych z brytyjskim oficerem[420].

Fakt, że brytyjska flota odpływając, aby zaatakować wojska Bermondta-Awałowa na Łotwie, zostawiła na lodzie armię generała Judenicza, wywołał wściekłość wielu białych. Na przykład biały emigrant i ideolog narodowych socjalistów Rosenberg nieco później napisał z oburzeniem o ataku brytyjskiej floty na Zachodnią Armię Ochotniczą. Na łamach tygodnika Eckarta „Auf gut deutsch" Rosenberg twierdził, że Anglia chciała rozgrywać białych przeciwko czerwonym, aby osłabić Rosję jako całość, a jednocześnie chroniła „żydowskich zbrodniarzy światowych" w Rosji, aby uzyskać od nich cenne ustępstwa gospodarcze[421]. W podobnym duchu pisał też na stronach narodowosocjalistycznego „Völkischer Beobachter": „Ententa nigdy nie walczyła na serio z bolszewizmem, ale jedynie zagwarantowała zagłodzenie i wykrwawienie narodu rosyjskiego"[422].

Socjalistyczny rząd Niemiec, działając pod silną presją Ententy, ustąpił wobec jej gróźb. Chciał zmusić *Deutsche Legion* i Bałtycką Landwerę do wyjścia z Łotwy, czym pomógł podsycić niezadowolenie prawicy. Zamknął granicę Prus Wschodnich, przecinając linie komunikacyjne Bermondta-Awałowa i odwołał wypłatę żołdu dla wojsk i dostawy zaopatrzenia[423]. Scheubner-Richter twierdził później na łamach „Völkischer Beobachter", że rząd niemiecki zaprzestał wspierania Freikorpsu i sojuszniczych rosyjskich jednostek białogwardyjskich pod pretekstem, że robi to z powodu gróźb Ententy, „ale w rzeczywistości postąpił tak w wyniku nacisków demokratycznych, socjalistycznych, a przede wszystkim żydowskich kręgów" w samych Niemczech, dokonując w ten sposób „wyprzedaży niemieckiego honoru"[424]. Wyraził w tym tekście poczucie zdrady, jakie jesienią 1919 roku mieli członkowie Freikorpsu i białogwardyjskich wojsk na Łotwie.

W tej dramatycznej sytuacji wojskowej pułkownik Bermondt-Awałow otrzymał pewną pomoc od porucznika Gerharda Rossbacha, dowódcy pierwszego niemieckiego Freikorpsu, powstałego po zawieszeniu broni 11 listopada 1918 roku. W październiku 1919 roku Rossbach rozkazał swojemu batalionowi

szturmowemu, *Sturmabteilung Rossbach*, przemaszerować z Prus Wschodnich na Łotwę[425]. Po przybyciu na miejsce na początku listopada, Rossbach wraz ze swoimi ludźmi oddał się pod dowództwo Bermondta-Awałowa[426]. *Sturmabteilung Rossbach* został włączony w skład Żelaznej Dywizji majora Bischoffa, w której żołnierze nosili na czapkach rosyjskie kokardy i otrzymywali żołd w rublach[427]. Wprawdzie zuchwała niesubordynacja Rossbacha w niewielkim stopniu wpłynęła na ogólnie dość ponurą sytuację wojskowo-polityczną Zachodniej Armii Ochotniczej, jednak jego bezprawny przemarsz na Łotwę zaskarbił mu przychylność generała Ludendorffa[428]. Później Rossbach został prominentnym narodowym socjalistą i odegrał ważną rolę w puczu monachijskim 9 listopada 1923 roku.

Samowolny marsz porucznika Rossbacha w jakimś stopniu dopomógł Bermodtowi-Awałowowi, ale mimo to 3 listopada 1919 roku Zachodnią Armię Ochotniczą spotkała katastrofa. Łotewskie jednostki pod dowództwem Ulmanisa przeprowadziły potężne przeciwuderzenie i przełamały front na południe od Rygi. Jednocześnie litewskie wojska zaatakowały oddziały Bermondta-Awałowa od tyłu, przecinając kilka pozostałych linii komunikacyjnych z Niemcami[429]. W obliczu pogromu czekającego jego armię, Bermondt-Awałow napisał 9 listopada 1919 roku, czyli w pierwszą rocznicę upadku Cesarstwa Niemieckiego, list do przywódcy konspiracyjnego Zjednoczenia Narodowego.

Podkreślił w nim, że poświęcił wszystkie siły „bezlitosnej walce z bolszewizmem" i poprosił o „pomoc, tak potrzebą w naszej wspólnej sprawie". Przekonywał, że „Trwałe porozumienie pomiędzy Rosją a Niemcami jest niezbędne w interesie wspólnej walki przeciwko bolszewikom i spartakusowcom, pomijając nawet fakt, że jest ono naturalną konsekwencją położenia geograficznego". Przypominając Kappowi swoje proniemieckie nastawienie, nazwał wojnę rosyjsko-niemiecką „największym nieszczęściem naszego wieku". Następnie argumentował: „Pomagając nam w naszej walce z bolszewizmem,

Niemcy walczą również z własnymi spartakusowcami o poglądach związanych z rosyjskim komunizmem". Zakończył słowami:

Chciałbym podkreślić mój niewzruszony zamiar współpracy z tymi niemieckimi kręgami, które popierają nasze wysiłki […] Chętnie zobowiążę się robić wszystko, co służy wspólnym interesom Rosji i Niemiec, które były przyjaciółmi przez stulecia i powinny nimi pozostać[430].

Bez względu na wszystkie swoje niedostatki, Bermodt-Awałow pozostał oddany idei sojuszu nacjonalistycznych Niemiec oraz Rosji, i konsekwentnie pracował nad umocnieniem tego, co uważał za ewidentnie logiczne i niezbędne partnerstwo strategiczne Europy Środkowej i Wschodniej przeciwko Ententcie.

Nawet w obliczu klęski wciąż miał nadzieję na zmianę losów Zachodniej Armii Ochotniczej. Socjalistyczny rząd Niemiec początkowo mało entuzjastycznie popierał, a potem coraz bardziej niechętnym okiem spoglądał na wojska Bermondta-Awałowa, ale nie chciał też, by zostały one zniszczone. W związku z tym socjalistyczni przywódcy ustalili, że generał major Eberhard przejmie dowództwo Armii, a następnie przeprowadzi ją bezpiecznie do Niemiec. Przekazanie dowództwa odbyło się 19 listopada 1919 roku. Rząd niemiecki zdołał przekonać wojska łotewskie i litewskie, aby te zawiesiły zakrojone na dużą skalę operacje i pozwoliły na zorganizowany odwrót tak zwanych *Baltikumkämpfer* (bałtyckich bojowników)[431].

Zachodnia Armia Ochotnicza opuściła Mitawę (Jełgawę) w nocy z 21 na 22 listopada 1919 roku. Wielu jej członków dało upust wściekłości na zaistniałą sytuację, atakując Żydów[432]. W czasie ewakuacji wielu żołnierzy biło Żydów, bowiem widziało w nich wrogów. Wcześniej — głównie rosyjskie wojska — grabiły żydowskie sklepy, ponieważ ich właściciele odmawiali przyjmowania pieniędzy wyprodukowanych przez Bermondta-Awałowa[433]. Wycofująca się Armia dawała również wyraz zdecydowanej wrogości wobec Republiki Weimarskiej. Generał

Goltz był przekonany, że rząd weimarski zadał armii *Dolchstoss*, czyli „cios w plecy”[434].

Nawet w tej rozpaczliwej sytuacji Bermondt-Awałow nadal miał nadzieję na poprawę losu, a to dzięki wsparciu Kappa i skupionych wokół niego, współpracujących z nim wpływowych niemieckich nacjonalistów. Pod koniec listopada napisał list do Kappa. Skonstatował w nim, że nie osiągnął na Łotwie „sukcesu, na jaki miał nadzieję”, ale było to nieuniknione, biorąc pod uwagę brak żołdu, odzieży i zaopatrzenia dla jego Armii. Podkreślił, że kiedy tylko jego wojska otrzymają niezbędne wsparcie, znowu „podejmą walkę o kulturę i bezpieczeństwo Europy” i powstrzymają „dzikie bolszewickie hordy” przed „zalaniem Prus Wschodnich”[435]. Nawet w tak późnej chwili Bermondt-Awałow ciągle liczył na udaną współpracę z Kappem i jego współspiskowcami w walce o obalenie bolszewickiego reżymu.

Pomimo żarliwego pragnienia kontynuowania walki z bolszewikami w rejonie Bałtyku i poza nim Bermondt-Awałow musiał się wycofać (przynajmniej z życia publicznego). Pod koniec grudnia 1919 roku oficjalnie ustąpił ze stanowiska dowódcy resztek białogwardyjskich grup w Zachodniej Armii Ochotniczej. W ostatnim rozkazie powiedział swoim ludziom: „Przywitano was jak przyjaciół, a nie jak obce wojska i musicie być [za to] wdzięczni narodowi niemieckiemu i zachować tę wdzięczność w waszych sercach na zawsze”[436]. Jego rywal, generał Wasyl Biskupski, starał się utrzymać rosyjskie jednostki Zachodniej Armii Ochotniczej pod bronią jako zwarte oddziały wojskowe, ale w rezultacie nacisków Ententy białogwardyjscy żołnierze zostali rozbrojeni i internowani[437].

Nawet po rozczarowującym zakończeniu interwencji na Łotwie kręgi białej emigracji pod przywództwem Biskupskiego i Bermondt-Awałowa w dalszym ciągu byli oddani sprawie zbrojnego pokonania bolszewizmu; w tym celu potajemnie formowali w Niemczech niemiecko-rosyjskie jednostki[438]. W innym przedsięwzięciu generał Goltz, „mózg” interwencji na Łotwie, zakulisowo

współpracował z jej zwolennikiem generałem Hoffmannem, aby mianować generała Biskupskiego, postrzeganego przez nich jako silnego przywódcę, Inspektorem Generalnym Rosyjskich Wojsk Internowanych w Niemczech. Chociaż internowane w obozie Altengrabow niedaleko od Berlina resztki armii Bermondta-Awałowa oficjalnie zaczęły podlegać Biskupskiemu i generałowi Altvaterowi, w rzeczywistości zdemobilizowani żołnierze w przytłaczającej większości pozostali bardzo lojalni wobec swojego byłego dowódcy[439].

Z chwilą internowania resztek białogwardyjskich oddziałów Zachodniej Armii Ochotniczej Kapp, generał Ludendorff i ich nacjonalistyczni mecenasi utracili znaczną część wojskowego wsparcia ich politycznych planów. Nie mogli też liczyć na pomoc zdemobilizowanego Freikorpsu z rejonów nadbałtyckich, ponieważ socjalistyczny rząd Niemiec w ramach samoobrony rozwiązał te jednostki w styczniu 1920 roku[440]. Mimo to kolega Kappa, generał Goltz, umieścił znaczną liczbę *Baltikumer* — jak nazywano niemieckich weteranów walk na Łotwie — w rozmieszczonych na wschód od Łaby ośrodkach wojskowych. Traktowano je jako odwody do walki z bolszewizmem w Niemczech i za granicą. Goltz zadbał, aby w ośrodkach tych znaleźli się jedynie politycznie pewni żołnierze, a wśród nich przede wszystkim ci, którzy służyli w legendarnym *Sturmabteilung Rossbach*[441].

Współpraca niemieckich nacjonalistów z białą emigracją w puczu Kappa

W czasie gdy Goltz rozmieszczał zaufanych żołnierzy z interwencji na Łotwie w bezpiecznych miejscach na terenach na wschód od Łaby, aby móc ich użyć w puczu przeciwko Republice Weimarskiej, generał Ludendorff nasilił przygotowania do wprowadzenia prawicowej dyktatury, w której odgrywałby wiodącą rolę. Tajna policja Republiki Weimarskiej zapewniała później, że

Ludendorff był „ojcem puczu Kappa”[442]. Nie tylko liczył on na internowanych białogwardyjskich żołnierzy, ale także utrzymywał stosunki z białymi działającymi na terenach byłej Rosji carskiej. Były to przede wszystkim kontakty z organizacją o nazwie *Narodno-gosudarstwiennaja Partia* (Partia narodowo-państwowa), spadkobierczyni czarnosecinnego stowarzyszenia Władimira Puryszkiewicza Związek Narodu Rosyjskiego Michała Archanioła[443].

Puryszkiewicz był nacjonalistą i sympatykiem Niemiec. Kiedy kierował na Ukrainie służbą zdrowia hetmana Pawło Skoropadskiego, przewodził jednocześnie niewielką, ale aktywną grupą, która pragnęła przywrócenia autorytarnej monarchii w odrodzonym państwie rosyjskim i podziwiała Niemców jako obrońców prawa i porządku[444]. Pod koniec 1918 roku, korzystając z protekcji Wszechwielkiego Wojska Dońskiego generała Piotra Krasnowa, utworzył w Rostowie nad Donem wspomnianą wyżej proniemiecką, antybolszewicką i antysemicką Partię Narodowo-Państwową. Kozacy dońscy Krasnowa walczyli z wojskami bolszewickimi nawet po upadku hetmanatu Pawło Skoropadskiego na Ukrainie w grudniu 1918 roku[445].

Gustav Ritter von Kahr

Puryszkiewicz głosił swoje nacjonalistyczne i antysemickie poglądy w wydawanym przez siebie czasopiśmie „Blagowiest': Żurnał russkoj monarchiczeskoj narodno-gosudarstwiennoj mysli" („Cerkiewny Dzwon: Czasopismo Monarchistycznej Myśli Narodowo-państwowej"). Propagował „narodową dyktaturę", twierdząc, że Żydzi są przeciwni „rosyjskiemu duchowi

narodowemu" i wzywał do „otwartej walki z żydostwem"[446]. „Błagowiest'" przytaczał twierdzenia Fiodora Dostojewskiego, m.in. iż „Żydzi i ich kahał" zorganizowali spisek przeciwko Rosji" i że „Żydzi są zgubą Rosji"[447].

Partia Narodowo-Państwowa Puryszkiewicza głosiła zaciekły antysemityzm również na inne sposoby. Jej członkowie zdecydowanie wierzyli w *Protokoły mędrców Syjonu*[448], co więcej, antysemicki program Partii Narodowo-Państwowej podkreślał, iż Żydzi powinni być odseparowani od rosyjskiego społeczeństwa za pośrednictwem bojkotu gospodarczego, cofnięcia im praw obywatelskich i poważnego ograniczenia dostępu do średniego wykształcenia. Program zawierał poglądy rasistowskie, definiował bowiem jako Żydów nie tylko osoby praktykujące judaizm, ale również takie, które zmieniły wyznanie na chrześcijańskie. Dokument kończyło twierdzenie: „Ich rola [w życiu politycznym i społecznym] skończyła się raz na zawsze"[449].

W styczniu 1919 roku zamieszkały w Paryżu N.N. Fermor, wiceprzewodniczący Partii Narodowo-Państwowej, przyjął jednego z wysłanników generała Ludendorffa i pod koniec miesiąca wyjechał do Berlina z listem do generała[450]. Treść listu jest dotąd nieznana, ale działania Fermora wskazują na istniejącą w okresie poprzedzającym pucz Kappa w marcu, dość intensywną współpracę pomiędzy nacjonalistycznym otoczeniem Kappa i Ludendorffa a partią Puryszkiewicza. Ostatecznie jednak Puryszkiewicz zmarł na tyfus w lutym 1920 roku, co doprowadziło do upadku Partii Narodowo-Państwowej[451].

Aczkolwiek mimo że spiskowa grupa skupiona wokół Kappa i generała Ludendorffa miała nadzieję na pomoc białych w działaniach mających doprowadzić do obalenia Republiki Weimarskiej, to jednak najbardziej liczyła na zbrojne wsparcie 2 Brygady Marynarki pod dowództwem Hermanna Ehrhardta (znanej jako Brygada Marynarki Ehrhardta). Komandor podporucznik Ehrhardt zorganizował tę jednostkę w lutym 1919 roku. W maju jej 2000 ludzi pomogło

obalić Bawarską Republikę Rad, a potem walczyła z polskimi powstańcami na Górnym Śląsku[452]. Ehrhardt bacznie obserwował także interwencję na Łotwie. We wrześniu 1919 roku napisał do Kappa z Mitawy (Jełgawy), w której mieściła się kwatera główna Zachodniej Armii Ochotniczej Bermondta-Awałowa. Prosił, aby Kapp wykorzystał swój wpływ na generała Ludendorffa i wstawił się za kapitanem Heinzem Guderianem, który później zasłynął jako jeden z największych orędowników wojny pancernej w Wehrmachcie Hitlera[453]. W 1920 roku Brygada Marynarki Ehrhardta stacjonowała niedaleko Berlina.

10 marca 1920 roku grupa spiskowców skupiona wokół Kappa i Ludendorffa znalazła się w krytycznej sytuacji, kiedy to minister Reichswehry Noske polecił rozwiązać 2 Brygadę Marynarki[454]. Następnego dnia Ehrhardt długo naradzał się z kolegą Kappa, kapitanem Pabstem. Zgodził się wprowadzić swoją brygadę do Berlina w nocy 12 marca, w wyniku czego następnego ranka jego żołnierze znaleźliby się pod Bramą Brandenburską w centrum Berlina[455]. Ehrhardt zgodnie z obietnicą przybył rankiem 13 marca z około trzema tysiącami ludzi. Hermann Göring, który później stał się jedną z czołowych postaci III Rzeszy, odgrywał główną dowódczą rolę w opanowaniu w imieniu Kappa niemieckiej stolicy przez zbuntowaną brygadę[456]. Socjalistyczny rząd niemiecki uciekł z Berlina po pojawieniu się żołnierzy Ehrhardta[457].

Kapp przejął w Berlinie władzę polityczną i aby uzasadnić swój pucz, posłużył się bolszewickim straszakiem. Wydał proklamację *An das deutsche Volk*” („Do narodu niemieckiego!”), w której podkreślał, że Republika Weimarska okazała się niezdolna do odparcia groźby „zniszczeń i mordów będących wynikiem wojowniczego bolszewizmu”. Głosił, że Niemcy stoją w obliczu „zewnętrznego i wewnętrznego upadku” i w związku z tym potrzebują „silnej władzy państwowej”[458]. Powołał militarystyczny reżym, w którym ważne role odgrywali generał Ludendorff, pułkownik Bauer i kapitan Pabst[459]. Jednakże bardzo

słabym punktem Kappa był brak szerokiego poparcia społecznego dla jego przedsięwzięcia[460].

Pucz wsparli volkistowscy Bawarczycy, w tym monachijski publicysta Eckart i jego mało jeszcze znany uczeń Adolf Hitler. Eckart zmobilizował swoje znaczne kontakty towarzyskie, aby pomóc Hitlerowi, między innymi zapoznając go z Kappem[461]. Spotkanie Kappa z Eckartem miało miejsce w Monachium na początku 1920 roku[462]. Trzy tygodnie przed próbą puczu Eckart pojechał do Berlina, aby naradzić się z przywódcą planowanego przewrotu. Ostrzegał go przed „bolszewizmem", podkreślając, że Żydzi wykorzystają „łatwo dające sobą kierować masy", aby zdobyć władzę w Niemczech „jak w Rosji". Aby zapobiec temu niebezpieczeństwu, Eckart zaproponował, aby uwięzić Żydów, przynajmniej tych najbardziej wpływowych dopóki jest na to czas[463]. Po rozpoczęciu puczu Kapp postarał się, by Eckarta i Hitlera dostarczono samolotem z Monachium do Berlina[464].

W Berlinie Eckart wkrótce stracił nadzieję na możliwość przeprowadzenia przez Kappa udanej rewolucji narodowej. Nie uwięził Żydów zgodnie z zaleceniem Eckarta, ale zamiast tego jedynie skonfiskował mąkę na mace. Te niewystarczające działania wywołały późniejszy komentarz Eckarta w „Auf gut deutsch": „Nie drażni się dzikich zwierząt, ale się je zamyka". Kapp odmówił wprowadzenia tak radykalnych działań i Eckart później twierdził, że to właśnie takie „półśrodki" spowodowały klęskę puczu. Kroplą, która przepełniła kielich, był dla Eckarta widok trzech Żydów w kwaterze głównej Kappa, którzy się „nie płaszczyli, ale byli prowokacyjnie bezczelni"[465]. Eckart chciał pomóc Kappowi w jego przedsięwzięciu po to, aby zwalczać żydowskie wpływy w Niemczech, dlatego obecność żydowskich przedstawicieli w otoczeniu Kappa wzbudziła jego odrazę.

Uczeń Kappa napisał w swoim raporcie, że kiedy 17 marca spotkał się z szefem prasowym Kappa, zdał sobie sprawę, że „To nie może stać się narodową

rewolucją" i że pucz Kappa się nie uda, „ponieważ rzecznik prasowy był Żydem"[466]. Hitler miał tu na myśli Ignatza Trebitsch-Lincolna, urodzonego na Węgrzech w żydowskiej rodzinie awanturnika, który w wieku dwudziestu lat wyjechał do Kanady, gdzie ochrzcił się i dodał do nazwiska Trebitsch drugi człon — Lincoln. Po odsiedzeniu w Anglii trzyletniego wyroku za fałszowanie dokumentów przyjechał do Berlina i zaczął współpracować z kolegą Kappa, pułkownikiem Bauerem przy koordynowaniu puczu przeciwko Republice Weimarskiej. Następnie pojawił się zza kulis w marcu 1920 roku, aby podjąć pracę jako rzecznik prasowy Kappa[467]. Po upadku puczu uciekł do Budapesztu i sprzedał francuskiemu wywiadowi informacje o działaniach monarchistów w Niemczech[468].

O ile Eckart i Hitler bardzo wcześnie stracili nadzieję w powodzenie przedsięwzięcia Kappa, o tyle czołowi biali emigranci wsparli je z o wiele większym entuzjazmem. Rosyjskie resztki Zachodniej Armii Ochotniczej udzieliły zdecydowanego poparcia puczowi Kappa. Ludzie ci pod oficjalnym przywództwem generała Biskupskiego i nieoficjalnym pułkownika Bermondta-Awałowa od dawna przygotowali się do wspomożenia podejmowanej przez Kappa próby zdobycia władzy[469]. Na krótko przed puczem Bermondt-Awałow napisał do generała Altvatera z obozu Altengrabow, gdzie internowano większą część członków byłej Zachodniej Armii Ochotniczej. Zapewniał go, że warunki wydają się sprzyjające. Pisał też, że pieniądze, odzież i wyposażenie powinny wkrótce przybyć i prosił Altvatera, aby trzymał żołnierzy i oficerów razem i w stanie pogotowia[470]. Biskupski, nominalny przełożony białogwardyjskiej części dawnej armii Bermondta-Awałowa, również aktywnie popierał ten krótkotrwały, nieudany zamach stanu[471].

Również inni biali emigranci opowiedzieli się po stronie puczystów. Porucznik Scheubner-Richter pojawił w Berlinie, aby wspierać sprawę Kappa. Ponieważ robił to tak otwarcie, został później zmuszony do zrezygnowania ze stanowiska

sekretarza *Ostdeutscher Heimatdienst* (Wschodnioniemieckiej Służby Ojczyźnie)[472]. Udzielenie poparcia puczowi przez pułkownika Fiodora Winberga i jego współpracowników — porucznika Piotra Szabelskiego-Borka i porucznika Siergieja Taborickiego, wydających skrajnie prawicowe czasopismo „Prizyw" („Wezwanie"), zagroziło ich pozycji w Berlinie[473].

Pomimo pomocy czołowych białych emigrantów sprzymierzonych z najważniejszymi niemieckimi osobistościami wojskowymi, zamach stanu Kappa załamał się w ciągu tygodnia z powodu braku poparcia społecznego[474]. Dwa lata później w szkicu zatytułowanym *Rückblicke und Parallelen* („Spojrzenie wstecz i porównania") Scheubner-Richter uznał pucz Kappa za posunięcie wykonane przez „kochających ojczyznę ludzi" w nadziei, że otworzy ono Niemcom oczy. Ubolewał, że założenia te okazały się mylne. Podkreślał podobieństwa puczu Kappa i buntu Korniłowa, w czasie którego generał Ławr Korniłow i jego współspiskowcy — wśród których byli Winberg, Szabelski-Bork i Taboricki — usiłowali w sierpniu 1917 roku obalić Rząd Tymczasowy w Rosji[475].

We własnej, sporządzonej po puczu ocenie sytuacji Kapp zwrócił uwagę na to, w jak znacznym stopniu polegał na pomocy białych sił. Po klęsce puczu napisał z emigracji w Szwecji list do przyjaciela, w którym stwierdził, że Prusy Wschodnie utraciły zdolność stania się centralnym punktem „powstania" w Niemczech. Ten stan niemożności będzie trwał w przewidywalnej przyszłości, chyba że nastąpi „odrodzenie silnej, nacjonalistycznej Rosji"[476]. Tego rodzaju obrót spraw nie nastąpił i znaczenie Prus Wschodnich jako ośrodka konserwatywnych spisków rewolucyjnych w Niemczech rzeczywiście osłabło. Nieco później przejęła tę rolę Bawaria, kolebka narodowego socjalizmu.

. . .

Intensywna współpraca Niemców z białogwardzistami i białą emigracją, jaka miała miejsce na Łotwie i w Niemczech w 1919 roku i na początku 1920 roku, nie doprowadziła do osiągnięcia zamierzonych celów. Rok 1919 był świadkiem wzlotu i upadku Zachodniej Armii Ochotniczej pułkownika Pawła Bermondta-Awałowa, składającej się głównie z niemieckiego Freikorpsu oraz rosyjskich jednostek białogwardyjskich. Interwencja na Łotwie przeprowadzona przez Bermondta-Awałowa zbudowana była na niemiecko-białogwardyjskiej współpracy zawiązanej na Ukrainie w 1918 roku i na niemieckich sukcesach w rejonie Bałtyku w czasie I wojny światowej, w których jedną z głównych ról odegrał Niemiec bałtycki, porucznik Max von Scheubner-Richter. Bermondt-Awałow starał się działać „ręka w rękę z Niemcami", aby zniszczyć władzę bolszewików. Po początkowych sukcesach jego Zachodnia Armia Ochotnicza stanęła w obliczu klęski i w dużej mierze w wyniku nacisków Ententy i Republiki Weimarskiej musiała wycofać się do Niemiec.

Na początku 1920 roku, z chwilą niepowodzenia skrajnie prawicowego puczu Kappa, doszło w Niemczech do sromotnej porażki pierwszego zakrojonego na dużą skalę politycznego sojuszu pomiędzy Niemcami a białą emigracją. Skupieni wokół Kappa nacjonalistyczni niemieccy spiskowcy wykorzystali zdemobilizowane niemieckie i białogwardyjskie jednostki, które uczestniczyły w działaniach na Łotwie, do wsparcia przygotowań i realizacji puczu. Wśród volkistowskich niemieckich uczestników puczu znajdowali się poza samym Wolfgangiem Kappem także generał Erich von Ludendorff, jego doradca pułkownik Karl Bauer, komandor podporucznik Hermann Ehrhardt, którego żołnierze obalili socjalistyczny rząd niemiecki, jak również Adolf Hitler i jego mentor Dietrich Eckart. Wywodzącymi się z białej emigracji sympatykami tego nieudanego przedsięwzięcia byli Bermondt-Awałow, generał Wasyl Biskupski, który był politycznym przedstawicielem Zachodniej Armii Ochotniczej w berlinie, Scheubner-Richter, pułkownik Fiodor Winberg, porucznicy Piotr Szabelski-Bork i Siergiej Taboricki.

Chociaż interwencja na Łotwie i pucz Kappa nie umożliwiły realizacji bezpośrednich celów wojskowo-politycznych, to jednak mimo wszystko pomogły doprowadzić do zdecydowanej współpracy volkistowskich Niemców i rosyjskich białogwardzistów oraz białych emigrantów — ludzi, którzy uważali, że znaleźli się w pułapce pomiędzy bolszewicką ekspansją ze wschodu i naciskami Ententy z Zachodu a wrogością i zdradą ze strony lewicowego establishmentu politycznego w Niemczech. Zwłaszcza działania na Łotwie wytworzyły bardzo silne poczucie solidarności pomiędzy uczestniczącymi w nich niemieckimi prawicowcami i rosyjskimi białymi emigrantami — solidarności, której wspólnym mianownikiem była wrogość do bolszewików, Ententy i Republiki Weimarskiej. Wielu *Baltikumer* (bojowników bałtyckich) wstąpiło później do NSDAP[477].

Niepowodzenie interwencji na Łotwie i klęska puczu Kappa spowodowały nadejście złych czasów dla niemieckiej i związanej z białą emigracją skrajnej prawicy. Skupieni głównie na terenach Prus niemieccy nacjonalistyczni rewolucjoniści oraz rosyjscy emigracyjni biali spiskowcy udziałem w puczu Kappa narazili na szwank swoje pozycje polityczne. W konsekwencji musieli później albo trzymać się w cieniu, albo w ogóle opuścić ten region. Od końca marca 1920 roku Bawaria, a w szczególności Monachium, w którym pucz Kappa się powiódł, stały się głównym miejscem współpracy volkistowskich Niemców (w coraz większym stopniu znajdujących się pod wpływem narodowych socjalistów) i sympatyzujących z nacjonalistycznymi Niemcami białymi emigrantami. W swoim bawarskim bastionie narodowi socjaliści i ich volkistowscy sojusznicy prowadzili wspólnie z rosyjską białą emigracją rozmaite spiskowe działania antyrządowe, antysemickie i antybolszewickie.

[323] Klaus Theweleit, *Male Fantasies*. T. 1 i 2. Tłum. Erica Carter i Chris Turner. Minneapolis, University of Minnesota Press 1989.

[324] Protokół zebrania *Baltischer Vertrauensrat* z 1 marca 1919 r., BAB, 805, numer 2, s. 138.

[325] Max von Scheubner-Richter, „Abriss des Lebens- und Bildungsganges von Dr. Max Erwin von Scheubner-Richter" przesłany Waltherowi Nicolai w kwietniu 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 1414, opis 1. dieło 21, s. 230; Otto von Kursell, „Dr. Ing. Max Erwin von Scheubner-Richter zum Gedächtnis". Red. Henrik Fischer. München 1969, s. 4, 5, 9, 24.

[326] Max Hildebert Boehm, *Baltische Einfüsse auf die Anfänge des Nationalsozialismus*. *Jahrbuch des baltischen Deutschtums*, 1967, s. 59, 60.

[327] Otto von Kursell, *Dr. Ing. Max Erwin von Scheubner-Richter zum Gedächtnis*, s. 9.

[328] Ocena Scheubnera-Richtera dokonana gen. mjr. Buchfinka i przesłana Nicolaiemu 20 marca 1923 r. RGWA (CChIDK) fond 1414, opis 1, dieło 21, s. 228.

[329] Protokół zebrania *Baltischer Vertrauensrat* z 1 marca 1919 r., BAB, 805, numer 2, s. 138.

[330] Otto von Kursell, „Dr. Ing. Max Erwin von Scheubner-Richter zum Gedächtnis", s. 10, 11.

[331] Max von Scheubner-Richter, *Die Rote Armee,* „Völkischer Beobachter" 12 marca 1923, s. 3.

[332] Max von Scheubner-Richter, *Deutschlands Bolschewisierung*, „Völkischer Beobachter", 21 września 1923, s 1.

[333] Alfred Rosenberg, *Von Brest-Litowsk nach Versailles*, „Völkischer Beobachter" 8 maja 1921, s. 5.

[334] Woldemar Helb, *Album Rubonorum 1875–1972.* Wyd. czwarte. Neustadt an der Aisch, Verlag Degener & Co. 1972, s. 165.

[335] Meldunek PDM z 26 stycznia 1931 r., NSDAPHA, BAB, NS 26, numer 1259, s. 8.

[336] Walter Laqueur, *Russia and Germany: A Century of Conflict.* London, Weidenfeld and Nicolson 1965, s. 60; Seppo Kuusisto, *Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Aussenpolitik 1933–1939*. Tłum. Christian Krötzl. Helsinki, Finska Historiska Samfunder 1984, s. 12, 13, 30.

[337] *Der Kämpfer Alfred Rosenberg: Zur Ernennung des Reichsleiters zum Reichsminister für die besetzen Gebiete*, „Parteipresse-Sonderdienst" Nr 368, z 17 listopada 1941. KR, BAB, NS 88, numer 8, s. 8.

[338] Wolfgang Frank, *Professor Otto von Kursell: Wie ich den Führer zeichnete*, „Hamburger Illustierte", 6 marca 1934, BHSAN, *Sammlung Personen*, numer 1440, s. 12.

[339] Woldemar Helb, *Album Rubonorum*, s. 141.

[340] Otto von Kursell, *Dr. Ing. Max Erwin von Scheubner-Richter zum Gedächtnis*, s. 9, 10.

[341] Pavel Bermondt-Avalov, *Im Kampfgegen den Bolschewismus: Erinnerungen von General Fürst Avaloff, Oberbefehlshaber der Deutsch-Russischen Westarmee im Baltikum*. Hamburg, J.J. Augustin 1925, s. 251, 252.

[342] Woldemar Helb, *Album Rubonorum*, s. 165.

[343] Paweł Bermondt-Awałow, *Im Kampfgegen den Bolschewismus,* s. 68–70.

[344] Bruno Thoss, *Der Ludendorff-Kreis 1919–1923: München als Zentrum del mitteleuropäische Gegenrevolution zwischen Revolution und Hitler-Putsch*. München, Stadtarchiv München 1978, s. 172.

[345] Otto von Kursell, *Dr. Ing. Max Erwin von Scheubner-Richter zum Gedächtnis*, s. 12, 24.

[346] Robert Williams, *Culture in Exile: Russian Émigrés in Germany, 1881–1941*. Ithaca, Cornell University Press 1972, s. 165; Rudolf Klatt, *Ostpreussen unter dem Reichskommissariat 1919/1920*. Heidelberg, Quelle & Meyer 1958, s. 82.

[347] Max von Scheubner-Richter, *Deudschlands Bolschewisierung,* s. 1; Müller-Leibnitz „V. Der Rückmarsch der 10. Armme im Winter 1918/19". RGWA (CChIDK) fond 1424,

opis 1, dieło 13, s. 38.

348 „Die Ereignisse im Baltikum von Herbst 1918 bis Ende 1919". Styczeń 1920. BA/MF, RWM, *Nachlass* 247, numer 91, s. 4.

349 A.W. Smolin, *Biełoje dwiżenije na Siewiero-Zapadie Rossiji 1918–1920.* Sankt Petersburg, Dmitrij Bułanin 1999, s. 334.

350 Otto von Kursell, *Dr. Ing. Max Erwin von Scheubner-Richter zum Gedächtnis*, s. 13.

351 Robert Williams, *Culture in Exile* s. 164; Rudolf Klatt, *Ostpreussen unter dem Reichskommissariat*, s. 139.

352 *Reichzentrale für Heimatdienst.* Broszura. RKÜöO, BAB, 1507, numer 23, s. 4.

353 Müller-Leibnitz, „II. Der Feldzug im Baltikum 1919" [1937?] RGWA (CChIDK) fond 1255, opis 2, dieło 48, s. 3.

354 „Hochwohlgeborener Herr Generalmajor Graf von der Goltz!", BA/MF, *Nachlass* 714, numer 1, s. 1; Eduard Freiherr von der Goltz *Kriegsgedächtnisbuch des Geschlechts der Grafen und Freiherrn von der Goltz*. Potsdam, Stiftungsverlag 1919, s. 29.

355 Alfred Rosenberg, *Von Brest-Litowsk nach Versailles*, s. 5.

356 Rüdiger von der Goltz, *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*. Leipzig, Koehler 1920, V.

357 Rüdiger von der Goltz, *Die Schuld.* Greifswald, L. Bamberg 1921, s. 288, 292.

358 Rüdiger von der Goltz, *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum,* s. 127, 147.

359 Rüdiger von der Goltz, *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*, s. 124, 221; Müller-Leibnitz, *II. Der Feldzug im Baltikum 1919*, RGWA (CchIDK) fond 1255, opis 2, dieło 48, s. 24.

360 Zarzuty JM wobec Piotra Szabelskiego-Borka i Siergieja Taborickiego z 29 maja 1922 r., GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 16; List Taborickiego do pani Szabelskiej-Bork z 18 marca 1926 r., GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 80.

361 Korespondencja Wolfganga Kappa, GSAPKB *Repositur* 192, numer 801.

[362] List Alfreda Fletchera do Kappa z 11 marca 1919 r., GSAPKB, *Repositur* 92*,* numer 801, s 57.

[363] Wolfgang Kapp, „Zur Vorgeschichte des März Unternehmens", 1922 BAK, *Nachlass* 309, numer 7, s. 18.

[364] Meldunek DB z 12 października 1923 r., RGWA (CchIDK), fond 7, opis 1, dieło 878, rolka 4, kl. 331, 332.

[365] Wolfgang Kapp, „Zur Vorgeschichte des März Unternehmens", 1922 BAK, *Nachlass* 309, numer 7, s. 18.

[366] List Maxa Hoffmanna do żony z 16 stycznia 1917 r., MA/MF, *Nachlass* 37, numer 2, s. 155.

[367] Wolfgang Kapp, „Zur Vorgeschichte des März Unternehmens", 1922 BAK, *Nachlass* 309, numer 7, s. 18.

[368] List Karla hr. von Bothmer do Kappa z 8 sierpnia 1916 r., GSAPKB *Repositur* 92, numer 792, s. 55.

[369] List Kappa do Bothmera z 8 września 1916 r., GSAPKB *Repositur* 92, numer 792, s. 73.

[370] Przesłuchanie Dietricha Eckarta w AGM, 10 lipca 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 567, opis. 1, dieło 2496, s. 17.

[371] List Eckarta do Kappa z 11 lutego 1919 r. BAK, *Nachlass* 309, numer 7.

[372] Margarete Plewnia, *Auf dem Weg zu Hitler: Der „völkische" Publizist Dietrich Eckart*. Bremen, Schünemann Universitätsverlg 1970, s. 29.

[373] Paul Leverkühn, *Posten auf Ewiger Wache: Aus dem abenteurreichen Leben des Max von Scheubner-Richter*. Essen Essener Verlaganstalt 1938, s. 184.

[374] Johannes Baur, *Die russische Kolonie in München, 1900–1945: Deutsch-russische Bezeihungen im 20. Jahrhudert.* Wiesbaden: Harrasowitz Verlag 1998, w. 182, 185; Wolfgang Frank, *Professor Otto von Kursell: Wie ich den Führer zeichnete*, „Hamburger Illustierte", 6 marca 1934, BHSAN, *Sammlung Personen,* numer 1440, s. 12

[375] Alfred Rosenberg, *Memoirs*, KR, BAB, NS 8, numer 20, s. 3.

[376] Wolfgang Frank, *Professor Otto von Kursell: Wie ich den Führer zeichnete*, „Hamburger Illustierte", 6 marca 1934, BHSAN, *Sammlung Personen,* numer 1440, s. 12.

[377] Szkic w posiadaniu Hausena, 16 marca 1919 r., RGWA (CChIDK) fond 577, opis 2, dieło 130, s. 1–5.

[378] Georg Taube, *Der Esten Krieg* [1020], BAB, 8025, numer 15, s. 3.

[379] Członek korporacji akademickiej niebędący studentem — przyp. tłum.

[380] Otto von Kursell, *Dr. Ing. Max Erwin von Scheubner-Richter zum Gedächtnis*, s. 25.

[381] Arno Schickendanz, meldunek [z maja] 1919 roku do Scheubner-Richtera. IZG, ZS 2368, s. 2–6, 8.

[382] Meldunek RKÜöO z 18 stycznia 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 91, 92; Meldunek DB z 6 marca 1919 r., RGWA (CChIDK) fond 198, opis 9, dieło 4474, rolka 1, kl. 48.

[383] Rüdiger von Goltz, *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*, s. 221.

[384] Paweł Bermondt-Awałow, *Im Kampfgegen den Bolschewismus,* s. 51, 52, 128; Meldunek LGPO do RKÜöO z 9 września 1921 r. RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 18.

[385] Paweł Bermondt-Awałow, *Im Kampfgegen den Bolschewismus,* s. 145, 146, 151; Smolin, *Biełoje dwiżenije na Siewiero-Zapadie Rossiji 1918–1920,* s. 337.

[386] Paweł Bermondt-Awałow, *Im Kampfgegen den Bolschewismus,* s. 151, 152, 164.

[387] Paweł Bermondt-Awałow, *Im Kampfgegen den Bolschewismus,* s. 153, 156; Goltz *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*, s. 222, 223.

[388] Meldunek LGPO do RKÜöO z 9 września 1921 r. RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 18.

[389] Rüdiger von Goltz, *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*, s. 224.

[390] Elizabeth Schwarze, „Einleitung” *Nachlass Wolfgang Kapp.* Berlin, GSAPKB 1997, VIII.

[391] Wolfgang Kapp, „Zur Vorgeschichte des März Unternehmens”, 1922 BAK, *Nachlass* 309, numer 7, s. 19.

[392] Waldemar Pabst, „Das Kapp-Unternehmen” 1922, BAK, *Nachlass* 620, numer 3, s. 6; Heinrich Class *Wider den Strom* T. 2, BAK, *Kleine Erwerbung* 499, s. 233.

[393] Meldunek RKÜöO z listopada 1920 r., BAB, 1507, numer 208, s. 48.

[394] Waldemar Pabst, „Auszug aus meinem Lebenslauf”, 1954, BA/MF, *Nachlass* 620, numer 1, s. 2; Meldunek RKÜöO [1925?], RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 781, s. 4.

[395] Waldemar Pabst, *Nachkriegserlebnisse als 1a und Stabschef der Garde-Kav.- (Schü) Division* BA/MF, *Nachlass* 620, numer 2, s. 136; Williams *Culture in Exile* s. 98, 165.

[396] Rüdiger von Goltz, *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*, s. 245.

[397] Zeznanie Andreasa Remmera z 1 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s 12.

[398] Meldunek RKÜöO z 20 lipca 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 150, 151.

[399] Kapitan Wegener, „Bericht über die augenblickliche Lage in Mitau”. Berlin, 8 września 1919 r., GSAPKB, *Repositur* 92, numer 815, s. 40.

[400] Zeznanie Remmera z 1 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer103009, s. 12.

[401] Rüdiger von Goltz, *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*, s. 147, 225.

[402] Paweł Bermondt-Awałow, *Im Kampfgegen den Bolschewismus,* s. 204.

[403] Meldunek LGPO do RKÜöO z 9 września 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 18.

[404] Meldunek RKÜöO z 11 stycznia 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 80, 81.

[405] Meldunek RKÜöO do RMI z 6 grudnia 1926, RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s.196

[406] Paweł Bermondt-Awałow, *Offener Brief an die Engländer*, „Deutsches Abendblatt", 8 maja 1921 r., załączony do meldunku LGPO do RKÜöO z 9 września 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 12.

[407] List Bermondta-Awałowa do Karla Werkmanna z 27 września 1925 r., RGWA (CChIDK) fond 603, opis 2, dieło 30, s. 2.

[408] Paweł Bermondt-Awałow, *Das Erbe der Revolution und des Bolschewismus*, zamieszczone w meldunku RKÜöO z 9 września 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 22–24, 30.

[409] List do redakcji „Woia Rossii" z 28 lutego 1921 r., ACWO, GARF, fond 5893, opis 1, dieło 201, s. 87.

[410] Zeznanie Remmera z 1 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 12.

[411] Zeznanie Wasyla Biskupskiego załączone do meldunku PDM dla BSMÄ z 2 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 7.

[412] Bruno Thoss, *Der Ludendorff-Kreis* s. 372.

[413] A.W. Smolin, *Biełoje dwiżenije na Siewiero-Zapadie Rossii*, s. 345.

[414] Meldunek RKÜöO do PP/AIA z 30 maja 1924 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 58; Zeznanie Remmera z 1 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 10.

[415] Meldunek RKÜöO z 8 maja 1924 r. i meldunek RKÜöO do PP/AIA z 30 maja 1924 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 52, 58.

[416] *Die Ereignisse im Baltikum vom Herbst 1918 bis Ende 1919*, styczeń 1920, BA/MF, RWM *Nachlass* 247, numer 91, s. 6.

[417] Zarzuty wobec Hermanna Ehrhadta z 5 maja 1923 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 339, s. 87/5.

[418] Meldunek RKÜöO z 18 marca 1920 r., BAB, 1507, numer 214, s. 9, 12.

[419] *Die Ereignisse im Baltikum vom Herbst 1918 bis Ende 1919*, styczeń 1920, BA/MF, RWM *Nachlass* 247, numer 91, s. 7

[420] Paweł Bermondt-Awałow, *Offener Brief an die Engländer* „Deutsches Abendblatt", 8 maja 1921 r., załączony do meldunku LGPO do RKÜöO z 9 września 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 12.

[421] Dietrich Eckart/Alfred Rosenberg, *Zwischen den Schären,* „Auf gut deutsch: Wochenschrift für Ordnung und Recht", 5 marca 1920 r.

[422] Alfred Rosenberg, *Antisemitismus: Eine wirschaftliche, politische, nationale, religiöse und sittliche Notwendigkeit, (Schluss),* „Völkischer Beobachter", 21 sierpnia 1921 r., s. 3.

[423] „Die Ereignisse im Baltikum vom Herbst 1918 bis Ende 1919", styczeń 1920, BA/MF, RWM *Nachlass* 247, numer 91, s. 6.

[424] Max von Scheubner-Richter, *Deutschlands Bolschewisierung*, s. 1.

[425] Zeznanie pod przysięgą Gerharda Rossbacha z 11 maja 1923 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 211, s. 149.

[426] Meldunek RKÜöO z 2 stycznia 1923 r., BAB, 1507, numer 345, s. 274.

[427] Rozmowa z Rossbachem, 13 grudnia 1951 r., IZG, ZS 128, s. 6.

[428] Zeznanie pod przysięgą Ericha von Ludendorffa z 16 maja 1923 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 211, s. 136.

[429] „Die Ereignisse im Baltikum vom Herbst 1918 bis Ende 1919", styczeń 1920, BA/MF, RWM *Nachlass* 247, numer 91, s. 7.

[430] List Bermondta-Awałowa do Kappa z 9 listopada 1919 r., GSAPK, *Repositur* 92, numer 815, s. 88.

[431] *Die Ereignisse im Baltikum vom Herbst 1918 bis Ende 1919*, styczeń 1920, BA/MF, RWM *Nachlass* 247, numer 91, s. 7; A.W. Smolin *Biełoje dwiżenije na Siewiero-Zapadie Rossii,* s. 349.

[432] Paweł Bermondt-Awałow, *Im Kampfgegen den Bolschewismus,* s. 229.

[433] Meldunek LGPO z 1 grudnia 1919 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 1810, numer 2, s. 29, 31.

[434] Johannes Erger, *Der Kapp-Lüttwitz Putsch: Ein Beitrag zur deutschen Innenpolitik 1919/20*. Düsseldorf, Droste Verlag 1967, s. 54.

[435] List Bermondta-Awałowa do Kappa z 28 listopada 1919 r., GSAPKB, *Repositur* 92, numer 815, s. 93.

[436] Rozkaz Bermondta-Awałowa przy zdawaniu dowództwa z 14 grudnia 1919 r., RGWA, fond 40147, opis 1, dieło 18, s. 17.

[437] *Tagebuchauszug von General der Infanterie a. D. Hasse*, 12 grudnia 1919 r., RGWA (CchIDK), fond 1255, opis 2, dieło 42, s. 10.

[438] Meldunek LGPOP z 9 marca 1920 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 1810, numer 1, s. 76.

[439] Meldunek OKL z 8 kwietnia 1920 r., RGWA, fond 40147, opis 1, dieło 48, s. 1, 3, 4.

[440] Rozmowa z Rossbachem, 13 grudnia 1951 r., IZG, ZS 128, s. 6.

[441] Rüdiger von Goltz, „Erste Versuche", BA/MF, *Nachlass* 714, numer 14, s. 1.

[442] Meldunek RKÜöO do BSMÄ z 31 stycznia 1924 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103456, 7.

[443] Rafael Ganelin, *Biełoje dwiżenije i «Protokoły sionskich mudriecow*, w: *Nacjonalnaja prawaja prieżdie i tiepier: Istoriko-socjołogiczeskije oczerki, czast' I: Rossija i ruskkoje zarubieże*, Sankt Petersburg, Institut Socjołogii Rossijskoj Akademii Nauk 1992, s. 127.

[444] Meldunek ÉMG do DB z 22 października 1919 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 953, rolka 4, kl. 313.

[445] Meldunek ACWO z 27 września 1921 r., GARF, fond 5893, opis 1, dieło 46, s. 7.

[446] Władimir Puryszkiewicz, *Biez zabrała,* „Błagowiest': Żurnał russkoj monarchiczeskoj narodno-gosudarstwiennoj mysli", grudzień 1919, s. 1, 2. GARF.

[447] Nikołaj Ismaiłow, *Czudiesnyj son*, „Błagowiest'", grudzień 1919, s. 3.

[448] *Sionskije Protokoły*, „Czasowoj”, 23 stycznia 1919 r., s. 1. GARF.

[449] Henri Rollin, *L'Apocalypse doe notre temps: Les dessous de la propagande allemande d' après des documents inédits*. Paris, Gallimard 1939, s. 169, 170.

[450] Meldunek SG z 23 stycznia 1920 r., RGWA (CChIDK), fond 1, opis 27, dieło 12518, s. 2.

[451] S.A. Stiepanow, *Czornaja Sotnia w Rossii 1905–1914*. Moskwa, Izdatielstwo Wsiesojuznogo zaocznogo politechniczeskogo instituta 1992, s. 329 i n.

[452] Meldunek RKÜöO z 2 września 1921 r., BAB, 1507, numer 568, s. 24; Zeznanie pod przysięgą Manfreda von Killingera z 22 grudnia 1922 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 339, s. 412.

[453] List Ehrhardta do Kappa z 12 września 1919 r., GSAPKB, *Repositur* 92, numer 815, s. 43.

[454] Zeznanie pod przysięgą Killingera z 22 grudnia 1922 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 339, s. 412.

[455] Akt oskarżenia wobec Ehrhardta z 5 maja 1923 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 339, 87/6. s. 7.

[456] Meldunek RKÜöO z 13 lipca 19923 r., BAB, 1507, numer 442, s. 100; Zeznanie pod przysięgą Killingera z 22 grudnia 1922 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 339, s. 412.

[457] Meldunek RKÜöO [1925?], RGWA (CChIDK) fond 722, opis 3, dieło 781, s. 4.

[458] Wolfgang Kapp, *An das deutsche Volk!* [marzec 1920], BAK, *Nachlass* 309, numer 7.

[459] Meldunek RKÜöO [1925?], RGWA (CChIDK) fond 722, opis 3, dieło 781, s. 4.

[460] Johannes Erger, *Der Kapp-Luttwitz Putsch*, s. 300.

[461] Alfred Rosenberg, „Meine erste Begegnung mit dem Führer”, The National Archives, Record of the Reich Ministry for Occupied Eastern Territories 1941–45, IZG, numer 454, rolka 63, kl. 578.

[462] List Karla Mayra do Kappa z 24 września 1920 r., GSAPKB, *Repositur* 92, numer 840/1, s. 4.

[463] Przesłuchanie Eckarta w AGM, 10 lipca 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 567, opis 1, dieło 2496, s. 17.

[464] List Wilhelma Kiefera do Anneliese Kapp z 24 czerwca 1958 r., BAK, *Nachlass 309, numer 20.*

[465] Dietrich Eckart, *Kapp,* „Auf gut deutsch", 16 kwietnia 1920 r., s. 4.

[466] Adolf Hitler, raport z 29 marca 1920 r. o puczu Kappa. *Sämtliche Aufzeichungen*. Red. Eberhard Jäckel i Axel Kuhn. Stuttgart, Deutesche Verlags-Anstalt 1980, s. 117.

[467] Meldunek AA do RKÜöO z 23 kwietnia 1926 r., RGWA (CChIDK) fond 722, opis 3, dieło 927, s. 30, 32, 33.

[468] Meldunek RMI do RKÜöO z 16 lipca 1926 r., RGWA (CChIDK) fond 722, opis 3, dieło 927, s. 47; Meldunek PDB do RKÜöO z 28 maja 1926 r., RGWA (CChIDK) fond 722, opis 3, dieło 927, s. 40.

[469] Meldunek DB z 23 lipca 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 1255, rolka 2, kl. 209.

[470] Meldunek SköO do AA z 26 kwietnia 1920 r., PAAA, 83377, s. 62.

[471] Rafael Ganelin, „Rossijskoje czernosotienstwo i giermanskij nacionał-socializm", w: *Nacjonalnaja prawaja*, s. 142.

[472] Max von Scheubner-Richter, „Abriss des Lebens- und Bildungsganges", kwiecień 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 1414, opis 1., dieło 21, s. 231.

[473] Aleksy von Lampe, *Dniewnik*, Berlin 13 sierpnia 1920 r., GARF, fond 853, opis 1, dieło 3, s. 920.

[474] Johannes Erger, *Der Kapp-Lüttwitz Putsch*, s. 300.

[475] Max von Scheubner-Richter, „Rückblicke und Parallelen", w: *Wirtschafts-politische Aufbau-Korrespondenz über Ostfragen und ihre Bedeutung fürDeutschland*, 19 lipca 1922 r., s. 2.

[476] List Kappa do przyjaciela w Prusach Wschodnich z 22 września 1920 r., BAK, Nachlass 309, numer 7.

[477] Meldunek RKÜöO z 24 listopada 1922 r., BAB, 507, numer 345, s. 266.

Rozdział czwarty

Międzynarodówka radykalnej prawicy Aufbau

Karl Schlögel, niemiecki specjalista zajmujący się rosyjską białą emigracją zwrócił uwagę, że po klęsce puczu Kappa w Berlinie w marcu 1920 roku, Monachium stało się miejscem dynamicznej współpracy pomiędzy volkistowskimi Niemcami a białą emigracją[478]. Czołowi niemieccy i rosyjscy uczestnicy puczu Kappa uciekli z położonych na wschód od Łaby terenów Niemiec do Bawarii, gdzie szybko zreorganizowali się i znaleźli nowe sposoby wspierania wspólnych interesów niemieckiej prawicy i rosyjskiej białej emigracji. Przebywający w Bawarii byli niemieccy i rosyjscy współspiskowcy z puczu Kappa wysłali pod kierownictwem Maxa von Scheubner-Richtera misję na Krym, aby ta nawiązała tajne relacje wojskowo-gospodarcze z Siłami Zbrojnymi Południa Rosji dowodzonymi przez generała Piotra Wrangla. Aby wesprzeć wspólną walkę z bolszewizmem, rząd Wrangla obiecał przekazywać wielkie ilości produktów rolnych w zamian za zorganizowanie przez prawicowe kręgi w Bawarii dopływu personelu wojskowego i zaopatrzenia.

Współpraca pomiędzy niemiecką i rosyjską emigracyjną prawicą a Wranglem nie trwała długo, ponieważ Armia Czerwona zaskakująco szybko pokonała przez Siły Zbrojne Południa Rosji. Mimo wszystko jednak ten krótki sojusz Niemców z rosyjskimi białogwardzistami i białą emigracją stał się impulsem do

stworzenia *Aufbau* — konspiracyjnej organizacji volkistowskich Niemców i rosyjskich białych emigrantów zwalczającej Ententę, Republikę Weimarską, Żydów i bolszewizm. *Aufbau* dążył do obalenia bolszewickiego reżymu i przywrócenia w Rosji, sprzymierzonej z Niemcami, monarchii pod berłem wielkiego księcia Kiryła Romanowa. Po bardzo niskich notowaniach niemieckiej prawicy widocznych po niepowodzeniu puczu Kappa *Aufbau* wykazał się prężnością i energią, doprowadzając pod koniec 1920 roku i na początku 1921 roku do odnowienia w Niemczech radykalnej prawicy, do której należeli volkistowscy Niemcy i rosyjscy biali emigranci.

Od samego początku *Aufbau* utrzymywał bliskie kontakty z partią narodowosocjalistyczną. Niemiec Max Amann działał jednocześnie jako drugi sekretarz *Aufbau* oraz jako sekretarz NSDAP. Czterej działający w *Aufbau* Niemcy bałtyccy, koledzy z tej samej ryskiej korporacji studenckiej w carskiej Rosji, odgrywali czołowe role w partii narodowosocjalistycznej. Byli to: pierwszy sekretarz *Aufbau* (i faktyczny przywódca) Scheubner-Richter, zastępca dyrektora *Aufbau* Arno Schickendanz i dwaj współpracownicy jednego z pierwszych mentorów Hitlera, Dietricha Eckarta — Alfred Rosenberg i Otto von Kursell. Do prominentnych działaczy rosyjskiej emigracji — którzy wprawdzie nie należeli do NSDAP, ale służyli sprawie narodowego socjalizmu — należeli wiceprzewodniczący *Aufbau* Wasyl Biskupski, Kozak ukraiński Iwan Połtawec-Ostrianica, który kierował sekcją ukraińską organizacji, a także bardzo blisko związani ze sobą trzej towarzysze — Fiodor Winberg, Piotr Szabelski-Bork i Siergiej Taboricki. Jako działacz *Aufbau* Scheubner-Richter przedstawił Hitlera generałowi Erichowi von Ludendorffowi, rozpoczynając w ten sposób współpracę, która doprowadziła do zakończonego katastrofą puczu Hitlera i Ludendorffa (tzw. puczu monachijskiego) z 8/9 listopada 1923 roku.

Związki bawarsko-krymskie

Mimo że pucz Kappa poniósł całkowitą klęskę na terenach Niemiec na wschód od Łaby (Prusy, Meklemburgia, Brandenburgia), to jednak jego uczestnikom udało się obalić socjalistyczny rząd w Bawarii. W konsekwencji utworzono tam nowy, prawicowy rząd, którego premierem był Gustav Ritter von Kahr, natomiast stanowisko szefa monachijskiej policji w tym czasie piastował Ernst Pöhner[479]. NSDAP z centralą w Monachium, w której to partii Hitler grał kluczową rolę (ustanowił dyktatorskie przywództwo w partii dopiero w lipcu 1921 roku), korzystając ze sprzyjającego nowego klimatu politycznego w Bawarii, w dramatyczny sposób nabierała coraz większego znaczenia na niemieckiej prawicy[480]. Wywodzący się z białej emigracji rosyjskiej członek *Aufbau* i prominentny narodowy socjalista Alfred Rosenberg stwierdził później, że Pöhner — zagorzały przeciwnik listopadowej rewolucji 1918 roku w Niemczech — „osłaniał swą dłonią" partię narodowosocjalistyczną[481]. Poza ochroną kształtującego się ruchu narodowosocjalistycznego nowy rząd bawarski zapewnił bezpieczne schronienie nacjonalistycznym niemieckim oficerom powiązanym z puczem Kappa. Puczyści z północno-wschodnich Niemiec zostali ciepło powitani w Bawarii. Generał Erich von Ludendorff po ucieczce z Berlina do Bawarii nawiązał serdeczne stosunki z szefem policji Pöhnerem[482]. Jego współtowarzysze — pułkownik Karl Bauer, kapitan Waldemar Pabst i dowodzący wojskami w czasie nieudanego przewrotu w Berlinie komandor podporucznik Hermann Ehrhardt — również otrzymali ochronę policyjną w Monachium i okolicach. Funkcjonariusze bawarskiej policji i uzbrojeni zwolennicy prawicy strzegli więc przegranych konserwatywnych rewolucjonistów z północy[483]. Przebywający na emigracji w Szwecji Kapp pochwalił przeprowadzkę na południe tak wielu jego byłych współspiskowców. W liście do generała Ludendorffa napisał: „W Bawarii przynajmniej jest u władzy rząd burżuazyjny. Ludzie wyciągnęli właściwe wnioski z marcowego przedsięwzięcia"[484]. Zasadniczo niemieccy spiskowcy z puczu Kappa, którzy

przenieśli się z Berlina do Bawarii, byli zwolennikami monarchistycznego ustroju państwowego. W broszurce z kwietnia 1921 roku zatytułowanej *Deutschlands Zukunft: Aufgaben und Ziele* („Przyszłość Niemiec: zadania i cele") komandor podporucznik Ehrhardt przedstawił poglądy, które potwierdzały powszechną sympatię volkistów do monarchii jako instytucji, chociaż zarazem negatywnie oceniały taką praktykę sprawowania władzy, jaka miała miejsce za rządów ostatniego, słabego cesarza. Ehrhardt podkreślał: „Z dumą deklarujemy nasze poparcie dla monarchii jako systemu, który w zasadzie jest dla nas najodpowiedniejszy". Dalej wzywał, aby Niemcy zjednoczyli się, kierowani wspólną wolą. Stwierdził: „Jesteśmy ludem, ale wciąż nie narodem [...]. Jesteśmy ludem wewnętrznie, między nami samymi", ale nie „narodem zewnętrznie, jako zjednoczona siła [...]. Jesteśmy ludem zjednoczonym we wszystkim poza wolą, a dopóki nie będziemy posiadali zjednoczonej woli, nie jesteśmy narodem. Ale jest to tym, czym musimy się stać"[485]. Ehrhardt dowodził, że z natury potężny naród niemiecki nie posiada odpowiednio silnego przywództwa, które poprowadziłoby go do wielkości.

Podobnie jak wielu volkistowskich niemieckich oficerów, którzy podobnie jak Ehrhardt brali udział w puczu Kappa, również kilku czołowych rosyjskich białych emigrantów, wspierających próbę przewrotu przeniosło się wiosną 1920 roku do Monachium. Do stolicy Bawarii uciekli w marcu z Berlina Scheubner-Richter, Winberg i Szabelski-Bork. W następstwie puczu niemieckie władze natychmiast zakazały wydawania berlińskiego czasopisma Winberga „Prizyw", w konsekwencji czego pułkownik pozostawił po sobie znaczne długi związane z tym przedsięwzięciem[486]. Po przybyciu do Monachium cała trójka współpracowała z innymi rosyjskimi emigrantami, którzy już od jakiegoś czasu mieszkali w stolicy Bawarii, w tym także z kolegami z ryskiej korporacji „Rubonia" — Rosenbergiem, Arno Schickendanzem i Otto von Kursellem[487].

Winberg i Szabelski-Bork wydawali w Monachium utrzymane w duchu „Prizywu" czasopismo „Łucz swieta" (Promień światła)[488]. Twierdzili w nim, że

Żydzi i masoni dążą do zniszczenia chrześcijaństwa i przejęcia władzy nad światem. Emigracyjni koledzy głosili w swoim czasopiśmie pogląd, że w walce przeciwko siłom zła nie ma miejsca dla biernych widzów[489]. Winberg i Szabelski-Bork, do których później dołączył ich kolega Siergiej Taboricki, znajdowali się w Monachium w bardzo trudnej sytuacji finansowej. Dysponowali jakimś dającym się wykorzystać dochodem jedynie po zakończeniu pracy nad publikacją czasopisma, ale nawet wówczas za chwilę znowu popadali w skrajne ubóstwo[490].

Biali wychodźcy, którzy chcieli zamieszkać w rządzonym przez Kahra Monachium, musieli przedstawić referencje dwóch członków istniejącej już w tym mieście rosyjskiej społeczności emigracyjnej. Monachijska policja chciała w ten sposób zabezpieczyć się przed napływem rosyjskich uciekinierów o lewicowych poglądach. W zamieszkałej w Monachium rosyjskiej kolonii, która w 1921 roku osiągnęła szczytową liczbę 1105 osób, praktycznie nie było konstytucjonalnych (kadetów), socjalistów-rewolucjonistów (eserów), czy mieńszewików. W konsekwencji istniejące w stolicy Bawarii rosyjskie środowisko emigracyjne wyraźnie różniło się od bardziej lewicowej rosyjskiej społeczności zamieszkałej w Berlinie. W Monachium ekspatriantami byli w głównej mierze arystokraci, urzędnicy wysokiego szczebla i starsi oficerowie, którzy z racji swojego pochodzenia reprezentowali prawe skrzydło sceny politycznej. Wielu z nich było w carskiej Rosji związanych ze skrajnie prawicowymi ruchami czarnosecinnymi. Mieli też oni o wiele ściślejsze kontakty z niemieckimi kręgami volkistowskimi niż rosyjscy emigranci w Berlinie[491].

Niektórym znaczącym białym Rosjanom udało się pozostać w Berlinie po puczu Kappa, ale coraz bardziej pociągało ich Monachium, które stawało się coraz istotniejszym ośrodkiem działalności prawicowej w Niemczech. Pułkownik Paweł Bermondt-Awałow, były dowódca Zachodniej Armii Ochotniczej w interwencji na Łotwie w 1919 roku, starał się w Berlinie nie rzucać w oczy i znajdował się pod stałym nadzorem. Mimo to regularnie jeździł do Monachium, aby dalej współpracować z mieszkającymi tam kolegami ze skrajnej prawicy[492].

Generał Wasyl Biskupski, który współpracował z niemieckimi wojskami okupacyjnymi na Ukrainie w 1918 roku, był politycznym przedstawicielem Zachodniej Armii Ochotniczej Bermondta-Awałowa oraz poparł pucz Kappa, zdołał pozostać w berlińskim mieszkaniu i działał pilnie za kulisami, organizując paramilitarne siły, które miały przywrócić rządy monarchiczne w Europie Środkowej i Wschodniej[493]. Nawiązał kontakty z wszystkimi najważniejszymi proniemieckimi, antybolszewickimi rosyjskimi ugrupowaniami emigracyjnymi w Republice Weimarskiej i coraz więcej czasu spędzał w Monachium, gdzie koordynował swoją działalność ze znajdującymi się tam kręgami niemieckiej prawicy i białej emigracji[494].

Generał Biskupski coraz bardziej spychał w cień swojego rywala, pułkownika Bermondta-Awałowa, który po puczu Kappa systematycznie tracił autorytet i zaufanie głównych społeczności rosyjskich prawicowych wychodźców[495]. Inwigilujący go niemieccy agenci wkrótce zaczęli kpić z niego w swoich raportach, nazywając go bufonem bez żadnego znaczenia. W jednym z meldunków stwierdzili, że dla Bermondta-Awałowa „najbardziej realnym" sposobem na zwiększenie poparcia byłoby małżeństwo z „bogatą Amerykanką", ponieważ niewątpliwie posiada on podejście do kobiet[496].

Nowa, destabilizująca postać rosyjskiej emigracji pojawiła się w monachijskim środowisku prawicy na początku 1920 roku. Pomimo wrodzonej dwulicowości i współpracy z władzami bolszewickimi, były czarnosecinny publicysta Michaił Kommissarow zdołał zdobyć zaufanie czołowych kręgów niemieckich prawicowców i rosyjskich białych emigrantów działajacych w Bawarii. W późniejszym okresie odegrał ważną rolę w tworzeniu *Aufbau*, wspierając wymierzoną przeciwko Entencie, Republice Weimarskiej antysemicką i antybolszewicką współpracę volkistowskich Niemców i białych emigrantów. Kommissarow „wkręcił się" do środowiska prawicowej konspiracji w Monachium w sposób typowy dla jego zagmatwanej kariery podwójnego agenta.

Przeszłość Kommissarowa była dość podejrzana. Po utraceniu stanowiska w petersburskiej Ochranie za drukowanie w czasie rewolucji 1905 roku nielegalnych broszurek wzywających do pogromów Żydów zdołał objąć je na nowo. Okazał jednak czarną niewdzięczność wobec swojego przełożonego, udając się w romans z jego żoną, a potem uciekając z tajnymi funduszami. Następnie, aby zyskać przychylność cara, wykorzystał zawartą przy kieliszku przyjaźń z zadomowionym na carskim dworze mistykiem Rasputinem (zastrzelonym w grudniu 1916 roku przez przywódcę Czarnej Sotni Władimira Puryszkiewicza). Zdołał zostać burmistrzem Rostowa nad Donem, ale po trzech tygodniach usunięto go ze stanowiska za wyjątkową niegospodarność i sprzeniewierzenia. Na jakiś czas zniknął ze sceny, aby w 1918 roku pojawić się w okupowanym przez Niemców Kijowie. Tam zaoferował swoje usługi hetmanowi Pawło Skoropadskiemu, ale ten ze zrozumiałych względów odpowiedział, że poradzi sobie bez pomocy Kommissarowa[497].

Wielu białogwardzistów całkowicie słusznie podejrzewało Kommissarowa o współpracę z bolszewickimi przywódcami. Latem 1919 roku, udając się do Kozaków terskich, bez żadnych przeszkód przejechał przez tereny znajdujące się pod kontrolą bolszewików, co wzbudziło całkowicie uzasadnione podejrzenia. Został wybrany do najwyższych władz wspomnianych Kozaków, czyli kręgu wojskowego, a następnie udał się jako poseł do Sił Zbrojnych Południa Rosji generała Denikina, wspieranych przez Ententę białogwardyjskich wojsk walczących z bolszewikami na Ukrainie. Denikin rozkazał aresztować Kommissarowa jako sowieckiego agenta. Według Deuxième Bureau, francuskiego wywiadu wojskowego, w Piotrogradzie Kommissarow pomagał szefowi CzeKa (*Wsierossijskaja czerezwyczajnaja kommissja po borbie z kontrriewolucjej, spiekulacjej i prietuplienjami po dołżnosti* — Wszechrosyjska Komisja Nadzwyczajna do Walki z Kontrrewolucją, Spekulacją i Nadużyciami Władzy)[498].

W kwietniu 1920 roku Kommissarow zaczął pracować dla agencji wywiadowczej zorganizowanej nieco wcześniej w Berlinie przez jego dawnego protektora w Ochranie, generała Kurłowa. Jej zadaniem było dostarczanie antybolszewickich informacji kręgom rosyjskiej białej emigracji w Niemczech. Pomimo nieufności, jaką wywołał w przeszłości w kręgach prawicy, Kommissarow wykorzystał swoje znaczne talenty intelektualne i zręczność towarzyską, aby wszędzie tam, gdzie się pojawił, szybko znaleźć dojście do wyższych sfer. Zaczął obracać się wśród monarchistycznej prawicy w Monachium, szczególnie pilnie starając się zaskarbić sobie przychylność generała Ludendorffa. Co ciekawe, jednocześnie nawiązał kontakt z przedstawicielami bolszewików w Niemczech i dostarczał im informacje o antysowieckiej działalności w Niemczech[499].

Jednym z wielu kłamstw rozpowszechnianych przez Kommissarowa było to, że występuje jako pełnomocny przedstawiciel generała Piotra Wrangla, człowieka wywodzącego się z arystokracji estońskiej i niemiecko-bałtyckiej. Przejął on w kwietniu 1920 roku od generała Denikina dowództwo słabnących Sił Zbrojnych Południa Rosji[500]. Dzięki tej fałszywej akredytacji zaczął współpracować z białymi emigrantami, którzy dążyli do uwolnienia Ukrainy spod bolszewickiego panowania. Szczególnie blisko związał się ze skrajnie antysemickimi prawicowymi monarchistami i germanofilami — Borysem Pelikanem i Konstantinem Szczegłowitowem.

Ukraińscy wspólnicy Kommissarowa posiadali solidne prawicowe referencje. Obaj bowiem należeli w okupowanym przez Niemców Kijowie do skrajnie prawicowego Bloku Monarchistycznego[501]. Pelikan, wyjątkowo bogaty człowiek, odgrywał znaczącą rolę w ruchu czarnosecinnym w carskiej Rosji i był burmistrzem Odessy, miasta o dużej liczbie mieszkańców żydowskiego pochodzenia[502]. Podobnie jak Kommisarow należał do Sekcji Południowej monarchistycznego *Sojuza wiernych* (Związku wiernych) znajdującego się pod ogólnym przywództwem Nikołaja Markowa II, lidera byłego Związku Narodu

Rosyjskiego[503]. Szczegłowitow był w carskiej Rosji ministrem sprawiedliwości, a potem zajął się szemranymi interesami i uzyskał duże sumy pieniędzy od prawicowych organizacji na Ukrainie[504]. W 1920 roku obaj kierowali znajdującym się w Monachium ugrupowaniem, które walczyło o niepodległą Ukrainę[505].

Kommissarow, Pelikan i Szczegłowitow pomogli utworzyć organizację, której celem było popieranie wymiany handlowej pomiędzy prawicowymi organizacjami w Bawarii a wojskami generała Wrangla na Krymie[506]. Oficjalnie całym przedsięwzięciem kierował Niemiec o nazwisku Wagner, były adiutant w niemieckim Naczelnym Dowództwie Wojsk Lądowych. Wagner wykorzystał swoje wpływy w firmie Wagner i Furter, aby popierać Ukraińsko-Bawarskie Towarzystwo Importowo-Eksportowe. Miało ono 300 000 marek kapitału wysokiego ryzyka pozyskanego od prawicowych firm, w tym przede wszystkim z *Münchener-Augsburger Maschinenfabrik* (Monachijsko-Augsburska Fabryka Maszyn). Ukraińsko-Bawarskie Towarzystwo Importowo-Eksportowe proponowało dostawy artykułów przemysłowych do użytku cywilnego, sprzętu wojskowego i wsparcie niemieckich oficerów dla Sił Zbrojnych Południa Rosji generała Wrangla w zamian za produkty rolne z Krymu[507].

Niemcy i biali Rosjanie związani z Ukraińsko-Bawarskim Towarzystwem Importowo-Eksportowym w maju 1920 roku zorganizowali w Monachium i położonym w pobliżu Regensburgu spotkania konsultacyjne. W rozmowach tych przedstawicielami strony niemieckiej byli generał Ludendorff, jego doradca i uczestnik puczu Kappa pułkownik Bauer, wspomniany już Wagner i major Josef Bischoff, dowódca Żelaznej Dywizji w czasie interwencji na Łotwie w 1919 roku. Bischoff bacznie śledził rozwój spraw na Ukrainie i zorganizował w Odessie tajny ośrodek propagandy antybolszewickiej. Kommissarow, Pelikan i generał Biskupski reprezentowali stronę rosyjską (a właściwie ukraińską). Niemcy bałtyccy Scheubner-Richter i Rosenberg — mediowali pomiędzy

niemieckimi a rosyjskimi konspiratorami[508]. Niemieccy i biali rosyjscy spiskowcy przyjęli program pułkownika Bauera wzywający do zjednoczenia wszystkich tych, którzy walczyli przeciwko bolszewikom w wojnie domowej pod hasłem: „Cel uświęca środki". Według *Protokołów mędrców Syjonu* żydowscy przywódcy również posługiwali się tym hasłem, co dodatkowo świadczy o wpływie tego falsyfikatu na poglądy członków skrajnej prawicy. Konspiratorzy zamierzali doprowadzić do anulowania zawartych po I wojnie światowej postanowień Traktatu Wersalskiego, a także do obalenia bolszewickiego reżymu przez sprzymierzone siły nacjonalistów niemieckich, rosyjskich, węgierskich, bułgarskich i tureckich. Dążyli również do przywrócenia monarchii w Europie Środkowej i Wschodniej, a ich następnym krokiem miało być zawarcie sojuszu przez Niemcy, Rosję oraz Węgry i ponowny rozbiór Polski. Prawicowi uczestnicy majowych narad w Bawarii postanowili wysłać misję do generała Wrangla na Krymie, aby uściślić warunki wzajemnej pomocy[509].

Mimo że generał Wrangel otrzymywał pomoc materiałową od Ententy, w tym przede wszystkim Francji, działający w Bawarii niemieccy i biali spiskowcy mieli powody liczyć na jego zrozumienie dla ich sprawy. Chociaż Wrangel później coraz bardziej skłaniał się w stronę Ententy, to jednak w tym okresie chciał współpracować z monarchistycznymi Niemcami, aby doprowadzić do swego rodzaju odrodzenia Rosji. Ludzie, którzy znali Wrangla osobiście, potwierdzali, że miał wyraźnie sprecyzowane poglądy monarchistyczne i proniemieckie. Jak twierdzili jego współpracownicy, wypowiadane od czasu do czasu przyjazne dla Ententy uwagi Wrangla wynikały z uzależnienia od francuskiej pomocy materiałowej[510]. Wrangel musiał w dużym stopniu polegać na francuskim wsparciu, ponieważ socjalistyczny rząd niemiecki, chcąc przypodobać się sowieckiemu reżymowi, nie przyjął wysłanej przez niego delegacji. Mimo że francuskie władze pomagały Wranglowi, to jednak nie miały do niego zaufania[511].

Aby utrzymać dobre relacje z Ententą i żydowskimi mieszkańcami Krymu, generał Wrangel ograniczył antysemicką propagandę wśród swoich wojsk[512]. Mimo to jednak niektórzy dowodzeni przez niego ludzie nadal prowadzili gwałtowną kampanię antyżydowską — wyróżniał się w tym Grigorij Szwarc-Bostunicz[513], który ostatecznie uzyskał wysoki stopień w hierarchii SS Himmlera[514]. Szwarc-Bostunicz urodził się w Kijowie w 1883 roku. Jego ojcem był Niemiec bałtycki, matka z domu Bostunicz pochodziła ze zniemczonej szlacheckiej rodziny serbskiej osiadłej w Bawarii. W 1908 roku ukończył prawo i teologię na Uniwersytecie w Kijowie. W sierpniu 1914 roku rodzina Szwarc-Bostuniczów przebywała w niemieckim kurorcie Bad Kissingen. Po wybuchu wojny zostali internowani, a następnie deportowani do Rosji. Po rewolucji październikowej Szwarc-Bostunicz przedostał się na Ukrainę, by tam działać, jak to potem określił w raporcie SS, jako „agitator i propagandysta wojskowy" najpierw u Denikina, a potem u Wrangla[515]. Na Krymie w swoich wystąpieniach zaciekle występował przeciwko bolszewikom, wolnomularzom i Żydom. Jego działalność agitacyjna stała się powodem wydania na niego wyroku śmierci przez CzeKa. Prominentny narodowy socjalista i przywódca *Aufbau* Scheubner-Richter zatrudnił później Szwarc-Bostunicza jako prelegenta NSDAP i wysyłał go, aby ten wygłaszał przemówienia w różnych miejscach Niemiec[516].

Georgij Niemirowicz-Danczenko również działał za rządów Wrangla na Krymie jako znany antysemicki agitator. Urodził się w Sankt Petersburgu w 1889 roku, ukończył studia prawnicze jako najlepszy student rocznika 1910 i za rządów cara Mikołaja II pracował w Dumie Państwowej. W 1917 roku opublikował swój pierwszy artykuł dotyczący kwestii rolnej[517].

Theodor von Cramer-Klett

W rządzie Wrangla został rzecznikiem prasowym[518] i na stanowisku tym zdołał rozkolportować (najczęściej tajnymi sposobami) znaczną ilość literatury antysemickiej[519]. Podobnie jak Szwarc-Bostunicz, Niemirowicz-Danczenko podjął później w *Aufbau* współpracę ze Scheubner-Richterem.

W czasie wojny domowej coraz bardziej czuł się rozczarowany generałem Wranglem i jego przywództwem. Miał nadzieję, że na stanowisku rzecznika prasowego będzie cieszył się dużą niezależnością, ale w rzeczywistości Wrangel bardzo ograniczał jego działania. Na przykład kiedy we wrześniu ukazał się pierwszy numer tygodnika „Russkaja Prawda" („Rosyjska prawda") z dwoma antysemickimi artykułami powołującymi się na oceny różnych filozofów i pisarzy, Wrangel natychmiast zakazał publikacji pisma. Według Niemirowicza-Danczenki generał postąpił tak pod presją żydowskich mieszkańców Krymu. Wprawdzie Niemirowicz-Danczenko zdecydowanie protestował przeciwko decyzji Wrangla, ale bez skutku[520].

Tajna misja do rządu generała Wrangla, w którym znaczącą rolę odgrywał Niemirowicz-Danczenko — wysłana w wyniku decyzji podjętej w maju 1920 roku na konferencjach niemieckiej i rosyjskiej prawicy — wyruszyła z Monachium w połowie czerwca pod przywództwem Scheubner-Richtera[521]. Poza nim w składzie delegacji znalazł się podwójny agent Kommissarow, były ważny członek Czarnej Sotni Pelikan, posiadający doskonałe kontakty gospodarcze Wagner, a także kilku przedstawicieli Węgier i Austrii. Cała grupa spłynęła Dunajem, zatrzymując się najpierw w Wiedniu, a następnie w Budapeszcie[522].

Delegacja Scheubner-Richtera wykorzystała wstępne prace przygotowawcze wykonane w Budapeszcie. Bauer i Biskupski wyjechali wcześniej z Monachium do Budapesztu, aby skoordynować działania misji z faktycznym przywódcą Węgier, admirałem Mikósem Horthym. Jako regent rządził on Węgrami w imieniu dynastii habsburskiej, po tym jak parlament Węgier decyzją z maja 1920 roku zobowiązał się oddać jej (kiedyś) tron[523]. General Ludendorff i były organizator interwencji na Łotwie, generał hrabia Rüdiger von Goltz — który mieszkał w Budapeszcie pod przybranym nazwiskiem — również prowadzili negocjacje z członkami rządu Horthy'ego w imieniu delegacji Scheubner-Richtera.

Misja odniosła duży sukces. Delegaci krymscy pod przywództwem Scheubner-Richtera podkreślali wyraźnie zarówno wojskowe, jak i gospodarcze elementy ich przedsięwzięcia. Admirał Horthy poparł delegację i jej cel, jakim była współpraca Niemców z białymi Rosjanami, za co Scheubner-Richter wyraził mu głęboką wdzięczność. Generał Berzewicsky — dowódca Węgierskich Sił Zbrojnych — zapewnił, że ma do dyspozycji 70 tysięcy żołnierzy mogących wesprzeć niemiecko-rosyjskie plany unieważnienia Traktatu Wersalskiego[524]. Po tak udanym pobycie w Budapeszcie, misja Scheubner-Richtera przybyła w połowie lipca do stolicy Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, Belgradu. Kłopoty zaczęły się, kiedy Kommissarow dopuścił się zdrady. W czasie gdy Scheubner-Richter prowadził rozmowy z członkami delegacji miejscowych białych emigrantów[525], szalbierz się ulotnił. Jakiś czas później, być może w czasie następnego przystanku w bułgarskiej Warnie, członkowie delegacji Wagner i Pelikan uświadomili sobie, że Kommissarow ich oszukał[526], utrzymując fałszywie, że jest w Niemczech przedstawicielem generała Wrangla. Na tej podstawie otrzymał 115 tysięcy marek na zorganizowanie podróży na Krym[527]. Ukraiński nacjonalista Pelikan napisał później, że nigdy więcej nie zobaczył już Kommissarowa. W sierpniu 1920 roku Wrangel rozkazał, aby pod żadnym pozorem nie pozwolono mu pojawić się na Krymie[528]. W marcu 1921 roku Komissarow otwarcie przyłączył się do Sowietów i działał jako ich agent w Bułgarii. Jego meldunki doprowadziły do aresztowania wielu białogwardyjskich oficerów na terenie Bałkanów[529].

Pomimo oszustwa Kommissarowa, prawicowa międzynarodowa misja pod kierownictwem Scheubner-Richtera zdołała uniknąć bolszewickich agentów i w lipcu 1920 roku została serdecznie przywitana w Sewastopolu, gdzie mieściła się kwatera główna Wrangla na Krymie[530]. Jej obecność należało traktować jako tajemnicę dyplomatyczną, ponieważ francuskie władze na Krymie groziły przerwaniem dostaw zaopatrzenia dla Wrangla, jeżeli będzie współpracował

z Niemcami[531]. Scheubner-Richter upewnił się, jakie są poglądy oficerów i żołnierzy Wrangla. Przedstawiał się jako Rosjanin i prowadził liczne rozmowy z członkami Sił Zbrojnych Południa Rosji. Doszedł do wniosku, że chociaż w rządzie Wrangla znajduje się znaczna liczba popierających Francuzów konstytucyjnych demokratów, powszechnie znanych jako „kadeci", to jednak w jego wojsku służyli głównie prawicowcy, którzy jawnie sympatyzowali z Niemcami. Żołnierze i oficerowie otwarcie naśmiewali się przy każdej okazji z przedstawicieli Francuskiej Misji Wojskowej[532].

Ententa okazała się bardzo niepopularna na Krymie. Scheubner-Richter pisał później o trwałej niechęci ludności Krymu do Francuzów. Wynikała ona przede wszystkim z faktu, że francuscy żołnierze uciekli przed bolszewickimi wojskami i na początku wojny domowej porzucili białogwardyjskie oddziały w położonej niedaleko Odessie, skazując je na przerażającą zemstę „czerwonych"[533]. Rzecznik prasowy Wrangla, Niemirowicz-Danczenko, napisał później w swoich pamiętnikach (opublikowanych przez *Aufbau* w kwietniu 1923 roku), że mieszkańcy Krymu żywili wyraźnie negatywne uczucia do Anglików i Francuzów. Oskarżali ich nie tylko o to, że niezbyt przykładają się do walki z bolszewikami, ale również o wykorzystywanie swojej władzy do utrzymywania niesprawiedliwego kursu wymiany pieniędzy. Niemirowcz-Danczenko wspomniał też, że kiedy po Sewastopolu rozeszła się wiadomość, że niemiecka delegacja wymknęła się francuskim agentom wywiadu i przybyła do miasta, miejscowe społeczeństwo przyjęło informację ze „źle skrywaną radością"[534].

Delegacja Scheubner-Richtera zanotowała w Sewastopolu duże sukcesy. Pomimo prowadzonym przez Francuzów na Krymie działaniom antyniemieckim, jego kolega Wagner założył w stolicy generała Wrangla oddział domu handlowego Wagner i Furter[535]. Z kolei sam szef delegacji prowadził dobrze rozwijające się, intensywne rozmowy z Wranglem[536]. Zgodnie z zamysłami Scheubner-Richtera, w późniejszym okresie przyjechała na Krym znaczna liczba

niemieckich techników i handlowców[537]. Do końca lipca 1920 roku wśród około 75 000 żołnierzy Wrangla znalazło się wielu białogwardyjskich i niemieckich oficerów przysłanych przez bawarskich wspólników Scheubner-Richtera[538]. Francuska Misja Wojskowa w Polsce skonstatowała z konsternacją, że kadra oficerska Wrangla zdecydowanie popiera rozwijającą się współpracę bawarsko-ukraińską kierowaną przez Scheubner-Richtera[539].

Pomimo coraz intensywniejszej współpracy z Wranglem bawarscy „sponsorzy" Scheubner-Richtera nie ufali białogwardyjskiemu generałowi, uważając go za zbyt profrancuskiego. Było to spowodowane głównie ustępstwem wobec Francuzów i włączeniem do swojego rządu konstytucyjnych demokratów. Aby ułagodzić krytyków w bawarskich prawicowych kręgach finansowych, Wrangel włączył do swojego rządu przedstawicieli rosyjskiej skrajnej prawicy. Najbardziej znamienne było powierzenie stanowiska byłemu członkowi Czarnej Sotni, Kozakowi dońskiemu, pisarzowi, publicyście i oficerowi kozackiemu Iwanowi Rodionowowi[540]. Jako wydawca oficjalnej gazety Wszechwielkiego Wojska Dońskiego generała Piotra Krasnowa „Czasowoj" opublikował w niej *Protokoły mędrców Syjonu*[541]. W późniejszym okresie antybolszewicka publikacja Rodionowa *Opfer des Wahnsinns* (Ofiary szaleństwa) była od października 1923 roku drukowana w odcinkach w narodowosocjalistycznej gazecie „Völkischer Beobachter"[542]. Włączając prawicowców do swojego rządu i podkreślając, że najpierw zwrócił się do rządu niemieckiego z prośbą o pomoc w walce z bolszewikami, Wrangel na początku października 1920 roku zdołał ustabilizować chwiejne dotąd poparcie czołowych przedstawicieli rosyjskiej białej emigracji i bawarskich przedsiębiorców[543].

Kolejne duże konsultacje niemieckich i rosyjskich monarchistów z głównymi uczestnikami puczu Kappa miały miejsce w Bawarii na początku października tego samego roku. Ich uczestnicy dyskutowali na temat nawiązywania bliższych więzi pomiędzy niemiecką prawicą oraz znajdującą się w Niemczech rosyjską

białą emigracją a reżymem Wrangla. Niemiecką stronę w tych rozmowach reprezentowali generałowie Ludendorff, znany z interwencji na Łotwie Goltz oraz Max Hoffmann, który negocjował

Paweł Miliukow

z sowieckim ludowym komisarzem spraw zagranicznych Lwem Trockim, później jednak zwrócił się przeciwko bolszewikom. Rosyjskie interesy reprezentowali pułkownik Bermondt-Awałow oraz generał Biskupski, który wbrew temu, co utrzymywał, w rzeczywistości nie posiadał mandatu do występowania w imieniu

generała Wrangla[544]. Generał Goltz zaproponował wysłanie na Krym przez Węgry 50 tysięcy uzbrojonych Niemców, głównie oficerów, którzy wzmocniliby wojska Wrangla[545]. Później jego dawny współpracownik, major Bischoff, w swoim nowym miejscu zamieszkania w Austrii werbował niemieckich oraz austriackich oficerów i żołnierzy do wojsk na Krymie[546].

Francuscy wojskowi na Węgrzech zauważyli skutki współpracy pomiędzy byłymi uczestnikami puczu Kappa a Siłami Zbrojnymi Południowej Rosji, dlatego francuskie władze wkrótce podjęły działania, aby przerwać te niekorzystne dla ich kraju ustalenia. W meldunku z października 1920 roku francuscy wojskowi skarżyli się, że wielka liczba niemieckich oficerów z ważnymi paszportami rosyjskimi jedzie przez Węgry do Sił Zbrojnych Południa Rosji, aby wypełnić porozumienie w sprawie bliższej współpracy wojskowej i gospodarczej zawarte w lipcu poprzedniego roku. Oficerowie ci wykonywali przede wszystkimi instrukcje generała Goltza, który działając w nieoficjalnym porozumieniu z rządem niemieckim, dążył do wykorzystania armii Wrangla do obalenia bolszewizmu i utworzenia prawicowego państwa rosyjskiego, a właściwie ukraińskiego, chętnego do współpracy z nacjonalistycznymi Niemcami[547].

W związku z coraz większym zagrożeniem, jakie dla francuskich interesów stwarzało współdziałanie niemieckiej prawicy i białogwardzistów, nadzorująca wojska Wrangla francuska policja na Krymie aresztowała w połowie października 1920 roku Scheubner-Richtera i członków jego delegacji. Władze francuskie zwolniły członków misji dopiero po wielu dyskusjach i łapówkach, ale delegacja nie mogła natychmiast opuścić półwyspu ze względu na brak środka transportu. Pozostawała ona pod ścisłym nadzorem policji francuskiej i dopiero pod koniec października wyjechała z Krymu do Niemiec.

Geneza i początki kształtowania się Aufbau

Po powrocie do Monachium z niebezpiecznej misji na Krymie Scheubner-Richter, który w volkistowskich niemieckich kręgach był powszechnie uważany za autorytet w sprawach rosyjskich, przystąpił do organizowania *Aufbau*[548]. Ta organizacja konspiracyjna przekształciła się w centrum kooperacji volkistowskich Niemców, w tym przede wszystkim Hitlera i generała Ludendorffa z sympatyzującymi z Niemcami rosyjskimi emigrantami. Mimo że *Aufbau* wywarł zasadniczy wpływ na genezę i rozwój narodowego socjalizmu, historycy nie dokonali dogłębnej analizy tego tajnego stowarzyszenia[549].

Zgodnie ze statutem *Aufbau,* organizacja ta wspierała „narodowe interesy Niemiec i rosyjskiej strefy odbudowy". Dążyła także do „promowania energicznej narodowej polityki gospodarczej w odniesieniu do państw na Wschodzie, szczególnie tych, które powstały na terytorium byłego Imperium Rosyjskiego, w celu odbudowy życia gospodarczego wspomnianych państw lub Imperium Rosyjskiego"[550]. Mało precyzyjny język statutu *Aufbau* pozwalał uchylić się od poruszania kluczowego zagadnienia: czy Imperium Rosyjskie ma zostać odtworzone jako jednolita całość, czy może Ukraina i kraje nadbałtyckie uzyskają autonomię? Ów brak jasności najprawdopodobniej miał spowodować, że organizacja byłaby do przyjęcia zarówno dla Wielkorusów, jak i dla mniejszości narodowych — przede wszystkim dla Ukraińców i Niemców bałtyckich, którzy zamieszkiwali obrzeża byłej Rosji carskiej.

Aufbau ściśle kontrolował, kto może zostać jego członkiem. Kandydat powinien być zamożny i podporządkować się zasadzie, że organizacja prowadzi swoją działalność w całkowicie konspiracyjny sposób. *Aufbau* dążył do tego, by członkami zwyczajnymi zostawali bardzo zdeterminowani, antybolszewiccy Niemcy i biali emigranci — zwłaszcza Rosjanie, Ukraińcy i Niemcy bałtyccy. Zainteresowani przedstawiciele innych narodowości mogli wstąpić do organizacji jako członkowie nadzwyczajni, pod warunkiem że mogą potwierdzić swoje zaangażowanie w popieraniu podstawowego celu *Aufbau*, a mianowicie: współpracy niemieckiej i rosyjskiej prawicy. Członek zwyczajny musiał uiścić 100

tysięcy marek wpisowego z chwilą przyjęcia do organizacji, a następnie płacić 20 tysięcy marek rocznych składek; natomiast w przypadku członka nadzwyczajnego wpisowe wynosiło 10 tysięcy, a składka roczna 50 tysięcy marek. Przywódcy *Aufbau* starannie sprawdzali pochodzenie oraz przeszłość potencjalnego kandydata i mogli przyjąć lub odrzucić wniosek o przyjęcie bez podawania przyczyn swojej decyzji. Wszystkie prace organizacyjne były prowadzone w pełnej tajemnicy[551].

Powstawanie *Aufbau* obserwował były carski generał Aleksy von Lampe. Jako umiarkowany monarchista, sympatyk Ententy i człowiek, który nie pochwalał czegoś, co nazywał „histerycznymi wrzaskami" Fiodora Winberga, traktował zdecydowanie proniemiecki *Aufbau* z podejrzliwością[552]. W swoim obszernym dzienniku odnotował, że *Aufbau* oficjalnie głosi, iż jego celem jest — po obaleniu władzy sowieckiej — nawiązanie realizowanych drogą wodną relacji handlowych i przemysłowych z Rosją południową (Ukrainą). Napisał także o nieoficjalnych celach tej organizacji, z których najważniejszym było doprowadzenie do zbliżenia niemieckiej prawicy i prawicowych kręgów rosyjskiej emigracji w celu odtworzenia rządów monarchicznych w Niemczech oraz Rosji i przełamanie „żydowskiej dominacji"[553].

Adolf Hitler wcześnie nawiązał bliskie kontakty z *Aufbau* Scheubnera-Richtera. W listopadzie 1920 roku spotkał się z nim za pośrednictwem Rosenberga. Od tego momentu rozpoczął się okres intensywnej współpracy pomiędzy dwoma volkistowskimi przywódcami, z których każdy wywodził się spoza granic Niemiec[554]. Hitler dał wyraz swojej akceptacji antybolszewickich i antysemickich poglądów *Aufbau* w swoim przemówieniu z 19 listopada 1920 roku. Przekonywał w nim, że Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka jest państwem rolniczym, ale nie zdoła wyżywić własnej ludności „dopóki będą rządzić bolszewicy kierowani przez Żydów". Podkreślał, że Żydzi są u władzy w Moskwie, Wiedniu i Berlinie, a także twierdził, iż „nie może być mowy o odbudowie", ponieważ Żydzi jako słudzy międzynarodowego kapitału

„sprzedali nas, Niemców”[555]. Scheubner-Richter po raz pierwszy usłyszał przemawiającego publicznie Hitlera trzy dni później, 22 listopada[556]. Mowa wywarła na nim tak wielkie wrażenie, że wkrótce później wstąpił do NSDAP[557]. Od tej chwili losy *Aufbau i* ruchu narodowosocjalistycznego splotły się jeszcze bardziej.

Kirył Władimirowicz Romanow

Podczas gdy sojusz z narodowymi socjalistami Hitlera wspierał sprawę *Aufbau*, Scheubner-Richter we wczesnym okresie swojego zarządzania prawicową, tajną organizacją musiał uporać się z poważnym problemem. Na samym początku antybolszewickich działań *Aufbau* pokładał duże nadzieje w Siłach Zbrojnych Południa Rosji generała Wrangla. Liczył na pełną realizację podpisanego z Wranglem porozumienia o ścisłej współpracy wojskowo-gospodarczej. Jednakże oczekiwania na solidne wsparcie ze strony białogwardyjskich wojsk na Krymie szybko się rozwiały. Pod koniec listopada 1920 roku Armia Czerwona rozgromiła Siły Zbrojne Południa Rosji Wrangla i jego ludzie musieli ewakuować się z Krymu, aby uniknąć śmierci lub bolszewickiej niewoli[558]. Po swojej klęsce Wrangel podkreślał, że walczył przeciwko „fundamentalnym przyczynom zniszczenia, które grozi całemu światu”[559].

W artykule *Der jüdische Bolschewismus*, opublikowanym w listopadzie 1921 roku w „Völkischer Beobachter”, członek *Aufbau,* ideolog narodowosocjalistyczny Alfred Rosenberg — zapewniał: „Wrangel został pozostawiony na lodzie przez Francuzów, podobnie jak Judenicz przez Anglików”. Jak już wspomniano, w 1919 roku brytyjska flota przestała osłaniać natarcia generała Nikołaja Judenicza na Piotrogród po to, by ostrzelać Zachodnią Armię Ochotniczą pułkownika Bermondt-Awałowa. Rosenberg utrzymywał, że w czasie siedmiu miesięcy wojska Wrangla otrzymały zaledwie trzy transporty przestarzałego francuskiego uzbrojenia, za które Francuzi zabrali w formie zapłaty wielkie ilości zboża. Narzekał także, że „we «francuskiej» misji wojskowej” u Wrangla było siedmiu Żydów i zaledwie trzech gojów. Wyciągnął z tego następujący wniosek:

Rosyjscy generałowie wspierani są tylko do momentu, kiedy nie zdobywają przewagi nad Armią Czerwoną, a więc jedynie na czas potrzebny, by [Ententa] była w stanie z wielkim powodzeniem realizować proces rozrywania na strzępy narodu rosyjskiego[560].

Nienawiść, jaką Rosenberg żywił do Ententy, znalazła silny oddźwięk wśród volkistowskich Niemców i prawicowej rosyjskiej emigracji.

Po porażce antybolszewickich działań Wrangla na Krymie Scheubner-Richter musiał skupić uwagę na wykorzystaniu volkistowskich Niemców i rosyjskiej białej emigracji osiadłej w Bawarii na przekształcenie *Aufbau* w potężną organizację konspiracyjną. Uważał wspierającą go białą emigrację w Niemczech za „sprzyjającą Niemcom i kulturze"[561]. Starał się za pośrednictwem *Aufbau* podważać rządy socjalistów w Niemczech i bolszewicki reżym w Rosji, które jego zdaniem były kontrolowane przez Żydów. Działał jako faktyczny przywódca organizacji, chociaż oficjalnie piastował jedynie stanowisko pierwszego sekretarza. Mógł całkowicie poświęcić się kierowaniem konspiracyjnymi działaniami prawicowych Niemców i rosyjskich emigrantów, ponieważ dzięki wżenieniu się w niemiecką szlachtę dysponował znacznymi własnymi funduszami.

Scheubner-Richter przekonał barona Theodora von Cramer-Klett, aby ten oficjalnie przyjął stanowisko przewodniczącego *Aufbau*. Był to niesamowicie zamożny człowiek, posiadający wielkie przedsiębiorstwa przemysłowe i połacie ziemi ornej, a także liczne znajomości wśród wysoko postawionych osób w Niemczech i za granicą[562]. Okazał się najważniejszym finansowym darczyńcą *Aufbau*. Oddawał do dyspozycji organizacji duże sumy pieniędzy w zamian za przyszłe koncesje w mającym powstać niepodległym państwie ukraińskim. Szczególnie duże fundusze pozyskiwał dla organizacji z niemieckiej firmy Mannesmann. Poza tym był blisko zaprzyjaźniony z księciem Ruppertem von Wittelsbachem z Bawarii, którego Scheubner-Richter początkowo widział jako przyszłego cesarza Niemiec[563].

W czasie kiedy Cramer-Klett dzięki swojemu bogactwu i znajomościom oficjalnie przewodził *Aufbau*, generał Biskupski działał na stanowisku wiceprzewodniczącego jako autentycznie niezastąpiony współpracownik Scheubner-Richtera[564]. Pod względem wojskowym i finansowym był bardzo

cennym członkiem organizacji. Wykorzystywał dziarską wojskową postawę i eleganckie mundury, aby przypodobać się wyższym sferom bawarskiej socjety. Jego niepośledni intelekt, bezpośredniość, wszechstronność i talenty językowe pozwoliły mu objąć wiodącą rolę w społeczności białej emigracji w Monachium. Wykorzystywał również swoje umiejętności towarzyskie do tworzenia więzi pomiędzy *Aufbau* a czołowymi bawarskimi arystokratami, właścicielami ziemskimi, przemysłowcami i oficerami[565]. Stopniowo nawiązał także bliskie relacje z samym Hitlerem[566].

W czasie gdy pod koniec 1920 roku zakładano *Aufbau,* Biskupski przewodził Wszechrosyjskiej Ludowej Lidze Wojskowej, która dążyła do ustanowienia na terytorium dawniej carskiej Rosji ludowej monarchii federacyjnej. Każda część składowa konfederacji, taka jak Ukraina czy region nadbałtycki, miała się cieszyć dużą autonomią i w początkowym okresie byłaby rządzona przez dyktatorów wojskowych. Organizacja używała haseł typu: „Monarchia federacyjna", „Ziemia dla ludu na własność", „Władza dla cara", „Car i lud". Biskupski nie realizował więc ściśle „reakcyjnych" celów politycznych. Obiecywał narodom z tzw. obrzeża znaczną autonomię w ramach nowej, rosyjskiej konfederacji. Co więcej, zdając sobie sprawę, że wprowadzona przez bolszewików reforma rolna cieszy się popularnością wśród chłopów, starał się zdobyć poparcie dla nowej monarchii rosyjskiej, obiecując uszanować własność nadanej im ziemi.

Mimo że niemieckie Ministerstwo Spraw Zagranicznych konsekwentnie współpracowało z bolszewickim reżymem, raport z początku listopada 1920 roku stwierdzał, że Biskupski był:

osobowością odpowiednią do poprowadzenia zamierzonej [antybolszewickiej] akcji [wojskowej] do szczęśliwego rozwiązania. B[iskupski] jest sprytny, energiczny i pomysłowy, nie ma uprzedzeń politycznych, a jego nazwisko nie jest w żaden sposób politycznie skompromitowane. Z tego ostatniego powodu B[iskupski] w zasadzie nie napotka na sprzeciw żadnej z grup Rosjan. Szczególnym atutem generała B[iskupskiego] jest jego prawidłowe rozpoznanie

idei, które zawsze wrastają w świadomość narodu rosyjskiego. W swoim czasie Lenin również odniósł zwycięstwo, ponieważ w danej chwili właściwie ocenił psychikę narodu[567].

Scheubner-Richter starał się przekształcić pozytywną ocenę Biskupskiego przez niemieckie MSZ w materialne wsparcie antybolszewickiej działalności *Aufbau*. W grudniu 1920 roku przedłożył Ministerstwu Spraw Zagranicznych raport, w którym sugerował, że w czasie kiedy przedstawiciele MSZ oficjalnie muszą prowadzić sprawy z Sowietami, mogliby w tajemnicy wspierać koordynowaną przez *Aufbau* działalność białej emigracji[568]. Jednakże ministerstwo nie wspomogło *Aufbau* i utrzymywało zdecydowanie prosowieckie stanowisko. Scheubner-Richter był coraz bardziej wzburzony utrzymywaniem przez MSZ bliskich relacji z sowieckim kierownictwem[569].

Chociaż *Aufbau* nie uzyskał od niemieckiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych wsparcia, na którym mu zależało, to zdołał jednak zdobyć spory prestiż, wcielając w swoje szeregi generała Ludendorffa, jednego z najlepszych niemieckich strategów wojskowych I wojny światowej i człowieka będącego siłą napędową puczu Kappa. Udało się to dzięki Biskupskiemu, który nawiązał bliskie stosunki z Ludendorffem[570]. Przyczynił się do tego również Scheubner-Richter, od dawna cieszący się poparciem generała[571]. Ludendorff uznał, że *Aufbau* z jego wyraźnymi antybolszewickimi tezami i odważnymi propozycjami rozwiązań „kwestii wschodniej" jest interesującą organizacją. W marcu 1921 roku, również w *Aufbau,* Scheubner-Richter zapoznał Ludendorffa z Hitlerem. Tak więc faktyczny przywódca tej organizacji w istocie zapoczątkował polityczną współpracę, której punktem kulminacyjnym stała się kierownicza rola Hitlera i Ludendorffa w puczu monachijskim 8/9 listopada 1923 roku[572].

Ludendorff w znacznym stopniu wpłynął na militarystyczny światopogląd Hitlera. W 1921 roku generał wydał książkę *Kriegsführung und Politik* (Przywództwo wojenne i polityka). Na podstawie informacji zaczerpniętych

z *Protokołów mędrców Syjonu* twierdził: „Najwyższa władza Żydów działała ręka w rękę z Francją i Anglią. Być może im przewodziła". Dalej podkreślał, że pokój jest jedynie okresem przygotowań do wojny. Wojna spowodowała powstanie „społeczności frontowej", ta natomiast ustabilizowała środowisko bojowników, którego energia skierowana była na zewnątrz[573]. Hitler twierdził później, że książka „wyraźnie wskazywała, gdzie rzeczywiście należy szukać w Niemczech [błędów przeszłości i możliwości na przyszłość]"[574].

Innym ważnym działaczem w *Aufbau* był Arno Schickendanz, kolega Scheubnera-Richtera ze studenckiej korporacji „Rubonia" w Rydze, weteran walk na Łotwie i zagorzały narodowy socjalista[575]. Pracował w organizacji jako zastępca dyrektora, był sekretarzem wiceprzewodniczącego Biskupskiego[576]. Wszyscy oni działali jako triumwirat, prowadząc bieżące sprawy *Aufbau* i tylko oni mieli swoje biura w głównym zarządzie organizacji[577]. Schickendanz pomagał także Scheubner-Richterowi wydawać jej oficjalny tygodnik zatytułowany „Aufbau: Zeitschrift für wirtschafts-politische Fragen Ost-Europas" („Odbudowa: Czasopismo poświęcone gospodarczo-politycznym zagadnieniom Europy Wschodniej"). Wkrótce Scheubner-Richter zmienił jego nazwę na „Wirtschafts-politische Aufbau-Korrespondenz über Ostfragen und iher Bedeutung für Deutschland" (Gospodarczo-polityczna korespondencja Odbudowy o problematyce wschodniej i jej znaczeniu dla Niemiec)[578]. Wiele numerów „Aufbau-Korrespondenz" znalazło się później w Archiwum NSDAP[579].

Poza Schickendanzem, *Aufbau* i NSDAP Hitlera miało także kilku innych wspólnych członków. Bliski kolega Hitlera z czasów I wojny światowej — Max Amann — również działał w organizacji na stanowisku drugiego sekretarza[580] i wspólnie z Scheubner-Richterem prowadzili sprawy finansowe i organizacyjne *Aufbau*[581]. Poza tym Rosenberg i Otto von Kursell — koledzy Scheubner-Richtera i Schickendanza z korporacji „Rubonia" i współpracownicy jednego z pierwszych mentorów Hitlera, Dietricha Eckarta — byli wyróżniającymi się

członkami zarówno *Aufbau*, jak i partii narodowosocjalistycznej[582]. Poza działalnością w *Aufbau* Rosenberg występował jako drugi po Hitlerze ideolog narodowych socjalistów.

Kursell był w *Aufbau* bliskim współpracownikiem Scheubner-Richtera, równie bliskim jak wtedy, kiedy współdziałali w czasie niemieckiej okupacji terenów nadbałtyckich. Na początku lat 30. Kursell podkreślał, że chociaż oficjalnie wstąpił do NSDAP dopiero w 1922 roku, to w 1919 roku znajdował się w czołówce ruchu i pracował razem z Scheubner-Richterem, Eckartem i Rosenbergiem[583]. Był też wiceprzewodniczącym monachijskiego oddziału *Baltenverband* (Zrzeszenia Niemców bałtyckich)[584]. Oddział monachijski Zrzeszenia Niemców bałtyckich początkowo liczył około 45 członków, ale w 1923 roku ich liczba wzrosła do 530[585]. W 1920 roku na terenie całych Niemiec w Zrzeszeniu znajdowało się już około 2200 ludzi[586]. Jego kierownictwo uważało bolszewizm za „tyranię małej kliki składającej się głównie z elementów żydowskich, pragnącej zbudować przyczółek, z którego obejmie swoim panowaniem całą Europę”[587]. Kursell uważał *Aufbau* za odpowiedni oręż do walki z tym, co uważał za żydowsko-bolszewickie zagrożenie.

Zaciekle antybolszewicki *Aufbau* w mglisty sposób popierał przywrócenie monarchii w przyszłej rosyjskiej federacji, ale jednocześnie zdecydowanie reprezentował narodowe interesy Ukrainy. Gdy po wojnie domowej bolszewicy umocnili swoją władzę na Ukrainie, najbardziej wpływowa ukraińska społeczność emigracyjna powstała w Niemczech[588]. Pułkownik Iwan Połtawec-Ostrianica, który współpracował z niemieckimi wojskami okupującymi Ukrainę w czasie I wojny światowej, wstąpił do *Aufbau* w 1921 roku po przyjeździe do Monachium z Berlina[589]. Kierował ukraińską frakcją *Aufbau* i starał się rozbudować paramilitarną organizację działającą na rzecz odzyskania niepodległości przez Ukrainę — Ukraińskie Wolne Kozactwo[590]. W marcu 1921 roku prowadził nawet szczegółowe negocjacje z prawicowymi oficerami

w Bawarii[591]. Również Niemirowicz-Danczenko, były rzecznik prasowy generała Piotra Wrangla, przyłączył się do *Aufbau,* gdzie działał jako specjalista do spraw ukraińskich[592].

Wśród innych znanych członków *Aufbau* należących do białej emigracji rosyjskiej znajdowali się pułkownik Winberg, porucznik Szabelski-Bork i porucznik Taboricki. Pracowali razem w wydawanym w Berlinie skrajnie prawicowym czasopiśmie „Prizyw", a w 1919 roku przekazali Ludwigowi Müllerowi von Hausenowi *Protokoły mędrców Syjonu,* aby ten przetłumaczył je na niemiecki; wsparli też pucz Kappa w 1920 roku. Winberg występował jako czołowy ideolog *Aufbau* i wdawał się w długie dyskusje teoretyczne z samym Hitlerem[593]. Bliscy koledzy Winberga, Szabelski-Bork i Taboricki, zyskali złą sławę z powodu próby morderstwa emigracyjnego przywódcy konstytucyjnych demokratów, Pawła Miliukowa. Ten sterowany przez *Aufbau* zamach był jednym z całego szeregu aktów terroru politycznego, jakie wstrząsnęły Republiką Weimarską we wczesnym okresie jej istnienia.

Niektórzy należący do *Aufbau* rosyjscy emigranci posiadali cenne związki z Ameryką. Pułkownik Borys Brazol mieszkał w Nowym Jorku, gdzie odgrywał czołową rolę w organizacji *Russkoje nacionalnoje obszczestwo* (Rosyjskie stowarzyszenie narodowe)[594]. Wspierała ona wielkiego księcia Kiryła Romanowa jako pretendenta do korony carskiej[595]. *Aufbau* w coraz większym stopniu popierał Kiryła. Brazol pracował także w redakcji należącego do amerykańskiego przemysłowca i polityka Henry'ego Forda antysemickiego czasopisma „The Dearborn Independent", gdzie zajmował się dostarczaniem informacji na temat „kwestii żydowskiej"[596]. Scheubner-Richter chwalił Brazola jako „jedną z czołowych osobistości w rosyjskich kręgach emigracyjnych w Ameryce"[597]. Pułkownik spędził także sporo czasu w Monachium, choć nie był tam oficjalnie zameldowany. Współpracował z Scheubner-Richterem i wspierał działalność *Aufbau*, pisząc antysemickie teksty[598].

Przynajmniej dwaj inni rosyjscy członkowie *Aufbau* również posiadali liczące się kontakty z Ameryką. Kuzyn generała Biskupskiego, Władimir Keppen, otrzymał od rodziców w Ameryce ogromną sumę 500 tysięcy dolarów i większą jej część oddał do dyspozycji organizacji[599]. Generał Konstantin Sacharow także miał związki z Ameryką. Po tym, jak zasłynął jako niezwykle zdolny oficer carski, w czasie wojny domowej był szefem sztabu w Białej Armii generała Aleksandra Kołczaka na Syberii[600]. Stamtąd utrzymywał kontakty z niemieckim Sztabem Generalnym[601]. Po tym jak bolszewicy wzięli do niewoli i rozstrzelali generała Kołczaka, Sacharow przeprowadził resztki jego wojsk przez jezioro Bajkał na rosyjski Daleki Wschód[602]. Sacharow próbował udać się do Europy jako przedstawiciel białej sprawy, ale Ententa nie pozwoliła mu na wjazd z powodu jego proniemieckich poglądów, dlatego zamiast do Europy udał się do Ameryki[603]. W 1921 roku przyjechał z Ameryki do Monachium i natychmiast wstąpił do *Aufbau*[604].

Także dwaj wpływowi Niemcy odgrywali ważne role w *Aufbau*. Doradca polityczny Ludendorffa i współspiskowiec z puczu Kappa, pułkownik Bauer wstąpił do *Aufbau* razem z generałem[605]. Z kolei doktor Glaser, członek Reichstagu, działał jako drugi wiceprzewodniczący *Aufbau*. W latach 1919 i 1920, jeszcze przed utworzeniem *Aufbau*, wydawał prawicowe czasopismo „Aufbau, Bayerischer Zeitungskorrepsondenz für nationalen und Wirtschaftlichen Wiederaufbau" („Budowa, Korespondencja Bawarskiej Gazety na Rzecz Narodowej i Gospodarczej Odbudowy").

Dostępne dokumenty nie wykazują, czy mentor Hitlera — Dietrich Eckart — oficjalnie należał do *Aufbau*, ale wyraźnie widać, że współpracował ściśle z członkami tej organizacji, tzn. z Rosenbergiem i Kursellem, i wiedział o jej działalności. Jak już wiemy, Eckart razem z Rosenbergiem i Kursellem zajmowali się redagowaniem volkistowskiego tygodnika „Auf gut deutsch".

Artykuł opublikowany w listopadowym numerze czasopisma świadczy, że Eckart utrzymywał także bliskie kontakty ze Scheubner-Richterem.

W szkicu *Jewry über alles* („Żydzi ponad wszystko”) Eckart przytacza długą rozmowę przeprowadzoną z „przyjacielem”, który niedawno wrócił z Krymu, gdzie kierował „pewną misją” związaną z „ogromnymi trudnościami”. Eckart zwrócił uwagę, że w chwili rozmowy z „przyjacielem” wojska generała Wrangla jeszcze nie poniosły klęski. Jego interlokutor opowiedział mu, że niemal wszyscy angielscy i francuscy oficerowie na Krymie są Żydami a oficerowie Wrangla oraz większość jego żołnierzy są „pełni oburzenia” na Żydów[606]. Artykuł wyraźnie świadczy, że Eckart i Scheubner-Richter bardzo wcześnie prowadzili szczegółowe rozmowy o antysemickim charakterze.

Innych członków *Aufbau* nie można zidentyfikować z całkowitą pewnością, ponieważ kierownictwo organizacji dbało o zachowanie ich tożsamości w tajemnicy[607]. Poza tym brakuje dokumentacji. Akta Komisarza Rzeszy do spraw Nadzoru Porządku Publicznego najprawdopodobniej są trzymane w tajemnicy w archiwach rosyjskiej Służby Wywiadu Zagranicznego (*Służba wnieszniej razwiedki*), następczyni Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (*Komitiet gosudarstwiennoj biezopasnosti* — KGB). Jeżeli tak jest w rzeczywistości, to owe cenne dokumenty są niedostępne dla historyków i nie wiadomo, jak długo ta sytuacja się utrzyma.

Losy *Aufbau* uległy poprawie wiosną 1921 roku, kiedy organizacja pozyskała wielu nowych, cennych członków. Pod koniec kwietnia 1921 roku Scheubner-Richter uczestniczył w zebraniu ogólnym *Deutsch-Russisch Gesellschaft* (Towarzystwo Niemiecko-Rosyjskie). Organizacja ta chciała doprowadzić do „porozumienia kulturalnego” pomiędzy Niemcami, w tym także niemiecką Austrią a „przyszłą Rosją”. Steubner-Richter z naciskiem stwierdzał, że Towarzystwo powinno wejść w skład *Aufbau*. Po jakimś czasie zmieniło ono nazwę na *Erneurung: neue deutsch-Russische Gesellschaft* (Odnowa: nowe Towarzystwo niemiecko-rosyjskie)[608] i 1 maja 1921 roku stało się oficjalnie

częścią struktury *Aufbau*[609]. Status „Odnowy" podkreślał, że do organizacji powinni wstąpić wszyscy niemieccy i rosyjscy nacjonaliści. W rezultacie wszyscy mieszkający w Monachium czołowi rosyjscy monarchiści sympatyzujący z Niemcami zgłosili do niej akces, zwiększając w maju ogólną liczbę jej członków do około 150 osób[610]. „Odnowa" później ogłaszała się na łamach narodowosocjalistycznego „Völkischer Beobachter"[611].

Za pośrednictwem tego stowarzyszenia *Aufbau* w osobie Scheubner-Richtera nawiązał cenny kontakt z wielkim księciem Kiryłem Romanowem, pretendentem do tronu carskiego, który przejawiał wyraźne sympatie proniemieckie. Jego matka była księżniczką Meklemburg-Schwerin, dlatego dorastał w otoczeniu niemieckich nauczycieli i krewnych[612]. Jego żona, wielka księżna Wiktoria — córka księcia Alfreda Sachsen-Coburg-Gotha i wnuczka Wiktorii, królowej Wielkiej Brytanii[613] — odznaczała się silnym charakterem oraz energią i przyćmiła swojego dość przeciętnego męża[614]. Scheubner-Richter zorganizował jej wybór na stanowisko honorowego prezesa „Odnowy"[615]. *Aufbau* jako organizacja-matka „Odnowy" w coraz większym stopniu korzystała z pomocy finansowej i prestiżu płynących ze związków z pretendentem do carskiego tronu Kiryłem i jego żoną Wiktorią. W zamian za to *Aufbau* wspierał ich pretensje do tronu.

. . .

Po niepowodzeniu puczu Kappa w Berlinie w marcu 1920 roku Monachium stało się nowym ośrodkiem sojuszu pomiędzy volkistowskimi Niemcami a rosyjską białą emigracją. Dawni spiskowcy z puczu Kappa wywodzący się z nacjonalistycznych kręgów niemieckich oraz białej emigracji, w tym przede wszystkim generał Ludendorff, jego doradca pułkownik Karl Bauer, Max von

Scheubner-Richter i Wasyl Biskupski, nie tracąc czasu, zaczęli knuć nowe intrygi w swoim nowym mateczniku, w Bawarii. Korzystając z poparcia bawarskich przemysłowców, wysłali pod kierunkiem Scheubner-Richtera misję na Krym, aby nawiązać gospodarczo-wojskowe kontakty z Siłami Zbrojnymi Południa Rosji generała Piotra Wrangla. Delegacja Scheubner-Richtera uzgodniła warunki wzajemnej współpracy, ale sojusz ten okazał się krótkotrwały, ponieważ Armia Czerwona wkrótce zajęła Krym. Mimo to jednak ów efemeryczny alians pomiędzy Niemcami, białogwardzistami a rosyjską emigracją doprowadził do utworzenia *Aufbau* — tajnej organizacji ulokowanej w Monachium. Dążyła ona do włączenia volkistowskich Niemców i rosyjskich emigrantów do wspólnych działań przeciwko Republice Weimarskiej i bolszewickiej Rosji.

Po umocnieniu się w pierwszej połowie 1921 roku pozycji *Aufbau* jako potężnej, działającej w konspiracji siły jednoczącej volkistowskich Niemców i białych emigrantów popierających pretendenta do tronu carskiego, wielkiego księcia Kiryła Romanowa, sojusz skrajnej prawicy niemieckiej i białej emigracji odzyskał siły po kryzysie spowodowanym żenującą porażką puczu Kappa. Zajęcie przez *Aufbau* znaczącej pozycji w skrajnie prawicowych bawarskich kręgach politycznych oznaczało odrodzenie się w Niemczech zjednoczonej niemieckiej i emigracyjnej rosyjskiej skrajnej prawicy, przy czym głównym ośrodkiem tego partnerskiego sojuszu stała się Bawaria, a nie jak poprzednio Prusy.

Aufbau od samego początku wspierał Narodowosocjalistyczną Niemiecką Partię Robotników Hitlera. Niektóre ważne postaci wspomnianej powyżej organizacji należały również do NSDAP, w tym czterech kolegów z ryskiej korporacji studenckiej „Rubonia”: Max von Scheubner-Richter, Alfred Rosenberg, Arno Schickendanz i Otto von Kursell. Inni rosyjscy emigranci należący do *Aufbau* wspierali partię narodowosocjalistyczną, ale nie byli jej członkami, między innymi Wasyl Biskupski, Iwan Połtawec-Ostrianica, Fiodor Winberg, Piotr Szabelski-Bork, Siergiej Taboricki i Konstantin Sacharow. Niemiec Max

Amann działał jako drugi sekretarz *Aufbau* oraz sekretarz NSDAP. Scheubner-Richter wciągnął również do współpracy z *Aufbau* volkistowskich przywódców — Hitlera i Ludendorffa, nawiązując w ten sposób polityczny sojusz, który w późniejszym okresie miał brzemienne w skutki konsekwencje dla NSDAP, po tym jak Hitler i Ludendorff razem ze Scheubner-Richterem stanęli 8/9 listopada 1923 roku na czele nieudanego puczu monachijskiego przeciwko Republice Weimarskiej.

Pod przywództwem ważnej postaci w strukturach NSDAP — Scheubner-Richtera — *Aufbau wywierała* coraz silniejszy wpływ na politykę krajową i zagraniczną stawiającej w 1921 roku dopiero pierwsze kroki NSDAP Hitlera. *Aufbau* kierował wspólną krucjatą narodowych socjalistów i rosyjskich białych emigrantów przeciwko Republice Weimarskiej i Rosji Sowieckiej. Jak się przekonamy, chociaż *Aufbau* przekonał Hitlera o konieczności sojuszu pomiędzy niemieckim i rosyjskimi nacjonalistami, to jednak ta konspiracyjna organizacja nie zdołała zapobiec bratobójczym walkom politycznym wewnątrz rosyjskiej białej emigracji w Niemczech i nie doprowadziła do powstania antysemickiego i antybolszewickiego zjednoczonego frontu Niemców oraz rosyjskich emigrantów.

---

[478] Karl Schlögel, *Der grosse Exodus: Die Russische Emigration und ihre Zentren 1917 bis 1941*. München, C.H. Beck 1994, s. 251.

[479] Heinrich Class, *Wider den Strom* T. 2. BAK, *Kleine Erwerbung* 499, s. 737.

[480] Werner Maser, *Der Sturm auf die Republik: Frühgeschichte der NSDAP*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1973, s. 280.

[481] Alfred Rosenberg, *Memoirs*, KR, BAB, NS 8, numer 20, s. 25, 27.

[482] Heinrich Class, *Wider den Strom.* T. 2. BAK, *Kleine Erwerbung* 499, s. 738.

[483] Meldunek RKÜöO z 14 września 1921 r., BAB, 15–7, numer 568, s. 26, 27.

[484] List Wolfganga Kappa do Ericha von Ludendorffa z 23 września 1920 r., GSAPKB, *Repositur* 92, numer 839, s. 6.

[485] Hermann Ehrhardt, *Deutschlands Zukunft: Aufgaben und Ziele*. München, J. F. Lehmanns Verlag 1921, BHSAM, *Sammlung Personen*, numer 3678, s. 1, 34, 36.

[486] List Ludwiga von Knorringa do RKÜöO z 28 grudnia 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 2, dieło 179, s. 69.

[487] Robert Williams, *Culture in Exile: Russsian Émigrés in Germany, 1881–1941*. Ithaca, Cornell University Press 1972, s. 98, 165; Meldunek PDM do BSMI z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71624, fiszka 3, s. 78; Zeznania Fiodora Winberga z 30 marca 1922, BHSAM, BSMI 22, numer 71624, fiszka 4, s. 4.

[488] Piotr Shabelskii-Bork, „Über Mein Leben", marzec 1926 r., GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 110.

[489] Johannes Baur, *Die Russische Kolonie in München, 1900–1945: Deutsch-Russische Bezeihungen im 20. Jahrhundert*. Wiesbaden, Harrasowitz Verlag 1998, s. 204, 205.

[490] Zeznanie Josefine Trausenecker zawarte w meldunku PDM do BSMI z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSM I 22, numer 71624, fiszka 4, s. 13.

[491] Johannes Baur „Russische Emigration und die bayersische Öffentlichkeit", w: *Bayern und Osteuropa: Aus der Geschichte der Beziehungen Bayerns, Frankens und Schwabebs mit Russland, der Ukraine, und Weissrussland*. Red. Hermann Beyer-Thoma. Wiesbaden, Harrasowitz Verlag 2000, s. 462, 463, 471; Henri Rollin, *L'Apocalypse de notre temps: Les Dessous de la propagande allemande d'après documents inédits*. Paris, Gallimard 1939, s. 168.

[492] Meldunek MMFP z 12 października 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 1703, opis 1, dieło 350, rolka 3, kl. 277.

[493] Rafael Ganelin, „Rossijskoje czernosotieństwo i giermanskij nacionał-socjalizm" w: *Nacjonalnaja prawaja prieżdie i tiepier', Istoriko-socjołogiczeskije oczerki, czast' I: Rossija i russkoje zarubieże*. Sankt Petersburg, Institut Socjołogii rossijskoj akademii nauk 1992, s. 140.

[494] Meldunek AA z 4 listopada 1920 r., PAAA, 83578, s. 2.

[495] Meldunek RKÜöO z 9 września 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 20.

[496] Meldunek LGPO do RKÜöO z 9 września 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 8.

[497] Meldunek LGPO do RKÜöO z 8 sierpnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 539, s. 17, 19, 20.

[498] Meldunki DB z 13 czerwca i z października 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 3, kl. 240; rolka 2, kl. 200.

[499] Meldunek RKÜöO z 29 stycznia 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 539, s. 21V; Meldunek LGPO do RKÜöO z 8 sierpnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 539, s. 20.

[500] Meldunki RKÜöO z 17 czerwca 1923 r. i 27 kwietnia 1928 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 539, s. 34; opis 1, dieło 108, s. 25; Meldunek LGPO do RKÜöO z 8 sierpnia 1921, RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 539, s. 20.

[501] Meldunek LGPO do RKÜöO z 28 października 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 48.

[502] Meldunek LGPO z 27 października 1923 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 18101, numer 4, s. 303; Meldunek RKÜöO z 29 stycznia 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 539, s. 34.

[503] Meldunek DB z 15 grudnia 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 2, kl. 140; Meldunek [FZO] z 15 października 1920 r., MMFP, RGWA (CChIDK) fond 198, opis 2, dieło 1031, rolka 2, s. 73.

[504] Meldunek DB z 17 lipca 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 1255, rolka 3, kl. 220; Meldunek RKÜöO z 17 czerwca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 539, s. 21V.

[505] Meldunek DB z 17 i 21 lipca 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 1255, rolka 3, kl. 220; opis 2, dieło 2575, rolka 4, kl. 341.

[506] 9 Meldunek RKÜöO z 29 stycznia 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 539, s. 34; Meldunek DB z 15 września 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 953, rolka 3, kl. 245.

[507] Meldunek DB z 6 września 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 3, kl. 253, 254.

[508] Meldunki DB z 5 września 1920 r. i 8 marca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 1, kl. 99; opis 1, dieło 953, rolka 2, kl. 117; Meldunek LGPO z 11 grudnia 1920 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 1810, numer 6, s. 48.

[509] Meldunek LGPO z 11 grudnia 1920 r., GSAPKB *Repositur* 77, tytuł 1810, numer 6, s. 48; Meldunek DB z 9 września 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 1, kl. 99.

[510] Meldunki LGPO z 20 sierpnia i 18 października 1920 r., GSAPKB *Repositur* 77, tytuł 1810, numer 4, s. 111, 330, 331.

[511] Meldunek DDVL do AA z 31 października 1920 r., PAAA, 83379, 112 ob; Aleksy von Lampe *Dniewnik* Berlin, 4 sierpnia 1920 r., GARF, fond 9853, opis 1, dieło 3, s. 899.

[512] Georgij Niemirowicz-Danczenko, *W Krymu pro Wrangielie: Fakty i itogi*. Berlin, Oldenbourg 1922, s. 41.

[513] W 1915 roku w związku z antyniemieckimi nastrojami zrusyfikował nazwisko na Grigorij Wasiliewicz Bostunicz. W 1924 roku po przyjęciu obywatelstwa niemieckiego ponownie zmienił imię i nazwisko na Georg Schwartz-Bostunitsch. Był autorem kilkudziesięciu publikacji, w których ostro atakował wolnomularzy i Żydów. W 1931 roku wstąpił do NSDAP, a w 1932 roku do Allgemeine-SS. W 1942 roku został mianowany honorowym profesorem SS, a w 1944 roku awansował do stopnia SS-Standartenführera i był jedynym obcokrajowcem posiadającym tak wysoką rangę w SS. 1 czerwca 1944 roku został oficerem w sztabie XXI Okręgu SS. Jego powojenne losy są niewyjaśnione. Na początku 1945 roku żył jeszcze, później podobno uciekł przed wojskami sowieckimi na

zachód i tam poddał się Amerykanom. Co dalej się z nim działo — nie wiadomo, ale w 1946 roku Amerykanie umieścili go na liście poszukiwanych zbrodniarzy wojennych — przyp. tłum.

[514] *Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP (SS-Obersturmbannführer und SS-Sturmbannführer): Stand vom 1. Oktober 1944*. Berlin, Reichsdruckerei 1944, RGWA (CChIDK) fond 1372, opis 5, dieło 89, s. 6.

[515] Gregor Szwarc-Bostunicz, *SS-Personalakten, SS-Ostubaf.*, IZG, *Fa* 74, s. 1.

[516] Michael Hagemeister, „Das Leben des Gregor Schwartz-Bostunich, Teil 2", w: *Russische Emigration in Deutschland 1918 bis 1941: Leben im europäische Bürgerkrieg*. Red Karl Schlögel. Berlin Akademie 1995; Schwartz-Bostunich *SS-Personalakten, SS-Ostubaf.*, IZG, *Fa* 74, s. 1, 2.

[517] Meldunek SG z 1 sierpnia 1939 r., RGWA (CChIDK) fond 1, opis 14, dieło 3242, s. 2; List Niemirowicza-Danczenki do hrabiego Jurija Pawłowicza z 7 lutego 1928 r., RSHA, RGWA (CChIDK) fond 500, opis 1, dieło 452, s. 28.

[518] Georgij Niemirowicz-Danczenko, *W Krymu pri Wrangiele,* s. 32.

[519] Walter Laqueur, *Russia and Germany: A Century of Conflict.* London, Weidenfeld and Nicolson 1965, s. 107.

[520] Georgij Niemirowicz-Danczenko, *W Krymu pri Wrangiele,* s. 33, 41, 42.

[521] Meldunek DB z 17 lipca 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 1255, rolka 3, kl. 320.

[522] Meldunki DB z 9 września i 10 października 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 1, kl. 21, 99.

[523] Meldunek LGPO z 11 grudnia 1920 r., GSAPKB *Repositur* 77, tytuł 1810, numer 6, s. 48.

[524] Meldunki DB z 9 września i 10 października 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 1, kl. 21, 99; Otto von Kursell „Dr. Ing. Max Erwin von Scheubner-Richter zum Gedächtnis". Red. Henrik Fischer. München 1969, s. 20.

[525] Meldunki DB z 21 lipca i 30 września 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 4, kl. 336, 341.

[526] Meldunek DB z 10 października 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 1, kl. 21.

[527] Meldunek RKÜöO z 29 stycznia 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 539, s. 34.

[528] Meldunki DB z 25 sierpnia i z października 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 1, kl. 26; rolka 2, kl. 200, 201.

[529] Meldunek RKÜöO z 29 stycznia 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 539, s. 35.

[530] Meldunek DB z 10 stycznia 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 332.

[531] Georgij Niemirowicz-Danczenko, *W Krymu pri Wrangiele*, s. 81.

[532] Raport AA z 15 grudnia 1920 r., PAAA, 83379, s. 256.

[533] Max von Scheubner-Richter, *Im Eilmarsch zum Abgrund!*, „Wirtschaft-politische Aufbau-Korrespondenz über Ostfragen und ihre Bedetung für Deutschland" 26 lipca 1922 r., s. 4.

[534] *Im der Krim bei Wrangel*, „Aufbau-Korrespondenz", 19 kwietnia 1923, s. 4; Niemirowicz-Danczenko *W Krymu pri Wrangiele,* s. 79, 80.

[535] Meldunek DB z 6 września 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 3, kl. 254.

[536] Georgij Niemirowicz-Danczenko, *W Krymu pri Wrangiele,* s. 81.

[537] Meldunek DDVL do AA z 31 października 1920 r., PAAA, 83379, numer 4, s. 66.

[538] Meldunek LGPO z 1 sierpnia 1920 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 1810, numer 4, s. 66.

[539] Meldunek MMFP z 24 września 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 1703, opis 1, dieło 440, rolka 2, kl. 88.

[540] Meldunek LGPO z 8 października 1920 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 1810, numer 4, s. 240.

[541] Rafael Ganelin, „Biełoje dwiżenije i «Protokoły sionskich mudriecow»", w: *Nacionalnaja prawaja*, s. 127; Meldunek ACWO z sierpnia 1921 r., GARF, fond 5893, opis 1, dieło 39, s. 4.

[542] Ivan Rodionov, *Opfer des Wahnsinns,* „Völkischer Beobachter" 2 października — 9 listopada 1923.

[543] Meldunek LGPO z 10 października 1920 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 1810, numer 4, s. 261.

[544] Meldunek MMFP z 12 października 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 1703, opis 1, dieło 350, rolka 23 kl. 277; Meldunek DB do ÉMMF z 18 listopada 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 3, kl. 369.

[545] Meldunek MMFP do DB z 25 października 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 198, opis 17, dieło 203, rolka 2, kl. 160.

[546] Meldunek DDVL do AA z 31 października 1920 r., PAAA, 83379, s. 112 ob.

[547] Meldunki MMFP do DB z 30 października i 1 listopada1920 r., RGWA (CChIDK) fond 198, opis 17, dieło 203, rolka 3, kl. 173, 185.

[548] Max von Scheubner-Richter, „Abriss des Lebens-und Bildungsganges von Dr. Max Erwin von Scheubner-Richter" przesłany Waltherowi Nicolai w kwietniu 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 414, opis 1, dieło 21, s. 231; Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 156, 157.

[549] Johannes Baur, *Die russische Kolonie in München,* s. 253.

[550] *Auszug aus den Satzungen,* „Aufbau: Zeitschrift für Wirtschafts-politische Fragen Ost-Europas". Numer 2/3, sierpień 1921, RKÜöO, BAB, 43/I, numer 131, s. 498.

[551] Meldunki DB z 11 listopada 1922 r. i 3 lipaca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 367, 368, 378.

[552] Aleksy von Lampe, *Dniewnik*, Berlin 26 sierpnia 1920 r., GARF fond 5853, opis 1, dieło 3, rolka 1, kl. 921; Meldunek MMFP do DB z 25 października 1920 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 2, kl. 131.

[553] Aleksy von Lampe, *Dniewnik*, Berlin 5 czerwca 1923 r., GARF fond 5853, opis 1, dieło 11, rolka 3, kl. 4851/190.

[554] Paul Leverkühn, *Posten auf ewiger Wache: Aus dem abenteurreichen Leben des Max von Scheubner-Richter*. Essen, Essener Verlagsanstalt 1938, s. 191.

[555] Adolf Hitler, przemówienie z 19 listopada 1920 r., według meldunku PDM. BSAM, PDM numer 6698, s. 256.

[556] Paul Leverkühn, *Posten auf ewiger Wache*, s. 191.

[557] Robert Williams, *Culture in Exile*, s. 167.

[558] Bruno Thoss, *Der Ludendorff-Kreis 1919–1923: München als Zentrum der mitteleuropäische Gegenrevolution zwischen Revolution und Hitler-Putch*. München, Stadtarchiv München 1978, s. 401.

[559] W. Dawatz, *Fünf Stürmjahre mit General Wrangel*. Tłum. Georg von Leuchtenberg. Berelin, Verlag für Kulturpolitik 1927, s. iii.

[560] Alfred Rosenberg, *Die jüdische Bolschewismus*, „Völkischer Beobachter" 26 listopada 1921, s. 1, 2.

[561] Max von Scheubner-Richter, *Dem Bolschewismus engegen*, „Aufbau-Korrespondenz" 9 września 1921, s. 1.

[562] Meldunek DB z 3 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 366; Max Hildebert Boehm, „Baltische Einflüsse auf die Anfänge des Nationalsozialzmus" w: *Jahrbuch des baltischen Deutschtums* 1967, s. 59; Johannes Baur, *Die russische Kolonie in München,* s. 258.

[563] Meldunek DB z 3 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 366; Karsten Brügemann „Max Erwin von Scheubner-Richter (1884–1923) — der

«Führer der Führers»?", w: *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich*. Red. Michael Garleff. Köln, Böhlau Verlag 2001, s. 129; Boehm „Baltische Einflüsse", s. 60.

[564] Meldunki DB z 11 listopada 1922 r. i 3 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 376, rolka 2, kl. 157; dieło 876, rolka 4, kl. 367.

[565] Meldunek DB z 4 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 371; Meldunek ze Stuttgartu [baron von Delinghausen?] do RKÜöO z 11 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 22.

[566] Rafael Ganelin, „Rossijskoje czernosotienstwo i geiermanskij nacionał-socjalizm", s. 143.

[567] Raport AA z 4 listopada 1920 r., PAAA, 83578, s. 3–5.

[568] Raport AA z 15 grudnia 1920 r., PAAA, 83578, s. 256.

[569] Max von Scheubner-Richter, *Zum fünfzehn Jahrestag der Revolution,* „Aufbau-Korrespondenz", 9 listopada 1923 r., s. 1.

[570] Meldunki DB z 4 i 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 371; dieło 386, rolka 2, kl. 157.

[571] Max Hildebert Boehm, „Baltische Einflüsse", s. 59, 60.

[572] Komentarz Nicolai o jego artykule *Ludendorff* z 9 kwietnia 1921 r., w: *Tagebuch*, RGWA (CChIDK) fond 1414, opis 1, dieło 19, s. 125, 126.

[573] Cytowane wg: Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of Jewish World-Conspiracy and the „Protocols of the Elders of Zion"*. Chico CA, Scholars Press 1981, s. 134.

[574] Cytat wg: Bruno Thoss, *Das Ludendorff-Kreis*, s. 8.

[575] Meldunek RKÜöO z 25 kwietnia 1924 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 55.

[576] Johannes Baur, *Die russische Kolonie in München*, s. 259; Meldunek RKÜöO z 25 kwietnia 1924 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 55.

[577] Meldunek DB z 3 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 369.

[578] Paul Leverkühn, *Posten auf ewiger Wache,* s. 185.

[579] Numery „Aufbau-Korrespondenz" są zachowane w NSDAPHA, BAB, NS, numer 1263.

[580] Meldunek DB z 3 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 367.

[581] Meldunek LGPO do RKÜöO z 24 grudnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 62.

[582] Komentarz Nicolai o artykule *Ludendorff* z 9 kwietnia 1921 r., w: *Tagebuch*, RGWA (CChIDK) fond 1414, opis 1, dieło 19, s. 125.

[583] Wolfgang Frank, *Professor Otto v. Kursell: Wie ich den Führer zeichnete*, „Hamburger Illustierte", 6 marca 1934 r., BHSAM, *Sammlung Personen*, numer 7440, s. 121.

[584] Protokół zebrania kierownictwa *Baltenverband,* 24 marca 1920 r., BAB, numer 9, s. 53.

[585] Lista członków *Baltenverband* z października 1921 r., BAB 8012, numer 9, s. 53; List z *Baltenverband Gau München* do centrali *Baltenverband* w Berlinie z 25 października 1923 r., BAB, 8012, numer 11, s. 88.

[586] Protokół zebrania *Gau Neubrandenburg Baltenverband,* 4 października 1920 r., BAB, 8012, numer 7, s. 59.

[587] Przemówienie landrata A. v. Oettingena na zebraniu *Baltenverband* 15 października 1920 r., BAB, 8012, numer 2, s. 128.

[588] Meldunek RKÜöO z 4 grudnia 1925 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 101, s. 2.

[589] Meldunek PDM do RKÜöO z 14 września 1926 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 101, s. 22.

[590] Meldunek DB z 3 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 366; Horbaniu, *Zur ukrainischen Führerfrage,* 1926, RKÜöO RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 105b, s. 5.

[591] Meldunek RKÜöO z 20 lipca 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 151.

[592] Meldunek DB z 15 maja 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 954, rolka 1, kl. 55.

[593] Meldunek DB z 11 listopada 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 160.

[594] List Müllera do Gestapo z 12 lipca 1938 r., RGWA (CChIDK) fond 500, opis 1, dieło 677, s. 1.

[595] Meldunek ROWS z 1925 r., GARF, fond 5826, opis 1, dieło 123, s. 301.

[596] James and Susanne Pool, *Hitlers Wegbereiter zur macht*. Tłum. Hans Thomas. New York, The Dial Press 1978, s. 105.

[597] Max von Scheubner-Richter, *Fürst Lwow, der Expremier — als Defraudant,* „Aufbau-Korrespondenz", 27 października 1921, s. 4.

[598] List Müllera do Heinricha Himmlera z 29 sierpnia 1938 r., RGWA (CChIDK) fond 500, opis 1, dieło 677, s. 3.

[599] Wezwanie do sądu Władimira Biskupskiego z 11 marca 1930 r., APA, BAB, NS 43 numer 35, s. 129; Meldunek DB z 18 czerwca 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 3, kl. 233.

[600] Meldunek RMI do AA z 9 czerwca 1931 r., PAAA, 31667, s. 136; List Wagnera federalnego kanclerza organizacji *Stahlhelm* do Duesterberga z 20 stycznia 1931 r., BAB, numer 261, s. 24.

[601] Meldunek SG z 11 marca 1924 r., RGWA (CChIDK) fond 1, opis 18, dieło 2381, s. 2.

[602] Meldunek HSKPA do APA/AO z 22 listopada 1937 r., RGWA (CChIDK) fond 358, opis 2, dieło 643, s. 125.

[603] Aleksy von Lampe, *Dniewnik*, Berlin 17 i 18 listopada 1922 r., GARF, fond 5853, opis 1, dieło 9, rolka 2, kl. 3343.

[604] Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 157.

[605] Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 163.

[606] Dietrich Eckart, *Jewry über alles,* „Auf gut deutsch: Wochenschrift für Ordnung und Recht" 26 listopada 1920.

[607] Meldunek DB z 3 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, str. 367.

[608] Artykuł w „Münchener Neueste Nachrichten" z 10 maja 1921 r., RMI, BAB, 1501, numer 14139, s. 9.

[609] Sclögel, Katharina Kucher Bernhard Suchy i Gregor Thum, *Chronik russischen Lebens in Deutschland 1918–1941*. Berlin, Akademie Verlag 1999, s. 23.

[610] List Knorringa do RKÜöO z 18 października 1922 r.., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 196; Artykuł w „Münchener Neueste Nachrichten" z 10 maja 1921 r., RMI, BAB, 1501, numer 14139, s. 9.

[611] *Erneuerung*, „Völkischer Beobachter", 4 maja 1923, s. 4.

[612] James and Susanne Pool, *Hitlers Wegbereiter zur Macht*, s. 60.

[613] Meldunek ze Stuttgartu [baron von Delingshausen?] do RKÜöO z 11 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 222; James and Susanne Pool, *Hitlers Wegbereiter zur Macht*, s. 60.

[614] Komentarz Nicolaia w spr. jego listu do Ludendorffa z 18 lutego 1922 r., *Tagebuch*. RGWA (CChIDK) fond 1414, opis 1, dieło 20, s. 171.

[615] Johannes Baur, „Russische Emigranten und die bayerische Öffenlichkeit", s. 472.

Rozdział piąty

„Niemcy, Rosja ponad wszystko"

Wpływowy volkistowski przywódca i były członek *Aufbau,* generał Erich von Ludendorff, ogromnie narzekał w swoich pamiętnikach, że niemożliwe było połączenie w jedno ugrupowanie wszystkich skonfliktowanych ze sobą monarchistycznych nurtów rosyjskiej białej emigracji[616]. Jego ocena sytuacji była trafna. Chociaż *Aufbau* przekonał Hitlera, że wymierzone przeciwko Ententcie, Republice Weimarskiej, bolszewikom i Żydom działania Niemców i Rosjan uzupełniają się nawzajem, to jednak ta organizacja konspiracyjna nie była w stanie zjednoczyć pod swoim przewodem wszystkich białych emigrantów w Niemczech oraz poza ich granicami i stworzyć wspólny front do walki z Republiką Weimarską i „żydowskim bolszewizmem". W czasie Kongresu Monarchistycznego zorganizowanego przez *Aufbau* na przełomie maja i czerwca 1921 roku w bawarskim kurorcie Bad Reichenhall rosyjscy emigranci byli na pozór zjednoczeni. Jednak wrażenie to okazało się złudne.

W coraz bardziej zaciekłej walce o władzę, *Aufbau* i powołana na Kongresie w Bad Reichenhall Najwyższa Rada Monarchistyczna Nikołaja Markowa II proponowały całkowicie rozbieżne plany obalenia bolszewizmu w latach 1921–1923. *Aufbau* popierał współpracę narodowych socjalistów i białej emigracji. Miała ona doprowadzić do nadania wielkiemu księciu Kiryłowi Romanowowi władzy monarszej w nowym państwie rosyjskim sprzymierzonym

z autonomicznymi państwami, takimi jak Ukraina i kraje nadbałtyckie. Rada Monarchistyczna Markowa II sprzeciwiała się promowanym przez *Aufbau* proniemieckim planom reorganizacji wschodu. Mimo że Rada działała w Berlinie, to jednak coraz intensywniej wspierała innego pretendenta do korony carskiej — kuzyna Kiryła, wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza Romanowa zamieszkałego w Paryżu i utrzymującego bliskie kontakty z rządem francuskim. W swoich planach obalenia reżymu bolszewickiego Rada liczyła więc na francuską pomoc wojskową. Była też zdecydowaną zwolenniczką reaktywacji Wielkorosji, co oznaczało, że Ukraina i kraje nadbałtyckie ponownie znajdą się pod panowaniem Rosji, podobnie jak miało to miejsce w okresie przedrewolucyjnym.

Na początku lat 20. żaden wspierany przez białą emigrację atak na Rosję Sowiecką nie doszedł do skutku, a to głównie z powodu pełnej zawiści rywalizacji wśród rosyjskich emigrantów w Niemczech i całej pozostałej Europie. Ostatecznie coraz bardziej zaciekła walka *Aufbau* przeciwko Najwyższej Radzie Monarchistycznej Markowa II wyczerpała energię osiadłej w Niemczech rosyjskiej społeczności emigracyjnej. W *Aufbau* rozważano nawet zawarcie ryzykownego sojuszu taktycznego z Armią Czerwoną, aby w ten sposób udaremnić francuskie plany najazdu na Rosję Sowiecką. Ten desperacki zamysł świadczył o tym, jak krucha była pozorna jedność białej emigracji zadeklarowana w 1921 roku na Kongresie Monarchistycznym w Bad Reichenhall. Rozdźwięki wśród rosyjskich ekspatriantów dały bezcenne chwile wytchnienia wciąż niestabilnemu reżymowi bolszewików.

W tej bratobójczej walce emigracji rosyjskiej NSDAP stanęła zdecydowanie po stronie *Aufbau*. Hitler poparł Kiryła w walce o tron carski, ale w zamian za znaczną pomoc finansową dla partii. Najważniejsi ideolodzy *Aufbau* — Max von Scheubner-Richter, Alfred Rosenberg, Fiodor Winberg i ich volkistowski kolega Dietrich Eckart — zadbali o teoretyczny fundament współdziałania narodowych socjalistów i rosyjskich zwolenników Kiryła w walce z bolszewizmem i Żydami.

Podkreślali fakt, że charaktery Niemców i Rosjan są komplementarne, przy czym nie dostrzegali różnic pomiędzy Rosjanami a Ukraińcami. Utrzymywali poza tym, że Żydzi konsekwentnie działali na szkodę narodów niemieckiego i rosyjskiego. Na początku swojej kariery politycznej Hitler wielokrotnie wzywał niemieckich i rosyjskich nacjonalistów, by ci współdziałali w celu zniszczenia tego, co postrzegał jako „żydowski bolszewizm".

Apel Aufbau o stworzenie sojuszu nacjonalistów niemieckich i rosyjskich

Na początku lat 20. ideolodzy *Aufbau* — Rosenberg, Scheubner-Richter i Winberg — przekonali Eckarta i jego ucznia Hitlera, że niemieccy i rosyjscy nacjonaliści muszą współpracować, aby przełamać żydowską dominację na świecie. Byli propagatorami tezy, że Cesarstwo Niemieckie i Rosja carska nigdy nie powinny toczyć ze sobą wojen, ale sprzymierzyć się przeciwko Wielkiej Brytanii i Francji. Utrzymywali, że to podstępni żydowscy spiskowcy doprowadzili do starcia dwóch potężnych imperiów, aby je osłabić i tym samym przygotować grunt pod międzynarodową dyktaturę Żydów. Lansowany przez *Aufbau* pogląd o uzupełniających się antybolszewickich i antysemickich interesach niemieckich i rosyjskich nacjonalistów (w szerokim znaczeniu tego określenia) sprawił, że we wczesnych koncepcjach ideologicznych Hitlera pojawiła się zadziwiająco prorosyjskie nastawienie.

Chociaż historycy często uważają narodowosocjalistycznego ideologa Rosenberga — kolejnego z wczesnych mentorów Hitlera — za człowieka o zdecydowanie antyrosyjskich zapatrywaniach, to jednak ten Niemiec bałtycki we swoich wczesnych tekstach wyrażał wyraźną sympatię dla Rosjan. W artykule *Russe und Deutscher* (Rosjanin i Niemiec), opublikowanym w kwietniu 1919 roku w czasopiśmie Eckarta „Auf gut deutsch", Rosenberg

w korzystny sposób porównał sposób traktowania „kwestii żydowskiej” przez „wielkich ludzi” w Rosji i Niemczech. Wymienił w nim rosyjskich pisarzy Lwa Tołstoja i Fiodora Dostojewskiego, a także niemieckiego filozofa Johanna Gottlieba Fichte jako przeciwników rzekomego wyzyskiwania przez Żydów przedstawicieli innych narodowości. Zwrócił także uwagę na inne podobieństwo losów narodów niemieckiego i rosyjskiego. Jego zdaniem w przypadku Rosjan i Niemców „żydowskie bandy” sprawiły, że i jedni, i drudzy stanęli w obliczu „zniszczenia struktury ich państwa i kultury”[617].

Kolejne pozytywne porównanie Rosjan i Niemców znalazło się w jego opublikowanej w 1920 roku pracy *Die Spur des Juden im Wandel der Zeiten* (Żydowski ślad na przestrzeni wieków). Rosenberg twierdził w niej, że Żydzi „nienawidzą” wszystkich nie-Żydów, a szczególnie narody „rosyjski i niemiecki”. Podkreślił, że Niemcy zbadali „wewnętrzną tajemnicę ludzkości” dogłębniej niż jacykolwiek inni ludzie i dlatego stanowią „duchową antytezę Żydów”. Z kolei „dusza rosyjska” posiada „nuty blisko związane z niemiecką i choć co prawda niemal nigdy nie zbliża się do syntezy, to jednak stanowi nie mniej kontrastujące przeciwieństwo wobec tendencji Żydów”[618]. W ten sposób pierwsza książka Rosenberga stworzyła fundamentalne połączenie wzniośle uduchowionych charakterów narodów niemieckiego i rosyjskiego, stojących w wyraźnej opozycji do przypisywanej Żydom płytkości intelektualnej.

W lutym 1921 roku ukazał się w tygodniku „Auf gut deutsch” artykuł, w którym Rosenberg pisał w o Rosjanach w podobnie pozytywnym tonie. Namawiał Rosję, aby ta czerpała z „dawnej słowiańskiej siły, pokrewnej germańskiej”. Twierdził, że „w chwili obecnej chaos i siła walczą na rosyjskich równinach od Zatoki Fińskiej po góry Kaukazu. Przyszłość będzie zależeć od tej decyzji”. W tekście tym Rosenberg umieścił wewnętrzną walkę przeciwko bolszewikom w samym centrum wydarzeń światowych. Przedstawił też bardzo pochlebne porównanie Niemców i Rosjan.

Z natury swojej — twierdził — poprzez wieczne poszukiwanie światła (Fuast i bracia Karamazow) […] Rosjanie i Niemcy są najszlachetniejszymi narodami Europy: […] będą zdani na siebie nie tylko politycznie, ale również kulturalnie[619].

W czasie swojej wczesnej kariery politycznej Rosenberg oceniał duchowy i kulturalny potencjał Rosjan jedynie nieco niżej niż Niemców, wzywając jednocześnie do współpracy niemieckich i rosyjskich nacjonalistów.

Rosenberg zdecydowanie opowiadał się za wspólną niemiecko-rosyjską walką przeciwko międzynarodowemu żydostwu. W opublikowanym w styczniu 1921 roku w „Auf gut deutsch” artykule przedstawił swoją wizję historii, według której syjonistyczni przywódcy w carskiej Rosji pomogli obalić cara „dokładnie w chwili, kiedy myślał o zawarciu pokoju z Niemcami”. Rosenberg twierdził, że złowrodzy Żydzi w sojuszy z wolnomularzami siali niezgodę pomiędzy narodami Niemiec i Rosji po to, „aby wykrwawiły się nawzajem na śmierć” i w ten sposób oczyściły drogę dla międzynarodowej „dyktatury żydowskiej”. Rosenberg uważał, że upowszechnienie wiedzy o tych żydowskich machinacjach mogłoby doprowadzić do utworzenia „niemiecko-rosyjskiego zjednoczonego bloku narodowego (to znaczy antyżydowskiego). Wtedy żydostwo i sprzymierzone z nim wolnomularstwo staną się wobec nas bezsilne. Taki dzień musi nadejść i nadejdzie”[620]. Rozumując w duchu *Aufbau*, Rosenberg przewidywał, że sprzymierzeni niemieccy i rosyjscy nacjonaliści zdołają pokonać podwójne zło — Żydów i wolnomularzy.

Wzorując się na swoim cennym współpracowniku Rosenbergu, Eckart wspierał współpracę niemieckich i rosyjskich narodowców. W opublikowanym w marcu 1919 roku w „Auf gut deutsch” i napisanym wspólnie z nim artykule *Russische Stimmen* („Rosyjskie głosy”) Eckart twierdził, iż „niemiecka polityka nie ma właściwie innego wyboru niż po wyeliminowaniu bolszewickiego reżymu zawrzeć sojusz na nową Rosją”[621]. W ostrzegającym przed bolszewickim niebezpieczeństwem artykule w „Auf gut deutsch” z lutego 1920 roku Eckart

zaznaczył: „To, że Niemcy i Rosja są od siebie nawzajem uzależnione, nie podlega żadnej wątpliwości". Podkreślił także, że Niemcy muszą szukać kontaktów z „narodem rosyjskim" a nie z „obecnym żydowskim reżymem". Jeżeli będą współpracować z „obecnym żydowskim reżymem w Rosji", wówczas nastąpi „błyskawiczne zalanie ich ojczystego kraju całym bolszewickim chaosem"[622]. Widać więc, że Eckart wyraźnie widział różnicę pomiędzy nikczemnymi, żydowsko-bolszewickimi przywódcami a uciśnionym narodem rosyjskim, który jawił się jako naturalny sojusznik Niemców.

Przyjaciel Eckarta, Scheubner-Richter, mózg *Aufbau* a potem najbliższy doradca Hitlera, orędował za partnerstwem niemieckich i rosyjskich nacjonalistów na łamach swojego pisma „Aufbau-Korrespondenz" („Korespondencja *Aufbau"*). W artykule z lipca 1922 roku przedstawił swoją opinię, że z historycznego punktu widzenia Cesarstwa Niemieckie i Rosyjskie miały uzupełniające się wzajemnie interesy. Twierdził, że przed I wojną światową między cesarstwami nie było „żadnego poważnego konfliktu". Oba państwa „wzniosły się wysoko" ponad wszystkie inne kraje i były „szanowane, zazdroszczono im, a z powodu ich siły, nienawidzono"[623]. W późniejszym szkicu domniemywał istnienie spisku „międzynarodowej prasy żydowskiej" działającej na rzecz „żydowsko-międzynarodowego marksizmu", który miał skonfliktować ze sobą dwa „wzajemnie komplementarne" państwa pomimo oczywistego faktu, że są „w naturalny sposób uzależnione od siebie nawzajem"[624]. W jego opinii Niemcy i Rosjanie byli głównymi ofiarami manipulacji międzynarodowego żydostwa.

Scheubner-Richter do końca życia pozostał wierny swojej idei sojuszu niemieckich i rosyjskich nacjonalistów. Świadczy o tym jego ostatni artykuł wstępny w „Aufbau-Korrespondenz" zatytułowany *Zum fünfzehn Jahrestag der Revolution* („W piątą rocznicę rewolucji"). Opublikowano go 9 listopada, w dniu, kiedy został śmiertelnie postrzelony, maszerując u boku Hitlera podczas puczu monachijskiego. W swoim szkicu Scheubner-Richter podkreślił, że *Aufbau*

zawsze działał w oparciu o zasadę: „Narodowe Niemcy i narodowa Rosja muszą znaleźć wspólną drogę w przyszłość i […] w związku z tym koniecznym jest, aby volkistowskie kręgi obu krajów spotkały się już teraz”[625]. Tak więc bliski współpracownik i doradca polityczny Hitlera niezmordowanie, aż do śmierci podkreślał, że interesy niemieckich i rosyjskich nacjonalistów w zasadzie się uzupełniają.

Fiodor Winberg, żarliwie religijny kolega Scheubner-Richtera z *Aufbau*, również wierzył, że niezbędna jest współpraca nacjonalistów obu narodowości. W marcu 1922 roku Winberg zgodnie z prawdą zeznał monachijskiej policji, że

głównym celem jego całej działalności literackiej, broszur, książek i innego piśmiennictwa było doprowadzenie z czasem do zbliżenia monarchistycznej Rosji z Niemcami, a szczególnie do zharmonizowania stosunków polityczno-gospodarczych obu krajów[626].

Podobnie jak w przypadku Scheubner-Richtera, w prezentowanej przez Winberga wizji historii pomiędzy Cesarstwem Niemieckim a carską Rosją nie było poważniejszych różnic zadań. W swojej pracy z 1922 roku, przetłumaczonej na niemiecki pod tytułem *Der Kreuzesweg Russlands* („Droga Krzyżowa Rosji”), przedstawiał niemiecko-rosyjskie działania zbrojne na froncie wschodnim I wojny światowej jako wynik „żydowsko-masońskiej polityki”, której celem był „rozbiór i zniszczenie Rosji oraz Niemiec”.

W innym fragmencie *Der Kreuzesweg Russlands* Winberg utrzymywał, że dla osiągnięcia „prawdziwej harmonii” *Deutschlandlied*[627] wymaga, by śpiewały go „dwa chóry, dwóch zjednoczonych i sprzymierzonych narodów — niemieckiego i rosyjskiego.” W związku z tym słowa pierwszych dwóch wersów pieśni powinny zostać zmienione z „Niemcy, Niemcy ponad wszystko, ponad każde z boskich dzieł” na „Niemcy, Rosja ponad wszystko, ponad każde z boskich dzieł”. Podkreślał: „Przy dźwięku tej pieśni oba narody spełnią swoje prawdziwe przeznaczenie”, wprowadzając „na ziemi pokój, zgodny z wolą kościoła Chrystusowego”[628]. Widać z tego, że Winberg, jeden z bliskich doradców

ideologicznych Hitlera uznał Niemców i Rosjan za narody wybrane, których przeznaczeniem było przynieść światu zbawienie[629].

Stałe podkreślanie przez *Aufbau* komplementarnego charakteru niemieckich i rosyjskich nacjonalistów (w szerokim znaczeniu tego określenia) w sposobie postrzegania Żydów wywarło bardzo silny wpływ na wczesne zapatrywania Hitlera. Wprawdzie w późniejszym okresie zaczął pogardliwie odnosić się do Rosjan, ale w notatkach do przemówienia w sierpniu 1921 roku umieścił ich na tym samym poziomie co Niemców. Napisał o „twórczym ludzie pracującym", uzupełniając to notatką „Aryjczycy, Niemcy, Rosjanie"[630]. Głosił też zgodny z koncepcjami *Aufbau* pogląd o harmonijnych niemiecko-rosyjskich relacjach przed I wojną światową. W innym przemówieniu z sierpnia 1921 roku oświadczył:

Wojna przybrała szczególnie tragiczny obrót dla dwóch krajów: Niemiec i Rosji. Zamiast zawrzeć ze sobą naturalne przymierze, oba państwa na swoją zgubę zawarły oszukańcze sojusze. W rezultacie Niemcy musiały się wykrwawiać dla nieudolnych Austro-Węgier, natomiast Rosja wyciągała orzechy z ognia dla Ententy[631].

Również w przemówieniu z kwietnia 1923 roku Hitler utrzymywał w podobnym duchu, że narody niemiecki i rosyjski były pierwotnie „przyjazne wobec siebie". Co więcej, „to nie Niemcy mieli powód", aby Cesarstwo Niemieckie przeprowadziło w 1914 roku mobilizację przeciwko carskiej Rosji, „ale Żydzi". Podkreślał, że „liberalizm, nasza prasa, giełda i wolnomularstwo" są razem wzięte niczym innym jak „narzędziami Żydów", którzy użyli ich, żeby wzbudzić w narodzie niemieckim nienawiść do narodu rosyjskiego". Żydzi knuli w tym duchu od chwili, kiedy uświadomili sobie, że chociaż są już „władcami absolutnymi w innych państwach", to jednak zachowała się

antyteza w dwóch jedynie krajach — w Niemczech i Rosji. Wiedzieli, że dopóki jest w nich monarcha, państwa te nie znajdą się całkowicie na łasce

gospodarki parlamentarnej. Dlatego właśnie Żydzi stali się rewolucjonistami w chwili, gdy uznali, że rewolucja może wynieść ich do władzy[632].

Teza Hitlera o żydowskim *Dolchstoss* (ciosie w plecy) zadanym niemieckim i rosyjskim narodowcom pojawiła się na pierwszej stronie wydanego w maju 1923 roku numeru „Aufbau-Korrespondenz"[633]. To wyeksponowane miejsce publikacji doskonale nadawało się do nagłośnienia antyżydowskich twierdzeń przywódcy NSDAP i wynikało z faktu, że kierownictwo *Aufbau* wywarło wpływ na wczesne koncepcje Hitlera na temat komplementarnego charakteru niemieckich i rosyjskich narodowców działających w opozycji do międzynarodowego żydostwa.

Działając w duchu *Aufbau*, Hitler często wzywał, aby niemieccy nacjonaliści sprzymierzyli się z podobnie myślącymi Rosjanami w walce przeciwko Żydom. W lipcu 1920 roku, jeszcze przed powstaniem *Aufbau*, podkreślał: „Nasze ocalenie nigdy nie nadejdzie z Zachodu. Musimy dążyć do przyjaźni z narodową, antysemicką Rosją. Nie sowiecką. […] W niej rządzą Żydzi"[634]. W przemówieniu z sierpnia 1921 roku oświadczył, że Niemcy nie mogą „udzielać wsparcia żydowskim uzurpatorom, ale muszą pomóc narodowi rosyjskiemu odzyskać w końcu wolność"[635]. W przemówieniu z kwietnia 1922 roku wezwał „naród rosyjski, by uwolnił się od dręczycieli", czyli Żydów, a wtedy Niemcy będą mogli „zbliżyć się" do Rosjan[636]. Chociaż Hitler w czasie II wojny światowej rozkazał prowadzić brutalną politykę wobec Rosjan, na początku swojej kariery był zwolennikiem realizowania fundamentalnego celu *Aufbau* — doprowadzenia do współpracy niemieckich i rosyjskich nacjonalistów w walce z rzekomym żydowskim zagrożeniem.

Po 1923 roku Hitler nadal postrzegał Niemców i Rosjan jako główne ofiary międzynarodowego spisku żydowskiego. W pochodzącej z 1928 roku nieopublikowanej kontynuacji do *Mein Kampf* wyraził tezę, zgodnie z którą to podstępni żydowscy spiskowcy doprowadzili do konfliktu między Niemcami

a Rosjanami. Ostrzegał w niej również o „żydowskim" dążeniu do dominacji nad Europą. Działając w ramach tego planu, Żydzi „metodycznie agitowali za wojną światową" w celu „zniszczenia duchowo antysemickiej Rosji oraz do zniszczenia Cesarstwa Niemieckiego, w którym administracja i wojsko wciąż stawiały opór Żydom". Hitler z goryczą przyznał, że „ten bojowy cel Żydów" został częściowo osiągnięty, ponieważ „carat i rządy cesarza w Niemczech zostały zlikwidowane"[637]. Jeszcze pod koniec lat 20. Hitler wyznawał filozofię *Aufbau* głoszącą, że Żydzi skoncentrowali swoje niegodziwe działania przeciwko dwóm komplementarnym wobec siebie narodom — Niemcom i Rosjanom.

Dążenia Aufbau do zjednoczenia całej białej emigracji w porozumieniu z Hitlerem

Aufbau odniósł mniejsze sukcesy w łączeniu pod swoim przewodem całej rosyjskiej emigracji w Niemczech (i poza nimi) niż w przekonaniu Hitlera o potrzebie niemiecko-rosyjskiej współpracy w walce przeciwko międzynarodowemu żydostwu. Chociaż nigdy nie zaprzestawał starań, nie był w stanie zjednoczyć całej europejskiej białej emigracji pod swoimi sztandarami. Pomimo początkowego współdziałania, o czym świadczy Kongres Monarchistyczny odbywający się na przełomie maja i czerwca 1921 roku w Bad Reichenhall, drogi *Aufbau* i Związku Wiernych Markowa II coraz bardziej się rozchodziły. Oba ugrupowania stawały się w coraz większym stopniu wrogie i *Aufbau* rozważał nawet nawiązanie niebezpiecznego sojuszu taktycznego z Armią Czerwoną, aby udaremnić plany Markowa II dokonania wspólnie z Francuzami najazdu na bolszewicką Rosję. Biała emigracja w latach 1921–1923 stanowiła dobitny przykład katastrofalnych konsekwencji wdawania się w wewnętrzne walki zamiast jednoczenia na rzecz wspólnej sprawy.

Na początku lat 20. Markow II, były przywódca skrajnie prawicowej frakcji Związku Narodu Rosyjskiego i aktualny lider monarchistycznego Związku Wiernych — chciał zjednoczyć pod swoim zwierzchnictwem całą rosyjską białą emigrację. W przeciwieństwie do zdecydowanie proniemieckich członków *Aufbau* Markow II przejawiał w niedalekiej przeszłości wyraźne sympatie do Ententy. W 1919 roku podczas niemiecko-białogwardyjskiej interwencji na Łotwie pod wodzą pułkownika Pawła Bermondta-Awałowa wspierał działającego w Estonii generała Nikołaja Judenicza uzależnionego od wsparcia Anglików i traktował Zachodnią Armię Ochotniczą Bermondta-Awałowa z wyjątkową podejrzliwością. Twierdził nawet, że Niemcy potajemnie zawsze działali na rzecz bolszewików, a interwencja na Łotwie miała na celu rozproszyć ofensywny potencjał białych wojsk i nie dopuścić do zdobycia Piotrogrodu przez Judenicza[638].

Pomimo swoich sympatii do Ententy i podejrzeń, że Niemcy wspierają bolszewizm, w maju 1920 roku Markow II przyjechał do Berlina z Estonii, aby ze stolicy Niemiec kierować Związkiem Wiernych. Podróżował razem z Fiodorem Ewaldtem, który za hetmanatu Pawło Skoropadskiego na Ukrainie w 1918 roku był komendantem wojskowym Kijowa[639]. Po przybyciu do Berlina Markow II i Ewaldt dołączyli do przebywających już tam członków Związku Wiernych, wśród których główną rolę odgrywał Nikołaj Talberg, Niemiec bałtycki, który u Skoropadskiego był szefem komendy policji w Kijowie[640]. Z Berlina Markow II, Ewaldt i Talberg, powszechnie nazywani „Grupą Markowa", kierowali Związkiem Wiernych — ściśle zakonspirowaną organizacją dążącą do przywrócenia w Rosji monarchii[641]. Zwerbowała ona w Rosji Sowieckiej licznych agentów wśród chłopstwa i w Armii Czerwonej. Obecność Związku była szczególnie odczuwalna w sowieckim korpusie oficerskim[642].

Wiosną 1921 roku Markow II chciał zorganizować powszechny kongres, który opracowałby wspólny program dla wszystkich czołowych monarchistycznych ugrupowań białej emigracji. Związek Wiernych Markowa II zamierzał

przewodzić całemu ruchowi białych, ale nie posiadał środków finansowych na urządzenie tak okazałego zjazdu, który zresztą nie mógłby się odbyć w Berlinie, siedzibie nieufnego socjalistycznego rządu niemieckiego[643]. Wkrótce jednak Związek otrzymał znaczną pomoc finansową z *Aufbau*. Wiosną 1921 roku zjednoczenie rosyjskiej emigracji wydawało się bliskie realizacji, ponieważ Związek Wiernych i *Aufbau* były w stanie dobrze współpracować ze sobą, aby wspierać wspólną sprawę.

Chociaż obie grupy stały się z czasem zaciekłymi wrogami, *Aufbau* początkowo wspierał Związek Wiernych. Scheubner-Richter, faktyczny przywódca *Aufbau*, otrzymał wiadomość, że Markow II chciałby zorganizować wielki kongres monarchistycznej białej emigracji. Być może dowiedział się o tym od generała Wasyla Biskupskiego, który poza tym że był wiceprzewodniczącym *Aufbau*, początkowo często pomagał w Berlinie Związkowi Wiernych[644]. Scheubner-Richter podjął pomysł przeprowadzenia powszechnego kongresu monarchistycznej rosyjskiej białej emigracji w malowniczym (i położonym na uboczu) bawarskim kurorcie Bad Reichenhall[645] i jako główny, rzeczywisty organizator zjazdu zajmował się tym przez cały maj 1921 roku. Co więcej, przekazał większość środków na zrealizowanie tego przedsięwzięcia, czyli mniej więcej 12 000 marek[646].

Również niektórzy z jego kolegów w *Aufbau* przekazali znaczną pomoc finansową, umożliwiającą przeprowadzenie kongresu w Bad Reichenhall. Oficjalny przewodniczący *Aufbau*, baron Theodor von Cramer-Klett, pozyskał fundusze od bawarskich przemysłowców; sam także wyłożył pokaźną sumę[647]. Biskupski jak zawsze okazał się nieocenionym pomocnikiem Scheubner-Richtera i wykorzystując swoje kontakty z kręgami bogatych Bawarczyków, zdobył dość pokaźne fundusze na potrzeby zjazdu[648]. Także Max Amann, sekretarz NSDAP i drugi sekretarz *Aufbau* współpracował z Scheubner-Richterem, pozyskując środki w środowiskach bawarskiej prawicy[649].

W czasie gdy członkowie *Aufbau*, a w szczególności Scheubner-Richter, zajmowali się przygotowaniem kongresu w Bad Reichenhall, Markow II, Ewaldt i Talberg ze Związku Wiernych kierowali Komitetem Organizacyjnym, który zapraszał uczestników[650]. Przywódca interwencji na Łotwie, pułkownik Bermondt-Awałow, który w przeszłości wzbudził nieufność Markowa, demonstracyjnie nie otrzymał zaproszenia[651]. Markow wykluczył także tych emigrantów, którzy sprzeciwiali się wielkorosyjskiej koncepcji reprezentowanej przez jego Komitet Organizacyjny, w tym przede wszystkim ukraińskiego separatystę i członka *Aufbau*, pułkownika Iwana Połtawec-Ostrianicę[652].

W Kongresie Monarchistycznym w Bad Reichenhall, który odbywał się od 29 maja do 5 czerwca 1921 roku uczestniczyło ogółem 106 białych emigrantów z Europy, Afryki, Azji i Ameryki Północnej reprezentujących 24 różne organizacje[653] i wywodzących się z wyższych sfer Rosji carskiej. Byli to najczęściej oficerowie i urzędnicy wojskowi wysokiego szczebla[654]. Większość biorących udział w Kongresie było dawniej aktywnymi działaczami ruchu czarnosecinnego i należało do Związku Narodu Rosyjskiego Aleksandra Dubrowina, Związku Narodu Rosyjskiego Michała Archanioła pod przywództwem Władimira Puryszkiewicza lub obu tych organizacji[655].

Mikołaj Romanow

W kongresie w Bad Reichenhall uczestniczył też szereg prominentnych członków *Aufbau* — w tym czołowa postać organizacji Scheubner-Richter, a także: wiceprzewodniczący Biskupski, Winberg, zaciekły antybolszewik i ideolog antysemicki Gerogij Niemirowicz-Danczenko, były rzecznik prasowy generała Piotra Wrangla, który występował tu jako autorytet w sprawach ukraińskich, Piotr Szabelski-Bork, dostarczyciel z Ukrainy do Niemiec *Protokołów mędrców Syjonu* i generał Konstantin Sacharow ze Stanów Zjednoczonych[656]. Kongres Monarchistyczny w Bad Reichenhall cechowała wyraźnie odczuwalna aura religijna. Od dawna należący do Grupy Markowa arcybiskup Eulogius, poseł do Drugiej Dumy Państwowej z guberni lubelskiej z ramienia Czarnej Sotni, odprawił prawosławne nabożeństwo, którego punktem kulminacyjnym stała się uroczysta zbiorowa modlitwa o błogosławieństwo dla obrad[657]. W czasie trwania kongresu Eulogius przewodniczył Komisji Religijnej[658].

Przewodniczący Komitetu Organizacyjnego, Markow II, wygłosił przemówienie powitalne do zgromadzonych przedstawicieli białej emigracji. Zapewnił uczestników, że po przeżytych tak wielkich cierpieniach nadszedł wreszcie ich czas. Wyjaśnił, że głównie z powodu kłopotów finansowych nie można było wcześniej przeprowadzić tak wielkiego zjazdu monarchistów i podziękował *Aufbau* Scheubner-Richtera za sfinansowanie Kongresu.

Po wystąpieniu Markowa II, Scheubner-Richter wygłosił do zgromadzonych na Kongresie porywającą mowę po niemiecku, a następnie po rosyjsku. Powitał ich w imieniu *Aufbau* i innych „niemieckich kręgów narodowych i monarchistycznych". Wyraził szczególne zadowolenie, że „rosyjskie środowiska narodowe ze wszystkich części świata" zebrały się na „bawarskiej ziemi". Z ubolewaniem mówił o „nieszczęśliwej" wojnie pomiędzy Rosją a Niemcami, twierdząc, że pomiędzy obydwoma narodami nie było żadnego poważnego konfliktu interesów i dodał, że wojna doprowadziła do „upadku dwóch najpotężniejszych imperiów". Podkreślił, że Niemcy i Rosja mogą odzyskać swoją

wielkość jedynie przez „wspólną pracę na rzecz odbudowy”. Jego wygłoszone na zakończenie słowa, iż jest pewien, że Kongres stanie się „kamieniem węgielnym odbudowy wielkiej i potężnej Rosji” zostały przyjęte gromką owacją[659].

W czasie kiedy Scheubner-Richter działał na Kongresie Monarchistycznym jako organizator i konferansjer, Markow II ujawnił swój talent silnego przywódcy. W płomiennej mowie zanegował Traktat Wersalski, twierdząc, że „zdradził i sprzedał Rosję”[660]. Zakończył przy akompaniamencie rzęsistych braw: „Rosja nie uznaje Traktatu Wersalskiego. Musimy zwrócić narodowi rosyjskiemu to, co rosyjscy carowie nagromadzili przez wieki”[661]. Kongres postanowił powołać zarząd — Najwyższą Radę Monarchistyczną — z siedzibą w Berlinie i powierzyć jej przywództwo Markowowi II[662]. Jego bliski kolega, Talberg, został wybrany na sekretarza Rady, powierzono mu także kierowanie jej służbą wywiadowczą[663].

Kolejnym zwycięstwem odniesionym na Kongresie przez Markowa było udzielenie upoważnienia jego kozackiemu koledze, generałowi Piotrowi Krasnowowi, do koordynowania białogwardyjskich sił wojskowych w Niemczech[664]. Krasnow, który w czasie wojny domowej był przywódcą działającego w pobliżu granic Ukrainy Wszechwielkiego Wojska Dońskiego, obecnie grał wiodącą rolę w Sekcji Wojskowej Związku Wiernych[665]. Miał poprowadzić białe wojska przeciwko bolszewikom, kiedy wewnętrzne bunty osłabią ich władzę w Rosji Sowieckiej[666]. Generał najbardziej zasłynął swoją popularną w 1921 roku powieścią *Ot dwugławogo orła k krasnomu znamieni* („*Od dwugłowego orła do czerwonego sztandaru*”), w której bohater odkrywa „straszliwą tajemnicę” rewolucji bolszewickiej — fakt, że Żydzi zlikwidowali najlepszych rosyjskich gojów[667].

Konstantin Sacharow

Na kongresie członkowie Związku Wiernych Markowa II zostali oficjalnie wyznaczeni do objęcia głównych stanowisk politycznych w białej emigracji, natomiast członkowie *Aufbau* w przeważającym stopniu musieli zadowolić się ważnymi funkcjami ideologicznymi. Szabelski-Bork objął stanowisko Komisji Propagandy, podczas gdy jego towarzysz Winberg został w niej asystentem[668]. Niemirowicz-Danczenko nawoływał do współpracy niemiecko-rosyjskiej. Twierdził, że wojna pomiędzy Cesarstwem Niemieckim a carską Rosją była obustronnym samobójstwem i podkreślał, że Niemcy i Rosjanie muszą wspólnie działać, aby obalić bolszewików[669]. Później pisał o staraniach członków

Kongresu i swoich, aby uwolnić przyszłą Rosję od „kapitalistycznego jarzma”[670]. Wynika z tego, że wierzył w spiskowy sojusz pomiędzy kapitalizmem finansowym a bolszewizmem i ten popularny wśród białej emigracji motyw stał się później elementem ideologii narodowosocjalistycznej.

Po zakończeniu Kongresu Monarchistycznego w Bad Rewichenhall Scheubner-Richter opublikował w tygodniku „Aufbau: Zeitschrift für wirtschafts-politische Fragen Ost-Europas” („Odbudowa. Czasopismo Poświęcone Gospodarczo-Politycznym Zagadnieniom Europy Wschodniej”) artykuł, w którym omówił obrady zjazdu. Użył w nim lekko zawoalowanego antysemickiego argumentu i nieco na wyrost wyraził przekonanie o zasadniczym porozumieniu politycznym członków Kongresu. Zapewnił, że naród rosyjski uważa „za dopust boży panowanie obcych rasowo inorodców[671]”, mając na myśli oczywiście Żydów i widział „jego wybawienie jedynie poprzez powrót władzy cerkwi i cara”[672].

W rzeczywistości w Bad Reichenhall kwestia sukcesji tronu carskiego nie została rozstrzygnięta. Chociaż większość uczestników Kongresu uznawała prawa wielkiego księcia Kiryła Romanowa wynikające z zasad dziedziczenia, duża grupa była mu przeciwna z osobistych względów. Kirył popsuł sobie opinię wśród skrajnej rosyjskiej prawicy, podporządkowując się Rządowi Tymczasowemu Aleksandra Kiereńskiego w marcu 1917 roku, czyli jeszcze przed abdykacją cara[673]. Jak się wkrótce przekonamy, zagadnienie, kto posiada prawa do tronu carskiego, stało się źródłem ostrych konfliktów pomiędzy odłamami rosyjskiej emigracji.

Scheubner-Richter w swoim artykule do „Aufbau” nie tylko schował pod dywan polityczne różnice zaistniałe w czasie Kongresu, ale wręcz podkreślał wspólnotę interesów białej emigracji i niemieckiej prawicy. Chwalił Bawarię za udowodnienie, że „są w Niemczech szerokie kręgi ludzi, którzy odrzucają pseudorosyjskość Moskwy i są chętne udzielić pomocy w odbudowie rosyjskiego państwa narodowego”. Wyrażał się także z uznaniem o krytyce Ententy, mówiąc

o Traktacie Wersalskim: „Narodowi Rosjanie postrzegają go jako skandaliczny akt przemocy i hańbę dla ludzkości". Utrzymywał dalej, że stanowcza decyzja uczestników zjazdu, aby przywrócić monarchię w Rosji ma „ogromne znaczenie dla „tych niemieckich kręgów narodowych, które widzą fundament gospodarczego i kulturalnego odrodzenia Niemiec w mocnej władzy państwa, niezależnej od kaprysów parlamentu"[674]. Było to z jego strony wezwanie do ścisłej współpracy niemieckiej prawicy i rosyjskiej emigracji.

Organizując Kongres Monarchistyczny w Bad Reichenhall Scheubner-Richter odniósł w imieniu *Aufbau* imponujący triumf. Dzięki zjazdowi biała emigracja sprawiała wrażenie zjednoczonej. Obrady zostały powszechnie uznane za wielki sukces, który stał się bodźcem dla rosyjskiego ruchu monarchistycznego na całym świecie[675]. Grupa Markowa stała się po kongresie oficjalnym ciałem przywódczym rosyjskiej społeczności emigracyjnej w Niemczech, natomiast kierowany przez Scheubnera-Richtera i Biskupskiego *Aufbau* zyskał spory prestiż, organizując Kongres w Bawarii, czyli w swojej strefie wpływów. *Deuxième Bureau* pisał nawet o powstałej po Kongresie w Bad Reichenhall „unii" bawarskiej i rosyjskiej monarchistycznej prawicy[676].

Kongres wydawał się świadczyć o jedności białej emigracji i jej determinacji, aby wspólnie z prawicowymi niemieckimi sprzymierzeńcami odebrać bolszewikom władzę. W rzeczywistości jednak przemilczano poważne różnice poglądowe na temat sposobów obalenia bolszewickiego reżymu w Rosji. W latach 1921–1923 relacje pomiędzy *Aufbau* Scheubner-Richtera i Biskupskiego a Najwyższą Radą Monarchistyczną Markowa II stawały się coraz bardziej napięte[677]. Wprawdzie i *Aufbau,* i Rada Monarchistyczna dążyły do odebrania Rosji bolszewikom, ale różniły się znacznie w poglądach na to, jak tego dokonać, a także jak powinny wyglądać nowe granice na Wschodzie i kto powinien rządzić po pokonaniu „czerwonych".

Latem 1921 roku poważne rozbieżności pomiędzy *Aufbau* a Radą stały się doskonale widoczne. Dotyczyły one głównie kwestii ukraińskiej. Wielu członków

Związku Wiernych Markowa II, zwolenników idei Wielkorosji, wytykało generałowi Biskupskiemu, że ten opiera się głównie na środowisku emigracji ukraińskiej i że powołał związek oficerów ukraińskich, stojący w opozycji do swojego rosyjskiego odpowiednika[678]. Markow II i kilku jego sojuszników ze Związku zaczęło otwarcie dyskredytować Biskupskiego, a Związek zakazał swoim członkom służenia w jakiejkolwiek związanej z nim formacji wojskowej[679]. Napisany wkrótce po Kongresie w Bad Reichenhall meldunek Komisarza Rzeszy do spraw Nadzoru Porządku Publicznego zwracał uwagę na fakt, że rosyjska emigracja ma bardzo różne poglądy na osobę Biskupskiego. Niektórzy mieli nadzieję, że ją zjednoczy, podczas gdy inni uważali go za „szkodnika politycznego".

Wykorzystujący źródła Związku Wiernych meldunek Komisarza Rzeszy utrzymywał, że Biskupski nieustannie organizuje niszczycielskie intrygi i jest „niewiarygodny", ponieważ kieruje się jedynie „osobistymi motywami". Meldunek stwierdzał: „Nie można mu odmówić, energii, sprytu i pewnej przebiegłości". Mimo to „nieograniczona ambicja, próżność i egoizm składają się na większą część jego charakteru". Na zakończenie stwierdzał:

Aczkolwiek nikt nie może bezpośrednio udowodnić mu faworyzowania Ententy, jest mimo wszystko podejrzaną rzeczą, że przy całej swojej aktywności i energii nie osiągnął niczego pozytywnego w kwestii współpracy rosyjsko-niemieckiej współpracy i że we wszystkim, w co się angażuje, intrygi i narzekania zaczynają wywierać niszczycielskie i wywrotowe skutki[680].

Biskupski miał więc potężnych wrogów i nie był w stanie zjednoczyć wszystkich białych emigrantów w Niemczech i całej Europie pod swoim kierownictwem.

Mimo to w czasie bratobójczego wewnętrznego konfliktu rosyjskiej emigracji udało mu się odnieść spory sukces w walce z coraz bardziej wrogą Grupą Markowa. Przekonał Ewaldta, ważnego członka Związku Wiernych, aby ten wstąpił do *Aufbau*. Ewaldt przyjechał z Berlina do Monachium we wrześniu

1921 roku[681], wynajął dom w Bad Reichenhall i otrzymywał znaczne subsydia od bawarskich monarchistów[682]. Szybko awansował w hierarchii *Aufbau,* dochodząc do stanowiska asesora[683]. Za to faktyczne przejście pod jego sztandary kierownictwo tej organizacji wynagrodziło Ewaldta (chociaż oficjalnie nadal należał do Związku Wiernych), umieszczając go na stanowisku szefa *Russisches Komitee für Flüchtlingsfürsorge in Bayern* (Rosyjskiego Komitetu Opieki nad Uciekinierami w Bawarii)[684].

Bawarski rząd premiera Gustava Rittera von Kahra pozwolił Komitetowi Ewaldta decydować, którzy rosyjscy emigranci mogą osiedlić się w Bawarii, a którzy powinni zostać usunięci z istniejącej społeczności uciekinierów[685]. Biskupski i Ewaldt decydowali, którym politycznie niepożądanym Rosjanom zakazać wjazdu do Bawarii. Takiego prawa odmawiano nie tylko bolszewikom, socjalistom i liberałom, ale nawet umiarkowanym monarchistom[686]. Scheubner-Richter, który przyjaźnił się z bawarskim szefem policji Ernstem Pöhnerem, również odgrywał czołową rolę w organizacji kierowanej przez Ewaldta. Działał zakulisowo, koordynując przedsięwzięcia Komitetu i *Aufbau*[687].

Wzmocniony przejściem Ewaldta do *Aufbau*, Scheubner-Richter wyjechał na początku października 1921 roku do Budapesztu, aby tam zorganizować wsparcie dla niepodległej Ukrainy. Spotkał się z prawicowym węgierskim premierem Gyulą Gömbösem, a także Aleksym von Lampe, byłym carskim generałem reprezentującym generała Piotra Wrangla, który przegrał z Armią Czerwoną walkę o Krym[688]. W przeciwieństwie do *Aufbau*, poplecznicy Wrangla popierali jako kandydata do tronu carskiego nie Kiryła, ale mieszkającego w Paryżu i sympatyzującego z Francuzami wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza Romanowa[689].

Podczas rozmów w Budapeszcie Scheubner-Richter prezentował wyraźnie proukraińskie poglądy. Twierdził, że do odnowy Niemiec może dojść jedynie po rosyjskim odrodzeniu narodowym, ale podkreślał przy tym, że dla walki

z bolszewizmem Ukraina stanowi najważniejszą część dawnego Cesarstwa Rosyjskiego. Doradzał, aby właśnie tam zjednoczyć wszystkich antykomunistów. Z naciskiem akcentował konieczność przyznania Ukrainie szerokiej autonomii, konstatując, że Imperium Rosyjskiego w żadnym razie nie można będzie odtworzyć w jego dawnej postaci. Aby przedstawić możliwość istnienia niepodległej Ukrainy w łatwiejszy do zaakceptowania sposób, zwracał uwagę na fakt, że kręgi przemysłowe i finansowe, które reprezentuje, są gotowe po obaleniu bolszewików zagwarantować niemiecki kapitał i technologie do realizacji rozmaitych projektów na terenie Rosji.

Generał Lampe nie dał się skusić, pokładał bowiem większą nadzieję we francuskim wsparciu. Szorstko odrzucił propozycje Scheubner-Richtera jako zbyt faworyzujące Ukrainę. Nieudane pertraktacje w Budapeszcie doprowadziły do całkowitego rozłamu pomiędzy negocjatorami, a także między *Aufbau* i ROWS. W rezultacie Scheubner-Richter od tej pory starał się trzymać należącego do *Aufbau* generała Ludendorffa z dala od generała Lampego i ROWS[690]. Pod koniec października 1921 roku Scheubner-Richter dokonał demonstracyjnej reorganizacji *Aufbau* połączonej z wprowadzeniem nowego, poprawionego statutu[691]. Podczas ceremonii umieścił w centrum uwagi Ludendorffa, dając tym samym wyraźny sygnał, że volkistowski generał jest ściśle związany z *Aufbau*[692].

Po przekształceniu organizacja zdecydowanie wsparła roszczenia Kiryła, w przeciwieństwie do coraz bardziej związanej z Francuzami Najwyższej Rady Monarchistycznej Markowa II. W lutym 1922 roku Scheubner-Richter, Biskupski i Ludendorff starali się nakłonić Kiryła, aby ten przeniósł się z francuskiej Riwiery do Bawarii, dzięki czemu mógłby działać w samym centrum swojego niemieckiego ośrodka poparcia politycznego. Kirył wraz z żoną Wiktorią omawiali sprawę swojej ewentualnej przeprowadzki z niemieckimi urzędnikami[693]. Przewidując przybycie Kiryła do Niemiec, generał Ludendorff na początku kwietnia 1922 roku zajmował się tworzeniem służby wywiadowczej, która działałaby na rzecz pretendenta do carskiego tronu i jego sprzymierzeńców

pod kierunkiem Walthera Nicolai. W czasie I wojny światowej Nicolai współpracował z Ludendorffem jako szef Oddziału IIIb (wywiad) Wielkiego Sztabu Generalnego i teraz generał zwrócił się do niego z prośbą, aby ten wykorzystał swoje ogromne doświadczenie oraz liczne kontakty i zorganizował niezawodny wywiad, który pracowałby dla Kiryła, a także na rzecz walki z bolszewizmem[694]. Biuro Nicolaia miało zastąpić o wiele skromniejszą agencję powołaną wcześniej przez generała Kurłowa i porucznika Jurija Karcowa w celu wsparcia ruchu legitymistycznego popierającego Kiryła[695].

Nicolai miał doskonałe kwalifikacje do kierowania wywiadem. Nie tylko odnosił imponujące osiągnięcia w tej dziedzinie podczas I wojny światowej, ale dysponował także znacznymi wpływami w ówczesnych kręgach niemieckiej prawicy. W lutym 1921 roku przejął kierownictwo Kartelu gazet narodowych w Rzeszy (*Kartell nationaler Zeitungen im Reich*), który propagował politykę nacjonalistyczną. W pierwszym rzędzie odrzucał on postanowienia Traktatu Wersalskiego pozbawiające Niemcy części ich przedwojennych terytoriów, poważnie ograniczające liczebność i uzbrojenie sił zbrojnych oraz narzucające gigantyczne reparacje wojenne[696].

Nicolai spotkał się ze Scheubner-Richterem i Ludendorffem w połowie kwietnia 1922 roku, aby omówić sprawy bardziej szczegółowo. Zgodził się utworzyć antybolszewicką agencję wywiadowczą, dzięki której Ludendorff i jego sojusznicy — w tym Scheubner-Richter, Kirył i Hitler — dysponowaliby wiarygodnym źródłem informacji o wydarzeniach w Rosji Sowieckiej. Pieniądze na służbę wywiadowczą o kryptonimie „Projekt S” pochodziły od Kiryła. Nicolai zaczął regularnie wysyłać raporty Scheubner-Richterowi w pierwszej połowie lipca 1922 roku[697]. Przywódca *Aufbau* wyraził w październikowym numerze „Aufbau-Korrespondenz” zadowolenie z otrzymywanych przez jego organizację informacji. Zwrócił uwagę, że agenci przysyłają meldunki z Wiednia, Budapesztu, Bałkanów, Kijowa i „innych miast” w Rosji Sowieckiej[698]. Poza

wykorzystywaniem danych z Projektu S do potrzeb *Aufbau* Scheubner-Richter przekazywał je partii narodowosocjalistycznej Hitlera, do której należał i z którą jego organizacja była coraz bardziej sprzymierzona[699].

Poza powołaniem pracującego dla Kiryła biura wywiadowczego, *Aufbau* umacniał swoje więzi wojskowe oraz gospodarcze z Węgrami i wiosną oraz latem umacniał istniejący tam ruch zwolenników Kiryła. W kwietniu 1922 roku Scheubner-Richter, Biskupski i Ludendorff pojechali do Budapesztu, aby zorganizować przeniesienie Kozaków z Polski[700] na Węgry i w ten sposób uzupełnić znajdujące się tam siły białogwardyjskie[701]. W maju 1922 roku Ludendorff i Biskupski utworzyli w strukturze *Aufbau* niemiecko-południoworosyjską (tzn. ukraińską) organizację handlową *Eugen Hoffmann & Co. Aussenhandels-Aktiongesselschaft* (Eugen Hofmann & Co. Spółka akcyjna handlu zagranicznego). Przed spodziewanym obaleniem władzy bolszewików na Ukrainie przedsiębiorstwo zajmowało się prowadzeniem interesów w Europie wschodniej, zwłaszcza na Węgrzech.

Kapitał wysokiego ryzyka dla spółki — sześć milionów marek (w banknotach) — pochodził ze źródeł niemieckich i emigracyjnych rosyjskich. Niemieccy wspólnicy przekazali cztery miliony, a Biskupski uzyskał od rosyjskich emigrantów kolejne dwa. Dodatkowo miał obiecany milion marek od wielkiej księżnej Wiktorii Romanow i drugi milion od swojego kuzyna, bogatego członka *Aufbau* Władimira Keppena, który odziedziczył fortunę po amerykańskich krewnych. *Eugen Hoffman & Co.* spekulowała szczególnie na rynku węgierskich produktów wełnianych, licząc na ogromne zyski[702]. Silne gospodarcze więzi *Aufbau* z Węgrami pomogły zjednoczyć skrajną prawicę w obu krajach.

Pod koniec czerwca 1922 roku Scheubner-Richter, Biskupski i Połtawec-Ostrianica, przywódca frakcji ukraińskiej w *Aufbau*, znowu udali się do Budapesztu. Bez względu na to, jaki tajny program mogli realizować w związku z niedawnym zamordowaniem niemieckiego ministra spraw zagranicznych Walthera Rathenaua, ich jawnym celem było zorganizowanie w Budapeszcie

kongresu zwolenników Kiryła na wzór Kongresu Monarchistycznego w Bad Reichenhall. Jednakże wrzawa, jaką wywołały podejrzenia, że to *Aufbau* miał jakiś udział w zabójstwie ministra, skłoniły Scheubnera-Richtera i jego towarzyszy do przerwania negocjacji i oczekiwania na bardziej odpowiedni czas i miejsce[703].

Pomimo ograniczonego charakteru rozmów w Budapeszcie z udziałem przywódców *Aufbau*, działacze tej organizacji zdołali przeprowadzić szczegółowe rozmowy z księciem Mirza Kazem Bekiem, przewodniczącym Rosyjskiego Klubu Monarchistycznego na Węgrzech, reprezentującym około 3500 rosyjskich emigrantów zamieszkałych w tym kraju. Kazem Bek, który od dawna utrzymywał bliskie więzi z organizacją Scheubner-Richtera[704]. Zgodził się stworzyć w Budapeszcie wzorowaną na *Aufbau* organizację, która działałaby jako towarzystwo węgiersko-rosyjskie. Scheubner-Richter ogłosił, że *Aufbau* utworzy na Węgrzech przedstawicielstwo gospodarcze pod kierownictwem białego emigranta von Krauzego. Mówił też o prowadzeniu negocjacji z węgierskimi Ministerstwem Rolnictwa na temat uregulowania handlu zwierzętami hodowlanymi i zbożem pomiędzy Bawarią a Węgrami[705].

Jadąc na Węgry, Scheubner-Richter miał wielką nadzieję, że Kirył i jego zwolennicy będą mieli dość sił, aby osłabić władzę sowiecką. W wywiadzie udzielonym w lipcu 1922 roku w niemieckiej ambasadzie w Budapeszcie utrzymywał, że reżym sowiecki załamie się w najbliższym czasie z powodu trzech czynników. Po pierwsze, wkrótce zostanie ogłoszony następca tronu, czyli Kirył. Po drugie, pretendent zjedna sobie rolników w Rosji Sowieckiej, ogłaszając, że utrzyma w mocy przeprowadzoną przez bolszewików reformę rolną i ułaskawi wszystkich, którzy służyli w Armii Czerwonej. Po trzecie, „z siłą żywiołu" wybuchnie „ruch antyżydowski", który jednym ciosem „zlikwiduje władzę Sowietów"[706]. Najwyraźniej Scheubner-Richter zbyt optymistycznie oceniał sytuację, ponieważ jak powszechnie wiadomo, Rosja Sowiecka nie upadła w 1922 roku.

Kiedy *Aufbau* działał w Niemczech i na Węgrzech, aby zdobyć poparcie Kiryła jako przyszłego cara jednoczącego całą białą emigrację, Najwyższa Rada Monarchistyczna Markowa II popierała kandydaturę wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza i w coraz większym stopniu orientowała swoją politykę na współpracę z Francją. Po początkowych zastrzeżeniach Markow II wezwał, aby białogwardyjskie wojska pod dowództwem generała Wrangla przy wsparciu Francuzów latem 1922 roku najechały Rosję Sowiecką, atakując przez Polskę i Rumunię[707]. Po obaleniu przez białą armię bolszewików, Mikołaj Mikołajewicz miał zostać carem odrodzonego Imperium Rosyjskiego w jego starych granicach. Działając za radą „Grupy Markowa", Mikołaj Mikołajewicz przybył pod koniec lipca 1922 roku do Monachium, głównego ośrodka poparcia dla Kiryła. Jednocześnie Najwyższa Rada Monarchiczna Markowa II postanowiła przenieść się z Berlina do Monachium przede wszystkim po to, by lepiej koordynować swoje działania z aktywnością Mikołaja Mikołajewicza[708].

W związku z poparciem przez Radę Mikołaja Mikołajewicza, *Aufbau* rozpoczął akcję na rzecz Kiryła, który dowiedział się, że jego konkurent zamierza wygłosić odezwę do narodu rosyjskiego. Ponaglony przez swoją energiczną żonę Wiktorię, honorową przewodniczącą *Erneuerung* (Odnowy), podgrupy zależnej *Aufbau*, Kirył wyprzedził Mikołaja Mikołajewicza, wydając swój manifest 8 sierpnia 1922 roku[709]. *Aufbau* wydrukował orędzie Kiryła, w którym pretendent do tronu ogłosił się prawowitym przywódcą wszystkich rosyjskich sił monarchistycznych zarówno w Rosji Sowieckiej, jak i poza jej granicami[710].

Scheubner-Richter poświęcił cały numer „Aufbau-Korrespondenz" z 16 sierpnia 1922 roku na zaprezentowanie orędzi Kiryła do „narodu rosyjskiego" i do „rosyjskiego wojska", tłumacząc je po raz pierwszy na język niemiecki. We wprowadzeniu dowodził, że ani „importowany parlamentaryzm", ani „azjatycki, żydowski bolszewizm" nie mogłyby się mocno zakorzenić w Rosji, ponieważ monarchia jest systemem o „volkistowskich, mocnych podstawach" i popierał wprowadzenie w tym kraju dobrze realizowanej władzy carskiej. Koncepcja taka

wcale nie stała w sprzeczności z volkistowskimi ideami, które odrzucały cesarza Wilhelma II Hohenzollerna jako słabego przywódcę, ale akceptowały system oparty na silnej władzy monarchy.

Następnie Scheubner-Richter pisał w artykule o orędziach Kiryła, że Kongres Monarchistyczny w Bad Reichenhall zapoczątkował „zbieranie rosyjskich patriotów”, obecnie zaś proklamacje Kiryła, „prawowitego, najbliższego sukcesora tronu carskiego” stanowią „drugi sygnał” zbliżania się do tego celu. Zachwycał się: „Cały rosyjski ruch patriotyczny ma obecnie przywódcę”. Zakończył artykuł słowami: „Z niemieckiego, narodowego punktu widzenia, możemy […] jedynie mieć nadzieję, że pojawienie się wielkiego księcia Kiryła na scene politycznej będzie pomyślne”, dzięki czemu „przyszłość zapewni nam narodową Rosję, która będzie działać razem z narodowymi Niemcami, by zagoić rany zadane przez wojnę światową i rewolucję”[711]. W ten sposób ponownie wyraził przekonanie, że narody niemiecki i rosyjski muszą ze sobą ściśle współpracować, aby odzyskać swą wielkość.

Aufbau zdecydowanie popierał roszczenia Kiryła do carskiego tronu. Po wydrukowaniu przez „Aufbau-Korrespondenz” jego proklamacji niektórzy rosyjscy emigranci nadali czasopismu nazwę „organ kiryłowców”[712]. Baron Ludvig von Knorring, bałtycki Niemiec, zwolennik umiarkowanej monarchii konstytucyjnej w Rosji i przywódca białej emigracji w Baden-Baden, w październiku 1922 roku zwrócił uwagę niemieckim władzom, że dzięki drukowaniu i kolportowaniu orędzi Kiryła po niemiecku, Monachium należy uważać za centrum rosyjskiej emigracyjnej agitacji monarchistycznej w Niemczech[713].

Władimir Nabokow

Aufbau pod przywództwem Scheubner-Richtera wykorzystywał orędzia Kiryła do podkopywania władzy sowieckiej, przemycając je do Rosji Sowieckiej. Ta działalność wywrotowa spowodowała sporządzenie memorandum przez Feliksa Dzierżyńskiego, przewodniczącego GPU (*Gosudarstwiennoje Politiczeskoje Uprawlenije* — Państwowy Zarząd Polityczny) przy NKWD (*Narodnyj Kommissariat Wnutriennych Dieł* — Komisariat Ludowy Spraw Wewnętrznych) RSFSR (*Rossijskaja Socialisticzeskaja Fiedieratiwnaja Sowieckaja Riespublika* — Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Sowiecka) i komisarza ludowego spraw wewnętrznych RSFSR, w którym zwracał uwagę, że sowiecka cenzura poczty zagranicznej nie przykłada się do swoich obowiązków, o czym świadczy wielka liczba proklamacji Kiryła krążących po Rosji Sowieckiej[714].

W dużej mierze w wyniku usilnych namów kierownictwa *Aufbau*, w sierpniu 1922 roku, odgrywająca coraz większą polityczną rolę para wielkoksiążęca, Kirył i Wiktoria, przenieśli się do Bawarii. Dzielili czas pomiędzy monachijskim hotelem a swoją posiadłością w położonym w północnej Bawarii miastem Koburg. Scheubner-Richter prowadził regularne rozmowy z Kiryłem i Wiktorią, którzy dysponowali znacznymi środkami finansowymi. Kirył miał 50 milionów franków na utworzenie białogwardyjskich wojsk i liczył na dalsze pieniądze z amerykańskich źródeł, wśród których zapewne najważniejszym był prawicowy polityk i przemysłowiec Henry Ford. Wiktoria, jako córka księcia Alfreda Sachsen-Coburg-Gotha, członka brytyjskiej rodziny królewskiej, także posiadała znaczną sumę w funtach brytyjskich. Wspierała finansowo wielu zwolenników Kiryła, poświęcając na to znaczne fundusze, w tym także pieniądze uzyskane ze sprzedaży części wielkiej kolekcji swojej biżuterii[715].

Wiceprzewodniczący *Aufbau*, Biskupski, odgrywał główną rolę w otoczeniu pary wielkoksiążęcej i skierował energię generała Ludendorffa na wspieranie sprawy pretendenta[716]. Miał też ogromny wpływ na Wiktorię, która była o wiele bardziej dynamiczną osobą niż jej dość bezbarwny mąż[717]. Występował jako

osobisty doradca wielkiej księżnej[718], która z zapałem wspierała dziarskiego generała. W 1922 roku przyznała mu znaczne fundusze na jego działalność w *Aufbau* i nieustannie chwaliła przed mężem organizację[719]. W późniejszym okresie Biskupski wzbudził dużą antypatię wśród zamieszkałej w Niemczech emigracji rosyjskiej, kiedy to okazało się, że od dawna miał romans z Wiktorią i swoją wiodącą rolę w gabinecie cieni Kiryła zawdzięczał w dużej mierze poparciu kochanki[720].

Koledzy Biskupskiego, generałowie Piotr Glasenap i Konstantin Sacharow, również popierali roszczenia Kiryła do tronu carskiego. Nasilili z nim współpracę w sierpniu 1922 roku, miesiąc po przekazaniu przez Wiktorię za pośrednictwem Sacharowa 100 tysięcy franków Glasenapowi na działalność antybolszewicką[721]. Sacharow działał jako główny pośrednik pomiędzy Kiryłem a generałem Ludendorffem[722], prowadził także operacje wywiadowcze na rzecz Kiryła. Co miesiąc rosyjski członek *Aufbau* wysyłał kwestionariusze do przedstawicieli Kiryła w różnych miastach europejskich. Ankiety dotyczyły takich spraw, jak ogólna polityczno-gospodarcza sytuacja w krajach zamieszkania agentów, a także aktywność lokalnych organizacji komunistycznych i życie prywatne ich członków[723].

W dyskusji o tym, kto powinien zostać następnym carem, NSDAP wspierała Kiryła i jego zwolenników. W numerze „Völkischer Beobachter" z września 1921 roku podkreślono jednogłośne poparcie jego roszczeń przez emigracyjną społeczność Kozaków dońskich[724]. Po przetłumaczeniu przez *Aufbau* na niemiecki orędzi Kiryła „Do Narodu Rosyjskiego" i „Do Rosyjskiego Wojska" kierownictwo organizacji ze Scheubner-Richterem i Biskupskim na czele coraz ściślej współpracowało z partią Hitlera[725]. Biskupski uważał przywódcę NSDAP za godnego podziwu „silnego człowieka", nawiązał z nim bliskie kontakty[726] i w 1922 roku zaczął przekazywać mu duże sumy pieniędzy otrzymanych od Kiryła i Wiktorii[727].

Pierwsza duża wyprawa narodowych socjalistów, którzy przybyli do Koburga, by uczestniczyć w „Deutschen Tages” (Dniach Niemieckich) 14 i 15 października 1922 roku, zdaje się wskazywać na coraz większą zbieżność polityki *Aufbau* i narodowych socjalistów, prowadzoną za kulisami legitymistycznego ruchu związanego z Kiryłem[728]. Hitler i jego mentorzy, Eckart i Rosenberg, przybyli do Koburga, siedziby gabinetu cieni Kiryła z 800 członkami *Sturmabteilungen der NSDAP* (Oddziałów szturmowych NSDAP), czyli SA. Poza prowadzeniem zaciekłych walk ulicznych z komunistami narodowi socjaliści rozprowadzali egzemplarze „Auf gut deutsch” z karykaturami lewicowych, głównie żydowskich przywódców autorstwa członka *Aufbau*, Otto von Kursella. Członkowie wyprawy na Koburg otrzymali *Koburger Ehrenzeichen* (Koburską odznakę honorową), którą narodowi socjaliści cenili jedynie nieco mniej niż odznakę za udział w puczu monachijskim z 8/9 listopada 1923 roku[729].

W drugiej połowie 1922 roku, mniej więcej w czasie wydarzeń w Koburgu, *Aufbau* nadal wzmacniał ruch na rzecz Kiryła na Węgrzech. Wiceprzewodniczący organizacji Biskupski i jego kolega Ewaldt, szef Rosyjskiego Komitetu Opieki nad Uciekinierami w Bawarii, pozyskali dla sprawy sukcesji Kiryła księcia D.P. Golicyna, przedstawiciela Najwyższej Rady Monarchistycznej na Węgrzech[730]. Jeszcze w carskiej Rosji Golicyn przewodził pierwotnej organizacji czarnosecinnej, Zgromadzeniu Rosyjskiemu[731]. *Aufbau* poprawił także swoje relacje z księciem Michaiłem Wołkońskim, w przeszłości ważnym członkiem Zgromadzenia Rosyjskiego, a obecnie przewodniczącym Delegatury Rosyjskiej na Węgrzech. Do niego właśnie należało prawo decydowania, który z rosyjskich ekspatriantów może osiedlić się na Węgrzech[732]. Wołkoński wydawał także w Budapeszcie czasopismo „Rossija” (Rosja), poświęcone przedstawianiu wielkiego księcia Kiryła jako „strażnika tronu”. Fundusze na czasopismo otrzymywał od Kiryła i węgierskiego przywódcy, regenta państwa — admirała

Miklósa Horthy'ego, który równie zdecydowanie popierał roszczenia wielkiego księcia[733].

Chociaż *Aufbau* udało się w drugiej połowie 1922 roku wzmocnić na Węgrzech ruch na rzecz Kiryła, to jednak nie uzyskało poparcia dla jego kandydatury całej rosyjskiej białej emigracji w Niemczech i poza nimi. Głębokie podziały tego środowiska wciąż pozostały. Z jednej strony emigranci zrzeszeni w *Aufbau* wspierali Kiryła i ściśle współpracowali z volkistowskimi Niemcami, zwłaszcza narodowymi socjalistami, aby ustanowić niekomunistyczne rządy w Rosji oraz na Ukrainie, i utrzymać istniejące już rządy narodowe w krajach bałtyckich[734]. Jak przekonamy się w następnym rozdziale, te organizmy państwowe miały być zorganizowane zgodnie z ideologią narodowego socjalizmu. Z drugiej strony, Najwyższa Rada Monarchistyczna udzielała poparcia Mikołajowi Mikołajewiczowi, widząc go na tronie państwa rosyjskiego w granicach sprzed I wojny światowej i w coraz większym stopniu uważała Francję za swojego protektora i sponsora[735].

Ewaldt jako przewodniczący Rosyjskiego Komitetu Opieki nad Uciekinierami w Bawarii, dyskretnie sterowany przez Scheubner-Richtera, decydował, kto ma zostać dopuszczony, a kto wydalony z monachijskiej społeczności emigracyjnej; podstawą do tego było głównie kryterium lojalności wobec Kiryła[736]. Policja monachijska ściśle współpracowała z popierającymi wielkiego księcia legitymistami, starając się nie dopuszczać do Bawarii elementów profrancuskich[737]. Przebywając w 1922 roku w Bawarii, Markow II i jego stronnicy w większościowej, zorientowanej na Francję frakcji Najwyższej Rady Monarchistycznej trzymali się raczej w cieniu. Zdawali sobie sprawę, że w związku z dążeniem policji monachijskiej do cofnięcia antyniemieckim cudzoziemcom prawa pobytu, znaleźli się w niebezpiecznej sytuacji[738].

Emigracyjni stronnicy Kiryła i Mikołaja Mikołajewicza usiłowali przeciągnąć na swoją stronę członków przeciwnych frakcji. Markow II czynił takie starania

wobec liczących się członków zamieszkałej w Bawarii społeczności białych emigrantów kierowanych przez *Aufbau*, ale bez powodzenia[739]. Borys Brazol, członek *Aufbau* i łącznik rosyjskiej emigracji, ze znanym z prawicowych przekonań Henry Fordem usiłowali przekonać Markowa II, aby ten poparł Kiryła, ale też im się nie udało.

W listopadzie 1922 roku stosunki pomiędzy Najwyższą Radą Monarchistyczną Markowa II a emigrantami, którzy pod kierunkiem *Aufbau* popierali Kiryła, zostały zerwane[740]. Drugi kongres monarchistyczny zniweczył wszelkie pozory jedności białej emigracji, jakie starano się stworzyć na kongresie w Bad Reichenhall późną wiosną 1921 roku. Ów drugi zjazd odbył się w Paryżu w dniach od 16 do 23 listopada 1922 roku pod przywództwem Najwyższej Rady Monarchistycznej, a w jego obradach uczestniczyło siedemdziesięciu delegatów reprezentujących 125 organizacji[741]. Działająca pod przywództwem *Aufbau* grupa rosyjskich emigrantów z Monachium odmówiła uznania zwierzchnictwa coraz bardziej profrancuskiej Rady Monarchistycznej[742]. Członkowie *Aufbau* odrzucili wytyczne przyjęte na kongresie paryskim i otwarcie zerwali z demonstrowanym dotąd pozornym posłuszeństwem wobec Rady. Inne rosyjskie ugrupowania monarchistyczne, zwłaszcza w Pradze, Budapeszcie i Belgradzie, poszły za ich przykładem[743]. Rozłam w białej emigracji stał się niezaprzeczalnym faktem.

Pozorna jedność białej emigracji osiągnięta na kongresie w Bad Reichenhall na przełomie maja i czerwca 1921 roku zniknęła w 1922 roku, ale w następnym roku nieufność, a nawet nienawiść *Aufbau* do prowadzonych przez Najwyższą Radę Monarchistyczną Markowa II działań na rzecz Mikołaja Mikołajewicza nasiliła się jeszcze wyraźniej. Kierownictwo *Aufbau* opracowywało nawet doraźne plany tymczasowego sojuszu z Armią Czerwoną na wypadek przeprowadzenia w imieniu Mikołaja Mikołajewicza dowodzonego przez

Francuzów ataku na Rosję Sowiecką. Rozłam w białej emigracji dał stawiającemu pierwsze kroki państwu sowieckiemu chwilę wytchnienia.

W czasie tej nieustannej bratobójczej walki białej emigracji Kirył zyskiwał wiosną 1923 roku coraz większą popularność wśród narodowców zarówno w Związku Sowieckim, jak i w środowiskach rosyjskiej emigracji w Europie. Jednocześnie Mikołaj Mikołajewicz i sympatyzujący z Francją Markow II widzieli to, jak ich wpływy maleją, zwłaszcza w Niemczech[744]. Generał Biskupski pomagał Kiryłowi, oczerniając Mikołaja Mikołajewicza i jego zwolenników. Rozpowszechniał na przykład oszczercze pogłoski, że jest on stary i słabowity, dosłownie u progu śmierci, a w związku z tym nie należy oczekiwać, że odegra w przyszłości jakąś liczącą się rolę polityczną. Talberg, bliski współpracownik Markowa II, ripostował w podobny sposób, utrzymując, że Biskupski jest tajnym agentem bolszewików[745].

Hermann Ehrhardt

Wyjątkowo silnym przejawem zaciekłej wrogości pomiędzy różnymi frakcjami białej emigracji było to, że po otrzymaniu wiadomości, że francuscy przywódcy nasilają przygotowania do ataku na Związek Sowiecki w maju 1923 roku, przywódcy *Aufbau* na czas nieokreślony zawiesili plany wywołania rewolty w Rosji i pokierowania interwencją białogwardyjskich wojsk przeciwko bolszewikom. Koordynowana przez Francuzów napaść, której tak obawiał się

Aufbau, miała opierać się na wsparciu Polski i Rumunii oraz pomocy ze strony profrancuskich emigrantów popierających Mikołaja Mikołajewicza, zwłaszcza Markowa II i Talberga z Najwyższej Rady Monarchistycznej. Francuzi zamierzali ustanowić przyjazny Francji reżym na terenie Związku Sowieckiego w połowie lata 1923 roku[746]. Na Początku maja Markow II zorganizował naradę, na której omówił zaawansowane, wspierane przez Francuzów przygotowania do utworzenia antybolszewickiego frontu pod przywództwem Mikołaja Mikołajewicza[747].

Sam pretendent niechętnie zapatrywał się na współpracę z polskimi wojskami i nie chciał przeprowadzenia kampanii wojskowej przeciwko Związkowi Sowieckiemu, o ile sami mieszkańcy Rosji, a nie tylko biali emigranci nie wezwą go do zgłoszenia roszczeń do tronu[748]. Mimo to Scheubner-Richter, główna postać w *Aufbau*, uznał, że takie sterowane przez Francuzów plany najazdu na Związek Sowiecki stanowią wielkie zagrożenie dla interesów jego organizacji. W numerze „Aufbau-Korrespondenz" z maja 1923 roku ostrzegał przed zaawansowanymi przygotowaniami Francuzów do obalenia komunizmu. Pytał, co „niemieckie kręgi narodowe" robią, by przygotować się do chwili, kiedy „bolszewicko-żydowskie rządy w Moskwie runą i ich miejsce zajmie narodowa Rosja". Podkreślał, że taki przebieg wydarzeń „nie leży poza sferą możliwości"[749]. Scheubner-Richter wierzył, że reżym sowiecki dojrzał do upadku i usiłował powstrzymać „niewłaściwych" białych emigrantów przed przechwyceniem władzy w Rosji.

Dążąc do uniemożliwienia przeprowadzonego w imieniu Mikołaja Mikołajewicza, a dowodzonego przez Francuzów najazdu na Związek Sowiecki, *Aufbau* posunął się aż do prowadzenia przez pośredników negocjacji z bolszewickimi przywódcami. *Aufbau* miał w samej sowieckiej Wielkorosji swojego łącznika — Andreasa Remmera. W czasie interwencji na Łotwie był on w Berlinie ministrem spraw zagranicznych dowódcy Zachodniej Armii Ochotniczej, pułkownika Pawła Bermondta-Awałowa. Pod koniec maja 1923 roku

Remmer przyjechał z Berlina do Monachium na konsultacje z generałem Biskupskim. Mieli się spotkać z Kiryłem, aby omówić ważne problemy strategiczne, ale zanim rozmowy się rozpoczęły, policja monachijska aresztowała Remmera, którego podejrzewała, że jest sowieckim agentem. Biskupski był w stanie przekonać władze monachijskie, że chociaż Remmer przez pośredników utrzymuje kontakty z rządem sowieckim, to wykorzystuje pozyskane informacje, by wspierać nacjonalistów[750].

Remmer oświadczył policji monachijskiej, że zaplanowana napaść na Związek Sowiecki albo poniesie żałosną klęskę, albo spowoduje „całkowite zniewolenie Rosji". Stwierdził, że Mikołaj Mikołajewicz i popierający go rosyjscy emigranci grają „najnikczemniejszą rolę", służąc „planom i celom […] żydowskiej wielkiej finansjery". Podkreślił też, że jeżeli Francuzi wspierani przez Polaków i Rumunów rozpoczną operację wojskową przeciwko Sowietom, to emigracyjna frakcja popierająca pod przywództwem *Aufbau* kandydaturę Kiryła oraz współpracujące z nią nacjonalistyczne siły w Związku Sowieckim zostałyby zmuszone do walki u boku Armii Czerwonej. Po pokonaniu najeźdźców sprzyjający Niemcom białogwardziści zorganizowaliby pucz w Armii Czerwonej i zniszczyli rząd sowiecki[751]. Według Remmera *Aufbau* zaczął uważać wspierane przez Markowa II francuskie plany ataku za tak wielkie zagrożenie, że zdecydował się na niebezpieczny sojusz taktyczny z Armią Czerwoną.

W artykule *Interventionsabsichten gegen Sowjetrussland* („Zamiary interwencji przeciwko Rosji Sowieckiej"), zamieszczonym w czerwcowym numerze „Aufbau-Korrespondenz", Scheubner-Richter zaatakował profrancuskich rosyjskich emigrantów. Pisał: „Nie możemy wierzyć, że Francja poważnie traktuje walkę z żydowskim światowym komunizmem". Podkreślał, że zwolennicy Kiryła odrzucili koncepcję francuskiej ofensywy. Dowodził też, że taka interwencja z udziałem Polski wzmocni Związek Sowiecki, ponieważ wielkorosyjskie kręgi narodowe będą zmuszone walczyć „po stronie reżymu bolszewickiego przeciwko obcym najeźdźcom"[752].

Latem 1923 roku przepaść pomiędzy *Aufbau* a najwyższą Radą Monarchistyczną wciąż się poszerzała. Scheubner-Richter skrytykował Markowa II w opublikowanym w lipcowym numerze „Aufbau-Korrespondenz" artykule *Aus der russisch-monarchisischen Bewegung* („Z rosyjskiego ruchu monarchistycznego"). Zaakcentował w nim, że zwolennicy Kiryła utworzyli w Monachium centrum sojuszu legitymistycznych sił znajdujących się w opozycji do Rady Markowa II. W artykule utrzymywano także, że Rada nie podporządkowała się Kiryłowi tak, jak obiecała w Bad Reichenhall. (W rzeczywistości Kongres pozostawił kwestię sukcesji otwartą). Scheubner-Richter dołączył do artykułu przetłumaczony esej z czasopisma „Wiestnik russkago monarchiczeskago ob'jedinienija w Bawarii" („Wiadomości Rosyjskiego Zjednoczenia Monarchicznego w Bawarii"), które ideolog *Aufbau*, Winberg, wydawał w imieniu Kiryła. Winberg namawiał w nim, aby wszyscy rosyjscy biali emigranci zjednoczyli się przy Kiryle i wzywał do „aktywnej walki o wyzwolenie ojczyzny"[753].

W sierpniowym artykule w „Aufbau-Korrespondenz" ubolewano nad waśniami pomiędzy frakcjami rosyjskiej emigracji. Skonstatowano w nim: „My, rosyjscy antysemici" występowaliśmy jako „bojownicy o sprawę narodową w najczystszej postaci", ale „«mędrcy Syjonu» śmieją się w kułak", widząc niezgodę pomiędzy grupami białej emigracji, które pretendują do miana „zbawców ojczyzny"[754]. Niechęć kierowanych przez *Aufbau* zwolenników Kiryła do Markowa II, Talberga i innych rosyjskich emigrantów wspierających zorientowaną na Francję politykę osiągnęła stan krytyczny. Bratobójcze spory wśród rosyjskiej emigracji pomogły reżymowi bolszewickiemu umocnić władzę w trudnym okresie, w którym stan zdrowia sowieckiego przywódcy, Włodzimierza Lenina, pogarszał się gwałtownie.

Policja monachijska ustaliła w sierpniu 1923 roku, że związani z *Aufbau* zwolennicy Kiryła są autentycznie zdeterminowani doprowadzić do koronowania go jako nowego cara Rosji, nawet za cenę tymczasowej współpracy

z bolszewikami. W przypadku gdyby doszło do takiego sojuszu, frakcja popierająca Kiryła liczyła, że uda się jej przekonać Armię Czerwoną do idei monarchistycznych, przeprowadzić z jej pomocą przewrót wojskowy i obalić reżym komunistyczny[755]. Latem 1923 roku zachodziła wyjątkowa zdogność poglądów politycznych wśród członków radykalnej prawicy i radykalnej lewicy. Warto zauważyć w tym kontekście, że już w maju 1922 roku członek *Aufbau*, pułkownik Karl Bauer, udał się do Rosji Sowieckiej z zadaniem określenia warunków ewentualnego porozumienia wojskowego niemiecko-sowieckiego[756].

W kwestii innego niezobowiązującego zbliżenia skrajnej niemieckiej prawicy i bolszewików, w sierpniu 1923 roku Komisarz Rzeszy do spraw Nadzoru Prawa i Porządku zwrócił uwagę na nasilającą się „wymianę idei" pomiędzy volkistowskimi Niemcami a komunistami. W raporcie Komisarza Rzeszy opisano „pewne podobieństwa o negatywnym charakterze" widoczne wśród członków radykalnej prawicy i radykalnej lewicy. Jedni i drudzy byli przeciwnikami demokracji i parlamentaryzmu, chcieli ustanowić dyktaturę i wierzyli w stosowanie przemocy w celu osiągnięcia swoich celów. Niektórzy volkistowscy Niemcy i komuniści proponowali wspólne przejęcie władzy, a następnie pokonanie Francji[757]. Ale Hitler był przeciwnikiem współpracy z komunistami. W wygłoszonym w tym okresie przemówieniu podkreślił, że: „swastyka i sowiecka gwiazda są wobec siebie niczym ogień i woda, i nie mogą być ze sobą połączone nawet w sferze taktycznej"[758].

Ostrożne próby zawarcia rozejmu podejmowane w 1923 roku przez volkistów i bolszewików nie doprowadziły do zawarcia trwałego sojuszu. Co więcej, w dużej mierze w konsekwencji bardzo silnego rozdźwięku w łonie rosyjskiej emigracji w tym roku nie doszło także do wojskowej interwencji przeciwko Związkowi Sowieckiemu. We wrześniu 1923 roku profrancuska frakcja monachijskiej prawicowej emigracji rosyjskiej, podporządkowana Najwyższej Radzie Monarchistycznej Markowa II, przeniosła się do Wiesbaden, bliżej granicy z Francją. Doszło do tego po tym, jak przywódcy *Aufbau* nie pozostawili żadnych

wątpliwości, że podejmą wszelkie kroki, aby udaremnić kierowaną przez Francuzów interwencję w Rosji, w tym nawet mogą się tymczasowo sprzymierzyć z reżymem bolszewickim[759]. Rozłam wśród rosyjskiej emigracji okazał się dobrodziejstwem dla powstałego właśnie Związku Sowieckiego, który na światowej scenie politycznej spotykał się z powszechną, głęboką nieufnością, o ile nie z jednoznaczną wrogością.

. . .

Ideolodzy *Aufbau* — Max von Scheubner-Richter, Alfred Rosenberg, Fiodor Winberg i ich volkistowski, niemiecki sojusznik Dietrich Eckart — stworzyli teoretyczne fundamenty współpracy Niemców i białej rosyjskiej emigracji w ich walce z Ententą, Republiką Weimarską, Rosją Sowiecką oraz międzynarodowym żydowskim spiskiem. Ich postulatem było: „Niemcy, Rosja ponad wszystko, ponad każde z boskich dzieł". Podkreślali, że narody niemiecki i rosyjski w walce z żydowskimi wrogami uzupełniają się. Hitler przejął od Eckarta i *Aufbau* koncepcję żydowskiego *Dolchstoss* (ciosu w plecy), zadanego carskiej Rosji i Cesarstwu Niemieckiemu. W początkowym okresie kariery politycznej wielokrotnie wzywał, aby niemieccy i rosyjscy nacjonaliści sprzymierzyli się przeciwko „żydowskiemu bolszewizmowi".

Aufbau zakładał, że zostanie nawiązana konkretna współpraca niemieckich i rosyjskich nacjonalistów, w której czołową rolę odgrywać będą volkistowscy Niemcy, głównie narodowi socjaliści i biała emigracja. Po dużym sukcesie *Aufbau*, jakim było zorganizowanie na przełomie maja i czerwca 1921 roku Kongresu monarchistycznego w Bad Reichenhall, rosyjscy emigranci w Europie, a szczególnie w Niemczech, wydawali się gotowi do podjęcia skoordynowanych działań przeciwko bolszewikom. Pozory okazały się jednak złudne. *Aufbau* nie zdołał zjednoczyć wszystkich emigrantów przy swoim pretendencie do carskiego

tronu, wielkim księciu Kiryle Romanowie. Zamiast tego wdał się w walkę z profrancuską Najwyższą Radą Monarchistyczną Markowa II, która wspierała innego kandydata — wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza Romanowa.

Wrogość *Aufbau* do Najwyższej Rady Monarchistycznej osiągnęła taki poziom, że gdyby doszło do kierowanej przez Francuzów napaści na Rosję Sowiecką, której beneficjentem zostałby Mikołaj Mikołajewicz, organizacja ta zamierzała zawrzeć niebezpieczny, taktyczny sojusz z Amią Czerwoną. Ostatecznie coraz ostrzejszy konflikt pomiędzy *Aufbau* a Najwyższą Radą Monarchistyczną wyczerpał siły rosyjskiej emigracji w Europie i zapewnił chwilę wytchnienia dla tworzonego w tym okresie Związku Sowieckiego. Jak się przekonamy, chociaż wiele tych sił poświęcono na coraz zajadlejszą rywalizację z Radą Monarchistyczną Markowa II, *Aufbau* dążył w latach 1921–1923 do podważenia ustroju Republiki Weimarskiej poprzez akcje terrorystyczne, a także do obalenia bolszewickiego reżimu za pośrednictwem działań wywrotowych i wojskowych.

---

[616] Erich von Ludendorff, *Meine Lebenserinnerungen*, s. 204, cyt. wg Johannes Baur, „Russische Emigranten und die bauerische Öffentlichkeit”, w: *Bayern und Osteuropa: Aus der Geschichte der Bezeiehungen Bayerns, Frankens und Schwaben mit Russland, der Ukraine und Weissrussland*. Red. Hermann Beyer-Thoma. Wiesbaden, Harrassovitz Verlag 2000, s. 472.

[617] Alfred Rosenberg, *Russe und Deutscher*, „Auf gut deutsch: Wochenschrift für Ordnung und Recht”, 4 kwietnia 1919 r.

[618] Alfred Rosenberg, *Die Spur des Juden im Wandel der Zeiten*. München, Deutscher Volks-Verlag 1920, s. 82.

[619] Alfred Rosenberg, *Das Verbrechen der Freimaurerei: Judentum, Jesuitismus, deutsches Christiantum: VIII. Deutsches Christiantum*, „Auf gut deutsch”, 28 lutego 1921.

[620] Alfred Rosenberg, *Das Verbrechen der Freimaurerei: IV. Freimaurerei und Judentum,* „Auf gut deutsch", 15 stycznia 1921 r.

[621] Alfred Rosenberg, *Russische Stimmen*, „Auf gut deutsch", 28 marca 1919 r.

[622] Dietrich Eckart, *Die Schlacht auf den Katalaunischen Feldern*, „Auf gut deutsch", 20 lutego 1920 r.

[623] Max von Scheubner-Richter, *Rückblicke und Parallelen*, „Aufbau-Korrespondenz" 19 lipca 1922, s. 1.

[624] Max von Scheubner-Richter, *Klarheit*, „Aufbau-Korrespondenz", 17 stycznia 1923 r., s. 1.

[625] Max von Scheubner-Richter, *Zum fünfzehn Jahrestag der Revolution, „Aufbau-Korrespondenz", 9 listopada 1923 r., s. 1.*

[626] Zeznanie Fiodora Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71624, fiszka 4, s. 5.

[627] Niemiecki hymn państwowy, w Polsce i nie tylko bardziej znany jako *Deutschland, Deutschland über alles* — jest to pierwszy wers, pierwszej strofy, ale nigdy nie był to oficjalny tytuł — przyp. tłum.

[628] Fiodor Winberg, *Der Kreuzesweg Russlands: Teil I: Die Ursachen des Übels*. Tłum. K. von Jarmersted. München, R. Oldenbourg, 1922, s. 32, 40, 41.

[629] Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 160.

[630] Adolf Hitler, notatki do przemówienia w dniu 12 sierpnia 1921 r., *Sämtliche Aufzeichnungen 1905–1924*. Rad. Eberhard Jäckel i Axel Kuhn. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1980, s. 453.

[631] Adolf Hitler, przemówienie z 4 sierpnia 1921 r., *Sämtliche Aufzeichnungen,* s. 450–451.

[632] Adolf Hitler, *Die Urschuldigen am Weltkriege: Weltjude und Weltbörse*, „Völkischer Beobachter", 15/16 kwietnia 1923 r., s. 1.

[633] Georgii Nemirovich-Danchenko, *Russland und Deutschland: Gedanken eines russischen Emigranten*, „Aufbau-Korespondenz", 24 maja 1923 r., s. 1.

[634] Adolf Hitler, przemówienie 21 lipca 1920 r., *Sämtliche Aufzeichnungen,* s. 163.

[635] Adolf Hitler, przemówienie 14 sierpnia 1921 r., *Sämtliche Aufzeichnungen,* s. 451.

[636] Adolf Hitler, przemówienie 21 kwietnia 1922 r., *Sämtliche Aufzeichnungen,* s. 631.

[637] Adolf Hitler, *Hitlers Zweites Buch: Ein Dokument aus dem Jahr 1928*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1961, s. 221.

[638] Meldunek LGPO z 3 czerwca 1921 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 1813, numer 2, s. 9.

[639] Meldunek LGPO do RKÜöO z 24 grudnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 57, 58; Meldunek MMFT do DB z 24 grudnia 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 2, kl. 134.

[640] Meldunek LPGO z 16 marca 1922 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 1813, numer 8, s. 11.

[641] Meldunki LGPO do RKÜöO z 28 listopada i 24 grudnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 39, 41, 58.

[642] Meldunek [FZO] z 15 października 1920 r., MMFP, RGWA (CChIDK) fond 198, opis 2, dieło 1031, rolka 2 kl. 72.

[643] Meldunek LGPO do RKÜöO z 24 grudnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 58, 60.

[644] Meldunek DB z 4 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 371.

[645] Aleksy von Lampe, *Dniewnik,* Budapeszt, 8–22 października 1921 r., GARF, fond 5853, opis 1, dieło 7, rolka 1, kl. 1998.

[646] Meldunek RKÜöO z 20 czerwca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 16.

[647] Meldunek RKÜöO z 11 czerwca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 2, dieło 129b, s. 230.

[648] Meldunek DB z 4 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 371.

[649] Meldunek LGPO do RKÜöO z 24 grudnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 62.

[650] Meldunek LGPO do RKÜöO z 24 grudnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 61.

[651] Meldunek RKÜöO z 9 września 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 71, s. 20, 21.

[652] Meldunek LGPO do RKÜöO z 11 lipca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 2, dieło 129b, s. 254.

[653] *Der I. Kongress zum wirtschaftlichen Wiederaufbau Russlands in Reichenhall: Erster Tag, 29 Mai 1921*, „Aufbau: Zeitschrift für wirtschfats-politische Fragen Ost-Europas", numer 2/3, sierpień 1921, s. 5; RKÜöO, BAB, 43/I, numer 131, s. 503; Meldunek LGPO do RKÜöO z 11 lipca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 2, dieło 129b, s. 253, 263.

[654] Meldunek RKÜöO z 11 czerwca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 2, dieło 129b, s. 229.

[655] Meldunek Ludwiga von Knorringa do AA z 30 czerwca 1921 r., PAAA, 31490, K09632.

[656] Meldunek LGPO do RKÜöO z 24 grudnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis a, dieło 96, s. 62, 65.

[657] S. A. Stiepanow, *Czernaja Sotnia w Rosiji 1905–1914*. Moskwa, Izdatielstwo Wsiesojuznogo zaocznogo politechniczeskogo instiruta 1992, s. 243; Meldunki LGPO do RKÜöO z 11 lipca i 4 grudnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 2, dieło 129b, s 264; opis 1, dieło 96, s. 66.

[658] Meldunek LGPO do RKÜöO z 11 lipca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 2, dieło 129b, s. 261.

[659] Meldunek LGPO do RKÜöO z 11 lipca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 2, dieło 129b, s. 257–259.

[660] Max von Scheubner-Richter, *Der russusche Wiederaufbaukongress in Bad Reichenhall: Ein Rückblick und Ausblick von Dr. M. E. von Scheubner-Richter*, „Aufbau", numer 2/3, sierpień 1921, s. 1, RKÜöO, BAB, 43/I, numer 131 w. 499.

[661] *Der I. Kongress zum wirtschaftlichen Wiederaufbau Russlands in Reichenhall: Sechster Tag, 3 Juni 1921*, „Aufbau", numer 2/3, sierpień 1921 r., s. 5; RKÜöO, BAB, 43/I, numer 131, s. 514.

[662] Meldunek PDM do BSMÄ z 7 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 29; Meldunek LGPO do RKÜöO z 11 lipca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 2, dieło 129b, s. 253.

[663] Meldunek LGPO z 16 marca 1922 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 1813, numer 8, s. 11.

[664] Meldunek DB z [11] sierpnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 2, kl. 109.

[665] Meldunek [FZO] z 15 października 1920 r., MMFP, RGWA (CChIDK) fond 198, opis 2, dieło 1031, rolka 2, kl. 70.

[666] Meldunek DB z [11] sierpnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 2, kl. 109.

[667] Matias Vetter, „Die Russische Emigration und ihre «Judenfrage»", w: *Russische Emigration in Deutschland 1918 bis 1941: Leben im europäische Bürgerkrieg*. Red. Karl Schlögel. Berlin, Akademie 1995, s. 111.

[668] Meldunek LGPO do RKÜöO z 11 lipca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 2, dieło 129b, s. 161.

[669] Meldunek Laurent, francuskiego ambasadora w Berlinie do MAÉ z 25 czerwca 1921 r., SG, RGWA (CChIDK) fond 1, opis 27, dieło 12523, s. 52.

[670] Georgij Nemirowich-Danchenko, *Der wirtschaftlische Aufbau Russlands,* „Aufbau”, numer 2/3 sierpień 1921 r., s. 2, RKÜöO, BAB, 43/I, numer 131, s. 500.

[671] Inorodiec — pogardliwe określenie różnoplemieńca, nie-Rosjanina — przyp. tłum.

[672] Max von Scheubner-Richter, *Der russusche Wiederaufbaukongress in Bad Reichenhall*, „Aufbau”, numer 2/3 sierpień 1921 r., s. 2, RKÜöO, BAB, 43/I, numer 131, s. 500.

[673] Meldunek LGPO do RKÜöO z 24 sierpnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 7.

[674] Max von Scheubner-Richter, *Der russusche Wiederaufbaukongress in Bad Reichenhall*, „Aufbau”, numer 2/3 sierpień 1921 r., s. 2, RKÜöO, BAB, 43/I, numer 131, s. 499.

[675] Meldunek LGPO do RKÜöO z 24 grudnia 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s 61.

[676] Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 157.

[677] Johannes Baur, „Russische Emigranten und die bauerische Öffentlichkeit”, s. 463.

[678] Meldunek RKÜöO z 20 lipca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 150.

[679] Meldunek LGPO do RKÜöO z 28 listopada 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 45.

[680] Meldunek RKÜöO z 20 lipca 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 11, 14.

[681] Meldunek MMFT do DB z 24 grudnia 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 2, kl. 134; Meldunek LGPO z 21 września 1921 r., *Repositur* 77, tytuł 1813, numer 2, s. 65.

[682] Meldunek ACWO z 8 października 1921 r., GARF, fond 5893, opis 1, dieło 70, s. 64.

[683] Meldunek DB z 3 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 367.

[684] Meldunek LGPO do RKÜöO z 28 listopada 1921 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s.39, 42. Zeznanie Nikolaia von Epanchina załączone do meldunku PDM do BSMI z 15 kwietnia 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71624, fiszka 5, s. 3.

[685] Meldunek DB z 4 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 373.

[686] Johannes Baur, „Russische Emigranten und die bauerische Öffentlichkeit", s. 471.

[687] Komentarz Walthera Nicolai do jego telegrafu do Ludendorffa z 10 listopada 1923 r., *Tagebuch*, RGWA (CChIDK) fond 1414, opis 1, dieło 22, s. 98; Meldunek DB z 3 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 373.

[688] Aleksy von Lampe, *Dniewnik*, Budapeszt, Berlin 8–22 października 1921 r., 11, 12 listopada 1923 r., GARF, fond 5853, opis 1, dieło 7, rolka 1, kl. 1993; dieło 13, rolka 1, kl. 1769.

[689] Johannes Baur, „Russische Emigranten und die bauerische Öffentlichkeit", s. 463.

[690] Aleksy von Lampe, *Dniewnik*, Budapeszt 8–22 października 1921 r., Berlin 11–17 listopada 1923 r., GARF, fond 5853, opis 1, dieło 7, rolka 1, kl. 1994–1997; dieło 13 rolka 1, kl. 5769, 5773.

[691] Meldunek DB z 4 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 379.

[692] Schlögel, Katharina Kucher, Bernhard Suchy i Gregor Thum, *Chronik russischen Leben in Deutschland 1918–1941*. Berlin, Akademie Verlag 1999, s. 80.

[693] Aleksy von Lampe, *Dniewnik* Berlin 5 czerwca 1923 r., GARF fond 5853, opis 1, dieło 11, rolka 3, kl. 4851/180; Meldunek RKÜöO z 21 lutego 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 115.

[694] Komentarz Nicolaia do listu od Ludendorffa z początku kwietnia 1922 r.; list od Hansa von Sekta do Nicolaia z 9 marca 1920 r., *Tagebuch*, RGWA (CChIDK) fond 1414, opis 1, dieło 20, s. 172; dieło 18, s. 539.

[695] Meldunek RKÜöO z 21 lutego 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 115.

[696] Komentarz Nicolaia do listu Heye'a z 12 marca 1921 r., *Tagebuch*, RGWA (CChIDK) fond 1414, opis 1, dieło 18, s. 351.

[697] Komentarz Nicolaia na temat jego listu do Ludendorffa z 19 kwietnia 1922 r.; List Nicolaia do Ludendorffa z 21 sierpnia 1923 r. Komentarz Nicolaia na temat jego „Mitteilung Nr. 8" z początku lipca 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 1414, opis 1, dieło 20, s. 274, 356; dieło 22, s. 91.

[698] Max von Scheubner-Richter, *Allgemeine Wirtschaft und Politik*, „Aufbau-Korrespondenz", 11 października 1922 r., s. 3.

[699] Meldunek DB z 15 maja 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 954, rolka 1, kl. 56.

[700] Chodzi tu o Kozaków, którzy walczyli po stronie polskiej w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 roku — przyp. tłum.

[701] Aleksy von Lampe, *Dniewnik*, Budapeszt, 4 kwietnia 1922 r., GARF, fond 853, opis 1, dieło 7, rolka 2, kl. 2119.

[702] Wezwanie do sądu Władimira Biskupskiego z 11 marca 1930 r., APA, BAB, NS 43, numer 35, s. 129, 131 ob.

[703] Meldunek DGBud do AA z 18 lipca 1922 r., PAAA, 83580, 20 ob.

[704] Meldunek DGBud do AA z 5 lipca 1922 r., PAAA, 83579, s. 130; *Die russischen Emigranten in Ungarn und Deutschland bereiten sich zum Aufbau ihres Vaterland vor*, przetłumaczony artykuł z „Nemezti Ujsag" przesłany przez Scheubner-Richtera do DGBud 6 lipca i przekazany do AA, PAAA, 83580, s. 26, 27.

[705] *Die russischen Emigranten in Ungarn und Deutschland*, s. 29; Meldunek DGBud do AA z 5 lipca 1922 r., PAAA, 83579, s. 130 ob.

[706] Meldunek DGBud do AA z 18 lipca 1922 r., PAAA, 83580, 21.

[707] Meldunek DGBer do AA z 3 lipca 1922 r., PAAA, 83579, s. 102; Meldunek RKÜöO z 21 lutego 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 154.

[708] Meldunki DB z 4 i 6 sierpnia 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 3, kl. 197; rolka 2, kl. 185.

[709] List Knorringa do AA z 16 sierpnia 1922 r., PAAA, 835,80, s. 112, 112 ob.

[710] Kirill Romanov, „An das russische Volk!" włączony do: Max von Scheubner-Richter, *Zwei bedeutsame Deklarationen*, „Aufbau-Korrespondenz" 16 sierpnia 1922 r., s. 3.

[711] Max von Scheubner-Richter, *Zwei bedeutsame Deklarationen*, „Aufbau-Korrespondenz, s. 2, 4.

[712] Meldunek Knorringa do RKÜöO z 21 lutego 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 2, dieło 179, s. 69.

[713] Meldunek Konrringa do AA z 30 czerwca 1921 r., PAAA, 31490, K09632; Meldunek Knorringa do RKÜöO z 18 października 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 192.

[714] Feliks Dzierżyński, memorandum z 1 września 1922 r., RGASPI, fond 76, opis 3, dieło 400, s 54.

[715] Aleksy von Lampe, *Dniewnik*. Berlin 12 i 13 września 1922 r., 16–20 kwietnia 1923 r., 5 czerwca 1923, r., GARF, fond 5853, opis 1, dieło 9, rolka 1. k. 32370; dielo 11, rolka 1, kl 4698, rolka 3, kl. 4851/180, 191; Meldunek ze Stuttgartu [baron von Delinghausen?] do RKÜöO z 18 października 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 222; Komentarz Nicolaia do jego listu do Ludendorffa z 18 lutego 1922 r., *Tagebuch*, RGWA (CChIDK) fond 1414, opis 1, dieło 20, s. 171.

[716] Aleksy von Lampe, *Dniewnik*. Monachium 26 maja 1923 r., Berlin 5 czerwca 1923 r., GARF, fond 5853, opis 1, dieło 11, rolka 1, kl. 4722; rolka 3, kl. 4851/181.

[717] Komentarz Nicolaia do jego listu do Ludendorffa z 18 lutego 1922 r., *Tagebuch*, RGWA (CChIDK) fond 1414, opis 1, dieło 20, s. 171.

[718] Meldunek ze Stuttgartu [baron von Delinghausen?] do RKÜöO z 18 października 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 96, s. 223.

[719] Aleksy von Lampe, *Dniewnik*. Berlin 5 czerwca 1923 r., GARF, fond 5853, opis 1, dieło 11, rolka 3, kl. 4851/190, 191.

[720] Meldunek RKÜöO z lipca 1927 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 1, dieło 91, s. 51.

[721] Aleksy von Lampe, *Dniewnik*. Berlin 27 lipca 1922 r., 9–10 sierpnia 1922 r., 5 czerwca 1923 r., GARF, fond 5853, opis 1, dieło 8, rolka 1, kl. 2947; dieło 9, rolka 1 kl 3230; dieło 11, rolka 3, kl. 4851/179.

[722] Meldunek RMI do AA z 9 czerwca 1931 r., PAAA, 31665, s. 136.

[723] Meldunek DB z 19 września 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 113, 116, 117.

[724] *Die Kossaken und Grossfürst Kiryll*, „Völkischer Beobachter” 20 września 1922, s. 4.

[725] Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 160.

[726] Rafael Ganelin, „Rossijskoje czarnosotieństwo i germanskij nacjonał-socjalizm” w: *Nacionalnaja prawaja prieżdie i tiepier’ Istoriko-scojsłogczeskije oczerki, czast’ I: Dossija i russkoje zarubieże*. Sankt Petersburg, Institut Socjołogii rossijskoj akadiemii nauk, 1992, s. 142

[727] Raport z 2. SAUV z 6 października 1927 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103476/1, 113.

[728] Meldunek RKÜöO z 1 listopada 1922 r., BAB, 134, numer 68, s. 142.

[729] Robert Cecil, *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology.* London,GB.T. Basford Ltd. 1972, s. 35, 36; Meldunek RKÜöO z 22 października 1922 r., BAB, 1507, numer 327, s. 207.

[730] Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 159.

[731] S.A. Stiepanow, *Czornaja Sotnia w Rossiji*, s. 33.

[732] Meldunki DB z 15 maja 1922 r. i 8 czerwca 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 3, kl. 217; rolka 2, kl. 131; *Spisok czlenow Russkogo Sobranija s priłożenijem istoriczeskogo oczerka sobranija*. Sankt Petersburg, Tip. Spb Gradonaczalstwa 1906, s. 21.

[733] Meldunki DB z 19 sierpnia 1922 r. i 9 kwietnia 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 3, kl. 192; rolka 4, kl. 334.

[734] Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 161, 163, 164.

[735] Meldunek MMFT do DB z 24 grudnia 1923 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 2, kl. 135; Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 157.

[736] Aleksy von Lampe, *Dniewnik*, Berlin 5 czerwca 1923 r., GARF, fond 5853, opis 1, dieło 11, rolka 3, kl. 4851/183.

[737] Johannes Baur, „Russische Emigranten und die Bayerische Öffentlichkeit", w: *Bayern und Osteuropa*, s. 471.

[738] Meldunek PDM do BSMÄ z 7 czerwca 1923, BHSAM, BSMÄ 36, numer 1030009, s. 29.

[739] Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 159.

[740] Meldunek SG z 4 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 1, opis 27, dieło 12523, s. 39.

[741] Meldunek PDM z 25 maja 1923 r., BSAM, PDM, numer 6798, s. 129; Meldunek SSG z 25 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 1, opis 27, dieło 12523, s. 9.

[742] Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 157.

[743] Meldunek PDM z 25 maja 1923 r., BSAM, PDM, numer 6708, s. 129.

[744] Meldunek PDM do BSMÄ z 7 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 1030009, s. 31.

[745] Meldunek RKÜöO z 28 stycznia 1924 r., RGWA (CChIDK) fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 45.

[746] Zeznanie Andreasa Remmera z 2 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 8; Meldunek PDMA do BSMÄ z 7 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 31.

[747] Meldunek LGPO z 7 maja 1923 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 1809, numer 9, s. 121.

[748] Meldunek SKöO do AA z 22 sierpnia 1923 r., PAAA, 83582, s. 94.

[749] Max von Scheubner-Richter, *Russland und England*, „Aufbau-Korrespondenz", 17 maja 1923 r., s. 2.

[750] Zeznanie Remnera z 1 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 10; Zeznanie Biskupskiego z 2 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 7.

[751] Zeznanie Remnera z 1 i 2 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 8–9; List Remmera z 7 maja 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 14–15.

[752] Max von Scheubner-Richter, *Interventionsabsichten gegen Sowjetrussland*, „Aufbau-Korrespondenz", 14 czerwca 1923 r., s. 2.

[753] *Ausder russisch-monarchistischen Bewegung*, „Aufbau-Korrespondenz", 20 lipca 1923 r., s. 2.

[754] *Die „Russische Tribüne" über Regierungsfomen in Russland*, „Aufbau-Korrespondenz", 25 sierpnia 1923 r., s. 3.

[755] Meldunek PDM do BSMI z 3 września 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 36.

[756] Meldunek MAÉ do marszałka Ferdinanda Focha, 31 maja 1922 r., RGWA (CChIDK) fond 198, opis 17, dieło 406, rolka 1, kl. 82.

[757] Raport RKÜöO z 6 sierpnia 1923 r., BAB, 134, numer 76, s. 76.

[758] Adolf Hitler, przemówienie z 6 sierpnia 1923 r., *Sämtliche Aufzechnungen*, s. 975.

[759] Meldunek BSMÄ do RKÜöO z 26 września 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 35.

Rozdział szósty

Spiski ognia i miecza

Aufbau w sojuszu z narodowymi socjalistami nie zdołał zjednoczyć całej rosyjskiej emigracji w Europie wokół pretendenta do carskiego tronu, wielkiego księcia Kiryła Romanowa. Niemniej jednak ta organizacja skupiająca prawicowych rosyjskich emigrantów i volkistowskich Niemców stosowała terror polityczny i prowadziła tajne operacje wojskowe, których celem było osłabienie Republiki Weimarskiej i Rosji Sowieckiej. Pierwszym znanym przypadkiem zaangażowania *Aufbau* w terroryzm była podjęta przez wiceprzewodniczącego tej organizacji, Wasyla Biskupskiego, próba „zakontraktowania" zabójstwa Aleksandra Kiereńskiego, który był szefem Rządu Tymczasowego w 1917 roku, jeszcze przed przejęciem władzy przez bolszewików. *Aufbau* koordynował swoją działalność ze skrajnie prawicową Organizacją Consul (Organizacja C, O.C.), kierowaną przez jednego z czołowych uczestników puczu Kappa, Hermanna Eberhardta, silnie powiązanego z NSDAP.

Aufbau uczestniczył w przynajmniej dwóch znanych aktach terroru przeprowadzonych w sojuszu z O.C. Jego powiązani z tajną organizacją Eberhardta członkowie, Piotr Szabelski-Bork i Siergiej Taboricki, w czasie próby zamordowania przywódcy konstytucyjnych demokratów Pawła Milukowa zabili wybitnego działacza tej partii — Władimira Nabokowa[760]. Materiał dowodowy sugeruje, że przynajmniej trzech członków *Aufbau* — Wasyl Biskupski, generał

Erich von Ludendorff i jego doradca pułkownik Karl Bauer — było zamieszanych w dokonane przez Organizację Consul zabójstwo ministra spraw zagranicznych Republiki Weimarskiej, Walthera Rathenaua. *Aufbau* działał więc jako organizacja terrorystyczna.

W swoich antybolszewickich planach wojskowych *Aufbau* działał w trzech kierunkach. Opierając się na precedensie, jakim były wcześniejsze niemiecko-białogwardyjskie kampanie antybolszewickie na Ukrainie i terenach nadbałtyckich, organizacja tworzyła siły zbrojne przeznaczone do działań wojennych na tym terenie. Wczesne plany zakładały utworzenie armii pod dowództwem arcyksięcia Wasyla Wyszywanego (właśc. Wilhelma Franciszka Habsburga-Lotaryńskiego), która przeprowadziłaby natarcie na Ukrainę, w czasie gdy wojska dowodzone przez znanego z walk na Łotwie w 1919 roku pułkownika Pawła Bermondta-Awałowa uderzyłyby w rejonie nadbałtyckim. Później *Aufbau* starał się wywołać bunty wewnątrz Rosji Sowieckiej, które umożliwiłyby przeprowadzenie ataku na centralne regiony kraju przez oddziały dowodzone przez Biskupskiego. Celem organizacji było zniszczenie reżymu bolszewickiego i nawiązanie bliskich więzi gospodarczo-politycznych pomiędzy narodowosocjalistycznymi Niemcami a narodowosocjalistyczną Rosją, Ukrainą i państwami bałtyckimi.

Czołowa postać *Aufbau*, porucznik Max von Scheubner-Richter, jako główny doradca Hitlera w dziedzinie polityki zagranicznej i w ogóle jeden z jego najbliższych konsultantów, miał ogromny wpływ na projekty wschodnie przyszłego Führera. Pomysły *Aufbau*, by przebudować Rosję Sowiecką według koncepcji narodowosocjalistycznych, znalazły jego uznanie. W tym okresie jeszcze nie stał się orędownikiem poglądu, że Niemcy potrzebują „przestrzeni życiowej” na Wschodzie. Przed puczem monachijskim Hitler nie zakładał włączenia podbitych terytoriów sowieckich do Niemiec, ale nadal dążył do nawiązania sojuszu pomiędzy narodowosocjalistycznymi Niemcami a narodowosocjalistycznymi państwami na wschodzie Europy. Mimo że żaden

z antybolszewickich planów *Aufbau* nie został zrealizowany, to jednak stanowisko organizacji w „kwestii wschodniej" wywierało ogromny wpływ na wczesne poglądy Hitlera.

Przywódca NSDAP akceptował „projekty wschodnie" *Aufbau*, ale szczególnie wspierał prowadzone przez nie działania na rzecz utworzenia niepodległego, narodowosocjalistycznego państwa ukraińskiego. Kiedy natarcie na Ukrainę wojsk wspomnianego Wasyla Wyszywanego nie doszło do skutku, *Aufbau* planował utworzenie autonomicznego państwa ukraińskiego rządzonego przez pułkownika Iwana Połtawca-Ostrianicę, szefa sekcji ukraińskiej tej organizacji. Był on jednocześnie przewodniczącym narodowosocjalistycznego stowarzyszenia Kozaków ukraińskich, które dążyło do stworzenia narodowosocjalistycznej Ukrainy stojącej na czele potężnej Ligi Czarnomorskiej. Hitler ściśle współpracował z Połtawcem-Ostrianicą, ponieważ narodowosocjalistyczna Ukraina stałaby się cennym dostawcą produktów rolnych i surowców mineralnych dla Niemiec. Byłaby także przyczółkiem dla przyszłych operacji wojskowych zarówno przeciwko Związkowi Sowieckiemu, jak i sojusznikowi Francji — Polsce.

Aufbau a terroryzm

Wbrew swojemu statutowi organizacji dobroczynnej *Aufbau* wspierał terroryzm polityczny na terenie Niemiec i czynnie w nim uczestniczył. W maju 1921 roku generał Biskupski i jego kolega z *Aufbau* oraz jeden ze współorganizatorów puczu Kappa, pułkownik Bauer, otrzymali w Budapeszcie od regenta Węgier — admirała Miklósa Horthy'ego — 12 milionów koron węgierskich. Wykorzystali część tych środków do wystawienia kontraktu na zabójstwo Aleksandra Kiereńskiego, byłego przywódcy Rządu Tymczasowego w Rosji w 1917 roku. Biskupski i inni prawicowi rosyjscy emigranci obwiniali Kiereńskiego, że osłabił

carską Rosję[761]. Na przykład na łamach „Aufbau-Korrespondenz" Scheubner-Richter oskarżał Kiereńskiego o wprowadzenie „chaosu" w Rosji, a nawet nazwał go największym wrogiem Niemiec[762]. Pomimo podejmowanych prób koledzy Scheubner-Richtera z *Aufbau* (Biskupski i Bauer) nie zdołali doprowadzić do zamordowania Kiereńskiego.

Aufbau nie udało się spowodować jego śmierci, ale członkowie tej organizacji przeprowadzili jeden z kilku głośnych zamachów, które nękały Republikę Weimarską we wczesnym okresie jej istnienia, pomagając w ten sposób uznać terror za narzędzie wywierania presji politycznej przez radykalną prawicę. 28 marca 1922 roku należący do *Aufbau* porucznik Piotr Szabelski-Bork, który przywiózł *Protokoły mędrców Syjonu* z Ukrainy do Niemiec i jego towarzysz porucznik Siergiej Taboricki pojechali z Monachium do Berlina. Mieli zamiar zamordować Pawła Milukowa, przywódcę partii konstytucyjnych demokratów (kadetów), którego obwiniali o to, że ten pomógł obalić cara[763]. W decydującej chwili, podczas szamotaniny zamiast Milukowa postrzelili śmiertelnie Władimira Nabokowa, czołowego działacza konstytucyjnych demokratów[764]. Po jakimś czasie Szabelski-Bork i Taboricki zostali skazani odpowiednio na 12 i 14 lat więzienia[765].

Tajny charakter operacji sprawia, że szczegóły planowania zabójstwa Milukowa są nadal niejasne. Wiadomo, że w styczniu 1922 roku Taboricki zamieszkał razem z czołowym ideologiem *Aufbau* Fiodorem Winbergiem i członkiem tej organizacji Szabelskim-Borkiem w monachijskim pensjonacie „Modern" i wstąpił do *Aufbau*[766]. Trójka kolegów jeszcze z czasów niemieckiej okupacji Ukrainy w 1918 roku utworzyła komórkę terrorystyczną zorganizowaną według zasad stosowanych w działającej w carskiej Rosji Czarnej Sotni[767]. Taboricki przez jakiś czas mieszkał u Winberga i obaj często spotykali się z Szabelskim-Borkiem, aby rozmawiać o polityce i spiskować przeciwko wspólnym wrogom[768].

Winberg szczególnie gorąco nienawidził Milukowa za to, że w czasie przemówienia wygłoszonego w listopadzie 1916 roku w Dumie Państwowej stwierdził, że pochodząca z niemieckiej rodziny książęcej Hessen-Darmstad caryca Aleksandra Fiodorowna Romanowa zamierza skrycie działać na szkodę Rosji. Winberg pocieszał swoją serdeczną wysoko postawioną przyjaciółkę, a całkiem możliwe, że i kochankę (w tym czasie car niemal stale przebywał na froncie), kiedy w jego obecności dowiedziała się o tych oskarżeniach i rozpłakała się[769]. Ponieważ powszechnie wiedziano o nienawiści Winberga do Milukowa i jego bliskich związkach z obu zamachowcami, Szabelskim-Borkiem i Taborickim, podejrzewano, że to właśnie on zaplanował zamach na przywódcę konstytucyjnych demokratów.

Składając zeznanie policji monachijskiej, Winberg przyznał, że 23 marca udał się do Berlina, a wyjechał ze stolicy Niemiec rankiem 28 marca 1922 roku, czyli w dniu zabójstwa Nabokowa. Stwierdził, że jego działania być może wyglądały „bardzo podejrzanie", ale jego pobyt w Berlinie miał na celu zorganizowanie dystrybucji niemieckiego przekładu jego nowej książki *Der Kreuzesweg Russlands* (Droga Krzyżowa Rosji)[770]. Alibi Winberga rzeczywiście wyglądało bardzo podejrzanie, zdołał jednak uniknąć postawienia w stan oskarżenia. W końcu postawiono mu zarzut udziału w zabójstwie Nabokowa i głównie z tego powodu musiał później uciec z Niemiec[771].

Komisarz Rzeszy do spraw Nadzoru Porządku Publicznego doszedł do wniosku, że kierownictwo *Aufbau* uczestniczyło w zmowie, której konsekwencją była próba zamachu na Milukowa[772]. Generał Biskupski, człowiek numer dwa w *Aufbau*, podczas próby morderstwa również wyjechał z Monachium do Berlina i podobnie jak Winberg stał się obiektem poważnych podejrzeń, ale również zdołał uniknąć postawienia w stan oskarżenia[773]. Później agencja służby wywiadowczej Republiki Weimarskiej uznała, że utworzony w lutym 1922 roku monachijski oddział Związku Wiernych Markowa II także pomagał

w organizowaniu zamachu na przywódcę kadetów[774]. Chociaż *Aufbau* i Związek Wiernych dzieliło wiele różnic politycznych, to obie organizacje zgodziły się stosować terror jako narzędzie presji politycznej.

Scheubner-Richter napisał artykuł oczerniający Milukowa, który ukazał się w „Aufbau-Korrespondenz" wkrótce po próbie zamachu. Co ciekawe, tekst powstał na krótko przed wydarzeniem, co w poważnym stopniu sugeruje, że jego autor wiedział o zamiarach Szabelskiego-Borka i Taborickiego. Scheubner-Richter starał się w artykule wzbudzić nienawiść do Milukowa — najprawdopodobniej po to, aby w ten sposób uzasadnić likwidację przywódcy konstytucyjnych demokratów. Oskarżał go o działania w celu „ostatecznego stłamszenia Niemiec" i pytał, czy udzielenie Milukowowi przez rząd niemiecki zgody na wydawanie przyjaznej wobec Ententy gazety jest „głupotą czy zbrodnią"[775].

W zamieszczonym w kwietniowym numerze „Aufbau-Korrespondenz" artykule *Russische Terroristen* (Rosyjscy terroryści) Scheubner-Richter usprawiedliwiał próbę zamachu na Milukowa. Nie wspomniał w nim, że Szabelski-Bork, Taboricki i ich mentor Winberg grają aktywną rolę w *Aufbau*. W tekście tym zwrócono uwagę na „niepokojące" zjawisko powszechnej nędzy panującej wśród rosyjskiej emigracji, której skutkiem był nieudany zamach na przywódcę kadetów, jednocześnie przedstawiono ten fakt jako okoliczność łagodzącą. Scheubner-Richter potępiał „bezwstydną żarłoczność" bolszewickich przywódców żyjących z „grabieży Rosji", a także pozyskanie ze źródeł Ententy znacznych zasobów finansowych przywódców konstytucyjnych demokratów, takich jak Milukow. Biorąc pod uwagę tak wielką nierówność materialną, uznał za coś „zadziwiającego", że biali emigranci nie dokonują większej liczby aktów terroru.

Artykuł Scheubner-Richtera zwracał także uwagę na pewną hipokryzję kadetów dotyczącą posługiwania się terroryzmem. Przypomniał w nim, że w 1907 roku konstytucyjni demokraci z Milukowem i Nabokowem na czele

odrzucili propozycję Dumy, aby uznać akty terroru za moralnie naganne[776]. W rzeczy samej terror polityczny w żadnym razie nie był narzędziem jedynie skrajnej prawicy, chociaż głównie ona budziła negatywne odczucia, posługując się zabójstwami jako metodą wywierania presji politycznej. Artykuł wstępny w „Aufbau-Korrespondenz" przedstawiał próbę zamachu na Milukowa w nieco bardziej pozytywnym świetle, jednocześnie dokładając starań, aby nazwa organizacji nie kojarzyła się z tym przedsięwzięciem.

Przedstawiona w „Völkischer Beobachter" oficjalna reakcja narodowych socjalistów na próbę zabójstwa Milukowa starała się zbagatelizować znaczenie czynu Szabelskiego-Borka i Taborickiego. W opublikowanym na początku kwietnia 1922 roku artykule to narodowosocjalistyczne czasopismo oskarżyło Milukowa o prowadzenie agitacji za wojną z Cesarstwem Niemieckim, doprowadzenie przy angielskim wsparciu do rewolucji lutowej w Rosji i dążenie do osłabienia Niemiec[777]. Brakuje jednak bezpośrednich dowodów na poparcie tezy, że Hitler wiedział o przygotowanych przez *Aufbau* planach zamordowania Milukowa.

Paweł Bermondt-Awałow

Wiadomo, że terrorystyczna komórka *Aufbau* w składzie Winberg, Szabelski-Bork, Taboricki miała związki z Organizacją C. To konspiracyjne zrzeszenie kierowane przez jednego z głównych uczestników puczu Kappa, komandora porucznika Hermanna Ehrhadta, dokonywało aktów terroru, prowadziło przygotowania do tajnych operacji wojskowych przeciwko bolszewikom i Republice Weimarskiej, a także posiadało powiązania z NSDAP Hitlera[778]. Powstało ono w czerwcu 1921 roku, kiedy oficerowie z rozwiązanej Brygady

Ehrhardta, którzy w marcu 1920 roku brali udział w puczu Kappa, utworzyli Organizację Consul, często nazywaną Organizacją C, albo O.C. „Consul” był to pseudonim samego Ehrhardta[779]. Organizacja zdobyła sobie złą sławę z powodu przeprowadzonych w początkowym okresie istnienia Republiki Weimarskiej nieudanych i udanych zamachów na życie przywódców lewicy, często żydowskiego pochodzenia[780]. *Aufbau* w coraz większym stopniu koordynował swoją działalność z poczynaniami Organizacji C. Obie odrzucały Traktat Wersalski i konstytucję Republiki Weimarskiej, ale głównym celem O.C. było zwalczanie socjalizmu, bolszewizmu i „żydostwa” pod hasłem „Walka o odrodzenie Niemiec”[781].

Podobnie jak partia narodowosocjalistyczna i *Aufbau*, Organizacja C miała swoją centralę w Monachium. Posiadała także wiele oddziałów w całych Niemczech. Komandor Ehrhardt kierował nią z emigracji, przez większość czasu z Austrii. Należało do niej około 5000 aktywnych członków, którzy w razie potrzeby mogli zwerbować do akcji dodatkowych ludzi[782]. Organizacja C posiadała szereg sekcji, na przykład Sekcja C kierowała prawicową prasą i propagandą[783]. Zarządzał nią komandor porucznik Eberhard Kautter, który był jednocześnie doradcą politycznym i oficerem wywiadu Ehrhardta.

Chociaż Scheubner-Richter — czołowa postać *Aufbau* i jeden z głównych przywódców narodowych socjalistów — zapewniał bawarskie ministerstwo spraw zagranicznych, że jedynie rosyjscy emigranci brali udział w Kongresie Monarchistycznym, który odbył się w Bad Reichenhall na przełomie maja i czerwca 1921 roku, to jednak w rzeczywistości pozwolił Kautterowi prowadzić negocjacje z członkami zjazdu. Pomógł im również pozyskać dużą pożyczkę od niemieckich przemysłowców, w tym także od honorowego przewodniczącego *Aufbau* barona Theodora von Cramer-Kletta i przedstawicieli przedsiębiorstwa Mannesmann. W zamian za to uczestnicy Kongresu obiecali udzielić przemysłowcom koncesji kolejowych i górniczych w przyszłej odrodzonej

monarchii rosyjskiej[784]. Tajna działalność Kauttera na Kongresie świadczy o doskonałej koordynacji poczynań kręgów rosyjskiej emigracji z Organizacją Consul.

Scheubner-Richter wyraźnie ją wspierał. Przedstawił komandora podporucznika Paula Werbera z O.C. doktorowi Rüthenickowi z *Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund* (Niemiecki volkistowski związek obrony i oporu) w Bremie, który od prawicowych amerykańskich darczyńców pozyskiwał pieniądze dla niemieckich nacjonalistów. Werber zorganizował doktorowi Rüthenickowi możliwość przeprowadzenia rozmów z „czołowymi osobistościami" w Monachium. Pod koniec sierpnia 1921 roku spotkał się on ze Scheubner-Richterem. Inny członek Organizacji Consul, doktor Börner zapewnił Rüthenicka, że nawiązując kontakt ze Scheubner-Richterem, „zwrócił się do właściwej osoby". Pierwszy sekretarz *Aufbau* napisał też list polecający, który pomógł doktorowi Rüthenicowi pozyskać 5000 dolarów, za które doktor Börner pojechał do Ameryki, aby zdobyć tam wsparcie finansowe dla działalności niemieckiej skrajnej prawicy[785]. Najprawdopodobniej głównym amerykańskim sponsorem niemieckiej skrajnej prawicy był antysemicki przemysłowiec i polityk Henry Ford.

Monachijska policja ustaliła, że pomiędzy dysponującą doskonałymi kontaktami Organizacją C a partią narodowosocjalistyczną istnieje intensywna współpraca. Hitler regularnie porozumiewał się z Ehrhardtem i usiłował przyciągnąć do NSDAP jak najwięcej jego zwolenników[786]. Zdobyte listy dowodzą, że jeszcze przed powstaniem O.C. jej przyszły przywódca, kapitan marynarki Alfred Hoffmann, pisał osobiście do Hitlera na temat spraw personalnych w NSDAP, a poza tym działał w Wilhelmshaven nad Morzem Północnym, by „przygotować grunt dla Hitlera"[787]. Co więcej, kolega Hoffmanna, komandor podporucznik Werber reprezentujący O.C. w północno-zachodnich Niemczech propagował na tym terenie NSDAP i jej czasopismo „Völkischer

Beobachter", a nawet zorganizował regionalne komórki partii narodowosocjalistycznej[788].

Realizując w praktyce filozofię „zwalczania ognia ogniem", Organizacja C działała na wzór partii komunistycznej, wykorzystując wpływowe osobistości do tworzenia struktur, które dyskretnie kształtowały opinie szeregowych członków organizacji radykalnej prawicy, w tym także NSDAP[789]. Latem 1921 roku Ehrhardt wysłał studenta Hansa Ulricha Klintzscha, aby ten objął dowództwo bojówek NSDAP, paramilitarnych *Sturmabteilungen* (Oddziałów szturmowych — SA) i koordynował ich działania z akcjami O.C.[790]. W późniejszym okresie Klintzsch polecił Franzowi Jaenicke, współzałożycielowi berlińskiego *Deutsch-Russischer Club* (Klub Niemiecko-Rosyjski), aby ten założył w stolicy Niemiec oddział NSDAP[791]. Wysokie stanowisko zajmowane przez Jaenickego w *Deutsch-Russischer Club* świadczy o kolejnych związkach rosyjskiej emigracji z NSDAP. Po pewnym czasie Ehrhardt skierował do SA jednego z wyższych dowódców w O.C., Hermanna Göringa, aby ten przejął nad nimi kontrolę. Nie przewidział jednak, że w lutym 1923 roku Göring jako dowódca SA postanowi być wierny Hitlerowi, a nie Ehrhardtowi[792].

Organizacja C dysponowała większą siłą wojskową niż NSDAP. Tajny sojusz zwalczał jawne zagrożenia działalnością wywrotową prowadzoną przez Rosję Sowiecką, a później Związek Sowiecki, walczył także z polskimi powstańcami na Górnym Śląsku. Spiskowa koalicja koordynowała działalność antybolszewicką z rosyjską emigracją. Kierowana przez kapitana Hoffmanna Sekcja A O.C. zajmowała się kontrwywiadem zwalczającym bolszewików i podtrzymywała więzi z niemieckimi nacjonalistami i rosyjskimi emigrantami[793]. Już w listopadzie 1920 roku, w czasie powstawania *Aufbau*, Hoffmann podkreślał w swoim przemówieniu, że „ujawnienie się" skrajnej prawicy w Bawarii może nastąpić dopiero po „zdruzgotaniu Traktatu Wersalskiego", co z kolei stanie się prawdopodobne dopiero po zapewnieniu „pomyślnej niemieckiej orientacji

przyszłej Rosji"[794]. Jak więc widać, Organizacja C wiązała pomyślność Niemiec z sytuacją odtworzonego nacjonalistycznego państwa rosyjskiego.

Sekcja B, kierowana przez kapitana marynarki Manfreda von Killingera, nadzorowała sprawy wojskowe. Wspierała niemieckie organizacje samoobrony na Górnym Śląsku, przede wszystkim *Freikorps Oberland* — jedyną w pełni uzbrojoną formację około 80 tysięcy niemieckich żołnierzy biorących udział w walkach z polskimi powstańcami w 1921 roku[795]. Towarzystwo Thule, które pomogło stworzyć partię narodowosocjalistyczną, sprawowało kontrolę nad formowaniem *Freikorps Oberland*[796]. Co ważne, były dowódca Zachodniej Armii Ochotniczej, pułkownik Paweł Bermondt-Awałow, jesienią 1921 roku miał powiązania z *Freikorps Oberlad.* W ramach kolejnego przykładu współpracy niemieckich nacjonalistów i rosyjskich emigrantów w obozach dla internowanych w Niemczech Rosjan werbował ochotników do walki przeciwko Polakom na Górnym Śląsku[797]. Ideologiczne poglądy tej formacji były podobne do reprezentowanych przez wojska białogwardyjskie w czasie wojny domowej w Rosji. Werbowała ona członków pod hasłem: „Walczymy z żydowsko-rosyjskim bolszewizmem i amerykańsko-żydowskim kapitalizmem, które są skażonymi owocami życia gospodarczego"[798].

Hitler podziwiał *Freikorps Oberland* powiązany z Organizacją C i rosyjską emigracją. Podawał go jako przykład dla narodowosocjalistycznych sił paramilitarnych, których formowanie zapoczątkowało utworzenie jesienią 1920 roku *Turn- und Sportabteilung* (Oddziału Gimnastyczno-Sportowego), będącego w istocie dużą, uzbrojoną ochroną osobistą[799]. W złożonym w marcu 1921 roku w imieniu *Freikorps Oberland* zeznaniu pod przysięgą Hitler stwierdził, że kiedy: „koncepcja samoobrony zostaje przedstawiona, wówczas samoobrony tej nie da się skutecznie przeprowadzić w postaci słabych lokalnych sił obronnych, ale jedynie jako szturmową, gotową do uderzenia organizację mniej więcej typu Oberlandu"[800].

Sekcja B obawiała się widma bolszewizmu. Jej dowódca podkreślał, że O.C. została utworzona z powodu naglącego przekonania, że należy „przede wszystkim uniknąć tego, by Niemcy stały się republiką sowiecką i pojawienia się w naszym kraju takich warunków, jak w Rosji”[801]. Sekcja B działała, aby obalić władzę bolszewicką. W kwietniu 1922 roku otrzymała milion marek w złocie ze źródeł amerykańskich — zapewne przede wszystkim od Henry'ego Forda — po to, aby latem następnego roku przy współpracy z białą emigracją pokonać komunizm w Niemczech i Rosji. Po odniesieniu sukcesu wojskowego w tych krajach miały zostać utworzone rządy prawicowe[802].

Sekcja B O.C. pozyskała lojalnego współpracownika w osobie zażartego antykomunisty, porucznika Gerharda Rossbacha, dowódcy Freikorpsu w czasie interwencji na Łotwie, który później utworzył w północnych Niemczech nielegalną organizację paramilitarną o nazwie *Rossbach-Arbeitsgemeinschaften* (Oddziały Robocze Rossbacha), liczącą 8000 gotowych do walki ludzi[803]. Rossbach nadal był w zdecydowanie antybolszewickim nastroju, jaki demonstrował w czasie walk na Łotwie. Dwaj oficerowie, z pochodzenia Niemcy bałtyccy, którzy w 1919 roku przyjechali z nim z Łotwy, byli jego adiutantami. W kwietniu 1922 roku udał się do Pragi, aby omówić przeprowadzenie operacji wojskowej pod dowództwem generała Piotra Wrangla, byłego dowódcy Sił Zbrojnych Południa Rosji na Krymie w czasie wojny domowej.

Podczas tych rozmów Rossbach zgodził się, że w czasie planowanych działań, do których Wrangel organizował wojska w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców obejmie dowództwo jednego z oddziałów[804]. Popierana przez Francuzów interwencja miała zostać przeprowadzona oficjalnie w imieniu wielkiego księcia Kiryła Romanowa, natomiast wielki książę Mikołaj Mikołajewicz Romanow byłby w niej, obok generała Wrangla, najwyższym dowódcą wojskowym[805]. Jak już wiemy, głównie z powodu bratobójczego konfliktu pomiędzy *Aufbau* Scheubnera-Richtera a Najwyższą Radą

Monarchistyczną Markowa II w 1922 roku nie doszło do żadnej interwencji wojskowej przeciwko Rosji Sowieckiej.

NSDAP Hitlera czerpała siły z ruchu Freikorpsu współdziałającego z Organizacją C. Rossbach poznał Hitlera latem 1922 roku na zebraniu narodowych socjalistów w Monachium i wkrótce potem wstąpił do tamtejszej komórki NSDAP[806]. Jego gwałtowny antysemityzm i wiara w wykorzystywanie *Sturmtruppen* (oddziałów szturmowych) do celów politycznych były zgodne z podstawowymi założeniami narodowych socjalistów[807]. Po koniec 1922 roku, aby zwiększyć wpływy narodowego socjalizmu w północnych Niemczech, Hitler przy wsparciu Rossbacha stworzył *Grossdeutsche Arbeiterpartei* (Wielkoniemiecką Partię Robotników). Wprawdzie nie odniosła ona sukcesu, na jaki liczył, ale ta funkcjonująca pod bezpośrednim nadzorem Rossbacha inicjatywa polityczna poprawiła współpracę między narodowymi socjalistami z południa kraju a ruchami volkistowskimi na północy[808].

Cztery i pół roku po puczu monachijskim Komisarz Rzeszy do spraw Nadzoru Porządku Publicznego podkreślił kluczową rolę, jaką organizacje w rodzaju Freikorpsu odegrały we wczesnym „radykalnym ruchu prawicowym" w Niemczech. W raporcie zwrócono szczególną uwagę na to, że Freikorpsy Rossbach, Oberland i Ehrhardt (w tym również Organizacja C) „znajdowały się w centrum rozmaitych przedsięwzięć puczystowskich", a także, iż „narodowi socjaliści w pierwszych latach swojego istnienia aż do 1923 roku byli w dużym stopniu zinfiltrowani przez przywódców Freikorpsu i znajdowali się pod wpływem idei Freikorpsu"[809].

Formacje Freikorpsu, które wywarły wpływ na wczesną NSDAP, podtrzymywały wyraźnie widocznego w czasach wojny domowej w Rosji ducha współpracy niemieckich i rosyjskich nacjonalistów. Na przykład porucznik Edmund Heines, który kierował monachijskim oddziałem *Rossbach-Arbeitsgemeinschaften*, podkreślił w przemówieniu na zjeździe narodowych socjalistów w listopadzie 1922 roku, że wszyscy obecni wyznają etos *Baltikumer*

— bez względu na to, czy służyli na Łotwie pod dowództwem pułkownika Bermodta-Awałowa, czy też nie[810]. Członkowie Freikorpsu, którzy działali we wspólnym duchu i podobnym celu co rosyjscy biali emigranci, byli też zazwyczaj antysemitami. Pod koniec 1922 roku słyszano, jak członkowie NSDAP śpiewają pieśń Freikorpsu *Die Republik hat uns gefragt* (Republika nas spytała)[811]. Znajdowały się w niej wersy: „Nie chcemy żydowskiej republiki / Tfu! Żydowska republika, / bo jest winna. / Bo się darli: Buu-uu-uu! / A my krzyczeliśmy: Wyrzucić ich! Wyrzucić ich! Wyrzucić ich!”[812].

Zdecydowanie antysemicka Organizacja C i sprzymierzone z nią *Aufbau* i NSDAP stały się najbardziej znane z powodu zamordowania 24 czerwca 1922 roku w Berlinie wybitnego polityka żydowskiego pochodzenia Walthera Rathenaua, który w styczniu został ministrem spraw zagranicznych republiki Weimarskiej[813]. 16 kwietnia podpisał on z sowieckim komisarzem ludowym spraw zagranicznych — Gieorgijem Cziczerinem — Układ w Rapallo, dzięki któremu Niemcy stały się pierwszym zachodnim państwem, które oficjalnie uznało Rosję Sowiecką[814]. W kwietniu Organizacja C wysłała agentów z zadaniem zamordowania sowieckich przedstawicieli do Genui, gdzie odbywała się międzynarodowa konferencja, podczas której podpisano Układ[815]. Dowodzi to, jak bardzo kierownictwo Organizacji C gardziło dążeniami niemieckiego rządu, by doprowadzić do zbliżenia z Rosją Sowiecką. Prawicowi Niemcy i rosyjscy emigranci nienawidzili Rathenaua za podpisanie Układu w Rapallo — właśnie to przypieczętowało jego los.

Nie ma pełnej jasności co do tego, w jakim stopniu członkowie *Aufbau* brali udział w spisku, którego celem było zabójstwo ministra Rathenaua, ale głęboka nienawiść, jaką żywiło do niego przywództwo tej organizacji zwróciła na nich niepożądaną uwagę. Już w artykule opublikowanym w numerze „Aufbau-Korrespondenz” z września 1921 roku Scheubner-Richter nazywał ministra człowiekiem, który nie służy interesom Niemiec, ale raczej dąży do sprowadzenia

do nich bolszewizmu. Wyrażał też w nim zdumienie, że tak niebezpieczny człowiek może działać w niemieckim rządzie, zamiast trafić do więzienia za zdradę[816]. Sprzyjający utworzeniu w Rosji monarchii konstytucyjnej baron Ludwig von Knorring, przywódca rosyjskiej społeczności emigracyjnej w Baden-Baden, po zabójstwie Rathenaua napisał do niemieckiego ministerstwa spraw zagranicznych list, w którym ubolewał nad „siłą sugestii", którą członkowie „skrajnie prawicowych grup rosyjskich" wywarli na „spokojnych Niemców"[817].

Przywódcy *Aufbau* zaczęli być podejrzewani o współudział w zamordowaniu Rathenaua w czasie, kiedy przebywali poza granicami Niemiec. Na krótko przed zamachem na ministra do Budapesztu przybyła ważna delegacja członków *Aufbau*, w której znajdowali się porucznik Scheubner-Richter, generał Biskupski, a także przywódca Kozaków ukraińskich pułkownik Iwan Połtawec-Ostrianica. Celem tej wizyty było przeprowadzenia rozmów z przewodniczącym budapeszteńskiego Klubu Rosyjskich Monarchistów, księciem Mirzą Kazem Bekiem, który od jakiegoś czasu popierał *Aufbau*.

Powodem zwrócenia owej niepożądanej uwagi na delegatów było to, że tuż po zamordowaniu Rathenaua książę wygłosił w ich obecności bardzo ostre przemówienie potępiające zabitego ministra. Kazem Bek stwierdził w nim, że jego śmierć „usunęła wiele przeszkód piętrzących się na drodze niemieckich nacjonalistów". Wyraził też nadzieję, że „niemiecka polityka, która zeszła na manowce, zostanie obecnie skierowana na właściwy kurs". Podkreślił następnie: „Rozumie się samo przez się, że śmierć Rathenaua wzmocni także nasze związki z Niemcami, ponieważ dała impuls do umocnienia idei narodowej"[818]. „Wiener Morgenzeitung" (Wiedeńska Gazeta Poranna) wywołała skandal, publikując w numerze z 1 lipca 1922 roku artykuł o rozmowach budapeszteńskich pod prowokacyjnym tytułem *Ein Mörderkongress in Budapest* (Kongres morderców w Budapeszcie)[819].

Scheubner-Richter nazwał ww. artykuł „prowokacją”[820]. Twierdził, że przypisano mu w nim słowa, których nie wypowiedział, postawiono go w negatywnym świetle w związku z zabójstwem Rathenaua i powiązano z „wszelkimi możliwymi awanturnikami politycznymi”[821]. „Wiener Morgenzeitung” rzeczywiście sfabrykowała jego rzekomo podburzające przemówienie. Gazeta miała jednak rację, zapewniając, że członek *Aufbau* i były spiskowiec z puczu Kappa — pułkownik Karl Bauer, którego adiutant, porucznik Alfred Günther został aresztowany w związku z zabójstwem Rathenaua — utrzymywał bliskie kontakty z rozmaitymi rosyjskimi emigrantami i węgierskimi prawicowcami, w tym również z wieloma obecnymi na konferencji w Budapeszcie[822].

Broniąc się, Scheubner-Richter zapewnił ambasadę niemiecką w Budapeszcie, że data jego przybycia, czyli 22 czerwca 1922 roku, dwa dni przed zamordowaniem Rathenaua, dowodzi, że nie przyjechał do stolicy Węgier, aby omawiać sytuację polityczną, jaka zaistniała po śmierci ministra[823]. Chociaż brakuje twardych dowodów, istnieje jednak spore prawdopodobieństwo, że Scheubner-Richter oraz jego koledzy — Biskupski i Połtawec-Ostrianica — wiedzieli o planowanym zamachu i wyjechali z Monachium, aby uniknąć podejrzeń o współudział w zbrodni i jednocześnie, w związku z oczekiwaną zmianą sytuacji politycznej, umocnić więzi z węgierskimi prawicowcami. W każdym razie Biskupski i inne osoby z jego otoczenia w *Aufbau* chwaliły zabójstwo Rathenaua, budząc tym samym podejrzenia, że uczestniczyły w spisku mającym na celu zamordowanie kontrowersyjnego polityka[824].

Kolejną poszlaką świadczącą o związkach *Aufbau* z morderstwem Rathenaua było oskarżenie o współudział w zamachu pułkownika Bauera, łącznika tej organizacji w Wiedniu. Jego aresztowanie rzuciło podejrzenia na jego bliskiego kolegę, generała Biskupskiego, a także na człowieka, z którego pomocy obaj korzystali w Budapeszcie, a mianowicie przebywającego na emigracji

białogwardyjskiego generała Piotra Glasenapa[825]. Co więcej, także adiutant Bauera i sekretarz generała Ludendorffa w czasie puczu Kappa, *Gruppenleiter* (dowódca grupy) porucznik Günther, był podejrzany o uczestnictwo w spisku przeciwko Rathenauowi. Władze znalazły w jego domu niedawno napisane, podejrzane listy od członków *Aufbau* — Ludendorffa i Bauera.

Günther, podobnie jak aresztowany w związku z zabójstwem Rathenaua członek wysokiego szczebla Organizacji C Walther Steinbeck, był blisko związany z NSDAP. Dowodzi to, że *Aufbau* i partia narodowosocjalistyczna współdziałały w tajnych operacjach terrorystycznych. Po nieprzyjemnym spotkaniu z władzami Günther wyjechał do Monachium, gdzie zawarł bliską znajomość z przywódcą SA Hansem Ulrichem Klintzschem, a także z samym Adolfem Hitlerem. Zaczął pracować dla NSDAP[826] — służył w *Fahndungsabteilung* (Oddziale śledczym), prowadzącym obserwację policji politycznej. Później poszukiwano go w związku z przeprowadzoną 4 czerwca 1922 roku próbą zamordowania Philipa Scheidemana, który 9 listopada 1918 roku proklamował Republikę Niemiecką[827].

Pomimo dowodów obciążających pułkownika Bauera i jego bliskich współpracowników zdołał on uniknąć oskarżenia o udział w zabójstwie Rathenaua. Przez jakiś czas był w stanie nadal prowadzić wywrotową działalność na rzecz *Aufbau*. Latem 1922 roku przekazał duże sumy pieniędzy dla organizacji, a w szczególności dla generała Biskupskiego — być może część tych sum była przeznaczona na finansowanie operacji terrorystycznych[828]. Jego późniejsze aresztowanie w związku z planami zamordowania Scheidemanna w jeszcze większym stopniu dawało powód do podejrzeń, że *Aufbau* jest organizacją terrorystyczną[829].

Z powodu braku twardych dowodów nie sposób ustalić dokładnie, w jakim stopniu *Aufbau* uczestniczył w fali zabójstw politycznych, które wstrząsnęły Republiką Weimarską we wczesnych latach jej istnienia. Jest jednak wyraźnie

widoczne, że organizacja ta wspierała i brała udział w terroryzmie politycznym. Próbę zabójstwa przywódcy konstytucyjnych demokratów Milukowa, w wyniku której zginął Nabokow, można z dużą pewnością przypisać *Aufbau,* ponieważ zarówno zamachowcy Szabelski-Bork i Taboricki, jak i ich mentor Winberg należeli do tej konspiracyjnej organizacji. W przypadku zabójstwa Rathenaua przekonujące dowody pośrednie wskazują, że niektórzy członkowie *Aufbau* — przede wszystkim Biskupski, Ludendorff i Bauer — przynajmniej nakłaniali do tej zbrodni; natomiast wydaje się, że Scheubner-Richter i Połtawec-Ostrianica wiedzieli zawczasu o planach zabójstwa. W przypadku dwóch najsłynniejszych zabójstw członkowie *Aufbau* albo popełnili je, albo spiskowali w celu ich dokonania. W obu przypadków ich ofiarami byli politycy, którzy zdecydowanie sprzeciwiali się realizowanej przez *Aufbau* polityce wspierania współpracy volkistowskich Niemców i rosyjskich emigrantów dążących do ustanowienia prawicowych reżymów w Niemczech i Rosji.

Plany wojskowe Aufbau przeciwko Rosji Sowieckiej

Poza uczestnictwem w terroryzmie politycznym na niemieckiej ziemi *Aufbau* w latach 1921–1923 w sojuszu z NSDAP Hitlera planował przeprowadzenie zakrojonych na wielką skalę operacji wojskowych przeciwko Rosji Sowieckiej (a od początku 1923 roku Związkowi Sowieckiemu). Kontynuując tradycje wcześniejszych niemiecko-białogwardyjskich kampanii z okresu wojny domowej w Rosji, w czasie których regularne jednostki armii niemieckiej i Freikorpsu współdziałały z siłami białych Rosjan w walkach przeciwko Armii Czerwonej toczonych na flankach Rosji Sowieckiej, *Aufbau* zamierzał przeprowadzić zbrojne działania w rejonie nadbałtyckim i na Ukrainie. Organizacji szczególnie chodziło o wyrwanie Ukrainy spod rządów Sowietów. Poza tym planowała przeprowadzenie pod dowództwem generała Biskupskiego interwencji wojskowej

w centralnej Rosji. Akcja ta miałaby obalić reżym bolszewicki. Hitler pozytywnie odnosił się do planów *Aufbau,* które zakładały utworzenie na terenach dawnego Imperium Rosyjskiego narodowosocjalistycznych państw narodowych — Rosji, Ukrainy i państw nadbałtyckich, które sprzymierzyłyby się z Niemcami przeciwko Entencie. Szczególnie zależało mu na powstaniu narodowosocjalistycznej Ukrainy rządzonej przez członka *Aufbau,* ukraińskiego Kozaka pułkownika Połtawca-Ostrianicę.

W 1921 roku kolega Połtawca-Ostrianicy, generał Biskupski — wiceprzewodniczący *Aufbau* i najważniejszy współpracownik Scheubner-Richtera w rosyjskiej białej emigracji — nasilił starania, by stworzyć pod swoim przywództwem „Ligę pokonanych", w skład której weszliby nacjonaliści niemieccy, węgierscy i rosyjscy (a właściwie głównie ukraińscy)[830]. Wkrótce po zakończeniu Kongresu Monarchistycznego w Bad Reichenhall, w czerwcu 1921 roku, wysiłki Biskupskiego przyniosły rezultaty. Niemieccy (pruscy i bawarscy), rosyjscy i węgierscy monarchiści zawarli układ o wzajemnej pomocy w odtworzeniu monarchistycznych rządów w ich krajach. Po dokonaniu takiej restauracji te trzy państwa miały zawrzeć sojusz na wzór Świętego Przymierza z XIX wieku[831].

Pod koniec lata 1921 roku, po pomyślnym utworzeniu przez Biskupskiego prawicowego sojuszu, *Aufbau* udzielił wsparcia ukraińskiemu separatyście — młodemu arcyksięciu Wilhelmowi von Habsburgowi, nazywanemu na Ukrainie Wasylem Wyszywanym. Kierowany przez Scheubner-Richtera i Biskupskiego *Aufbau* wspierał Wyszywanego w sprawie powrotu Habsburgów na tron w Wiedniu[832]. Wyszywany służył jako porucznik w armii austro-węgierskiej w czasie niemiecko-austrowęgierskiej okupacji Ukrainy pod koniec I wojny światowej. Otrzymał wsparcie Austro-Węgier w przeprowadzonej w lipcu 1918 roku nieudanej próbie zastąpienia Pawło Skoropadskiego na stanowisku hetmana Ukrainy. W 1920 roku zaczął kierować bardzo wpływową grupą przebywających w Wiedniu nacjonalistów galicyjskich, którzy dążyli do

oderwania Galicji od Polski i połączenia jej z niepodległą Ukrainą. Wyszywany miał zostać hetmanem nowego państwa. Chociaż jego stronnicy zasadniczo byli przeciwni Skoropadskiemu, Wyszywany pomógł załagodzić stare animozje, żeniąc się z jego córką[833].

Scheubner-Richter i Biskupski wzbudzili znaczne zainteresowanie prawicy staraniami Wyszywanego o niepodległość Ukrainy[834]. Od członków *Aufbau* i życzliwych bawarskich partii pozyskali dla jego sprawy około dwóch milionów marek. Bogaty przewodniczący *Aufbau*, baron Theodor von Cramer-Klett, przyznał Habsburgowi-Wyszywanemu szczególnie hojne dotacje[835], a należący do organizacji kuzyn Biskupskiego, Władimir Keppen, przekazał na poparcie jego działalności 60 tysięcy franków szwajcarskich[836]. Generał Ludendorff użyczył swojego nazwiska poczynaniom Wyszywanego[837], a czołowy reprezentant Ukrainy w *Aufbau*, Połtawec-Ostrianica wchodził w skład jego Rady Naczelnej w Wiedniu[838].

Latem 1922 roku Wyszywany podpisał umowę ze Scheubner-Richterem i Biskupskim, oficjalnie zlecając Biskupskiemu sformowanie w Bawarii armii, która miałaby zostać użyta na Ukrainie. W zamian za to Wyszywany udzielał Biskupskiemu, Scheubner-Richterowi i ich zamożnym wspólnikom z *Aufbau* koncesji handlowych i przemysłowych w przyszłym autonomicznym państwie ukraińskim. Na początku września 1921 roku Biskupski wysłał na Węgry agenta, aby ten zakupił konie dla tworzonych w Bawarii wojsk Wyszywanego, który utworzył ośrodki werbunkowe do swoich sił interwencyjnych poza swoim bawarskim centrum działania, przede wszystkim w Berlinie. Ochotnikom płacono za podróż do Bawarii i po przybyciu na miejsce otrzymywali wierzchowce oraz broń i występowali oficjalnie jako konni strażnicy leśni[839].

Generał Biskupski zamierzał przeprowadzić kampanię przeciwko Rosji Sowieckiej na dwóch teatrach działań wojennych — północnym i południowym. Poza nadzorowaniem formowania armii Wyszywanego organizował też

białogwardyjskie siły interwencyjne, które miały operować w rejonie nadbałtyckim, czyli tam, gdzie w 1919 roku nie powiodło się Zachodniej Armii Ochotniczej pułkownika Bermondta-Awałowa. W tym ostatnim przedsięwzięciu Biskupski współdziałał ze starym towarzyszem broni generałem Piotrem Glasenapem, który również w 1919 przejął od generała Nikołaja Judenicza dowództwo rosyjskiej Armii Północno-Zachodniej. Współpracował także z Bermondtem-Awałowem. Korzystając z poparcia generała Ludendorffa, ci trzej oficerowie zorganizowali emigracyjne rosyjskie oddziały zbrojne wspierane przez Freikorps. Połączone siły interwencyjne miały nawiązać walkę z sowieckimi wojskami na północy, w czasie gdy armia Wyszywanego najechałaby Ukrainę[840].

Współpraca Biskupskiego z Bermondtem-Awałowem wzbudziła podejrzenia Komisarza Rzeszy do spraw Nadzoru Porządku Publicznego. Jego urząd stwierdził we wrześniu 1921 roku, że Bermondt-Awałow z jego „awanturniczym charakterem” i „kiepskim wyczuciem”, które okazał w swoich „układach z rosyjskimi i niemieckimi zapaleńcami”, okazał się „w równym stopniu szkodliwy, co płatny agent Ententy”. W meldunku zwrócono jednak uwagę, że:

był i nadal jest szczerym orędownikiem niemiecko-rosyjskiego zbliżenia. Nienawidzi Ententy całą duszą i uważa sojusz pomiędzy Niemcami a Rosją za jedyną możliwość obalenia bolszewików i wspólnego zemszczenia się na Ententcie.

Tajna policja polityczna doszła do wniosku, że Bermondt-Awałow ma godne pochwały intencje, których jednak nie jest w stanie zrealizować, ponieważ kieruje nim „chorobliwa próżność”[841]. Na marginesie mówiąc, nie do końca wiadomo, czy oficjalnie należał do *Aufbau*, ale sprzymierzył się z przywódcami tej organizacji i popierał wielkiego księcia Kiryła Romanowa, w którym *Aufbau* upatrywał przyszłego cara Rosji[842].

Południowa i północna ofensywa przeciwko Rosji Sowieckiej, którą Biskupski planował razem z Wyszywanym, Bermondtem-Awałowem i Glasenappem, nie zdołała wyjść poza fazę organizacyjną. Uderzenie na południu pod dowództwem

Wyszywanego utraciło rację bytu jesienią 1921 roku, przede wszystkim z powodu braku funduszy[843]. Bermondt-Awałow zorganizował wprawdzie ośrodki rekrutacyjne, ale antybolszewickie natarcie na północy, które planował wspólnie z generałami Biskupskim i Glasenappem, również nie doszło do skutku[844]. W styczniu 1922 roku socjalistyczny rząd Prus wydalił go z kraju jako kłopotliwego zagranicznego awanturnika[845].

Po tych rozczarowaniach *Aufbau* w pierwszej połowie 1922 roku zmniejszył skalę antybolszewickich planów wojskowych, ale nadal marzył o powszechnej reorganizacji Europy i Rosji Sowieckiej. Poglądy na politykę zagraniczną Scheubner-Richtera mają szczególne znaczenie, ponieważ od jesieni 1922 roku był on głównym doradcą Hitlera w tej dziedzinie i jednym z jego najbliższych konsultantów[846]. W raporcie policji monachijskiej z listopada 1922 stwierdzono, że ponieważ główny doradca narodowych socjalistów w dziedzinie polityki zagranicznej reprezentuje interesy białych Rosjan, to jest on zmuszony działać zgodnie z życzeniami swoich zwolenników i budzi wątpliwości, czy uda mu się pogodzić pragnienia rosyjskich emigrantów z dążeniami niemieckich nacjonalistów. W raporcie zwrócono też uwagę na fakt, że kurs polityki zagranicznej narodowych socjalistów narzucony przez przedstawiciela interesów rosyjskiej emigracji budzi poważne zastrzeżenia w Niemczech i za granicą[847].

Wywiad francuski informował w listopadzie 1922 roku, że Scheubner-Richter i jego niezastąpiony kolega z *Aufbau* (Biskupski) dążą do restauracji monarchii. Przede wszystkim polityka *Aufbau* zamierzała do przywrócenia w Austrii panowania Habsburgów. Szczególnie wyróżniał się w tej kwestii pułkownik Bauer, łącznik *Aufbau* w Wiedniu i człowiek zaangażowany w terroryzm polityczny. Kierownictwo *Aufbau* organizowało w Austrii grupy bojowe pod dowództwem bawarskich oficerów i zamierzało odzyskać dla państwa austriackiego Tyrol Południowy, który po I wojnie światowej znalazł się pod rządami Włochów. Następnym krokiem miało być przywrócenie unii personalnej

między Austrią a Węgrami pod berłem Habsburgów. *Aufbau* starał się także o przywrócenie w Bawarii panowania dynastii Wittelsbachów i miał to być krok w kierunku ponownego wprowadzenia w Niemczech systemu monarchicznego.

Następnie wywiad francuski precyzował, że polityka zagraniczna *Aufbau*, która nadaje ton strategii narodowych socjalistów, dąży do oderwania od Rosji Sowieckiej wielkich regionów i ustanowienia na wschodzie przyjaznych rządów. Organizacja przewidywała stworzenie państwa Południowego (Ukrainy), Bałtyckiego i Syberyjskiego, a także kadłubowego rosyjskiego. Państwo Południowe miało przyjąć postać Ligi Czarnomorskiej kierowanej przez Ukrainę. Ten nowy organizm państwowy obejmowałby tereny zamieszkałe przez Kozaków dońskich, kubańskich i terskich, w wyniku czego stałby się najważniejszym z planowanych krajów — następców Rosji Sowieckiej. Ligą miał rządzić Połtawec-Ostrianica, przywódca ukraińskiej frakcji *Aufbau* znanej w Niemczech jako *Ukrainische Nationale Kosakenverenigung* (Ukraińskie Narodowe Towarzystwo Kozackie). Połtawec-Ostrianica jeszcze w czasie niemieckiej okupacji Ukrainy pod koniec I wojny światowej zakładał utworzenie Ligi Czarnomorskiej[848].

Wydaje się, że po koniec grudnia 1922 roku, kiedy przełożony Połtawca-Ostrianicy był już czołowym doradcą Hitlera w dziedzinie polityki zagranicznej, przywódca NSDAP zaczął kształtować swoje poglądy na temat uzyskania *Lebensraum* (Przestrzeni życiowej) na wschodzie, ale miały one wówczas jedynie szczątkową postać. Wczesne koncepcje *Lebensraum* stanowiły odbicie dominującego elementu ówczesnej polityki *Aufbau*. W rozmowie przeprowadzonej pod koniec grudnia 1922 roku z dziennikarzem Eduardem Scharrerem przywódca NSDAP wzywał do „czujnej" obserwacji Rosji Sowieckiej. Ostrzegał, że gdy tylko bolszewicy umocnią wewnętrznie władzę, mogą zwrócić się przeciwko Niemcom. Domagał się „rozbicia Rosji przy pomocy Anglii", aby uzyskać tereny dla niemieckich osadników i utworzyć szeroki obszar działalności niemieckiego przemysłu[849].

Aufbau od chwili powstania pod koniec 1920 roku podkreślał uzupełniający się charakter niemieckiej produkcji przemysłowej i rosyjskich (lub ukraińskich) zasobów rolniczych oraz surowcowych. Tam, gdzie powstaje dominacja gospodarcza, następuje po niej osadnictwo. Hitler stopniowo kształtował plany zdobycia przestrzeni życiowej na wschodzie jako agresywniejsze rozwinięcie polityki wschodniej *Aufbau*. Należy jednak koniecznie zauważyć, że jego koncepcje *Lebensraum* przyjęły ostateczny kształt dopiero po nieudanym puczu monachijskim z 9 listopada 1923 roku. Nie poruszał tego tematu w swoich przemówieniach sprzed puczu[850].

Dopiero w drugim tomie *Mein Kampf*, opublikowanym w grudniu 1926 roku, Hitler bardzo zdecydowanie przedstawił konieczność skierowania się Niemiec na wschód. W słynnym fragmencie książki podkreślił:

Tak więc my, narodowi socjaliści, świadomie oddzielamy grubą kreską tendencje polityki zagranicznej z naszego okresu przedwojennego. Podejmujemy na nowo to, z czym zerwaliśmy sześćset lat temu. Zatrzymujemy niekończący się ruch Niemiec na południe i zachód, aby zwrócić nasze spojrzenie na ziemie na wschodzie. Ostatecznie zrywamy z przedwojenną polityką kolonialną i handlową, i przechodzimy do przyszłej polityki ziemi. Jeżeli dzisiaj mówimy o ziemi Europy, możemy przede wszystkim mieć na myśli jedynie Rosję i jej wasalne państwa przygraniczne[851].

W okresie przed puczem Hitler spiskował z rosyjskimi emigrantami, aby obalić zarówno Republikę Weimarską, jak i władzę sowiecką w Rosji, i usiłował nie zrazić swoich wschodnich sojuszników, otwarcie głosząc zamiar podboju ich ziem ojczystych. Agresywne koncepcje *Lebensraum* przyjął dopiero po tym, jak podjęta przez narodowych socjalistów i *Aufbau* próba przejęcia władzy w Niemczech i Rosji w listopadzie 1923 roku zakończyła się fiaskiem.

Wiosną 1923 roku kierownictwo *Aufbau* w sojuszu z Hitlerem nasiliło przygotowania do ataku na Związek Sowiecki, prowadząc działania wywrotowe w wielkorosyjskim centrum państwa. Organizacja posiadała na tym terenie

dużą liczbę kontaktów z antybolszewikami i zwolennikami Kiryła Romanowa[852]. Wydaje się, że Hitler sprzyjał planom *Aufbau* osłabienia bolszewików przy pomocy wewnętrznych buntów. W 1921 roku powiedział narodowosocjalistycznemu ideologowi i członkowi *Aufbau* Alfredowi Rosenbergowi, że rewolucję przeprowadzają ci, którzy są w kraju, a nie na emigracji[853].

Wiosną 1923 roku Andreas Remmer, minister spraw zagranicznych Zachodniej Armii Ochotniczej Bermondta-Awałowa, zintensyfikował pośrednictwo pomiędzy działającymi pod egidą *Aufbau* zwolennikami Kiryła a nacjonalistycznymi ugrupowaniami w Wielkorosji. Po niepowodzeniu interwencji na Łotwie Remmer kierował w Berlinie antybolszewicką operacją polegającą na przemycie do Związku Sowieckiego białej propagandy. Wiosną 1923 roku nawiązał ważne kontakty z organizacjami nacjonalistycznymi w Związku Sowieckim, których członkami byli głównie kupcy i kler prawosławny. Remmer pomagał koordynować przygotowania do nacjonalistycznego zamachu stanu w Rosji, który Kirył Romanow, Scheubner-Richter i Biskupski oraz, jak można wnosić z regularnej korespondencji z tym ostatnim, Bermondt-Awałow planowali na początek lipca 1923 roku[854].

Remmer nakreślił kształt planowanego nacjonalistycznego państwa rosyjskiego w raporcie, który sporządził w maju 1923 roku dla Biskupskiego i innych przywódców *Aufbau*. Podkreślił w nim, że przewrót w centrum Związku Sowieckiego doprowadzi do utworzenia „wszechrosyjskiego narodowego państwa radzieckiego". Obejmie ono „ligę wszystkich chrześcijańskich rad narodowych" Rosji, do której będą mogły dołączyć się inne podmioty narodowe, jeżeli będą dążyły do „takich samych chrześcijańskich i państwowotwórczych celów". Nową federacją rządziłaby „narodowa dyktatura", jednakże lokalne rady posiadałyby znaczną autonomię. Prawosławie miał służyć jako „fundament prawodawstwa i moralności". Odbudowa gospodarki byłaby dokonana „przy pomocy sił

narodowych" i doprowadziła do „wydalenia cudzoziemców i ich opartego na wyzysku systemie", co odnosiło się przede wszystkim do Żydów[855].

W czasie przesłuchania przez monachijską policję na początku czerwca 1923 roku Remmer zeznał, że gdyby sympatyzujący z Niemcami Rosjanie zdołali obalić bolszewicką władzę, nie przywróciliby od razu monarchii, ale ustanowili „rosyjską narodową dyktaturę rolników" i dopiero po kilku latach koronowali cara. Podkreślał, że to nowe państwo rosyjskie zachowałoby przyjazne relacje z Niemcami i odrzuciło współpracę z Ententą[856].

Przy malejącym poparciu białej emigracji dla profrancuskiego pretendenta do tronu carskiego, wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza Romanowa, *Aufbau* nasilił przygotowania do pokierowania wewnętrznym buntem na wielkorosyjskich terenach Związku Sowieckiego, połączonym z antybolszewicką interwencją wojskową zza granicy. Od 1 do 15 czerwca 1923 roku przywódcy organizacji — Scheubner-Richter i Biskupski — przebywali w Finlandii, gdzie przygotowania propagandowe i wojskowe do białej ofensywy przeciwko centrum Związku Sowieckiego były już bardzo zaawansowane. W kierowanej przez *Aufbau* interwencji miało wziąć udział wielu niemieckich oficerów i żołnierzy znajdujących się już w Finlandii, w tym oddziały tak podziwianego przez Hitlera *Freikorps Oberland.*

Scheubner-Richter zanotował w dniu wyjazdu do Finlandii, że jeżeli warunki pozwolą, to antybolszewicka ofensywa połączona z buntem nacjonalistycznych ugrupowań w samym Związku Sowieckim rozpocznie się w pierwszej połowie sierpnia pod dowództwem generała Biskupskiego i Piotra Krasnowa[857]. Krasnow, były przywódca sympatyzującego z Niemcami Wszechwielkiego Wojska Dońskiego, miał często różne konszachty z popierającym Kiryła *Aufbau*[858]. Udało mu się nie uczestniczyć w wewnętrznych walkach rosyjskiej emigracji toczonych pomiędzy *Aufbau* i Najwyższą Radą Monarchistyczną Markowa II optującą za przyznaniem korony carskiej Mikołajowi Mikołajewiczowi Romanowowi, ponieważ osobiście nie był zwolennikiem ani jednego, ani drugiego

pretendenta. Zamiast za którymś z nich, opowiadał się za kandydaturą wielkiego księcia Dymitra Romanowa, który wśród rosyjskiej białej emigracji cieszył się znikomym poparciem[859].

Scheubner-Richter wspominał o dążeniu *Aufbau* do wywołania antysemickiego buntu w centralnej części Związku Sowieckiego w opublikowanym w czerwcowym numerze „Aufbau-Korrespondenz" artykule *Interventionsabschten gegen Sowjetrussland* (Zamiary interwencji przeciwko Sowieckiej Rosji). Pisał o „powstaniu antysemickiego ruchu i nurtów religijnych w Rosji", które popierają Kiryła Romanowa jako prawowitego dziedzica carskiego tronu. Dalej skonstatował, że kręgi „narodowych Rosjan" uważają, że są w stanie samodzielnie pokonać „obcych rasowo dręczycieli", czyli oczywiście Żydów[860].

Pomimo wszystkich deklaracji przywrócenia monarchii w Rosji *Aufbau* zamierzał utworzyć państwo narodowosocjalistyczne. Francuska agencja wywiadowcza doszła do wniosku, że organizacja zamierza uczynić z generała Biskupskiego dyktatora federacji rosyjskiej, ten natomiast osadzi na tronie Kiryła lub bardziej popularnego syna Kiryła Władimira jako symbolicznego figuranta. Tak więc wsparcie udzielane przez *Aufbau* ruchowi zwolenników Kiryła w Rosji w rzeczywistości miało na celu ustanowienie w Rosji dyktatury o charakterze narodowosocjalistycznym, a w następnej kolejności zawarcie ścisłego sojuszu z narodowosocjalistycznymi Niemcami[861]. Planowane przymierze niemieckich i rosyjskich narodowych socjalistów było wymierzone przeciwko odrodzonemu niedawno państwu polskiemu. Generał Ludendorff i kierownictwo *Aufbau* chcieli zaatakować sojuszniczkę Francji — Polskę — aby odzyskać tereny, które Niemcy utraciły na rzecz nowego państwa po I wojnie światowej, a zwłaszcza część Górnego Śląska i Prowincji Poznańskiej[862].

Dokładny harmonogram nie jest znany, ale w pewnym momencie 1923 roku generałowie Ludendorff i Biskupski podpisali umowę regulującą stosunki pomiędzy projektowanymi narodowosocjalistycznymi państwami niemieckim

a rosyjskim. Porozumienie określało, że po obaleniu bolszewickiego reżymu, w Rosji zostanie przywrócona monarchia Romanowych, przy czym rolę faktycznego przywódcy będzie pełnił Biskupski. Nowy ustrój miałby formę rosyjskiego narodowego socjalizmu. Układ zakładał także *Anschluss* (przyłączenie) Austrii do Niemiec, a także podział Polski między Niemcy i Rosję według granic z 1914 roku[863]. Przygotowywane przez *Aufbau* plany sojuszu niemieckich i rosyjskich narodowych socjalistów, choć nigdy nie zostały zrealizowane — w dużej mierze z powodu braku jedności wśród emigracji rosyjskiej — to jednak mimo wszystko osiągnęły wysoki poziom zaawansowania.

Poza planowaniem na 1923 roku ofensywy wymierzonej w wielkorosyjskie centrum Związku Sowieckiego, *Aufbau* zamierzał w tym samym roku utworzyć samorządną narodowosocjalistyczną Ukrainę. Hitler przejawiał duże zainteresowanie zamiarem powołania przez *Aufbau* autonomicznego państwa ukraińskiego. Na początku 1923 roku organizacja pod kierunkiem Scheubner-Richtera i Biskupskiego nasiliła wsparcie udzielane idei niepodległości Ukrainy. Obaj przywódcy w coraz większym stopniu słuchali rad Georgija Niemirowicza-Danczenki, byłego szefa prasowego Sił Zbrojnych Południa Rosji generała Piotra Wrangla w czasie wojny domowej. Niemirowicz-Danczenko występował jako ekspert do spraw ukraińskich w *Aufbau* i w afiliowanej z nim organizacji „Odnowa", zwalczającej coś, co było jej zdaniem żydowskim imperializmem Moskwy[864].

Artykuł opublikowany w marcu 1923 roku w „Völkischer Beobachter", poświęcony antybolszewickiemu powstaniu na Ukrainie świadczy o tym, że *Aufbau* zdołał zainteresować przywództwo narodowych socjalistów sprawami ukraińskimi. Komentarz, napisany najprawdopodobniej przez członka *Aufbau* i ideologa narodowych socjalistów Rosenberga, wyrażał życzenie, aby:

desperacka walka Ukraińców mogła zakończyć się pokonaniem i eksterminacją rosyjskich katów. Wtedy również Niemcy będą mogły odetchnąć

z ulgą. Dopóki jednak w Rosji rządzi ta zaraza, naród niemiecki nigdy nie zazna pokoju[865].

Aufbau w sojuszu z narodowymi socjalistami Hitlera podkopywał władzę sowiecką na Ukrainie, posługując się swoją agenturą w dwóch największych miastach Ukrainy — w Kijowie i Charkowie. W kwietniu 1923 roku władze sowieckie dokonały licznych aresztowań i skonfiskowały ogromne ilości emigracyjnych białych materiałów propagandowych — przede wszystkim orędzi wielkiego księcia Kiryła Romanowa zaadresowanych do „Narodu rosyjskiego" i „Rosyjskiej armii". Publikacje te rozpowszechniano w Kijowie i Charkowie z pomocą *Aufbau*. Organizacja ta przekazywała też narodowym socjalistom otrzymane informacje dotyczące spraw ukraińskich. Na przykład powiadomiła NSDAP o dokonanych przez bolszewików aresztowaniach intelektualistów w Kijowie i Charkowie za rozpowszechnianie antysowieckiej literatury[866].

Alfred Rosenberg i Adolf Hitler podczas puczu monachijskiego (fot. Keystone/Getty Images)

Kolejnym świadectwem wpierania przez narodowych socjalistów i *Aufbau* niepodległości Ukrainy jest sprawa Bohdana Hustewycza. W monachijskim mieszkaniu Ukraińca Hustewycza odnaleziono w maju 1923 roku szczegółowe materiały wojskowe[867]. Na policji w czasie przesłuchania zeznał, że należy do tajnego stowarzyszenia w Galicji Wschodniej — Ukraińskiej Organizacji Wojskowej. Grupa ta walczyła o Wielką Ukrainę, obejmującą terytoria znajdujące się obecnie pod rządami bolszewików, Polski, Rumunii i Czechosłowacji[868]. *Aufbau* z Biskupskim na czele wspierali tę organizację, ponieważ dążyła do utworzenia niepodległej Ukrainy, która mogłaby posłużyć jako baza operacyjna do działań zaczepnych przeciwko Polsce i Związkowi Sowieckiemu[869].

Hustewycz przyznał, że otrzymywał instrukcje wojskowe od byłych niemieckich oficerów służby czynnej[870]. Zwłaszcza kapitan Ernst Röhm organizował szkolenia wojskowe dla ukraińskich bojowników o niepodległość. Röhm jest lepiej znany jako dowódca SA, który w 1934 roku dokonał nieudanej próby przejęcia władzy. W 1923 roku był przywódcą *Reichsflagge* (Flaga Rzeszy) — organizacji, która przyłączyła się do kierowanego przez Hitlera *Vereinigte vaterländische Verbände Bayern* (Zjednoczony Związek Ojczyźniany, Oddział Bawaria). Röhm wykorzystywał swoje stanowisko w *Wehrkreiskommando* (Dowództwo Okręgu Wojskowego) do organizowania kursów szkoleniowych dla godnych zaufania proniemieckich Ukraińców, takich jak Hustewycz. Wszyscy uczestnicy kursów walczyli w czasie I wojny światowej po stronie Państw Centralnych. Grupa, do której aktualnie należał Hustewycz, była drugą z trzech zaplanowanych i liczących ogółem trzynastu uczestników. Wszyscy mieli

wyjechać z Niemiec na wschód, aby działać na rzecz utworzenia potężnej, niepodległej Ukrainy[871].

Policja monachijska otrzymała kolejne informacje o tajnych szkoleniach wojskowych ukraińskich nacjonalistów od Friedricha Preitnera, jednego z oficerów-instruktorów. Preitner wyznał policji, że ukraiński ruch niepodległościowy będzie służył jako sojusznik Niemiec, w przypadku gdyby Polska zaatakowała Prusy Wschodnie lub Górny Śląsk. Tajne szkolenia wojskowe, w których uczestniczył Hustewycz i inni ukraińscy nacjonaliści, odbywały się w biurze *Bund Bayern und Reich* (Związek Bawarii i Rzeszy). Podobnie jak *Reichsflagge*, również i ta organizacja w listopadzie 1922 roku przyłączyła się do *Vereinigte vaterländische Verbände Bayern. Bund Bayern und Reich* dążył do zjednoczenia „wszystkich myślących po chrześcijańsku i volkistowsku mężczyzn niemieckiej krwi w dziele odbudowy Ojczyzny"[872]. Preitner oświadczył, że poradził ukraińskim kursantom słuchać przemawiającego Hitlera, dzięki czemu będą mogli nauczyć się, w jaki sposób mówca wywołuje entuzjazm słuchaczy. Fakt ten dodatkowo potwierdza współpracę pomiędzy narodowymi socjalistami a ukraińskimi nacjonalistami[873].

Innym świadectwem, że narodowi socjaliści zainteresowali się dążeniem *Aufbau* do wyrwania Ukrainy spod sowieckiego panowania, było silne poparcie udzielone wiosną 1923 roku Ukraińskiemu Narodowemu Towarzystwu Kozackiemu (UNAKOTO) pułkownika Połtawca-Ostrianicy. Hitler uważał jego organizację za narodowy ruch niepodległościowy, utworzony według wzorów jego własnej NSDAP. Obie organizacje były wrogie wobec bolszewizmu, starały się osłabić Polskę, nasilały działania antysemickie i dążyły do narodowych rewolucji, które doprowadziłyby do powstania dyktatur. Hitler przesyłał przez Wiedeń oraz Budapeszt wytyczne dla zwolenników Połtawca-Ostrianicy na Ukrainie i zaopatrywał ich w narodowosocjalistyczne materiały propagandowe[874].

Połtawec-Ostrianica miał nadzieję, że narodowosocjalistyczne Niemcy pomogą stworzyć niepodległą Ukrainę pod jego kierownictwem i w historycznej postaci

państwa hetmańskiego[875]. Zorganizował nawet Ukraińskie Narodowe Towarzystwo Kozackie według wzorców narodowosocjalistycznych. Oficjalne czasopismo tej organizacji, tłumaczone na niemiecki pod tytułem „Der Ukrainische Kosak" (Kozak Ukraiński), wychwalało niemiecki narodowy socjalizm i używało jako swojego symbolu swastykę[876]. W marcu 1923 roku ukazał się w nim artykuł *Unser Meinung* (Nasz Pogląd), w którym zapewniano: „Czas efektywnej rewolucji narodowosocjalistycznej, która ogarnie wszystkie kraje [….] stał się bliski"[877]. Widać więc, że Połtawec-Ostrianica uważał narodowy socjalizm za nurt przyszłości.

W numerze „Völkischer Beobachter" z kwietnia 1923 roku przedrukowano tekst pod tytułem *Unser Meinung* z „Kozaka Ukraińskiego" autorstwa Połtawca-Ostrianicy. W komentarzu do niego Rosenberg, faktyczny redaktor naczelny narodowosocjalistycznego organu zastępujący chorego Dietricha Eckarta, stwierdził: „Artykuł ten pokazuje nam, że idea narodowego socjalizmu […] unosi się nad światem jak aura". I dalej: „Wiemy już obecnie, że demokracja jest martwa, marksizm zmurszał, a bolszewicy miotają się w swoim kraju w konwulsjach, ale przyszłość w Europie należy do idei narodowosocjalistycznej"[878]. Nieco później również Scheubner-Richter zamieścił *Unser Meinung* w „Aufbau-Korrespondenz", opatrując artykuł przychylnym komentarzem zatytułowanym *Ukraine und Nationalsozialismus*[879]. Narodowosocjalistyczne poglądy Połtawca-Ostrianicy spotkały się z dużym poklaskiem we wczesnej NSDAP i w *Aufbau*.

W artykule *Die Ukraine und Russland* zamieszczonym w sierpniowym numerze „Völkisch Beobachter" Rosenberg, zapewne w imieniu całego zespołu redakcyjnego, zwracał uwagę na „Kozaka Ukraińskiego" Połtawca-Ostrianicę. Pisał: „Wierzymy, że Wielkorusi i Ukraińcy po zdruzgotaniu żydowsko-bolszewickiej Moskwy ostatecznie przyjmą bardziej federalną organizację swojego imperium". Podkreślał też, że Ukraina, w której „patrioci" walczą

przeciwko „scentralizowanej dyktaturze" znajduje się w podobnej sytuacji co Bawaria, gdzie prawicowcy sprzeciwiają się „Listopadowej Republice"[880]. Artykuł poza wspieraniem Połtawca-Ostrianicy w jego staraniach o stworzenie narodowosocjalistycznej Ukrainy wskazywał także na podobieństwa pomiędzy Ukrainą a Bawarią, sygnalizując dyskretnie, że NSDAP opracowuje plany zniszczenia innej „scentralizowanej dyktatury" — Republiki Weimarskiej. Jak się przekonamy, *Aufbau w*spierał Hitlera i generała Ludendorffa w ich próbie obalenia Republiki Weimarskiej.

. . .

W latach 1921–1923 *Aufbau* zaangażował się w terroryzm polityczny w Niemczech i dążył do obalenia Rosji Sowieckiej zarówno przy użyciu działalności wywrotowej, jak i siły wojskowej. Wiceprzewodniczący organizacji, generał Wasyl Biskupski wykorzystał część znajdujących się w jego dyspozycji funduszy na wspieranie działań terrorystycznych. Dwaj koledzy z *Aufbau*, Piotr Szabelski-Bork i Siergiej Taboricki, chcieli zamordować przywódcę rosyjskich konstytucyjnych demokratów Pawła Milukowa, ale zamiast niego zabili przypadkowo Władimira Nabokowa. Zajmujący wysokie stanowiska w *Aufbau* Wasyl Biskupski, generał Erich von Ludendorff i pułkownik Karl Bauer współpracowali z kierowaną przez ważnego uczestnika puczu Kappa, komandora porucznika Hermanna Ehrhardta, Organizacją C w celu zabójstwa ministra spraw zagranicznych republiki Weimarskiej Walthera Rathenaua. Wydaje się, że Max von Scheubner, faktyczny przywódca *Aufbau*, wiedział zawczasu o planowanym zamachu.

Sporządzając plany antybolszewickiej kampanii wojskowej, przywódcy *Aufbau* początkowo zamierzali przeprowadzić na Ukrainie i w rejonach nadbałtyckich ofensywy wojskowe wzorowane na prowadzonych tam wcześniejszych

interwencjach niemiecko-białogwardyjskich. Scheubner-Richter i Biskupski początkowo zakładali, że armia pod dowództwem arcyksięcia Wasyla Wyszywanego wkroczy na Ukrainę w chwili, gdy znany z działań na Łotwie w 1919 roku pułkownik Bermondt-Awałow poprowadzi siły ekspedycyjne nad Bałtykiem. Później organizacja usiłowała doprowadzić do utworzenia autonomicznego, narodowosocjalistycznego państwa ukraińskiego rządzonego przez przywódcę Kozaków, Iwana Połtawca-Ostrianicę. Na koniec *Aufbau* planował wykonanie uderzenia na tereny Wielkorosji w centrum Związku Sowieckiego, wykorzystując lokalne bunty na tym obszarze. Biskupski miał sprawować faktyczną władzę nad kadłubowym państwem rosyjskim, zorganizowanym według narodowosocjalistycznych zasad. Hitler popierał politykę wschodnią *Aufbau*, w czasie gdy Scheubner-Richter występował jako jego główny doradca w dziedzinie polityki zagranicznej. Przywódca NSDAP szczególnie pochwalał projekty utworzenia autonomicznej, narodowosocjalistycznej Ukrainy. Jednak jeszcze nie wypracował koncepcji, że naród niemiecki potrzebuje *Lebensraum* na wschodzie.

W kampanii mającej za pośrednictwem terroryzmu politycznego i antybolszewickich planów wojskowych zapewnić *Aufbau* supremację w sprawach niemieckiej prawicy i rosyjskiej białej emigracji, organizacja w coraz większym stopniu sprzymierzała się z powstającym ruchem narodowosocjalistycznym Hitlera i jednocześnie wywierała na niego wpływ. Jesienią 1922 roku losy NSDAP i *Aufbau* splotły się nierozerwalnie. Dwa wrogie wobec Ententy i Republiki Weimarskiej, antybolszewickie oraz antysemickie podmioty polityczne najsilniej łączył Niemiec bałtycki Scheubner-Richter, siła napędowa *Aufbau* i jeden z najbardziej zaufanych doradców Hitlera. NSDAP i *Aufbau* stały się bliskimi konspiracyjnym sojusznikami. Jak się przekonamy, już pod koniec 1922 roku obie organizacje były gotowe do wspólnego działania, aby obalić Republikę Weimarską i przy użyciu sił paramilitarnych oddać władzę nad Niemcami Hitlerowi i generałowi Ludendorffowi.

[760] Ojca słynnego rosyjskiego i amerykańskiego pisarza — Władimira Nabokowa — przyp. tłum.

[761] Meldunek ACWO z 23 maja 1921 r., GARF, fond 5893, opis 1, dieło 47, s. 2.

[762] Max von Scheubner-Richter, *Deutsche Wirtschaftspolitik*, w: „Wirtschafts-politische Aufbau-Korrespondenz über Ostfragen und ihre Bedeutung für Deutschland", 13 października 1921 r., s. 1, 2.

[763] Zarzuty JM postawione Piotrowi Szabelskiemu-Borkowi i Siergiejowi Taborickiemu z 29 maja 1922 r., GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 16.

[764] Norman Cohn,*Warrant for Genocide: The yth of the Jewish World-Conspiracy and the „Protocols of the Elders of Zion"*. Chico CA, Scholar Press 1981, s. 141.

[765] Karl Schlögel, Katharina Kucher, Bernard Suchy i Gregor Thum, *Chronik russisches Leben in Deutschland 1918–1941*. Berlin Akademie Verlag 1999 s. 112.

[766] Meldunek PDM do BSMI z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 7162, fiszka 3, s. 89; List Ludwiga von Knorringa do RKÜöO z 28 grudnia 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 2, dieło 79, s. 69.

[767] Rafael Ganelin, „Rossijskoje czernosotenstwo i giermanskij nacionał-socjalizm", w: *Nacjonalnaja prawaja prieżdie i tiepier', Istoriczesko-sociołogiczeskije oczerki, czast' I: Rossija i russkoje zarubieże*. Sankt Petersburg, Institut Socjołogli Rossijskoj Akademii Nauk 1992, s. 142.

[768] Zeznanie Gustava Grafa włączone do meldunku PDMI do BSMI z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71624, fiszka 4, s. 8.

[769] List Szabelskiego-Borka do żony z 31 grudnia 1925 r., GSAPKB, *Repositur* 84a, numer 14953, s. 65.

[770] Zeznanie Fiodora Winberga z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 7162, fiszka 4, s. 18.

[771] Norman Cohn, *Warrant for Genocide*, s. 141.

[772] Meldunek RKÜöO z 30 marca 1922 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 1, dieło 96, s. 100.

[773] Zeznanie Winberga załączone do meldunku PDM do BSMI z 15 kwietnia 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71624, fiszka 4, s. 64.

[774] Meldunek RKÜöO z [sierpnia?] 1922 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 1, dieło 96, s. 159.

[775] Max von Scheubner-Richter, *Miljukow in Berlin*, „Aufbau-Korrepsondenz" 31 marca 1922 r., s. 1.

[776] Max von Scheubner-Richter, *Russische Terroristen*, w: „Aufbau-Korrespondenz" 14 kwietnia 1922 r., s. 1.

[777] *Das Attentat in Berlin*, w: „Völkischer Beobachter", 1 kwietnia 1922 r., s. 2.

[778] Rafael Ganelin, „Russkoje czernosotienstwo i giermanskij nacionał-socializm", s. 142.

[779] Meldunki RKÜöO z 29 września i 12 listopada 1921 r., BAB, 1507, numer 339, s. 2; numer 325 s. 29.

[780] Meldunek RKÜöO z 23 września 1923 r., BAB, 1507, numer 442, s. 126.

[781] Meldunki RKÜöO z 4 i 12 listopada 1921 r., BAB, 1507, numer 557, s. 105, 106; numer 325, s. 29.

[782] Meldunki RKÜöO z 4 i 12 listopada 1921 r., BAB, 1507, numer 557, s. 105, 76; numer 325, s. 29, 30.

[783] Meldunek RKÜöO z 12 listopada 1921 r., BAB, 1507, numer 325, s. 307.

[784] List Scheubner-Richtera do BSMI z 19 września 1921 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71624, fiszka 3, s. 54; Heinrich Class, *Wieder den Strom,* t. II, BAK, *Kleine Erwebung*

499, s. 508; Meldunek LGPO do RKÜöO z 11 lipca 1921 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 2, dieło 129b, s. 266, 277.

[785] Przesłuchanie Paula Werbera, RKÜöO, BAB, 1507, numer 441, s. 10; Listy Ludwiga Neeba do Alfreda Hoffmanna z 21 i 22 sierpnia 1921 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 441, s. 4, 87.

[786] Meldunek RKÜöO do PDM z 20 października 1921 r., BSAM, PDM, numer 6803, s. 34.

[787] Meldunki sytuacyjne Hoffmana z 17 stycznia i 23 lutego 1921 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 441, s. 127, 231.

[788] Meldunek RKÜöO z 1 grudnia 1922 r., BAB, 134, numer 69, s. 153.

[789] Meldunek RKÜöO z 4 sierpnia 1922 r., BAB, 134, numer 66, s. 6–7.

[790] Meldunek PDM z 1 czerwca 1923 r., BSAM, PDM, numer 6697, s. 322.

[791] Franz Jaenicke, „Lebenslauf", Luckenwalde 1 lipca 1923 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 329, s. 331.

[792] Rozmowa z Gerhardem Rossbachem 31 października 1951 r., IZG, ZS 128, s. 1; Meldunek PDM z 1 czerwca 1923 r., BASM, PDM, numer 6697, s. 322.

[793] Meldunki RKÜöO z 29 września i 12 listopada 1921 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 339, s. 2; numer 325, s. 29.

[794] Meldunek sytuacyjny Hoffmana z 12 listopada 1920 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 441, s. 218.

[795] Meldunek RKÜöO z 12 listopada 1921 r., BAB, 1507, numer 325, s. 29; Przesłuchanie Wilhelma von Plodowski z 17 marca 1922 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 339, s. 217.

[796] List *Sicherheitsdienst des Reichsführers — SS, der SD-Führer des Oberabschnittes Ost* do RSHA, 5 października 1938 r., RGWA (CChIDK), fond 500, opis 1, dieło 504, s. 24.

[797] Meldunek LGPO z września 1921 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 1813, numer 6, s. 25, 26.

[798] „Verpflichtung”, BSMI, BHSAM, BSMI 22, numer 73675, fiszka 4, s. 89.

[799] Meldunek PDM z 1 czerwca 1923 r., BSAM, PDM, numer 6697, s. 320.

[800] Postępowanie przeciwko Jospehowi Römerowi w LGMI, meldunek RKÜöO z 21 listopada 1922 r., BAB, 1507, numer 343, s. 148,

[801] Zeznanie pod przysięgą Manfreda von Killingera, 20 października 1921, BAB, 1507, numer 339, s. 15.

[802] Meldunek RMI do SköO, 3 kwietnia 1922 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 1812, numer 25, s. 2.

[803] Meldunek RKÜöO z 11 września 1921 r., BAB, 1507, numer 339, s. 410; Przesłuchanie Plodowskiego z 17 marca 1922 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 339, s. 222.

[804] Meldunki RKÜöO z 7 kwietnia, z kwietnia bez daty dziennej i 25 listopada 1922 r., BAB 1507, numer 345, s. 186, 242, 249; Meldunek DGBel do AA z 14 marca 1922 r., PAAA, 83578, s. 15.

[805] Meldunek DGBer do AA z 20 czerwca 1922 r., PAA 83579, s. 57.

[806] Zeznanie pod przysięgą Rossbacha z 11 maja 1923 r., RKÜöO, BAB, 1507, numer 211, s. 153.

[807] Meldunek RKÜöO z 16 grudnia 1922 r., BAB, 134, numer 69, s. 170.

[808] Meldunek RKÜöO z 24 stycznia 1925 r., BAB, 134, numer 170, s. 151.

[809] Raport RKÜöO z 27 kwietnia 1928 r., BAB, 134, numer 173, s. 117, 118.

[810] Meldunki RKÜöO z 24 listopada 1922 r. i 25 marca 1923 r., BAB, 1507, numer 345, s. 266; numer 211, s. 2.

[811] Meldunek RKÜöO z 1 sierpnia 1922 r., BAB, 1507, numer 440, s. 72.

[812] *Die Republik hat uns gefragt*, pieśń Freikorpsu. RKÜöO z 25 lipca 1922 r., BAB, 1507, numer 440, s. 162.

[813] Meldunek RKÜöO z 23 września 1923 r., BAB, 1507, numer 442, s. 126.

[814] Martin Sabrow, *Die Rathenaumord: Rekonstruktion einer Verschwörung gegen die Republik vo Weima* München, Oldenbourg 1994, s. 70.

[815] Meldunek RMI do SköO z 3 kwietnia 1922 r., GSAPKB, *Repositur* 77, tytuł 1812, numer 25, s. 2.

[816] Max von Scheubner-Richter, *Worum es sich handelt*, w: „Aufbau-Korrespondenz", 17 września 1921 r., s. 1.

[817] List Knorringa do AA z 26 czerwca 1922 r., PAAA, 85379, s. 61 ob.

[818] Meldunek DGBud do AA z 5 lipca 1922 r., PAAA, 83579, s. 130; *Die russischen Emigranten in Ungarn und Deutschland*, w: „Memezeti Ujsdag", AA, PAAA, 83580, s. 26–28.

[819] *Eion Mörderkongess in Budapest*, w: „Wiener Morgenzeitung", 1 lipca 1922 r., DGBud, egzemplarz przekazany do AA, PAAA, 83580, s. 32.

[820] List Scheubner-Richtera do DGBud z 6 lipca 1922 r., PAAA, 83580, s. 19.

[821] List Scheubner-Richtera do „Nemezeti Ujsag" z 29 czerwca 1922 r., przesłany przez niego do DGBud 6 lipca 1922 r., PAA, 83580, s. 34.

[822] *Ein Mörderkongress in Budapest*, s. 32.

[823] List Scheubner-Richtera do „Nemzeti Ujstag" z 29 czerwca 1922 r., PAAA, 83580, s. 33.

[824] Meldunek DB z 17 lipca 1922 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 3, kl. 199.

[825] Meldunki DB z 11 listopada 1922 r. i 8 czerwca 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 163; Meldunek ACWO [z 1921 r. lub 1922 r.], GARF, fond 5893, opis 1, dieło 46, s. 24.

[826] Meldunki RKÜöO z 4 czerwca i 11 listopada 1923 r., BAB, 1507, numer 442, s. 93, 199; Meldunek PVE do PDM z 21 września 1922 r., BSAM, PDM, numer 6708, s. 48.

[827] Meldunek PDM do RKÜöO z 16 stycznia 1923 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71525, fiszka 1, s. 34.

[828] Meldunek RKÜöO z [sierpnia?] 1922 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 1, dieło 96, s. 169.

[829] Meldunek z 25 marca 1823 r., BAB, 1507, numer 211, s. 2.

[830] Meldunek LGPO do RKÜöO z 2 czerwca 1921 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 12.

[831] Meldunek DB z [11] sierpnia 1921 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 2, kl. 108.

[832] Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 164.

[833] Meldunek ACWO z 10 października 1921 r., GARF, fond 5893, opis 1, dieło 47, s. 9, 10; Meldunek MMFH do DB z 1 maja 1921 r., RGWA (CChIDK), fond 198, opis 17, dieło 47, rolka 5, kl. 479.

[834] Meldunek ACWO z 10 października 1921 r., GARF, fond 5893, opis 1 dieło 47, s. 10.

[835] Meldunek DB z 3 stycznia 1922 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 47, s. 11.

[836] Meldunek ACWO z 10 października 1921 r., GARF, fond 5893, opis 1 dieło 47, s. 11.

[837] Meldunek MMFH do DB z 1 maja 1921 r., RGWA (CChIDK), fond 198, opis 17, dieło 47, rolka 5, kl. 479.

[838] Meldunek RKÜöO z 20 lipca 1922 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 1, dieło 96, s. 152.

[839] Meldunek ACWO z 10 października 1921 r., GARF, fond 5893, opis 1, sieło 47, s. 9, 11.

[840] Meldunek MMFT do DB z 24 grudnia 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 2, dieło 2575, rolka 2, kl. 133; Meldunek RKÜöO z 8 grudnia 1921 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 71, s. 40.

[841] Meldunek RKÜöO z 9 września 1921 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 71, s. 5, 6, 19.

[842] Meldunek SköO do AA z 20 marca 1923 r., PAAA, 83581, 239 ob.

[843] Meldunek DB z 22 marca 1922 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 954, rolka 7, kl. 583.

[844] Meldunek RKÜöO z 17 stycznia 1922 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 71, s. 77.

[845] Meldunek RKÜöO do PDB z 13 stycznia 1922 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 71, s. 70.

[846] Meldunek PDM z 26 listopada 1922 r., BSAM, PDM, numer 6697, s. 183; Johannes Baur, *Die russische Kolonie in München 1900–1945: Deutsch-russische Bezeiehungen im 20. Jahrhundert.* Wiesbanen, Harrassowitz Verlag 1998, s. 268.

[847] Raport PDM z 26 listopada 1922 r., BSAM, PDM, numer 6697, s. 182–183.

[848] Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 161, 163, 164.

[849] Adolf Hitler, notatki z rozmowy z Eduardem Scharrerem pod koniec grudnia 1922 r,. *Sämtliche Aufzeichnungen 1905–1924*. Red. Eberhard Jäckel i Axel Kuhn. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1980, s. 773.

[850] Ian Kershaw, *Hitler 1989–1936: Hubris.* London, Penguin Press 1998, s. 649.

[851] Adolf Hitler, *Mein Kampf*. Tłum. Ralph Mannheim. Boston, Houghton Mifflin 1943, s. 654.

[852] Otto von Kursell, *Dr. Ing. Max Erwin von Scheubner-Richter zum Gedächtnis*. Red. Henrik Fischer. München 1969, sd. 19, 20.

[853] Rafael Ganelin, *Rossijskoje czernosotienstwo i giermanskij, nacjonał-socjalizm*, s. 146.

[854] Zeznanie Andreasa Remmera z 1 i 2 czerwca 1923 r. i list Remmera z 7 maja 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 8, 10, 12, 14.

[855] List Remmera z 7 maja 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 22, 23.

[856] Zeznanie Remmera z 2 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 9.

[857] Meldunek DB z 8 czerwca 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 129.

[858] Meldunki DB z 11 listopada 1922 r. i 6 grudnia 1938 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 159; dieło 299, rolka 1, kl. 76.

[859] Meldunek SköO do AA z 4 lipca 1923 r., PAAA, 83582, s. 56 ob.

[860] Max von Scheubner-Richter, *Interventionsabsichte gegen Sowjetrussland*, w: „Aufbau-Korrenspondenz", 14 czerwca 1923 r., s. 2.

[861] Meldunki DB z 6 i 8 czerwca 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 125, 130.

[862] Meldunek SköO do AA, z 22 sierpnia 1923 r., PAAA, 83582, s. 96.

[863] Tłumaczenie komentarza Wasyla Biskupskiego z 7 września 1939 r., APA, BAB, NS 43, numer 35, s. 47, 48.

[864] Meldunki DB z 15 i 23 maja 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 954, rolka 1, kl. 55; dieło 876, rolka 4, s. 349.

[865] *Aufstand in der Ukraine,* „Völkischer Beobachter", 14 marca 1923 r., s. 3.

[866] Meldunki DB z 1 i 15 maja 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 1, kl. 4; dieło 954, rolka 1, kl. 55, 56.

[867] Meldunek FA/AFK do BSMI z 23 maja 1923 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71625, fiszka 2, s. 60.

[868] Zeznanie Hustewycza załączone do meldunku FA/AFK do BSMI z 23 maja 1923 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71625, fiszka 2, s. 63.

[869] Meldunek SköO do AA z 20 marca 1923 r., PAAA, 83581, s. 240.

[870] Zeznanie Hustewycza z 23 maja 1923 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71625, fiszka 2, s. 63.

[871] Meldunek RKÜöO do RWM z 15 maja 1923, przedstawiony na 4. SAUV 12 października 1927 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103476/1, s. 41; Zeznanie Nikołaja

Derezyńskiego załączone do meldunku FA/AFK do BSMI z 23 maja 1923 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71625, fiszka 2, s. 66.

[872] Meldunek PDM do BSMI z 14 listopada 1922, BHSAM, BSMI 22, numer 73685, fiszka 1, s. 5.

[873] Zeznanie Friedricha Preitnera załączone do meldunku FA/AFK do BSMI z 23 maja 1923 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71625, fiszka 2, s. 68, 69.

[874] Meldunki DB z 21 marca i 15 maja 1923 r., Meldunki DB z 1 i 15 maja 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 953, rolka 1, kl. 53; dieło 954, rolka 1, kl. 55, 56.

[875] List Kursella do APA z 21 kwietnia 1934 r., RGWA (CchIDK), fond 519, opis 3, dieło 11b, s. 31.

[876] Meldunek DB z 15 maja 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 954, rolka 1, kl. 56.

[877] *Ukraine und Nationalsozialismus*, w: „Aufbau-Korrespondenz", 17 maja 1923 r., s. 4.

[878] Alfred Rosenberg, *Nationalsozialismus im Weltkampf*, w: „Völkischer Beobachter", 7 kwietnia 1923 r., s. 3.

[879] *Ukraine und Nationalsozialismus*, w: „Aufbau-Korrespondenz", 17 maja 1923 r., s. 4.

[880] *Die Ukraine und Russland*, „Völkischer Beobachter" 29 sierpnia 1923 r., s. 3.

Rozdział siódmy

„W otchłań szybkim krokiem marsz!”

Od końca 1922 roku do listopada 1923 roku można było obserwować zarówno szczytowy poziom, jak i niemal całkowity upadek współpracy pomiędzy NSDAP Hitlera i *Aufbau* w działaniach prowadzących do obalenia Republiki Weimarskiej. W czasopiśmie „Aufbau-Korrespondenz” czołowy aktywista *Aufbau* i jeden z ważniejszych decydentów w NSDAP, porucznik Max von Scheubner-Richter podkreślał: „Obecnie historyczne zadanie Bawarii polega na zachowaniu jedności Niemiec w obliczu międzynarodowej solidarności Sowietów i ludzi z giełdy”. Jeżeli Bawaria nie sprosta temu wyzwaniu, „wtedy upadek jej i Niemiec będzie przypieczętowany”[881]. Scheubner-Richter zatytułował swój artykuł *Im Eilmarsch zum Abgrund!* (W otchłań szybkim krokiem marsz!), dając tym wyraz przekonaniu, że działająca w Bawarii niemiecka narodowosocjalistyczna i emigracyjna rosyjska radykalna prawica prowokują nieszczęście, nie zwalczając ze wszystkich sił zarówno bolszewizmu, jak i Republiki Weimarskiej.

Agresywne poglądy polityczne Scheubner-Richtera zasługują na szczególną uwagę, ponieważ był on najbliższym doradcą Adolfa Hitlera i generała Ericha von Ludendorffa. Obaj przewodzili zwalczającymi Republikę Weimarską ugrupowaniami paramilitarnymi działającymi w Bawarii, które w reakcji na dokonaną na początku 1923 roku francusko-belgijską okupację Zagłębia Ruhry

coraz bardziej rosły w siłę. Scheubner-Richter nienawidził bolszewizmu i poświęcał wiele energii na zwalczanie jego rozprzestrzeniania się. Doceniał jednak niektóre z jego aspektów. Szczególnie podziwiał pouczający przykład, że kilka zdeterminowanych osób może wpłynąć na kształt historii świata. Podkreślał także, że ruch narodowosocjalistyczny powinien przyjąć bolszewicką taktykę polegającą na stosowaniu działalności wywrotowej, a następnie, po przejęciu władzy, wprowadzenie ścisłej centralizacji i militaryzacji w celu pokonania politycznych wrogów.

Zainspirowany bolszewickim wzorcem, zalecał wykorzystanie znajdujących się w Bawarii paramilitarnych sił, które pod dowództwem Hitlera, Ludendorffa i jego samego obaliłyby Republikę Weimarską. W dużym stopniu jego plan miał być powtórką puczu Kappa z marca 1920 roku, w którym uczestniczyli wszyscy troje. Pucz miałby otrzymać podobne wsparcie rosyjskiej białej emigracji, ale tym razem byłby przeprowadzony na południu kraju. Wojownicza polityka Scheubner-Richtera dążąca do usunięcia siłą ze sceny politycznej Republiki Weimarskiej nie tylko kosztowała go życie, utracone w puczu monachijskim, ale również niemal doprowadziła do upadku ruchu narodowosocjalistycznego, sprawiając, że *Aufbau* przestał się liczyć jako znacząca siła polityczna, a współpraca volkistowskich Niemców z rosyjską białą emigracją osiągnęła najniższy poziom.

Ukształtowanie się w Bawarii wojującej radykalnej prawicy

W okresie poprzedzającym pucz monachijski Scheubner-Richter był kluczową postacią bawarskiej radykalnej prawicy, występując oficjalnie w sierpniu 1922 roku jako główny doradca volkistowskiego przywódcy i członka *Aufbau* generała Ludendorffa. Jesienią 1922 roku działał także jako główny łącznik pomiędzy

Hitlerem a Ludendorffem. Koordynował ich działania i jeszcze bardziej zbliżył do siebie politycznie obu prawicowców[882]. Pod koniec października 1922 roku spotkał się z Hitlerem, Ludendorffem i Waltherem Nicolai, szefem działającej na rzecz Kiryła służby wywiadowczej o kryptonimie Projekt S. Czterej spiskowcy uzgodnili, że Hitler powinien kierować sojuszem paramilitarnych sił skrajnej prawicy w Bawarii — *Vereinigte vaterländische Verbände Bayern*. W czasie tej narady Hitler w przekonywujący sposób dowodził słuszności dążenia do władzy legalnymi metodami. Nicolai zgodził się z jego stanowiskiem i na razie wszyscy czterej przyjęli taki plan działania[883].

Zdobycie władzy we Włoszech przez faszystów Benito Mussoliniego w końcu października 1922 roku skłoniło Scheubner-Richtera i jego sojuszników Hitlera oraz Ludendorffa do stosowania w Niemczech coraz bardziej agresywnych metod. Opublikowany w numerze „Aufbau-Korrespondenz" z 1 listopada 1922 roku artykuł Scheubner-Richtera zatytułowany *Die Faschisten als Herren in Italien* (Faszyści jako władcy Włoch) świadczy o tym, jakim impulsem był dla radykalnych prawicowców skupionych w Bawarii marcowy marsz na Rzym Mussoliniego. Autor tekstu podkreślał, że komunizm można zwyciężyć jedynie jego własnymi, gwałtownymi metodami. Napisał: „To, co niemiecki Freikorps robił bez przekonania, zostało przeprowadzone z wielką pasją we Włoszech". Chwalił Mussoliniego za udowodnienie, że „odważne osobowości" mogą zapanować nad „plagą", która utrzymuje w lęku cały świat. Chociaż przyznawał, że pangermaniści nie mogą dostrzec „przyjaciół" w faszyzmie z powodu trudnych dni czekających etnicznych Niemców w rządzonym przez Włochów Tyrolu Południowym, to jednak wyrażał nadzieję, że „zasada reprezentowana przez faszystów" stanie się „uniwersalna i oczywista w Niemczech"[884].

Dowartościowane przez spektakularny sukces faszyzmu we Włoszech, przewodzone przez Hitlera *Vereinigte vaterländische Verbände Bayern* miało swój oficjalny debiut 9 listopada 1922 roku — w trzecią rocznicę rewolucji listopadowej, która obaliła Cesarstwo Niemieckie[885]. Wśród dziewiętnastu

organizacji, które należały do skrajnie prawicowego sojuszu, znajdowały się NSDAP, bawarski oddział *Allduetscher Verband* (Liga Pangermańska) volkistowskiego przywódcy Heinricha Classa i bawarska sekcja zjednoczonego *Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund* (Niemiecki volkistowski związek obrony i oporu)[886]. Generał Ludendorff apelował do *Vereinigte vaterländische Verbände Bayern,* aby ten podjął odważną rewolucję narodową. Otwarcie popierał najbardziej dynamiczną część ruchu volkistowskiego, narodowych socjalistów Hitlera. Wspomagał NSDAP swoją ogromną wiedzą o taktyce organizacyjnej i propagandowej[887]. Jesienią 1922 roku radykalna prawica w Bawarii przekształciła się w niebezpiecznego przeciwnika Republiki Weimarskiej.

Republika Weimarska, która w najlepszych czasach swojego istnienia nie była państwem całkowicie stabilnym, na początku stycznia 1923 roku doznała wyjątkowo silnego wstrząsu, który dopomógł prawicowej ekstremie. Władze Francji i Belgii twierdząc, że rząd niemiecki nie dotrzymał zobowiązań ustalonych w Traktacie Wersalskim, wysłały wojska, aby zajęły najważniejszy rejon przemysłowy Niemiec — Zagłębie Ruhry. Wkroczenie Francuzów i Belgów na te tereny jeszcze bardziej zwiększyło rujnującą inflację nękającą Republikę Weimarską i zintensyfikowało coraz energiczniejsze działania skrajnie prawicowych ugrupowań znajdujących się w bawarskim bastionie narodowych socjalistów i *Aufbau*. W połowie stycznia 1923 roku *Vereinigte vaterländische Verbände Bayern* Hitlera i członkowie *Aufbau* Ludendorff oraz Scheubner-Richter zorganizowali masowy więc protestacyjny przeciwko francusko-belgijskiej okupacji Zagłębia Ruhry[888].

Mniej więcej w tym samym czasie przywódcy *Aufbau, S*cheubner-Richter i generał Wasyl Biskupski, apelowali do rosyjskiej białej emigracji w Niemczech, aby ta odwdzięczyła się gospodarzom za ich gościnność, pomagając im przeciwko zagranicznym wrogom. Organizacja wezwała wszystkich pełnosprawnych emigrantów, żeby albo pomagali niemieckim paramilitarnym oddziałom

stawiającym opór francuskim i belgijskim wojskom w Zagłębiu Ruhry, albo wzięli udział w operacjach prowadzonych na wschodzie przeciwko bolszewikom i Polakom zgodnie z założeniami przyjętymi przez kolegę Biskupskiego, generała Piotra Glasenapa. Glasenap, który koordynował swoje działania z *Aufbau* i zapewne należał do tej tajnej organizacji, tworzył rosyjskie emigracyjne jednostki bojowe w Prusach Wschodnich, które przyrzekł użyć, aby dopomóc niemieckiej prawicy w ich sporach z Polakami sprzymierzonymi ze znienawidzonymi Francuzami[889].

Glasenap wkrótce wsparł interes prawicowych Niemów i rosyjskich emigrantów na Węgrzech. W lutym 1923 roku przeniósł swoją działalność do tego kraju, gdzie współpracował z księciem Michaiłem Wołkońskim, sojusznikiem *Aufbau,* zwolennikiem Kiryła i przewodniczącym Tymczasowego Senatu białej emigracji na Węgrzech. Wspólnie kierowali akademią wojskową w Budapeszcie[890]. Generał przygotowywał rosyjską emigracyjną jednostkę wojskową, która miała współdziałać z niemieckimi siłami paramilitarnymi w walkach z wrogami na wschodzie i zachodzie[891]. Wcześniejsze zainteresowanie *Aufbau* sprawami węgierskiej prawicy, które na początku 1923 roku przejawiło się w postaci rozmów Scheubner-Richtera z faktycznym dyktatorem Węgier admirałem Miklósem Horthym, utorowało drogę jeszcze ściślejszej współpracy wojskowej tej organizacji z węgierskimi prawicowcami i rosyjskimi białymi emigrantami na Węgrzech[892].

Nauki wyciągnięte przez Scheubner-Richtera z bolszewizmu

W 1923 roku Hitler nawiązał jeszcze bliższe polityczne i osobiste relacje z czołowym działaczem *Aufbau* Scheubner-Richterem, który występował jako główny łącznik pomiędzy środowiskiem niemieckiej prawicy a rosyjską białą

emigracją w Bawarii. Szef antybolszewickiej służby wywiadowczej Nicolai zwrócił uwagę, w jak wielkim stopniu przywódca *Aufbau* wpływał na polityczne koncepcje Hitlera. Nicolai wysoko cenił Scheubner-Richtera jako pomysłowego i utalentowanego politycznie człowieka, ale mimo wszystko uważał, że temu wychowanemu w carskiej Rosji Niemcowi bałtyckiemu brakuje niezbędnego zrozumienia niemieckich uwarunkowań[893].

Hitler nie tylko polegał na Scheubner-Richterze jako na doradcy politycznym, ale także nawiązał z nim i jego żoną Mathilde bliskie kontakty osobiste. Ich małżeństwo było szczęśliwe, chociaż Mathilde była niemal trzydzieści lat starsza od swojego męża. Hitler był zadomowiony u Scheubner-Richtera, a Mathilde traktował jak matkę (jego własna matka od dawna już nie żyła). Żona Scheubner-Richtera uwielbiała przyszłego Führera, a ponieważ z powodu choroby wenerycznej, której nabawiła się w pierwszym małżeństwie, nie mogła mieć dzieci, wychodzi na to, że traktowała Hitlera jak przybranego syna[894].

Wprawdzie Scheubner-Richter nienawidził bolszewizmu, ale mimo wszystko wyciągał z niego pewne nauki. Na łamach „Aufbau-Korrespondenz" twierdził nie tylko, że Republika Weimarska zapożyczyła z Rosji Sowieckiej ściśle scentralizowane metody działania, ale również, że narodowy socjalizm powinien naśladować prowadzoną przez bolszewików intensywną centralizację. O pierwszej kwestii napisał w artykule z lipca 1922 roku *Rückblicke und Parallelen*. Zwrócił w nim uwagę na podobieństwa niemieckiej i rosyjskiej historii najnowszej oraz ostrzegł niemiecki naród przed „otchłanią", która mu zagraża. Przekonywał, że niemieckie Zgromadzenie Narodowe uchwalające konstytucję w Weimarze i Berlinie za główny cel postawiło sobie zastąpienie „dzieła Niemca Bismarcka" tworem „Żyda Preussa". Nowa konstytucja autorstwa Hugo Preussa kładła nacisk na „centralizm i jednolitość". To sformułowanie powstało „u niektórych świadomie, u niektórych nieświadomie, zgodnie z moskiewską recepturą".

W swoim artykule Scheubner-Richter twierdził, że w głównej mierze żydowscy przywódcy bolszewików wyciągnęli następujący wniosek z wojny domowej: „Tylko w zarządzanym centralnie państwie niewielka, obca rasowo mniejszość jest w stanie rządzić i przez długi czas zniewalać duże, narodowe większości". Oskarżał „ojców Konstytucji Weimarskiej", że przejawiają „sposób myślenia" bliski bolszewickiemu kierownictwu:

Centralistyczny duch Konstytucji Weimarskiej, który wyeliminował niepodległe istnienie narodowe niemieckich plemion i uzależnił wszystko od Berlina, był nie-niemieckim produktem moskiewskiej mądrości rządowej i miał zadanie przygotować Niemcy na wprowadzenie sowieckiej dyktatury.

Zapewniał w nim dalej: „Socjaldemokratyczna większość w niemieckim parlamencie" Republiki Weimarskiej, aktualnie dąży do „złamania oporu kręgów narodowych i zniszczenia raz na zawsze indywidualności oraz samodzielności Niemców", dzięki czemu „niewielka, obca rasowo mniejszość zdoła zdominować i sterroryzować duże, narodowe większości". Zakończył artykuł apelem: „Narodzie niemiecki zastanów się i wyciągnij nauki ze smutnych doświadczeń narodu rosyjskiego! Bawarczycy, brońcie się!"[895]. Scheubner-Richter przedstawił intensywną centralizację Rosji Sowieckiej w sposób sugerujący, że Republika Weimarska stanowi zagrożenie dla istnienia volkistowskich Niemiec.

Jednak z drugiej strony Scheubner-Richter postrzegał bezlitosną centralizację jako pozytywny czynnik, ale pod warunkiem, że jest ona przeprowadzana przez „właściwych" ludzi. Pomimo nienawiści do „żydowskiego bolszewizmu" podziwiał ścisłą centralizację i militaryzację Rosji Sowieckiej, przeprowadzoną pod kierunkiem (żydowskiego) Komisarza Ludowego Wojny Lwa Trockiego. W opublikowanym w styczniu 1922 roku w „Aufbau-Korrespondenz" artykule *Was wir von unseren Feinden lernen können!* (Czego możemy nauczyć się od naszych wrogów!) podkreślał: „Bóg dał nam narodowego, niemieckiego dyktatora o energii Trockiego!"[896]. W innym prowokacyjnym artykule opublikowanym w marcu 1923 roku w tym samym piśmie i zatytułowanym *Die Rote Armee: Was*

wir von Sowjetrussland lernen können! (Armia Czerwona, czego możemy nauczyć się od Rosji Sowieckiej!) Scheubner-Richter chwalił niektóre z najnowszych obserwacji Trockiego. Twierdził też, że narodowy socjalizm jest w stanie pokonać komunizm jedynie, stosując bolszewickie metody działalności wywrotowej z następującymi po niej bezlitosną centralizacją i represjami[897]. Artykuł przedrukowano w odcinkach z pewnymi zmianami redakcyjnymi, głównie skrótami, w „Völkischer Beobachter” w dniach 21–23 marca 1923 roku, pod nieco mniej drażniącym tytułem *Die Rote Armee*.

We wspomnianym wyżej artykule Scheubner-Richter omówił przedstawiony przez Trockiego „bardzo pouczający” opis: „działalności wywrotowej w armii, która nie znajduje się w rękach Międzynarodówki i gloryfikacji tych samych [dawnych] wojskowych zasad, kiedy służą one celom Międzynarodówki”. Utrzymywał też, że „wywody Trockiego są spójne, klarowne i celowe”[898]. Zamierzał, aby jego artykuł okazał się lekcją tego, w jaki sposób, jak określił to w zdaniu, którego nie przedrukowano w „Völkischer Beobachter”: „Powinniśmy uczyć się od naszych wrogów”[899].

Rozpatrując sposób wykorzystywania przez Trockiego propagandy wojskowej, Scheubner-Richter zapewniał: „Nie ma zbyt wielkiego nacisku, z jakim polecalibyśmy to pilnej uwadze naszych czołowych władz polityczno-wojskowych”. Podkreślał, że jest „tajemnicą poliszynela”, iż bolszewicka propaganda posługiwała się „niematerialistycznymi hasłami”, dzięki czemu nadała bolszewizmowi pozory „ruchu duchowego”. Zwrócił uwagę, że w przeciwieństwie do czerwonoarmistów, niemieckim żołnierzom brakuje wyraźnej „jednoczącej idei”. Zaakcentował: „Wojsko bez ideałów nie stanowi siły bojowej i nie jest odporne na wywrotową propagandę”. Było to głównie odniesienie do katastrofy, jaką dla niemieckich i rosyjskich nacjonalistów stała się I wojna światowa, ale bezpośrednio po nim wyciągnął wnioski na przyszłość.

W zakończeniu artykułu Scheubner-Richter zadawał pytanie: „jakie więc są praktyczne wnioski, jakie musimy wyciągnąć z uwag Trockiego [...] które z nich

są najbardziej kształcące dla każdego niemieckiego polityka i oficera?”. Wymienił pięć, a następnie przedstawił własne konkluzje:

1. Komunizm najpierw podkopuje swoją propagandą armie i instytucje wojskowe państw narodowych, aby później tworzyć z ich ruin własne armie zgodnie z dokładnie takimi samymi zasadami wojskowymi.
2. Komunizm, w przeciwieństwie do podobnie rewolucyjnych socjaldemokracji i demokracji, jasno zdaje sobie sprawę, że potęga wojskowa stanowi fundament każdego państwa, ponieważ cele polityczne można jedynie osiągnąć i utrzymać poprzez bezwzględne zastosowanie wojskowych narzędzi władzy.
3. Gospodarka lub dobrobyt obywateli nie stanowią najważniejszych rzeczy. W razie konieczności można obyć się bez przemysłu i handlu, jeżeli posiada się w swojej dyspozycji wojskowy aparat władzy.
4. Najwyższych kwalifikacji dowódczych nie można nauczyć się na przyspieszonych kursach wojskowych. Wymagają one raczej tradycji i szkolenia, i dlatego nie można stworzyć chociażby proletariackiej armii, nie dając jej niezbędnego, wojskowego kośćca, którym jest stary korpus oficerski i podoficerski.
5. Historii świata nie tworzy się za pośrednictwem parlamentów i decyzji większości, ale dzięki energii kilku ludzi, którzy wiedzą, jak oceniać życiową rzeczywistość.

Gdy dla Niemiec nastała najtrudniejsza godzina i rządzą nimi parlamentarni kabotyni, pacyfistyczni idioci i demokratyczni ideolodzy, istnieje skrajna potrzeba, aby kilka osób, których rozsądek nie został jeszcze zmącony przez gazetowy bełkot i żonglerkę zdaniami, nauczyło się na rosyjskim przykładzie, co jest dla nas konieczne i jak trzeba działać. Jeżeli tego nie zrobią, bliską stanie się chwila, kiedy francuski szowinizm maszerujący od zachodu i rosyjski zbrojny bolszewizm maszerujący od wschodu spotkają się w sercu Niemiec i dogadają w sprawie podziału łupów[900].

Argumentacja Scheuebner-Richtera wspiera tezę niemieckiego historyka Ernsta Nolte, że bolszewizm był dla „narodowego socjalizmu zarówno koszmarem, jak i przykładem”[901]. Cytowany artykuł dowodzi, że wczesny ruch narodowosocjalistyczny zapożyczył z bolszewizmu przekonanie o wadze determinacji kilku ludzi, którzy poprzez działania wywrotowe, a następnie za pośrednictwem bezlitosnej centralizacji i militaryzacji osiągną polityczne cele. W istocie Scheubner-Richter chciał u boku Hitlera grać tę samą rolę, co Trocki przy Leninie. W czasie kiedy Scheubner-Richter pisał cytowany wyżej artykuł, starał się podważyć władzę bolszewików, rozpowszechniając nacjonalistyczną i antysemicką propagandę w szeregach Armii Czerwonej i szerokich kręgach sowieckiego społeczeństwa. Kilka miesięcy po opublikowaniu artykułu pomaszerował razem z Hitlerem i generałem Ludendorffem na czele dobrze zorganizowanych i bardzo zindoktrynowanych radykalnych prawicowców. Współdowodził idealistycznym puczem przeciwko Republice Weimarskiej, który przeceniwszy znaczenie siły kilku zdeterminowanych ludzi, zawiódł na całej linii.

Pucz Hitlera i Ludendorffa (oraz Scheubner-Richtera)

W miarę jak Hitler w 1923 roku coraz bardziej zbliżał się do Scheubner-Richtera, jego polityka stawała się coraz bardziej agresywna. Hitler, Ludendorff i Scheubner-Richter, przywódcy *Vereinigte vaterländische Verbände Bayern*, postanowili przeprowadzić na początku kwietnia 1923 roku pokaz siły. Zorganizowali wielkie ćwiczenia wojskowe w Monachium, w których uczestniczyło około 6000 ludzi[902]. Zjednoczony Związek Ojczyźniany w coraz większym stopniu prezentował swoje paramilitarne oddziały, a wśród nich SA NSDAP, *Reichsflagge* i następcę Freikorps Oberland — *Bund Oberland,* który przystąpił do Związku w lutym[903]. Monachijska policja oceniała liczebność tych działających w Monachium grup paramilitarnych na od 1000 do 1500

w przypadku SA, od 150 do 200 w *Reichsflagge* i od 680 do 1000 w *Bund Oberland*[904].

Realizując agresywną politykę skrajnej prawicy, paramilitarne ugrupowanie *Vereinigte vaterländische Verbände Bayern* znane jako *Vaterländiche Kampfverbände* (Ojczyźniany Związek Bojowy) zorganizowało 1 maja 1923 roku wielką demonstrację pod hasłem „Obrona przeciwko lewicowemu puczowi”[905]. Tym samym *Vaterländiche Kampfverbände* zademonstrowało swoje oddanie coraz bardziej konfrontacyjnej polityce Hitlera i Ludendorffa oraz ich doradców — Scheubner-Richtera i generała Biskupskiego z *Aufbau*[906]. Wczesnym rankiem 1 maja pod nadzorem Hitlera zebrało się około 3000 ludzi uzbrojonych w broń pozyskaną z koszar wojskowych. Grozili, że nie dopuszczą do odbycia organizowanego za zgodą władz komunistycznego wiecu w centrum Monachium, nie cofając się w razie potrzeby przed użyciem siły[907].

Chociaż w przemówieniu wygłoszonym mniej więcej w tym czasie Hitler podkreślał, że dąży do zjednoczenia Niemiec nie „pod sowiecką gwiazdą, żydowską gwiazdą Dawida, ale pod […] swastyką”, paradoksalnie razem ze swoimi zbrojnymi zwolennikami w ostatecznym rozrachunku dopomógł komunistom[908]. Absorbując 1 maja większą część monachijskich sił bezpieczeństwa, pozwolili komunistycznym przywódcom przejąć inicjatywę i wbrew kategorycznemu zakazowi przemaszerować w agresywnym pochodzie pod rozwiniętymi sztandarami. Po niewygodnym impasie w konfrontacji z monachijskimi siłami bezpieczeństwa zwolennicy Hitlera ostatecznie złożyli broń w zamian za zgodę na przemarsz ulicami centrum przy akompaniamencie muzyki[909].

Wkrótce po burzliwych wydarzeniach z 1 maja Scheubner-Richter głosił na łamach „Aufbau-Korrespondenz”, że rząd bawarski „naraził na szwank reputację Bawarii jako państwa narodowego”[910]. Bez względu na to, jak bardzo rząd bawarski zaszkodził swojej opinii, nie ulega wątpliwości, że ruch

narodowosocjalistyczny i *Aufbau*, oba reprezentowane przez Scheubner-Richtera, sprowokowały swoją niesubordynacją wściekłość do tej pory sympatyzujących z nimi rządu bawarskiego, monachijskiej policji i wojska.

Theodor Endres, szef sztabu *Wehrkreiskommando VII* (Dowództwa VII Okręgu Wojskowego), utrzymywał później, że przed 1 maja 1923 roku: „My, oficerowie, wszyscy mieliśmy «prawicowe» skłonności" i wspieraliśmy wojowniczą politykę Hitlera, Ludendorffa i Scheubner-Richtera. Całe kompanie wojska wstępowały do SA partii narodowosocjalistycznej i z dumą uczestniczyły w organizowanych przez Hitlera karnych ekspedycjach, takich jak ta w Koburgu. Jak się przekonaliśmy, żołnierze przechowywali także broń SA i innych prawicowych jednostek paramilitarnych w koszarach wojskowych. Mimo to jednak niesubordynacja okazana 1 maja „spowodowała zdecydowany zwrot nastawienia prawicowego rządu bawarskiego do prawicowych stowarzyszeń". Endres stwierdził: „Ten dzień otworzył oczy rządowi i wyraźnie wskazał dokąd prowadzi droga tolerancji i kompromisu z narodowymi socjalistami"[911].

Władze Bawarii potraktowały z nieufnością wydarzenia z następnego dnia, 2 maja 1923 roku, ponieważ NSDAP i inne prawicowe organizacje w Bawarii utworzyły *Kampfgemeinschaft nationaler Verbände* (Grupa Bojowa Stowarzyszeń Narodowych). Grupa Bojowa znalazła się pod ogólnym przywództwem Hitlera i Ludendorffa[912], natomiast Scheubner-Richter został jej sekretarzem[913]. Wśród stowarzyszeń, które przyłączyły się do *Kampfgemeinschaft,* znalazło się *Vereinigung deutscher Grenzmarker* (Zjednoczenie Niemieckich Mieszkańców Pogranicza) pod kierownictwem weterana interwencji na Łotwie porucznika Gerharda Rossbacha, *Vikingbund* (Związek Viking), czyli występująca pod zmienioną nazwą Organizacja C zarządzana przez komandora porucznika Hermanna Ehrhardta, *Deutschvölkischer Schutz- und Trutzbund* (Niemiecki volkistowski związek obrony i oporu) i *Bund Oberland*[914].

Max Amann

Hitler za namową swojego bliskiego doradcy Scheubner-Richtera prowadził w maju 1923 roku coraz bardziej wojownicze działania, wykorzystując siłę dawnych członków Freikorpsu z Zachodniej Armii Ochotniczej pułkownika Pawła Bermondt-Awałowa. Utworzył nowy pododdział SA — *SA Hundertschaft Arbeitsgemeinschaft Rossbach- und die Baltikumkämpfer* (SA Hundertschaft[915]

Grupy Roboczej Rossbach i Bojowników Bałtyckich). Nosił on nazwę Rossbach, czyli narodził się od nazwiska jednego ze znanych dowódców Freikorpsu i zagorzałego narodowego socjalisty[916]. W późniejszym okresie ruch narodowosocjalistyczny przyjął jako element stroju organizacyjnego brunatne koszule noszone przez *Sturmabteilung Rossbach*[917]. NSDAP Hitlera umocniły także więzi z przywódcą interwencji na Łotwie, generałem hrabią Rüdigerem von der Goltzem[918]. Raport Komisarza Rzeszy do spraw Nadzoru Porządku Publicznego z maja 1923 roku konstatuje ponuro, że narodowi socjaliści i ich sojusznicy, w tym wielu byłych członków Freikorpsu, systematycznie przygotowują się do puczu przeciwko Republice Weimarskiej[919].

Hitler i jego współpracownicy dysponowali pokaźnymi funduszami na swoje przygotowania do puczu, natomiast *Aufbau* miał korzystną sytuację finansową[920]. Szczególnie generał Ludendorff posiadał dostęp do znacznych sum. Chociaż szef wywiadu Nicolai twierdził w pamiętnikach, że rosyjskiej emigracji w Niemczech ogromnie brakowało pieniędzy, podkreślał jednocześnie w dzienniku, że generał w okresie działalności w *Aufbau* dysponował pokaźnym budżetem na swoje operacje[921]. W maju 1922 roku generał Biskupski oraz jego osobisty sekretarz i gorliwy narodowy socjalista Arno Schickedanz zawarli z Ludendorffem umowę, na mocy której mógł on wykorzystywać sumy otrzymywane od pretendenta do tronu carskiego Kiryła i jego żony Wiktorii na popieranie „niemiecko-rosyjskiej sprawy narodowej” w ramach *Aufbau*. Ludendorff obiecał zwrócić pieniądze, kiedy tylko będzie mógł — zapewne wtedy, kiedy po obaleniu Republiki Weimarskiej objąłby władzę w Niemczech.

Od maja 1922 roku prawie do końca 1923 roku Kirył i Wiktoria przekazali Ludendorffowi około 500 tysięcy marek w złocie na wspieranie przedsięwzięć niemieckich i rosyjskich nacjonalistów[922]. Chociaż Kirył i Wiktoria byli bogatymi ludźmi, taka suma była większa niż środki, którymi dysponowali, i spora jej część musiała pochodzić z zewnętrznych źródeł. Najważniejszym był

prawicowy, antysemicki amerykański przemysłowiec i polityk Henry Ford, który przekazał duże kwoty przedstawicielowi Kiryła w Stanach Zjednoczonych, Borysowi Brazolowi. Ten z kolei przekazał je wielkoksiążęcej parze na finansowanie prawicowych organizacji w Niemczech, przede wszystkim NSDAP i *Aufbau*[923]. Hitler chwalił Forda w *Mein Kampf*, nazywając go „jednym, wielkim człowiekiem", który „nadal zachowuje pełną niezależność", ku wielkiej „wściekłości Żydów, którzy rządzą potęgą giełdy w Amerykańskich Stanach"[924].

Przywódcy *Aufbau*, Scheubner-Richter i Biskupski, także odgrywali istotną rolę w zbieraniu funduszy dla NSDAP Hitlera. Scheubner-Richter ostentacyjnie demonstrował bogactwo, jeżdżąc drogim samochodem marki Benz[925]. Był zamożny dzięki wżenieniu się w niemiecką arystokrację i przekazywał również partii narodowosocjalistycznej duże kwoty od rosyjskiej białej emigracji, głównie przemysłowców, zwłaszcza związanych dawniej z wydobyciem ropy naftowej. Poza tym pozyskiwał fundusze dla NSDAP od bawarskich arystokratów, biznesmenów i bankierów, a także od czołowych niemieckich przemysłowców, takich jak August Thyssen[926]. Generał Biskupski również przekazywał NSDAP pieniądze od białej emigracji. Szczególnie wykorzystywał w tym celu posła do Reichstagu i drugiego wiceprzewodniczącego *Aufbau* doktora A. Glasera[927]. Jak widać, związki z *Aufbau* przynosiły Hitlerowi znaczne korzyści finansowe.

Ale przywódca NSDAP otrzymywał takie wsparcie nie tylko z *Aufbau*. Latem 1923 roku uzyskiwał coraz większą pomoc w przygotowaniach do puczu przeciwko Republice Weimarskiej od rosyjskich białych emigrantów i węgierskiej prawicy. Wywiad francuski ostrzegał w lipcu 1923 roku, że zamieszkali w Bawarii rosyjscy emigranci szykują się do wzorowanego na puczu Kappa z 1920 roku wystąpienia przeciwko niemieckiemu rządowi. Wyróżniał się tu zwłaszcza przywódca ukraińskiego ruchu niepodległościowego w Monachium — Konstantin Sczczegłowitow, znany z pomocy w zorganizowaniu w 1920 roku misji Scheubner-Richtera do Sił Zbrojnych Południa Rosji generała Piotra

Wrangla na Krymie. Koordynował on przygotowania zbrojnych formacji rosyjskich emigrantów do działań przeciwko Republice Weimarskiej[928].

Również inni znani rosyjscy emigranci wspierali dążenia Hitlera do władzy. Najprawdopodobniej w celu udzielenia pomocy w organizowaniu prawicowego puczu w bawarskim bastionie volkistowskich Niemców i rosyjskich białych emigrantów w lipcu 1923 roku wyjechał z Hamburga do Monachium pułkownik Paweł Bermondt-Awałow, który regularnie korespondował z wiceprzewodniczącym *Aufbau* Biskupskim[929]. Pułkownik Iwan Połtawec-Ostrianica, przywódca Kozaków ukraińskich, którego *Aufbau* widział w roli rządzącego narodowosocjalistyczną Ukrainą, napisał do Hitlera na początku września 1923 roku. W liście wyraził przekonanie, że przywódca NSDAP wkrótce obejmie władzę w Niemczech, a wówczas dążenia do utworzenia niepodległej Ukrainy mogą mieć wspaniałe szanse na sukces[930].

W pierwszej połowie września 1923 roku Hitler otrzymał obietnice poparcia od antysemickiego, nacjonalistycznego ruch węgierskiego Ébredő Magyarok Egyesülete, nazywanego po niemiecku *Erwachende Ungarn* (Przebudzone Węgry). Organizacja ta współspiskowała z *Aufbau*, utrzymywała kontakty z Ludwigiem Müllerem von Hausen, niemieckim wydawcą *Protokołów mędrców Syjonu*, a w 1921 roku rozpoczęła współpracę z NSDAP[931]. Josef Gaal, współpracownik Ulaina, przywódcy Ébredő Magyarok Egyesülete, na początku września 1923 roku napisał list do Hitlera, obiecując mu wsparcie w jego wszelkich dążeniach do zdobycia władzy[932].

Gaal wyraził także w liście nadzieję, że będzie miał zaszczyt osobiście poznać w Budapeszcie Hitlera i członka *Aufbau* pułkownika Karla Bauera (znanego z zaangażowania w zamach na niemieckiego ministra spraw zagranicznych Walthera Rathenaua). Rola tego ostatniego świadczy o tym, że *Aufbau* służyła jako łącznik pomiędzy NSDAP a „Przebudzonymi Węgrami”. Gaal zapewnił Hitlera, że gwałtowne działania przeciwko powojennemu porządkowi

europejskiemu są bliskie. Pisał też o obecnym „momencie historycznym, tak ważnym dla losu obu naszych narodów”[933]. Radykalna prawica w Bawarii i na Węgrzech szykowała się więc do rzucenia wyzwania istniejącemu układowi sił w Europie.

Zachęceni coraz większym poparciem białej emigracji rosyjskiej i węgierskiej prawicy, Hitler, Ludendorff i Scheubner-Richter nasilili we wrześniu 1923 roku przygotowania do obalenia Republiki Weimarskiej. 17 września SA, *Bund Oberland* i *Reichsflagge* utworzyły *Kampfgemeinschaft Bayern* (Grupę Bojową Bawaria), powszechnie znaną jako *Kampfbund* (Związek Bojowy)[934]. Friedrich Weber — przywódca *Bund Oberland* w Monachium — podkreślał, że wszyscy członkowie *Kampfbund* podporządkowują się „politycznemu przywództwu pana Adolfa Hitlera […] całkowicie zgadzając się z metodami i celem”, które ten wyznaczył[935]. Ludendorff wywierał wpływ na *Kampfbund* głównie w pozakulisowy sposób. Scheubner-Richter występował w *Kampfbund* jako pełnomocnik Hitlera, co po raz kolejny dowodzi znacznego wpływu *Aufbau* na politykę narodowych socjalistów[936].

Innym przykładem podziwu dla taktyki bolszewików, przy jednoczesnej wrogości do bolszewizmu jako systemu, było zamieszczone na łamach narodowosocjalistycznego „Völkischer Beobachter” ostrzeżenie Scheubner-Richtera, że „zwolennicy niezależnego ducha Freikorpsu” i polityczni orędownicy koncepcji federalnych” w Niemczech „zostaną zmieceni przez rygorystycznie, centralnie zjednoczone Armie Czerwone”, jeżeli nie nauczą się „podporządkowania jednolitemu przywództwu”[937]. Musiał być więc zadowolony ze zjednoczenia sił prawicowych w *Kampfbund* pod przywództwem Hitlera, Ludendorffa i swoim.

Scheubner-Richter podkreślił konfrontacyjne cele *Kampfbund* w artykule *Deutschland Bolschewisierung* (Bolszewizacja Niemiec), opublikowanym 21 września 1923 roku w „Völkischer Beobachter”. Podkreślał w nim, że Hitler

pojawił się jako „prorok narodu niemieckiego”, który wie, jak „obudzić niemiecką duszę i uwolnić ją z okowów marksistowskiego myślenia”. Twierdził też, że nowe „volkistowskie Niemcy” zdały sobie sprawę, że największym wrogiem jest wewnętrzna niezgoda i dlatego utworzyły *Kampfbund*. Dlatego wszyscy, którzy pragną „wolnych Niemiec”, powinni się przyłączyć do tego sojuszu. Akcentował, że *Kampfbund* prowadzi walkę o wszystko: „I walkę tę będziemy toczyli pod hasłem «Po jednej stronie sowiecka gwiazda, po drugiej stronie swastyka». I swastyka — zwycięży!”[938].

Wyraził tym samym wiarę, że ruch narodowosocjalistyczny i jego sojusznicy wraz z *Aufbau* zdołają pokonać wewnętrzne i zewnętrzne bolszewickie zagrożenie dla Niemiec.

W trakcie przygotowań do obalenia z pomocą *Aufbau* Republiki Weimarskiej, we wrześniu 1923 roku, Hitler znalazł czas, aby odwiedzić w Bayeruth „Wahnfied”, dawną willę niemieckiego kompozytora i volkistowskiego filozofa Richarda Wagnera. Spotkał się tam z mieszkającym w niej obecnie czołowym teoretykiem volkistowskim — Houstonem Stewartem Chamberlainem. Hitler zabrał ze sobą na tę pielgrzymkę członka *Aufbau* i głównego ideologa narodowych socjalistów Alfreda Rosenberga[939]. Ich spotkanie z częściowo sparaliżowanym volkistowskim filozofem przebiegło wyjątkowo udanie. Tydzień później Chamberlain napisał do Hitlera: „Moja wiara w germańskość nigdy nie zachwiała się ani na chwilę, aczkolwiek moje nadzieje tak. Wyznaję, że upadły one bardzo nisko. Za jednym zamachem zmienił pan stan mojego ducha”. Hitler ucieszył się „jak dziecko” z tego listu[940].

Wkrótce po spotkaniu z Hitlerem i Rosenbergiem Chamberlain napisał artykuł do „Völkischer Beobachter” pod tytułem *Gott will es! Betrachtung über gegenwärtihgen Zustand Deutschlands* (Bóg tak chce! Refleksje nad obecnym stanem Niemiec). Poparł w nim Hitlera podczas obecnego „historycznie światowego punktu zwrotnego”. Chwalił go, nie wymieniając z nazwiska, zwracając zarazem uwagę, że czasy potrzebują „urodzonego Führera”. Po ulicach

krąży wieść, że „człowiek taki się pojawił i oczekuje wśród nas na swoją godzinę”[941]. Hitler zrewanżował się pochwałą Chamberlaina. Później mówił o Bayeruth jako o mieście, „w którym najpierw przez Mistrza [Wagnera], a następnie przez Chamberlaina wykuwany był duchowy miecz, którym obecnie walczymy”[942]. W *Mein Kampf* skrytykował Cesarstwo Niemieckie, którego „władze potraktowały obserwacje Houstona Stewarta Chamberlaina z taką samą obojętnością, jak ma to miejsce dzisiaj”[943]. Pomimo napiętej sytuacji w Bawarii, przywódca NSDAP znalazł czas, aby we wrześniu 1923 roku razem z rosyjskim emigrantem Rosenbergiem umocnić swoje volkistowskie korzenie.

Mniej więcej w czasie, kiedy Hitler z Rosenbergiem nawiązywali osobiste kontakty z Chamberlainem, najznakomitszym żyjącym teoretykiem volkistowskim, stosunki pomiędzy rządem Kahra w Bawarii a kierowanym przez Hitlera, Ludendorffa i Scheubner-Richtera *Kampfbund* gwałtownie się psuły. We wrześniu 1923 roku Gustav Ritter von Kahr, który nosił obecnie tytuł Generalnego Komisarza Państwowego (*Generalstaatskommissar*), zakazał masowych zgromadzeń NSDAP. Podjął ten drastyczny krok po tym, jak „wpływowy doradca polityczny” Hitlera — Scheubner-Richter — odmówił udzielenia gwarancji, że tego rodzaju zebrania nie spowodują żadnych komplikacji[944]. Scheubner-Richter w ewidentny sposób przeciwstawił się Kahrowi, który wcześniej pomógł przekształcić Bawarię w bezpieczne miejsce współpracy volkistowskich Niemców i rosyjskiej białej emigracji. Negatywny stosunek „wpływowego doradcy” wywarł wpływ na Hitlera.

Spór pomiędzy rządem Kahra a Hitlerem, Ludendorffem, Scheubner-Richterem i Biskupskim doprowadził do pogorszenia i tak już nie najlepszych stosunków pomiędzy Hitlerem a komandorem porucznikiem Ehrhardtem, byłym przywódcą zdelegalizowanej obecnie Organizacji C. Kahr poprosił Ehrhardta, aby ten odwiedził go w Monachium pod koniec września 1923 roku[945]. Ehrhardt opuścił w tym celu swoje schronienie w austriackim Tyrolu i przyjechał do

Monachium samochodem wojskowym[946]. W głównej mierze w wyniku tych tajnych rozmów *Vikingbund* Ehrhardta na początku października 1923 roku publicznie zdystansował się od podporządkowanego NSDAP *Kampfbund*. Ehrhardt uzasadnił swoje działania, tłumacząc, że walka narodowych socjalistów z rządem Kahra dzieli środowisko narodowe, zamiast je jednoczyć[947].

Komisarz Rzeszy do spraw Nadzoru Porządku Publicznego stwierdził na początku października 1923 roku, że przyjaźń pomiędzy Ehrhardtem a Hitlerem, Ludendorffem i Scheubner-Richterem ostatnio bardzo się popsuła[948]. Ludendorff podkreślił w tym czasie, że nie chce mieć nic do czynienia z resztkami Organizacji C Ehrhardta, zwracając uwagę, że ugrupowanie to działa przeciwko niemu. Już w tym samym miesiącu generał wręcz jawnie deprecjonował szefa O.C. w środowisku monachijskiej prawicy, nazywając go „szkodnikiem", co jeszcze bardziej pogłębiało przepaść pomiędzy nim a Ehrhardtem[949].

Pomimo nasilającego się poru pomiędzy Kahrem i Ehrhardtem z jednej strony, a Hitlerem, Ludendorffem i nim samym z drugiej, Scheubner-Richter wyrażał pełne przekonanie, że *Kampfbund* będzie zdolny samodzielnie zapanować nad wydarzeniami. Na początku 1923 roku agent zameldował Komisarzowi Rzeszy, że Scheubner-Richter zapewnił go, iż bawarski *Kampfbund* pomaszeruje do sąsiedniej Turyngii i Saksonii, aby w czasie kilku dni rozprawić się z istniejącym tam bardzo silnym ruchem komunistycznym. Następnie ruszy dalej na Berlin, aby obalić rząd Niemiec.

Poza tym Scheubner-Richter powiedział rządowemu informatorowi, że Niemcy muszą walczyć z Francuzami w Zagłębiu Ruhry i lepiej byłoby zginąć w tym starciu niż wegetować ze świadomością takiej hańby. Na zakończenie stwierdził nawet, że nastroje wśród członków *Kampfbund* są jeszcze bardziej pełne entuzjazmu niż wśród niemieckich żołnierzy w sierpniu 1914 roku, w chwili

wybuchu I wojny światowej[950]. Wyraźnie przecenił siły, którymi dysponował. I ten błąd wkrótce miał kosztować go życie.

Stosunki pomiędzy Generalnym Komisarzem Państwowym a *Kampfbund* w ostatnich dniach października i na początku listopada systematycznie się pogarszały. 23 października 1923 roku na kluczowym zebraniu kierownictwa *Kampfbund* Hitler stwierdził, że Kahr nie byłby w stanie przeprowadzić udanego puczu przeciwko Berlinowi, ponieważ już raz zawiódł w 1920 roku podczas puczu Kappa[951]. 5 listopada Kahr wezwał do siebie przywódców *Kampfbund*, aby wręczyć im oficjalne oświadczenie, że rząd bawarski, wojsko i policja bawarska nie będą uczestniczyły w żadnym puczu zorganizowanym przez tę organizację. Hitlera na tym zebraniu nie było, wysłał natomiast jako swojego przedstawiciela Scheubner-Richtera[952]. Spotkał się z nim następnego dnia. Chociaż Scheubner-Richter wielokrotnie zapewniał Nicolaia, swojego kolegę z wywiadu, że zdoła zapobiec pochopnym poczynaniom *Kampfbund*, to jednocześnie doradzał Hitlerowi przeprowadzenie demonstracji siły, która rozpoczęłaby „wyzwolenie" Niemiec[953]. Ten plan doprowadził do katastrofy.

Hitler rozpoczął swoją walkę o władzę w Bawarii i całych Niemczech 8 listopada 1923 roku. Przybył do mieszkania Scheubner-Richtera po południu, tuż po tym, jak opuścił je generał Ludendorff. Gospodarz przekazał Hitlerowi meldunek sytuacyjny i zalecał podjęcie natychmiastowych działań. Przywódca NSDAP polecił Scheubner-Richterowi, aby ten nałożył mundur i towarzyszył mu do piwiarni *Bürgerbraukeller*. Sekretarz *Aufbau* spełnił jego życzenie[954]. Kiedy Hitler wszedł do piwiarni, w której znajdowało się wielu ważnych bawarskich polityków, włącznie z Kahrem, obok niego szedł Rosenberg[955]. Hitler wystrzelił z pistoletu w sufit i ogłosił rozpoczęcie rewolucji narodowej. Wygłosił żarliwe przemówienie, w którym oznajmił, że przewrót nie jest wymierzony w bawarską policję czy wojsko, ale dąży do obalenia „żydowskiego rządu w Belinie i zbrodniarzy z listopada 1918 roku"[956]. Puczyści wydali odezwę *Am die*

Münchener Bevölkerung! (Do ludności Monachium!), w której zapewniali, że tego dnia „listopadowa rewolucja” dobiegła końca i tym samym zakończył się „jeden z najbardziej haniebnych okresów niemieckiej historii i otworzyła się droga dla niemieckiego volkistowskiego ruchu wolnościowego”[957].

Hitler i Scheubner-Richter działali wspólnie. W czasie gdy Hitler w bocznej salce piwiarni negocjował z Kahrem i innymi bawarskimi przywódcami, mierząc do nich z pistoletu, Scheubner-Richter prowadził, ostatecznie nieudane, rozmowy z wysokiej rangi funkcjonariuszami bawarskiej policji[958]. Następnie pojechał samochodem Hitlera, aby zabrać generała Ludendorffa, który do tej pory nie brał udziału w wydarzeniach i nie uczestniczył w negocjacjach w *Bürgerbräukeller.* Scheubner-Richter wrócił do domu wczesnym rankiem 9 listopada i powiedział żonie, że sprawy ułożyły się „cudownie”, bez rozlewu krwi[959].

W rzeczywistości, chociaż pierwszy dzień puczu odbył się bez ofiar, to już na samym początku pojawiły się poważne problemy. Kiedy 8 listopada o 7 wieczorem w koszarach wojskowych pojawiło się około 250 członków *Bund Oberland*, żądając broni, zostali aresztowani przez dowodzących oficerów[960]. Dowódca Freikorpsu z Łotwy, porucznik Gerhard Rossbach, także nie wykonał zadania i nie zapewnił puczystom dużego wsparcia zbrojnego. Wziął pewną liczbę zwolenników noszących na rękawach opaski ze swastyką do Bawarskiej Szkoły Piechoty, zebrał podchorążych i poprowadził ich do *Bürgerbräukeller*[961]. Potem usiłował przy ich pomocy zająć siedzibę rządu w Monachium. Próba skończyła się niepowodzeniem mniej więcej o godzinie 1 w nocy 9 listopada, ponieważ funkcjonariusze policji zagrozili użyciem siły wobec Rossbacha oraz jego podchorążych. Rossbach się wycofał[962].

Hitler, Ludendorff i Scheubner-Richter liczyli na wsparcie ze strony Ébredő Magyarok Egyesülete (Przebudzonych Węgier), ale i to zawiodło. Kiedy jeden z przywódców tej organizacji, Franz Ulain, został aresztowany 9 listopada na granicy austriacko-węgierskiej, miał przy sobie umowę pomiędzy *Kampfbund* a

Ébredő Magyarok Egyesülete, którą wiózł do podpisu Hitlerowi i Ludendorffowi[963]. 2 listopada jeden z przedstawicieli Hitlera odwiedził Ulaina i przekazał mu egzemplarz umowy. Ulain zamierzał użyć węgierskich „organizacji patriotycznych" do obalenia rządu i przy pomocy *Kampfbund* przywrócić granice Węgier z 1914 roku[964]. Zgodnie z warunkami wspomnianej umowy nowy rząd Hitlera i Ludendorffa miał dostarczyć broń organizacji Ulaina w zamian za duże dostawy produktów rolnych[965]. Proponowane porozumienie stanowiło jeden z filarów polityki *Aufbau*.

Były przywódca Organizacji C, komandor porucznik Ehrhardt, przysporzył kolejnych problemów Hitlerowi, Ludendorffowi i Scheubner-Richterowi, wydając swoim zwolennikom w Monachium rozkaz, aby nie dołączali się do puczu. Powodem miały być przede wszystkim różnice zdań z Ludendorffem[966]. Ehrhardt zasadniczo popierał ideologię narodowosocjalistyczną, ale jak podkreślił w przemówieniu po klęsce puczu monachijskiego — Hitler próbował obalić Republikę Weimarską zbyt szybko. Powinien najpierw uporządkować sprawy w Bawarii, a dopiero potem przygotowywać marsz na Berlin[967].

Po niepowodzeniach na wielu frontach 9 listopada Hitler, Ludendorff i Scheubner-Richter postanowili przemaszerować ulicami Monachium na czele swoich stronników. Miał to być pokaz determinacji, obliczony na wywołanie społecznego poparcia dla puczu. Hitler maszerował do *Feldherrnhalle* w centrum Monachium, ramię w ramię z idącym z jego prawej strony Scheubner-Richterem. Ludendorff znajdował się na prawo od Scheubner-Richtera i nieco z przodu[968]. Arno Schickedanz, zastępca dyrektora *Aufbau,* sekretarz wiceprezesa Biskupskiego i żarliwy narodowy socjalista szedł w drugim szeregu czołowej grupy puczystów, a Rosenberg był bardziej z tyłu[969].

Kiedy popierające Khara siły otworzyły ogień do demonstrantów, po tym jak *Generalstaatskommissar* wycofał poparcie, które wcześniej obiecał Hitlerowi pod groźbą pistoletu, Scheubner-Richter został trafiony w serce i śmiertelnie ranny

zatoczył się w bok. Według wersji wydarzeń, którą Hitler przedstawił później wdowie po przywódcy *Aufbau* Mathilde, został przewrócony na ziemię przez jej męża, kiedy ten padał po trafieniu pociskiem. Potem szarpany śmiertelnymi konwulsjami Scheubner-Richter przygniótł Hitlera tak mocno, że ten nie mógł się podnieść[970]. Tehodor Endres z Dowództwa Okręgu Wojskowego VII przedstawił bardziej prawdopodobną wersję wydarzeń. Według niego w chwili, gdy padły pierwsze strzały, Hitler rzucił się na ziemię i wtedy zwichnął staw barkowy. Endres podkreślał, że reakcja Hitlera była właściwa dla byłego żołnierza frontowego i nie negowała jego bohaterstwa. Twierdził przy tym, że twierdzenia, jakoby Hitler znalazł się na ziemi wyłącznie dlatego, że został przewrócony, były „równie głupie, co obce [zachowaniom] na froncie"[971].

Podjęta przez Hitlera katastrofalna próba sięgnięcia po władzę w Niemczech z pomocą *Aufbau* Scheubner-Richtera poniosła jeszcze bardziej dramatyczną klęskę niż pucz Kappa w marcu 1920 roku. Sam Hitler zapewniał melodramatycznie, składając w 1924 roku przed sądem zeznania w sprawie puczu, że z góry wiedział, iż całe przedsięwzięcie jest „skazane na porażkę"[972]. Komisarz Rzeszy do spraw Nadzoru Porządku Publicznego twierdził, że pucz był w zasadzie przeprowadzoną na południu powtórką puczu Kappa. Uzupełniające działania przygotowywano w Austrii i na Węgrzech pod kierunkiem głównych uczestników puczu Kappa — przede wszystkim majora Waldemara Pabsta, który współpracował z *Aufbau*, działając w austriackim Tyrolu, a także tajnego członka tej organizacji pułkownika Bauera mieszkającego w Wiedniu[973].

Podobnie jak w przypadku puczu Kappa, również po nieudanym puczu Hitlera i Ludendorffa siły prawicy uległy rozproszeniu. Hitler został uwięziony, a inni ważni narodowi socjaliści, jak Hermann Göring czy Gerhard Rossbach ukrywali się[974]. Wielu rosyjskich emigrantów wyjechało z Niemiec do Francji. Na przykład ideolog *Aufbau* Fiodor Winberg przeniósł się do Paryża — była to oczywista konsekwencja niepowodzenia puczu, w który był zamieszany, a także

w związku z coraz silniejszymi podejrzeniami, że był organizatorem dokonanej w marcu 1922 roku próby zamordowania emigracyjnego przywódcy rosyjskich konstytucyjnych demokratów Pawła Milukowa[975]. Na przełomie 1923 i 1924 roku monachijska kolonia białych emigrantów skurczyła się dramatycznie. Stało się tak nie tylko z powodu klęski puczu Hitlera i Ludendorffa oraz śmierci Scheubner-Richtera, kierującego współpracą narodowych socjalistów i rosyjskich emigrantów, ale również dlatego, że po ustabilizowaniu się marki niemieckiej Francja z wysoką stopą inflacji zapewniała rosyjskim ekspatriantom bardziej godne warunki życia[976].

Śmierć Scheubner-Richtera, najważniejszego rosyjskiego emigranta uczestniczącego w bawarskiej polityce, była potężnym ciosem dla współpracy narodowych socjalistów i białej emigracji. Przywódca *Aufbau* w czasie całej swej wojskowej i politycznej kariery wykazywał się niezwykłą odwagą. W artykule opublikowanym w styczniu 1923 roku w „Aufbau-Korrespondenz” oświadczył: „To, czy żyję, nie jest istotne! Ale naród niemiecki koniecznie musi żyć w wolnej, wielkiej Rzeszy Niemieckiej!”[977]. Jego słowa wypływały z autentycznego przekonania i wcale nie były przejawem czczej brawury. Hitler w pełni zdawał sobie sprawę, jak wiele stracił wraz ze śmiercią najbliższego doradcy politycznego. Żalił się później: „Każdego da się zastąpić, z jednym tylko wyjątkiem — Scheubner-Richtera!”[978]. Okazał się on rzeczywiście niezastąpiony zarówno dla ruchu narodowosocjalistycznego, jak i *Aufbau*.

Reszta kierownictwa *Aufbau* zyskała ideologiczny kapitał, przedstawiając Scheubner-Richtera jako poległego bohatera sprawy niemieckiej prawicy i rosyjskiej białej emigracji. Nowy przywódca organizacji, Otto von Kursell, dawny kolega Scheubner-Richtera ze studenckiej korporacji „Rubonia”, poświęcił jego pamięci pracę pod tytułem *Dr. Ing. M.E. von Schreibner-Richter gefallen am 9. November 1923* (Dr inż. M.E. von Scheubner-Richter, poległy w walce 9 listopada 1923 roku). Na jej okładce zamieścił narysowaną przez siebie w bohaterskiej pozie postać byłego towarzysza, a następnie przedstawił relację

z jego pogrzebu. W czasie uroczystości Kursell wygłosił przemówienie w imieniu ryskiej korporacji „Rubonia". Schickedanz, kolejny członek „Rubonii" i bliski sojusznik Scheubner-Richtera, wystąpił w imieniu *Aufbau*. Georgij Niemirowicz-Danczenko jeden ze specjalistów *Aufbau* do spraw Ukrainy, podzielił się refleksjami „rosyjskiego emigranta rzuconego na obczyznę"[979]. Kursell napisał także wspomnieniowy szkic gloryfikujący walkę Scheubner-Richtera z „marksizmem i jego żydowskimi głowami"[980].

Niemirowicz-Danczenko również zamieścił w publikacji Kursella artykuł ku czci Scheubner-Richtera zatytułowany *Ein schöner Tod* (Piękna śmierć). Pisał w nim, że Scheubner-Richter spełnił swoje marzenie o godnym końcu, aby polec jak „dobry Niemiec, który osłonił własną piersią swojego przywódcę i przyjaciela, dumę narodowych Niemiec", czyli Hitlera. Niemirowicz-Danczenko zakończył słowami: „W tych czasach tchórzostwa, zdrady i hańby ta bohaterska śmierć zostanie zapisana złotymi zgłoskami w historii męczenników Niemiec"[981]. Opiewał Scheubner-Richtera jako samopoświęcającego się bohatera, którego śmierć przysłuży się sprawie wielkości Niemiec. Jak się przekonamy w rozdziale dziewiątym, w późniejszym okresie Hitler także silnie podkreślał ten motyw.

Przyszły Führer bardzo przejął się śmiercią Scheubner-Richtera. Poświęcił *Mein Kampf* między innymi „tym osiemnastu bohaterom", wśród których najwybitniejszym był właśnie Scheubner-Richter, „którzy z pełną świadomością poświęcili się za nas wszystkich. Muszą oni zawsze wzywać chwiejących się i słabych do wypełnienia ich obowiązku, obowiązku, który oni sami w najlepszej wierze spełniali do ostatecznych konsekwencji"[982]. W styczniu 1942 roku, wspominając początkowe dni NSDAP, stwierdził: „Kiedy myślę o tych czasach, wspominam ofiarę Scheubner-Richtera"[983]. Zatem Scheubner-Richter faktycznie okazał się niezastąpionym towarzyszem i doradcą Hitlera.

Biskupski, który był po Scheubner-Richterze drugą pod względem znaczenia postacią w *Aufbau*, miał po puczu monachijskim poważne kłopoty, ponieważ

władze bawarskie podejrzewały go o udział w tym nieudanym przedsięwzięciu. Również Schickedanz, sekretarz Biskupskiego w *Aufbau,* aktywnie brał udział w wydarzeniach z 8 i 9 listopada. Co więcej, wiedziano, że Biskupski doradzał Ludendorffowi jesienią 1923 roku. Pomimo przekonujących dowodów, iż Biskupski odgrywał kluczową, acz zakulisową rolę w przygotowywaniu i realizacji puczu Hitlera i Ludendorffa, władze bawarskie nie były w stanie udowodnić, że podżegał Hitlera, Ludendorffa i Scheubner-Richtera do buntu przeciwko rządowi Bawarii, a następnie do marszu na Berlin[984].

Po niepowodzeniu puczu, śmierci Scheubner-Richtera i marginalizacji Biskupskiego *Aufbau* stracił na znaczeniu i wkrótce został rozwiązany. Po katastrofalnych wydarzeniach z 8 i 9 listopada oficjalnie funkcjonował dalej pod zarządem Kursella, który kierował „Aufbau-Korrespondenz"[985]. Jednakże organizacja wkrótce zanikła[986]. Ostatni numer „Aufbau-Korrespondenz" ukazał się 15 czerwca 1924 roku.

Aczkolwiek współpraca narodowych socjalistów i rosyjskiej białej emigracji osiągnęła pod koniec 1923 roku najniższy poziom, Hitler na czas swojego uwięzienia przekazał przywództwo NSDAP rosyjskiemu emigrantowi, członkowi *Aufbau*, filozofowi partii Rosenbergowi. Na krótko przed aresztowaniem napisał pospiesznie notkę, w której stwierdzał, że Rosenberg powinien „od tej chwili przewodzić ruchowi"[987]. Poza tym wyznaczył Maxa Amanna, drugiego sekretarza *Aufbau* i sekretarza NSDAP, zastępcą Rosenberga[988]. W ten sposób oddał kierownictwo NSDAP w ręce dwóch członków *Aufbau* pracujących na rzecz zbliżenia pomiędzy niemieckimi a rosyjskimi nacjonalistami.

. . .

Aufbau nie zdołał zjednoczyć całej rosyjskiej białej emigracji w Europie, jak również nie udało mu się w 1923 roku wynieść do władzy w Niemczech Adolfa

Hitlera i generała Ericha von Ludendorffa. Czołowy działacz *Aufbau,* Max von Scheubner-Richter, koordynował działalność Hitlera i Ludendorffa w różnych stowarzyszenia paramilitarnych, ostatecznie połączonych w *Kampfbund*. Scheubner-Richter włączył Hitlera i Ludendorffa do puczu *Kampfbund,* który zaplanował w dużej mierze według bolszewickiego wzorca. Chociaż nienawidził bolszewizmu, to jednak podziwiał jego dokonania — przede wszystkim fakt, że kilku zdeterminowanych ludzi jest w stanie zmienić historię świata. Wyciągnął też wnioski z bolszewickiej strategii polegającej na tym, że po zwycięskich działaniach wywrotowych następuje bezlitosna centralizacja i militaryzacja, które doprowadzają do neutralizacji wrogów politycznych. Doceniał „energię" sowieckiego komisarza ludowego wojny Lwa Trockiego i chciał odgrywać u boku Hitlera taką rolę, jaką Trocki grał przy Leninie.

Ósmego listopada 1923 roku Scheubner-Richter namówił Hitlera do przeprowadzenia tego, co przeszło do historii jako pucz monachijski. Chociaż zamach stanu rozpoczął się pomyślnie, wkrótce pojawiły się problemy, kiedy zawiodło wsparcie niemieckiej i węgierskiej skrajnej prawicy. Aby odzyskać panowanie nad sytuacją, to Scheubner-Richter pomaszerował razem z Hitlerem i Ludendorffem na czele grupy radykalnych prawicowców, w której znajdowali się również członkowie *Aufbau* — Alfred Rosenberg i Arno Schickedanz. Przywódca *Aufbau* został śmiertelnie ranny, krocząc u boku Hitlera, dla którego jego śmierć okazała się stratą nie do powetowania.

Po klęsce puczu współpraca narodowych socjalistów z rosyjską białą emigracją praktycznie załamała się, chociaż to dwaj członkowie *Aufbau* przewodzili NSDAP w czasie pobytu Hitlera w więzieniu — rosyjski biały emigrant Rosenberg i Niemiec Max Amann. Wspierany przez *Aufbau* pucz monachijski poniósł jeszcze bardziej spektakularną klęskę niż pucz Kappa w 1920 roku, w którym także uczestniczyli Hitler, Ludendorff i Scheubner-Richter. Bez Scheubner-Richtera organizacja straciła polityczne znaczenie i wkrótce całkowicie zniknęła ze sceny.

Chociaż polityczne aspiracje *Aufbau, a*by umieścić Hitlera i Ludendorffa u steru Niemiec, nie powiodły się, *Aufbau* w latach 1920–1923 poczynił ogromnie istotny ideologiczny wkład do narodowego socjalizmu. Ideolodzy organizacji — Scheubner-Richter, Rosenberg i Winberg — działając w sojuszu z volkistowskim publicystą Dietrichem Eckartem, w dużym stopniu ukształtowali wczesne antybolszewickie i antysemickie poglądy Adolfa Hitlera. Ta czwórka ideologicznych towarzyszy zainspirowała jego wizję o zbliżającej się apokaliptycznej walce przeciwko spiskowym siłom żydostwa, działającym na zapleczu drapieżnego kapitalizmu finansowego i morderczego bolszewizmu. Fundamentalny ideologiczny wkład w stworzenie antybolszewickiego i antysemickiego *Weltanschauung* Hitlera jest tematem następnego rozdziału.

---

[881] Max von Scheubner-Richter, *Im Eilmarsch zum Abgrund!*, „Wirtschafts-politische Aufbau-Korrespondenz über Ostrfragen und ihre Bedeutung für Deutschland", 26 lipca 1922 r., s. 3.

[882] Bruno Thoss, *Der Ludendorff-Kreis 1919–1923: München als Zentrum der mitteleuropäischen Gegenrevolution zwischen Revolution und Hitler-Putsch*. München, Stadtarchiv München 1978, s. 237, 323, 324, 451.

[883] Komentarz Walthera Nicolai w liście do Ericha von Ludendorffa z 26 października 1922 r., *Tagebuch*, RGWA (CChIDK), fond 1414, opis 1, dieło 20, s. 422, 423.

[884] Max von Scheubner-Richter, *Die Faschisten als Herren in Italien*, „Aufbau-Korrespondenz", 1 listopada 1922 r., s. 2.

[885] *Vaterländische Feier*, w: „Völkischer Beobachter", 8 listopada 1922, s. 4.

[886] Meldunek PDM do BSMI z 14 listopada 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 73685, fiszka 1, s. 4, 5, 8.

[887] Meldunek RKÜöO do BSMÄ z 31 stycznia 1924 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 73685, fiszka 1, s. 4, 5, 8.

[888] Meldunek PDMI do BSMI z 22 stycznia 1923 r., BHSAM, BSMI 25, numer 81592, s. 10.

[889] Aleksy von Lampe, *Dniewnik*, Berlin, 11–14 lutego, 5–6 marca, 21 listopada 1923 r., GARF, fond 5853, opis 1, dieło 10, rolka 1, kl. 4102; rolka 2, kl 4120; dieło 13, rolka 2, kl. 5861.

[890] Meldunek DB z 9 kwietnia 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 4, kl. 334.

[891] Aleksy von Lampe, *Dniewnik,* Berlin 5–6 marca 1923 r., GARF, fond 5853, opis 1, dieło 10, rolka 2, kl. 4120.

[892] Meldunek PDM do BSMÄ z 12 grudnia 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103472, s. 50.

[893] Komentarz Nicolaia do otrzymanego listu od Ludendorffa z 20 marca 1923 r., *Tagebuch*, RGWA (CChIDK), fond 1414, opis 1, dieło 22, s. 26.

[894] Komentarz Nicolaia do otrzymanego listu od Ludendorffa z 20 marca 1923 r., *Tagebuch*, RGWA (CChIDK), fond 1414, opis 1, dieło 22, s. 26; Rozmowa z Julią Hass (córką Otto von Kursella, 21 stycznia 2003 r.).

[895] Max von Scheubner-Richter, *Rückblicke und Parallelen*, „Aufbau-Korrespondenz”, 19 lipca 1922 r., s. 2–4.

[896] Max von Scheubner-Richter, *Was wir von unseren Feinden lernen können!,* „Aufbau-Korrespondenz”, 14 stycznia 1922 r., s. 1.

[897] Max von Scheubner-Richter, *Die Rote Armee:Was wir von Sowjetrussland lernen können!*, „Aufbau-Korrespondenz”, 22 marca 1923 r., s. 1–3.

[898] Max von Scheubner-Richter, *Die Rote Armee*, „Völkischer Beobachter” 21 marca 1923, s. 3; 22 marca 1923 r., s. 2.

[899] Max von Scheubner-Richter, *Die Rote Armee*, „Aufbau-Korrespondenz", 22 marca 1923 r., s. 3.

[900] Max von Scheubner-Richter, *Die Rote Armee*, w: „Völkischer Beobachter", 23 marca 1923 r., s. 3.

[901] Ernst Nolte, *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus*. Frankfurt am Main, Propyläen Verlag 1987, s. 21, 22.

[902] Meldunek PDM do BSMI z 11 kwietnia 1923 r., BSAM, PDM, numer 6707, s. 16.

[903] Meldunek PDM do BSMI z 28 kwietnia 1923 r., BSAM, PDM, numer 6697, s. 288; Meldunek RKÜöO z 21 czerwca 1923 r., BAB, 1507, numer 344, s. 8.

[904] Meldunek PDM z 15 stycznia 1923 r., BSAM, PDM, numer 6697, s. 405, 406.

[905] Meldunek PDM do BSMI z 3 maja 1923 r., BGSAM, BSMI 25, numer 81594, str. 6.

[906] Meldunek RKÜöO do BSMÄ, z 31 stycznia 1924 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103456, s. 7; Aleksy von Lampe, *Dniewnik* Berlin 16–20 kwietnia 1923 r., GARF fond 853, opis 1, dieło 11, rolka 1, kl 4698.

[907] Theodor Endres, „Aufzeichnungen über den Hitlerputsch 1923", 1945, BHSAM/AK *Handschriftensammlung*, numer 925, s. 50.

[908] *Deutsche Maifeier*, w: „Völkischer Beobachter", 3 maja 1923 r., s. 2.

[909] Theodor Endres, „Aufzeichnungen über den Hitlerputsch 1923", 1945, BHSAM/AK *Handschriftensammlung*, numer 925, s. 22–23.

[910] Max von Scheubner-Richter, *Bittere Betrachtungen*, „Aufbau-Korrespondenz", 19 kwietnia 1923, s. 2.

[911] Theodor Endres, „Aufzeichnungen über den Hitlerputsch 1923", 1945, BHSAM/AK *Handschriftensammlung*, numer 925, s. 3, 4, 10, 22–23.

[912] Meldunki RKÜöO z 2 i 23 maja 1923 r., BAB, 1507, numer 388, s. 3; numer 343, s. 261.

[913] Johannes Baur, *Die russische Kolonie in Münchenm 1900–1945: Deutsch-russische Bezeihungen im 20. Jahrhudert*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 1998, s. 268.

[914] Meldunki RKÜöO z 23 maja i 5 października 1923 r., BAB, 1507, numer 343, s. 261, numer 388, s. 40.

[915] Dosłownie setka (sotnia) SA. Jednostka organizacyjna, pododdział w pułku SA odpowiadający batalionowi — przyp. tłum.

[916] Meldunek PDM z 1 czerwca 1923 r., BSAM, PDM, numer 6697, s. 322.

[917] Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship: The Origins, Structure, and Effects of Nationa Socialism*. Tłum. na ang. Jean Steinberg. New York, Holt, Rinehart and Winston 1970, s. 87.

[918] Meldunek RKÜöO z 18 listopada 1923 r., BAB, 334, numer 78, s. 14.

[919] Meldunek RKÜöO z 15 maja 1923 r. przedstawiony na 4. SAUV 12 października 1927 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103476/1, s. 41.

[920] Meldunek DB z 3 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 368.

[921] Erich von Ludendorff, *Meine Lebenserinnerungen* s. 204, cyt. w: Johannes Baur, *Russische Emigranten und die bayerische Öffentlichkeit*, w: *Bayern und Osteuropa: Aus der Geschichte der Bezeihungen Bayerns, Frankens und Schwabens imt Russland, der Ukraine, und Weissrussland*. Red. Hermann Beyer-Thoma. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2000, s. 472; Komentarz Nicolaia do jego listu do Ludendorffa z 18 lutego 1922 r., *Tagebuch*. RGWA (CChIDK), fond 1414, opis 1, dieło 20, s. 171.

[922] List Wasyla Biskupskiego do Arno Schickedanza z 21 października 1939 r., APA, BAB, NS 43, numer 35, s. 12, 13.

[923] James i Suzanne Pool, *Hitlers Wegnereiter zur Macht.* Tłum. Hans Thomas. New York, The Dial Press 1978, s. 107.

[924] Adolf Hitler, *Mein Kampf*. Tłum. na ang. Ralph Mannheim. Boston, Houghton Miffin 1943, s. 639.

[925] Meldunek DB z 3 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 370.

[926] James i Suzanne Pool, *Hitlers Wegnereiter zur Macht*, s. 53.

[927] Meldunek 2. SAUV z 6 października 1927 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103476/1, s. 13; Meldunek DB z 3 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 876, rolka 4, kl. 367.

[928] Meldunek DB z 23 lipca 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 1255, rolka 2, kl. 209.

[929] Zeznanie Andreasa Remmera z 1 czerwca 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103009, s. 12; Meldunek PBH/AII do RKÜöO z 24 lipca 1922 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 71, s. 157.

[930] Meldunek RKÜöO z 14 sierpnia 1925 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 1, dieło 105b, s. 99.

[931] List organizatorów „Pierwszego Kongresu Światowego Obrony Narodów Chrześcijańskich" do Ludwiga Müllera von Hausena z 26 kwietnia 1921 r., RGWA (CChIDK), fond 557, opis 2, dieło 10, s. 7; Meldunek PDM do BSMÄ z 12 grudnia 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103472, s. 50.

[932] Meldunek BSMI do BSMÄ z 22 marca 1925 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103472, s. 47.

[933] List Josefa Gaala do centrali NSDAP z 8 września 1923 r., włączony do meldunku PDM do BSMÄ z 12 grudnia 1923 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103472, s. 51.

[934] List Weissa do Hitlera z 17 września 1923 r., IZG, Fa 88, s. 30; Meldunek PDM z 18 września 1923, BSAM, PDM, numer 6697, s. 439.

[935] Friedrich Weber, *An die Herren Landes- und Kreisleiter!*, 26 września 1923 r., załącznik do meldunku RKÜöO z 9 listopada 1923 r., BAB, 1507, numer 343, s 314.

[936] Meldunek PDM z 18 września 1923 r, BSAM, PDM, numer 6697, s. 439.

[937] Max von Scheubner-Richter, *Die Rote Armee*, „Völkischer Beobachter", 22 marca 1923 r., s. 3.

[938] Max von Scheubner-Richter, *Deutschland Bolschewisierung*, „Völkischer Beobachter, 21 września 1923 r., s. 1.

[939] Robert Cecil, *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*. London, B.T. Basford Ltd. 1972, s. 13.

[940] Geoffrey G. Field, *Evangelist of Race: The Germanic Vision of Houston Stewart Chamberlain*. New York, Columbia University Press 1981, s. 435–438.

[941] Houston Stewart Chamberlain, *Gott will es! Betrachtung über den gegenwärtigen Zustand Deutschland*s*,* „Völkischer Beobachter", 9 listopada 1923 r., s. 1.

[942] Hermut Zelinsky, *Sieg oder Untergang: Sieg und Untergang. Kaiser Wilhelm II., die Werk-Idee Richard Wagners und der „Weltkampf"*. München, Keyser 1990, s. 12.

[943] Adolf Hitler, *Mein Kampf*, s. 269.

[944] Meldunek RP z 6 listopada 1923 r., BHSAM, BSMI 22, numer 73694, fiszka 2, s. 18.

[945] Heinrich Cass, *Wieder den Strom* T. 1, BAK, *Kleine Erwerbung 499*, s. 698.

[946] Meldunek II. SAUV [wrzesień listopad] 1927 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103476/2, s. 634, 639.

[947] *Ausnahmezustand im Reich und in Bayern. Eine deutliche Absage*, „Bayerischer Kurier", 4 października 1923 r., przedrukowany w meldunku PDM z 30 października 1923 r., BSAM, PDM, numer 6708, s. 151.

[948] Meldunek RKÜöO z 4 października 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 2, dieło 189, s. 78.

[949] Meldunki RKÜöO z 18 października i 18 listopada 1928 r., BAB, 1507, numer 558, s. 116, 134; numer 78, s. 13.

[950] Meldunek RKÜöO z 9 października 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 4, dieło 13, s. 164.

[951] Meldunek RKÜöO do BHSAM, BSMÄ 36, numer 103456, s. 8.

[952] Theodor Endres, „Aufzeichnungen über den Hitlerputsch 1923", 1945, BHSAM/AK *Handschriftensammlung*, numer 925, s. 35.

[953] Komentarz Nicolaia do jego telegrmu do Ludendorffa z 10 listopada 1923 r., *Tagebuch*, RGWA (CChIDK), fond 1414, opis 1, dieło 22, s. 99; Bruno Thoss, *Der Ludendorff-Kreis* s. 342, 343.

[954] Rozmowa z Mathilde Scheubner-Richter z 3 kwietnia 1936 r., NSDAPHA, BAB, NS 26 numer 11263, s. 5.

[955] Konrad Heiden, *Der Führer: Hitler's Rise to Power*. Tłum. na ang. Ralph Mannheim. Boston, Houghton Mifflin 1944, s. 186.

[956] Adolf Hitler, przemówienie z 8 listopada 1923 r., *Sämtliche Aufzeichnungen 1905–1924*. Red. Eberhard Jäckel i Axel Kuhn. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1980, s. 1054.

[957] *An die Münchener Bevölkerung!* Ulotka w posiadaniu PDM, BSAM, PDM, numer 6711, s. 5.

[958] Zeznanie pod przysięgą Geiorga Raucha dla PDM z 19 listopada 1923 r., BSAM, PDM, numer 6709, s. 3.

[959] Rozmowa z Mathilde Scheubner-Richter z 3 kwietnia 1936 r., NSDAPHA, BAB, NS 26 numer 11263, s. 5.

[960] Theodor Endres, „Aufzeichnungen über den Hitlerputsch 1923", 1945, BHSAM/AK *Handschriftensammlung*, numer 925, s. 46–47.

[961] Rozmowa z Gerhardem Rossbachem, 13 grudnia 1951 r., IZG, ZS 128, s. 9.

[962] Theodor Endres, „Aufzeichnungen über den Hitlerputsch 1923", 1945, BHSAM/AK *Handschriftensammlung*, numer 925, s. 40, 44, 45.

[963] Meldunek KI o puczu Hitlera, RGASPI, fond 495, opis 33, dieło 306, s. 108.

[964] Meldunki DGBud do BSMÄ z 10 listopada 1923 r. i 16 stycznia 1924 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103472, s. 49, 53.

[965] Meldunek SALM do PDM z 29 listopada 1923 r., BSAM, PDM, numer 6707, s. 67.

[966] Meldunek RKÜöO z 18 listopada 1923 r., BAB, 134, s. 13.

[967] Meldunek RKÜöO z 13 grudnia 1923 r., BAB, 1507, numer 558, s. 147.

[968] Rozmowa z Mathilde Scheubner-Richter z 3 kwietnia 1936 r., NSDAPHA, BAB, NS 26 numer 11263, s. 6.

[969] Meldunek APA do A9N z 2 listopada 1937 r., RGWA (CChIDK), fond 519, opis 4, dieło 26, s. 134.

[970] Rozmowa z Mathilde Scheubner-Richter z 3 kwietnia 1936 r., NSDAPHA, BAB, NS 26 numer 11263, s. 7.

[971] Theodor Endres, „Aufzeichnungen über den Hitlerputsch 1923", 1945, BHSAM/AK *Handschriftensammlung*, numer 925, s. 56.

[972] *The Hitler Trial: Before the People's Court in Munich,* T. I. Tłum. na ang. Francis Freniere, red. Lucie Karcic i Philip Fandek. Arlington, University Press of America 1976, s. 59.

[973] Meldunek RKÜöO z [1925 r.?], RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 781, s. 4; Meldunek RKÜöO do BSMÄ z 31 stycznia 1924 r., BHSAM, BSMÄ 36, numer 103456, s. 8.

[974] Meldunek RKÜöO z 9 lutego 1924 r., BAB, 1507, numer 442, s. 210.

[975] Johannes Baur, *Die russische Kolonie in München*, s 204; Norman Cohn *Warrant for Genocide: The Myth of Jewish Worls-Conspiracy and the „Protocols of the Elders of Zion"*, Chico CA, Schiolars Press 1981, s. 141.

[976] Meldunek PPS do AA z 14 listopada 1924 r., PAAA, 83584, s. 168, s. 170; Meldunek RKÜöO z lipca 1927 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 1, dieło 91, s. 51.

[977] Max von Scheubner-Richter, *Klarheit*, w: „Aufbau-Korrespondenz", 17 stycznia 1923 r., s. 2.

[978] Georg Franz-Willing, *Ursprung der Hitlerbewegung 1919–1922*. Preussisch Oldendorf, K.W. Schultz KG 1974, s. 198.

[979] Otto von Kursell, „Die Trauerfeierlichkeiten: Einäschung auf dem Müncher Ostfriedhof am 17. November 10 Uhr früh”, w: *Dr. Ing. M. E. von Scheubner-Richter gefallen am 9. November 1923*. München, Müller und Sohn, listopad 1923 r., NSDAPHA, BAB, NS 26, numer 1263, s. 3.

[980] Otto von Kursell, „Die Linie im Leben Max von Scheubner-Richters”, w: *Dr. Ing. M. E. von Scheubner-Richter gefallen am 9. November 1923*., NSDAPHA, BAB, NS 26, numer 1263, s. 4.

[981] Georgii Nemirovich-Danchenko, „Einer schöner Todt”, w: *Dr. Ing. M. E. von Scheubner-Richter gefallen am 9. November 1923*., NSDAPHA, BAB, NS 26, numer 1263, s. 4,

[982] Adolf Hitler, *Mein Kampf*, s. 687.

[983] Adolf Hitler, *Hitler's Table Talk 1941–1944: His Private Conversations*. Tłum. z ang. Norman Cameron i R.H/ Stevens. Wyd. 2. London, Weidenfeld and Nicolson 1973, s. 173.

[984] Meldunki RKÜöO z 25 kwietnia 1924 r., 17 września 1923 r., 24 stycznia 1923 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 38, 45, 54.

[985] Meldunek RKÜöO z 7 maja 1925 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 4, dieło 52, s. 145.

[986] Meldunek PDM do RKÜöO z 14 września 1926 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 1, dieło 101, s. 22.

[987] Robert Cecil, *The Myth of master Race*, s. 42.

[988] Ian Kershaw, *Hitler 1889–1936: Hubris*. London, Penguin Press 1998, s. 211.

Rozdział ósmy

Czterech zwiastunów Apokalipsy

Przejawiane przez wczesny ruch narodowosocjalistyczny obawy przed „żydowskim bolszewizmem” (inaczej zwanym „żydokomuną”) znalazły odbicie w ogłoszonym w lipcu 1922 roku numerze organu NSDAP „Völkischer Beobachter”, *Gründsätzlisches Programm der national-sozialistische Deutschen Arbeiterpartei* (Zasadniczy program Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników)*,* w którym stwierdzono, że narodowy socjalizm ostrzega, iż: „Niemcy wielkimi krokami zmierzają do bolszewizmu”. Podpisany przez „Kierownictwo Partii” tekst stawiał pytanie: „Czy chcecie czekać aż, podobnie jak w Rosji, plutony bolszewickich morderców rozpoczną działania w każdym mieście i zlikwidują jako «kontrrewolucjonistę» każdego, kto nie zechce schylić czoła przed żydowską dyktaturą?”. Kierownictwo NSDAP podkreślało, że wszystko to, a nawet gorsze rzeczy „zdarzą się z taką samą metodycznością jak w Rosji”, o ile Niemcy nie uświadomią sobie, że „trzeba walczyć, jeżeli chce się żyć”[989]. Opór przeciwko „żydowskiemu bolszewizmowi” przedstawiony jako walka na śmierć i życie stanowił główne założenie wczesnej ideologii narodowego socjalizmu.

Historyk James Webb twierdzi w swojej książce pod tytułem *The Occult Establishment* (Okultystyczny establishment), że „rosyjscy idealiści-emigranci” służyli jako „świadkowie tragedii narodowej i przypomnienie o niepewności

dręczącej także Zachód. Byli też przedstawicielami oświeconej kultury, zatroskanej wizją Apokalipsy i rozsadnikami plagi polityki opartej na teorii spiskowej"[990]. Webb prawidłowo ocenił destabilizujący wpływ rosyjskich ekspatriantów. Pewna ich liczba w znaczącym stopniu wpłynęła na zaciekle antybolszewicki i antysemicki światopogląd narodowych socjalistów. Adolf Hitler, który dopiero w drugiej połowie 1919 roku zaczął kształtować tak radykalne poglądy, wiele skorzystał z nauk szeregu rosyjskich białych emigrantów. Rozdział ten bada pogrupowane tematycznie, posiadające duże wpływy źródła pisane, prezentujące poglądy *Aufbau* (w tym kilka tekstów opublikowanych przed oficjalnym powstaniem tej organizacji) i ocenia ich wpływ na koncepcje Hitlera.

W wydanej w 1939 roku przełomowej pracy *L'Apocalypse de notre temps* (Apokalipsa naszych czasów) francuski naukowiec Henri Rollin zwrócił uwagę na kluczową rolę, jaką trzej rosyjscy emigranci, członkowie *Aufbau* — Max von Scheubner-Richter, Fiodor Winberg i Alfred Rosenberg — odegrali w kształtowaniu narodowego socjalizmu. Rollin szczególnie akcentuje zaskoczenie wspomnianych trzech ludzi sukcesem, jaki odniósł bolszewicki przywódca Włodzimierz Lenin (do niedawna prawie nieznany emigrant polityczny), posługując się masową propagandą, a po zdobyciu władzy brutalnie eliminując przeciwników. Trzech białych emigrantów, twierdzi Rollin, chciało zwalczać ogień ogniem i zniszczyć bolszewizm, używając metody Lenina[991]. Choć bolszewizm ich przerażał, Scheubner-Richter, Winberg i Rosenberg wyciągnęli wnioski z jego bezlitosnej taktyki.

Zbudowane na antysemickich koncepcjach rosyjskiego pisarza Fiodora Dostojewskiego podstawowe poglądy *Aufbau* wyrażane przez Scheubner-Richtera, Winberga i Rosenberga przekazywały tezę, że zdradziecki żydowski spisek manipuluje nieświętym przymierzem pomiędzy drapieżnym kapitalizmem finansowym a krwiożerczym bolszewizmem. To oparte na działalności wywrotowej, niszczycielskie zjawisko znalazło swój najstraszliwszy

przejaw w Rosji Sowieckiej. Według interpretacji *Aufbau* funkcjonujący w niej „żydowski bolszewizm" nie tylko spowodował śmierć milionów Rosjan w wyniku wojny, głodu, chorób i złych rządów, ale także świadomie dążył do zlikwidowania w Rosji narodowej inteligencji chrześcijańskiej. Istniała groźba, że „żydokomuna" w najbliższej przyszłości obejmie swoimi eksterminacyjnymi działaniami Niemcy oraz resztę Europy.

Emigranci rosyjscy Winberg, Rosenberg i Scheubner-Richter (dwaj ostatni byli także ważnymi postaciami w ruchu narodowosocjalistycznym) przekazali Hitlerowi bezpośrednio i pośrednio antybolszewickie i antysemickie koncepcje białej emigracji wraz z jej spiskowymi i apokaliptycznymi podtekstami. Uczestniczył w tym wczesny volkistowski mentor Hitlera, Dietrich Eckart. Współpracował on w latach 1919–1921 z Rosenbergiem oraz z rysownikiem i publicystą (członkiem *Aufbau*) Otto von Kursellem, działającymi w wydawanym przez niego volkistowskim tygodniku „Auf gut deutsch" (W dobrym niemieckim). Niewykluczone, że sam Eckart należał także do *Aufbau*. W 1921 roku został naczelnym redaktorem „Völkischer Beobachter" i zajmował to stanowisko do maja 1923 roku, kiedy faktycznym naczelnym został Rosenberg. Odgrywał formacyjną rolę w kształtowaniu się ideologii narodowego socjalizmu. „Völkischer Beobachter" wychwalał go jako „bojownika i intelektualnego zwiastuna ruchu narodowosocjalistycznego"[992].

Scheubner-Richter, Winberg i Rosenberg ostrzegali w apokaliptycznym tonie przed groźbą zniszczenia przez „żydowski bolszewizm" Niemiec, a także reszty Europy, a nawet świata. Eckart przyjął w swojej publicystyce taki właśnie, wywodzący się z *Aufbau,* punkt widzenia. Stawiając znak równania pomiędzy postrzeganym zagrożeniem dla świata ze strony Żydów a „żydowskim bolszewizmem", stał się czwartym „zwiastunem Apokalipsy". Podczas gdy generał hrabia Rüdiger von der Goltz dowodził w 1919 roku antybolszewicką interwencją na Łotwie w duchu *ex oriente lux!* (ze Wschodu światło!), emigracyjni ideolodzy z *Aufbau* i ich volkistowski towarzysz Eckart lansowali

negatywny odpowiednik tego hasła, czyli *ex oriente obscuritas!* (ze Wschodu — ciemność!).

„Żydowsko-bolszewickie" zagrożenie

Kształtując swój agresywnie antybolszewicki i antysemicki światopogląd, Hitler w wielkim zakresie korzystał z koncepcji Eckarta i rosyjskich białych emigrantów z *Aufbau*, chociaż później usiłował pomniejszyć znaczenie zewnętrznych wpływów na jego koncepcje w okresie monachijskim. W *Mein Kampf* pisał o swoim pobycie w Wiedniu (1908–1913): „Tutaj ukształtował się we mnie obraz świata i filozofia, która stała się granitowym fundamentem wszystkich moich czynów. Poza tym, co wówczas stworzyłem, miałem już niewiele do nauczenia i nie musiałem niczego zmieniać"[993]. Jak zwróciliśmy uwagę we wstępie, opublikowana w 1996 roku praca Brigitte Hamann *Hitlers Wien: Lehrjahre eines Diktators* (Wiedeń Hitlera: Lata nauki dyktatora) w przekonujący sposób obala twierdzenia o wczesnym ukształtowaniu się antysemickich poglądów Hitlera[994]. Co więcej, podczas gdy Hitler twierdził w *Mein Kampf*, że nie powinno się wchodzić do polityki przed ukończeniem trzydziestu lat, ponieważ dopiero wtedy ma się zdecydowany *Weltanschauung*, historyk Eberhard Jäckel wykazał, że w tym wieku, czyli w roku 1919, Hitler nie posiadał jeszcze w pełni ukształtowanego światopoglądu[995].

Przyszły Führer wyznawał standardowe socjalistyczne poglądy jeszcze w 1919 roku. Jego były bezpośredni dowódca na Froncie Zachodnim w czasie I wojny światowej, adiutant Hans Mend, twierdził, że w Monachium jego dawny podwładny zawołał pod koniec 1918 roku: „Dzięki Bogu, że korony królów pospadały z drzewa. Teraz my, proletariusze, również będziemy mieli coś do powiedzenia"[996]. Dokumenty wskazują na fakt, że od połowy lutego 1919 roku Hitler pracował dla socjalistycznego rządu Bawarii jako *Vertrauensmann* (mąż

zaufania) kompanii w koszarach w Traunstein pod Monachium. Dostarczał żołnierzom propagandę socjalistycznego rządu, a w kwietniu wybrano go zastępcą męża zaufania batalionu, co oznaczało, że nadzorowani przez niego żołnierze mieli pozostać lojalni wobec władz. Co więcej, w późniejszych latach spotkał się z lekceważeniem i zarzutami ze strony niektórych członków partii narodowosocjalistycznej, że w maju 1919 roku nie pomógł w obaleniu *Bayerische Räterepublik* (Bawarska Republika Rad)[997].

Kształtowanie szczegółowej, antybolszewickiej i antysemickiej ideologii rozpoczęło się u Hitlera dopiero w drugiej połowie 1919 roku w wyniku współpracy z jego wczesnymi nauczycielami — Eckartem i Rosenbergiem. Hans Mend potwierdził, że w powojennym Monachium nastąpiło u Hitlera raptowne przejście od skrajnej lewicy do skrajnej prawicy. Kiedy usłyszał go przemawiającego publicznie na początku 1920 roku, pomyślał: „Adi, czerwony chłopak, zmienił swoje kolory!”[998]. Poza zapożyczeniem antybolszewickich i antysemickich poglądów od Eckarta i Rosenberga, Hitler wkrótce zapoznał się także z głoszonymi przez ideologów *Aufbau* — Scheubner-Richtera i Winberga — skrajnie prawicowymi koncepcjami kategorycznie potępiającymi „żydowski bolszewizm”.

Po I wojnie światowej rosyjscy biali emigranci w ogóle, a ideolodzy *Aufbau* w szczególności wykorzystywali prawicowe poglądy rosyjskiego pisarza Fiodora Dostojewskiego do podbudowania swoich programów politycznych. Skupienie się *Aufbau* na ideach Dostojewskiego stworzyło element czegoś, co niemiecki historyk Otto-Ernst Schüddekopf nazwał rozprzestrzenieniem się „mitu Dostojewskiego” w powojennych Niemczech[999]. Winberg wykorzystał wiarę Dostojewskiego w istnienie „żydowskiego zagrożenia”, wyrażoną głównie w *Dzienniku pisarza*. W swojej przetłumaczonej w 1922 roku na niemiecki książce pod tytułem *Der Kreuzesweg Russlands* (Droga Krzyżowa Rosji) Winberg nazwał Dostojewskiego pierwszym i najwybitniejszym spośród myślicieli, którzy pojęli, że istnieje „potężna, zorganizowana międzynarodowa władza żydowsko-

masońska, która dąży do panowania nad światem”[1000]. Winberg zacytował z *Dziennika pisarza* fragment z marca 1877 roku, ale przerobił go nieco, aby nadać mu bardziej złowieszczy wydźwięk:

Ich imperium się zbliża, ich całe imperium! Tryumf Żydów nadchodzi, a przed nim blednie i cofa się braterska miłość, prawda, uczucia chrześcijańskie, duma narodów europejskich. Żydowska masa będzie wznosić się nad ludzkością coraz silniejsza i potężniejsza, i będzie starać się odcisnąć swoje piętno na całym świecie.

Dostojewski nie napisał ostatniego zdania o „żydowskiej masie”, ale istota sfałszowanego przez Winberga cytatu odpowiada temu, co Dostojewski twierdził w odniesieniu do Żydów. Winberg tak oto skomentował swój przerobiony cytat z Dostojewskiego: „Proroctwo tak wielkiego autorytetu w dziedzinie duszy ludzkiej spełniło się. Cały świat znajduje się obecnie w szponach Antychrysta”[1001]. Winberg przyznał Dostojewskiemu moce prorocze, zwłaszcza w odniesieniu do „kwestii żydowskiej”.

Rosenberg, podobnie jak wspominany wyżej jego kolega z *Aufbau*, również ogromnie poważał Dostojewskiego. Na stronie tytułowej swojej wydanej w 1920 roku książki *Die Spur des Juden im Wandel den Zeiten* (Żydowski ślad na przestrzeni wieków) zacytował Dostojewskiego: „Żydowska idea opiera się na spekulacji”. W innym miejscu publikacji uznał, iż to Dostojewski rozpoznał podstawową zasadę Żydów „wyzyskiwania wszystkich ludzi”[1002]. W artykule zamieszczonym w lutowym numerze tygodnika Eckarta „Auf gut deutsch” Rosenberg twierdził, że rosyjscy nacjonaliści muszą czerpać moc z „dawnej słowiańskiej siły”. Twierdził: „Przepowiednie tego [procesu] znajdują się już u Dostojewskiego”[1003]. Uważał zresztą, że idee Dostojewskiego mają odradzające działanie.

Chwalił Dostojewskiego także w swoim traktacie *Die Pest in Russland! Der Bolschewismus, seine Häupter, Handlanger und Opfer* (Zaraza w Rosji! Bolszewizm, jego głowy, pomocnicy i ofiary), który — jak twierdził „Völkischer

Beobachter" — wspaniale opisał „istotę i rozwój żydowskiego bolszewizmu"[1004]. Nazwał Dostojewskiego „największym ze wszystkich Rosjan" i twierdził, że jeżeli ktoś przeczyta uważnie jego *Dziennik pisarza*, to będzie w stanie wiele zrozumieć z obecnej straszliwej sytuacji w Rosji Sowieckiej[1005]. Podobnie jak Winberg, również Rosenberg przypisywał jednemu z najsłynniejszych rosyjskich pisarzy niezwykłą moc przewidywania.

Propagandyści *Aufbau* rozpowszechniali wśród członków niemieckiej radykalnej prawicy, w tym również wśród narodowych socjalistów, tezy Dostojewskiego, że istnieje groźny, wszechświatowy spisek żydowski. Wpływ autora *Zbrodni i kary* na wczesny ruch narodowosocjalistyczny przejawił się w opublikowanym w lipcu 1921 roku czasopiśmie „Der Nationalsozialist" wydawanym zamiast tymczasowo zawieszonego „Völkischer Beobachter". Znalazł się w nim artykuł autora ukrywającego się pod pseudonimem „Alarich" i zatytułowany *Dostojewski (geb. 1821) und die Judenfrage* (Dostojewski [ur. 1821] i kwestia żydowska), a w nim lekko zmodyfikowany cytat z *Dziennika pisarza* z marca 1877 roku:

Co stałoby się, gdyby w Rosji były trzy miliony Rosjan i 80 milionów Żydów, a nie na odwrót, co ci ostatni zrobiliby z Rosjanami, jak by ich traktowali? […] Czy nie zmieniliby ich po prostu w niewolników […] Albo jeszcze gorzej, czy nie obdarliby ich całkowicie ze skóry? Czy nie wytępiliby ich całkowicie, nie zniszczyli ich dokładnie, tak jak wcześniej, w ich historii starożytnej, zniszczyli inne narody?

Artykuł w „Der Nationalsozialist" cytował także wspomniany wyżej fragment *Dziennika pisarza* z marca 1877 roku, w którym znalazło się twierdzenie dotyczące Żydów: „Ich imperium nadchodzi, ich całe imperium! Tryumf idei staje przed uczuciami filantropii, pragnieniem prawdy, uczuciami chrześcijańskimi i narodowymi, i nawet rasowa duma narodów europejskich skłania swą głowę". W komentarzu skonstatowano, że mistycyzujący rosyjski pisarz wyraził „ponadczasowe prawdy, które zawsze obowiązywały i będą obowiązywać, dopóki

istnieją Żydzi"[1006]. Narodowi socjaliści wysoko cenili antysemickie koncepcje Dostojewskiego.

Anonimowy szkic w „Völkischer Beobachter" ze stycznia 1923 roku zatytułowany *Dostojewski als Politiker und Prophet* (Dostojewski jako polityk i prorok) cytował fragment tekstu opublikowany po raz pierwszy w rocznicowym wydaniu *Dziennika pisarza* z 1906 roku[1007]. Pisarz stwierdził: „Kiedy całe bogactwo Europy zostanie zmarnotrawione, bank Żydów pozostanie. A wtedy może nadejść Antychryst i zapanuje anarchia". Komentarz do ostrzeżenia Dostojewskiego głosił zaś:

W chwili obecnej anarchia panuje w Rosji. […] Rosja zlekceważyła przestrogi Dostojewskiego, a więc poeta dnia wczorajszego stanie się poetą Rosji przyszłości, w której wraz z powrotem do volkizmu odnajdzie wśród anarchii drogę do domu. Ale dla reszty Europy Dostojewski obecnie nadal jest poetą i tym, który nas przestrzega, ponieważ już jutro „może nadejść Antychryst i zapanuje anarchia"[1008].

Tak szczegółowe omówienie antysemickich ostrzeżeń Dostojewskiego w oficjalnej gazecie NSDAP świadczy o znacznej akceptacji poglądów pisarza wśród narodowych socjalistów.

Rosenberg zaciągnął poważny dług u Dostojewskiego, tworząc swoją koncepcję przedstawiającą Żydów jako ludzi manipulujących zarówno kapitalizmem, jak i socjalizmem/bolszewizmem. Eckart, Winberg i Scheubner-Richter również podejmowali temat potwornego związku kapitalistów i bolszewików powstałego dzięki pośrednictwu Żydów. W artykule zamieszczonym w marcu 1921 roku w „Völkischer Beobachter" Rosenberg uznał Dostojewskiego za człowieka, który dostrzegł „ciągły wzrost [potęgi] żydowskiej giełdy i żydowskiej rewolucji". Stwierdził także, że obecnie „żydowska giełda zjednoczyła się z żydowską rewolucją"[1009]. Z kolei w numerze „Völkischer Beobachter" z sierpnia 1921 roku Rosenberg podkreślił: „Stało się to, co wieszcz Dostojewski przepowiedział 50 lat

temu: «Nadchodzą teraz czasy wielkich wojen i wielkich rewolucji. I wyjdzie z nich zwycięsko międzynarodowy bank żydowski!»”[1010].

Rosenberg utrzymywał, że spisek kapitalistów i bolszewickich Żydów miał miejsce także przy innych okazjach. W artykule zamieszczonym w „Auf gut deutsch” w marcu 1920 roku, napisanym wspólnie z Eckartem, przekonywał, że „całkowicie pozbawiony skrupułów żydowski terror” w Rosji „rujnuje gospodarkę i przemysł; a w ostatecznym rozrachunku działa na korzyść spekulantów giełdowych i wielkich kapitalistów”[1011]. We wstępie do książki *Totengräber Russland* (Grabarze Rosji) z wierszami i rysunkami autorstwa Eckarta i jego pomocnika, Niemca bałtyckiego Kursella, Rosenberg pisał: „Bolszewicy byli i są posłami działających na giełdzie Żydów ze wszystkich krajów” i „to żydowskimi pieniędzmi płaci się za działania wywrotowe”. Po zwycięstwie „żydowskiego bolszewizmu”, „rosyjskie aktywa narodowe” znalazły się pod kontrolą „żydowskiej finansjery i jej satelitów”[1012].

Autor cytowanych wyżej słów powiązał kapitalizm finansowy i bolszewizm z żydowskimi intrygantami również w swoich dwóch wcześniejszych dużych pracach. Wydana w 1922 roku książka *Pest in Russland! z*awierała stwierdzenie: „Jeżeli postrzega się kapitalizm jako intensywny wyzysk mas przez zupełnie niewielką mniejszość, to w całej historii nigdy nie było większego kapitalistycznego państwa niż żydowski rząd sowiecki władający od października 1917 roku”[1013]. Z kolei w opublikowanym rok później traktacie *Die Protokolle der Weisen von Zion und die jüdishe Weltpolitik* (Protokoły mędrców Syjonu i żydowska polityka światowa) użył określenia „żydowska finansjera jako rozsadnik marksizmu, terroryzmu” i opisał „światową współpracę polityczną żydowskiej finansjery z najbardziej ekstremalnym marksizmem”. Skonstatował następnie: „W chwili obecnej czerwone i złote Międzynarodówki stały się otwarcie narodowymi żydowskimi, jakimi wcześniej były potajemnie”[1014]. Rosenberg tym samym twierdził, że o ile wcześniej Żydzi starali się kontrolować

wydarzenia zza kulis, o tyle obecnie jawnie wystąpili jako siła napędowa zarówno kapitalizmu, jak i bolszewizmu.

Przekonanie Rosenberga o ścisłych związkach pomiędzy kapitalizmem finansowym a bolszewizmem będących dziełem wszechświatowego żydowskiego spisku stało się elementem oficjalnej ideologii narodowego socjalizmu. Świadczy o tym jego szkic ze stycznia 1923 roku zatytułowany *Wesen, Grundsätze und Ziele der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiter Partei* (Istota, zasady i cele Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników)[1015]. Hitler podziękował Rosenbergowi za stworzenie tego „rozwinięcia programu Partii"[1016]. W pracy tej, opublikowanej w skróconej postaci we wrześniowym numerze „Der Nationalsozialist", Rosenberg analizował „największe oszustwo XIX wieku, które ostatecznie zatriumfowało w Moskwie w listopadzie 1917 i w Berlinie w listopadzie 1918 roku: antykapitalistyczną rewolucję, której przewodził światowy kapitał". Przekonywał, że „to monstrualne wszechświatowe oszustwo" stało się możliwe jedynie dzięki temu, że Żydzi przewodzą zarówno kapitalizmowi, jak i marksizmowi[1017]. Jego koncepcja, iż istnieje potworny sojusz kapitalistów i bolszewików stworzony za pośrednictwem międzynarodowego żydostwa, wywarła ogromny wpływ na ideologię narodowego socjalizmu.

W okresie ścisłej współpracy z Rosenbergiem przy redagowaniu „Auf gut deutsch", mentor Hitlera — Eckart — również twierdził, że Żydzi łączą kapitalizm finansowy z bolszewizmem. W artykule z listopada 1920 roku zatytułowanym *Judentum über alles* (Żydostwo ponad wszystko), Eckart dowodził, że zarówno kapitalizm, jak i bolszewizm są instrumentami mającymi doprowadzić do realizacji celu, jakim jest wszechświatowa dyktatura Żydów. Pisał o szeroko rozpowszechnionym „błędzie", który zazwyczaj jest „świadomym kłamstwem", czyli konkretnie o przekonaniu, iż Żydzi, którzy w pewnym stopniu ucieleśniają kapitalizm, nigdy nie stworzą bolszewizmu ani nie będą go popierali, ponieważ dąży on do zniszczenia kapitalizmu. Podkreślał: „To tak,

jakby naród żydowski, gdyby pewnego dnia osiągnął nieograniczoną władzę na ziemi, nie posiadł był wszystkiego pod słońcem, całego złota i srebra i innych bogactw świata, wszystkiego, ale to dosłownie wszystkiego”[1018]. W przekonaniu Eckarta kapitalizm i bolszewizm były narzędziami, które miały dać Żydom panowanie nad światem.

Fiodor Winberg

W swojej książce *Der Kreuzesweg Russlands* ideolog *Aufbau* Fiodor Winberg nie zajmował się w jakimś szczególnym stopniu rzekomymi powiązaniami pomiędzy finansjerą a bolszewizmem utworzonymi za pośrednictwem międzynarodowego spisku żydowskiego. Mimo to jednak twierdził: „Ruch bolszewicki jako taki można w pewnym sensie opisać jako czysto żydowski i […] niektóre żydowskie banki są nim zainteresowane”[1019]. Winberg miał skłonność do rozpatrywania spraw z religijnego punktu widzenia i nie analizował szczegółowo zagadnień gospodarczych, ale mimo wszystko rozpowszechniał podstawową tezę lansowaną przez rosyjską emigrację, iż to żydowscy kapitaliści sfinansowali rewolucję bolszewicką.

Przełożony Winberga w *Aufbau,* Scheubner-Richter, podtrzymywał koncepcję, zgodnie z którą światowe żydostwo manipulowało jednocześnie kapitalizmem finansowym i sprzymierzonym z nim bolszewizmem. W artykule opublikowanym w „Aufbau-Korrespondenz” we wrześniu 1922 roku podkreślał, że światowe zwycięstwo bolszewizmu doprowadzi do „zniewolenia narodu niemieckiego przez komunistyczną i złotą, żydowską Międzynarodówkę”[1020]. Podobnej argumentacji użył w artykule *Deutschlands Bolschewisierung* (Bolszewizacja Niemiec) opublikowanym w „Völkischer Beobachter” we wrześniu 1923 roku. Utrzymywał w nim: „Szowinizm francuski jako komornik międzynarodowej finansjery”, podobnie jak „rosyjski bolszewizm” w rzeczywistości stanowią „narzędzie w rękach żydowskiej Międzynarodówki”[1021]. W rezultacie przedstawiał Niemcy jako ofiarę wszechświatowego spisku kierowanego przez żydowską finansjerę, którego przejawami była francusko-belgijska okupacja Zagłębia Rugry na zachodzie i bolszewicki napór od wschodu.

Hitler, który w bardzo dużym stopniu polegał na doradztwie Scheubner-Richtera w sprawach krajowych i zagranicznych, wielokrotnie podejmował temat

propagowany przez rosyjskich emigrantów z *Aufbau* oraz przez Eckarta, a mianowicie, iż to żydowski kapitalizm finansowy wspiera bolszewizm. W wygłoszonym w czerwcu 1922 roku przemówieniu Hitler obwinił żydowskich kapitalistów o stworzenie zagrożeń, z którymi borykały się Niemcy na zachodzie i wschodzie. Mówiąc, że „chińscy sługusi w Moskwie i czarni nad Renem występują jako kulturowi strażnicy żydowskiego kapitalizmu”[1022], posłużył się argumentacją bardzo podobną do zastosowanej przez Scheubner-Richtera. Podzielił tym samym pogląd rosyjskich białych emigrantów, zgodnie z którym wpływowa żydowska finansjera wynajmowała „kolorowych” sługusów, aby wykonywali za nią brudną robotę w Rosji Sowieckiej i na Zachodzie.

W czasie bliskiej politycznej współpracy z *Aufbau* Scheubner-Richtera Hitler często traktował sytuację w Rosji Sowieckiej jako argument popierający tezę, iż za bolszewizmem kryje się w istocie żydowski kapitalizm. W przemówieniu z września 1922 roku, w którym podjął temat wprowadzonej w Rosji Sowieckiej „Nowej Polityki Ekonomicznej”, twierdził, że wprawdzie „tymczasowo” przywrócono prywatny kapitalizm, ale

jedynymi kapitalistami są Żydzi i tak krąg, do którego dąży marksistowska teoria, się zamyka. Wywłaszczenie prywatnego kapitału i poprzez uspołecznienie, stworzenie kapitalizmu państwowego, a potem powrót do kapitalizmu prywatnego. W całym tym procesie w kapitale zmieniały się tylko rządzące nim grube ryby i metody działania. Tylko żyd jest właścicielem, a pracuje się 14 godzin dziennie.

Ostrzegał: „zażydzenie gospodarki, takie jak w Rosji, jest w nieunikniony sposób realizowane również u nas”[1023]. Tak więc Hitler uważał potworne warunki w Rosji Sowieckiej za wzorzec tego, do czego dojdzie w Niemczech w konsekwencji podstępnego dążenia żydowskich kapitalistów do władzy i bogactwa.

W przemówieniu ze stycznia 1923 roku podkreślał z kolei, że marksistowska teoria walki klas jest oszustwem lansowanym przez Żydów. Twierdził też, że

partia narodowosocjalistyczna jest przekonana, iż nadciągająca bolszewicka rewolucja w Niemczech „nie będzie dotyczyła walki pomiędzy burżuazją a proletariatem, ponieważ podobnie jak w Rosji, obie strony zostaną niewolnikami tych, którzy zbałamucili jednych, a kierowali drugimi — Żydów. NSDAP raczej głęboko wierzy, że chodzi tu o walkę ras”[1024]. W 1923 roku Hitler całkowicie przyjął pogląd *Aufbau,* iż żydowscy kapitaliści wykorzystali bolszewizm do zniewolenia europejskich narodów, a zwłaszcza Rosjan i Niemców.

W swoich tekstach powstałych po 1923 roku Hitler nazywał także bolszewizm zatrutym owocem żydowskiego kapitalizmu. W *Mein Kampf* napisał o bolszewizmie w „Rosji”, jako o sposobie „zdobycia przez bandę żydowskich dziennikarzy i złoczyńców giełdowych panowania nad wielkim narodem”. W innym fragmencie autobiograficznej [I] części tej książki ostrzegał, że „marksistowskie oddziały szturmowe międzynarodowego kapitału giełdowego” chcą

raz na zawsze złamać kręgosłup niemieckiego państwa narodowego [...] korzystając z przyjaznej pomocy z zewnątrz. Francuskie armie muszą więc oblegać niemieckie struktury państwowe do chwili, kiedy wewnętrznie wyczerpana Rzesza ulegnie bolszewickim oddziałom szturmowym międzynarodowej żydowskiej finansjery światowej. I dlatego Żyd głośno agituje za całkowitym zniszczeniem Niemiec[1025].

Hitler ponownie połączył kapitalizm i bolszewizm z intrygami międzynarodowego żydostwa w napisanej w 1928 roku, ale wówczas nieopublikowanej kontynuacji *Mein Kampf*, w której poruszał przede wszystkim sprawy związane z polityką zagraniczną. Utrzymywał: „Narodowa Biała Rosja walczyła z żydowską spekulacyjną [...] międzynarodową i kapitalistyczną Czerwoną Rewolucją”. Dalej pisał też o obecnej „żydowsko-kapitalistycznej bolszewickiej Rosji”[1026]. Poglądy *Aufbau*, że Żydzi użyli bolszewików w celu wprowadzenia kapitalistycznego wyzysku, znalazły więc odbicie nie tylko we

wczesnych przemówieniach Hitlera, ale także w jego późniejszych tekstach ideologicznych.

Poza powtarzaniem, że żydowscy finansiści wspierali bolszewizm, aby osiągnąć panowanie nad światem, ideolodzy *Aufbau* oraz Eckart akcentowali, iż reżym sowiecki był niemal całkowicie żydowskim przedsięwzięciem. W „Aufbau-Korrespondenz” Scheubner-Richter stwierdził w jednym przypadku, że 80 procent sowieckich komisarzy było Żydami, później zmienił tę liczbę na 90 procent[1027]. Utrzymywał także, że „obecny «rosyjski» rząd sowiecki składa się głównie z Żydów”[1028]. W artykule z kwietnia 1923 roku podkreślił, że „straszliwy terror” na terenach dawnej Rosji carskiej był „odwetem Żydów na narodzie rosyjskim”[1029].

Winberg również podejmował temat głównie żydowskiej natury bolszewizmu. W swojej książce *Der Kreuzesweg Russlands* przedstawił historyczny plan, w wyniku którego ponad pięćdziesiąt lat „żydowskiej agitacji rewolucyjnej” w carskiej Rosji doprowadziło do tego, co inni nazwali „Wielką Wszechrosyjską Rewolucją”, ale co należałoby raczej określić jako „żydowską rewolucję”. Poza tym utrzymywał, że z 545 przywódców sprawujących dyktatorską władzę w Rosji 447 jest Żydami[1030].

Rosenberg, który w swoich pracach posługiwał się koncepcjami zapożyczonymi od swojego ideologicznego kolegi w *Aufbau* Winberga, nieustannie podkreślał żydowski charakter bolszewizmu[1031]. Swój pierwszy artykuł z lutego 1919 roku dla „Auf gut deutsch” Eckarta zatytułował *Die russiche-jüdische Revolution* (Rosyjsko-żydowska rewolucja). Utrzymywał w tym szkicu, że Żydzi w Rosji stworzyli „niemal czysto żydowski rząd «rosyjski»”, w którym bolszewicki przywódca Włodzimierz Lenin jest niczym innym niż „rosyjską przykrywką żydowskiego przedsięwzięcia”[1032]. Powtórzył twierdzenie o odgrywaniu przez Lenina roli „rosyjskiej przykrywki” w swojej pierwszej książce *Die Spur des Juden im Wandel der Zeiten*. Podkreślił w niej także, że

kiedy w 1917 i 1918 roku jechał z Piotrogrodu na południe, na Krym, zwrócił uwagę, że wszędzie, gdzie zbierali się bolszewicy, „90 na 100 było Żydami”[1033]. W numerze „Auf gut deutsch” z marca 1921 roku twierdził, że około 90 procent sowieckich komisarzy jest Żydami[1034]. A w „Völkischer Beobachter” z sierpnia 1921 roku oświadczył: „Nazwiska żydowskich katów są dostępne, z 550 komisarzy rządowych […] 457 jest Żydami!”[1035].

Rosenberg nazwał bolszewizm „żydowską dyktaturą”. W numerze „Völkischer Beobachter” z kwietnia 1923 roku oświadczył, że „bolszewizm” jest „czysto żydowską dyktaturą sprawowaną przy pomocy mętów ludzkich nad najlepszą częścią narodu”[1036], wyrażając w ten sposób przekonanie, że Rosjanie są ofiarami Żydów. Jego opinia o żydowskiej istocie bolszewizmu znalazła szerokie uznanie w partii narodowosocjalistycznej Hitlera. W „Auf gut deutsch” z kwietnia 1921 roku Rosenberg uznał, że jedynie NSDAP spośród wszystkich podmiotów politycznych wyraża „prawdę” o „haniebnej żydowskiej dyktaturze” nad narodami Rosji Sowieckiej[1037].

Eckart także, podobnie jak jego pomocnik w „Auf gut deutsch” Rosenberg, uważał, że bolszewizm jest głównie żydowskim zjawiskiem. W listopadzie 1919 roku w tym samym tomie pisał, że w istocie to „żydowscy ludzie terroru” przewodzą bolszewizmowi, podczas gdy Lenin jest „tylko tym, który został postawiony na czele” jako figurant[1038]. W lutym 1920 stwierdził ponadto, że z ogólnej liczby 457 sowieckich komisarzy 422 jest Żydami[1039]. W artykule zamieszczonym w „Auf gut deutsch” w listopadzie tego samego roku zacytował angielskie źródło, według którego aktualna liczba żydowskich komisarzy wynosiła 446 z 574[1040]. Eckart przedstawiał bolszewizm jako żydowskie zagrożenie również po tym, jak w sierpniu 1921 roku na osobistą prośbę Hitlera został redaktorem naczelnym „Völkischer Beobachter”[1041]. Eckart zapewniał w październikowym numerze narodowosocjalistycznej gazety, że „prawdziwy cel

rosyjskiej rewolucji” stanowiło „mordercze zniewolenie całego narodu przez Żydów”[1042].

Ideolodzy *Aufbau* i ich kolega Eckart konsekwentnie głosili tezę o przytłaczającej nadreprezentacji Żydów w bolszewizmie i energicznie starali się przekonać do niej Hitlera. W przemówieniu wygłoszonym w sierpniu 1920 roku przywódca NSDAP oświadczył, że z 478 sowieckich deputowanych 430 było Żydami — „zawsze największymi wrogami narodowych Rosjan”[1043]. W pierwszym artykule, jaki zamieścił w „Völkischer Beobachter” w styczniu 1921 roku, zatytułowanym *Der völkische Gedanke und die Partei* (Myśl volkistowska i Partia), stwierdził, iż z liczącej 150 milionów populacji pozostało „być może zaledwie 600 tysięcy, które nie są zbulwersowane ohydą krwawej dyktatury Żydów, nie przeklinają tych ludzi i ich diabolicznych zbrodni”[1044]. W jego ukształtowanych pod wpływem *Aufbau* poglądach na bolszewicką Rosję niewielka mniejszość żydowska poprzez zorganizowany terror uciskała miliony ludzi.

Hitler zrównał bolszewizm z rządami Żydów w artykule *Staatsmänner oder Nationalverbrecher* (Mężowie stanu czy narodowi przestępcy) opublikowanym w „Völkischer Beobachter” w marcu 1921 roku. Stwierdził w nim: „Walka z bolszewizmem w Rosji oznacza pozbycie się Żydów”, wyjaśniając zarazem, że: „Rosyjski robotnik gruntownie rozwiąże kwestię żydowską”, po tym jak przekona się, że Żydzi byli „diabłami”, którzy „obiecywali raj”, ale stworzyli „piekło”. Rozwiązanie, o którym wspomina Hitler, nie oznacza eksterminacji Żydów na wzór późniejszego *Endlösung* (Ostatecznego Rozwiązania). Hitler wykorzystał obrazy z biblijnej Księgi Wyjścia, aby przekonać odbiorców, że „kwestia żydowska” w Rosji przyczyni się do powstania problemów w Niemczech, ponieważ „rozpocznie się wielka migracja. Dzisiejsza Rosja stała się pustynią. A Żydzi znowu tęsknią do wygodnych miejsc. Niemcy «Józefa-Rathenaua» wydają im się być Egiptem przyszłości”. Chociaż, jak stwierdził, Żydzi nie znajdą „Delty Nilu”, to jednak będą przynajmniej mieli „Berlin nad Szprewą”[1045].

W tym momencie swojej biografii politycznej Hitler chciał wypędzić Żydów z Niemiec, ale obawiał się, że przybędzie ich do Niemiec o wiele więcej, kiedy załamie się „żydowski bolszewizm”.

Adolf Hitler akcentował żydowski charakter bolszewizmu także przy innych okazjach. W kwietniu 1922 roku poinformował, że „400 sowieckich komisarzy żydowskiej narodowości” żyje w dostatku, podczas gdy 30 milionów Rosjan musi żywić się „korzonkami i trawą”, aby przeżyć „kilka tygodni lub dni”[1046]. Budując swoją koncepcję „żydowskiego bolszewizmu”, Hitler w szczególnie dużym stopniu korzystał z przemyśleń Winberga, którego przywódcy *Aufbau* najpóźniej jesienią 1922 roku oddelegowali, aby prowadził drobiazgowe dyskusje polityczne z przywódcą NSDAP — wiadomo, że w październiku 1922 roku odbyli wiele takich osobistych rozmów[1047]. Notatki Hitlera do przemówienia w listopadzie 1922 roku ilustrują wpływ Winberga na przemyślenia dotyczące „kwestii żydowskiej”. Hitler cytował „Płk. Weinberga” [sic!], że Rosja Sowiecka stanowi „państwo żydowskie”. Nieco dalej zapisał: „rezultat: upadek à la Rosja. Żydowska dyktatura. Dowód (Weinberg) [sic!]”[1048].

Koledzy Winberga — Scheubner-Richter i Rosenberg — szczególnie silnie akcentowali, że „żydowska bolszewicka” dyktatura zabiła miliony Rosjan za pośrednictwem wojny, chorób głodu i egzekucji. W numerze „Aufbau-Korresnpondenz” z października 1922 roku Scheubner-Richter szacował, że naród rosyjski zapłacił za „bolszewicki eksperyment” w przybliżeniu 35 milionami ludzi zmarłych lub zabitych i dwoma milionami uchodźców[1049]. W artykule w „Völkischer Beobachter” z sierpnia 1921 roku zatytułowanym *Der Pogrom am deutschen und am russischen Volke* (Pogrom narodu niemieckiego i rosyjskiego) Rosenberg pisał, że w Rosji: „Typowo żydowskie rządy terroru zostały wprowadzone na skalę, jakiej nie widziała dotąd historia świata [...]. Ponad 30 milionów ludzi zniknęło w wyniku mordów, głodu i cholery”[1050]. W swojej opublikowanej w 1923 roku pracy o *Protokołach* i żydowskiej polityce

światowej zwiększył tę liczbę: „ponad 40 milionów Rosjan zginęło na skutek żydowskiego terroru”[1051]. Hitler posłużył się liczbą 40 milionów rosyjskich ofiar Żydów już w przemówieniu wygłoszonym w sierpniu 1921 roku[1052].

Scheubner-Richter i Rosenberg oskarżali „żydowski bolszewicki” reżym o prowadzenie rozmyślnej, systematycznej eksterminacji duchowego i intelektualnego przywództwa rosyjskich narodowców. Scheubner-Richter napisał w artykule zatytułowanym *Kirchenplünderung* (Grabież kościołów), zamieszczonym w kwietniu 1922 roku w „Aufbau-Korrespondenz”: „Od samego początku swoich rządów bolszewizm zaczął metodyczne prześladowania cerkwi prawosławnej połączone z ogólną zagładą rosyjskiej inteligencji”[1053]. W tekście w numerze „Aufbau-Korrespondenz” z czerwca 1923 roku *Die dritte Internationale an der Arbeit* (Trzecia Międzynarodówka przy pracy) opisał żydowski spisek mający na celu ustanowienie „władzy międzynarodowego żydostwa”. W Rosji to przedsięwzięcie „rozpoczęło się od eksterminacji rosyjskiej narodowej inteligencji”[1054].

Podobnie jak Scheubner-Richer, także Rosenberg oskarżał „żydowskich bolszewików” o dokonywanie rzezi narodowych Rosjan. We wspomnianym wyżej artykule *Der pogrom am deutschen und am russische Volke* twierdził: „Systematyczne niszczenie rosyjskiej inteligencji narodowej przez żydowski rząd rozpoczęło się natychmiast po tryumfie bolszewików”[1055]. Również we wspominanej już pracy *Pest in Russland!* zapewniał: „Żydowscy spiskowcy zajęli miejsce wygnanego i zamordowanego przywództwa”. Co więcej, utrzymywał też: „Taka systematyczna likwidacja narodowego przywództwa rosyjskiego nigdy nie miałaby miejsca, gdyby to Rosjanie stali na czele przewrotu. Dobrze wiadomo, że prawdziwym dyktatorem Rosji Sowieckiej jest Żyd Lew Trocki”[1056]. Rosenberg zademonstrował w ten sposób swoje prorosyjskie i antysemickie poglądy, przypisując straszliwe masowe mordy w Rosji Sowieckiej złowrogim elementom żydowskim.

Rosenberg opisywał też przerażające metody, jakich rzekomo używali „żydowscy bolszewicy” przy eliminowaniu duchowych i intelektualnych przywódców narodowych Rosjan. W *Pest in Russland!* przedstawił sadystyczne tortury powszechnie przypisywane „żydowskim i chińskim” agentom Nadzwyczajnej komisji do walki z kontrrewolucją (*Czieriezwyczajnaja kommissija po borbie s kontriewolucjej)*, popularnie nazywanej CzeKa lub Czerezwyczajka. Torturę eufemistycznie nazywano „zdejmowaniem rękawiczek” — agenci CzeKa podobno na jakiś czas zanurzali ręce ofiary we wrzątku, a następnie robili okrężne nacięcia na wysokości łokcia po czym ściągali skórę[1057].

Eckart podjął lansowany przez jego rosyjskiego kolegę Rosenberga temat niszczenia przez Żydów — często przerażającymi metodami — duchowego i intelektualnego przywództwa narodowych Rosjan. Opisał torturę „zdejmowania rękawiczek” w artykule *Wovor uns Kapp behüten Wollte* (Przed czym chciał nas uchronić Kapp) z kwietnia 1920 roku. Przypisał to okrutne traktowanie „mężczyzn, kobiet, dziewczynek, a nawet małych dzieci” „żydowskim komisarzom”. Cytując angielską prasę, zrelacjonował także inną metodę znęcania się nad więźniami, w czasie której „żydowscy komisarze” przywiązywali do genitaliów ofiar kamienne garnki wypełnione żywymi szczurami, a następnie, podgrzewając naczynia na ogniu, zmuszali je do wgryzania się w ciała ofiar. Zwracał też uwagę na realizowanie przez „żydowskich komisarzy” zadania polegającego na całkowitym zniszczeniu chrześcijaństwa przy użyciu „okrutnych metod”[1058]. Odraza przejawiana przez Eckarta do sadystycznych sposobów likwidacji przez „żydowskich bolszewików” rosyjskich chrześcijańskich przywódców była inspirowana przez całe środowisko białej emigracji, a nie tylko przez pojedyncze, opiniotwórcze źródła. Szczególnie Rosenberg wywarł duży wpływ na postrzeganie przez Eckarta „żydowskiego bolszewizmu” jako ohydnej plagi nękającej chrześcijaństwo.

W lutym 1922 roku Eckart na dowód niszczenia przez Żydów rosyjskiej narodowej inteligencji przedstawił w „Auf gut deutsch" tak zwany „Dokument Zundera". Należy przypomnieć, że ów tekst był antysemicką fałszywką propagandową z czasów wojny domowej w Rosji, sporządzonym jakoby przez Komitet Centralny Międzynarodowej Ligi Izraelskiej[1059]. Eckart cytował zawarte w nim zalecenia, które pochodziły niby od żydowskich bolszewików: „Musimy zniszczyć najlepsze i najmądrzejsze umysły" i utrzymywał, że: „Nawet jeżeli dokument ten nie istnieje, mógłby być autentyczny, ponieważ tak dokładnie koresponduje z żydowskim sposobem myślenia"[1060]. Naczelny redaktor „Auf gut deutsch" był przekonany, że ów żydowski sposób myślenia postuluje masową eksterminację „gojów".

Hitler dowiedział się z tekstów Eckarta, Scheubner-Richtera i Rosenberga, że „żydowski bolszewizm" zniszczył w zasadzie rosyjską inteligencję narodową. W notatkach do przemówienia wygłoszonego 20 grudnia 1920 roku zapisał: „Krwawy Żyd. Rosyjska kostnica. Rzeź intelektualnego przywództwa narodu. Naród bez myślicieli jest zgubiony. (Sowieci X Dietrich E[c]kart X)"[1061]. W przemówieniu z lipca 1922 roku Hitler twierdził, iż „Żydzi poprzez swoją rewolucję" dążyli do własnej „ochrony" przez „wyeliminowanie złej narodowej inteligencji". Podkreślił dalej, że „ponad 30 milionów ludzi" w Rosji Sowieckiej stało się „męczennikami, częściowo na szafotach, częściowo zabitych z karabinów maszynowych lub w podobny sposób, częściowo w prawdziwych rzeźniach, a reszta poprzez zagłodzenie wielu milionów". Mówiąc krótko — „Wymiera tam cały naród"[1062]. Hitler, formułując pogląd, że „żydowscy bolszewicy" zdziesiątkowali naród rosyjski i zniszczyli jego inteligencję, wyraźnie odwoływał się do koncepcji Eckarta i ideologów *Aufbau*.

Hitler ponownie podjął temat zniszczenia przez „żydowskich bolszewików narodowej inteligencji rosyjskiej w *Mein Kampf*. Powołując się kolejny raz na koncepcje *Aufbau* i Eckarta, przedstawił bezlitosne dążenie Żydów do panowania

nad światem. Kiedy zostanie przygotowana scena dla „ostatniej wielkiej rewolucji”, twierdził:

Demokratyczny, ludowy Żyd stanie się krwawym Żydem, tyranem narodów. W czasie kilku lat spróbuje eksterminować narodową inteligencję i pozbawiając ludzi ich naturalnych przywódców intelektualnych, sprawi, że zgodzą się na los niewolników — wieczne poddaństwo.

A dalej: „Najstraszliwszy przykład tego rodzaju stanowi Rosja, gdzie [Żyd] z całkowicie fanatycznym okrucieństwem zabił lub zagłodził około trzydziestu milionów ludzi, w tym część wśród nieludzkich tortur”[1063]. Hitler przedstawiał Rosjan jako największe ofiary bezgranicznego dążenia międzynarodowego żydostwa do niszczenia narodowych środowisk inteligenckich, aby w ten sposób owo żydostwo mogło zdobyć panowanie nad światem.

We wspomnianej, nieopublikowanej kontynuacji *Mein Kampf* Hitler dalej rozwijał lansowany przez *Aufbau* i Eckarta temat zniszczenia przez żydowskich bolszewików dawnych przywódczych warstw rosyjskiego społeczeństwa po to, aby wprowadzić rządy Żydów. Twierdził, że w carskiej Rosji klasa rządząca składała się „przede wszystkim” z „bardzo wielu Niemców (Bałtów!)”. Scheubner-Richter i Rosenberg, członkowie *Aufbau* i Niemcy bałtyccy, również w to wierzyli. Hitler przekonywał: „Żydzi eksterminowali poprzednią, cudzoziemską górną warstwę, odwołując się do słowiańskich instynktów rasowych”. W podsumowaniu pracy oświadczył: „Ogólna liczba ofiar tej żydowskiej walki o hegemonię w Rosji wyniosła 28–30 milionów uśmierconych ludzi rosyjskich” podczas „najstraszliwszej zbrodni przeciwko ludzkości wszystkich czasów”[1064]. Hitler był oburzony tym, co uważał za dokonaną przez „żydowskich bolszewików” masakrę najlepszych przedstawicieli narodu rosyjskiego.

Poza opisywaniem koszmarnych warunków panujących w Rosji Sowieckiej, Winberg, Scheubner-Richter, Rosenberg i Eckart ostrzegali, że „żydowski bolszewizm” dotrze do Niemiec. Rosenberg z Eckartem twierdzili z naciskiem, że „żydowscy bolszewicy” po podbiciu Niemiec zlikwidują narodową inteligencję

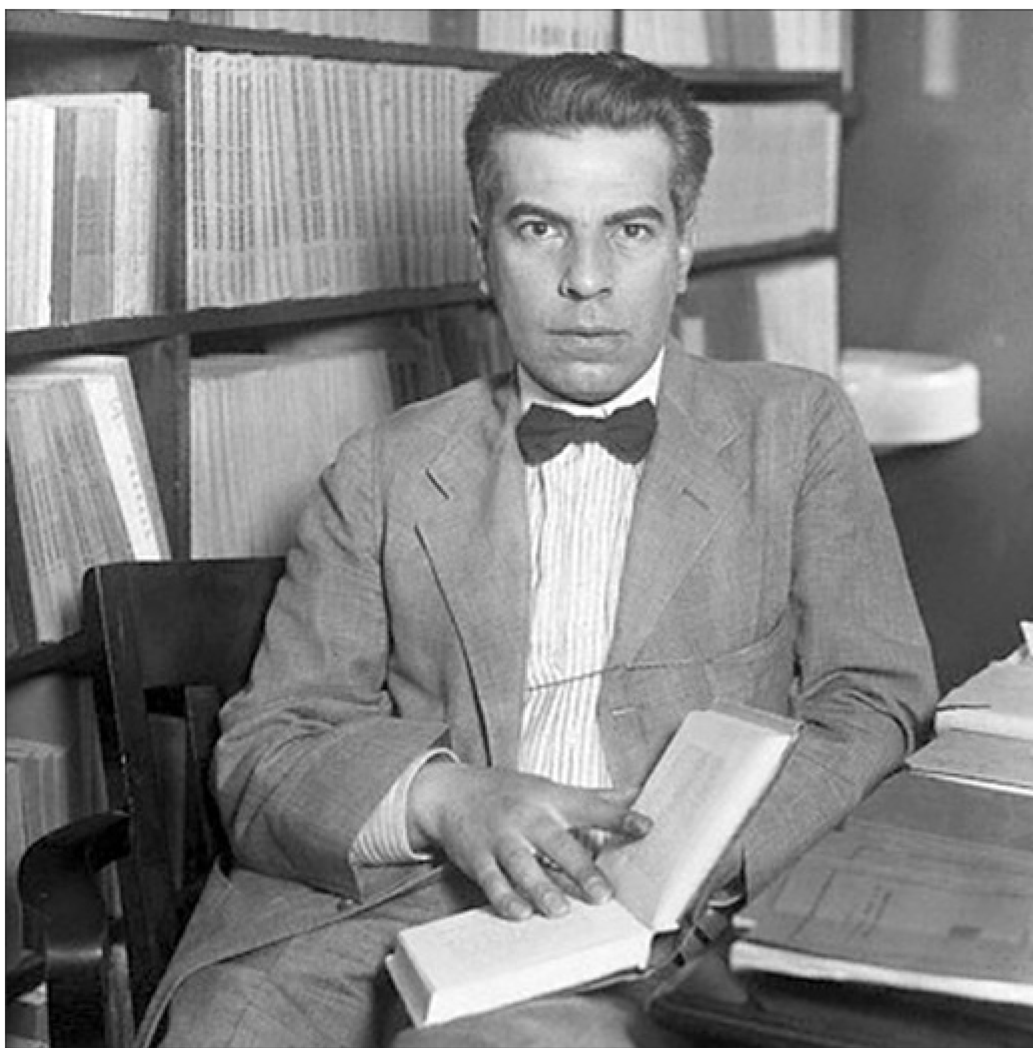
niemiecką. W swojej książce *Der Kreuzesweg Russlands* Winberg przekonywał, że owa „żydokomuna" może doprowadzić do zagłady Niemiec. Utrzymywał, że powstanie Spartakusa, które wybuchło w 1919 roku pod przywództwem „Żydówki Róży Luksemburg" było „rewolucją w Niemczech realizowaną według takich samych, żydowskich wytycznych co w Rosji"[1065]. Z kolei Scheubner-Richter w artykule zatytułowanym *Der Bolschewismus sprungbereit!* (Bolszewizm gotów do skoku!), opublikowanym w „Aufbau-Korrespondenz" we wrześniu 1923 roku, twierdził, że niewiele brakuje, aby „żydowski bolszewizm" z towarzyszącymi mu okropnościami objął także Niemcy. Pisał: „Największym niebezpieczeństwem zagrażającym Niemcom nie jest czarny czy biały Francuz, ale żydowski bolszewik"[1066]. Nawet w czasie francusko-belgijskiej okupacji Zagłębia Ruhry podkreślał, że najważniejsze jest zagrożenie ze strony „żydowskiego bolszewizmu".

Rosenberg obawiał się rozszerzenia bolszewickiej „zarazy" na Niemcy, ponieważ zdecydowanie wierzył, że tryumf bolszewizmu w Niemczech spowoduje zniszczenie przez Żydów narodowej inteligencji niemieckiej. W numerze „Völkischer Beobachter" z marca 1921 roku podkreślał, że Żydzi grożą dokonaniem „rzezi narodowego przywództwa w Niemczech, po którym nastanie „krwawy, żydowski terror realizowany przez obce wojska, podobnie jak w Rosji"[1067]. Akcentował w nim, że Żydzi starają się zniszczyć warstwy przywódcze podbitych narodów, a następnie posługują się tymi narodami, aby wykonywały za nich brudną robotę.

W zakończeniu eseju *Antisemitismus: Eine wirtschftlische, politische, nationale, religiöse und sittliche Notwendigkeit (*Antysemityzm: gospodarcza, polityczna, narodowa, religijna i moralna konieczność) drukowanego w „Völkischer Beobachter" w sierpniu 1921 roku, Rosenberg ostrzegał: „jeżeli sprawy będą przebiegały jak ostatnio, nadchodząca walka przyniesie zwycięstwo żydowskiemu bolszewizmowi i będzie kosztowała życie najlepszych Niemców"[1068]. W opublikowanym rok później artykule *Pest in Russland!*

przekonywał: „Nędza, głód i epidemie, które obecnie panują w Rosji, czekają również naród niemiecki; musi się przygotować, aby oddać na wyniszczenie swoją narodową inteligencję”[1069]. Ten najważniejszy po Hitlerze ideolog narodowego socjalizmu zdecydowanie wierzył, że jeżeli „żydowscy bolszewicy” ustanowią w Niemczech swoją tyranię, będą chcieli zniszczyć najlepszych przedstawicieli narodu niemieckiego, tak jak rzekomo zlikwidowali rosyjską narodową inteligencję.

W artykule *Judentum über alles* opublikowanym w listopadowym numerze „Auf gut deutsch” Eckart głosił, że żydowscy bolszewicy są zagrożeniem, bo szykują się do podboju Niemiec — takiego samego jak wcześniej w Rosji. Najpierw zaprezentował rzekomą kampanię prowadzoną przez Żydów w celu zdobycia panowania nad światem. Pierwszym etapem było podburzenie narodów świata za pośrednictwem „skażonej przez Żydów prasy” i skłonienie ich do rozpętania wojny. W zaistniałym konflikcie Niemcy pokonały carską Rosję, dzięki czemu „żydowski bolszewizm” mógł zapuścić tam korzenie. Żydowska działalność wywrotowa w Niemczech doprowadziła do „«Sławetnej Rewolucji», na czele której stanęli niemal wyłącznie Hebrajczycy”. Eckart przekonywał, że wkrótce powstanie „od Newy po Ren, na skrwawionych ruinach dawnych tradycji narodowych, jedno żydowskie imperium, najbardziej zabójcza dla chrześcijan dyktatura żydowskiego zbawcy świata Lenina i jego Eliasza, Trockiego-Bronsztejna!”[1070].

Borys Brazol

Dwa lata później, w artykule *Ein neuer Weltkrieg in Sicht!* (Nowa wojna światowa w zasięgu wzroku!), zamieszczonym w numerze „Völkischer Beobachter" z maja 1922 roku, Eckart znowu przestrzegał, że Niemcom grozi nieuchronne zniszczenie przez międzynarodowe żydostwo. Narzekał, że Żyd, tzn. niemiecki minister spraw zagranicznych Walther Rathenau (zamordowany nieco ponad miesiąc póćniej w konsekwencji prawicowego spisku, w którym uczestniczyli członkowie *Aufbau*), oficjalnie uznał Rosję Sowiecką. Zapewniał przy tym, że czyn ten „nie miał nic wspólnego z narodem niemieckim czy

rosyjskim", ale był skoordynowany „przez wszystkich Żydów świata". Uprzedzał, że „Izrael stoi u progu realizacji odwiecznego celu — minie kilka miesięcy, a żydowski bolszewizm zniszczy niemiecką narodowość, jedyną siłę zdolną przeciwstawić się «ludowi Boga» w jego dążeniu do (bezprawnego) panowania nad światem"[1071]. Eckart w tekście tym przedstawiał Niemców jako ostatni bastion przeciwko żydowskim staraniom zlikwidowania najlepszych nie-Żydów za pośrednictwem krwawej bolszewizacji.

Wykorzystując koncepcje Eckarta i *Aufbau*, Hitler twierdził, że „żydowski bolszewizm" zagraża istnieniu niemieckiego narodowego, duchowego i intelektualnego przywództwa. W napisanym dla „Völkischer Beobachter" drugim szkicu, który nosił tytuł *Ist die Errichtung einer die breiten Massen erfassenden Völkischer Zeitung eine nationale Notwendigkeit?* (Czy założenie volkistowskiej gazety, która rozumie szerokie masy jest narodową koniecznością?) opublikowanym w styczniu 1921 roku, porównał warunki panujące w Niemczech do istniejących w bolszewickiej Rosji. Utrzymywał, że Żydzi podburzają w Niemczech masy do „zadania ostatniego ciosu […] temu, co nazywamy państwem, tak jak robili to w Rosji Sowieckiej". Zniszczeniem państwa byłaby w jego mniemaniu likwidacja warstwy przywódczej narodu. Artykuł zakończył mocnym akcentem: „Historia światowa bezlitośnie mści się za zlekceważenie konieczności. Popatrzcie na Rosję"[1072]. Hitler uważał dokonaną jakoby przez Żydów likwidację czołowych rosyjskich narodowców za zapowiedź nieszczęść, jakie niesie Niemcom bezlitosne dążenie Żydów do objęcia władzy na świecie.

Jednym z najklarowniejszych antybolszewickich i antysemickich ostrzeżeń Hitlera było jego przemówienie z kwietnia 1922 roku, w którym podkreślił, że bolszewizm sterowany przez żydowskich komisarzy oznacza „zapakowanie do wora intelektualnej głowy narodu, czyli zaprowadzenie jej na szafot" i dalej: „Jak w Rosji, tak i u nas". Następnie zapytał, u kogo narodowi socjaliści mogą szukać pomocy. Zapewnił, że „lewica [..] nie może pomóc", natomiast „prawica chciałaby

to zrobić", ale nie może, ponieważ „wciąż jeszcze nie uświadomiła sobie, że niekoniecznie trzeba być wrogiem Żyda, aby pewnego dnia zgodnie z rosyjskim wzorcem zostać przez niego zaciągniętym na szafot". Jego zdaniem prawica nie zrozumiała, że aby zostać straconym, wystarczy „mieć głowę i nie być Żydem"[1073]. Hitler wierzył, że tylko jego ruch, który łączył pewne nacjonalistyczne i socjalistyczne idee może nie dopuścić do zniszczenia narodowej inteligencji niemieckiej przez „żydowskich bolszewików".

W zakończeniu nieopublikowanej kontynuacji *Mein Kampf* Hitler nie ograniczył się do ostrzegania, że „żydowscy bolszewicy grożą likwidacją niemieckich narodowców. Utrzymywał, że Żydzi z racji swojej natury dążą do zniszczenia — przy użyciu bolszewizmu — narodowych inteligencji wszystkich państw, aby w ten sposób zapanować nad światem. Tak przedstawiał „Żyda":

Jego ostatecznym celem jest denacjonalizacja, pogmatwana mieszanina różnych ludów, obniżenie rasowego poziomu najwybitniejszych narodów, a także zdominowanie tej rasowej brei przez eksterminację volkistowskiej inteligencji i zastąpienie jej przedstawicielami własnego ludu. Dlatego konsekwencją żydowskiej walki światowej będzie zawsze krwawa bolszewizacja, która w rzeczywistości polega na niszczeniu intelektualnej wyższej warstwy narodów. Dzięki temu Żyd będzie mógł stać się panem ludzkości[1074].

W tym ważnym cytacie Hitler połączył koncepcje volkistowskich Niemców i antybolszewickiej, antysemickiej rosyjskiej białej emigracji. Elementem volkistowskim było ostrzeżenie przed stanowiącym wynik żydowskich działań zagrożeniem czystości rasowej. Nazywając „bolszewizacją" to, co uważał za świadome tworzenie przez nich „mieszanin" różnych ludów połączone z eliminacją kierowniczych warstw poszczególnych narodów, wykazał, w jak wielkim stopniu dokonana przez *Aufbau* i Eckarta interpretacja wydarzeń w Rosji wpłynęła na jego wyobraźnię i pokierowała tokiem myślenia. Hitler przedstawił metahistoryczny obraz „Żyda" jako agenta „krwawej bolszewizacji",

dążącego do zniszczenia „volkistowskiej inteligencji”, aby w ten sposób zapewnić Żydom panowanie nad światem.

Na początku lat 20. związani z Hitlerem Eckart i ideolodzy *Aufbau* — Scheubner-Richter, Winberg i Rosenberg — ewidentnie uważali Żydów za śmiertelne zagrożenie, ale jednocześnie w publicznych wypowiedziach nie proponowali eksterminacji Żydów na wzór „Ostatecznego Rozwiązania”, zastosowanego później przez narodowych socjalistów. Jak wspomniano w rozdziale trzecim niniejszej publikacji, Eckart był zwolennikiem uwięzienia czołowych Żydów w Niemczech[1075]. W jednym z pierwszych artykułów w „Auf gut deutsch” sugerował także wyrzucenie Żydów z Niemiec. Zadał pytanie: „Gdybyśmy się ich pozbyli, to czy nie bylibyśmy w lepszej sytuacji niż we wcześniejszych czasach, bo nie musielibyśmy już dłużej ich widzieć, słyszeć i czuć?”[1076]. W innym wczesnym tekście zamieszczonym w tym tygodniku Eckart wyraźnie był zwolennikiem wyrzucenia Żydów z Niemiec. Wynika to z gry słów związanej z niemieckim miastem, w którym nie mieszkali Żydzi: *Übrigens — keine Juden in Lorch? Horch!* (A poza tym — żadnych Żydów w Lorch? Posłuchajcie!)[1077].

Pomimo wielokrotnego wygłaszania ostrzeżeń przed żydowskim bolszewizmem, Scheubner-Richter nie proponował na łamach „Aufbau-Korrespondenz” czy „Völkischer Beobachter” żadnych ogólnych, antysemickich działań. Jego kolega Winberg sformułował w 1922 roku kilka mglistych gróźb pod adresem Żydów w swojej książce *Der Kreuzesweg Russlands*. Przestrzegł ich: „Tańczycie na wulkanie! […] Ludzie, których oszukaliście, srodze się na was zemszczą i odpłacą wam za wasze zbrodnie!”. W innym fragmencie zapewnił: „Kres żydowsko-masońskich rządów się zbliża! Nowa Rosja powstanie i bezlitośnie powali swoich wrogów”[1078]. Winberg nie określił precyzyjnie, co miał na myśli, ale była to wyraźna groźba.

Jogo kolega z *Aufbau*, Rosenberg, zamierzał poddać Żydów surowym restrykcjom. Zalecał zastosowanie środków, które w 1906 roku popierał skrajnie

prawicowy Związek Narodu Rosyjskiego albo które volkistowski przywódca Heinrich Class przedstawił w 1912 roku w swojej książce *Wenn ich der Kaiser wär* (Gdybym był cesarzem). We wspomnianym już artykule *Der Pogrom am deutschen und am russischen Volke*, opublikowanym w sierpniu 1921 roku w „Völkischer Beobachter", wezwał do „całkowitego usunięcia Żydów ze wszystkich stanowisk, biur urzędów publicznych, głównych władz gospodarczych i instytucji kulturalnych". Ostrzegał: „Jeżeli to nie nastąpi, wtedy po pogromie rosyjskiego narodu przyjdzie kolej na pogrom narodu niemieckiego"[1079].

Rosenberg zgłosił podobne antysemickie żądania w ostatnim odcinku wspomnianego już eseju *Antisemitismus: Eine wirtschftlische, politische, nationale, religiöse und sittliche Notwendigkeit*, zamieszczonym w „Völkischer Beobachter" 21 sierpnia 1921 roku. Domagał się w nim: „Precz z Żydami z wszystkich naszych partii". Poza tym zalecał „właściwą ocenę wszystkich Żydów ze Wschodu, najściślejszy nadzór rodzimych, zakazanie syjonizmu, który realizuje angielsko-żydowską politykę, konfiskatę jego pieniędzy i wyrzucenie jego członków do ich angielskich świętych albo do Ziemi Obiecanej". Ostrzegał: „Jeżeli to nie nastąpi, żadne z żyjących obecnie pokoleń nie będzie miało możliwości, aby kiedykolwiek znowu żyć w niemieckiej ojczyźnie"[1080].

Eckart i ideolodzy *Aufbau* nie proponowali na początku lat 20. fizycznej eksterminacji Żydów, brakowało im bowiem sił na przeprowadzenie jakiejś większej akcji eksterminacyjnej czy pogromu. Rosenberg jednak wyciągnął wnioski z tego, co uważał za typowo „żydosko-bolszewicką" metodę eksterminacji. Pomógł sformułować mrożącą krew w żyłach koncepcję, którą narodowosocjalistyczne państwo Adolfa Hitlera wprowadziło w życie w czasie II wojny światowej, a mianowicie — wyeliminowanie inteligencji narodu ułatwia zdominowanie go jako całości.

Ganiąc surowo to, co uważał za dokonaną przez „żydowskich bolszewików" krwawą eksterminację rosyjskiej narodowej inteligencji, Rosenberg zdołał jednak znaleźć pewną metodę w tym szaleństwie. (Jak się przekonaliśmy

w poprzednim rozdziale niniejszej publikacji, przełożony Rosenberga w *Aufbau,* Scheubner-Richter, nauczył się od bolszewików metod prowadzenia działalności wywrotowej, po których następowała ścisła centralizacja i militaryzacja). Rosenberg stwierdził w 1922 roku w książce *Pest in Russland!*: „Jeżeli pozbawi się naród jego intelektualnego kwiecia, wtedy jako naród już nie istnieje. Pozostają jedynie masy, które ktoś, kto zna ich instynkty, może wykorzystać do wszystkiego, przynajmniej przez jakiś czas”[1081]. W powstałej rok później pracy o *Protokołach* podkreślał, że „żydostwo” jest w stanie narzucić dyktaturę narodowi „jedynie przy pomocy pozbawionych wyraźnych wskazówek mas, które wcześniej pozbawiono ich narodowej inteligencji” — tak wygląda to w przypadku bolszewickiej Rosji[1082]. Nienawidząc „żydowskiego bolszewizmu”, Rosenberg mimo wszystko przejął od czerwonych koncepcję bezwzględnych metod likwidacji wrogów politycznych.

Apokaliptyczny antyjudeobolszewizm

Ideolodzy *Aufbau* wywodzący się z rosyjskiej białej emigracji nie tylko uważali bolszewizm za wyjątkowo niebezpieczne, konkretne zagrożenie polityczne, ale także przedstawiali prawicową krucjatę przeciwko grożącemu „żydowsko-bolszewickiemu” chaosowi w inspirowany religijnie, apokaliptyczny sposób. Ostrzegali przed straszliwą walką sił narodowych z siłami bolszewizmu, przypominającą walkę Chrystusa z Antychrystem opisaną w *Objawieniu Świętego Jana Apostoła*. Miałaby to być walka z bolszewizmem toczona przez Aryjczyków, przede wszystkim Niemców i Rosjan, przeciwko Żydom. Także Eckart i jego uczeń Hitler nawiązali do tych apokaliptycznych wymiarów antybolszewickiej i antysemickiej koncepcji lansowanej przez rosyjskich białych emigrantów skupionych w *Aufbau*.

Spośród czołowej trójki ideologów *Aufbau* — Scheubner-Richtera, Rosenberga i Winberga — ten ostatni posiadał najbardziej wyraziste poglądy religijne. Charakteryzowany jako człowiek „wyjątkowo religijny", miał skłonność do rozpatrywania wydarzeń z teologicznego punktu widzenia[1083] i uważał narodowych socjalistów za strażników chrześcijaństwa. W liście z maja 1923 roku chwalił „Völkischer Beobachter" za to, że jest „odważną gazetą, która tak otwarcie wspiera duchowe tradycje chrześcijańskich Niemiec"[1084]. Winberg udzielił wsparcia wielkiemu księciu Kiryłowi Romanowowi, pretendentowi do tronu carskiego, również odwołując się do motywacji religijnych. W redagowanym przez siebie, sprzyjającym Kiryłowi czasopiśmie „Wiestnik russkago monarchiczeskago ob'iedinienija w Bawarii" (Wiadomości rosyjskiego związku monarchistycznego w Bawarii) napisał: „Wciąż znajdujemy się w szatańskich ciemnościach, otoczeni przez wrogie chrześcijaństwu siły" i wzywał białych emigrantów, aby ci sprzyjali „wielkiej sprawie zbawienia Rosji"[1085].

Podobnie jak mistycyzujący pisarz Siergiej Nilus, który odegrał kluczową rolę w popularyzacji *Protokołów mędrców Syjonu*, tak i Winberg uważał Żydów za szatańską, apokaliptyczną siłę. W książce *Der Kreuzesweg Russlands* włożył w usta „syjonistycznych mędrców" słowa: „Powinniście w końcu dostrzec, że nasza droga jest drogą zła, drogą hardego, zwyciężającego wszystko, bezlitosnego satanizmu". W innym fragmencie napisał „o Żydach": „Cały świat jest obecnie w szponach tych antychrystów". Ale przekazał także wizję tryumfu nad nimi. Opisał swój sen, w którym „święty, cudowny promień […] przenika nieskończony mrok, który okrywa naszą umęczoną ojczyznę i sprawia, że drży przed nieuniknionym rozrachunkiem w Dniu Sądu". W tym fragmencie odniósł się do pozytywnego elementu *Objawienia Świętego Jana Apostoła*, czyli szansy na ostateczne zbawienie sprawiedliwych, zatem czegoś, co często jest niedostrzegane przy zetknięciu się z zawartymi w *Objawieniu* wstrząsającymi opisami chaosu i zniszczenia.

Winberg odwołał się do *Objawienia* także w innym fragmencie *Der Kreuzesweg Russlands*. Po oświadczeniu „wam, żydowskim władcom” Rosji, że: „wcale nie lubimy waszego rządu”, podkreślił:

Nigdy nie nastąpi czas, kiedy staniemy się jednością z wami. Weźcie naszą świętą *Księgę Objawienia,* przeczytajcie, co mówi w niej Święty Jan [Apostoł]. Wtedy zrozumiecie, że jesteśmy wiernymi chrześcijanami i nigdy nie pokłonimy się waszemu tryumfowi. […] Oczywiście możemy zostać zniszczeni w walce z wami, ponieważ wciąż jesteście zbyt mocni, ale nie pokonacie tych, którzy przyjdą po nas. W ostatecznym rozrachunku wy także zostaniecie zniszczeni, ponieważ już czujemy zwycięstwo naszych mieczy i niezachwianie wierzymy, że prawda nie może być wiecznie bezczeszczona kłamstwem. Ostatecznie światło musi przedrzeć się przez mrok i zatryumfować nad złem[1086].

W zaprezentowanym cytacie wyraźnie widać zapowiedź ostatecznego zwycięstwa chrześcijan nad przewodzącymi bolszewizmowi satanistycznymi, żydowskimi antychrystami.

Sam Scheubner-Richter nie przejawiał mistycznej religijności w aż tak wielkim zakresie jak Winberg, ale w swoich artykułach prasowych systematycznie podejmował problem prześladowania przez bolszewików przywódców prawosławnych chrześcijan i przedstawiał szeroko pojmowane przejawy uczuć religijnych Rosjan widoczne na terenach rządzonych przez Sowietów. W numerze „Aufbau-Korrespondenz” z lipca 1923 roku zwrócił uwagę na fakt, że w Związku Sowieckim powstało jeszcze więcej sekt, „w których religijny fanatyzm idzie w parze z politycznymi i religijnym antysemityzmem”. Sekty te wierzą, że „antychryst” zstąpił na ziemię i wziął w posiadanie święty Kreml i […] wszystkie klęski nieurodzaju i inne nieszczęścia spotykają Rosjan, ponieważ wciąż godzą się z rządami Antychrysta w świętym Kremlu”[1087]. Mimo że nie podzielał tych poglądów w ich dosłownym znaczeniu, to jednak przedstawiał je w jasnym świetle.

Przywódca *Aufbau* posługiwał się apokaliptyczną metaforyką w takich swoich wezwaniach do broni, jak na przykład w opublikowanym we wrześniu 1923 roku w „Völkischer Beobachter” artykule *Deutschlands Bolschewisierung*. Podkreślił w nim, że „volkistowskie Niemcy” wiedzą, że muszą walczyć przeciwko „żydowskiej Międzynarodówce”, aby zadecydować o „losie Europy i tak, być może o losach całego świata”. Starcie to określi, czy zwycięży „kultura narodowa, volkistowska indywidualność i Chrześcijaństwo”, czy też zostaną one „stopione w międzynarodową breję”[1088]. W tekście przedstawiał narodowców niemieckich jako tych, którzy bronią porządku i światła przed nadciągającym „żydowsko-bolszewickim” chaosem i mrokiem.

Natomiast Rosenberg w coraz większym stopniu był przeciwny instytucjonalnym kościołom chrześcijańskim, jednak mimo wszystko upodobał sobie pewne ofiarnicze elementy chrześcijaństwa podobne do lansowanych przez volkistowskich myślicieli w osobach Richarda Wagnera i Houstona Stewarta Chamberlaina[1089]. Zakończył swoją pierwszą książkę pod tytułem *Die Spur des Juden im Wandel der Zeiten* wezwaniem, aby nastał świt „dnia chrześcijańsko-germańskiego myślenia”. Przedstawił w niej też żądanie utrzymane w apokaliptycznej tonacji: „Duch chrześcijański i brudny duch żydowski muszą zostać rozdzielone. Biblię należy podzielić ostrym cięciem na część Chrystusa i część Antychrysta”[1090]. Zaznaczał w ten sposób dychotomię pomiędzy odkupicielskim duchem germańskim a złowieszczą naturą żydowską.

Rosenberg przedstawiał „żydowski bolszewizm” w kategoriach plagi biblijnej. Na przykład w *Pest in Russland!* pisał: „Dzikość, niewiarygodnie cyniczny sadyzm, obłęd”, „szaleją na Wschodzie”. W obliczu tego zagrożenia możliwą przyszłością Europy stanie się albo to, że „Zachód pogrąży się w krwawym dymie”, albo „działająca celowo mniejszość, grupa niemieckich mężczyzn, zmieni ten kurs dzięki swej bezwzględnej determinacji”[1091]. Z kolei w omówieniu *Protokołów* Rosenberg zapewniał, że Rosja stanowi „przykład najbardziej

gigantycznego z możliwych […] zniszczenia świata przez Żydów”[1092], przypisując tym samym Żydom przerażająco apokaliptyczny wpływ na losy świata.

Eckart, przedstawiając zagrożenia ze strony Żydów, które wiązał z warunkami panującymi w Rosji Sowieckiej, także używał apokaliptycznej metaforyki. Posłużył się *Objawieniem Świętego Jana Apostoła*, aby opisać zagrożenie rozpoczętym w Rosji „żydowskim panowaniem nad światem”. W artykule zamieszczonym w marcu 1919 roku w „Auf gut deutsch” użył Apokalipsy, aby ostrzec przed nieuchronnie zbliżającą się zagładą szykowaną przez Żydów:

Ogólnie rzecz biorąc mówi o żydowskim panowaniu nad światem. Zaczęło się w Rosji, a teraz nasza kolej. Krzyczą „Dyktatura proletariatu”, ale właściwie chodzi o „dyktaturę nad proletariatem”, a mówiąc dokładniej nad wszystkimi nie-Żydami. […] Jak jest napisane w przywołanej przez mnie Apokalipsie? Siedmiogłowa bestia wyszła z morza / I dał jej smok moc swoją i władzę wielką / by pokonać prostaczków. / I dane jej są usta, mówiące wielkie rzeczy / i chytrymi bluźnierstwami / dwojako usidla swe ofiary[1093].

Niecały rok później, w lutym 1920 roku, Eckart znowu podkreślał w „Auf gut deutsch”, że „rosyjski chaos”, tym razem napędzany przez „mściwego ducha Izraela”, zagraża chrześcijaństwu. Zacytował *Objawienie Świętego Jana Apostoła* rozdział 6,8: „A oto koń blady, a który siedział na nim, imię jemu Śmierć, a piekło szlo za nim, i dana mu jest moc nad czterema częściami ziemi, zabijać mieczem, głodem i śmiercią i przez bestie ziemskie”. Eckart użył biblijnego proroctwa w odniesieniu do aktualnej sytuacji politycznej, komentując: „Przez bestie ziemskie. Przez zezwierzęcone masy Rosjan […] poprzez góry trupów”[1094]. Biadał nad niszczycielską rolą odegraną przez Żydów w Rosji, nadając jej apokaliptyczny charakter.

Ostatecznym apokaliptycznym ostrzeżeniem Eckarta przed „żydowskim bolszewizmem” był artykuł opublikowany w maju 1922 roku w „Völkischer Beobachter”. Utrzymywał w nim, że „narodowa Rosja” gotowa jest wysłać

„morderczy motłoch" żydowskich bolszewików i ich „zezwierzęconych zwolenników […] do piekła". Dlatego właśnie „powszechne żydostwo porusza niebo i ziemię", aby doprowadzić do „apokaliptycznego najazdu żydowskiego bolszewizmu [..] na chwiejący się od dawna europejski świat kultury"[1095]. Eckart uważał „żydowski bolszewizm" za demoniczną, apokaliptyczną siłę grożącą zniszczeniem całej Europy.

Hitler pod wpływem Eckarta, Rosenberga, Scheubner-Richtera i Winberga wykorzystywał koszmarną sytuację w Rosji Sowieckiej jako główny dowód na coś, co uważał za żydowską skłonność do powodowania apokaliptycznych zniszczeń. W przemówieniu z lipca 1922 roku oświadczył: „Żyd" niszczył tylko po to, „aby runąć pod gruzami". Wymienił Rosję Sowiecką jako najlepszy przykład takich zgubnych działań i stwierdził: „Żyd […] musi traktować wszystkich i wszystko w skali międzynarodowej. Jak długo? Dopóki cały świat legnie w gruzach i pogrzebie jego samego w ruinach. Obecnie w zasadzie, nie, całkowicie osiągnął to w Rosji". Zdaniem Hitlera przerażające warunki panujące w Rosji Sowieckiej stanowiły dowód na fatalne ostateczne konsekwencje działania niereformowalnie materialistycznej i niszczącej świat istoty żydostwa.

W tym samym przemówieniu Hitler zapewnił, że Bawaria ma do spełnienia antybolszewicką misję walki z żydowską „plagą bożą", która „być może zdoła zapobiec, aby ten pożar ze Wschodu nie rozlał się dalej na całą Europę, ostatecznie powstrzymać żydowską plagę i uratować europejską kulturę w przypadku ponownego najścia tej azjatyckiej hordy"[1096]. W swoich poglądach politycznych Hitler posłużył się lansowaną przez *Aufbau* i Eckarta wizją „żydostwa" jako apokaliptycznej siły grożącej doprowadzeniem do katastrofalnego upadku Niemiec i całej Europy. Obiecał też ze wszystkich sił walczyć „ze światową plagą żydostwa".

W *Mein Kampf* Hitler wyraził przekonanie, że Żydzi, szerząc bolszewizm, grożą zagładą świata i obiecał z nimi walczyć. Oświadczył: „Gdyby z pomocą marksistowskiej wiary Żyd zwyciężył nad ludami świata, jego korona stałaby się

wieńcem pogrzebowym ludzkości, a ta planeta, jak tysiące lat temu, wędrowałaby przez eter pozbawiona ludzi”. Zapewnił też: „Od dziś wierzę, że działam w zgodzie z wolą Stwórcy Wszechmogącego — broniąc się przed Żydem, walczę o dzieło Pana”[1097]. Przyjął wysuniętą przez *Aufbau* i Eckarta koncepcję „żydowskiego bolszewizmu” jako apokaliptycznej siły, która może zniszczyć Niemcy, a nawet cały świat i przyrzekł przeciwstawiać się temu mrocznemu zagrożeniu.

. . .

We wczesnych latach Republiki Weimarskiej trzej czołowi ideolodzy *Aufbau* — Max von Scheubner-Richter, Fiodor Winberg i Alfred Rosenberg — działając wspólnie z wybitnym teoretykiem volkistowskim Dietrichem Eckartem, odegrali kluczową rolę w kształtowaniu ideologii narodowosocjalistycznej. Ostrzegając przed koszmarami „żydowskiego bolszewizmu”, tych czterech zwiastunów Apokalipsy lansowało szczególnie napastliwą formę funkcjonującego wśród rosyjskiej białej emigracji spiskowego i antysemickiego myślenia, które zradykalizowało przekonania wczesnego ruchu narodowosocjalistycznego. Hitler, który przed 1919 rokiem nie był antysemitą i uważał się za socjalistę, przekonał się do spiskowo-apokaliptycznych, „żydożerczych” teorii Scheubner-Richtera, Winbega, Rosenberga i Eckarta.

Inspirowani antysemickimi koncepcjami rosyjskiego pisarza Fiodora Dostojewskiego, czterej zwiastuni Apokalipsy twierdzili, że rozległy, wszechświatowy spisek żydowski, który manipuluje zarówno drapieżnym kapitalizmem finansowym, jaki i krwiożerczym bolszewizmem grozi zniszczeniem Niemiec i całego świata. Czterej koledzy utrzymywali, że bolszewizm jest niemal wyłącznie żydowskim zjawiskiem. Podkreślali, że „żydowski komunizm”, zwany też „żydokomuną”, zgładził wiele milionów Rosjan

za pośrednictwem wojny, chorób, głodu i złych rządów, a co gorsza, systematycznie eksterminował rosyjską narodową inteligencję. „Żydowscy bolszewicy” grozili także zniszczeniem w najbliższej przyszłości również Niemców.

Mimo że ten ideologiczny kwartet uważał międzynarodowe żydostwo kontrolujące kapitalizm i bolszewizm za śmiertelne zagrożenie dla Niemiec, to nie proponował fizycznej likwidacji Żydów. Co znamienne, jeden z nich (Rosenberg) wyciągnął konkretne nauki z okrucieństw popełnianych przez „żydowskich bolszewików”. Eckart w różnych okresach był zwolennikiem uwięzienia czołowych Żydów w Niemczech lub wyrzucenia ich z terytorium kraju. Scheubner-Richter na łamach „Aufbau-Korrespondenz” i „Völkischer Beobachter” nie propagował zakrojonych na wielką skalę działań antyżydowskich, Winberg wygłaszał różne niejasne groźby ogólnie pod adresem Żydów, a Rosenberg proponował ich usunięcie ze wszystkich ważnych stanowisk publicznych. Ten ostatni, przy całej swojej nienawiści do bolszewizmu, dostrzegał pewną logikę w czymś, co uważał za stosowaną przez „żydokomunę” metodę fizycznej eliminacji wrogów politycznych.

Wygłaszane przez *Aufbau* i Eckarta ostrzeżenia przed „żydowskim bolszewizmem” jako najgroźniejszym przejawem spisku międzynarodowej finansjery żydowskiej, która dążąc do panowania nad światem, nieuchronnie zmierza do jego zniszczenia, nadały ruchowi narodowosocjalistycznemu Hitlera antybolszewickiego i antysemickiego, misjonarskiego ducha. Chociaż w 1923 roku Eckart zmarł, a *Aufbau* przestał funkcjonować jako potężna siła polityczna, to, jak się przekonamy, organizacja ta również po roku 1923 przekazała Hitlerowi ważną schedę ideologii antybolszewickiej i antysemickiej, a także zapewniła NSDAP znaczące legaty polityczne, finansowe oraz wojskowe.

[989] Parteileitung der national-sozialistichen Deutschen Arbeiterpartei *Gründsätzliches Programm der nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei,* „Völkischer Beobachter", 19 lipca 1922 r., s. 1.

[990] James Webb, *The Occult Establishment*. La Salle IL, Open Court 1976, s. 175.

[991] Henri Rollin, *L'Apocalypse de notre temps: Les dessous de la propagande wllemande d'après des documents inédits*. Paris, Gallimard 1939, s. 168.

[992] *Dietrich Eckart*, „Völkischer Beobachter", 23 marca 1923 r., s. 5.

[993] Adolf Hitler, *Mein Kampf*. Tłum. na ang. Ralph Mannheim. Boston, Houghton Mifflin 1943, s. 22.

[994] Brigitte Hamann, *Hitler's Wien: Lejhrjahre eines Diktators* München. Piper 1996, s. 239–241, 499, 500. (Wyd. polskie: Brigitte Hamann, *Wiedeń Hitlera*. Poznań 2013).

[995] Adolf Hitler, *Mein Kampf*, s. 66; Eberhard Jäckel *Hitlers Weltanschauung*. Tłum. na ang. Herbert Arnold. Middletown CT, Wesleyan University Press 1969, s. 117.

[996] Hans Mend, „Protokoll aufgenommen an 22. Dezember 1939 mit Hans Mendl, Reiterlehrer und Verwalter auf Schloss Eltholz Berg bei Starnberg a/See, ehemals Uhlan im kgl. Bayer. x. Ulanenregiment zugesteilt als Ordonnanzreiter im Oktober 1914 dem Inf. Reg. «List» Seit Juni 1916 befördert zum Officier-Stellvertreter und zugeteilt dem 4. bayer. Feldartillerieregiment, Munitionskolonne 143 (Tankabwehr). Bei der Truppe bekannt als der «Schimmelreiter»", BHSAM/AK *Handschriftensammlung*, numer 3231, s. 3.

[997] Ian Kershaw, *Hitler 1889–1936: Hubris.* London, Penguin Press 1998, s. 118, 120 (wyd. polskie: Ian Kershaw, *Hitler 1889–1936: hybris.* Poznań 2001).

[998] Hans Mend, „Protokoll aufgenommen an 22. Dezember 1939", BHSAM/AK *Handschriftensammlung*, numer 3231, s. 4.

[999] Otto-Ernst Schüddekopf, *Linke Leute von rechts: Die nationalrevolutionären Minderheiten und der Kommunismus in der Weimarer Republik*. Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag 1960, s. 31.

[1000] Fedor Vinberg, *Der Kreuzesweg Russlands: Teil I: Die Ursachen des Übels*. Tłum. na niem. K. von Jarmersted. München, R. Oldenbourg 1922, s. 150, 153.

[1001] Fedor Vinberg, *Der Kreuzesweg Russlands,* s. 25.

[1002] Alfred Rosenberg, *Die Spur des Juden im Wandel der Zeiten*. München, Deutscher Volks-Verlag 1920, s. 1, 81, 82.

[1003] Alfred Rosenberg, *Das Verbrechen der Freimaurerei: Judentum, Jesuitismus, deutsches Christentum: VIII. Deutsches Christentum*, w: „Auf gut deutsch: Wochenschrift für Ordnung und Recht", 28 lutego 1921 r.

[1004] *Die Pest in Russland*, w: „Völkischer Beobachter", 5 lipca 1922 r., s. 2.

[1005] Alfred Rosenberg, *Pest in Russland! Der Bolschewismus, seine Häupter, Handlanger ud Opfer.* München Deutscher Volks-Verlag 1922, s. 39.

[1006] Alarich, *Dostojewski (geb. 1821) und die Judenfrage*, „Der Nationalsozialist", 14 lipca 1921 r., s. 2, 3.

[1007] Fedor Dostoevskii, *Tagebuch eines Schriftstellers*. Tłum. na niem. E.K. Rahsin. München, Piper 1992, s. 641.

[1008] *Dostojewski als Politiker und Prophet* „Völkisher Beobachter, 27 stycznia 1923 r., s. 3.

[1009] Alfred Rosenberg, *Schickalswende in London!,* „Völkischer Beobachter", 6 marca 1921 r., s. 2.

[1010] Alfred Rosenberg *Hochfinanz und Weltrevolution: Überblick*, „Völkischer Beobachter", 4 sierpnia 1921 r., s. 1.

[1011] Dietrich Eckart/Alfred Rosenberg, *Zwischen den Schächern*, „Auf gut deutsch", 5 marca 1920 r.

[1012] Alfred Rosenberg, *Die jüdische Bolschewismus*, „Völkischer Beobachter", 26 listopada 1921 r., s. 1.

[1013] Alfred Rosenberg, *Pest in Russland!,* s. 32.

[1014] Alfred Rosenberg, *Protokolle der Weisen von Zion und die jüdische Weltpolitik*, München, Deutscher Volks-Verlag 1923, s. 45, 98, 101.

[1015] Werner Maser, *Der Sturm auf die Republik: Früchgeschichte der NSDAP*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1973, s. 332.

[1016] Przemówienie Hitlera, 29 stycznia 1923 r., *Sämtliche Aufzeichungen 1905–1924.* Red. Eberhard Jäckel i Axel Kuhn. Stuttgart, Deutsche Velrags-Anstalt 1980, s. 824.

[1017] Alfred Rosenberg, *Wesen, Grundsätze und Ziele der N.S.D.A.P.*, „Der Nationalsozialist", 1 września 1923 r., s. 1.

[1018] Dietrich Eckart, *Judentum über alles*, „Auf gut deutsch", 6 listopada 1920 r., s. 5.

[1019] Fedor Vinberg, *Der Kreuzesweg Russlands*, s. 28.

[1020] Max von Scheubner-Richter, *Der katasrophe entgegen*, „Wirtschafts-politische Aufbau-Korrespondenz über Ostfragen und ihre Bedeutung für Deutschland", 6 września 1922, s. 2.

[1021] Max von Scheubner-Richter, *Deutschlands Bolschewisierung*, „Vülkischer Beobachter", 21 września 1923 r., s. 1.

[1022] Adolf Hitler, przemówienie z 22 czerwca 1922 r., w: *Sämtliche Aufzeichungen,* s. 645.

[1023] Adolf Hitler, przemówienie z 28 września 1922 r., w: *Sämtliche Aufzeichungen* s. 697.

[1024] Adolf Hitler, przemówienie z 18 stycznia 1923 r., w: *Sämtliche Aufzeichungen*, s. 796.

[1025] Adolf Hitler, *Mein Kampf*, s. 326, 622, 623.

[1026] Adolf Hitler, *Hitlers Zweites Buch: Ein Dokument aus dem Jahr 1928.* Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1961, s. 153, 154.

[1027] Max von Scheubner-Richter, *Judenverfolgungen in Sowjetrusslasnd*, „Aufbau-Korrespondenz", 25 października 1922 r., s. 2; Max von Scheubner-Richter, *Der Umfall des Patriarchen Tichon*, „Aufbau-Korrespondenz", 27 lipca 1923 r., s. 1.

[1028] Max von Scheubner-Richter, *Weltpolitische Umschau*, „Aufbau-Korrespondenz”, 13 lipca 1923 r., s. 1.

[1029] Max von Scheubner-Richter, *Nansen verteidigt den Bolschewismus,* „Aufbau-Korrespondenz”, 19 kwietnia 1923 r., s. 4.

[1030] Fedor Vinberg, *Der Kreuzesweg Russlands,* s. 5, 20, 26.

[1031] Johannes Baur, *Die russische Kolonie in München 1900–1945: Deutsch-russische Bezeichungen im 20. Jahrhundert*. Wiesbanden, Harassowitz Verlag 1998, s. 279; Walter Laqueur, *Rusia and Germany: A Century of Conflict*. London, Weidenfeld and Nicolson 1965, s. 116.

[1032] Alfred Rosenberg, *Die russische-jüdische Revolution,* w: „Auf gut deutsch”, 21 lutego 1919 r.

[1033] Alfred Rosenberg, *Die Spur des Juden im Wanderl der Zeiten,* s. 117.

[1034] Alfred Rosenberg, *Hichverrat der deutschen Zionisten auf Grund ihrer Eingeständnisse erläutert, I*, „Auf gut deutsch”, 31 marca 1921 r.

[1035] Alfred Rosenberg, *Der Pogrom am deutschen und am russischen Volke*, „Völkischer Beobachter” 4 sierpnia 1921, s. 3.

[1036] Alfred Rosenberg, *Die jüdische Canaille: Stephan Grossmanns Verhördung des deutschen Volkes*, „Völkischer Beobachter”, 14 kwietnia 1923 r., s. 1.

[1037] Alfred Rosenberg, *Hochverrat der deutschen Zionisten auf Grund ihrer eigenen Eingeständisse erlätert, II*.

[1038] Dietrich Eckart, *Der Herr Rabbiner aus Bremen*, „Auf gut deutsch”, 11 listoopada 1919 r.

[1039] Dietrich Eckart, *Die Schlacht auf den Katalaunischen Fledern*, „Auf gut deutsch, 20 lutego 1920 r., s. 12.

[1040] Dietrich Eckart, *Judentum über alles.*

[1041] Dietrich Eckart, *Vor dem Glockenschlag zwölf,* „Völkischer Beobachter”, 14 sierpnia 1921 r., s. 1.

[1042] 4Dietrich Eckart, *Das „siegeriche Proletariat unter Standrecht,* „Völkischer Beobachter" 26 października 1921 r., s. 1.

[1043] Adolf Hitler, przemówienie z 6 sierpnia 1920 r., w: *Sämtliche Aufzeichungen* s. 172.

[1044] Adolf Hitler, *Der völkische Gedanke und die Partei*, w: „Völkischer Beobachter", 1 stycznia 1921 r., s. 1

[1045] Adolf Hitler, *Staatsmänner oder Nationalverbrecher*, w: „Völkischer Beobchter", 15 marca 1921 r., s. 2.

[1046] *Die „Hetzer" der Wahrheit: Rede des Pg. Adolf Hitler ni der Versammlung vom 12. April 1922 im Bürgerbräukeller zu München*, „Völkischer Beobachter", 22 kwietnia 1922 r., s. 7.

[1047] Meldunek DB z 11 listopada 1922 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 2, kl. 160.

[1048] Adolf Hitler, notatki do przemówienia 2 listopada 1922 r., w: *Sämtliche Aufzeichungen*, s. 713, 716.

[1049] Max von Scheubner-Richter, *Judenverfolgungen in Sowjetrussland*, s. 2.

[1050] Alfred Rosenberg, *Der Pogrom am deutschen und am russischen Volke*, s. 3.

[1051] Alfred Rosenberg, *Die Protokolle der Weisen von Zion und die jüdische Weltpolitik*, s. 81.

[1052] Adolf Hitler, przemówienie 19 sierpnia 1921, w: *Sämtliche Aufzeichungen*, s. 458.

[1053] Max von Scheubner-Richeter, *Kirchenplünderung*, „Aufbau-Korrespondenz", 14 kwietnia 1922 r., s. 2.

[1054] Max von Scheubner-Richter, *Die dritte Internatioanle and der Arbeit*, „Aufbau-Korrespondenz, 7 czerwca 1923 r., s. 1.

[1055] Alfred Rosenberg, *Der Pogrom am deutschen und am russische Volke*, s. 3.

[1056] Alfred Rosenberg, *Pest in Russland!,* s. 23, 25.

[1057] Alfred Rosenberg, *Pest in Russland!*, s 78.

[1058] Dietrich Eckart, *Wovor uns Kapp behüten wollte*, „Auf gut deutsch", 16 kwietnia 1920 r.

[1059] Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of Jewish World Conspiracy and the „Protocols of the Elders of Zion"*. Chico CA, Scholars Press 1982, s. 119–121.

[1060] Dietrich Eckart, *Die Schlacht auf den Katalaunischen Feldern*.

[1061] Adolf Hitler, notatki do przemówienia z 8 grudnia 1920 r., w: *Sämtliche Aufzeichungen*, s. 275.

[1062] *Freistat oder Sklaventum? Rede des Pg. Adolf hitler in der Versammlung der nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei vom 28. Juli 1922 im grossen Saale ders Bürgerbräukellers in München*, w: „Völkischer Beobachter", 16 sierpnia 1922 r., s. 6.

[1063] Adolf Hitler, *Mein Kampf,* s. 326.

[1064] Adolf Hitler, *Hitlers Zweites Buch*, s. 156, 158, 221.

[1065] Fedor Vinberg, *Der Kreuzesweg Russlands*, s. 28.

[1066] Max von Scheubner-Richter, *Der Bolschewismus sprungbereit, „Aufbau-Korrespondenz", 29 września 1923 r., s. 2.*

[1067] Alfred Rosenberg, *Schickalswende in London*, s. 3.

[1068] Alfred Rosenberg, *Antisemitismus: Eine wirschaftliche, politische, nationale, religiöse und sittliche Notwendigkeit, (Schluss)*, w: „Völkischer Beobachter", 21 sierpnia 1921 r., s. 3.

[1069] Alfred Rosenberg, *Pest in Russland!*, s. 93.

[1070] Dietrich Eckart, *Judentum über alles*, s. 2.

[1071] Dietrich Eckart, *Ein neuer Weltkrieg in Sicht!*, „Völkischer Beobachter", 17 maja 1922 r., s. 1.

[1072] Adolf Hitler, *Ist die Errichtung einer die breiten Massen erfassenden Völkischer Zeitung eine nationale Notwendigkeit?*, „Völkischer Beobachter", 30 stycznia 1921 r., s. 1,

3.

[1073] *Die „Hetzer” der Warheit*, s. 7.

[1074] Adolf Hilter, *Hitlers Zweites Buch*, s. 221.

[1075] Przesłuchanie Eckarta w AGM 10 lipca 1920 r., RGWA (CChIDK), fond 567, opis 1, dieło 2496, s. 17.

[1076] Dietrich Eckart, *Der Baccalaureus*, „Auf gut deutsch”, 23 października 1919 r., s. 10.

[1077] Dietrich Eckart, *Trotz alledem!*, „Auf gut deutsch”, 11 lipca 1919 r., s. 11.

[1078] Fedor Vinberg, *Der Kreuzesweg Russlands*, s. 112, 222.

[1079] Alfred Rosenberg, *Der Pogrom am deutschen und am russischen Volke*, s. 3.

[1080] Alfred Rosenberg, *Antisemitismus, (Schluss)*, s. 3.

[1081] Alfred Rosenberg, *Pest in Russland!*, s 23.

[1082] Alfred Rosenberg, *Die Protokolle der Weisen von Zion und die Jüdische Weltpolitik*, s. 112.

[1083] Zeznanie Josefine Trausenecker włączone do meldunku PDM do BSMI z 30 marca 1922 r., BHSAM, BSMI 22, numer 71624m, fiszka 4, kl. 14.

[1084] Fedor Vinberg, *Der wackere Zentralverein*, „Völkischer Beoboachter”, 9 maja 1923 r., s. 3.

[1085] Fiodor Winberg, artykuł wstępny, „Wiestnik russkago monarchiczeskago ob'jedinienija w Bawarii”. 7 kwietnia 1923 r., s. 2, 3, GARF.

[1086] Fedor Vinberg, *Der Kreuzesweg Russlands*, s. 2, 18, 25, 116.

[1087] Max von Scheubner-Richter, *Der Umfall des Patriarchen Tichon*, s. 2.

[1088] Max von Scheubner-Richter, *Deutschlands Bolschewisierung*, s. 1.

[1089] Robert Cecil, *The Myth of the master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*. London, B.T. Batsford Ltd. 1972, s. 82.

[1090] Alfred Rosenberg, *Die Spur des Juden im Wandel der Zeiten*, s. 162, 163.

[1091] Alfred Rosenberg, *Pest in Russland!*, s. 74.

[1092] Alfred Rosenberg, *Die Protokolle der Weisen von Zion und die Jüdische Weltpolitik*, s. 41.

[1093] Dietrich Eckart, *Das Karnickel*, w: „Auf gut deutsch”, 8 marca 1929 r.

[1094] Dietrich Eckart, *Die Schlacht auf den Katalaunischen Feldern*.

[1095] Dietrich Eckart, *Das bayerische Orakel von Genua*, w: „Völkischer Beobachter”, 24 maja 1922 r., s. 1.

[1096] *Freistaat oder Sklaventum?,* s. 6, 8.

[1097] Adolf Hitler, *Mein Kampf*, s. 65.

Rozdział dziewiąty

Scheda Aufbau dla narodowego socjalizmu

Chociaż *Aufbau* najwyraźniej odegrało formatywną rolę w kształtowaniu antybolszewickiej i antysemickiej ideologii wczesnego ruchu narodowosocjalistycznego, historyk Walter Laqueur zminimalizował spuściznę, jaką organizacja ta przekazała narodowemu socjalizmowi po 1923 roku. W książce *Russia and Germany* (Rosja i Niemcy) Laqueur twierdzi, że po tym, jak narodowy socjalizm w latach 20. stał się ruchem masowym, nie potrzebował już wsparcia rosyjskiej białej emigracji[1098]. Chociaż współpraca narodowych socjalistów z rosyjskimi emigrantami rzeczywiście wyraźnie osłabła po nieudanym puczu monachijskim z 8/9 listopada 1923 roku, to jednak *Aufbau* mimo wszystko przekazał narodowemu socjalizmowi bardzo istotny spadek — polityczny, finansowy, wojskowy oraz ideologiczny.

Przyjął on kilka postaci. Śmierć porucznika Maxa von Scheubner-Richtera, faktycznego przywódcy *Aufbau* i najbliższego doradcy politycznego Hitlera, podczas puczu monachijskiego stała się przykładem bohaterskiego poświęcenia dla sprawy narodowego socjalizmu. Poza tym po 1923 roku biała emigracja nadal zdobywała znaczne fundusze dla narodowych socjalistów. Po klęsce puczu Hitler, działając w duchu *Aufbau*, w dalszym ciągu wykorzystywał ją, a zwłaszcza ukraińskich nacjonalistów, do destabilizowania władzy sowieckiej, a jego

nawiązujące do polityki *Aufbau* dążenie do zdobycia Ukrainy dla Niemiec sprawiło, że na jego rozkaz potężne siły nie uderzyły jesienią 1941 roku na Moskwę, tym samym zmniejszając szanse Niemiec na zwycięstwo w II wojnie światowej.

Wczesna antybolszewicka i antysemicka ideologia narodowego socjalizmu, która w ogromnym stopniu korzystała z myśli *Aufbau*, znalazła wyraźne odbicie w końcowych latach istnienia III Rzeszy. Poza dążeniem do uzyskania przestrzeni życiowej (*Lebensraum*) na wschodzie, zdecydowany antykomunizm Hitlera ukształtowany w czasie współpracy z *Aufbau* skłonił go do podjęcia ryzykownej krucjaty wojskowej przeciwko Związkowi Sowieckiemu. Poglądy *Aufbau* na zagrożenie „żydowskim bolszewizmem" na początku lat 20. wywarły bardzo silny wpływ na ideologię narodowego socjalizmu i pomogły mu znaleźć uzasadnienie dla próby eksterminacji europejskich Żydów poprzez działania nazwane eufemistycznie „Ostatecznym Rozwiązaniem".

Po 1923 roku byli członkowie *Aufbau* nadal służyli narodowemu socjalizmowi. Niemiec bałtycki, kolega Alfreda Rosenberga — Arno Schickedanz, były zastępca dyrektora *Aufbau*, był człowiekiem numer dwa w *Aussenpolitisches Amt* (Urząd Polityki Zagranicznej) NSDAP. Dowódca Zachodniej Armii Ochotniczej w czasie interwencji na Łotwie w 1919 roku, pułkownik Paweł Bermondt-Awałow, a także jego współpracownik generał Konstantin Sacharow grali główne role w rosyjskiej narodowosocjalistycznej organizacji emigranckiej znanej pod akronimem ROND. Od 1936 roku były wiceprzewodniczący *Aufbau* generał Wasyl Biskupski kierował *Vertrauenstelle für Russische Flüchtlinge* (Urząd Powierniczy do spraw Uchodźców Rosyjskich), który w ramach NSDAP nadzorował rosyjską białą emigrację w Niemczech. Były szef sekcji ukraińskiej *Aufbau*, przywódca Kozaków pułkownik Połtawec-Ostrianica, współpracował ściśle z Hitlerem i Rosenbergiem nad wzmocnieniem ukraińskiego ruchu narodowosocjalistycznego, który miał pomóc Niemcom w konfliktach z Polską i Związkiem Sowieckim.

Po śmierci Scheubner-Richtera to Rosenberg stał się głównym łącznikiem Hitlera z najważniejszymi rosyjskimi emigrantami i ich poglądami. Piastując różne stanowiska urzędowe, kształtował także ideologię i politykę NSDAP. Był redaktorem naczelnym tuby propagandowej NSDAP gazety „Völkischer Beobachter", kierował *Aussenpolitisches Amt* (Biuro Polityki Zagranicznej) NSDAP, występował jako *Beauftragte des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP* (Pełnomocnik Führera do spraw nadzoru pełnego intelektualnego i światopoglądowego kształcenia i wychowania NSDAP), pomagał Hitlerowi jako *Beauftragte für die zentrale Bearbeitung der Fragen des osteuropäischen Raumes* (Pełnomocnik ds. centralnego opracowania kwestii obszarów wschodnioeuropejskich*),* aby w końcu podczas II wojny światowej zostać Ministrem Rzeszy do spraw Okupowanych Terytoriów Wschodnich (*Reichsminister für die besetzten Ostgebiete*). Na tym stanowisku koordynował działania rosyjskiej emigracji, które miały zorganizować poparcie niemieckiego wysiłku wojennego przez sprzyjających narodowemu socjalizmowi obywateli sowieckich, pomagał też realizować eksterminacyjne praktyki „Ostatecznego Rozwiązania".

Pamięć o Scheubner-Richterze

Najbardziej intensywny okres współpracy narodowych socjalistów z rosyjską białą emigracją zakończył się podczas puczu monachijskiego, w którym zginął jeden z głównych działaczy *Aufbau* i najbliższy doradca Hitlera Max von Scheubner-Richter. Hitler uczcił pamięć poległego towarzysza, powierzając w sierpniu 1926 roku wdowie po nim, Mathilde Scheubner-Richter, zadanie utworzenia Archiwum NSDAP. W przedsięwzięciu tym Mathilde współpracowała z Heinrichem Himmlerem, który wkrótce miał zostać Reichsführerem SS[1099].

Hitler wypowiedział się o niej z dużym szacunkiem w styczniu 1942 roku, wspominając „ofiarę”, jaką Scheubner-Richter złożył dla sprawy narodowego socjalizmu. Zachwycał się: „Jakież dostojeństwo okazała jego żona!”[1100].

Po dojściu do władzy w styczniu 1933 roku Hitler regularnie urządzał uroczystości upamiętniające wydarzenia z 8/9 listopada 1923 roku. Odbywały się one z wielką pompą i ceremoniałem podkreślającym znaczenie, jakie dla narodowego socjalizmu miało bohaterskie przedsięwzięcie, które zapoczątkowało odrodzenie narodowe. Za każdym razem Hitler umieszczał wieniec laurowy pod zaopatrzonym w napis: „I ostatecznie zatryumfowaliście!” pomnikiem jego poległych towarzyszy, w tym Scheubner-Richtera[1101]. Co roku przemawiał w duchu upamiętniającego pucz monachijski przemówienia z listopada 1935 roku:

Ten odważny czyn nie poszedł na marne, ponieważ w końcu narodził się z niego wielki ruch narodowy. […] Chociaż nasi wrogowie sądzili, że nas zniszczyli, w rzeczywistości nasiona ruchu zostały jednym gestem rozrzucone po całych Niemczech. […] I dla nas [ci męczennicy] nie są martwi. Te świątynie nie są grobowcami, ale wiecznymi wartowniami. Stoją tu dla Niemiec i strzegą nasz naród. Oni zaś spoczywają tu jako wierni świadkowie naszego ruchu[1102].

W stawiającej na piedestale bohaterską śmierć ideologii narodowego socjalizmu Scheubner-Richter zajmował poczesne miejsce.

Jego działalność w *Aufbau* ostatecznie dopomogła utorować drogę do nawiązania przyjacielskich relacji pomiędzy Niemcami Hitlera a Węgrami. Wkrótce po tym, jak w styczniu 1933 roku Hitler został kanclerzem Niemiec, prawicowy węgierski minister spraw zagranicznych — Gyula Gömbös — polecił ambasadorowi w Berlinie, aby ten najszybciej, jak to możliwe, złożył wizytę Führerowi: „Proszę przekazać mu w moim imieniu najlepsze pozdrowienia i życzenia. […] Proszę wspomnieć, że dziesięć lat temu, w oparciu o nasze wspólne zasady i ideologię, nawiązaliśmy kontakty za pośrednictwem pana Scheubner-Richtera. […] Niech pan powie Hitlerowi, że jestem głęboko

przekonany, iż oba nasze kraje muszą współpracować w dziedzinie polityki zagranicznej i wewnętrznej”[1103]. Scheubner-Richter, „niezrównany” doradca Hitlera, okazał się dobrym przedstawicielem narodowych socjalistów.

Narodowosocjalistyczne kariery byłych członków Aufbau

Niegdyś niezastąpiony pomocnik Scheubner-Richtera w *Aufbau*, generał Wasyl Biskupski, po klęsce puczu monachijskiego w dalszym ciągu był ważną personą w otoczeniu pretendujących do carskiego tronu Kiryła i Wiktorii Romanowów. Oficjalnie Biskupski występował jako minister wojny w emigracyjnym rządzie Kiryła[1104] i stał się czołową osobistością rosyjskiej emigracji w Europie[1105]. W czasie rozmowy z Komisarzem Rzeszy do spraw Nadzoru Porządku Publicznego Biskupski przedstawił się jako przedstawiciel Kiryła w Niemczech. Podkreślał, że starał się przekonać tak wielu rosyjskich emigrantów, jak było to możliwe, aby popierali roszczenia Kiryła i propagował sprawę niemiecko-rosyjskiego zbliżenia w duchu koncepcji kanclerza Niemiec Otto von Bismarcka. Stwierdził też, że kiedy tylko Republika Weimarska przestanie wspierać reżym sowiecki, bolszewizm upadnie[1106]. Jeszcze pod koniec lat 20. Biskupski współpracował ze sprzyjającymi Kiryłowi monarchistycznymi konspiratorami w samej Moskwie, których celem było obalenie bolszewików i nawiązanie sojuszu pomiędzy nacjonalistyczną Rosją a Niemcami. Przy pomocy działającego w okolicach Wiednia majora Josefa Bischoffa, dowódcy Żelaznej Dywizji w czasie interwencji na Łotwie w 1919 roku, Biskupski zaopatrywał rosyjskich nacjonalistów na terenie Związku Sowieckiego w znaczne ilości broni zakupionej poza terenem Niemiec[1107].

Pucz monachijski zrujnował finansowo patronujących Biskupskiemu Kiryła i Wiktorię. Poza znacznymi funduszami, które wielkoksiążęca para oddała do

dyspozycji *Aufbau,* po fiasku puczu zniknęło także pół miliona marek w złocie, które Kirył i Wiktoria pożyczyli generałowi Ludendorffowi na wsparcie „niemiecko-rosyjskiej sprawy narodowej”[1108]. Mimo to jednak Biskupski na początku lat 30. znowu przekazał znaczne fundusze, aby wesprzeć dążenia Hitlera do objęcia władzy w Niemczech[1109]. Najprawdopodobniej otrzymał pieniądze od Kiryła albo, co bardziej prawdopodobne, od Wiktorii, z którą łączył go mało dyskretny romans[1110].

Pochodzenie finansów Kiryła i Wiktorii po roku 1923 nie jest do końca jasne. Wiadomo, że pułkownik Borys Brazol, były członek *Aufbau*, który pomagał Scheubner-Richterowi, pisząc antysemickie teksty, był też prezesem Rosyjskiego Klubu Monarchistycznego w Nowym Jorku i człowiekiem, który z ramienia emigracji rosyjskiej utrzymywał kontakty z Henrym Fordem, bogatym amerykańskim przemysłowcem i politykiem o zdecydowanie antysemickich poglądach. Kiedy w 1924 roku Wiktoria odwiedziła Stany Zjednoczone, zdołał zebrać duże sumy pieniędzy dla Kiryła[1111]. Najprawdopodobniej w latach 30. Brazol nadal działał jako łącznik, za pośrednictwem którego Ford przekazywał pieniądze Kiryłowi.

Narodowosocjalistyczny reżym Hitlera przyznał Brazolowi uprawnienia organizacyjne na niemieckiej ziemi. Latem 1938 roku Brazol, który w tym czasie był obywatelem amerykańskim, za zgodą niemieckiej tajnej policji Gestapo i SS Himmlera pomagał zwołać tajny kongres antykominternowski. Wzięli w nim udział delegaci ze Stanów Zjednoczonych, Kanady, Francji, Wielkiej Brytanii i Szwajcarii. Himmler zainteresował się Brazolem w sierpniu 1938 roku i polecił niejakiemu Müllerowi z SS napisać raport o wcześniejszej działalności tego rosyjskiego emigranta[1112].

Po 1923 roku poza Biskupskim i Brazolem również inni biali emigranci należący do *Aufbau* i wspierający ruch narodowosocjalistyczny popierali roszczenia Kiryła do tronu carskiego. Przede wszystkim byli to ostatni

przywódca *Aufbau*, Niemiec bałtycki Otto von Kursell i kolega Biskupskiego generał Konstantin Sacharow. Kursell, narodowy socjalista, który największą sławę zdobył, kiedy otrzymał zamówienie na wykonanie portretów Hitlera, utrzymywał dobre relacje z Kiryłem i często odwiedzał go po puczu monachijskim[1113]. Sacharow regularnie korespondował z Hitlerem w czasie jego uwięzienia za zorganizowanie puczu monachijskiego, a także koordynował kontakty pomiędzy stronnikami Kiryła w Niemczech i za granicą, w tym także w Związku Sowieckim[1114].

Pułkownik Bermondt-Awałow, który podobnie jak Sacharow popierał roszczenia Kiryła do tronu carskiego i współpracował z *Aufbau*, na początku lat 30. administrował dwoma rosyjskimi emigracyjnymi organizacjami narodowosocjalistycznymi. W 1932 roku kierował tworzeniem ugrupowania o nazwie *Russkoje Oswoboditielnoje Nacionalnoje Dwiżenije* (Rosyjski Ruch Narodowo-Wyzwoleńczy), lepiej znanego jako ROND[1115]. Wkrótce po dojściu do władzy Hitler, który znał osobiście Bermondt-Awałowa, przyznał mu prawo przewodzenia ROND-owi zgodnie z zasadami NSDAP[1116] i wydał rozkaz utworzenia w tej organizacji szkoły nauk politycznych, Zwolennik Kiryła i były członek *Aufbau*, generał Sacharow, zarządzał sekcją wojskową ROND[1117].

Zmilitaryzowana organizacja, jaką był ROND, cieszyła się sporą sympatią w niemieckim społeczeństwie[1118]. Stowarzyszenie rosyjskiej białej emigracji posiadało paramilitarne grupy wzorowane na *Sturmabteilungen der NSDAP* (SA). Hymnem ROND była śpiewana przez SA *Horst Wessel Lied*, a członkowie tej organizacji podobnie jak SA atakowali przeciwników politycznych i Żydów. Jej strój organizacyjny — czarna koszula i zielona opaska na przedramię z białą swastyką –wyraźnie nawiązywał do symboliki narodowosocjalistycznej[1119].

ROND działał dość krótko. W dużym stopniu autonomiczne niemieckie ministerstwo spraw zagranicznych sprzeciwiało się prowadzeniu w Niemczech działalności na rzecz Kiryła i naciskało na Hitlera, aby zdelegalizował

ROND[1120]. Führer rozwiązał organizację w październiku 1933 roku[1121], ale odtworzył ją jako *Deutsch-Russische Standarte* z Bermondtem-Awałowem na stanowisku dowódcy[1122]. *Deutsch-Russische Standarte* liczył około 6000 członków[1123]. Mogli do niego wstępować wszyscy byli obywatele carskiej Rosji — niekoniecznie Rosjanie — pod warunkiem, że nie są Żydami czy też wolnomularzami. O członkostwo mogli ubiegać się także „Aryjczycy" z innych krajów, z tym że obowiązkowe było prezentowanie „narodowosocjalistycznego *Weltanschauung*"[1124]. Bermondt-Awałow bardzo zaszkodził sprawie *Standarte*, kiedy w sierpniu 1934 roku został aresztowany za sprzeniewierzenie 50 tysięcy marek, odsiedział trzy miesiące w więzieniu, a następnie wydalono go z Niemiec. Pojawił się później w Rzymie, gdzie bez większych sukcesów usiłował utworzyć pod rządami Mussoliniego grupę faszystowską złożoną z rosyjskich białych emigrantów[1125].

Współpracownik i rywal Bermondt-Awałowa z czasów interwencji na Łotwie w 1919 roku, generał Biskupski, na początku lat 30. miał pewne problemy z przywódcami narodowych socjalistów i dopiero w 1936 roku osiągnął w III Rzeszy wpływowe stanowisko. Zwłaszcza Alfred Rosenberg — specjalista NSDAP od zagadnień wschodnich — traktował Biskupskiego z rezerwą, pomimo dawnego dużego wsparcia finansowego i politycznego udzielanego przez generała ruchowi narodowosocjalistycznemu. Wynikało to zapewne z istniejącej pomiędzy Rosenbergiem a Biskupskim różnicy zdań. Korespondencja z początku lat 30. Świadczy o tym, że Biskupski, który mniej więcej dziesięć lat wcześniej aktywnie działał w *Aufbau* na rzecz utworzenia autonomicznej Ukrainy, obecnie sprzeciwiał się coraz bardziej agresywnym planom Rosenberga. Plany te zakładały rozczłonkowanie Związku Sowieckiego i zastąpienie go kilkoma słabymi państwami bez jednoczącej ich osoby cara[1126].

Biskupski napisał do Rosenberga w grudniu 1931 roku i przestrzegł go przed popieraniem niemiecko-brytyjskiego sojuszu przeciwko Rosji, nazywając tego

rodzaju strategię „największym błędem". Rosyjski generał podkreślał, że osobiście nie ma nic przeciwko Rosenbergowi, ale świadomość, że istnieją takie poglądy w partii, której „cały etos i ideologia" były identyczne z jego przekonaniami, jest dla niego „bolesna". Zwracał uwagę na fakt, że on i NSDAP „aż do 1923 roku" podzielali „ten sam sposób rozumienia i odczuwania spraw", ale obecnie odnosi wrażenie, że partia, lansując koncepcję „rozczłonkowania Rosji", „dołączyła do jej najbardziej zagorzałych wrogów". Biskupski zakończył list, zaznaczając, że mimo iż sprzeciwiał się Rosenbergowi w kwestiach politycznych, to osobiście zawsze żywił do niego „sympatię" i wysoko sobie cenił „najlepsze wspomnienia naszej wcześniejszej, wspólnej pracy"[1127].

Odpowiedź Rosenberga była uprzejma, ale mimo wszystko podkreśliła istniejącą między nimi różnicę zdań. Jej autor stwierdził z naciskiem: „Z całą pewnością poznałem w Rosji wielu wspaniałych ludzi i myślę o nich oraz wielu sprawach w rosyjskim życiu jedynie z największą sympatią". Zwrócił jednak uwagę, że szanse na wewnętrzne powstanie, które obaliłoby bolszewizm, wydają się nikłe lub żadne. Podkreślił też, że „zbolszewizowana Rosja" może zostać pokonana jedynie przez „zjednoczoną przynajmniej gospodarczo i ekonomicznie koalicję" mocarstw. Co więcej, utrzymywał, że Niemcy nie mogą prowadzić swojej polityki zagranicznej zgodnie z „nadziejami i pragnieniami narodowej Rosji, ponieważ Cesarstwo Rosyjskie jako siła polityczna, do której tęskni narodowa Rosja, już nie istnieje i w chwili obecnej nikt nie może przewidzieć, czy powstanie na nowo".

Rosenberg, odpowiadając Biskupskiemu, zaakcentował także, iż koncepcje emigracyjnego generała nie odpowiadają „kluczowym koniecznościom Niemiec w kwestii przestrzeni życiowej". Zarzucił mu też, że przejawia „znaczną naiwność", jeżeli myśli, że Niemcy będą chciały uporać się z „nadwyżką ludności", po prostu oddając swoich „utalentowanych inżynierów i wynalazców" do dyspozycji „przyszłej Rosji"[1128]. List wskazuje, że Rosenberg jasno i wyraźnie poinformował Biskupskiego, że niemieckie potrzeby uzyskania przestrzeni

życiowej na wschodzie mają pierwszeństwo wobec pragnień reprezentowanej przez Biskupskiego białej emigracji. Jednocześnie korespondencja ta świadczy o tym, że Rosenberg jako etniczny (bałtycki) Niemiec miał poczucie akceptacji w Niemczech, podczas gdy Biskupski z jego rosyjskimi (a właściwie ukraińskimi) korzeniami pozostawał outsiderem.

Po dojściu Hitlera do władzy w styczniu 1933 roku Biskupski na próżno usiłował zdobyć większy wpływ na sprawy wschodnie. 31 marca 1933 roku Hitler mianował Rosenberga szefem *Aussenpolitisches Amt* NSDAP, a byłego zastępcę dyrektora *Aufbau* szefem jego sztabu. Führer wykorzystywał swoje Biuro Polityki Zagranicznej do omijania ministerstwa spraw zagranicznych, które uważał za „klub spiskowców" działających przeciwko narodowemu socjalizmowi[1129]. Wyczuwając okazję, Biskupski pogratulował Rosenbergowi stanowiska, a następnie zasugerował, że „podstawową zasadą" powinno być uzyskanie przez biuro Rosenberga „pewnego podobieństwa struktury z organizacją III Międzynarodówki oraz długoterminowego planu pracy". Zwrócił uwagę, że *Aussenpolitisches Amt* powinien wkrótce utworzyć Sekcję Rosyjską i zaproponował swoją kandydaturę na jej kierownika. Nawiązując do wcześniejszych działań w *Aufbau*, chciał zorganizować Sekcję Rosyjską jako „ściśle konspiracyjną komórkę"[1130].

Pierwsze lata istnienia III Rzeszy były dla Biskupskiego trudne. Rosenberg nie odpowiadał na jego wielokrotne propozycje objęcia kierownictwa Sekcji Rosyjskiej Biura Polityki Zagranicznej NSDAP. Współpracownik Rosenberga, Arno Schickedanz, starał się jak mógł oszczędzać dumę Biskupskiego, swojego dawnego przełożonego w *Aufbau*[1131]. Sytuację generała pogorszyło aresztowanie i krótkotrwałe uwięzienie go przez Gestapo w październiku 1933 roku. Tajna policja między innymi w ten sposób chciała ograniczyć działania ruchu legitymistycznego popierającego Kiryła. Kierownictwo Gestapo po uwolnieniu Biskupskiego oznajmiło mu, że skontaktuje się z nimi, jeżeli będzie potrzebowało jego pomocy, ale na jakiś czas reprezentowany przez niego ruch poparcia dla

Kiryła powinien zachowywać się dyskretnie. W rezultacie generał poradził Kiryłowi, aby ten zawiesił działalność polityczną, dopóki w Niemczech nie zapanuje bardziej sprzyjająca atmosfera[1132].

Biskupski wreszcie został dostrzeżony przez rząd narodowosocjalistyczny w maju 1936 roku — wówczas to wyznaczono go na stanowisko utworzonego właśnie *Russische Vertrauenstelle* (Rosyjskiego Urzędu Powierniczego)[1133]. Pokonał w tym wyścigu generała Sacharowa, którego także uważano za odpowiedniego przywódcę sympatyzującej z narodowymi socjalistami rosyjskiej społeczności emigracyjnej w Niemczech[1134]. Jego Urząd Powierniczy miał zjednoczyć wszystkich rosyjskich emigrantów na niemieckiej ziemi i załagodzić bratobójcze zmagania o władzę[1135]. Organizacja Biskupskiego przyjęła resztki *Deutsche-Russische Standarte* i nadzorowała liczącą około 125 000 osób rosyjską białą emigrację w Niemczech[1136].

Hitler osobiście mianował cały personel w urzędzie Biskupskiego, nawet sekretarki. Wymógł, aby porucznik Siergiej Taboricki otrzymał stanowisko wicedyrektora *Russische Vertrauenstelle*. Był on jednym z byłych członków *Aufbau*, który w marcu 1922 roku uczestniczył w próbie zamordowania przywódcy konstytucyjnych demokratów Pawła Milukowa. Po zwolnieniu z więzienia w 1927 roku otwarcie przyłączył się do narodowych socjalistów[1137]. Wkrótce po dojściu Hitlera do władzy krążyły pogłoski, że otrzymał płatną posadę w centrali NSDAP w Monachium[1138]. Taboricki coraz bardziej spychał w cień Biskupskiego w *Russische Vertrauenstelle*[1139]. Również porucznik Piotr Szabelski-Bork, wspólnik Taborickiego w próbie zamachu na Milukowa, współpracował z organizacją Biskupskiego[1140], uważając, że jest to narzędzie do przeciwstawienia się „światowemu żydostwu, masonerii i komunizmowi”[1141].

Jako dyrektor Rosyjskiego Urzędu Powierniczego Biskupski podlegał oficjalnie dość wrogiemu specjaliście do spraw wschodnich NSDAP —

Rosenbergowi, ale miał też protektorów na wysokich stanowiskach[1142]. Gestapo, chociaż kiedyś go aresztowało, w pierwszej kolejności dopomogło mu w zdobyciu stanowiska szefa *Russische Vertrauenstelle*[1143]. W zamian za to Biskupski przekazywał Gestapo meldunki wywiadowcze[1144]. Poza tym cieszył się poparciem ministra propagandy i oświecenia publicznego Josepha Goebbelsa[1145]. W kwietniu 1938 roku Goebbels polecił Biskupskiemu zorganizować w Berlinie kursy szkoleniowe jednostek policyjnych przeznaczonych w przyszłości do służby na Ukrainie i składających się z Niemców, Rosjan oraz Ukraińców[1146].

Działając zgodnie z tradycją *Aufbau*, Rosyjski Urząd Powierniczy Biskupskiego starał się poprawić status Kiryła w Niemczech. Szczególnie wieloletnie, osobiste relacje generała z Hitlerem, Rosenbergiem i innymi prominentami ruchu narodowosocjalistycznego pomogły ruchowi na rzecz Kiryła rozbudować swoją niemiecką bazę społeczną[1147]. Rosyjska społeczność emigracyjna w Niemczech pod przywództwem Biskupskiego miała nadzieję, że siły zbrojne Hitlera zaatakują Związek Sowiecki, obalą bolszewików i osadzą Kiryła na tronie nowej Rosji carskiej. Ponieważ Biskupski pozostał zdecydowanym stronnikiem Kiryła, wywiad francuski uznał umieszczenie go na czele rosyjskiej społeczności emigranckiej w Niemczech za dowód, że Hitler po obaleniu bolszewików ma zamiar uczynić Kiryła przywódcą narodowego państwa rosyjskiego[1148]. Po śmierci Kiryła w październiku 1938 roku kierowani przez Biskupskiego rosyjscy emigranci w Niemczech w zasadzie uznali Władimira Kiryłowicza za przyszłego przywódcę narodowej Rosji[1149].

Chociaż Biskupski ostatecznie zdobył stanowisko zapewniające mu kierowanie sprawami rosyjskiej emigracji w III Rzeszy, to jednak Hitler i Rosenberg zwracali o wiele większą uwagę na byłego przywódcę sekcji ukraińskiej *Aufbau* — pułkownika Iwana Połtawec-Ostrianicę. Historyk Walter Laqueur zwrócił uwagę, że po 1923 roku polityka wschodnia narodowych

socjalistów nadal zapewniała wsparcie ukraińskim separatystom[1150]. Biskupskiemu bardzo nie podobało się zainteresowanie Hitlera i Rosenberga Połtawcem-Ostrianicą[1151]. Inaczej niż on sam, po 1923 roku przywódca sekcji ukraińskiej *Aufbau* utrzymywał bardzo bliskie kontakty i z jednym, i z drugim. Z Monachium dalej kierował Ukraińskim Narodowym Towarzystwem Kozackim (*Ukraïnśkie Narodnie Kozackie Towaristwo*) współpracującym z NSDAP Hitlera. Tajna policja Republiki Weimarskiej uważała Towarzystwo za „ukraiński narodowy ruch volkistowski"[1152]. Za godło swojej organizacji Połtawec-Ostrianica przyjął herb Ukrainy i swastykę[1153]. Ukraińskie Narodowe Towarzystwo Kozackie otrzymywało subsydia z NSDAP, a „Völkischer Beobachter" drukował dla niego materiały propagandowe[1154].

Rosenberg bardzo liczył na pomyślną współpracę z Połtawcem-Ostrianicą, który w 1926 roku nadał sobie tytuł hetmana Ukrainy i chciał otrzymać pomoc od autonomicznej sprzymierzonej Ukrainy zgodnie z założeniami popieranymi przez jej hetmana. W 1927 roku Rosenberg napisał książkę *Der Zukunftsweg einer deutschen Aussenpolitik* (Przyszła droga niemieckiej polityki zagranicznej). Wzbudziła ona szczególne zainteresowanie Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego (od 1928 roku Sztabu Głównego), głównej komórki wywiadu polskiego, zawartą w niej tezą, że „sojusz pomiędzy Kijowem a Berlinem oraz utworzenie wspólnej granicy" stanowi „volkistowską i państwową potrzebę przyszłej polityki Niemiec"[1155].

W swojej pracy na temat polityki zagranicznej Rosenberg podkreślał także konieczność wykorzystywania separatyzmów etnicznych w Związku Sowieckim, zwłaszcza na Ukrainie i Kaukazie, w celu obalenia bolszewizmu i ograniczenia siły późniejszego państwa rosyjskiego. Podkreślał znaczenie Ukrainy jako cennego źródła surowców, a także rynku zbytu dla niemieckich wyrobów przemysłowych. Były to poglądy, które przyjął na początku lat 20., w czasie wspólnej działalności w *Aufbau* z Połtawcem-Ostrianicą[1156].

Wkrótce po tym, jak 30 stycznia 1933 roku Hitler został kanclerzem Niemiec, Połtawec-Ostrianica napisał do niego list z gratulacjami. Zapewniał w nim: „Ukraińscy Kozacy gratulują Panu i Pańskiemu ruchowi osiągniętego zwycięstwa". Zaznaczył przy okazji, że ukraińscy Kozacy pod jego przywództwem współpracowali z kręgami niemieckich nacjonalistów od czasów rewolucji bolszewickiej. Następnie oświadczył, że narodowi socjaliści od dawna wiedzą, że:

Wolność Niemiec i przestrzeń na wschodzie są związane z wolnością Ukrainy i Kaukazu, jako że same te czynniki są w stanie osłabić rosyjskie pansłowiańskie i pankomunistyczne zagrożenie dla Europy, ponieważ dążą do zawarcia prawdziwego sojuszu i przyjaźni z narodowymi siłami przeciwko Rosji, przeciwko Polsce i Francji. Razem z ukraińskimi Kozakami na Ukrainie i na emigracji przyjąłem także ideę, którą Wasza Ekscelencja umieściła na swoich sztandarach i jestem zdecydowany kroczyć razem z [panem] ramię w ramię, noga w nogę, krok za krokiem przez wszelkie trudności, z pełną wiarą w Pańskie zwycięstwo.

W dalszej części listu Połtawec-Ostrianica jeszcze mocniej zaapelował o ściślejszą współpracę pomiędzy reprezentowanymi przez niego ukraińskimi Kozakami a Niemcami Hitlera. Podkreślił: „Mamy także nadzieję nie tylko na Pańską pomoc, ale także na Pański patronat, tak samo jak w roku 1709 hetman Iwan Mazepa miał nadzieję na [patronat i wsparcie] króla Szwecji Karola XII". Przywódca Kozaków zaznaczył także, że załącza do listu memorandum, które zapewne zawierało szczegółowe plany bliższej współpracy wojskowej, politycznej i gospodarczej rządu Hitlera z Kozakami ukraińskimi. Zakończył swój list porywającymi słowami: „*Heil Hitler* i Pańskie sztandary od Renu po Kaukaz!"[1157]. Jak widać, Połtawec-Ostrianica chciał, aby narodowy socjalizm rozszerzył się na wschód.

Przywódca Kozaków wywarł znaczny wpływ na wczesny reżym narodowosocjalistyczny, który dążył do wykorzystania ukraińskiego ruchu niepodległościowego do osłabiania Związku Sowieckiego[1158]. W maju 1933 roku

polski wywiad uważał, że Połtawec-Ostrianica ma duży wpływ na nowy rząd Hitlera[1159]. Latem tego samego roku francuski wywiad wojskowy zameldował, że narodowosocjalistyczne kierownictwo chciałoby ustanowić satelickie państwo ukraińskie, które w jakimś stopniu zastąpiłoby kolonie zamorskie utracone przez Niemcy w wyniku I wojny światowej[1160]. Rosenberg planował utworzyć symbolicznie niepodległą, proniemiecką Ukrainę na terenach należących w tym czasie częściowo do Związku Sowieckiego, a częściowo do Polski. Zapewnił Połtawca-Ostrianicy znaczne uprawnienia do organizowania ukraińskich emigrantów działających na rzecz realizacji tego celu. Hitler osobiście zaprosił kozackiego przywódcę, aby ten przeniósł się z Monachium do Berlina[1161]. Tam działał jako ekspert NSDAP do spraw ukraińskich i od czasu do czasu przekazywał raporty na temat problematyki ukraińskiej do *Aussenpolitisches Amt* Rosenberga[1162].

Na wiosnę i w lecie 1934 roku Rosenberg zwiększył wsparcie dla ukraińskiego ruchu niepodległościowego Połtawca-Ostrianicy. W kwietniu przywódca Kozaków wysłał za zgodą *Aussenpolitisches Amt* Rosenberga przedstawiciela Ukraińskiego Narodowego Towarzystwa Kozackiego do japońskiej ambasady w Berlinie. Przedstawił on plan działania, który zakładał, że w przypadku wybuchu wojny ze Związkiem Sowieckim ukraińscy Kozacy wesprą japoński atak[1163]. Rosenberg wygłosił przemówienie powitalne na zorganizowanej latem 1934 roku w Berlinie naradzie ukraińskich emigrantów, na której zajmowano się sprawą przeszkolenia wojskowego ekspatriantów, które umożliwiłoby użycie ich w wojnie ze Związkiem Sowieckim. Byli na niej obecni przedstawiciele podlegającej Hermannowi Göringowi Luftwaffe oraz wyżsi oficerowie *Heer* (Wojsk Lądowych). Takie szkolenia ukraińskich emigrantów odbywały się później w Berlinie, na Węgrzech oraz na Bałkanach[1164].

List Połtawca-Ostrianicy do Hitlera z maja 1933 roku świadczy o bliskiej współpracy wojskowej reżymu narodowosocjalistycznego z Ukraińskim

Narodowym Towarzystwem Kozackim. Po tym, jak Hitler przywrócił obowiązkową służbę wojskową oraz pobór do wojska i wbrew Traktatowi Wersalskiemu zaczął tworzyć duże, stałe siły zbrojne, Połtawec-Ostrianica zaproponował zbrojne wsparcie. Podkreślił: „Ukraińscy Kozacy walczyli wspólnie z NSDAP przeciwko wrogom narodowosocjalistycznego *Weltanschauung*”, po czym dalej zadeklarował: „Gdyby Niemcy zostały zaatakowane z którejś strony”, wtedy „ukraińscy Kozacy są gotowi walczyć bezpośrednio w szeregach wojsk niemieckich. Niniejszym oddaję wszystkich pełnosprawnych członków ukraińskiego Kozactwa, zdolnych do walki w Niemczech i zagranicą, do dyspozycji Waszej Ekscelencji”[1165]. Jak widać, uważał narodowe interesy ukraińskie za zbieżne z interesami Niemiec Adolfa Hitlera.

Wkrótce po napisaniu listu do Hitlera z obietnicą zbrojnego wsparcia przez Kozaków ukraińskich Połtawec-Ostrianica wpadł w poważne tarapaty. W dużej mierze z powodu krążących opinii, że jest oszustem, nie był w stanie zdobyć dużej liczby stronników zarówno w Niemczech, jak i na Ukrainie[1166]. Dodatkowo zaszkodził sobie i swojej sprawie, kiedy pod koniec 1935 roku wykryto, że sfałszował list od Rosenberga i przekazał informację sowieckim agentom[1167]. *Aussenpolitisches Amt* Rosenberga przestał go finansować i na krótko został nawet osadzony w obozie koncentracyjnym[1168]. Nagle stał się pariasem.

Został jednak zrehabilitowany na początku 1936 roku. Członek NSDAP i były, krótko działający przywódca *Aufbau* Otto von Kursell napisał do Schickedanza w *Aussenpolitisches Amt*, wstawiając się za Połtawcem-Ostrianicą. W odpowiedzi Schickedanz zapewnił go, że zadba, aby przywrócono mu finansowanie[1169]. W 1937 roku polski wywiad informował, że Rosenberg znowu silnie popiera Połtawec-Ostrianicę[1170]. Przywódca Kozaków ukraińskich nadal pracował dla partii narodowosocjalistycznej, o czym świadczy jego nazwisko na listach płac NSDAP od 1937 do 1938 roku[1171]. Wywiad francuski odnotował w grudniu 1938 roku, że Rosenbergowi — wspólnie z Połtawcem-Ostrianicą — powierzono

udzielanie pomocy ukraińskiemu ruchowi niepodległościowemu na Ukrainie, który rozprowadzał antybolszewicką propagandę i przeprowadzał akcje terrorystyczne[1172]. Mimo że oszustwami nadwerężył swoją reputację, przywódca Kozaków ukraińskich nadal odgrywał znaczącą rolę w przedwojennej polityce zagranicznej narodowych socjalistów.

Szokujące zbliżenie Hitlera ze Związkiem Sowieckim Józefa Stalina, jakie nastąpiło w 1939 roku, postawiło białych emigrantów w Niemczech w bardzo trudnej sytuacji. Podpisanie 23 sierpnia 1939 roku niemiecko-sowieckiego paktu o nieagresji, powszechnie znanego jako pakt Ribbentrop-Mołotow, oszołomiło rosyjską społeczność emigracyjną w Niemczech. Wpływy *Aussenpolitisches Amt* Rosenberga i Schickedanza znacznie osłabły w 1939 roku. W sprawie uzgodnień dotyczących podziału Polski pomiędzy Niemcy a Związek Sowiecki Hitler pozostawił obu kolegów na marginesie wydarzeń[1173]. Rozpoczęty we wrześniu 1939 roku niemiecko-sowiecki rozbiór Polski odbył się w sposób podobny do tego, jak wyobrażali go sobie generałowie Ludendorff i Biskupski z *Aufbau*, jednak z tą znaczącą różnicą, że organizacja ta chciała podzielić Polskę pomiędzy dwa państwa narodowosocjalistyczne — niemieckie i rosyjskie[1174].

Po zawarciu sojuszu narodowych socjalistów z bolszewikami Rosenberg, który konsekwentnie reprezentował zaciekłe, antykomunistyczne poglądy, znalazł się w dość niewygodnej pozycji. Przez jakiś czas miał zakaz wygłaszania publicznych przemówień, a jego książka (*Pest in Russland!*) została zakazana[1175]. Wkrótce po podpisaniu paktu o nieagresji Rosenberg napisał w swoim dzienniku: „mam przeczucie, że ten moskiewski pakt pewnego dnia zemści się na narodowym socjalizmie […] Jak możemy mówić o ocaleniu i przebudowie Europy, kiedy musimy prosić o pomoc jej niszczycieli?”[1176]. Mimo że współpraca narodowosocjalistycznych Niemiec ze Związkiem Sowieckim była wygodna, to jednak nienawidził jej z całego serca[1177].

Kiedy Biskupski, szef Rosyjskiego Urzędu Powierniczego, dowiedział się o pakcie Ribbentrop-Mołotow, udał się do trzech różnych niemieckich ministerstw, aby uzyskać ogólny pogląd na sytuację. Zapewniono go, że nowy pakt nie wpłynie na sytuację białych emigrantów w Niemczech. Otrzymał też obietnicę, że umowa, którą zawarł w 1923 roku z Ludendorffem, nadal pozostaje w mocy. Wszystko to uspokoiło Biskupskiego.

W rozmowie z innym rosyjskim emigrantem Biskupski zwrócił uwagę na fakt, że sowieccy przywódcy realizują imperialistyczną, nacjonalistyczną politykę zagraniczną z niewielkimi tylko śladami komunizmu. Podkreślił, że od dawna przepowiadał, iż w Związku Sowieckim dojdzie do nacjonalistycznej rewolucji i w związku z tym wewnętrzna sytuacja w tym kraju powinna sprawić, że Niemcy stosunkowo łatwo mogliby zastąpić bolszewickie przywództwo „monarchią ludową". Miał nadzieję odegrać wiodącą rolę w takim rosyjskim systemie monarchicznym, który stanowiłby rosyjską formę narodowego socjalizmu[1178].

Chociaż Biskupski starał się postrzegać pakt Ribbentrop-Mołotow w pozytywnym świetle, sojusz narodowych socjalistów z Sowietami zaszokował reprezentowaną przez niego rosyjską społeczność emigracyjną w Niemczech. Generalnie uznała ona, że pakt oznacza koniec niemieckiego wsparcia dla rosyjskiego ruchu monarchistycznego[1179]. Zarządzenie *Reichssicherheitshauptamt* (Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy — RSHA) z 25 października 1939 roku ograniczyło swobody rosyjskich emigrantów. Aczkolwiek RSHA nie zlikwidował istniejących białych organizacji i czasopism, „rosyjskie, ukraińskie, kozackie i kaukaskie" ugrupowania w Niemczech miały ograniczyć swoją działalność. Przykładowo nie mogły one prowadzić antysowieckiej propagandy, organizować publicznych zgromadzeń ani werbować nowych członków[1180]. W czasie krótkiego partnerstwa Trzeciej Rzeszy ze Związkiem Sowieckim współpraca pomiędzy narodowymi socjalistami i rosyjską emigracją osiągnęła najniższy poziom.

Nikołaj Markow II

Sojusz Hitlera i Stalina, który tak skonsternował rosyjską społeczność emigracyjną w Niemczech, nie trwał długo. Führer wkrótce powrócił do swoich zdecydowanie antybolszewickich przekonań, nabytych w głównej mierze na początku lat 20. w czasie bliskich kontaktów z *Aufbau*. Jeszcze kiedy w czerwcu 1940 roku niemieckie siły zbrojne wciąż prowadziły kampanię we Francji, Hitler wyraził zamiar „podjęcia działań przeciwko zagrożeniu, jakim jest Związek

Sowiecki, w chwili gdy nasza sytuacja wojskowa uczyni to możliwym". Wydał pierwsze zarządzenie związane z atakiem na ZSRS w sierpniu 1940 roku pod wymownym kryptonimem *Aufbau Ost* (Odbudowa Wschód). W ten sposób dał wyraz istniejącemu od dawna przekonaniu, że jego myślenie ukształtowały ostrzeżenia *Aufbau* przed „żydowskim bolszewizmem"[1181].

Rosenberg szczególnie gwałtownie namawiał Hitlera do najazdu na Związek Sowiecki i ściśle współdziałał z nim przy określaniu polityki okupacyjnej na wschodzie[1182]. 2 kwietnia 1941 roku odbył z Hitlerem dwugodzinną naradę dotyczącą przyszłego administrowania podbitymi terytoriami sowieckimi. Tak oto opisał to zebranie w swoich notatkach:

Omówiłem rasową i historyczną sytuację w prowincjach bałtyckich, Ukrainę i jej walkę przeciwko Moskwie, niezbędne gospodarcze więzi z Kaukazem itd. Następnie Führer szczegółowo przedstawił projektowany ruch na Wschód. [...] Führer zapytał mnie o prawdopodobną reakcję Rosjan, żołnierską i ludzką, kiedy znajdą się pod wielką presją, o aktualną sytuację żydowską w Związku Sowieckim i o inne sprawy.

Hitler zakończył naradę, podkreślając: „Rosenberg, właśnie nastała twoja wielka godzina"[1183].

Rosenberg w kwietniu 1941 roku zdobył jeszcze większy wpływ na wschodnie plany Hitlera. Na początku miesiąca przekazał Hitlerowi memorandum, w którym zawarł plany zorganizowania administracji na byłych sowieckich terytoriach. Zgodnie z podstawami polityki *Aufbau* najważniejsze gospodarczo regiony ZSRS — Ukraina, rejon Donu i Kaukaz — miały zostać połączone w Konfederację Morza Czarnego, która byłaby w stanie przeciwstawić się ekspansji Wielkorosji. Państwa bałtyckie zostałyby zjednoczone. Natomiast tereny Wielkorosji byłyby potraktowane najsurowiej. 20 kwietnia 1941 roku, w dniu swoich urodzin, Hitler mianował Rosenberga na stanowisko *Beauftrager des Führers für die zentrale Bearbaitung der Fragen des osteuropäischen Raumes* (Pełnomocnik Führera ds. centralnego opracowania zagadnień rejonu Europy

Wschodniej)[1184]. W tej nowej roli Rosenberg wywarł wielki wpływ na plany Hitlera dotyczące zarządzania byłymi terenami sowieckimi.

Wehrmacht zaatakował Związek Sowiecki 22 czerwca 1941 roku, rozpoczynając antybolszewicką krucjatę Hitlera znaną jako Operacja Barbarossa. Grupa Armii „Środek", w której znajdowało się 1,6 miliona z 2,5 miliona niemieckich żołnierzy na froncie wschodnim, do 3 lipca wzięła do niewoli około 33 tysięcy sowieckich żołnierzy i zdobyła 3332 czołgi[1185]. 11 lipca czołówki tego silnego zgrupowania operacyjnego sforsowały Dniepr, ostatnią naturalną przeszkodę terenową przed Moskwą. GA „Środek" do 5 sierpnia wzięła do niewoli kolejnych 309 110 czerwonoarmistów i zniszczyła lub zdobyła 3205 czołgów w kotle smoleńskim, zaledwie 320 kilometrów od Moskwy[1186]. Według historyka wojskowości Alberta Seatona, gdyby Hitler w sierpniu rozkazał Grupie Armii „Środek" nacierać na Moskwę, „nic nie byłoby w stanie ocalić sowieckiej stolicy"[1187].

18 sierpnia 1941 roku dowódca Naczelnego Dowództwa Wojsk Lądowych (*Oberkommando des Heeres* — OKH) feldmarszałek Walther von Brauchitsch i jego szef sztabu generał pułkownik Franz Halder namawiali Hitlera, aby wydał polecenie natychmiastowego rozpoczęcia natarcia na Moskwę[1188]. Hitler odmówił i wyjaśnił: „najważniejszym celem do zrealizowania przed nastaniem zimy nie jest zajęcie Moskwy, ale zdobycie Krymu i Donieckiego Zagłębia Węglowego [na Ukrainie] i odcięcie Rosjanom dostaw ropy naftowej z Kaukazu"[1189]. W rezultacie Hitler wysłał silne jednostki wydzielone z Grupy Armii „Środek" na południe, na Ukrainę[1190]. Jego dążenie do realizacji tradycyjnych założeń *Aufbau* i zdobycia Ukrainy dla Niemiec, mimo że przyniosło krótkoterminowe korzyści, doprowadziło jednak do ostatecznej klęski III Rzeszy.

Ofensywa Hitlera na południe, na Ukrainie, gdzie w 1918 roku miejscowa ludność serdecznie witała niemieckie wojska, przyniosła doraźne oszałamiające

zwycięstwa taktyczne, ale w końcu spowodowała strategiczną katastrofę[1191]. Wehrmacht w „kotle kijowskim" wziął do niewoli 665 tysięcy czerwonoarmistów i zdobył lub zniszczył 884 czołgi, ale walki trwały do końca września i w rezultacie Grupa Armii „Środek" mogła rozpocząć uderzenie na Moskwę dopiero 2 października 1941 roku. Sowieckie naczelne dowództwo było zdumione, że GA „Środek" nie poszła za ciosem i nie zaatakowała Moskwy w sierpniu. Zdając sobie sprawę z ogromnego znaczenia strategicznego, wojskowego, gospodarczego i politycznego Moskwy, Stawka (*Stawka Wierchownogo Komandowanija*)[1192] wykorzystała dwa miesiące, w których Hitler dał odpocząć żołnierzom GA „Środek", na budowę nowych linii obrony i ściągnięcie znacznych posiłków. 6 grudnia 1941 roku Armia Czerwona rozpoczęła pod Moskwą potężne przeciwuderzenie siłami ponad stu dywizji. Sowieckie wojska odrzuciły wyczerpanych, zmarzniętych i przygnębionych żołnierzy Grupy Armii „Środek" daleko od sowieckiej stolicy. Niemiecki atak na Moskwę się załamał — oznaczało to krach całej Operacji Barbarossa. Trzecia Rzesza nie odzyskała już sił po tym wojskowym niepowodzeniu[1193].

W czasie gdy niemieckie siły zbrojne okupowały terytoria wschodnie, Rosenberg uzyskał wysokie stanowisko w strukturze zarządzania podbitymi terenami sowieckimi. Początkowo nie był w stanie realizować swoich koncepcji łagodnego traktowania Ukraińców i innych narodów na wschodzie, ale odniósł spóźniony, choć niecałkowity sukces w 1944 roku, kiedy reżym narodowosocjalistyczny zaczął wykorzystywać Rosyjską Armię Wyzwoleńczą (*Russkaja oswoboditielnaja armija* — ROA) generała Własowa, który to został wzięty do niewoli pod Leningradem 12 lipca 1942 roku i przeszedł na stronę III Rzeszy. Hitler, 17 lipca 1941 roku, w tajemnicy mianował Rosenberga ministrem Rzeszy do spraw okupowanych terytoriów wschodnich (*Reichsminister für die besetzen Ostgebiete*), ale nominację ogłoszono publicznie dopiero 18 listopada 1941 roku[1194]. Zgodnie z zasadami *Aufbau* Rosenberg nie uznawał podbitych narodów Związku Sowieckiego za Rosjan. Jego ministerstwo posiadało odrębne

wydziały (komisariaty Rzeszy) zajmujące się poszczególnymi terytoriami, a wśród nich *Reichskommissariat Ostland* (Komisariat Rzeszy Wschód) obejmujący niepodległe do czerwca 1940 roku Litwę, Łotwę i Estonię oraz dużą część Białorusi, a także *Reichskommissariat Ukraine* (Komisariat Rzeszy Ukraina)[1195].

Rosenberg zalecał umiarkowane traktowanie różnych „peryferyjnych" narodowości na okupowanych terenach Związku Sowieckiego, ale miał problemy z realizowaniem tej zasady w praktyce. Razem ze swoim kolegą Schickedanzem (który zostałby Komisarzem Rzeszy na Kaukazie, gdyby nie to, że niemiecką próbę zdobycia tego terytorium udaremniła katastrofa pod Stalingradem na przełomie 1942 i 1943 roku), nie mieli aż takich dużych wpływów, jak by chcieli. Hitler miał skłonność do sprzyjania raczej tym, którzy zalecali rządzenie wszystkimi narodami na wschodzie twardą ręką. Rosenberg i Schickedanz musieli jedynie obserwować z dezaprobatą, jak ich koncepcje bliskiej współpracy z Ukraińcami i stosunkowo łagodnego traktowania innych narodów na wschodzie często przegrywały z brutalnym podejściem do tych, których często określano mianem „podludzi"[1196].

Spotkanie Rosenberga z Hitlerem 19 maja 1943 roku udowodniło, że nie jest on w stanie przeforsować umiarkowanego kursu współpracy z Ukraińcami. Minister Rzeszy uskarżał się na niesubordynację i brutalne działania swojego nominalnego podwładnego, Komisarza Rzeszy na Ukrainę (*Reichskommissar Ukraine*) — Ericha Kocha. Hitler bronił bezwzględnego postępowania Kocha, podkreślając, że trudne okoliczności wymagają bezlitosnego pozyskiwania z okupowanej Ukrainy zasobów gospodarczych i siły roboczej[1197]. Ministrowi nie pozwolono zmienić Ukrainy w pseudoautonomiczny protektorat ze stosunkowo łagodną polityką okupacyjną, jaki sobie wymarzył. W miarę rozwijania się II wojny światowej Rosenberg w coraz większym stopniu tracił pole w wewnętrznych walkach politycznych[1198]. W dużej mierze dlatego, że w ostatnich latach III Rzeszy był „beznadziejnie pokonywany w walce o władze

w Partii", jak określił to historyk Alan Bullock, naukowcy niesłusznie nie doceniali ogólnego znaczenia Rosenberga dla narodowego socjalizmu[1199].

Pomysł Rosenberga, aby w większym stopniu wykorzystać sowieckich jeńców, częściowo obronił się pod koniec 1944 roku. Rosenberg popierał też wykorzystanie wojsk byłego sowieckiego generała Własowa przeciwko Armii Czerwonej. W opublikowanym w maju 1943 roku wywiadzie prasowym Własow uskarżał się, że jego Rosyjska Armia Wyzwoleńcza (ROA) istnieje właściwie tylko na papierze. Ubolewał, że jego projekt utworzenia z jeńców sowieckich potężnej antybolszewickiej armii nie został wzięty pod uwagę, ale podkreślił, że prędzej czy później kierownictwo NSDAP uzna potrzebę powołania takich sił[1200]. Czas ROA nastąpił pod koniec 1944 roku, kiedy Wehrmacht, minister propagandy Goebbels i w końcu SS częściowo przyjęły tezę Rosenberga o konieczności intensywnego wykorzystania ludności Związku Sowieckiego do obalenia bolszewickich rządów. Ale kiedy Reichsführer SS Himmler w październiku 1944 roku ostatecznie poparł generała Własowa i jego ROA, losy wojny na froncie wschodnim nieodwołalnie zmieniły się na niekorzyść Niemiec[1201].

W czasie wojny III Rzeszy ze Związkiem Sowieckim pułkownik Iwan Połtawec-Ostrianica działał jako doradca narodowych socjalistów[1202]. W marcu 1942 roku przywódca Kozaków ukraińskich przeprowadził z feldmarszałkiem Wilhelmem Keitlem rozmowy na temat sytuacji na froncie wschodnim. Zaproponował, aby kaukaskie i turkmeńskie oddziały w najbliższej przyszłości otrzymały z wielką pompą i pełnym ceremoniałem wojskowym oficjalne sztandary. Keitel zgodził się na tę propozycję[1203]. Co więcej, 15 kwietnia 1942 roku Hitler zapewnił Połtawcowi-Ostrianicy zwycięstwo, przyznając Kozakom specjalny status i pozwalając im wykonywać zadania bojowe wspólnie z jednostkami niemieckimi[1204].

Chociaż sytuacja na froncie wschodnim w coraz większym stopniu zmieniała się na niekorzyść Wehrmachtu, Połtawec-Ostrianica wytrwale wspierał

niemiecki wysiłek wojenny. W napisanym w lutym 1943 roku liście do Rosenberga zwrócił uwagę na wyjątkową pomoc, jakiej Kozacy udzielali już Wehrmachtowi. Namawiał byłego kolegę z *Aufbau*, aby w większym stopniu wykorzystywano „wojenny lud", z którego można by zmobilizować liczącą ponad półtora miliona żołnierzy siłę bojową do „wyzwolenia terytoriów wschodnich od bolszewizmu"[1205]. W kwietniu 1943 roku przekazał Ministerstwu Rzeszy Rosenberga szkic, w którym przedstawił swoją wizję powojennego państwa kozackiego. Językami państwowymi w tym tworze politycznym miały być niemiecki, ukraiński i rosyjski. Granice nowego państwa kozackiego, które rozciągałoby się mniej więcej od dawnych wschodnich terenów Polski do Uralu, miałby wyznaczyć sam Hitler[1206]. Podobnie jak w czasie działalności w *Aufbau*, Poławec-Ostrianica starał się połączyć interesy Kozaków i narodowych socjalistów.

Przywódca ukraiński był świadkiem, jak III Rzesza wyraziła uznanie dla wzorowej służby Kozaków w niemieckich siłach zbrojnych. 10 listopada 1943 roku Rosenberg i feldmarszałek Keitel wydali odezwę do Kozaków, w której wychwalali ich odwagę w walce z bolszewizmem. Podkreślono w niej, że „Wojska niemieckie znalazły w Kozakach uczciwych i lojalnych sojuszników". Kozacy mieli otrzymać szczególne przywileje w III Rzeszy, a po zakończeniu działań wojennych na froncie wschodnim powstałoby autonomiczne państwo kozackie[1207]. Jednakże Wehrmacht w tym czasie już nie nacierał, tylko wycofywał się. Ostatecznie Połtawec-Ostrianica zakończył swoją służbę dla III Rzeszy, pracując w *SS Rasse und Siedlungshauptamt* (Głównym Urzędzie Rasy i Osadnictwa SS) mieszczącym się w czasie ostatniego etapu wojny w Pradze[1208].

„Walka pomiędzy chaosem a formą"

Ostatnim elementem złowrogiej schedy dla narodowego socjalizmu była ideologia *Aufbau* ze swoimi spiskowo-apokaliptycznymi koncepcjami zagrożenia dla świata przez „żydowski bolszewizm", która pomogła stworzyć narodowosocjalistyczny program zniszczenia europejskich Żydów. Szczególnie Alfred Rosenberg propagował wyjątkowo gwałtowne koncepcje antysemickie, które podsycały nienawiść Niemców do Żydów. Rosenberg występował jako czołowy antysemicki ideolog NSDAP, ustępując jedynie samemu Hitlerowi. W 1934 roku Hitler docenił jego wielki wkład w kształtowanie narodowosocjalistycznego światopoglądu i mianował go *Beauftragte des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP* (Pełnomocnikiem Führera do spraw nadzoru pełnego intelektualnego i światopoglądowego kształcenia i wychowania NSDAP).

Poza osobistym szerzeniem „żydożerczych" poglądów Rosenberg wspierał antysemicką działalność ludzi, którzy należeli do *Aufbau* lub byli związani z tą organizacją. Byli to w pierwszym rzędzie Schickedanz, jego kolega z korporacji akademickiej „Rubonia", a także Gregor Szwarc-Bostunicz i generał Sacharow. Schickedanz, który był wicedyrektorem *Aufbau* i sekretarzem wiceprzewodniczącego Biskupskiego, zdobył antysemickie laury dzięki napisanej w 1927 roku pracy pod tytułem *Das Judentum: Eine Gegenrasse* (Żydzi: przeciwrasa). Rosenberg zaproponował mu w lutym 1930 roku, aby ten pracował jako berliński korespondent gazety „Völkischer Beobachter"[1209].

Szwarc-Bostunicza, który pod przewodnictwem Scheubner-Richtera pracował dla *Aufbau* i NSDAP, Rosenberg poprosił w 1925 roku, aby pisał dla „Völkischer Beobachter"[1210]. Poza tym zapewnił on ideologiczne podstawy osławionemu antysemickiemu tygodnikowi „Der Stürmer" (Szturmowiec), którego redaktorem naczelnym był jeden z prominentnych narodowych socjalistów, Julius Streicher[1211]. W marcu 1926 roku Hitler zwrócił się do Szwarc-Bostunicza, aby ten wygłosił ważne przemówienie wraz ze Streicherem. Antysemickie poglądy

tego rosyjskiego emigranta zwracały coraz większą uwagę narodowosocjalistycznego kierownictwa[1212].

Gregor Szwarc-Bostunicz wspierał ideologicznie NSDAP także w latach trzydziestych. Na początku tego dziesięciolecia, jeszcze przed dojściem Hitlera do władzy, wygłaszał w imieniu NSDAP przemówienia o tytułach takich, jak „Szał bolszewizmu" czy „Żydowskie panowanie nad światem". Pozyskał też dla sprawy narodowego socjalizmu wielu komunistów[1213]. Po tym jak w styczniu 1933 roku Hitler został kanclerzem Niemiec, Szwarc-Bostunicz przekazywał Głównemu Urzędowi Bezpieczeństwa Rzeszy (RSHA) raporty dotyczące Żydów i wolnomularzy[1214]. Awansował także w Allgemeine SS Himmlera, osiągając w styczniu 1937 roku, przed przejściem w stan spoczynku, stopień SS-Obersturmbannführera[1215].

Antybolszewickie i antysemickie poglądy byłego członka *Aufbau* generała Sacharowa popierało *Aussenpolitisches Amt* (Biuro polityki zagranicznej NSDAP) Rosenberga. Uznało ono, że wydana w 1937 roku broszura Sacharowa *Judas Herrschaft im Wanken! Antisemitische Front in der Swojetunion* (Rząd Judasz się chwieje! Antysemicki front w Związku Sowieckim) przedstawia „bardzo ciekawy" obraz „żydowskiej władzy w bolszewizmie" i wspaniale analizuje „oznaki przyszłego żydowskiego pogromu w Rosji, jakiego dotąd nie widział świat". *Aussenpolitisches Amt* doszedł do wniosku, że praca Sacharowa „doskonale nadaje się do wyjaśnienia prostym ludziom roli, jaką Żydzi odgrywają w bolszewizmie"[1216]. Sacharow lansował tezę stanowiącą jeden z głównych punktów ideologii *Aufbau*, a mianowicie, że bolszewizm stanowi głównie żydowskie przedsięwzięcie.

Spośród wszystkich byłych członków *Aufbau* to Rosenberg poczynił po puczu monachijskim największy wkład w ideologię NSDAP, ustępując pod tym względem jedynie Hitlerowi. Jako redaktor naczelny „Völkischer Beobachter" współpracował z nim ściśle w sprawach doktryny politycznej. Był także

pierwszym narodowym socjalistą, który przedstawił poglądy partii na dużej międzynarodowej konferencji za granicą. Na Kongresie Volty, zorganizowanym w Rzymie w listopadzie 1932 roku, oświadczył, że wyzwaniem wieku jest stworzenie i skonsolidowanie „narodowego socjalizmu […] przeciwko plutokratom i przeciwko żydowskiemu bolszewizmowi”[1217]. Rosenberg powołał się tu na swoją koncepcję, że Żydzi manipulują zarówno kapitalizmem finansowym, jak i bolszewizmem.

Rosenberg został oficjalnie uznany za największego ideologicznego współpracownika Hitlera w III Rzeszy. Jak już wspomniano wyżej, w 1934 roku Hitler mianował go *Beauftragte des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP* (Pełnomocnikiem Führera do spraw nadzoru pełnego intelektualnego i światopoglądowego kształcenia i wychowania NSDAP). Na tym stanowisku Rosenberg miał ogromny wpływ na kulturę, sprawy kościoła i nauczania. Co więcej, odegrał też ważną rolę w opracowaniu programów kursów szkoleniowych SS[1218]. Hitler wyraził uznanie dla ideologicznego wkładu Rosenberga w narodowy socjalizm w czasie *Reichsparteitag* (Zjazdu NSDAP) w 1937 roku, przyznając mu, jako pierwszemu żyjącemu Niemcowi, Nagrodę Narodową w dziedzinie Sztuki i Nauki za wkład w kształtowanie światopoglądu narodowosocjalistycznego[1219].

Warto zwrócić uwagę, że choć Rosenberg odegrał ważną rolę w ideologicznym rozwoju narodowego socjalizmu, to Adolf Hitler nie zawsze zgadzał się z jego poglądami. Na przykład skrytykował wydane w 1930 roku *opus magnum* Rosenberga pod tytułem *Der Mythus des 20. Jahrhunderts: Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit* (Mit XX wieku: Ocena duchowo-intelektualnej walki formacyjnej naszych czasów), w którym napiętnował kościoły chrześcijańskie i promował religijny, germański „mit krwi”[1220]. W rozmowie w kwietniu 1942 roku Hitler stwierdził, że tytuł książki Rosenberga sprawia fałszywe wrażenie. Jako narodowy socjalista nie powinien

akcentować mitu dwudziestego wieku, ale raczej przeciwstawić przekonania i wiedzę dwudziestego wieku mitowi dziewiętnastego wieku[1221]. Pomimo krytyki Hitlera, w III Rzeszy sprzedano około milion egzemplarzy książki, co ustępowało jedynie *Mein Kampf* Hitlera[1222].

Mimo że Hitler nie zawsze zgadzał się ideologicznie z Rosenbergiem, to najwyraźniej bez zastrzeżeń przyjmował jego pogląd, że „żydowski bolszewizm" stanowi ogromne zagrożenie. Jak już się przekonaliśmy, w czasie przynależności do *Aufbau* Rosenberg ostrzegał przed utworzonym potajemnie przez Żydów sojuszem kapitalizmu i bolszewizmu. Hitler lansował tę koncepcję od czasu swojej bliskiej współpracy z *Aufbau* na początku lat dwudziestych. Zademonstrował swoje przekonanie, że światowe żydostwo stanowi siłę napędową międzynarodowego kapitalizmu finansowego i bolszewizmu w czasie swojego niesławnego przemówienia wygłoszonego w Reichstagu, 30 stycznia 1939 roku. Oświadczył w nim: „Jeżeli międzynarodowa żydowska finansjera w Europie i poza nią zdołałaby ponownie pogrążyć narody w wojnie światowej, wtedy jej konsekwencją nie będzie bolszewizacja świata i zwycięstwo żydostwa, ale zniszczenie żydowskiej rasy w Europie"[1223].

W przemówieniu wygłoszonym 30 maja 1942 roku do grupy promowanych oficerów dał wyraz apokaliptycznemu antysemityzmowi, który pomogli wpoić mu ideolodzy *Aufbau* z Rosenbergiem na czele. Hitler podkreślił w nim nagrożenia, jakie stwarza Związek Sowiecki, „olbrzym na wschodzie". Stamtąd właśnie „międzynarodowy Żyd" jako „element napędowy" od dawna zagrażał Niemcom, ponieważ postanowił, że: „nadszedł czas, aby zbudować tysiącletnie imperium przy pomocy tego innego świata, który zniszczył swoją narodową inteligencję"[1224]. Hitler użył tu apokaliptycznego antysemityzmu w duchu *Aufbau* i odpowiadającego poglądom Rosenberga, aby uzasadnić bezlitosny sposób prowadzenia wojny na wschodzie.

Hitler rozkazał dokonanie masowego mordu na Żydach, aby w ten sposób usunąć zagrożenie „żydowskim bolszewizmem" i Rosenberg wspierał go

w realizacji tego zadania. Jako wstęp do zakrojonego na większą skalę ludobójstwa Hitler wydał 6 czerwca 1941 roku osławiony *Kommissarbefehl* (Rozkaz o komisarzach). Nakazał w nim, aby w bliskiej wojnie przeciwko Związkowi Sowieckiemu żołnierze niemieccy likwidowali wszystkich wziętych do niewoli komisarzy politycznych Armii Czerwonej[1225]. Historyk Christopher Browning uważa, że Hitler podjął decyzję o eksterminacji cywilnej ludności żydowskiej w Związku Sowieckim w połowie lipca 1941 roku[1226]. Jeżeli Browning ma rację, postanowienie Hitlera o rozpoczęciu decydującej fazy „Ostatecznego Rozwiązania" zbiegło się w czasie z mianowaniem przez niego Rosenberga ministrem Rzeszy ds. okupowanych terenów wschodnich.

Rosenberg uważał swoje ludobójcze działania antysemickie na okupowanym wschodzie za odwet za zniszczenia poczynione przez „żydowski bolszewizm". 18 listopada 1941 roku komunikat prasowy informujący o oficjalnym objęciu przez niego stanowiska ministra Rzeszy podkreślał, że ów rosyjski emigrant zajął się polityką, ponieważ chciał „ochronić naród niemiecki przed losem, jakiego sam doświadczył w Moskwie"[1227]. W tekście zatytułowanym *Der Kampf zwischen Chaos und Gestalt: Zur Ernennung des Reichsleiters Alfred Rosenberg zum Reichminister für die besetzen Ostgebiete* (Walka pomiędzy chaosem a Formą: O mianowaniu Reichsleitera Alfreda Rosenberga Ministrem Rzeszy do spraw okupowanych terenów wschodnich), który zapewne napisał sam zainteresowany, przygotowując wspomniany wyżej listopadowy komunikat prasowy, podkreślał swoje starania, aby włączyć „walkę z żydowskim bolszewizmem do światopoglądowej walki ruchu [narodowosocjalistycznego]". Najbardziej wojowniczy fragment tego szkicu, mówiący o pomyślanej na wielką skalę eksterminacji Żydów, nie pojawił się w zamieszczonej w prasie informacji, a brzmiał on tak:

Bolszewizm jest w istocie swojej formą żydowskiej rewolucji światowej, niezwykle wykalkulowaną „mesjanistyczną" próbą wywarcia pomsty na odwiecznie obcym charakterze Europejczyków i nie tylko Europejczyków.

I przeznaczenie zadecydowało przeciwko Żydom. Zwycięskie bitwy niemieckiej walki o wyzwolenie stworzyły nowy fundament dla Europy. Niemieckie natarcie na bolszewicki wschód doprowadzi do całkowitej eliminacji żydowsko-bolszewickich rządów na tym obszarze. To, co żydostwo swego czasu planowało dla Niemiec i wszystkich narodów Europy, obecnie musi cierpieć samo, a odpowiedzialność wobec historii kultury europejskiej wymaga, abyśmy nie wykonywali tego brzemiennego w skutki podziału z sentymentalizmem i słabością, ale z jasną, racjonalną świadomością i twardym zdecydowaniem[1228].

Minister Rzeszy do spraw okupowanych terenów wschodnich Rosenberg ułatwił więc masową rzeź Żydów na tyłach frontu wschodniego. W sierpniu 1941 roku wydał zarządzenie określające, kto na wschodzie powinien być uznany za Żyda, dostarczając tym samym Niemcom i ich pomocnikom wytyczne do decydowania, kogo przeznaczyć do pracy przymusowej, a kogo do likwidacji[1229]. Wspierał też utworzenie w styczniu 1942 roku antysemickiej „Deutsch Ukraine-Zeitung" (Gazeta Niemieckiej Ukrainy). W apelu zamieszczonym w pierwszym numerze czasopisma napomknął o kierowanych przez Niemców masowych mordach Żydów na Ukrainie. Stwierdził, iż Niemcy przejęły kontrolę nad Ukrainą, aby zapewnić, że „bolszewickie warunki" i „żydowskie rządy" nigdy nie powrócą[1230]. Rosenberg znalazł na Ukrainie licznych antysemickich współpracowników, a w czasie niemieckiej okupacji wiele jednostek ukraińskiej policji pomocniczej uczestniczyło w eksterminacji ludności żydowskiej[1231].

W swojej wydanej w 1923 roku pracy *Die Protokolle der Weisen von Zion und die Jüdische Weltpolitik* (Protokoły mędrców Syjonu i żydowska polityka światowa) Rosenberg pisał o reżymie „żydowskiego bolszewizmu": „Terror, który zalewał falami krwi szerokie równiny Rosji od Zatoki Fińskiej do gór Kaukazu [..] nie jest rosyjskim wybuchem, ale metodyczną masakrą wielkiego narodu"[1232]. Od lata 1941 roku sprawował rządy nad mniej więcej tymi właśnie obszarami. W ramach „Ostatecznego Rozwiązania" działał, aby doprowadzić do

kolejnej „metodycznej masakry", która miała usunąć to, co uważał za „żydowsko-bolszewickie" zagrożenie dla świata. Powojenny Międzynarodowy Trybunał Wojskowy w Norymberdze podkreślił, że poza innymi zbrodniami Rosenberg „pomógł sformułować politykę […] eksterminacji Żydów" i skazał go na śmierć przez powieszenie[1233].

. . .

Aufbau w latach 1924–1945 przekazał narodowemu socjalizmowi znaczącą finansową, polityczną, wojskową i ideologiczną schedę. Po 1923 roku NSDAP Adolfa Hitlera otrzymała od środowiska rosyjskiej emigracji duże wsparcie finansowe. Hitler wykorzystał tragiczną śmierć Maxa von Scheubner-Richtera, swojego najważniejszego doradcy i czołowej postaci *Aufbau*, jako przykład bezinteresownej ofiary dla dobra narodowego socjalizmu. Alfred Rosenberg i jego koledzy w *Aufbau* — wicedyrektor Arno Schickedanz i wiceprzewodniczący generał Wasyl Biskupski — zajmowali wysokie stanowiska w III Rzeszy. Przed i po niemieckim ataku na Związek Sowiecki w 1941 roku Hitler wykorzystywał białych emigrantów w tym zwłaszcza ukraińskich Kozaków kierowanych przez pułkownika Iwana Połtawca-Ostrianicę, do działań na szkodę Związku Sowieckiego. Uznał podkreślaną przez *Aufbau* konieczność zdobycia Ukrainy dla Niemiec i tym samym przekreślił niemieckie szanse na odniesienie zwycięstwa w II wojnie światowej.

Spiskowo-apokaliptyczna koncepcja *Aufbau* wywierała wpływ na antybolszewickie i antysemickie poglądy narodowych socjalistów również po 1923 roku, głównie za pośrednictwem Rosenberga. Fundamentalna dla tej organizacji i lansowana przez niego wizja potwornego, zorganizowanego przez Żydów sojuszu pomiędzy drapieżnym kapitalizmem finansowym a morderczym bolszewizmem w wielkim stopniu kształtowała *Weltaschauung* (światopogląd)

narodowych socjalistów jeszcze długo po puczu monachijskim Hitlera i Ludendorffa. Chociaż Hitler zawarł krótkotrwały sojusz taktyczny ze Związkiem Sowieckim, w 1941 roku doszły do głosu jego obawy przed „żydowskim bolszewikiem”, przyswajane przez lata współpracy z *Aufbau*. W tym brzemiennym w skutki roku Hitler postanowił zniszczyć „żydokomunę”, rozpoczynając ryzykowną wojskową krucjatę przeciwko Związkowi Sowieckiemu, a także rozpoczynając masową eksterminację europejskich Żydów. Jako Minister Rzeszy do spraw okupowanych terenów wschodnich, Rosenberg pomagał Hitlerowi w obu tych reprezentatywnych dla narodowego socjalizmu przedsięwzięciach.

[1098] Walter Laqueur, *Russia and Germany. A century of Conflict*. London, Weidenfeld and Nicolson 1965, s. 53.

[1099] Rozmowa z Mathilde Scheubner-Richter, 3 kwietnia 1926 r., NSDAPHA, BAB, NS 26, numer 1263, s. 4.

[1100] Adolf Hitler, *Hitler’s Table Talk 1941–1944: His Private Conversations*. Tłum. na ang. Norman Cameron i R. H. Stevens, wyd. 2. London, Weidenfeld and Nicolson 1973, s. 173.

[1101] Adolf Hitler, *Hitler: Reden und Proklamationen 1932–1945*. T. I. Red. Max Domarus. Mönchen, Süddeutscher Verlag 1965, s. 222.

[1102] Adolf Hitler, przemówienie z 8 listopada 1935 r., *Hitler: Reden und Proklamationen 1932–1945*. T. I, s. 552, 554.

[1103] Ivan Berend, *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe before World War II*. Berkeley, University of California Press 1998, s. 310.

[1104] Meldunek RKÜöO z 20 listopada 1925 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 1, dieło 100, s. 5.

[1105] Meldunek PDM do BSMÄ z 31 stycznia 1929 r., w posiadaniu RKÜöO, RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 68.

[1106] Meldunek RKÜöO z 12 grudnia 1924 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 61.

[1107] Meldunek PDM do BSMÄ z 31 stycznia 1929 r., w posiadaniu RKÜöO, RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 81a, s. 69, 70.

[1108] List Wasyla Biskupskiego do Arno Schickedanza z 21 października 1929 r., APA, BAB, NS 43, numer 35, s. 13; Wezwanie Biskupskiego do sądu z 11 marca 1930 r., BAB, APA, NS 43, numer 35, s. 120.

[1109] Meldunek DB z 12 października 1936 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 1, kl. 30.

[1110] Meldunek RKÜöO z 20 listopada 1925 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 1, dieło 91, s. 51.

[1111] Meldunek DGBer do AA z 27 grudnia 1924 r., PAAA, 83584, s. 177.

[1112] Listy Müllera do Himmlera z 12 lipca i 29 sierpnia 1938 r., RGWA (CChIDK), fond 500, opis 1, dieło 677, s. 1, 3.

[1113] Meldunek RKÜöO z 7 maja 1925 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 4, dieło 52, s. 145.

[1114] Meldunek SG z 11 marca 1924 r., RGWA (CChIDK), fond 1, opis 18, dieło 2381, s. 2.

[1115] Meldunek DB z 22 maja 1936 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 4, dieło 168, rolka 1, kl. 2.

[1116] Meldunek Friedricha Möllenhoffa do APA z 26 czerwca 1934 r., RGWA (CChIDK), fond 519, opis 3, dieło 11b, a. 69; „Liquidation of the Nansen Office and the Problem of Political Refugees", meldunek IIA z 23 stycznia 1938 r, RGWA (CChIDK), fond 284, opis 1, dieło 69, s. 8.

[1117] Meldunek DB z 24 lipca 1933 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 1, kl. 72.

[1118] Meldunek AA z 28 września 1933 r., PAAA, 31666, s. 37.

[1119] „Liquidation of the Nansen Office and the Problem of Political Refugees”, meldunek IIA z 23 stycznia 1938 r, RGWA (CChIDK), fond 284, opis 1, dieło 69, s. 8.

[1120] Meldunek AA z 15 lutego 1934 r., PAAA, 31667, E6767445.

[1121] Meldunek SG do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 13 grudnia 1933 r., RGWA (CChIDK), fond 1, opis 27, dieło 12541, s. 101.

[1122] Tłumaczenie DB meldunku informatora ze środowiska białej emigracji z 6 grudnia 1938, RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 299, rolka 1, kl. 73.

[1123] Meldunek SN do DB z 2 czerwca 1934 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 922, rolka 3, kl. 248.

[1124] Memorandum od Pavel Bermondt-Avalovs Partei Russucher „Oswoboshdenzy” załączone do meldunku Gestapo z 6 lipca 1934 r., RGWA (CChIDK), fond 323, opis 2, dieło 171, s. 335–336.

[1125] Meldunek SN z czerwca 1935 r., załączono w meldunku SN do DB z 3 lipca 1935 r. RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 922, rolka 3, s. 238.

[1126] List Biskupskiego do Alfreda Rosenberga z 22 grudnia 1931 r., APA, BAB, NS 43, numer 35, s. 182 ob.

[1127] List Biskupskiego do Alfreda Rosenberga z 22 grudnia 1931 r., APA, BAB, NS 43, numer 35, s. 182 ob.

[1128] List Rosenberga do Biskupskiego z 30 grudnia 1931 r., BAB NS 43, numer 35, s. 183–184.

[1129] Robert Cecil, *The Myth of Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*. London, B.T. Batsford Ltd. 1972, s. 173, 174.

[1130] List Biskupskiego do Rosenberga z 6 kwietnia 1933 r., KR, BAB, NS 43, numer 35, s. 179, 179 ob.

[1131] Listy Biskupskiego, do Arno Schickedanza z 5 i 31 maja 1933 r., APA, BAB, NS 43, numer 35, s. 113, 120.

[1132] List Piotra Szabelskiego-Borka do Heinricha Lammersa z 4 listopada 1933 r., przekazany do AA. PAAA, 31667, E667442.

[1133] Meldunek DB z 22 maja 1936 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 4, dieło 168, rolka 1, kl. 1.

[1134] Meldunek DGR do AA z 24 kwietnia 1936 r., PAAA, 31668, s. 255.

[1135] Meldunek Gestapo z 7 lipca 1936 r., BAB 58, numer 279, fiszka 1, s. 37.

[1136] Meldunek DB z 23 kwietnia 1940 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 404, rolka 2, kl. 109; Meldunek SN do DB z 6 listopada 1936 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 1, kl. 26.

[1137] Meldunki DB z marca 1930 i 12 października 1936 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 390, rolka 8, kl. 602; dieło 386, rolka 1, kl. 30.

[1138] Meldunek DB z 19 czerwca 1933 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 1, kl. 83.

[1139] Meldunek DB z 15 grudnia 1938 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 954, rolka 7, kl. 578.

[1140] Meldunek DB z 23 kwietnia 1940 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 404, rolka 2, kl. 109

[1141] List Szabelskiego-Borka do Biskupskiego z 20 czerwca 1935 r., w posiadaniu Gestapo, RGWA (CChIDK), fond 501, opis 3, dieło 496a, rolka 2, s. 6.

[1142] Meldunek SN do DB z 23 lipca 1936 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 1, kl. 52.

[1143] Seppo Kuusisto, *Alfred Rosenberg in der nazionalsozialistischen Aussenpolitik 1933–1936*. Tłum. na niem. Christian Krötzl. Helsinki, Finska Historiska Samfundet 1984, s. 137.

[1144] Meldunek APA z 1 grudnia 1938 r., BAB, NS 43, numer 35, s. 68.

[1145] Seppo Kuusisto, *Alfred Rosenberg in der nazionalsozialistischen Aussenpolitik 1933–1936*, s. 137.

[1146] Meldunek SN do DB z 4 kwietnia 1938 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 954, rolka 1, kl. 7.

[1147] Meldunek DB z 22 maja 1936 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 4, dieło 168, rolka 1, kl. 2.

[1148] Raport SN z 5 sierpnia 1936 r., włączony do meldunku SN do DB z 7 sierpnia 1936 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 1, kl. 35.

[1149] Meldunek Biskupskiego załączony do listu Schickedanza do Lammersa z 16 maja 1939 r., BAB, NS 43, numer 35, s. 2.

[1150] Walter Laqueur, *Russia and Germany*, s. 112.

[1151] List Biskupskiego do Schickedanza z 20 kwietnia 1933 r., KR, BAB, NS 43, numer 35, s. 112.

[1152] Meldunek RKÜöO z 28 maja 1925 r., RGWA (CChIDK), fond 772, opis 4, dieło 52, s. 204.

[1153] Meldunek DB z 19 stycznia 1925 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 953, rolka 1, kl. 48.

[1154] Meldunek SGOD z 1929 r., RGWA (CChIDK), fond 308, opis 7, dieło 265, s. 4.

[1155] Meldunek SGOD z 22 grudnia 1928 r., RGWA (CChIDK), fond 308, opis 7, dieło 265, s. 8.

[1156] Robert Cecil, *The Myth of master Race,* s. 163; Seppo Kuusisto, *Alfred Rosenberg in der nazionalsozialistischen Aussenpolitik 1933–1936*, s. 109.

[1157] List Iwana Połtawca-Ostrianicy do Hitlera z 10 lutego 1933 r., KR, BAB, NS 8, numer 100, s. 55–57.

[1158] Meldunek SN do DB z 16 grudnia 1933 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 953, rolka 1, kl. 34.

[1159] Meldunek SGOD z 15 maja 1933 r., RGWA (CChIDK), fond 308, opis 7, dieło 265, s. 33.

[1160] Meldunek DB z 11 sierpnia 1933 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 954 rolka 7, kl. 357.

[1161] Meldunek SN do DB z 16 grudnia 1933 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 922, rolka 4, kl. 318–319.

[1162] Meldunek DB z 19 czerwca 1933 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 386, rolka 1, kl. 85.

[1163] Meldunek SGOD z listopada 1935 r., RGWA (CChIDK), fond 453, opis 1, dieło 53, s. 4.

[1164] „Liquidation of the Nansen Office and the Problem of Political Refugees", meldunek IIA z 23 stycznia 1938 r., RGWA (CChIDK), fond 284, opis 1, dieło 69, s. 9.

[1165] List Połtawca-Ostrianicy do Hitlera z 23 maja 1935 r., PAAA, 31665, s. 56–57.

[1166] Meldunek SG do DB z 27 czerwca 1933 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 922 rolka 4, kl. 319.

[1167] List Haralda Siewerta do Reinharda Heydricha z 22 listopada 1935 r., w posiadaniu APA, RGWA (CChIDK), fond 1358, opis 2, dieło 642, s. 122.

[1168] Seppo Kuusisto, *Alfred Rosenberg in der nazionalsozialistischen Aussenpolitik 1933–1936*, s. 133; Meldunek SGOD z listopada 1935 r., RGWA (CChIDK), fond 453, opis 1, dieło 53, s. 4.

[1169] List Schickedanza do Otto von Kursella z 29 kwietnia 1936 r., RGWA (CChIDK), fond 519, opis 4, dieło 26, s. 320.

[1170] Meldunek SGOD z 20 stycznia 1937 r., RGWA (CChIDK), fond 308, opis 3, dieło 405 s. 4.

[1171] Memorandum APA z 7 grudnia 1937 r., RGWA (CChIDK), fond 519, opis 4, dieło 26, s. 170; Schickedanz, Memorandum APA z 5 grudnia 1938 r., RGWA (CChIDK), fond 519, opis 3, dieło 39, s. 345.

[1172] Meldunki DB z 6 i 15 grudnia 1938 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 299, rolka 1, kl. 81.

[1173] Robert Cecil, *The Myth of the Master Race*, s. 178, 181.

[1174] Przekład komentarza Biskupskiego z 7 września 1939 r., APA, BAB, NS 43, numer 35, s. 48.

[1175] Przetłumaczony artykuł z „Göteburgs Handels- och Sjöfarts-Tidning” nr 237, zamieszczony w: „Sonderbeilage zum SD-Pressbericht” nr 39 z 13 października 1939 r., RGWA (CChIDK), fond 500, opis 3, dieło 129, rolka 3, s. 369.

[1176] Alfred Rosenberg, wpis w: *Das Politische tagebuch Alfred Rosenbergs*. Götingen, Seraphim 1956, cytowany wg: Hitler *Hitlers Tischgespräche im Föhrerhauptquartier 1941–1942*. Wyd. 2. Stuttgart, Seewald Verlag 1965, s. 344.

[1177] Meldunek DB z 25 października 1941 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 404, rolka 1, kl. 11.

[1178] Przekład komentarza Biskupskiego z 7 września 1939 r., BAB, NS 43, numer 35, s. 48.

[1179] Meldunek APA [1940], BAB, NS 43, numer 35, s. 7.

[1180] Zarządzenie RSHA z 25 października 1939 r., BAB, 58, numer 1031, fiszka 1, s. 25, 25 ob.

[1181] Alan Clark, *Barbarossa: The Russian-German Conflict 1941–1945*. London, Weindenfeld and Nicolson 1995, s. 24.

[1182] Meldunek DB z 25 października 1941 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 404, rolka 1, kl. 11.

[1183] Fritz Nova, *Alfred Rosenberg: Nazi Theorist of the Holocaust*. New York, Hippocene Books 1986, s. xviii.

[1184] Robert Cecil, *The Myth of the Master Race*, s. 192, 193; Kuusisto *Alfred Rosenberg in der nazionalsozialistischen Aussenpolitik 1933–1936*, s. 16.

[1185] Bryan Fugate, *Operation Barbarossa: Strategy and Tactic on the Eastern Front, 1941*. Novato CA, Presidio Press, s. 95; Klaus Reinhardt *Moscow — The Turning Point: The Failure of Hitler's Strategy in the Winter of 1941–42*. Tłum. na ang. Karl B. Keenan. Prowidence RI, Berg 1992, s. 24.

[1186] R.H.S.. Stolfi, *Hitler's Panzers East: World War Two Reinterpreted* Norman OK, University of Oklahoma Press 1991, s. 119; Albert Seaton, *The Russo-German War 1941–45*. London, C. Tinling 1971, s. 1129, 130. Seaton *The Battle for Moscow, 1941–42*. New York, Stein and Day 1971, s. 168.

[1187] Albert Seaton, *The Battle for Moscow, 1941–42*, s. 168.

[1188] Albert Seaton, *The Russo-German War*, s. 143.

[1189] Adolf Hitler, *Hitler's War Directives*. Red. i tłum. na ang. H.R. Trevor-Roper. London, Sidgwick and Jackson 1964, s. 95.

[1190] Albert Seaton, *The Russo-German War*, s. 143, 145.

[1191] Robert Cecil, *The Myth of the Master Race*, s. 193.

[1192] Kwatera Główna Najwyższego Naczelnego Dowództwa — przyp. tłum.

[1193] Albert Seaton, *The Russo-German War*, s. 129, 145, 146; Reinhardt *Moscow — The Turning Point*, 60, 71, 421; Fugate *Operation Barbarossa*, s. 294.

[1194] Robert Cecil, *The Myth of the Master Race*, s. 196.

[1195] Karlheinz Rüdiger, „Reichsmninister für die besetzen Ostgebiete Alfred Rosenberg", [listopad 1941], KR, BAB, NS 8, numer 8, s. 2.

[1196] Robert Cecil, *The Myth of the Master Race*, s. 193, 204; Kuusisto *Alfred Rosenberg in der nazionalsozialistischen Aussenpolitik 1933–1936*, s. 111; Max Hildebert Boehm, *Baltische Einflüsse auf die Anfänge des Nationalsozialismus*, w: *Jahrbuch der baltischen Deutschtums*, 1967, s. 68.

[1197] Kopia raportu Martina Bormanna z 10 czerwca 1943 r. w posiadaniu RSHA, BAB, 58, numer 1005, fiszka 1, 10–12ob.

[1198] Christine Pajouh, *Die Ostpolitik Rosenbergs 1941–1944*, w: *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich*. Red. Michael Garleff. Köln, Böhlau Verlag 2001, s. 167.

[1199] Alan Bullock, *Hitler: A study in Tyranny*. New York, Harper and Row 1962, s. 80.

[1200] Meldunek Władimira Despotuli z jego rozmowy z A.A. Własowem w dniu 24 maja 1943 r., RGWA (CChIDK), fond 1128, opis 1, dieło 1, s. 27.

[1201] Robert Cecil, *The Myth of the Master Race*, s. 198.

[1202] Meldunek DB z 25 października 1941 r., RGWA (CChIDK), fond 7, opis 1, dieło 404, rolka 1, kl. 11.

[1203] List Połtawca-Ostrianicy do Rosenberga z 3 lutego 1943 r., RGWA (CChIDK), RmbO, fond 1358, opis 3, dieło 53, s. 3, 4.

[1204] Meldunek RmbO z 10 stycznia 1943 r., BAB, 6, numer 157, fiszka 1, s. 6.

[1205] List Połtawca-Ostrianicy do Rosenberga z 3 lutego 1943 r., RGWA (CChIDK), RmbO, fond 1358, opis 3, dieło 53, s. 1.

[1206] Memorandum RmbO w sprawie szkicu Połtawca-Ostrianicy z 16 kwietnia 1943, r., BAB, 6, numer 157, fiszka 2, s. 43 ob.

[1207] Memorandum przywódców kozackich do RmbO z 10 kwietnia 1944 r., BAB, 6, numer 158, fiszka 1, s. 1.

[1208] Pokwitowanie z RUSHA-SS/VP wysłane do Połtawca-Ostrianicy, 8 kwietnia 1945 r., RGWA (CchIDK), fond 1372, opis 3, dieło 35, s. 32.

[1209] Seppo Kuusisto, *Alfred Rosenberg in der nazionalsozialistischen Aussenpolitik*, s. 45.

[1210] Gregor Szwarc-Bostunicz, *SS-Personalakten, SS-Ostubaf.,* IZG, *Fu* 74, s. 1; Michael Hagemeister, „Das Leben des Gregor Szwarc-Bostunicz, Teil 2”, *Russische Emigration in Deutschland 1918 bis 1941: Leben in europäischen Bürgerkrieg*. Red. Karl Schlögel. Berlin, Akademie Verlag 1955, s. 212.

[1211] Walter Laqueur, *Russua and Germany*, s. 122.

[1212] Gregor Schwartz-Bostunich, *SS-Personalakten, SS-Ostubaf.,* IZG, *Fu* 74, s. 1.

[1213] List Szwarc-Bostunicza do Rosenberga z 8 stycznia 1933 r., KR, BAB, NS 8, numer 100, s. 141.

[1214] Meldunek RSHA z 14 marca 1934 r., BAB, 58, numer 7560, s. 7.

[1215] *Dienstalterliste der schutzstaffel der NSDAP (SS-Obersturmbannführer und SS-Sturmbannführer), Stand vom 1. Oktober 1944*. Berlin, Reichdruckerei, 1944, RGWA (CChIDK), fond 1372, opis 5, dieło 89, s. 6; Meldunek skarbnika NSDAP (*Reichsschatzmeister der NSDAP*) Franza Xavera Schwarza do Rosenberga z 5 maja 1943 r., KR, BAB, NS 8 numer 207, s. 29.

[1216] Meldunek APA/AO z 21 października 1937 r., RGWA (CChIDK), fond 1358, opis 2, dielo 643, s. 124.

[1217] [Alfred Rosenberg] „Der Kampf zwischen Chaos und Gestalt: Zur Ernennung des Reichsleiters Alfred Rosenberg zum Reichminister für die besetzen Ostgebiete", szkic wykorzystany do sporządzenia oficjalnego komunikatu prasowego [listopada 1941], KR, BAB, NS8 numer 8, s. 19, 20.

[1218] Max Hildebert Boehm, „Baltische Einfüsse", s. 67; Fritz Nova, *Alfred Rosenberg,* s. 237.

[1219] „Der Kampfer Alfred Rosenberg: Zur Ernennung des Reichsleiters Alfred Rosenberg zum Reichminister für die besetzen Ostgebiete", *Parteipresse-Sonderdienst*, Nr. 368, 17 listopada 1941 r., KR, BAB, NS 8, numer 8, s. 7.

[1220] Robert Cecil, *The Myth of the Master Race*, s. 82, 93.

[1221] Adolf Hitler, rozmowa z 11 kwietnia 1942 r., *Hitlers Tischgespäche*, s. 269.

[1222] Fritz Nova, *Alfred Rosenberg*, s. 8.

[1223] Adolf Hitler, przemówienie z 30 stycznia 1939 r., *Reden und Proklamationen*, t. 2, s. 1058.

[1224] Adolf Hitler, tajne przemówienie z 30 maja 1942 r., *Hitlers Tischgespräche,* s. 197.

[1225] Bryan Fugate, *Operation Barbarossa,* s. 43, 44.

[1226] Christopher Browning, *Nazi Policy, Jewish Workers, German Killers*. Cambridge, Cambridge University Press 2000, s. 27.

[1227] „Der Kämpfer Alfred Rosenberg” *Parteipresse-Sonderdienst*, Nr. 368, 17 listopanda 1941 r., KR, BAB, NS 8, numer 8, s. 7.

[1228] [Alfred Rosenberg], „Der Kampf zwischen Chaos und Gestalt”, [listopad 1941] KR, BAB, NS 8, numer 8, s. 16, 18, 19.

[1229] Alfred Rosenberg, zarządzenie RmbO z sierpnia 1941 r., BAB 6, numer 74, fiszka 1, s. 32, 33.

[1230] *Deutsche Ukraine-Zeitung erschienen: Aufrufe Rosenbergs und Kochs an die Ukrainer*, „Krakauer Zeitung”, 25 stycznia 1942, s. 4.

[1231] Christopher Browning, „Ordinary Germans or Ordinary Men? A Reply to the Critics”, w: *The Holocaust and History: The Known, the Unknown, the Disputed and the Reexamined.* Red. Michael Berenbaun abd Abraham J. Peck. Bloomington, Indiana University Press 1998, s. 257.

[1232] Alfred Rosenberg, *Die Protokolle der Weisen von Zion und die Jüdische Weltpolitik*. München, Deutscheer Volks-Verlag 1923, s. 43.

[1233] Fritz Nova, *Alfred Rosenberg*, s. 219.

Podsumowanie

Historycy powinni odrzucić koncepcję linearnej niemieckiej *Sonderweg* (specjalnej drogi), która prowadziła bezpośrednio do III Rzeszy Hitlera. Szczególnie amerykański naukowiec Daniel Goldhagen przedstawia w swojej książce pod tytułem *Gorliwi kaci Hitlera* nadmiernie uproszczoną wersję tezy o *Sonderweg*. Twierdzi: „Holocaust był *sui generis* zjawiskiem, które posiada określone historycznie wyjaśnienie", a szczególnie „umożliwiające jego zaistnienie warunki stworzone przez od dawna dojrzewający, wszechobecny, napastliwy rasistowski, eliminacyjny antysemityzm niemieckiej kultury"[1234]. Zamiast skupiać się wyłącznie na rzekomych niemieckich osobliwościach podobnych do wymienianych przez Goldhagena, historycy powinni zrozumieć genezę i rozwój narodowego socjalizmu w kontekście międzykulturowej interakcji pomiędzy grupami, które w szczególny sposób zostały pokonane w I wojnie światowej i rewolucji bolszewickiej — wyalienowanymi volkistowskimi (nacjonalistyczno-rasistowskimi) Niemcami oraz pałającymi żądzą zemsty rosyjskimi białymi emigrantami. Podczas gdy ruch narodowosocjalistyczny w dużej mierze rozwijał się w ramach volkistowskiego myślenia, wielu rosyjskich emigrantów wniosło do niego bardzo istotny wkład polityczny, wojskowy, finansowy oraz ideologiczny.

Ruch narodowosocjalistyczny Hitlera nie powstałby w znanej nam postaci, gdyby nie dwa potężne wstrząsy społeczne, jakimi były I wojna światowa i rewolucja bolszewicka. Skrajnie prawicowe ruchy zarówno w Niemczech, jak i Rosji carskiej (silniejsze w drugim z wymienionych państw) okazały się politycznie słabe. Kultura cesarskich Niemiec wypracowała spójny zespół volkistowskich poglądów z wyraźnymi akcentami odkupicielskimi. Szczególnie filozof Arthur Schopenhauer, kompozytor Richard Wagner i pisarz Houston Stewart Chamberlain nakłaniali naród niemiecki, aby wykroczył poza płytki

materializm, który kojarzyli z Żydami i osiągnęli odkupienie, negując tzw. wolę życia. Mimo posiadania tak szczegółowej filozofii, przed katastrofalnym finałem I wojny światowej nie powstał żaden volkistowski ruch cieszący się masowym poparciem. Ani *Alldeutscher Verband* (Liga Pangermańska) Heinricha Classa, ani *Verband gegen Überhebung des Judentumes* (Stowarzyszenie do walki z żydowską butą) Ludwiga Müllera von Hausena, czy też *Deutsche Vaterlandspartei* (Niemiecka Partia Ojczyźniana) Wolfganga Kappa nie zdobyły szerokiego poparcia społecznego. Kapp i Class nie zdołali także zastąpić w 1917 roku rządów cesarza Wilhelma II wojskową dyktaturą pod przywództwem volkistowskiego generała Ericha von Ludendorffa.

W Rosji carskiej skrajna prawica osiągnęła większe sukcesy polityczne niż jej niemieccy volkistowscy odpowiednicy, ale dość szybko utraciła ona znaczenie. Poczynając od rewolucji 1905 roku, ruch czarnosecinny nawiązujący do apokaliptycznych koncepcji Fiodora Dostojewskiego i Władimira Sołowiewa zdobył bardzo wielu zwolenników. Przewodzone przez Związek Narodu Rosyjskiego czarnosecinne organizacje rozpowszechniały w stosunkowo szerokich kręgach odbiorców wrogie wobec Zachodu, antysocjalistyczne i antysemickie poglądy. Konserwatywni rewolucjoniści w Rosji carskiej przedstawiali swoją walkę polityczną, posługując się apokaliptyczną metaforyką kojarzącą Żydów z Antychrystem. Proponowali wprowadzenie w stosunku do Żydów drastycznych ograniczeń, które ich zdaniem chroniłyby cara, cerkiew i naród przed zagrożeniami. Mimo że radykalni prawicowcy w carskiej Rosji odnieśli o wiele większe sukcesy polityczne niż volkistowscy Niemcy, to jednak ruch czarnosecinny wkrótce uległ rozdrobnieniu i rosyjska skrajna prawica nie była w stanie powstrzymać bolszewickiego przewrotu w listopadzie 1917 roku.

Po upadku Rosji carskiej, któremu nie zdołały zapobiec siły Czarnej Sotni, niemieckie wojska były w stanie wkroczyć daleko na tereny byłej Rosji carskiej. Rozpoczęta w końcowym okresie I wojny światowej niemiecka okupacja Ukrainy przyczyniła się do zadzierzgnięcia zakrojonej na wielką skalę współpracy

pomiędzy prawicowymi Niemcami a rosyjskimi i ukraińskimi oficerami. Stworzyło to podstawy dla dalszej antybolszewickiej i antysemickiej współpracy pomiędzy niemiecką prawicą, w tym także narodowymi socjalistami a białogwardzistami oraz rosyjską białą emigracją — zarówno w Niemczech, jak i poza nimi. Niemiecka interwencja na Ukrainie pomogła w rozwoju karier sprzyjających nacjonalistycznym Niemcom czołowych białogwardyjskich oficerów, którzy później związali się z ruchem narodowosocjalistycznym, w tym generała Wasyla Biskupskiego, pułkownika Iwana Połtawca-Ostrianicy, pułkownika Pawła Bermondt-Awałowa, porucznika Siergieja Taborickiego, pułkownika Fiodora Winberga i porucznika Piotra Szabelskiego-Borka.

Wycofujące się z Ukrainy w zimie na przełomie roku 1918 i 1919 niemieckie wojska zabrały ze sobą tysiące sprzyjających im białogwardyjskich oficerów. Znalazł się wśród nich Szabelski-Bork, który przywiózł ze sobą do Berlina „żydożerczy” falsyfikat — *Protokoły mędrców Syjonu*. Kiedy volkistowski publicysta Hausen otrzymał tę książkę od Szabelskiego-Borka, polecił przetłumaczyć ją na język niemiecki i opublikował przekład ze swoim komentarzem. Zawarty w *Protokołach* opis bezwzględnego dążenia Żydów do panowania nad światem za pośrednictwem zarówno drapieżnego kapitalizmu finansowego, jak i krwawych ruchów rewolucyjnych wywarł ogromny wpływ na wielu volkistowskich Niemców i rosyjskich emigrantów, w tym także na pierwszych mentorów Hitlera — volkistowskiego publicystę Dietricha Eckarta i jego rosyjskiego pomocnika Alfreda Rosenberga. *Protokoły* w znaczącym stopniu wpłynęły także na antysemicki *Weltanschauung* (światopogląd) Hitlera, a zwłaszcza zawarte w nich twierdzenie, że Żydzi za pomocą głodu niszczą opór narodowców. Publikacja ta stała się także dla przyszłego Führera silnym orężem do walki z czymś, co postrzegał jako zagrożenie ze strony międzynarodowego żydostwa.

Poza sprowadzeniem *Protokołów* z Ukrainy do Niemiec niemiecka okupacja Ukrainy w 1918 roku stworzyła podstawy do dalszej współpracy wojskowej

pomiędzy Niemcami a białogwardzistami, zademonstrowanej przede wszystkim w 1919 roku w czasie interwencji na Łotwie. Podczas tej kampanii połączone siły niemieckiego Freikorpsu i białogwardzistów walczyły pod dowództwem pułkownika Bermondt-Awałowa — białogwardyjskiego oficera, który w czasie niemieckiej okupacji służył na Ukrainie. Bermondt-Awałow chciał działać „ręka w rękę z Niemcami", aby obalić reżym bolszewicki. Po pewnych początkowych sukcesach interwencja na Łotwie zakończyła się wojskowym niepowodzeniem, przede wszystkim z powodu coraz silniejszych sprzeciwów Ententy (Wielkiej Brytanii i Francji) i złożonego głównie z socjalistów rządu Niemiec. Mimo wszystko operacja umocniła solidarność niemieckiej prawicy z białogwardzistami, uważającymi, że znaleźli się w pułapce będącej konsekwencją bolszewickiej ekspansji ze wschodu, presji Ententy z zachodu i zdrady rządu Republiki Weimarskiej.

Interwencja na Łotwie była nie tylko zagraniczną niemiecko-białogwardyjską krucjatą antybolszewicką, ale także wpisała się w pierwszą prawicową próbę obalenia Republiki Weimarskiej — był nim pucz Kappa z marca 1920 roku. W próbie przewrotu wzięło udział wielu volkistowskich Niemców i rosyjskich białych emigrantów, w tym wielu weteranów walk na Łotwie. Poza Kappem, czołowymi niemieckimi volkistami wspierającymi to nieudane przedsięwzięcie byli generał Ludendorff, jego doradca pułkownik Karl Bauer, komandor porucznik Hermann Ehrhardt, dowódca wojsk, które wkroczyły do Berlina i zmusiły do ucieczki rząd niemiecki, a nawet Hitler i Eckart. Znanymi rosyjskimi uczestnikami nieudanego puczu byli: Niemiec bałtycki Max von Scheubner-Richter, który w czasie I wojny światowej pomógł zaplanować niemieckie natarcie w rejonie nadbałtyckim, a także Biskupski, Bermondt-Awałow, Winberg, Szabelski-Bork i Taboricki.

Po klęsce puczu Kappa w Berlinie czołowi volkistowscy Niemcy i rosyjscy biali emigranci przenieśli się do Bawarii, gdzie przewrót się udał. Dawni spiskowcy z puczu Kappa, prawicowi Niemcy i rosyjscy emigranci, a także wspierający ich

bogaci Bawarczycy wkrótce nawiązali gospodarcze i wojskowe stosunki z Siłami Zbrojnymi Południa Rosji generała Piotra Wrangla na Krymie. Scheubner-Richter przeprowadził tam niebezpieczną misję, która miała ustalić warunki współpracy sponsorów ze skrajnej niemieckiej prawicy i rosyjskiej emigracji w Bawarii z rządem Wrangla. Negocjacje okazały się udane i doprowadziły do zaplanowanej na wielką skalę współpracy pomiędzy reprezentowanymi przez Scheubner-Richtera niemieckimi prawicowcami i rosyjskimi emigrantami a Wranglem. Jednakże sojusz ten wkrótce przestał istnieć w wyniku zaskakująco błyskawicznego zwycięstwa Armii Czerwonej nad Siłami Zbrojnymi Południa Rosji.

Ten krótki związek Niemców, rosyjskiej białej emigracji i białogwardzistów stał się jednak bodźcem do utworzenia w Monachium *Aufbau Vereinigung* (Zjednoczenia „Odbudowa") — konspiracyjnego, wymierzonego przeciwko Ententcie i Republice Weimarskiej, antybolszewickiego i antysemickiego stowarzyszenia niemieckich volkistów, w tym także narodowych socjalistów oraz rosyjskich białych emigrantów. Faktycznymi przywódcami tej organizacji byli jej pierwszy sekretarz Scheubner-Richter i wiceprzewodniczący Biskupski. W latach 1920–1923 Hitler ściśle współpracował z *Aufbau*. Przynajmniej czterej członkowie tej organizacji należeli także do NSDAP — Scheubner-Richter, wicedyrektor Arno Schickedanz, który brał udział w interwencji na Łotwie, a także dwaj bliscy współpracownicy mentora Hitlera Eckarta: Otto von Kursell i Rosenberg. Innymi rosyjskimi członkami *Aufbau*, którzy nie wstąpili do partii narodowosocjalistycznej, ale wspierali jej działalność, byli Biskupski, Połtawec-Ostrianica, Winberg, Szabelski-Bork i Taboricki. Niemiec Max Amann był jednocześnie drugim sekretarzem *Aufbau* oraz sekretarzem NSDAP. Scheubner-Richter przedstawił również Hitlera związanemu z organizacją generałowi Ludendorffowi, uruchamiając w ten sposób sojusz polityczny, którego punktem kulminacyjnym stał się katastrofalny pucz monachijski z 8/9 listopada 1923 roku.

Po umocnieniu się w pierwszej połowie 1921 roku w roli wpływowego sojuszu volkistowskich Niemców i rosyjskich emigrantów, *Aufbau* podjął nieudaną próbę zjednoczenia wszystkich rosyjskich białych emigrantów w Niemczech i poza nimi. Na przełomie maja i czerwca 1921 roku zorganizował Kongres Monarchistyczny w bawarskim kurorcie Bad Reichenhall, który pozwolił rosyjskim emigrantom z całego świata zademonstrować pozorną jedność. Jednak *Aufbau* nie zdołał skupić całej rosyjskiej emigracji w Europie, aby pod sztandarami pretendenta do carskiego tronu — wielkiego księcia Kiryła Romanowa — przeprowadzić w przymierzu z narodowymi socjalistami krucjatę przeciwko bolszewikom. Jej konsekwencją byłoby ustanowienie państw będących spadkobiercami Rosji carskiej — narodowej Rosji, Ukrainy i Państwa Bałtyckiego (lub państw bałtyckich).

Aufbau toczył zaciekłą walkę z profrancuską Najwyższą Radą Monarchistyczną kierowaną przez byłego przywódcę frakcji Związku Narodu Rosyjskiego Nikołaja Markowa II. Rada popierała innego pretendenta do tronu carskiego — zamieszkałego w Paryżu i utrzymującego ścisłe związki z rządem francuskim, wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza Romanowa. Najwyższa Rada Monarchistyczna liczyła na francuską pomoc wojskową w odtworzeniu Rosji carskiej w jej granicach sprzed I wojny światowej. Prowadząc zażartą walkę z Radą Monarchistyczną, *Aufbau* rozważał nawet zawarcie ryzykownego sojuszu taktycznego z Armią Czerwoną. W rezultacie bratobójcze walki zamieszkałej w Niemczech rosyjskiej emigracji faktycznie dopomogły wciąż niestabilnemu reżymowi sowieckiemu.

Rosnąca w siłę NSDAP Hitlera wspierała *Aufbau* w jego walce z profrancuską Najwyższą Radą Monarchistyczną Markowa II. Hitler zawarł sojusz z pretendentem do carskiego tronu Kiryłem Romanowem w zamian za przekazywanie za pośrednictwem *Aufbau* poważnego wsparcia finansowego ruchu narodowosocjalistycznego. *Aufbau* okazał się więc ważnym źródłem finansowania NSDAP, pomagając tej partii pozyskiwać fundusze od swoich

zamożnych członków i sojuszników, np. takich jak Kirył, oraz pośredniczyć w transferze znacznych kwot zapewnianych przez znanego amerykańskiego antysemitę, polityka i przemysłowca Henry'ego Forda.

Chociaż *Aufbau* nie zdołał zjednoczyć przy Kiryle wszystkich rosyjskich białych emigrantów w Europie, to jednak przekonał Hitlera, że niemieccy i rosyjscy nacjonaliści powinni zawrzeć sojusz przeciwko bolszewikom, Ententcie, Republice Weimarskiej i Żydom. Ideolodzy tej organizacji — Scheubner-Richter, Winberg i Rosenberg — twierdzili, iż to Żydzi doprowadzili do starcia Cesarstwa Niemieckiego i Rosji carskiej, mimo że interesy obu tych państw były komplementarne. Ich zdaniem, Żydzi postąpili tak, ponieważ chcieli w ten sposób przygotować grunt pod swoje tyrańskie rządy nad światem. Chociaż później, w czasie II wojny światowej, Hitler prowadził brutalną politykę wobec Rosjan, to jednak na początku swojej kariery politycznej przyjął lansowany przez *Aufbau* punkt widzenia, zgodnie z którym niemieccy i rosyjscy narodowcy powinni przezwyciężyć niedawną, sprowokowaną przez Żydów wrogość i połączyć siły w walce przeciwko międzynarodowemu żydostwu oraz jego najbardziej przerażającemu przejawowi — „żydowskiemu bolszewizmowi".

Aufbau nie tylko apelował o sojusz niemieckich i rosyjskich nacjonalistów, ale działał także jako organizacja terrorystyczna. Jego członkowie (Biskupski i Bauer) wystawili kontrakt na likwidację Aleksandra Kiereńskiego, który w 1917 roku był premierem Rządu Tymczasowego w Rosji. Należący do *Aufbau* Szabelski-Bork i Taboricki, najprawdopodobniej za namową swojego przełożonego Winberga, próbowali zamordować przywódcę rosyjskich konstytucyjnych demokratów (kadetów) Pawła Milukowa, ale zamiast niego zabili przypadkowo innego wybitnego kadeta, Władimira Nabokowa. Przynajmniej trzech członków *Aufbau* powiązanych z NSDAP — Biskupski, Ludendorff i doradca tego ostatniego Bauer — było zamieszanych w najgłośniejszy mord polityczny w Republice Weimarskiej — zabójstwo niemieckiego ministra spraw zagranicznych Walthera Rathenaua. W tych dwóch

zbrodniach członkowie *Aufbau* współpracowali z Organizacją C komandora porucznika Ehrhardta — mieszczącym się w Monachium konspiracyjnym skrajnie prawicowym stowarzyszeniem zajmującym się działalnością terrorystyczną, koordynowaniem przygotowań wojskowych wymierzonych przeciwko Republice Weimarskiej i bolszewikom, a także utrzymującym bliskie kontakty z NSDAP.

Poza wspieraniem działań terrorystycznych *Aufbau* oraz narodowi socjaliści Hitlera dążyli do obalenia Rosji Sowieckiej poprzez działania wywrotowe i interwencje wojskowe. Przygotowywane przez *Aufbau* plany wojskowe obalenia władzy sowieckiej zostały przyjęte przez ruch narodowosocjalistyczny dzięki temu, że faktyczny przywódca *Aufbau* Scheubner-Richter był jednym z najbliższych doradców Hitlera, głównie w dziedzinie polityki zagranicznej. Rosyjsko-niemiecka organizacja kierowała antybolszewicką działalnością wywrotową w Rosji Sowieckiej i planowała duże operacje wojskowe na Ukrainie, w krajach nadbałtyckich i Wielkorosji, które miały zniszczyć bolszewizm i ustanowić narodowosocjalistyczną Rosję, Ukrainę i państwa bałtyckie. Hitler, który jeszcze nie wypracował koncepcji zapewnienia Niemcom *Lebensraum* (przestrzeni życiowej) na wschodzie, wspierał strategię *Aufbau*. Szczególnie zależało mu na wyrwaniu spod władzy Sowietów Ukrainy z jej cennym potencjałem przemysłowym oraz zasobami rolniczymi. Pomagał mu w tym przywódca Kozaków ukraińskich Połtawec-Ostrianica, szef sekcji ukraińskiej *Aufbau*.

Poza wspólnym z narodowymi socjalistami dążeniem do obalenia ustroju sowieckiego *Aufbau* wspierał NSDAP w staraniach, które miały na celu obalenie Republiki Weimarskiej przy pomocy sił paramilitarnych. Także w tej kwestii Max von Scheubner-Richter odegrał kluczową rolę w przygotowaniach do prawicowego puczu przeciwko Republice Weimarskiej, który miał rozpocząć się w Bawarii pod przywództwem Hitlera i Ludendorffa. Opracował między innymi oparty na bolszewickich wzorcach plan działania, bo mimo że nienawidził

„żydowskiego bolszewizmu”, to jednocześnie podziwiał „energię” sowieckiego ludowego komisarza wojny (Żyda) Lwa Trockiego. Scheubner-Richter doceniał także bolszewicki wzorzec, w którym kilku zdeterminowanych ludzi jest w stanie zmienić historię świata i przypisywał Trockiemu opracowanie taktyki, w której po okresie działań wywrotowych następuje bezwzględna centralizacja i militaryzacja. Chociaż Scheubner-Richter nigdy nie powiedział tego wprost, ale wiele wskazuje na to, że chciał odegrać przy Hitlerze taką samą rolę, jak Trocki przy Leninie i dowodząc nacjonalistycznymi siłami rewolucyjnymi, doprowadzić przemocą do odrodzenia Niemiec.

Pod koniec 1922 roku i w 1923 roku Scheubner-Richter współpracował z Hitlerem i Ludendorffem, kierując różnymi ugrupowaniami paramilitarnymi, które ostatecznie połączyły się i utworzyły coraz bardziej agresywny wobec Republiki Weimarskiej *Kampfbund* (Związek bojowy). Punktem kulminacyjnym wymierzonej przeciwko władzom Niemiec współpracy narodowych socjalistów i *Aufbau* stał się katastrofalny pucz monachijski z 8/9 listopada 1923 roku, do przeprowadzenia którego skłonił Hitlera Scheubner-Richter. W czasie tej próby przewrotu przywódca *Aufbau* maszerował u boku Hitlera i otrzymał śmiertelny postrzał w serce. Klęska puczu doprowadziła do załamania współpracy pomiędzy narodowymi socjalistami a rosyjską emigracją, ale Hitler na czas swojego uwięzienia powierzył kierownictwo NSDAP dwóm członkom *Aufbau* — Rosenbergowi i Amannowi.

Mimo że *Aufbau* nie zdołał oddać rządów w Niemczech Hitlerowi i Ludendorffowi, to jednak wywarł ogromny wpływ na ideologię ruchu narodowosocjalistycznego. Jego antybolszewicki i antysemicki sposób myślenia kształtowany był w dużej mierze przez zrodzone po I wojnie światowej volkistowskie i odkupicielskie poglądy Niemców i spiskowo-apokaliptyczne rosyjskich białych emigrantów. Ideologia narodowego socjalizmu połączyła volkistowskie koncepcje o rasowo-duchowej wyższości Germanów z nawiązującymi do *Objawienia Świętego Jana* wizjami rosyjskich emigrantów.

Głosiły one, że światu grozi zagłada w wyniku podstępnych działań międzynarodowego spisku żydowskiego. Pod koniec 1919 roku Hitler dopiero zaczął konstruować swój antybolszewicki i antysemicki światopogląd pod wpływem swoich ówczesnych mentorów — Eckarta i Rosenberga, a wkrótce zapoznał się z identycznymi poglądami Scheubner-Richtera i Winberga. „Czterej zwiastuni Apokalipsy", którzy ostrzegali przed nieustannie szerzącym się zagrożeniem ze strony „żydowskich bolszewików" — czyli działający w *Aufbau* rosyjscy emigranci Scheubner-Richter, Winberg i Rosenberg, a także ich volkistowski kolega Eckart — wywarli znaczący wpływ na ideologię narodowego socjalizmu.

„Czterej zwiastuni Apokalipsy" utrzymywali, powołując się na Dostojewskiego, że międzynarodowe żydostwo manipuluje jednocześnie zarówno drapieżnym kapitalizmem finansowym na zachodzie, jak i krwiożerczym bolszewizmem na wschodzie. Podkreślali, że „żydowski bolszewizm" (zwany też „żydokomuną") swoimi fatalnymi rządami i wywołanym sztucznie głodem spowodował śmierć wielu milionów Rosjan. Ideologiczny kwartet zwracał też uwagę na jeszcze gorszą zbrodnię, jaką była systematyczna eksterminacja przez „żydowskich bolszewików" narodowej inteligencji rosyjskiej. Utrzymywał również, że istnieje groźba, iż „żydokomuna" może objąć takimi działaniami Niemcy oraz inne kraje. Chociaż Rosenberg potępiał metodę, którą uważał za typowo bolszewicki sposób eliminowania wrogów politycznych, to jednak doceniał jej skuteczność. Eckart, Scheubner-Richter, Winberg i Rosenberg przyjęli w swoich twierdzeniach tezę, że „żydowski bolszewizm" grozi zniszczeniem Niemiec, Europy, a nawet całego świata. Hitler uznał jej zasadność, deklarując, że będzie walczył, aby udaremnić rzekome żydowskie dążenia do zniszczenia świata.

Koncepcje *Aufbau* w znaczącym stopniu wpłynęły na wczesną ideologię narodowego socjalizmu, ale również po 1923 roku organizacja ta przekazała NSDAP ogromną schedę. Śmierć Scheubner-Richtera w czasie puczu

monachijskiego posłużyła jako przykład bohaterskiego poświęcenia dla sprawy narodowego socjalizmu. Biskupski po puczu w Monachium nadal przekazywał NSDAP fundusze i przewodził rosyjskimi emigrantom w III Rzeszy jako szef *Russische Vertrauenstelle* (Rosyjski Urząd Powierniczy). Rosenberg zajmował w III Rzeszy wysokie stanowiska — był szefem *Aussenpolitisches Amt* NSDAP, gdzie ważną funkcję pełnił też jego kolega Arno Schickedanz; później został ministrem Rzeszy do spraw okupowanych terenów wschodnich. Hitler i Rosenberg starali się przy pomocy Połtawca-Ostrianicy oderwać Ukrainę od Związku Sowieckiego. W czasie II wojny światowej dążenie Hitlera, by zgodnie z koncepcjami *Aufbau* zdobyć Ukrainę dla Niemiec, spowodowało, że jesienią 1941 roku zamiast kontynuować natarcie na Moskwę, skierował duże siły na południe, dając tym samym Armii Czerwonej bardzo potrzebną jej chwilę wytchnienia.

Co więcej, głoszone od samego początku przez *Aufbau* ostrzeżenia przed „żydowskim bolszewizmem" zradykalizowały późniejszy antykomunizm i antysemityzm ruchu narodowosocjalistycznego. Po okresie względnego kompromisu w czasie zdobywania i umacniania władzy narodowi socjaliści wrócili do dawnych antybolszewickich i antysemickich koncepcji. Konsekwencją tego była napaść na Związek Sowiecki i eksterminacja milionów Żydów w ramach „Ostatecznego Rozwiązania". Rosenberg jako Minister Rzeszy do spraw okupowanych terenów wschodnich wspomagał Hitlera w obu tych typowych dla narodowego socjalizmu przedsięwzięciach. Stworzona przez rosyjskich emigrantów apokaliptyczna koncepcja „żydowskiego bolszewika" w znacznym stopniu poskutkowała haniebnymi działaniami narodowych socjalistów.

Kiedy pod osłoną II wojny światowej pojawiła się odpowiednia okazja, reżym narodowosocjalistyczny dążył do zniszczenia europejskich Żydów i nieomal mu się to udało. Najbardziej uderzającą cechą „Ostatecznego Rozwiązania" okazała się jego zracjonalizowana nieracjonalność. Wielka liczba Niemców i ich

pomocników w Europie wschodniej i zachodniej poświęciła ogromne ilości skąpych zasobów na mordowanie milionów Żydów, kiedy w tym samym czasie trwała wojna totalna, której końcem mogło być jedynie wspaniałe zwycięstwo lub całkowita klęska. Narodowi socjaliści nadali wysoki priorytet eksterminacji Żydów, w czasie gdy przesłanki wojskowe wymagały wykorzystania możliwie największej ich liczby do pracy przymusowej. Ta nonsensowna polityka świadczy o tym, w jak znacznym stopniu Hitler przyswoił sobie apokaliptyczny punkt widzenia rosyjskich białych emigrantów utrzymujących, że Żydzi doprowadzą do zniszczenia Niemiec i reszty świata, tak jak zniszczyli Rosję.

Historycy generalnie pomijają fundamentalny wkład polityczny, finansowy, wojskowy i ideologiczny rosyjskiej białej emigracji w narodowy socjalizm. Książka ta częściowo naprawia tę historiograficzną słabość, ale naukowcy powinni przeprowadzić o wiele intensywniejszą analizę kwestii współpracy narodowych socjalistów i rosyjskich emigrantów, szczególnie uwzględniając dostępne od niedawna archiwa w Europie Wschodniej i Środkowej. Kiedy zbada się korzenie narodowego socjalizmu, nietrudno będzie można dostrzec współdziałanie volkistowskich Niemców z żądnymi zemsty rosyjskimi emigrantami. Poszukując ważnego punktu zwrotnego burzliwej historii XX wieku, historycy powinni zwrócić uwagę na rozległe tereny pomiędzy Renem a Wołgą. Wojna i rewolucja rozgrywająca się na tym teatrze działań doprowadziła do powstania bardzo licznej rzeszy niepogodzonych z losem białych emigrantów, których grupka odegrała kluczowe role w formowaniu narodowego socjalizmu wraz z jego agresywną antykomunistyczną i „żydożerczą” ideologią. Z kolei narodowi socjaliści Hitlera w imię zwalczania „żydokomuny” popełnili ciężkie zbrodnie, które podważyły zachodnie ideały postępu historycznego.

[1234] Daniel Goldhagen, *Hitler's Willing Exacutioners: Orginary Germans and the Holocaust*. New York, Alfred A. Knopf 1996, s. 419.

Bibliografia

ROZMOWY OSOBISTE

Hass, Julia (córka Otto von Kursella), rozmowa osobista, 21 stycznia 2003 r.

NIEPUBLIKOWANE MATERIAŁY ARCHIWALNE

BAB: Bundesarchiv (Archiwum Federalne w Berlinie)

Alldeutscher Verband (Liga Pangermańska). 8048, numer 117.

APA: *Aussenpolitisches Amt* (Biuro Polityki Zagranicznej — komórka NSDAP). NS 43, numer 35.

Baltenverband (Zrzeszenie Niemców Bałtyckich). 8012, numery 2, 4, 7, 9, 11.

Baltischer Vertrauensrat (Bałtycka Rada Powiernicza). 8054, numer 270.

Gestapo: *Geheime Staatspolizei* (Tajna Policja Państwowa). 58, numer 270.

Jaenicke, Franz „Lebenslauf". Luckenwalde, 1 lipca 1923 r. RKÜöO. 1507, numer 329.

„Der Kämpfer Alfred Rosenberg: Zur Ernennung des Reichsleiters zum Reichminister für die besetzen Gebiete". *Parteipress-Sonderdienst*, nr 368, 17 listopada 1941 r. KR. NS 8, numer 8.

KR: *Kanzlei Rosenberg* (Kancelaria Rosenberga). NS 8, numery 8, 20, 100, 207.

Kursell, Otto von „Die Linie im Leben Max von Scheubner-Richters" *Dr. Ing. M.E. von Scheubner-Richter gefallen am 9 November 1923*. München, Müller und Sohn, listopad 1923. NSDAPHA. NS 26, numer 1263, s. 4.

„Die Trauerfeierlichkeiten: Einäschung auf dem Münchner Ostfriedhof am 17 November 10 Uhr früh". *Dr. Ing. M.E. von Scheubner- Richter gefallen am 9 November 1923*. München, Müller und Sohn, listopad 1923. NSDAPHA. NS 26, numer 1263, s. 3.

Nemirovich-Danchenko, Georgii „Ein schöner Tod”. *Dr. Ing. M.E. von Scheubner-Richter gefallen am 9 November 1923*. München, Müller und Sohn, listopad 1923. NSDAPHA. NS 26, numer 1263, s. 4.

NSDAPHA: *NSDAP Hauptarchiv* (Główne Archiwum NSDAP). NS 26, numer 1259, 1263.

Reichszentrale für Heimatdienst (Centralne Biuro Rzeszy do spraw służby krajowej). RKÜöO. 1507, numer 23.

RK: *Reichskanzlei* (Kancelaria Rzeszy). 43, numer 2448/4.

RKÜöO: *Reichskommisar für die Überwachung der öffentlichen Ordnung* (Komisarz Rzeszy ds. Nadzoru Porządku Publicznego). 134, numery 66, 68, 69, 76, 78, 170, 173; 1507, numery 23, 308, 211, 214, 325, 329, 339, 343–345, 388, 440–442, 557, 558, 568.

RmbO: *Reichsministerium für die besetzen Ostgebiete* (Ministerstwo Rzeszy ds. Okupowanych Terenów Wschodnich). 6, numery 75, 157, 158.

RMI: *Reichsministerium des Innern* (Ministerstwo Rzeszy Spraw Wewnętrznych). 1501, numer 14139.

[Rosenberg, Alfred]. „Der Kampf zwischen Chaos und Gestalt: Zur Ernennung des Reichsleiter Afred Rosenberg zum Reichsminister für die besetzen Ostgebiete” [listopad 1941 r.] KR, NS 8, numer 8, s. 14–20.

RSHA: *Reissicherheitshauptamt* (Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy). 58, numery 1005, 1031, s. 7560.

Rüdiger, Karlheinz. „Reichsminister für die besetzen Ostgebiete Alfred Rosenberg”. KR [listopad 1941], NS 8, numer 8, s. 2–5.

Scheubner-Richter, Mathilde von. Rozmowa z 3 kwietnia 1936 r. NSDAPHA. NS 6, numer 1263, s. 4–7.

Stahlhelm. 73, numer 261.

Taube, Georg. „Der Ersten Krieg”. [1920] 8025, numer 15.

Weber, Friedrich. „An die Herren Landes- und Kreisleiter!”. 26 września 1923 r. RKÜöO. 1507, numer 343, s. 314.

BAK: *Bundesarchiv Kobblenz* (Archiwum Federalne w Koblencji)

Class, Heinrich. Fragment szkicu. 1936. *Kleine Erwerbung* 499.

Wider der Strom, T. II. *Kleine Erwerbung* 499.

Kapp, Wolfgang. „And das deutsche Volk!" [marzec 1920 r.]. *Nachlass* 309, numer 7.

Korespondencja. *Nachlass* 309, numery 7, 20.

„Zur Vorgeschichte des März-Unternehmens". 1922 r. *Nachlass* 309, numer 7.

BA/MF: *Militärarchiv Freiburg* (Archiwum Federalne, Archiwum Wojskowe we Fryburgu)

„Die Ereignisse im Baltikum vom Herbst 1918 bis Ende 1919". Styczeń 1920. *Nachlass* 247, numer 91.

Goltz, Rüdiger von der. „Erste Versuche". *Nachlass* 714, numer 14.

Dokumenty osobiste. *Nachlass* 714, numer 1.

Groener, Wilhelm. Korespondencja, meldunki wojskowe i dokumenty osobiste. *Nachlass* 46, numery 172, 173.

Hoffmann, Max. Korespondencja. *Nachlass* 37, numer 2.

Pabst, Waldemar. „Auszug aus meinem Lebenslauf". 1954. *Nachlass* 620 numer 1.

„Das Kapp-Unternehmen". *Nachlass* 620, numer 3.

„Nachkriegserlebnisse als Ia und Stabschef der Garde-Kav.- (Schü) Division. *Nachlass* 620, numer 2.

BHSAM: *Bayerisches Hauptstaatsarchiv München* (Bawarskie Główne Archiwum Państwowe w Monachium)

BSMÄ: *Bayerisches Staatsministerium des Äussern* (Bawarskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych). 33, numer 97676; 36, numery 103009, 103472, 103476/1, 103476/2.

BSMI: *Bayerisches Staatsministerium des Innern* (Bawarskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych). 22, numery 71525, 71624, 71625, 73675, 73685, 73994; 25, numery 81592, 81594.
Ehrhardt, Hermann. *Deutschlands Zikunft: Augaben und Ziele.* München, J. F. Lehmanns Verlag 1921. *Sammlung Personen*, numer 3688.
„Verpflichtung". 22, numer 73675, fiszka 4, s. 89.

BHSAM/AK *Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, Abteilung Kriegsarchiv* (Bawarskie Główne Archiwum Państwowe w Monachium, Oddział Archiwów Wojskowych)

Endres, Theodor. „Auzeichnungen über den Hitlersputsch 1923". 1945. *Handschriftensammlung*, numer 925.
Mend, Hans. „Protokoll aufgenomnen am 22. Dezember 1939 mit Hans Mend, Reitleiter und Vervalter auf Schloss Eltzkolz BERg bei Starnberg a/See, ehemals Ulan im kgl. Bayer. x. Uhlanenregiment zugeteilt als Ordonnanzreiter im Oktober 1914, dem Inf. Rgt. „List". Seit Juni 1916 bedördert zum Offizier-Stellvertreter und zueteilt dem 4. bayer Feldartillerieregiment, Munitions-kolonne 143 (Tankabwehr). Bei der Truppe bekannt als «Schimmelreiter»". *Handschriftensammlung*, numer 3231.

BSAM: *Bayerisches Staatsariv München* (Bawarskie Regionalne Archiwum Państwowe w Monachium)

„An die Münchener Bevölkerung!". PDM, numer 6711, s. 5
PDM: *Polizeidirektion München* (Dyrekcja Policji Monachium). Numery 6697, 6698, 5707–6709, 6711, 6803.

GARF: *Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Fiedieracji* (Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej)

ACWO: *Administratiwnyj Cientr wniepartijnogo ob'jedinienija* (Administracyjne Centrum Zjednoczenia Ponadpartyjnego, rosyjska organizacja emigracyjna w Pradze). Fond 5893, opis 1, dieła 39, 46, 47, 70, 201.

Lampe, Aleksiej. *Dniewnik*. Fond 5853, opis 1, dieła 3, 7–11, 13.

ROWS: *Russkij obszczewoinskij sojuz* (Rosyjski Związek Ogólnowojskowy). Fond 5826, opis 1, dieło 123.

Sojuz russkago naroda (Związek Narodu Rosyjskiego). Fond 116, opis, 1, dieła 1, 6, 870.

Wsiewielikoje Wojsko Donskoje (Wszechwielkie Wojsko Dońskie). Fond 1261, opis 1, dieło 40.

GSAPKB: *Geheimes Staatsarchive Preussischer Kulturbesitz* (Tajne Archiwum Państwowe Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturalnego, Berlin)

JM: *Justizministerium* (Ministerstwo Sprawiedliwości). *Repositur* 84a, numer 14953.

Kapp, Wolfgang. Korespondencja, dokumenty osobiste, zebrane materiały. *Repositur* 92, numery 455, 460, 792, 801, 815, 839, 840/1.

Kühn, Erich. „Werbung für Mitarbeit". München, J.F. Lehmanns Verlag, czerwiec 1916. *Repositur* 92, numer 792.

LGPO: *Landesgrenzpolizei Ost* (Straż Graniczna Wschód). *Repositur* 77 tytuł 1809, numer 9; tytuł 1810, numery 1, 2, 4, 6; tytuł 1813, numery 2, 6, 8.

Schwarze, Elisabeth. „Einleitung". *Nachlass Wolfgang Kapp*. 1997

Szabelski-Bork Piotr. Korespondencja. *Repositur* 84a, numer 14953.

„Über Mein Leben". Marzec 1926. *Repositur* 84a, numer 14953, s. 91–110.

SköO: *Staatskommissar für öffentliche Ordnung* (Komisarz państwowy ds. Porządku Publicznego). *Repositur* 77, tytuł 1812, numer 25.

Wagener. „Bericht über die augenblicke Lage in Mitau". Berlin 8 września 1919 r. *Repositur* 92, numer 815.

IZG: *Institut für Zeitgeschichte* (Instytut Historii Współczesnej, Monachium)

Hering, Johann. Rozmowa z 29 sierpnia 1951 r. ZS 67.

Przesłuchanie ambasadora Herberta von Dirksena z października 1945 r. The National Archives, Records of the Department of State, Special Interrogation Mission to Germany, 1945–46. Numer 679, rolka 1.

Reicheneder, Walburga. Rozmowa 11 stycznia 1952 r. ZS 119.

Rosenberg, Alfred. „Meine erste Begennung mit dem Führer". The National Archives, Records of the Reich Ministry for the Occupied Eastern Territories, 1941–45. Numer 454, rolka 63.

Rossbach, Gerhard. Rozmowa 13 grudnia 1951. ZS 128.

Schickedanz, Arno. Meldunek z [maja] 1919 r. dla Maxa von Scheubner-Richtera. ZS 2368.

Schwartz-Bostunich, Gregor. *SS-Personalakten, SS-Ostubaf*. Fa 74.

Skoropadski, Paweł. *Erinnerungen von Pavlo Skoropadsky aufgeschrieben in Berlin in der Zeit von Januar bis Mai 1918*. Tłum. na niem. Helene Ott-Skoropadkij. Berlin 1918. Ms 584.

Weiss. Korespondencja. Fa 88.

PAAA: *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes* (Archiwum Polityczne Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Berlin)

AA: *Auswärtiges Amt* (Ministerstwo Spraw Zagranicznych). Numery 31490, 31665–31668, 83377, 83379, 83578–85582, 83584.

RGASPI: *Rossijskij Gosudarstwiennyj Archiw Socjalno-Politiczeskoj Istorii* (Rosyjskie Archiwum Państwowe Historii Społeczno-Politycznej, Moskwa)

Dzierżyński, Feliks. Dokumenty. Fond 76, opis 3, dieło 400.

KI: Komintern (Międzynarodówka Komunistyczna). Fond 495, opis 33, dieło 306.

RGWA: *Rossijskij Gosudarstwiennyj Wojennyj Archiw* (Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe, Moskwa)

Bermondt-Awałow, Paweł. Dokumenty wojskowe. Fond 40147, opis 1, dieło 18.
OKL: O. K. London (organizacja wojskowa). Meldunki wojskowe. Fond 40147, opis 1, dieło 48.

RGWA (CChIDK): Dawny *Centr chranienija istoriko-dokumentalnych kolliekcji* (Centrum Przechowania Zbiorów Historyczno-Dokumentalnych, obecnie część RGWA w Moskwie)

AGM: *Amtsgericht München* (Sąd Rejonowy, Monachium). Fond 567, opis 1, dieło 2496.
APA: *Aussenpolitisches Amt* (Biuro Polityki Zagranicznej, Komórka NSDAP). Fond 51, opis 3, dieła 11b, 39; opis 4, dieło 26; fond 1358, opis 2, dieła 642, 643.
Bermondt-Awałow, Paweł. Korespondencja. Fond 603, opis 2, dieło 30.
„Das Erbe der Revolution und des Bolschewismus". RKÜöO. Fond 772, opis 3, dieło 71, s. 22–30.
DB: *Deuxième Bureau* (Drugie Biuro Sztabu Generalnego, francuski wywiad wojskowy, oryginały tych akt znajdują się obecnie z powrotem w Paryżu). Fond 7, opis 1, dieła 299, 386, 390, 404, 976, 878, 922, 953, 954, 1255; opis 2, dieło 2575; opis 4, dieło 168; fond 198, opis 9, dieło 4474; opis 17, dieło 203.
Despotuli, Władimir. Dokumenty osobiste. Fond 1128, opis 1, dieło 1.
Dienstalterliste der Schutzstaffel der NSDAP (SS-Obersturmbannführer und SS-Sturmbannführer): Stand von 1 Oktober 1944. Berlin, Reichsdruckerei 1944. Fond 1372, opis 5, dieło 89.
Foch, Ferdinand. Meldunki wojskowe. (Teczka z oryginałami jest obecnie z powrotem w Paryżu). Fond 198, opis 17, dieło 406.
Gestapo: *Geheime Staatspolizei* (Tajna Policja Państwowa). Fond 500, opis 1, dieło 677; fond 501, opis 3, dieło 496a; fond 1323 opis 2, dieło 171.
Haussen, Ludwig Müller von. Korespondencja, dokumenty osobiste, zebrane materiały. Fond 577, opis 1, dieła 1, 2, 6, 27, 213, 218, 219, 221, 479, 541, 844, 853; opis 2, dieła 9, 10, 130, 131.

Horbaniuk. *Zur ukrainischen Führerfrage*. 1926. RKÜöO. Fond 772, opis 1, dieło 105b.

IIA: Międzynarodowa Agencja Informacyjna, Paryż. Fond 284, opis 1, dieło 69.

„The Liquidation of the Nansen Office and the Problem of Political Refugees". 23 stycznia 1938 r. IIA. Fond 284, opis 1, dieło 69.

MMFP: *Mission Militaire Française en Polonge* (Francuska Misja Wojskowa w Polsce. Oryginały tych dokumentów są obecnie z powrotem w Paryżu). Fond 198, opis 2, dieło 1031; fond 1703, opis 1, dieła 350, 440.

Müller-Leibnitz. „II. Feldzug im Baltikum 1919" [1937?] Fond 11255, opis 2, dieło 48.

„V. Der Rückmarsch der 10. Armee im Winter 1918/19" [1937?], Fond 1424, opis 1, dieło 13.

Nicolai, Walther. *Tagebuch*. Fond 1414, opis 1, dieła 15, 16, s. 18–22.

PKAH: *Privatkanzlei Adolf Hitler* (Kancelaria Prywatna Adolfa Hitlera). Fond 1355, opis 1, dieło 13.

Poltavets-Ostranitsa, Ivan. *Curriculum vitae*. 1926. RKÜöO. Fond 772, opis 1, dieło 3.

QB: *Quatrième Bureau* (Czwarte Biuro; oryginały tych dokumentów są obecnie z powrotem w Paryżu). Fond 198, opis 17, dieło 484.

RKÜöO: *Reichskommisar für die Überwachung der öffentlichen Ordnung* (Komisarz Rzeszy ds. Nadzoru Porządku Publicznego). Fond 772, opis 1, dieła 91, 96, 100, 101, 105b, 108; opis 2, dieła 129b, 179, 189; opis 3, dieła 71, 81a, 539, 781, 927; opis 4, dieła 13, 52.

RmbO: *Reichsministerium für die besetzen Ostgebiete* (Ministerstwo Rzeszy ds. Okupowanych Terenów Wschodnich). Fond 1358, opis 3, dieło 53.

RSHA: *Reissicherheitshauptamt* (Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy). Fond 500, opis 1, dieła 452, 504.

RuSHA-SS: *Rasse und Siedlungshauptamt-SS* (Główny Urząd Rasy i Osadnictwa SS). Fond 1372, opis 3, dieło 35.

Scheubner-Richter, Max von. „Abriss des Lebens- und Bildungsganges von Dr. Max Erwin von Scheubner-Richter". Kwiecień 1923. Fond 1414, opis 1, dieło 21.

SG: *Sûreté Générale* (francuska policja kryminalna; oryginały tych dokumentów znajdują się obecnie z powrotem w Paryżu). Fond 1, opis 14, dieło 3242; opis 7, dieło 265; fond 453, opis 1, dieło 53.

SGOD: Oddział II Sztabu Głównego (polski wywiad i kontrwywiad wojskowy). Fond 308, opis 3, dieło 405, opis 7, dieło 265; fond 453, opis 1, dieło 53.

„Tagebuch von General der Infanterie a. D. Hasse". 2 grudnia 1919 r. Fond 1255, opis 2, dieło 42.

CZASOPISMA

„Aufbau: Zeitschrift für Wirtschafts-Politische Fragen Ost-Europas"

Auszug aus den Satzungen. Numer 2/3, sierpień 1921 r. RKÜöO. BAB, 43/I, numer 131, s. 498.

Der I. Kongress zum wirtschaftlichen Wiederaufbau Russlands in Reichenhall: Erster Tag, 29. Mai 1921. Numer 2/3, sierpień 1921 r., s. 5. RKÜöO. BAB, 43/I, numer 131, s. 503.

Der I. Kongress zum wirtschaftlichen Wiederaufbau Russlands in Reichenhall: Sechster Tag, 3. Juni 1921. Numer 2/3, sierpień 1921 r., s. 14. RKÜöO. BAB, 43/I, numer 131, s. 514.

Nemirovich-Danchenko, Georgii. *Der wirtschaftliche Aufbau Russlands*. Numer 2/3, sierpień 1921 r., s. 2. RKÜöO. BAB, 43/I, numer 131, s. 500.

Scheubner-Richter, Max von. *Der russische Wiederaufbaukongress in Bad Reichenhall: Ein Rückblick und Ausblick von Dr. M.E. von Scheubner- Richter*. Numer 2/3, sierpień 1921, s. 1, 2. RKÜöO. BAB, 43/I, numer 131, s. 499, 500.

„Auf gut deutsch: Wochenschrift für Ordnung und Recht"

Eckart, Dietrich *Der Bacccalaureus*. 23 października 1919 r.

Das ist der Jude! Laienpredigr über Juden- und Christentum von Dietrich Eckart. [sierpień/wrzesień] 1920 r.

Das fassende Feuer. 22 sierpnia 1919 r.

Der Herr Rabbiner aus Bremen. 11 listopada 1919 r.

In letzter Stunde. 15 marca 1921 r.

Das Judentum in und ausser uns: Grundsätzliche Betrachtungen von Dietrich Eckart: IV. 10 stycznia 1919 r.

Kapp. 16 kwietnia 1920 r.

Das Karnickel. 29 marca 1919 r.

Die Midgardschlange. 30 grudnia 1919 r.

Die Schlacht auf den Katalaunischen Feldern. 20 lutego 1920 r.

Tagebuch. 10 paździenika 1919 r.

Theorie und Praxis. 12 września 1919 r.

Trotz alledem! 11 lipca 1919 r.

Wovor uns Kapp behüten wollte. 16 kwietnia 1920 r.

Alfred Rosenberg *Zwischen den Schächern*. 5 marca 1920 r.

Rosenberg, Alfred. *Hochverrat der deutschen Zionisten auf Grund ihrer eigenen Eingeständnisse arläutert, I*. 31 marca 1921 r.

Hochverrat der deutschen Zionisten auf Grund ihrer eigenen Eingeständnisse arläutert, II. 20 kwietnia 1921.

Russe und Deutscher. 4 kwietnia 1919 r.

Die russische-jüdische Revolution. 21 lutego 1919 r.

Russische Stimmen. 28 marca 1919 r.

Der Verbrechen der Freimaurerei: Judentum, Jesuitismus, deutsches Christentum. IV. Freimaurerei und Judentum. 15 stycznia 1921 r.

Der Verbrechen der Freimaurerei: Judentum, Jesuitismus, deutsches Christentum. VIII. Deutsches Christientum. 28 lutego 1921 r.

„Błagowiest’: Żurnał Russkoj Monarchiczeskoj Narodno-Gosudarstwiennoj Mysli”

Ismaiłow, Nikołaj. *Czudiesnyj son*. Grudzień 1919, s. 2, 3. GARF.

Puriszkiewicz, Władimir *Biez zabrała*. Grudzień 1919, s. 1–2. GARF.

„Bayerischer Kurier”

Ausnahmezustand im Reich und Bayern. Eine deutliche Absage. 4 października 1923 r. BSAM, PDM, numer 6708, s. 151.

„Czasowoj”

Sjonskie Protokoły. 23 stycznia 1919 r. GARF.

„Deutsches Abendblatt”

Bermondt-Avalov, Pavel. *Offener Brief an die Engländer*. 8 maja 1921 r. RKÜöO. RGWA (CChIDK), fond 772, opis 3, dieło 71, s. 11–15.

„Göteburg Handels- och Sjöfarts — Tidning”

Przekład artykułu o Rosenbergu. Nr 237. *Sonderbeilage zum SD- Pressbericht Nr. 39*. 13 października 1939 r. RSHA. RGWA (CChIDK), fond 500, opis 3, dieło 129, rolka 3, kl. 369.

„Hamburger Illustierte”

Frank, Wolfgang. *Professor Otto v. Kursell: Wie ich den Führerzeichnete.* 6 marca 1934 r. BHSAM, *Sammlung Personen*, numer 7440, s. 2.

„Krakauer Zeitung”

Deutsche Ukraine-Zeitung erschienen: Aufrufe Rosenbergs und Kochs an die Ukrainer. 25 stycznia 1942 r., s. 4.

„Narodnyj Tribun: Organ Puryszkiewicza”

Numer z 24 października 1917 r.

Puryszkiewicz, Władimir. Artykuł wstępny. 5 września 1917 r., s. 1.
Winberg, Fiodor. *Kontrasty*. 22 października 1917 r., s. 2.
Bojesposobnost'. 19 października 1917 r., s. 2, 3.

„Der Nationalsozialist"

Alarich. *Dostojewskii (geb. 1821) und die Judenfrage*. 14 lipca 1921 r., s. 2, 3.
Rosenberg, Alfred. *Wesen, Grundsätze und Ziele der N.S.D.A.P.* 1 września 1923 r., s. 1.

„Prizyw"

Ljubopytnyj dokumient. 6 lutego 1920 r. RGWA (CChIDK), fond 577, opis 1, dieło 541, s. 2.

„Russkoje Znamia"

Czornyj, Andriej *„Mirnoje" zawojewanije Rossii.* 19 lipca 1907 r., s. 1, 2.
Istorija ubijstwa Jusczinskago. 9 sierpnia 1913 r., s. 1.
Puryszkiewicz, Władimir *Izbiratielnaja programma Sojuza Russkago Naroda, Russkomu Narodu*. 19 września 1906 r., s. 2–3.
Sojuznik, U. *Russkim dietiam*. 7 lipca 1911 r., s. 2.

„Swoboda i poriadok"

Bork, Aleksandr. Artykuł wstępny. 1 grudnia 1913 r., s. 1.

„Wiestnik Russkago Monarchiczeskago Ob'jedinienija w Bawarii"

Winberg, Fiodor. Artykuł wstępny. 7 kwietnia 1923 r., s. 2, 3. GARF.

„Thule-Bote"

Sebottendorff, Rudolf von. *Aus der Geschichte der Thule Gesselschaft*. 31 Gilbhart (październik) 1933 r. BSAM. SAM, numer 7716, 9, s. 1, 2.

Die Thule Gesselschaft. 31 Gilbhart (październik). BSAM, SAM, numer 7716, 10, s. 2, 3.

„Völkischer Beobachter"

Adof Hitlers Ehrentag. 22/23 kwietnia 1923 r., s. 1.
Das Attentat in Berlin. 1 kwietnia 1922 r., s. 2.
Aufstand in der Ukraine. 14 marca 1923 r., s. 3.
Chamberlain, Houston Stewart. *Gott will es! Betrachtung über den gegenwärtigen Zustand Deutschland*. 9 listopada 1923 r., s. 1.
Deutsche Maifeier. 3 maja 1923 r., s. 1, 2.
Dietrich Eckart. 23 marca 1923 r., s. 5.
Dostojewski als Politiker und Prophet. 27 stycznia 1923 r., s. 3, 4.
Eckart, Dietrich. *Das bayerische Orakel von Genua*. 24 maja 1922 r., s. 1.
Ein neuer Weltkrieg in Sicht! 17 maja 1922 r., s. 2.
Das „siegreiche" Proletariat unter Standrecht. 26 października 1921 r., s. 1.
Vor dem Glockenschlag zwölf. 14 sierpnia 1921 r., s. 1.
Erneuerung. 4 maja 1923 r., s. 4.
Freistaat oder Sklaventum? Rede des PG. Adolf Hitler in der Versammlung der national-sozialistischen Deutschen Arbeiterpartei vom 28. Juli 1922 in gossen Saale des Bürgerbräukellers in München. 16 sierpnia 1922 r., s. 5–8.
Die Geheimnisse der Weisen von Zion. 22 kwietnia 1920 r., s. 1.
Die Geheimnisse der Weisen von Zion. 27 czerwca 1920 r., s. 2.
Die „Hetzer" der Wahrheit: Rede des Pg. Adolf Hitler in der Versammlung vom 12. April 1922 im Börgerbräukeller zu München. 22 kwietnia 1922 r., s. 5–8.
Hitler, Adolf. *Ist die Errichtung einer die bereiten Massen erfassenden Völkischen Zeitung eine nationale Notwendigkeit?* 27 stycznia, 30, 1921 r., s. 1–3.
Staatsmänner oder Nationalverbrecher. 15 marca 1921 r., s. 1, 2.
Urschuldingen am Weltkriege: Weltjude und Weltbörse. 15/16 kwietnia 1923 r. s. 1.

Die Völkische Gedanke und die Partei. 1 stycznia 1921 r., s. 1, 2.

Ein jüdische Geheimdokument. 25 lutego 1920 r., s. 1.

Die Kosaken und Grossfürst Kiryll. 20 września 1922 r., s. 4.

Kierownictwo NSDAP. *Grundsätzlisches Programm der nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei*. 19 lipca 1922, s. 1.

Die Pest in Russland. 5 lipca 1922 r., s. 2.

Positiver Antisemitismus. 4 listopada 1922 r., s. 1

Die Protokolle der Weisen von Zion und die jüdische Weltpolitik. 21 sierpnia 1923 r., s. 3.

Rodionov, Ivan. *Opfer des Wansinns*. 2 października–9 listopada 1923 r.

Rosenberg, Alfred. *Antisemitismus: Eine wirtschaftliche, politische, nationale, religiöse und sittliche Notwendigkeit, (Schluss).* 21 sierpnia 1921 r., s. 3.

Hochfinansz und Weltrevolution: Überblick. 4 sierpnia 1921 r., s. 1.

Der jüdische Bolschewismus. 26 listopada 1921 r., s. 1, 2.

Die jüdische Canaille: Stephan Grossmanns Verhöhnung des deutschen Volkes. 14 kwietnia 1923 r., s. 1.

Nationalsozialismus im Weltkampf. 7 kwietnia 1923 r., s. 2, 3.

Der Pogrom am deutschen und am russischen Volke. 4 sierpnia 1921, s. 3.

Schickalswende in London! 6 marca 1921 r., s. 2, 3.

Von Brest-Litowsk nach Versailles. 9 maja 1921 r., s. 5.

Scheubner-Richter, Max von. *Deutschlands Bolschewisierung*. 21 września 1923 r., s. 1.

Die Rote Armee. 21–23 marca 1923 r.,

Die Ukraine und Russland. 29 sierpnia 1923 r., s. 3.

Vaterländische Feier. 8 listopada 1922 r., s. 4.

Vinberg, Fedor. *Der Vackere Zentralverein*. 9 maja 1923 r., s. 3.

Wer waren die Mörder des Zaren? 9 września 1920 r., s. 2.

„Wiener Morgenzeitung”

Ein Mörderkongress in Budapest. 1 lipca 1922 r. AA. PAAA, 83580, s. 32.

„Wirschafts-Politische Aufbau-Korrespondenz über Ostfragen und ihre Bedeutung für Deutschland"

Aus der russisch-monarchistischen Bewegung. 20 lipca 1923 r., s. 2.

In der Krim bei Wrangel. 19 kwietnia 1923 r., s. 4.

Kartsov, Iurii. *Existiert die Schuldfrage überhaupt?* 4 października 1922 r., s. 3.

Nemirovich-Danchenko, Georgii. *Russland und Deudschland: Gedanken eines russichen Emigranten*. 24 maja 1923 r., s. 1–3.

Romanov, Kirill. *An das russiche Volk!* Tekst odezwy włączony do: Max von Scheubner-Richter *Zwei bedeutsame Deklarationen*. 16 sierpnia 1922 r., s. 1–4.

Die „Russische Tribune" über die Regierungsreformen in Russland. 25 sierpnia 1923 r., s. 3, 4.

Scheubner-Richter, Max von. *Allgemeine Wirtschaft und Politik*. 11 października 1922 r., s. 3.

Bittere Betrachtungen. 19 kwietnia 1923 r., s. 1, 2.

Dem Bolschewismus engegen. 9 września 1921 r., s. 1.

Der Bolschewismus sprungbereit!. 20 września 1923 r., s. 1, 2.

Deutsche Wirtschaftpolitik. 13 października 1921 r., s. 1, 2.

Die dritte Internationale an der Arbeit. 7 czerca 1923 r., s. 1, 2.

Die Faschisten als Herren in Italien. 1 listopada 1922 r., s. 1, 2.

Fürst Lwow, der Expremier — als Defraudant. 27 października 1921 r., s. 4,

Im Eilmarsch zum Abgrudn! 26 lipca 1923 r., s. 1–4.

Interventionsabsichten gegen Swojetrussland. 14 czerwca 1923 r., s. 1, 2.

Judenverfolgungen in Sowjetrussland. 25 października 1922 r., s. 2.

Die katastrophe entgegen! 6 września 1922 r., s. 1, 2.

Kirchenplünderung. 14 kwietnia 1922 r., s. 2.

Klarheit. 17 stycznia 1923 r., s. 1–2.

Miljukow in Berlin. 31 marca 1922 r., s. 1.

Nansen verteidigt den Bolschewismus. 19 kwietnia 1923 r., s. 3, 4.

Die Rote Armee: Was wir von Sowjetrussland lernen können! 22 marca 1923 r., s. 1–3.

Rücklicke und Parallelen. 19 lipca 1922 r., s. 1–4.

Russische Terroristen. 14 kwietnia 1922 r., s. 1.

Russland und England. 17 maja 1923 r., s. 1, 2.

Der Umfall des Patriarchen Tichon. 27 lipca 1923 r., s. 1, 2.

Was wir von unseren Feinden lernen Können! 14 stycznia 1922 r., s. 1, 2.

Weltpolitische Umschau. 13 lipca 1923 r., s. 1, 2.

Worum es sich handelt. 17 września 1921 r., s. 1, 2.

Zum fünfzehn Jahrestag der Recolution. 9 listopada 1923 r., s. 1, 2.

Zwei bedeutsame Deklarationen. 16 sierpnia 1922 r., s. 1–4.

Ukraine und Nationalsozialismus. 17 maja 1923 r., s. 3, 4.

PUBLIKACJE ZASADNICZE

Bermondt-Avalov, Pavel. *Im Kampf gegen den Bolschewismus: Erinnerungen von General Fürst Avaloff, Oberbefehlshaber der Deutsch-Russisch Westarmee im Baltikum*. Hamburg, Von J.J. Augustin, 1925.

Chamberlain, Houston Stewart. *Foundations ot the Nineteenth Century*. T. I i II. Tłum. na ang. John Lees. New York, Howard Fertig 1968.

Richard Wagner. Tłum. na ang. G. Ainslie Hight. Philadelphia, J.B. Lippincott Co. 1900.

Class, Heinrich. *Wider den Strom: Vom Werden und Wachsen der nationalen Opposition im alten Reich* T. I. Leipzig, Koehler 1932.

Dostojewskij, Fiodor. *Dniewnik pisatielia. Połnoje sobranije soczynienji F.M. Dostojewskago*. T. X i XI. Sankt Petersburg, A.F. Marks 1895.

Tagebuch eines Schriftsteller. Tłum. na niem. E.K. Rashin. München, Piper 1992.

Einhart [Class] *Deutsche Geschichte*. Wyd. 2. Leipzig, Dietrich'schen Verlagsbuchhandlung 1909.

Frymann, Daniel [Class]. *Wenn ich der Kaiser wär' — Politische Wahrheiten und Notwendigkeiten*. Wyd. 5. Leipzig, Dietrich'schen Verlagsbuchhandlung 1914.

Goltz, Rüdiger von der. *Meine Sendung in Finnland und im Baltikum*. Lepizig, Koehler 1920.

Schuld. Greifswald, L. Bamberg 1921.

Hitler, Adolf. *Hitler: Reden und Proklamationen 1932–1945*. t. I i II. Red. Max Domarus. München, Süddeutscher Verlag 1965.

Hitler's Table Talk 1941–1944: His private Conversations. Tłum. na ang. Norman Cameron i R. H. Stevens. Wyd. 2. London, Weidenfeld and Nicolson, 1973. Wyd. polskie: Adolf Hitler *Rozmowy przy stole: rozmowy w Kwaterze Głównej zapisane na polecenie Martina Bormanna przez jego adiutanta Heinricha Heina*. Tłum. zespół. Warszawa, „Charyzma" 1996.

Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942. Wyd. 2. Stuttgart, Seevald Verlag 1965.

Hitler's War Directives 1939–1945. Red. i tłum. na ang. H.R. Trevor-Roper. London, Sidgwick and Jackson 1964.

Hitlers Zweites Buch: Ein Dokument aus dem Jahr 1928. Stuttgart, Deutsche Verlag-Anstalt 1961.

Mein Kampf. Tłum. na ang. Ralph Mannheim. Boston, Houghton Miffin 1943. Wyd. polskie: Hitler, Adolf. *Moja walka*. Tłum. Irena Puchalska, Piotr Marszałek. Kraków, „Werset" 1992.

Sämtliche Aufzeichnungen 1905–1924. Red. Eberhard Jäckel i Axel Kuhn. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 1980.

Kursell, Otto. „Dr. Ing. Max Erwin von Scheubner-Richter zum Gedächtnis". Red. Henrik Fischer. München 1969.

Niemirowicz-Danczenko, Georgij. *W Krymu pri Wrangiele: Fakty i itogi*. Berlin, Oldenburg 1922.

Rosenberg, Alfred. *Pest in Russland! Der Bolschewismus, seine Häupter, Handlanger und Opfer.* München, Deutscher Volks-Verlag 1922.

Das Politische Tagebuch Alfred Rosenbergs. Göttingen, Seraphim 1956. Cyt. w: Hitler *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Wyd. 2. Stuttgart, Seevald Verlag 1965.

Die Protokolle der Weisen von Zion und die Jüdische Weltpolitik. München Deutscher Volks-Verlag 1923.

Die Spur des Juden im Wandel der Zeiten. München Deutscher Volks-Verlag 1920.

Schopenhauer, Arthur. *The World as Will and Idea*. T. I i III. Tłum. na ang. R.B. Haldane i J. Kemp. London, Kegan Paul, Trench, Trübner and Co. 1909. Wyd. polskie: Schopenhauer, Arthur *Świat jako wola i przedstawienie*. Tłum. Jan Garewicz. Warszawa, PWN 2009.

Spisok czlenow Russkogo Sobranija s priloženijem istoriczeskogo oczerka sobranija. Sankt Petersburg, Tip. Spb. Gradonaczalstwa 1906.

Trotsky, Leon. *My Life: The Rise and Fall of a Dictator*. London, Thornton Butterworth 1930. Wyd. polskie; Trocki, Lew. *Moje życie*: *próba autobiografii*. Tłum. Jan Barski i Stanisław Łukomski. DKW Fundacji Polonia 1990. Przedruk wg wydania Warszawa, „Bibljon" 1930.

Vinberg, Fedor. *Der Kreuzesweg Russlands: Teil I: Die Ursachen des Übels*. Tłum. na niem. K. von Jarmersted. München, R. Oldenbourg 1922.

Wagner, Richard. „Appendix to «Judaism in Music»", w: *Richard Wanger's Prose Works*. T. III. Tłum. na ang. William Ashton Ellis. London, Routledge and Kegan Pau Ltd. 1894.

„Erenne dich selbst", w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*. T. X. Leipzig, C.F.W. Siegel 1907.

Götterdämmerung, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*. T. III. Leipzig, C.F.W. Siegel 1907.

„Heldentum und Christientum”, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*. T. X. Leipzig, C.F.W. Siegel 1907.

„Das Judentum in der Musik”, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*. T. V. Leipzig, C.F.W. Siegel 1907.

„Religion und Kunst”, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*. T. X. Leipzig, C.F.W. Siegel 1907.

Das Rheingold, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*. T. III. Leipzig, C.F.W. Siegel 1907.

Siegfried, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*. T. III. Leipzig, C.F.W. Siegel 1907.

„Über Staat und Religion”, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*. T. VIII. Leipzig, C.F.W. Siegel 1907.

— *Die Walküre*, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*. T. III. Leipzig, C.F.W. Siegel 1907.

„Was nütz diese Erkenntniss?”, w: *Gesammelte Schriften und Dichtungen*. T. X. Leipzig, C.F.W. Siegel 1907.

PUBLIKACJE POMOCNICZE

Aly, Götz i Susanne Heim. *Das Zentrale Staatsarchiv in Moskau („Sonderarchiv”)*. Düsseldorf, Hans-Böckler-Stiftung 1992.

Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New York, Harcourt Brace Jovanovich 1979. Wyd. polskie: Arendt, Hannah. *Korzenie totalitaryzmu*. Tłum. Daniel Grinberg i Mariola Szawiel. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, cop. 2008.

Ascher, Abraham. *The Revoilution of 1905: Russian in Disarray*. Dtanford, Stanford University Press 1988.

Baldwin, Peter. *Reworking the Past: Hitler, the Holocaust, and Historians' Debate*. Boston, Beacon Press 1990.

Baur, Johannes. „Russische Emigranten und die bayerische Öffentlichkeit”, w: *Bayern und Osteuorpa: Aus der Geschichte der Beziehungen Bayerns, Frankens, un Schwabens mit Russland, der Ukraine, und Weissrussland*. Red. Hermann Beyer-Thoma. Wiesbaden, Harrasowitz Verlag 2000, s. 461–478.

Die russische Kolonie in München 1900–1945: Deutsch- russische Beziehungen im 20. Jahrhudert. Wiesbaden, Harrasowitz Verlag 1998.

Berend, Ivan. *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe before World War II*. Berkeley, University of California Press 1998.

Blackbourn, David. *Maipingen: Apparitions of Virgin Mary in a Nineteenth-Century German Village*. New York, Vintage Books 1993.

Boehm, Max Hidebert. „Baltische Einflüsse auf die Anfänge des Nationalsozialismus”, w: *Jahrbuch des Batlischen Deutschtums*, 1967, s. 56–69.

Das eigenständige Volk in der Krise der Gegenwart. Wien, Wilhelm Braummüller 1971.

Bracher, Karl Dietrich. *The German Dictatorship: The Origins, Structure, and Effects of National Socialism*. Tłum. na ang. Jean Steinberg. New York, Holt, Rinehart and Winston 1970.

Browning, Christipher. *Nazi Policy, Jewish Workers, German Killers*. Cambridge, Cambridge University Press 2000.

„Ordinary Germans or Ordinary Men? A Reply to the Critics”, w: *The Holocaust and History: The Konwn, the Unknown, the Disputed and the Reexamined*. Red. Michael Berenbaum i Abraham J. Peck. Bloomington, Indiana University Press 1998, s. 252–265.

Brüggemann, Karsten. „Max Erwin von Scheubner-Richter (1884–1923) — der «Führer der Führers»?”, w: *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich*. Red. Michael Garleff. Köln, Böhlau Verlag 2001, s. 119–145.

Bullock, Alan. *Hitler: A Study in Tyranny*. New York, Karper and Row, 1962. Wyd. polskie: Bullock Alan. *Hitler: studium tyranii.* Tłum. Tadeusz Evert. Warszawa, „Iskry” 1997.

Burleigh, Michael i Wofgang Wippermann. *The Racial State: Germany 1933–1945*. Cambridge, Cambridge University Press 1991.

Cecil, Robert. *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*. London, B.T. Batsford Ltd. 1972.

Clark, Alan. *Barbarossa: The Russian-German Conflict, 1941–45.* London, Weidenfeld and Nicolson 1995.

Cohn, Norman. *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World- Conspiracy and the „Protocols of the Elders of Zion”*. Chico CA, Scholars Press 1981.

Cord, William O. *The Teutonic Mythology of Richard Wagner's „The Ring of Nibelungen”.* Queenstown, ont., Edwin Mellen Press, 1991.

Crozier, Brian. *The Rise and Fall of the Soviet Empire*. Rocklin CA, Prima Publishing 1999.

Dawatz W. *Fünf Sturmjahre mit General Wrangel*. Tłum na niem. Georg von Leuchtenberg. Berlin, Verlag für Kulturpolitik 1927.

Engelmann, Ralph. *Dietrich Eckart and the Genesis of Nazism.* Praca doktorska Washington University. Ann Arbor, University Microfilms 1971.

Erger, Johannes. *Der Kapp-Lütwitz-Putsch: Ein Beitrag zur deutschen Innenpolitik 1919/20*. Düsseldorf, Droste Verlag 1967.

Fest, Joachim C. *Hitler*. Tłum na ang. Richard i Clara Winston. New York, Harcourt Brace Jovanovich 1974. Wyd. polskie: Fest Joachim. *Hitler*. Tłum. Dorota Kucharska, Beata Szymańska, Władysław Jeżewski. Wydaw. Michał Urbański 1995.

Field, Geoffrey G. *Evangelist of Race: The Germanic Vision of Houston Stewart Chamberlain.* New York, Columbia University Press 1981.

Franz-Willing, Georg. *Ursprung der Hitlerbewegung 1919–1922.* Preussisch Oldendorf, K.W. Schütz KG 1974.

Friedländer, Saul. „Hitler und Wagner”, w: *Richard Wagner im Dritten Reich: Ein Schloss Elmau-Symposium*. Red. Friedländer und Jörn Rüsen. München, Verlag C.H. Beck 2000, s. 165–178.

Nazi Germany and Jews: Volume I; The Years of Prosecution, 1933–1939. New York, HarperCollins 1997.

Fugate, Bryan. *Operation Barbarossa: Strategy and Tactics on the Eastern Front, 1941*. Novato CA, Presidio Press 1984.

Ganelin, Rafael. „Biełoje dwiżenije i «Protokoły Sionskich mudriecow»", w: *Nacjonalnaja prawaja prieżdie i tiepier': Istoriko-socjołogiczeskijie oczerki, czast' I: Rossija i russkoje zarubieże*. Sankt Petersburg, Institut Socjołogii rossijskoj akadiemii nauk, 1992, s. 124–129.

„Czernosotienneyje organizacji, politiczeskaja policija i gosudarstwiennaja włast' w carskoj Rossiji", w: *Nacjonalnaja prawaja prieżdie i tiepier': Istoriko-socjołogiczeskijie oczerki, czast' I: Rossija i russkoje zarubieże*. Sankt Petersburg, Institut Socjołogii rossijskoj akademii nauk, 1992, s. 73–111.

„Rossijskoje czernosotenstwo i giermanskij nacjonał-socjalizm", w: *Nacjonalnaja prawaja prieżdie i tiepier': Istoriko-socjołogiczeskijie oczerki, czast' I: Rossija i russkoje zarubieże*. Sankt Petersburg, Institut Socjołogii rossijskoj akadiemii nauk, 1992, s. 130–151.

Goldhagen, Daniel. *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust.* New York, Alfred A. Knopf 1996. Wyd. polskie: Goldhagen Daniel. *Gorliwi kaci Hitlera: zwyczajni Niemcy i Holocaust*. Tłum. Wiesław Horabik. Warszawa, Prószyński i S-ka 1999.

Goltz, Eduard Freiherr von der. *Kriegsgedächtnisbuch des Geschlechts der Grafen und Freiherrn von der Goltz. Potsdam.* Stifunverlag 1919.

Gregor-Delin, Martin. *Richard Wagner: His Life, His Work, His Century.* New York, Harcourt Brace Jovanovich 1983.

Grimsted, Patricia Kennedy. *Archives of Russia Five Years After: Purveyors of Sensation" or „Shadows Cast to the Past"?* Amsterdam, International Institute of Social History 1997.

„Displaced Archives and the Restitution Problems on the Eastern Front in the Aftermath of the Second World War", w: *Contemporary European History.* T.

6, marzec 1997, s. 45–56.

Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution. Cambridge, Harvard University Press, 2001.

Hagemeister, Michael. „Die «Protokolle der Erisen von Zion» und der Basler Zionistenkongress von 1897", w: *Der Traum von Israel Die Ursprünge des modernen Zionismus*. Red. Heiko Haumann. Weinheim, Beltz Athenäum Verlag 1998.

„Das Leben des Gregor Schwartz-Bostunich. Teil 2.", w: *Russische Emigration in Deutschland 1918 bis 1941: Leben im europäischen Bürgerkrieg*. Red. Karl Schlögel. Berlin, Akademie 1995.

„Der Mythos der «Protokolle der Weisen von Zion»", w: *Verschwörungstheorien: Anthropologische Konstanten — historische Varianten*. Red. Ute Caumanns i Mathias Neindorf. Osna bück, Fibre Verlag 2001, s. 89–102.

„Siergej Nilus und die «Protokolle der Weisen von Zion».", w: *Jahrbuch für Antisemitismusforschung der Technischen Universität Berlin*. Red. Wolfgang Benz. Frankfurt am Main, Campus Verlag 1996, s. 127–147.

„Vladimir Solov'ëv: Reconciler and Polejmjist", w: *EasternChristian Studies 2: Selected Papers of International Vladimir Solov'ëv Conference held at the University of Nijmegen, the Netherlands, in September 1998.* Leuven, Peeters 2000, s. 287–296.

Hamann, Brigitte *Hitlers Wien: Lehrjahre eines Diktators*. München, Piper 1966. Wyd. polskie: Hannah Brigitte. *Wiedeń Hitlera: lata nauki pewnego dyktatora*. Tłum. Jolanta Dworczak. Warszawa, „Książka i Wiedza" 1999.

Hannaford, Ivan. *Race, The History of an Idea in the West*. Washington DC, The Woodrow Wilson Center Press 1996.

Havill, Adrian. *The Spy Who Stayed out in the Cold: The Secret Life of FBI Double Agent Robert Hanssen.* New York, St. Martin's Press 2001.

Heiden, Konrad. *Der Führer: Hitler's Rise to Power*. Tłum. na ang. Ralph Mannheim. Boston, Houghton Miffin 1944.

Helb, Woldemar. *Album Rubonorum, 1875–1972.* Wyd. czwarte. Neustad an der Aisch, Verlag Degener & Co. 1972.

The Hitler Trial: Before the People's Court in Munich. T.I. Tłum. na ang. Francis Freniere. Red. Lucie Karcic i Philip Fandek. Arlington, University Publications of America 1976.

Hosking, Geoffrey. *Russia: People and Empire 1552–1917.* Cambridge, Harvard University Press 1977.

Jäckel, Eberhard *Hitlers Weltanschauung*. Tłum. na ang. Hjerbert Arnold. Middletown CT, Wesleyan University Press 1969.

Joffe, Joseph. *Goldhagen in Germany".* „The New York Review of Books", 28 listopada 1996, s. 18–21.

Kershaw, Ian. *Hitler 1889–1936: Hubris*. London, Penguin Press 1998. Wyd. polskie: Kershaw, Ian. *Hitler 1889–1936: hybris.* Tłum. Przemysław Bandel. Poznań, Dom Wydawniczy „Rebis" 2001.

Klatt, Rudolf. *Ostpreussen unter dem Reichskommissariat 1919/1920*. Heidelberg, Quelle & Meyer 1958.

Kuusisto, Seppo. *Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Aussenpolitik 1933–1939.* Tłum. na niem. Christian Krötzl. Helsinki, Finska Historiska Samfundet 1984.

Laqueur, Walter. *Russia and Germany: A Century of Conflict.* London, Weidenfeld and Nicolson 1965.

Leverkühn, Paul. *Posten auf ewiger Wache: Aus dem abenteurreichen Leben des Max von Scheubner-Richter*. Essen, Essener Verlagsanstalt 1938.

Maier, Charles. *The Unmasterable Past: History, Holocaust, and German National Identity*. Cambridge, Harvard University Press, 1988.

Maser, Werner. *Der Sturm auf die Republik: Frühgeschichte der NSDAP* Stuttgart Deutsche Verlags-Anstalt 1973.

Medrzecki, Wlodzimierz. „Bayerische Truppenteile in der Ukraine im Jahr 1918”, w: *Bayern und Osteuropa: Aus der Geschichte der Beziehungen Bayerns, Frankens und Schwabens mit Russland, der Ukraine, und Weissrussland*. Red. Hermann Beyer-Thoma. Wiesbaden, Harrasowitz Verlag 2000, s. 441–460.

Mosse, George. *The Crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*. New York, Howard Fertig 1964.

Germans Jews Beyond Judaism. Bloomington, Indiana University Press 1985.

Nolte, Ernst. *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus.* Frankfurt am Main, Popyläen Verlag 1987.

Nova, Fritz. *Alfred Rosenberg: Nazi Theorist of the Holocaust.* New York, Hippocrene Books 1986.

Pajouh, Christine. „Die Ostpolitik Rosenbergs 1941–1945”, w: *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich*. Red. Michael Garleff. Köln, Böhlau Verlag 2001, s. 167–195.

Plewnia, Margarete. *Auf dem Weg zu Hitler: Der „völkische” Publizist Dietrich Eckart.* Bremen, Schünemann Universitätsverlag 1970.

Pool James i Suzanne. *Hitlers Wegbereiter zur Macht.* Tłum. Hans Thomas. New York, The Dial Press 1978.

Pulzer, Peter. *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany & Austria*. Cambridge, Harvard University Press 1988.

Quellen zur Geschichter der UdSSR und der deutsch-sowjetischen Beziehungen 1917–1945. Potsdam, Zentrales Staatsarchiv 1984.

Raskin D.I. „Idieołogija russkogo prawogo radikalizma w konce XIX naczale XX wieka”, w: *Nacjonalnaja prawaja prieżdie i tiepier’: Istoriko- socjołogiczeskijie oczerki, czast’ I: Rossija i russkoje zarubieże*. Sankt Petersburg, Institut Socjołogii Rossijskoj Akadiemii Nauk, 1992, s. 5–47.

Reinhardt, Klaus. *Moscow — The Turning Point: The Failure of Hitler’s Strategy in the Winter of 1941–42.* Tłum. na ang. Karl B. Keenan. Providence RI, Berg

1992.

Rogger, Hans i Eugen Weber. *The European Right: A Historical Profile*. Berkeley, University of California Press 1965.

Rogger, Hans. *Russia in the Age of Modernization and Revolution 1881–1917*. New York, Longman 1983.

Rollin, Henri. *L'Apocalypose de notre temps: les dessous de la propagande allemande d'après des documents inédits*. Paris, Gallimard 1939.

Rose, Detlev. *Die Thule Gesselschaft: Legende — Mythos — Wirklichkeit*. Tübingen Grabert-Verlag 1994.

Russische Emigration in Deutschland 1918 bis 1941: Leben im europäische Bürgerkrieg. Red. Karl Schlögel. Berlin, Akademie 1995.

Sabrow, Martin. *Der Rathenaumord: Rekonstruktion einer Verschwörung gegen die Republik von Weimar*. München, Oldenbourg 1994.

Schlögel, Karl, Katharina Kucher, Bernard Suchy i Gregor Thum. *Chronik russischen Lebens in Deutschland 1918–1941*. Berlin, Akademie Verlag 1999.

Schlögel, Karl. *Der grosse Exodus: Die Russische Emigration und ihre Zentren 1917 bis 1941*. München, C.H. Beck 1994.

„Russische Emigration in Deutschland 1918–1941: Fragen und Thesen", w: *Russische Emigration in Deutschland 1918 bis 1941: Leben im europäische Bürgerkrieg*. Red. Karl Schlögel. Berlin, Akademie 1995.

Schüddekopf, Otto-Ernst. *Linke Leute von rechts: Die nationalrewolutionären Minderheiten und der Kommunismus in der Weimarer Republik*. Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag 1960.

Schüler, Winfried. *Der Bayeruther Kreis von seiner Entsstehung bis zum Ausgang der Wilhelminischen Ära*. Münster, Verlag Aschendorff 1971.

Seaton, Albert. *The Battle for Moscow: 1941–42*. New York, Stein and Day 1971.

The Russo-German War 1941–1945. London, C. Tinling 1971.

Skarenkow, L.K. „Eine Chronik der Russischen Emigration in Deutschland: Die Materialen des General Aleksej A. von Lampe", w: *Russische Emigration in*

Deutschland 1918 bis 1941: Leben im europäische Bürgerkrieg. Red. Karl Schlögel. Berlin, Akademie 1995.

Smolin, A.W. *Biełoje dwiżenije na Siewiero-Zapadie Rossiji 1918–1920.* Sankt Petersburg, Dmitrij Bułanin 1999.

Stiepanow, S.A. *Czrnaja Sotnia w Rossiji 1905–1914.* Moskwa, Izdatielstwo wsiesojuznogo zaocznogo politechniczeskogo instituta 1992.

Stolfi, R.H.S. *Hitler's panzers East: World War Two Reinterpreted*. Norman OK, University of Oklahoma Press 1991.

Theweleit, Klaus. *Male Fantasies*. T. I i II. Tłum. na ang. Erica Carter i Chris Turner. Minneapolis, University of Minnesota Press 1989.

Thoss, Bruno. *Der Ludendorff-Kries 1919–1923: München als Zentrum der mitteleuropäischen Gegenrevolution zwisschen Revolutuon und Hitler-Putsch.* München, Stadtarchiv München 1978.

Vetter, Matthias. „Die Russische Emigration und ihre «Judenfrage»", w: *Russische Emigration in Deutschland 1918 bis 1941: Leben im europäische Bürgerkrieg*. Red. Karl Schlögel. Berlin, Akademie 1995.

Volker, Ulrich. „Hitlers willige Mrdgesellen: Ein Buch provoziert eine neuen Historikerstreit: Warern die Deutschen doch alle schuldig?", w: *Win Volk von Mördern? Die Dokumentation zur Goldhagen-Kontroverse um die Rolle der Deutschen im Holocaust*. Red. Julius Schoeps. Hamburg, Hoffmann und Campe 1996, s. 89–92.

„Wandering Jew". Jewish Encyclopedia 1916.

Webb, James. *The Occult Establishment.* La Salle, Il, Open Court 1976.

Weiner, Marc A. *Richard Wagner and the Anti-Semitic Imagination*. Lincoln, University of Nebrasca Press 1995.

Williams, Robert. *Culture in Exile: Russian Émigrés in Germany, 1881–1941.* Ithaca, Cornell University Press 1972.

Zelinsky, Hartmut. *Sieg oder Untergang: Sieg und Untergang. Kaiser Wilhelm II., die Werk-Idee Richard Wagners und der „Weltkampf"*. München, Keyser 1990.

TANIEC MOCARSTW
Walka o dominację w Europie od XV do XXI wieku

BRENDAN SIMMS

BRENDAN

SIMMS

TANIEC MOCARSTW

WALKA O DOMINACJĘ W EUROPIE OD XV DO XXI WIEKU

KSIĄŻKA TA NIE MOGŁA SIĘ UKAZAĆ W LEPSZYM MOMENCIE – PRZYSZŁOŚĆ EUROPY WYDAJE SIĘ NIEPOKOJĄCO NIEPRZEWIDYWALNA

„Taniec mocarstw” to więcej niż świetne wprowadzenie do historii Europy. To wielkie osiągnięcie w interpretacji dziejów kontynentu".

Norman Davies

"Monumentalne dzieło napisane przez utalentowanego historyka, którego erudycja odnawia dumną tradycję historii geopolityki, a wrażliwość moralna przypomina nam, że wybory dokonywane dziś w Berlinie czy Londynie mogą być decydujące nie tylko dla losu Europy, lecz również dla przyszłości całego świata".

Timothy Snyder

Na przestrzeni wieków ludzkość była świadkiem powstania i upadku wielu ogromnych tworów politycznych. Rozległe imperia, królestwa i republiki wydają się normą. Tymczasem Europa – nawet u szczytu swojej potęgi – pozostawała chaotyczna i podzielona, często na maleńkie kawałki, zaś każda dotychczasowa próba zjednoczenia kontynentu kończyła się niepowodzeniem.

Monumentalna książka Brendana Simmsa przedstawia ponad pięć wieków europejskiej historii. Jest to opowieść o tym, jak w warunkach nieustającej rywalizacji, ekspansji na cały świat i zmagań z państwami na wpoły ościennymi (Rosją, Turcją, ale też Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi) europejskie kraje toczyły walkę o hegemonię na kontynencie.

Europa
w roku 1450

Europa Zachodnia i Środkowa od przełomu tysiącleci cieszyła się wspólnotą tożsamości[3]. Niemal wszyscy mieszkańcy należeli do Kościoła katolickiego i uznawali zwierzchnictwo duchowe rzymskich papieży. Klasy wykształcone łączyła znajomość prawa rzymskiego i łaciny. Europejczycy byli także zjednoczeni w opozycji wobec islamu, który wycofywał się ze swych pozycji na Półwyspie Iberyjskim, jednocześnie jednak czyniąc szybkie postępy w południowo-wschodniej części Europy. Większość państw europejskich posiadała, ogólnie biorąc, podobną strukturę społeczną i polityczną. U spodu hierarchii chłopi wypełniali obowiązki feudalne wobec panów w zamian za ochronę oraz dziesięcinę dla Kościoła w zamian za opiekę duchową. Liczne samorządne miasta były zwykle kierowane przez elitę złożoną z członków cechów i patrycjuszy. Na szczycie hierarchii znajdowała się arystokracja, wyższe duchowieństwo oraz — w niektórych przypadkach — miasta; zawierały one ugodę z władcą, na mocy której zobowiązywały się do służby wojskowej i rady w zamian za bezpieczeństwo oraz potwierdzenie lub powiększenie posiadanych dóbr ziemskich[4]. Warunki tej „feudalnej" umowy były ustalane przez funkcjonujące w większości Europy ciała przedstawicielskie: parlamenty angielski, irlandzki i szkocki, niderlandzkie i francuskie Stany Generalne, kastylijskie kortezy, węgierski, polski i szwedzki sejm oraz niemiecki *Reichstag*[5]. Innymi słowy, ogromna większość władców dysponowała władzą absolutną.

W odróżnieniu od pobliskiego Imperium Ottomańskiego czy odleglejszych państw azjatyckich, europejską kulturę polityczną charakteryzowała toczona publicznie lub na wpółpublicznie intensywna debata na temat tego, jak wysokie mają być podatki, kto ma je płacić, komu ma je płacić i na co mają być przeznaczone (niemal zawsze na wojsko). Choć Europejczycy byli poddanymi, nie zaś obywatelami we współczesnym sensie, większość wierzyła, że władza wywodzi się ze zgody rządzonych. Nieprzerwanie pochłaniała ich obrona swoich praw — czy też, jak je wówczas nazywano, „przywilejów" — przeciwko zakusom władcy. Europejczycy nie żyli w demokracji, jednakże europejskie elity były pod każdym względem „wolne". Co więcej, w późnym średniowieczu w Europie narastało pragnienie wolności politycznej, choć im niżej w hierarchii społecznej, tym bardziej były to jedynie aspiracje niemające przełożenia na rzeczywistość[6]. Wolności tej broniono przede wszystkim we własnym kraju, czasami jednakże pokonanie tyrana możliwe było tylko dzięki pomocy władców państw ościennych. Z tego powodu Europejczycy nie żywili zbyt silnego poczucia suwerenności: wielu uważało interwencję zewnętrzną przeciwko tyranii nie tylko za legalną, ale za pożądaną lub wręcz za obowiązek ciążący na każdym uczciwym władcy.

Błędem byłoby uznawać czołowe państwa europejskie za mocarstwa czy też za państwa we współczesnym znaczeniu. Mimo to jednak od początku tysiąclecia zaobserwować można proces „budowy państwowości", w ramach którego władcy starali się zwiększyć zdolności mobilizacyjne swych państw w celu ekspansji lub przetrwania[7]. Co więcej, państwa takie jak Anglia, Francja, Kastylia, Polska czy Burgundia posiadały jasne poczucie własnej odrębności, siły i znaczenia. Przynajmniej w przypadku angielskim i francuskim nie jest anachronizmem mówić o „narodowej" świadomości, tworzącej się przez udział we władzy politycznej, wspólnotę językową oraz wojnę (głównie przeciwko sobie). Jednocześnie Europejczycy żywili poczucie wspólnoty chrześcijańskiej — stanowiącej synonim Europy — która wciąż znajdowała swój wyraz w organizowanych co pewien czas krucjatach przeciwko muzułmanom. Dzięki

wyprawom Marco Polo i innych Europejczycy mieli świadomość istnienia Chin i Wschodu, natomiast nie wiedzieli nic o półkuli zachodniej. Nie byli jednak bynajmniej eurocentryczni — większość Europejczyków wciąż uważała się za mieszkańców kraju świata, którego centrum znajdowało się w Jerozolimie i Ziemi Świętej[8]. To właśnie z tego powodu pierwsze wyprawy odkrywcze były prowadzone wzdłuż zachodniego wybrzeża Afryki — ich celem było odkrycie nowej drogi na wschód, umożliwiającej zaatakowanie muzułmanów od tyłu. Portugalski władca Henryk Żeglarz na przykład miał nadzieję oskrzydlić islam, a być może nawet nawiązać kontakt z mitycznym państwem „księdza Jana", które miało znajdować się w Afryce lub Azji (nikt nie wiedział dokładnie gdzie). W roku 1415 Portugalia zajęła położoną na terenie dzisiejszego Maroka Ceutę. Europa zatem prowadziła ekspansję w samoobronie.

Europa była jednak także kontynentem niezwykle podzielonym. Całe średniowiecze nosiło piętno konfliktu między cesarstwem a papiestwem, między głównymi władcami, między państwami-miastami a władcami terytorialnymi, między poszczególnymi panami feudalnymi, między rywalizującymi miastami i — wreszcie — między panami a chłopami. Wyzwanie katolickiej jedności rzucali angielscy lollardzi, czescy husyci, południowofrancuscy albigensi i najróżniejsze inne sekty. Także w samym Kościele podnosiły się głosy krytyczne wobec licznych nadużyć, które rozwinęły się w średniowieczu. W połowie XV w. w Europie panował być może większy spokój niż przez większość średniowiecza, mimo to pozostawała jednak areną podziałów i brutalnych walk. Państwa włoskie, zwłaszcza Wenecja i Mediolan, wciąż rzucały się sobie do gardeł, Alfons V Aragoński zaś zamierzał narzucić swoją dominację całemu Półwyspowi. W Hiszpanii walczyli ze sobą chrześcijanie i Maurowie wciąż władający Grenadą. Węgrzy szykowali się do krucjaty przeciwko Turkom. Filip burgundzki prężył muskuły, niepewny, czy udać się na krucjatę, czy znaleźć sobie przeciwnika bliżej własnych granic; Turcy zbierali siły do uderzenia na pozostałości chrześcijańskiego, prawosławnego Bizancjum;

wreszcie, wrzała wojna między Anglią a Francją, która miała okazać się wojną stuletnią[9].

W sercu tych jątrzących się europejskich sporów znajdowało się Święte Cesarstwo Rzymskie, rozciągające się od Brabancji i Holandii na zachodzie po Śląsk na wschodzie i od Holsztynu na północy po Sienę na południu i Triest na południowym wschodzie. W jego granicach znajdowała się całość współczesnych Niemiec, Austrii, Szwajcarii, Czech i Holandii oraz znaczna część dzisiejszej Belgii, wschodniej Francji, północnych Włoch i zachodniej Polski. Na jego czele stał cesarz wybierany przez siedmiu elektorów — arcybiskupów Moguncji, Kolonii i Trewiru oraz władców Czech, Palatynatu, Saksonii i Brandenburgii. Cesarz rządził w porozumieniu ze świeckimi i duchownymi „stanami" Cesarstwa — elektorami, książętami, hrabiami, rycerzami i miastami — które zbierały się na Reichstagach, stanowiących parlament niemiecki. Niemcy nie byli bynajmniej powolnymi poddanymi — władcy terytorialni bezustannie spierali się z cesarzem, chłopi zaś z panami w sądach ziemskich i cesarskich[10]. Cesarstwo było zwornikiem europejskiej polityki. W jego granicach mieszkało więcej ludzi niż w jakimkolwiek innym państwie europejskim. Miasta Niderlandów, Nadrenii, południowych Niemiec i północnych Włoch były — zebrane razem — najbogatsze, najżywsze i najbardziej zaawansowane technicznie w Europie. Cesarstwo lub przynajmniej najpotężniejsi książęta Rzeszy utrzymywali równowagę między Anglią a Francją[11]. Pozycja Anglii na kontynencie nigdy nie odrodziła się po ciosie, jakim było zerwanie w 1435 r. sojuszu z księciem Burgundii, członkiem francuskiej rodziny królewskiej, którego ziemie rozciągały się na granicy Francji i Niemiec. Przede wszystkim jednakże ze względu na fakt, że korona cesarska wywodziła się od Karola Wielkiego, zainteresowani jej zdobyciem nie byli wyłącznie książęta niemieccy, ale także królowie krajów ościennych, zwłaszcza zaś władcy Francji[12]. Ten, kto posiadał cesarską koronę,

mógł rościć sobie prawo władzy uniwersalnej jako sukcesor Cesarstwa Rzymskiego[13].

Mimo jednak swego znaczenia i dumnego rodowodu Cesarstwo w połowie XV w. trapił dotkliwy kryzys[14]. Władza cesarza — którym od 1438 r. był austriacki Habsburg — została poważnie osłabiona na skutek ustępstw poczynionych przezeń w celu zapewnienia sobie wyboru, nazwanych następnie *Wahlkapitulationen*. Panowały bezustanne spory prywatne, kraj nękał bandytyzm, handel zaś obciążany był licznymi mniej lub bardziej kryminalnymi w charakterze wymuszeniami. Kościół w Cesarstwie pogrążony był w wielkim kryzysie i zdemoralizowany na skutek nadużyć. W odróżnieniu od parlamentu angielskiego Reichstag nie był zdolny uzgodnić regularnego mechanizmu ściągania podatków, by sfinansować toczone przez cesarza wojny przeciwko husytom, Turkom i coraz częściej także przeciwko Francuzom[15]. Cesarstwo trapił także kryzys tożsamości. Aspirowało do reprezentowania całości chrześcijańskiego świata, obejmowało też przedstawicieli wielu „narodowości", mówiących po francusku, holendersku, włosku czy czesku, jednakże większość jego poddanych uważała się za Niemców lub przynajmniej posługiwała się którymś z dialektów języka niemieckiego. Nie mówiło się jeszcze wówczas zbyt często o „Niemczech", jednakże od około 1450 r. współcześni coraz częściej dodawali do nazwy „Święte Cesarstwo Rzymskie" człon „Narodu Niemieckiego"[16].

W niniejszej książce zostanie pokazane, że Święte Cesarstwo Rzymskie i państwa będące jego sukcesorami stanowią zwornik europejskiej równowagi sił oraz systemu światowego, który z niej się narodził. To właśnie na terenie Cesarstwa przecinały się interesy mocarstw. Jeśli władał nim sojusznik, mogło służyć jako decydujący czynnik, w rękach wrogich stanowiło natomiast śmiertelne zagrożenie. Wydarzenia na terenie Cesarstwa miały znaczenie dla Anglii, ponieważ stanowiły zakotwiczenie niderlandzkiej „zapory", chroniącej południowo-wschodnie wybrzeża Wysp Brytyjskich przed atakiem przeciwnika,

jak również decydowały o równowadze sił w Europie. Cesarstwo miało też znaczenie dla Hiszpanii, ponieważ to z niego pochodził cesarski tytuł, z niego rekrutowali się żołnierze. Stanowiło także zaplecze dla Niderlandów Hiszpańskich, z tego samego powodu miało później znaczenie dla Austrii, a także dla Prus, ponieważ ostatecznie miało stać się odskocznią do ekspansji na wschód i zachód. Miało również znaczenie dla Stanów Zjednoczonych w początkach XX w. ze względu na intrygi Wilhelma II w Meksyku, a wreszcie dla Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego, których głównym celem było opanowanie tego obszaru lub uniemożliwienie opanowania go przez przeciwnika.

Cesarstwo i państwa które nastały po nim stanowiły także podstawę legitymizacji politycznej dla kogokolwiek, kto chciał przemawiać w imieniu Europy. Przez setki lat główni bohaterowie dziejów pragnęli zdobyć dla siebie berło cesarza rzymskiego i przejąć schedę po Karolu Wielkim. Pragnął go Henryk VIII, pragnął go też Sulejman Wspaniały, dzierżył je Karol V, starali się o nie francuscy królowie od Franciszka I po Ludwika XIV, poważnie myślał o nim Napoleon, Trzecia Rzesza Hitlera nie mogła do niego odnosić się jaśniej, Unia Europejska zaś powstała na tym samym terenie i w tym samym duchu, choć w zupełnie innej postaci. Krótko mówiąc, w ciągu ostatnich 550 lat europejscy przywódcy — nawet ci, którzy nie żywili osobistych ambicji cesarskich — wierzyli niewzruszenie, że walkę o pozycję mocarstwową rozstrzyga Cesarstwo lub rozstrzyga się na terenie Cesarstwa bądź Niemiec. Wiedziała o tym Elżbieta I, wiedział Cromwell, wiedział Marlborough, wiedzieli obydwaj Pittowie, wiedział o tym Bismarck, wiedzieli naczelni dowódcy ententy w I wojnie światowej, wiedział o tym Franklin Delano Roosevelt, wiedział Stalin, wiedział Gorbaczow, wiedzą o tym Rosjanie zaciekle sprzeciwiający się ekspansji NATO na wschód po upadku muru berlińskiego, wiedzą o tym też elity pragnące obecnie utrzymać spójność Unii Europejskiej, gdyż boją się, że w przeciwnym przypadku Niemcy mogą wyrwać się spod kontroli. Ktokolwiek przez dłuższy

czas kontrolował Europę Środkową — kontrolował Europę, a ktokolwiek kontrolował Europę — musiał z czasem przejąć kontrolę nad światem.

Nie dziwi zatem, że walka o panowanie nad Niemcami stanowiła także siłę napędową przekształceń wewnętrznych w Europie. Anglicy zbuntowali się przeciwko Karolowi I, ponieważ nie zdołał ochronić protestanckich książąt Rzeszy, od czego zależały ich własne swobody; Francuzi porzucili Ludwika XVI z powodu jego rzekomej ustępliwości wobec Austrii; Rosjanie porzucili cara, ponieważ nie zdołał stawić skutecznie czoła Drugiej Rzeszy Niemieckiej. Niemcy stanowiły także tygiel najważniejszych zjawisk ideologicznych w Europie — to tu narodziły się reformacja, marksizm i nazizm, wywierające następnie decydujący wpływ na kształt polityki globalnej. Poszukiwanie bezpieczeństwa i dążenie do dominacji napędzały także ekspansję Europy — od pierwszych podróży Kolumba po dziewiętnastowieczny wyścig po Afrykę, a następnie stały się także przyczyną dekolonizacji. Procesy te nie zawsze były wynikiem wpływu czynników niemieckich, jednakże kwestia ta zawsze kryła się tuż pod powierzchnią. Przejawiała się na przykład w wysiłkach siedemnasto- i osiemnastowiecznych brytyjskich żeglarzy, starających się przechwycić dostawy złota z kopalń Nowego Świata do skarbców rywali. Przejawiała się w uwagach Williama Pitta o „zdobyciu Ameryki w Niemczech". Widoczna była w podjętej w drugiej połowie XIX w. przez Francję ekspansji kolonialnej, mającej na celu zrównoważenie potęgi Cesarstwa Niemieckiego. Widoczna była też w próbie zmobilizowania żydowskiej diaspory przeciwko kajzerowskim Niemcom przez deklarację Balfoura, której kulminacją było utworzenie po II wojnie światowej państwa Izrael.

---

[3] Zob. R. Bartlett, *The making of Europe. Conquest, colonisation and cultural change, 950–1350* (London, 1993), s. 269–291, zwł. s. 291.

[4] Por. T.N. Bisson, *The military origins of medieval representation*, „American Historical Review", 71, 4 (1966), s. 1199–1218, zwł. s. 1199 i 1203.

[5] Omówienia tej kwestii zob. A.R. Myers, *Parliaments and estates in Europe to 1789* (London, 1975); H.G. Koenigsberger, *Parliaments and estates*, w: R.W. Davis (red.), *The origins of modern freedom in the west* (Stanford, stan California, 1995), s. 135–177. Na temat Anglii, Niemiec i Szwecji zob. P. Blickle, S. Ellis, E. Österberg, *The commons and the state: representation, influence, and the legislative process*, w: P. Blickle (red.), *Resistance, representation, and community* (Oxford, 1997), s. 115–154. Na temat parlamentarnej krytyki strategii międzynarodowej i zadrażnień fiskalnych zob. J.S. Roskell, *The history of parliament. The House of Commons, 1386–1421* (Stroud, 1992), s. 89, 101, 101–115, 126, 129 i 137.

[6] Zob. S.K. Cohn Jr, *Lust for liberty. The politics of social revolt in medieval Europe, 1200–1425. Italy, France and Flanders* (Cambridge, stan Massachusetts–London, 2006), s. 228–242.

[7] Zob. R. Bonney (red.), *The rise of the fiscal state in Europe, c. 1200–1815* (Oxford, 1999) oraz P. Contamine (red.), *War and competition between states* (Oxford, 2000).

[8] Zob. M. Wintle, *The image of Europe. Visualizing Europe in cartography and iconography throughout the ages* (Cambridge, 2009), s. 58–64.

[9] Omówienie tej kwestii zob. A. Kohler, *Expansion and Hegemonie. Internationale Beziehungen 1450–1559* (Paderborn, 2008).

[10] P. Blickle, *Obedient Germans? A rebuttal. A new view of German history* (Charlottesville–London, 1997), zwł. s. 44–52; zob. także M. Kintzinger, B. Schneidmüller, *Politische Öffentlichkeit im Spätmittelalter* (Darmstadt, 2011).

[11] Na temat wielkiego zainteresowania Anglii Cesarstwem zob. A. Reitemeier, *Aussenpolitik im Spätmittelalter. Die diplomatischen Beziehungen zwischen dem Reich und England, 1377–1422* (Paderborn, 1999), s. 14–15, 474–481 oraz passim.

[12] Zob. M. Tanner, *The last descendant of Aeneas. The Habsburgs and the mythic image of the emperor* (New Haven, 1993); M. Kintzinger, *Die Erben Karls des Grossen.*

Frankreich und Deutschland im Mittelalter (Ostfildern, 2005); A.Y. Haran, *Le lys et le globe. Messianisme dynastique et rêve impérial en France à l'aube des temps modernes* (Seyssel, 2000). Na temat skali strategicznej zob. D. Hardy, *The 1444–5 expedition of the dauphin Louis to the Upper Rhine in geopolitical perspective*, „Journal of Medieval History", 38, 3 (2012), s. 358–387 (zwł. s. 360–370).

[13] Zob. B. Marquardt, *Die 'europäische Union' des vorindustriellen Zeitalters. Vom Universalreich zum Staatskörper des Jus Publicum Europaeum (800–1800)* (Zurich, 2005).

[14] Zob. T.A. Brady, *German histories in the age of Reformations, 1400–1650* (Cambridge, 2009), s. 90–98.

[15] Zob. E. Isenmann, *Reichsfinanzen und Reichssteuern im 15. Jahrhundert*, „Zeitschrift für die historische Forschung", 7 (1980), s. 1–76 i 129–218 (zwł. s. 1–9).

[16] Zob. T. Scott, *Germany and the Empire*, w: Ch. Allmand (red.), *The New Cambridge Medieval History*, t. VII: *c. 1415–c. 1500* (Cambridge, 1998), s. 337–340.